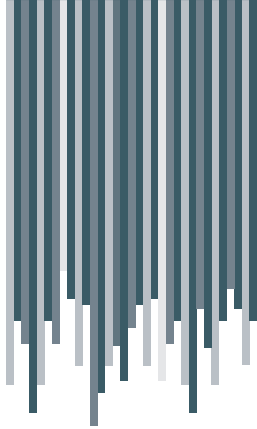

2024

Türk Dış Politikası Yıllığı

Editörler: Burhanettin Duran, Kemal İnat, Nebi Miş, Mustafa Caner

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2024

TÜRK DIŞ POLİTİKASI YILLIĞI

2024

EDİTÖRLER

BURHANETTİN DURAN

KEMAL İNAT

NEBİ MİŞ

MUSTAFA CANER

SETA

SETA Yayınları

ISBN: 978-625-6583-96-2

© 2025 SET Vakfı İktisadi İşletmesi

1. Baskı: Mayıs 2025, İstanbul

Bu yayının tüm hakları Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editörya: Ebrar Üzümcü, Mustafa Said İşeri,
Berrin Çalışkan, Melisa Onuk

Kapak: Erkan Söğüt

Uygulama: Said Demirtaş

Baskı ve Cilt: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

İletişim: SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | kitap@setav.org

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	7
1. BÖLÜM	
TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNE MAKALELER	9
TÜRKİYE'NİN KARADENİZ GÜVENLİĞİNE YAKLAŞIMININ RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ AYLİN ÜNVER NÖİ	11
TÜRKİYE'NİN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NA YÖNELİK POLİTİKASI AHMET TURAN	29
SUDAN İÇ SAVAŞI VE TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI KAAN DEVECİOĞLU	45
MEŞRUIYET VE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIM EKSENİNDE TÜRKİYE'NİN FİLİSTİN POLİTİKASI MUHAMMED HÜSEYİN MERCAN	61
2. BÖLÜM	
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ 2024 GELİŞMELERİ	79
TÜRKİYE'NİN ALMANYA POLİTİKASI 2024 KEMAL İNAT	81
TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2024 MUSTAFA CANER	101
TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI 2024 NURHAK GÜREL	117

TÜRKİYE'NİN LÜBNAN POLİTİKASI 2024 TALHA İSMAİL DUMAN	137
TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ POLİTİKALARI 2024 MEHMET RAKİPOĞLU	153
TÜRKİYE'NİN İSRAİL VE FİLİSTİN POLİTİKALARI 2024 HAYDAR ORUÇ	171
TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2024 FATİH OĞUZHAN İPEK	199
TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2024 İSMAİL NUMAN TELCİ	217
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2024 FİLİZ CİCİOĞLU	229
TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2024 YÜCEL ACER, İLKNUR CİHANGİR DEMİRBAŞ	247
TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI 2024 MELİH YILDIZ	265
TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2024 KADİR ÜSTÜN	277
TÜRKİYE'NİN RUSYA VE GÜNEY KAFKASYA POLİTİKALARI 2024 ÜNAL TÜYSÜZ	291
TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKALARI 2024 AHMET TURAN	315
TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2024 MEHMET UĞUR EKİNCİ	329
TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2024 HÜSNA TAŞ YETİM	351
TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2024 TUNÇ DEMİRTAŞ	371
TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2024 MERVE ZORLU, MUSTAFA YETİM	391
TÜRKİYE LİDER DİPLOMASİSİ 2024 ABDÜSSAMET PULAT	405
TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2024 BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR	423

ÖN SÖZ

16 yıl önce “Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olunmaz” şiarıyla yola çıkan *Türk Dış Politikası Yıllığı*, elinizdeki kitapla birlikte 16. sayısına ulaştı. Türk dış politikasına dair araştırma yapanlar için önemli bir arşiv niteliği kazanan yıllık aynı zamanda dış politika konularına ilgi duyan herkesin faydalana-bileceği sadelikte okuyucuya sunuluyor. Çok sayıda akademisyenin katkıda bulunduğu *Türk Dış Politikası Yıllığı*, okuyucuyu bilgilendirmenin yanında yazarların çalıştıkları alanda derinleşmesine de katkıda bulunan bir okula dö-nüşmüş durumda. Bu tür arşiv niteliğindeki çalışmaların sayısının artmasının hem Türkiye’de uluslararası ilişkiler literatürünün hem de akademisyenlerin gelişimine katkı sağladığına inanıyoruz.

Bu yıl *Türk Dış Politikası Yıllığı*’nın ilk bölümü Türkiye’nin en yakın çev-resindeki çatışmalara yönelik politikasına ayrıldı. Bu çerçevede Türkiye’nin Rusya-Ukrayna savaşına yönelik politikasını Aylin Ünver Noi analiz ederken Ankara’nın İkinci Karabağ Savaşı’na yönelik politikasını Ahmet Turan yazdı. Kaan Devocioğlu Türkiye’nin Sudan İç Savaşı’na yönelik politikasını ele alan makalesiyle kitaba katkıda bulunurken İsrail’in Gazze halkına yönelik soy-kırımı ve diğer bölge ülkelerine karşı saldırgan tavrına yönelik Türkiye’nin izlediği politika Muhammed Hüseyin Mercan tarafından kaleme alınan ma-kalede incelendi.

Türkiye dış politikasının dünyanın farklı ülkelerine ve bölgelerine yönelik boyutu da 2024’te farklı yazarların imzasını taşıyan makalelerde ele alındı. Kemal İnat Türkiye’nin Almanya ile ilişkilerini kaleme alırken Mustafa Ca-ner, Nurhak Gürel, Talha İsmail Duman, Mehmet Rakipoğlu, Haydar Oruç, Fatih Oğuzhan İpek ve İsmail Numan Telci Türkiye’nin Ortadoğu politika-larını analiz etti. Filiz Cicioğlu Türkiye’nin AB politikasını, Yücel Acer ve İlknur Cihangir Demirbaş Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikasını, Melih Yıldız Yunanistan politikasını, Kadir Üstün ABD politikasını, Ünal Tüysüz Rusya ve Kafkasya politikalarını, Ahmet Turan Orta Asya ve Pakistan politikalarını,

Mehmet UĞur Ekinci Balkanlar politikasını, Hüsna Taş Yetim Doğu Asya politikasını, TunĐ Demirtaş Afrika politikasını, Merve Zorlu ve Mustafa Yetim Latin Amerika politikalarını ele aldı. Abdüssamet Pulat Türkiye'nin lider diplomasisini analiz eden bir yazıyla kitaba katkıda bulunurken Büşra Zeynep Özdemir ise Türkiye'nin enerji politikasını kaleme aldı.

Türk Dış Politikası Yıllığı'nin yazılmasına ve yayımlanmasına katkıda bulunan kıymetli yazarlarımıza ve SETA yayın ekibine teşekkür ediyoruz. Umuyoruz ki bu kitap siz okurlarımıza faydalı olur.

Burhanettin Duran
Kemal İnat
Nebi Miş
Mustafa Caner

1. BÖLÜM TÜRK DIŞ
POLİTİKASI
ÜZERİNE
MAKALELER

TÜRKİYE'NİN KARADENİZ GÜVENLİĞİNE YAKLAŞIMININ RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

AYLİN ÜNVER NOİ

Prof. Dr., Dış Politika Araştırmacısı

GİRİŞ

Rusya'nın ilan ettiği “özel bir askeri operasyon” ile 24 Şubat 2022'de başlayan ve hız kesmeden devam eden Rusya-Ukrayna savaşı üçüncü yılını tamamladı. Türkiye'nin hem tarihsel olarak hem de güvenliği açısından önem arz eden Karadeniz'de iki önemli komşusunun içinde yer aldığı bu savaş sadece taraf ülkeler için değil Karadeniz'e sınırı olan diğer ülkeler için de tehdit unsurudur. Bu durum aynı zamanda Karadeniz'de sürüklenen mayınlardan tahıl kriziyle ortaya çıkan gıda güvenliğine kadar pek çok alanda istenmeyen durumların ortaya çıkmasının ana nedenidir.

Türkiye savaşın başından itibaren tarafları bir araya getirerek ateşkes ve kalıcı barışı sağlamak, savaşın sebep olduğu pek çok konudaki olumsuz gelişmeyi ortadan kaldırmak ve gerilimin tırmanmasına engel olmak adına önemli adımlar atmış ve bunların büyük bölümü başarıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu adımların nihai hedefi olan iki taraf arasındaki barış henüz sağlanamamıştır.

ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB) savaşın başından itibaren Ukrayna'ya desteği ve Rusya'nın Kuzey Kore ve diğer müttefiklerinden aldığı destekle savaş pek çok aktörün farklı etkilerinin olduğu karmaşık bir hal almıştır. Eski ABD Başkanı Joe Biden'ın Rusya topraklarında Amerikan yapımı füzeleri kullanma izni sonrasında Moskova'nın nükleer doktrinini tekrar değerlendirmesi neticesinde aldığı karar savaşın tırmanma ihtimalini artıran gelişmelerden olmuştur.

20 Ocak 2025'te başkanlığı devralan ve 47. ABD başkanı olan Donald Trump'ın seçim kampanyası vaatleri arasında başkan olduğu ilk gün Rusya-Ukrayna savaşını bitirmek de vardı. Gerçi son dönemdeki gelişmeler neticesinde daha karmaşık bir hal alan bu savaşı bitirme konusundaki süreyi Trump, ABD'nin Rusya-Ukrayna savaşı için atadığı Joseph Keith Kellogg'a göre 100 güne çıkarmıştır.

Bu makalenin ilk bölümünde Karadeniz'in Türkiye için önemi ve Ankara'nın bölge ülkeleriyle ilişkilerinin tarihsel boyutu ele alınmaktadır. Daha sonra Rusya-Ukrayna savaşına giden süreç, savaşın Türkiye ve bölgeye etkileri ve bu etkilerin ortadan kaldırılıp savaşın sonlandırılmasında Türkiye'nin oynadığı/oyunabileceği roller üzerine odaklanılmaktadır. Tüm bu meseleler Türk diŐ politikası özellikle Türkiye'nin Karadeniz güvenliğine yaklaşımı ve Rusya-Ukrayna savaşı bağlamında değerlendirilmektedir.

TARİHSEL BAKIŞ

Karadeniz tarihsel olarak Türkler ve Ruslar arasında mücadele alanı olmuştur. Özellikle 17 ve 19. yüzyıllar arasında Rusya'nın Karadeniz'e, Türk boğazlarına ve Akdeniz'e hakim olma girişimleri nedeniyle Rusya ile Osmanlı devleti arasında bir dizi savaş gerçekleşmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Karadeniz'deki Rusya ve Osmanlı devleti arasındaki bu büyük güç rekabeti üç dönem çerçevesinde değerlendirilebilir: (i) 16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar uzanan ve Osmanlı'nın bölgede hakim olduğu baŐlangıç dönemi, (ii) 18. yüzyılı kapsayan Rusya ile Osmanlı arasındaki denge dönemi, (iii) 19. yüzyılda Karadeniz'in kuzey kıyılarına kadar uzanan toprakların tamamının Rusya'nın eline geçmesinden sonra başlayan Rus hakimiyeti dönemi.¹

¹ İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları DergiŐi*, Cilt: 3, Sayı: 2, (2016).

16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı devleti Rusları ciddi bir tehlike olarak görmemiş olsa da 1654'te Ukrayna'nın büyük bir bölümünü ele geçiren Ruslar Osmanlı'ya karşı stratejik önemi olan yerleri ele geçirerek tehdit oluşturmaya başlamıştı. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1779'da Kırım'ın bağımsızlığının tanınmasının ardından 1783'te Kırım'ın Rus İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi, Rus İmparatorluğu'nun Karadeniz'in tüm kuzey kıyılarının kontrolünü ele geçirmesiyle sonuçlanmıştı.² Bu gelişme Rusya'nın Türk Boğazları üzerinde kontrol sahibi olma ve Akdeniz bölgesine erişim sağlama çabalarına karşı koymanın bir yolu olarak Osmanlı devletinin 19. yüzyılda "Avrupa güç dengesi" sistemine dahil edilmesine yol açtı. Dolayısıyla Osmanlı devletinin Avrupa güç dengesi sistemine bu şekilde dahil edilmesi başlangıçta özellikle Rusya'nın yayılmacı emellerine yanıt olarak jeopolitik rekabet neticesinde gerçekleşti. Birinci Dünya Savaşı'nda ise Avrupalı güçlerle Rusların Osmanlı devletini parçalama planları Osmanlı içindeki ayrılıkçı hareketleri desteklemek üzerine kurulmuştu. Birinci Dünya Savaşı esnasında 1914-1917 arasında Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş ise 1917'deki Bolşevik Devrimi ile Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ve yeni Sovyet yönetimiyle Brest-Litovsk Anlaşması ile sona ermişti.

Türkiye Cumhuriyeti ise kuruluşundan bu yana Türk dış politikasının genel yaklaşımının temel unsuru olan Karadeniz'de barış ve istikrarın korunmasını esas alan bir politika izlemiştir. Bu nedenle Türkiye Karadeniz'deki çevre ülkelerle dostluk ve tarafsızlık (saldırmazlık) anlaşmaları ve paktlar imzalamıştır. Buna göre Türkiye 1925'te Bulgaristan ve Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı,³ 1933'te Romanya ile Dostluk, Saldırmazlık, Tahkim ve Uzlaşma Antlaşması'nı imzalamıştır.⁴ 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile savaş ve barış zamanlarında Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan Türk Boğazlarından gemilerin geçişini düzenleme yetkisi Türkiye'ye verilmiştir.

² Topsakal, "Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri".

³ "Treaty of Friendship Between Bulgaria and Turkey. Signed at Angora, October 18, 1925", Forest Ungarisches Institut, <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19251018-1.pdf>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

⁴ "Treaty of Friendship, Non-Agression, Arbitration and Conciliation Between Roumania and Turkey. Signed at Ankara, October 17, 1933", Forest Ungarisches Institut, <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19331017-1.pdf>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

Türkiye bugünkü Birleşmiş Milletler'in (BM) öncüsü olan Milletler Cemiyeti'ne üyelik teklifi aldıktan ve Misakın 16. maddesinde öngörülen zorlayıcı önlemlerin Sovyetler Birliği'ne karşı uygulanmasına katılmayacağı konusunda güvence verildikten sonra 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.⁵ Böylece Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'na ters düşecek bir olasılık ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1934'te Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edilmesi sürecinde Türkiye önemli ölçüde çaba harcamıştır.

1945'te Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile imzaladığı Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı iptal etmesi ve ardından Türkiye'den toprak (Ardahan ve Kars) ve Boğazlar'da askeri üs talep etmesi üzerine Türkiye kendisini ittifak kurmaktan alıkoyan tarafsızlık politikasından vazgeçmiştir. Soğuk Savaş döneminde transatlantik müttefikleriyle Türkiye'yi birbirine bağlayan ortak stratejik tehdidin Sovyetler Birliği olduğu süreç komünizmin çöküşü ve Sovyetler'in dağılına kadar devam etmiştir. Türkiye çift kutuplu dünya sistemi olan Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Sovyet komünizminin yayılmasını durdurmaya yönelik çevreleme politikasında önemli bir rol oynamıştır. Soğuk Savaş süresince Türkiye jeostratejik konumu sayesinde NATO'nun güney kanadında önemli bir Batı müttefiki haline gelirken İttifak üyesi olması hasebiyle Sovyetler Birliği'ne karşı kendini koruma altına alabilmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye, Karadeniz ülkeleriyle bölgesel iş birliğini güçlendirerek barış, istikrar ve refahı artırmayı amaçlayan bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kurulmasına zemin hazırlayacak bölgesel bir iş birliği anlaşması önermiş ve bu bölgesel blok; 1992'de İstanbul'da zirve deklarasyonu ve Boğaziçi Bildirisi'ni imzalayan on bir bölge ülkesi (Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan) tarafından oluşturulmuştur. Halen aktif olan KEİ; Karadeniz havzasındaki ülkeler arasında ekonomik iş birliğini geliştirerek burada bir barış, istikrar ve refah bölgesi inşa etmeyi amaçlamaktadır.⁶

⁵ "The Covenant of the League of Nations", Office of the Historian, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv13/ch10subch1>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

⁶ "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu_-_kei_.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

KEİ dışında Karadeniz'de bölgesel iş birliğini artırarak ve bölge ülkelerinin iyi ilişkiler geliştirmesini sağlayarak Karadeniz havzasında barış ve istikrarı korumayı hedefleyen çok uluslu bir barış görev gücü kurulması fikri yine Türkiye tarafından 1998'de Bulgaristan'da düzenlenen 2. Karadeniz Donanmaları Şefleri Toplantısı'nda (CBSN) atılmıştır. Bu fikir üzerine kurulan BLACKSEAFOR (Karadeniz Deniz İş Birliği Görev Grubu) anlaşması Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Türkiye arasında imzalanmıştır. BLACKSEAFOR, Türk komutasında ilk olarak 2001'de Gölçük-Türkiye'de faaliyete geçirilmiştir. İkinci aktivasyon 2002'de Ukrayna komutasında Sivastopol'de, üçüncü aktivasyon 2003'te Bulgaristan komutasında ve dördüncü aktivasyon 2004'te Gürcistan komutasında gerçekleştirilmiştir.⁷

Türkiye, Karadeniz'e özel bu bölgesel girişimlerin dışında bir NATO üyesi ve AB aday ülkesi olarak Karadeniz'deki komşu ülkelerin (Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova) hem AB ve NATO ile ilişkilerini geliştirmesine hem de AB ve NATO'ya üye olma süreç ve taleplerine destek vermiş ve vermeye devam etmektedir.

Türkiye Karadeniz'deki komşularını bağımsızlıklarını ilan etmelerinden itibaren tanımıştır. Ancak Rusya Karadeniz'de önce Gürcistan ve daha sonra Ukrayna'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) daimi üyesi olduğu BM Şartı'nın "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek BM'nin amaçlarıyla bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar"⁸ diye ifade edilen 2(4). maddesine aykırı davranmıştır. Türkiye kurulmalarından itibaren bağımsızlıklarını tanıdığı Gürcistan ve Ukrayna'nın siyasal bağımsızlıklarını, egemenliklerini ve toprak bütünlüklerini desteklediği tutumunu Rusya-Gürcistan Savaşı (2008) sonrasında Abhazy ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanımayarak devam ettirmiştir.⁹ Rusya'nın Kırım'ı ilhakı (2014) ve Rusya-Ukrayna savaşı (2022) sonrasında da Türkiye bu politikasını devam ettirerek hem Rusya'yı kınamış hem de ilhak edilen bölgeleri tanı-

⁷ "BLACKSEAFOR", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

⁸ "United Nations Charter, Chapter I: Purposes and Principles", BM, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

⁹ "Türkiye-Gürcistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-gurcistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

madığını, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını desteklediğini resmen açıklamıştır.¹⁰

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞINA GİDEN SÜREÇ

Soğuk Savaşın sona ermesiyle Sovyetler Birliği ve komünizm tehdidinin ortadan kalkması sonrası güvenlik anlayışı ve eski Doğu ve Batı Avrupa ayrımı ortadan kalkmaya başlamıştı. Gayriresmi bir doktrin olarak kabul edilen dönemin Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Eduard Őevardnadze'nin "Sinatra doktrini" olarak bilinen bu politikasının etkisi, eskiden Sovyet etki alanı içindeki "demir perde ülkeleri" olarak adlandırılan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB ve NATO'ya üye olma çabasına girdikleri bir süreci baŐlatmıŐtı. Bu gayriresmi doktrine göre Frank Sinatra'nın Őarkısındaki gibi (*I did it my way*) her ülke kendi yolunu seçmekte özgürdü.¹¹ Bu dönemde AB ve NATO, İttifakın sadece demir perde ülkeleriyle değil aynı zamanda Rusya ve Ukrayna ile ilişkilerin geliştirilmesinin de önünü açmıŐtı. Sovyetler Birliği'ne karşı kurulan bir savunma örgütü olan NATO, Rusya ve Ukrayna ile farklı bir ilişki geliştirme aŐamasına geçmiştir.

Moskova'nın Batı ile ilişkilerini normalleştirme politikası çerçevesinde 1991'de hem Rusya'nın hem de Ukrayna'nın NATO ile ilişkisi Kuzey Atlantik Konseyi'ne (North Atlantic Council, NAC) katılması ve 1994'te her iki ülkenin de NATO'nun Barış için Ortaklık Programı'na dahilyle Őekillenmeye başladığı bir dönem olmuştur. Bu süreç 1997 NATO-Rusya Kurucu Yasası, danışma ve iş birliği için bir forum olarak NATO-Rusya Daimi Ortak Konseyinin ve NATO-Ukrayna Komisyonunun kurulmasıyla sürdürölmüŐtür.¹²

Ancak Rusya ve Ukrayna'nın NATO ile kurduğu bu iliŐkide Rus tarafının atılmasını talep ettiği bazı adımlar vardı. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in ABD'den hiçbir eski Sovyet Cumhuriyeti'nin NATO'ya giremeyeceğine dair bir "centilmenler anlaşması" istemesi bu adımlardan en önemlisiydi. Bu aslında Rusya'nın AB ve NATO genişlemesinin sınırlarını çizdiği ve bu sınırın eski Sovyet coğrafyasına geçmesini istemediğini göstermiŐti. NATO 1999'da Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan'ı üye

¹⁰ "Ukrayna'daki Son Durum ve İkili İlişkiler", T.C. Dışışleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/ukrayna_da-son-durum-ve-ikili-iliskiler.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

¹¹ Aylin Ünver Noi, "AB GeniŐlemesinde Yeni Adım: Ukrayna ve Moldova ile Müzakereler", *Kriter*, Cilt: 9, Sayı: 92, (Temmuz-Ağustos 2024).

¹² Aylin Ünver Noi, "NATO ve Rusya İlişkileri: Nereden Nereye?", Anadolu Ajansı, 4 Mart 2022.

yapmasıyla ilk kez eski Varşova Paktı üyesi olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini içine aldığı genişlemesini gerçekleştirmişti. Bu genişleme Rusya'nın istediği eski Sovyet coğrafyasını geçmediği için sorun olmamıştı. Ancak Rusya-NATO ilişkilerindeki ilk kırılma 1999 Kosova kriziyle NATO'nun Kosova'ya askeri müdahalesi sonrası gerçekleşti. Rusya bu gelişme neticesinde NATO ile ilişkisini dondurmuştu. Rusya, Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmasına rağmen neticede Kosova, bağımsızlığını kazanmıştı. NATO ve Rusya arasında diyalog ve iş birliğini tekrardan tesis etmek ise güvenlik konuları üzerine istişare etmek için NATO-Rusya Konseyinin kurulmasıyla 2002'de mümkün olabilmişti.¹³

NATO'nun bir sonraki genişleme hamlesi hem eski Varşova Paktı hem de eski Sovyetler Birliği'nin parçası olan ülkelerin (Estonya, Letonya ve Litvanya) İttifaka alınmasıyla 2004'te gerçekleştirilmişti. Eski Sovyetler coğrafyasındaki Batı yanlısı renkli devrimler, Rusya'nın Sovyet kadrolarından gelen yöneticilerinin koltuklarını kaybetmesiyle neticelenmişti. 2003'te gerçekleşen Gürcistan'ın Gül Devrimi'ni 2004'te Ukrayna'nın Turuncu Devrimi izlemişti. NATO'nun 2008 Bükreş Zirvesi'nde karar verdiği genişleme planı da Arnavutluk, Hırvatistan ve Makedonya (bugünkü adıyla Kuzey Makedonya) gibi Balkan ülkelerinin yanı sıra Gürcistan ve Ukrayna'yı da kapsamına almıştı. Özellikle Gürcistan ve Ukrayna'nın İttifak üyesi olabilecekleri taahhüdünü veren bu karar, Rusya tarafından tehdit olarak görülmüş ve NATO'nun bu karardan dönmesi istenmişti. Moskova'nın istediği şekilde sürecin gelişmemesi NATO'ya üye olmak isteyen Gürcistan'ın, bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya'ya saldırı düzenlemesi üzerine Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a askeri hareket düzenlemesiyle neticelenmişti. Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımasıyla NATO-Rusya Konseyi 2009'a kadar askıya alınmıştı.¹⁴

2010 Stratejik Konsepti'nde NATO'nun Rusya'ya tehdit olmadığı vurgulanarak iki taraf arasında gerçek bir stratejik ortaklık hedefi teyit edilmiş ve bu dönemde ABD ile Rusya arasında Yeni Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması'nın (START) imzalanması, İttifakta genişlemeye ara verilmesi, NATO-Rusya Konseyinin yeniden canlandırılması ve NATO-Rusya iş birliğinin Afganistan'da güçlenmesiyle iyimser bir atmosfer oluşmuştu.¹⁵

¹³ Ünver Noi, "NATO ve Rusya İlişkileri: Nereden Nereye?"

¹⁴ Ünver Noi, "NATO ve Rusya İlişkileri: Nereden Nereye?"

¹⁵ Ünver Noi, "NATO ve Rusya İlişkileri: Nereden Nereye?"

Ancak bu atmosfer çok sürmemiŐ ve Ukrayna'nın AB ile bu dönemde geliştirdiği ilişki Rusya için sorun teşkil etmeye başlamıştır. Ukrayna'nın AB ile önceleri Komşuluk Politikası (European Neighborhood Policy) ve Doğu İniŐiyatifi (Eastern Partnership) içinde yer alarak geliştirdiği ilişkinin 2014'te Derin ve Kapsamlı Ticaret Alanı'nı da içeren Ortaklık Anlaşması ile bir ileri düzeye çıkma ihtimali belirlemiŐtir. Ancak imza sürecinde Ukrayna'da Rus yanlıŐı Viktor Yanukoviç'in bu anlaşmayı imzalamak istememesi AB yanlıŐı halk ayaklanmaları olan Euromeydan ayaklanmalarına sebep olmuştur.¹⁶ Bu ayaklanmalar Yanukoviç'in iktidardan uzaklaŐtırılmasına, Batı yanlıŐı hükümetin iktidara geliŐine, bu hükümetin Moskova tarafından tanınmamasına ve Kırım'da gerçekteŐirilen referandum sonrasında Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhak etmesine yol açmıştır.

Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçı güçler ve Ukrayna arasındaki çatışmaların sürmesi üzerine bu çatışmaları durdurmak adına o dönemde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) tarafından çeşitli çabalar ortaya konulmuŐtur. Çatışmaları sonlandırmak için Rusya, Ukrayna, AGİT, Donetsk ve Luhansk bölgelerinin temsilcileri bir araya gelerek ateŐkesi sağlayan ilk Minsk Anlaşması'nı Eylül 2014'te imzalamıŐlardır. Ateşkesin ihlali neticesinde tekrar ateşkes sağlamaya yönelik Minsk-2 Anlaşması imzalanmıştır.¹⁷

NATO-Rusya Konseyi kapsamında Moskova ile tüm iş birliği Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiği 2014'ten bu yana askıya alınmıştır. NATO bu süreçte genişlemeye Balkanlarda 2009'da Arnavutluk ve Hırvatistan'ın, 2017'de Karadağ'ın ve 2020'de Kuzey Makedonya'nın NATO üyesi yapılmasıyla devam etmiştir. Bu genişlemelerde de Rusya'nın engelleme çabaları olmuştur. Ayrıca artan Rusya tehdidi algısıyla NATO doğu kanadını güçlendirmeye yönelik kararları 2019 Londra Zirvesi'nde almış, kapsamlı askeri tatbikat olan Defender Europe 2021 gerçekteŐirilmiş ve 2022 Madrid Zirvesi'nde kabul edilen NATO 2030 Stratejik Konsepti'nde Rusya tehdit olarak kabul edilmiştir. Tüm bu gelişmeler; Rusya ve Batı arasındaki gerilimin artması, Rusya'nın NATO'daki diplomatik çalışmalarını askıya alması ve NATO'nun Moskova'daki NATO Bilgi Ofisini kapatmasıyla neticelenmiştir. NATO'nun genişlemesinden endişe duyan ve bunu kendi çıkarlarına tehdit olarak gören Rusya

¹⁶ Aylın Ünver Noi, "AB GeniŐlemesinde Yeni Adım: Ukrayna ve Moldova ile Müzakereler", *Kriter Dergi*, Cilt: 9, Sayı: 92, (Temmuz-AĞustos 2024).

¹⁷ "Minsk Anlaşması Nedir, Neleri Kapsıyor ve Tarafları Kimler?", BBC Türkçe, 23 Şubat 2022.

kendi deyişiyile “özel bir askeri operasyon” düzenleyerek Ukrayna'nın NATO üyeliğinin önüne geçme çabası içine girmiştir.¹⁸

NATO her egemen ulusun kendi güvenlik düzenlemelerine karar verme hakkına sahip olduğunu söyleyerek açık kapı politikasından vazgeçmeyeceğini dile getirmiştir. Rusya ise daha önce imzaladığı NATO-Rusya Kurucu Yasası ile “tüm devletlerin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini ve kendi güvenliklerini sağlamak için gerekli araçları seçme hakkının” korunmasını taahhüt etmişti. AGİT Konferansı'nda Moskova ve Kiev yönetimlerinin imzaladığı Budapeşte Memorandumu'nda (1994) ise Ukrayna'nın nükleer silahlarından vazgeçmesi karşılığında Rusya Ukrayna'nın egemenliği, siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne yönelik tehditlere ve güç kullanımına karşı güvence vermişti. Rusya'nın daha önce verdiği bu güvenlik taahhütlerini çiğnediği ve 2014 itibarıyla bunlara uymamayı tercih ettiğini görüldü.¹⁹ 2022'de “özel bir askeri operasyon” olarak başlattığı savaş üçüncü yılını devirirken Rusya, aldığı nükleer doktrinini değiştirme kararıyla savaşın sadece Ukrayna değil aynı zamanda Avrupa ve bölge ülkeleri için de nükleer tehdit unsuru olabileceğini ve savaşın tırmanma potansiyelini de göstermiştir.

KARADENİZ'İN GÜVENLİĞİNE TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI

Brzezinski'nin açıkça belirttiği gibi Doğu Akdeniz ve Karadeniz, büyük güç rekabetinin geri dönüşünden bu yana yeni bir satranç tahtasının merkezinde yer alan karmaşık bir bölge olmuştur.²⁰ Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasıyla başlayan savaş büyük güç rekabetinin Avrupa'ya geri döndüğünü göstermiştir. Türkiye Ukrayna'daki savaşın en kritik bölgesinin merkezinde yer almakta ve bu da Türkiye'nin stratejik önemini vurgulamaktadır.

Türkiye 2014'te Kırım'ın işgal ve ilhakından bu yana Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı davasına destek vermektedir. Rusya'nın işgal ettiği topraklar Türkiye için hem tarihi hem de sembolik açılarından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı devletinin liman kenti Odessa'yı (Hocabey) da içine alarak

¹⁸ Ünver Noi, “NATO ve Rusya İlişkileri: Nereden Nereye?”.

¹⁹ Ünver Noi, “NATO ve Rusya İlişkileri: Nereden Nereye?”.

²⁰ Zbigniew Kazimierz Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, (Basic Books, New York: 1997).

Güney Ukrayna'ya kadar uzanmasından bu yana Karadeniz, tarihsel olarak Türkiye ile Rusya arasındaki büyük rekabeti temsil etmektedir.²¹

Türkiye'nin ayrıca Kırım'ın Tatar topluluğuyla güçlü tarihsel bağı bulunmaktadır. Tatarlar yüzyıllar boyunca baskılar ve kitlesel sürgünler nedeniyle azınlık durumuna düşürülmüŐtür. Bu sürgünlerden en büyüğü Mayıs 1944'te Kırım Tatarlarının Orta Asya'ya sürgün edilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Türkiye ile hep yakın ilişki için de olan Kırım Tatarları, Sovyetler Birliği'nin potansiyel rakip olarak gördüğü Türkiye ile yaŐanacak bir çatıŐmada Kırım'ın stratejik öneminin farkında olmuştur.²² Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye tarihsel olarak Tatarların garantörü konumundadır. Türkiye'nin Rusya'nın Ukrayna'yı işgalini açıkça kınaması ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğü, egemenliği ve bağımsızlığına verdiği desteğin arkasındaki tarihsel nedenlerinden biri de budur.

Tarihsel sebeplerin yanı sıra Karadeniz'in güvenliğinin bölge ölkeleriyle hem bölgesel iş birlikleri hem de ikili olarak gerçekleştirilen ilişkilerin Türk diŐ politikasında önemli yeri vardır. Ankara ile Kiev arasındaki ekonomik ve siyasi bağların geliştirilmesine son yıllarda güvenlik ve askeri iş birliği de eklenmiŐ ve bu açıdan ikili ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ukrayna 2019'da Türk insansız hava araçlarının (İHA) ikinci büyük müŐterisi olurken 2020'de Türkiye ile Ukrayna İstanbul'da askeri iş birliği anlaşmaları imzalamıştır. 2022'deki savaş öncesinde Türkiye ile Ukrayna arasında Bayraktar TB2 silahlı insansız hava araçlarının (SİHA) üretimi için teknoloji transferini amaçlayan –Ukrayna'da fabrika ve üretim tesisi kurulması da dahil olmak üzere– birçok anlaşma imzalanmıştır.²³

Türkiye ayrıca Ukrayna'ya yönelik politikasının yalnızca Ukrayna'nın toprak bütünlüğü, egemenliği ve bağımsızlığını desteklemeye odaklanmadığı aynı zamanda Kiev'in davasını askeri açıdan da desteklediğini göstermiştir. Savaş sırasında Ukrayna ordusu Türk İHA'larını kullanmış ve TB2 SİHA'ları hem savunma sanayii hem diŐ politika hem de psikolojik düzeyde Ankara-Kiev iş birliğinin sembolü haline gelmiştir.

²¹ Mesut Karakulak, "Hocabey'den Odessa'ya Bir Limanın GeliŐimi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 12, (2015), s. 288.

²² "Kırım Tatarlarının Sürgünü: 77 Yıl Önce Yaşanan Trajedi", BBC Türkçe, 18 Mayıs 2021.

²³ Ahmet Alemdar, "Ukrayna'da Bayraktar TB2 SİHA Üretimi için Anlaşma İmzaladı", *Defence Turk*, 3 Şubat 2022, <https://www.defenceturk.net/ukraynada-bayraktar-tb2-siha-uretimi-anlasma-imzalandi>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

Türkiye, Ukrayna ile iş birliğini sürdürürken Rusya ile de iş birliği alanlarını ve ilişkisini devam ettirmiştir. Pek çok konuda anlaşmazlıkları olmasına rağmen “anlaşmazlıkları üzerine anlaştıkları” bir pragmatizm etrafında Türk-Rus ilişkileri muhafaza edilmiştir. Ankara-Moskova arasındaki bu ilişki şeklini “ne dost ne de düşman” olarak da tanımlamak mümkündür. Mecburiyetten öğrenilen jeopolitik rekabeti yönetme ve anlaşamadıkları konularda anlaşma bu ilişki şeklini tanımlayabilir. Ancak Türkiye ve Rusya'nın resmi olmayan jeopolitik uyumlarının da limitleri bulunmaktadır. Bu ortaya çıkan ilişki şekli Türkiye-Rusya ilişkisi içindeki asimetrik karşılıklı bağımlılığın bir neticesi olarak da okunmaktadır.

AB, Rusya-Ukrayna savaşında yeni bir yaklaşımı benimseyerek Moskova'ya karşı kısıtlayıcı tedbirler almayı tercih ettiğinde ve Şubat 2022 itibarıyla hızlı bir şekilde Rusya'ya karşı yaptırımlarını almaya başladığında Türkiye bu yaptırımlara katılmamıştır. AB'nin bu yaptırımları Rusya'nın askeri, endüstriyel ve teknoloji ürünlerine ulaşmasını güçleştirmeyi hedeflemiştir. Aynı zamanda Rusya'nın savunma sektörünü geliştirmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye 24 Şubat 2022'de başlayan Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısı sonrasında ABD, AB ve diğer Batılı devletlerin uygulamaya koyduğu yaptırım kararlarına uymayacağını, sadece BMGK tarafından alınan yaptırım kararlarına ilkesel olarak dikkate alacağını açıklamıştır.²⁴ Ancak bu duruma özellikle Ankara ile Brüksel arasında Türkiye'nin AB yaptırımlarıyla uyumunun eksikliği olarak AB tarafından hazırlanan *2024 Türkiye Raporu*'nda kalıcı farklılıklar olarak dikkat çekilmiştir.²⁵

Bununla birlikte Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına verdiği desteği açıkça ifade eden Türkiye hem Rusya'nın Ukrayna'ya 24 Şubat 2022 itibarıyla başlattığı saldırılar sonrasında başlayan savaşın bir an önce sonlanması hem de savaşın bölgesel bir savaşa dönerek tırmanmasına neden olabilecek bir durumu önleme yönünde çaba sarf etmiş ve etmeye devam etmektedir. Türkiye'nin hem stratejik jeopolitik konumu hem de Montrö Boğazlar Sözleşmesi gibi sahip olduğu araçlar, Ukrayna'daki gerilimin daha da tırman-

²⁴ “AB, Rusya'ya Yaptırımların Delinmesi Konusunda Türkiye'yi Uyardı”, BBC Türkçe, 7 Ekim 2022.

²⁵ “Türkiye 2024 Report”, Avrupa Komisyonu, 30 Ekim 2024, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/8010c4db-6ef8-4c85-aa06-814408921c89_en?filename=-Türkiye%20Report%202024.pdf, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

masını önlemede önemli rol oynamasını sağlamaktadır. Türkiye sözleşmeyi imzalandığı 1936'dan beri Karadeniz'in güvenliği ve istikrarını korumak için doğru ve tarafsız bir şekilde adımlar atmaktadır. 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısını savaş olarak sınıflandırarak sözleşmenin 19. maddesini devreye sokan Türkiye, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını Rusya ve Ukrayna savaş gemilerinin geçişine kapatmıştır. Ayrıca sözleşmenin 21. maddesinde yer alan ve yakın bir savaş tehdidinin algılanması durumunda uygulamaya koyulacak olan 20. maddedeki "Savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin takdirine bırakılmıştır" maddesini de uygulamaya koymuştur.²⁶ Karadeniz'e savaş gemisi gönderilmemesi yönündeki kısıtlamaları da uygulamaya koyarak –NATO üyeleri de dahil olmak üzere– kıyıda olmayan ülkelere Karadeniz'e savaş gemisi göndermemeleri yönünde çağrıda bulunmuştur. Bu savaş sonrası Montrö Boğazlar Sözleşmesi kapsamında alınan önlemler ve gelişmeler Türkiye'nin Karadeniz'de dominant deniz gücü olmasının önünü açmıştır.

Türkiye başından itibaren Ukrayna'daki savaşın sona ermesi için aktif olarak çaba göstermektedir. Rusya-Ukrayna savaşını sonlandırmak için gereken ara bulucu ihtiyacı ve bu savaşın taraflarıyla sürdürülen denge politikası Türkiye'nin çatışmanın çözümünde kolaylaştırıcı rol oynamasına imkan sağlamıştır. Türkiye, liderler düzeyinde düzenli toplantılar ve çağrılar yaparak diyalog kapısını taraflara açık tutma, ara buluculuk ve kolaylaştırıcı olarak ateşkes ve barışın inşası yönünde çaba göstermiştir. Bu diplomatik çabalar arasında hem insani koridorların açılmasına yönelik girişimler ve anlaşmalar hem de Moskova ile Kiev arasında esir takası yer almıştır. Ayrıca 2022'de Antalya Diplomasi Forumu çerçevesinde Ukrayna Dışışleri Bakanı Dmitro Kuleba ile Rus mevkidaşı Sergey Lavrov'un bir araya getirilmesi ve Moskova ile Kiev heyetlerinin 29 Mart'ta İstanbul'da görüşmesi Türkiye'nin proaktif ara buluculuk politikasının doğrudan sonuçlarıdır.²⁷ ABD ile Rusya arasında esir takası, Nisan 2022'de Ukrayna'daki savaş sırasında Türkiye'nin desteğiyle mümkün olabilmektedir. ABD ve Rusya bu esir değişimine verdiği destekten dolayı Türkiye'ye teşekkür etmişlerdir. Ankara şu ana kadar Rusya-Ukrayna savaşında "dengeleyici bir

²⁶ "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü, <https://www.kiyiemniyeti.gov.tr/userfiles/file/mevzuat/Montreux%20Boğazlar%20Sözleşmesi.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2025).

²⁷ Muhammet Tarhan ve Emre Gürkan Abay, "Rusya-Ukrayna Müzakereleri En Anlamlı İlerlemeyi İstanbul'da Kaydetti", Anadolu Ajansı, 29 Mart 2022.

diplomasi” ve “aktif tarafsızlık” politikası izlemiş ve bu politikanın neticesinde ara buluculuk çabaları ve faaliyetleri belli konularda olumlu neticelenmiştir.

SAVAŞIN ETKİLERİ VE TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI

Rusya-Ukrayna savaşı başta komşu Avrupa ülkeleri ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler olmak üzere pek çok ülke ve bölgeyi etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Türkiye savaşın başından bu yana oluşan etkilerin olumsuzluklarını ortadan kaldırmaya yönelik hem Ukrayna'ya hem de Ukrayna'ya komşu olan ülkelere ve daha geniş bir coğrafyada bu savaştan etkilenen pek çok ülkeye destek vermiş ve çözüm önerileri üretmiştir.

İNSANİ YARDIMLAR VE UKRAYNALI MÜLTECİLER SORUNU

Rusya-Ukrayna savaşının ilk önemli etkisi 12 milyon Ukraynalının insani yardıma ihtiyaç duyması olmuştur. Savaşın başladığı ilk kırk sekiz saat içinde Türkiye'den insani yardım öncü ekipleri Romanya'ya ulaşırken takip eden günlerde barınma ve gıda yardımları hem Ukrayna'ya hem de komşu ülke sınırlarına ulaştırılmıştır. Türk Kızılay ve Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) savaşın başında hem Ukrayna'da hem de Romanya-Ukrayna ve Moldova-Ukrayna arasındaki sınırlarda Ukraynalılara insani yardım sağlamıştır.²⁸

Savaşın bir diğer ilk etkisi Ukraynalıların Polonya, Moldova, Romanya ve Slovakya gibi komşu AB ülkelerine ve Türkiye'ye sığınmaları olmuştur. Savaş nedeniyle 7 milyon Ukraynalı yerinden olmuştur. Avrupa Komisyonu AB'nin “Geçici Koruma Yönergesi” olarak adlandırdığı 2001/55/EC sayılı Avrupa Birliği Konseyi Yönergesi'ni 2 Mart 2022'de Ukraynalı mülteciler için uygulamaya koymayı teklif etmiş ve savaştan kaçan Ukraynalılar bu geçici koruma statüsünden faydalanmıştır.²⁹ Mart 2022'deki rakamlara göre savaşın başlamasıyla Türkiye'ye 20 bin Ukraynalı mülteci gelmiştir.³⁰ Savaşın kitlesel mülteci akınlarına neden olarak insani bir krize yol açmasıyla birlikte Türkiye, Ukrayna'dan komşu

²⁸ “Ukrayna'da Savaş: Bölgesel ve İnsani Sonuçları”, AFAD, 15 Nisan 2022, <https://www.afad.gov.tr/ukraynada-savas-bolgesel-ve-insani-sonuclar-konferansi>, (Erişim tarihi: 25 Ocak 2025).

²⁹ “Temporary Protection”, European Commission, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

³⁰ “Turkey Welcomed Over 20,000 Ukrainian Refugees, Soyul Says”, *Daily Sabah*, 6 Mart 2022.

AB ülkelerine gerçekleşen kitlesel mülteci sorununda da önemli bir rol oynamıştır. On yılı aşkın süredir 4 milyondan fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye, Ukrayna'dan benzer mülteci akınlarıyla karşı karşıya gelen Romanya, Polonya ve Moldova gibi ülkelerle deneyim ve bilgi birikimini paylaşarak ve insani yardım desteğiyle yoğun iş birliklerine bu süreçte imza atmıştır.

GIDA KRİZİ VE TAHİL ANLAŞMASI

Savaş Ukrayna ve Rusya arasında gerçekleşiyor olsa da savaşın Türkiye'ye, bölge ülkelerine ve uluslararası topluma etkisi oldukça fazladır. Ukrayna ve Rusya'nın tahıl ve gübrede dünyada hatırı sayılır önemli tedarikçilerden olmaları ve Rusya'nın AB'nin önde gelen doğal gaz tedarikçisi olması gibi konular nedeniyle bu savaşın olumsuz etkileri farklı bölge ve coğrafyaları da kapsamaktadır. Artan gübre ve mazot fiyatları nedeniyle çiftçilerin yükselen maliyetleri ve AB ülkelerinin dayanışma koridoru kapsamında Ukrayna ürünlerine tanıdığı ayrıcalıklar Avrupa içerisinde tepkilere ve protestolara sebep olmuştur.³¹

Ayrıca Rusya-Ukrayna savaşıyla tahıl ihracatının bölgeden yapılmasının önünün kesilmesi ve gıda fiyat ve tedariki konusunda oluşturduğu sıkıntı, iki ülke dışında hem bölge hem de dünya çapında olumsuz etki meydana getirmiştir. Türkiye bu konuda da aldığı inisiyatifle, Ukrayna tahıllarının dünya pazarlarına taşınmasında güvenli bir nakliye koridoru oluşturmak amacıyla Rusya ve Ukrayna ile görüşmelerde bulunarak gıda güvenliğinde önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye'nin aktif diplomasi ve ara buluculuk çabaları tahıl anlaşmasının imzalanmasına zemin hazırlamıştır. Rusya ve Ukrayna, İstanbul'da BM ve Türkiye ile ayrı ayrı tahıl ihracat anlaşmaları imzalamıştır. Türkiye küresel gıda krizinin ve Ukrayna'daki savaşın neden olduğu gıda fiyatlarındaki artışın sona erdirilmesi açısından önemli bu adım atılmasını sağlayarak tahıl anlaşması olarak da bilinen Karadeniz Tahıl Girişimi'nin imzalanmasında önemli bir ara bulucu rolü oynamış ve BM'nin dünyadaki gıda krizini önlenmesine yardımcı olmuştur.

Temmuz 2022'de imzalanan BM aracılı Karadeniz Tahıl Girişimi İstanbul'daki Ortak Koordinasyon Merkezi tarafından yürütülmüştür. Bu girişim Dünya Gıda Programı'nın (World Food Programme, WFP) dünya çapında

³¹ Aylin Ünver Noi, "Rusya-Ukrayna Savaşının Avrupa Güvenliği, Transatlantik İlişkiler ve NATO'ya Etkisi", *SETA Analiz*, Sayı: 406, (Şubat 2024).

ihtiyaç sahiplerine yardım etmek için 725 bin tondan fazla buğday taşımasına olanak tanımıştır.³² Rusya'nın çekilmesinin ardından Türkiye tahıl anlaşmasını yeniden canlandırma çabalarını sürdürmüştür.

KARADENİZ'DE MAYINLARA KARŞI TEDBİRLER

Rusya-Ukrayna savaşının bir etkisi de Karadeniz'in döşeli mayınlar nedeniyle tüm bölge ülkeleri için tehlikeli bir hale gelmesidir. Özellikle sürüklenen mayınların ortaya çıkması hem deniz güvenliği hem de ticarete büyük bir tehdit olmuştur. Daha önceleri Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin oluşturduğu BLACKSEAFOR altında Karadeniz'de güvenlik sağlanmıştır. Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında ise Türkiye, Romanya ve Bulgaristan ile beraber Karadeniz'de deniz güvenliğini sağlamak için Mayın Karşı Tedbirleri Karadeniz Görev Grubunu kurmuştur. Bu grup, Karadeniz'de sürüklenen mayınları tespit ederek onları etkisizleştirme misyonunu gerçekleştirmektedir.³³ Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere ait gemilerin burada serbestçe dolaşmalarını güvenli bir şekilde sağlama ihtiyacından bu savaş neticesinde ortaya çıkan mayın sorunuyla mücadelede de Türkiye öncü bir rol oynamıştır.

AB'NİN ENERJİ KRİZİ

Rusya-Ukrayna savaşı hem enerji fiyatlarına yaptığı olumsuz etki hem de enerji tedariki meselesi nedeniyle AB'nin enerji bağımlılığı ve güvenliği açılarından önemli bir gündem maddesi olmuştur. Rusya, AB pazarındaki payı yüzde 40'a varan Birliğin en büyük enerji tedarikçisidir. Her ne kadar AB güvenlik strateji belgelerinde Birliğin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını önlemek adına enerji tedarikçilerinin çeşitlendirilmesi gerekliliği ortaya koyulmuş olsa da AB için Rusya önemli bir enerji tedarikçisi olmaya devam etmiştir.

Ukrayna üzerinden AB ülkelerine yapılan Rus gazının enerji sevkiyatı Rus şirketi Gazprom'un Ukrayna gaz şirketi Naftogaz ile yaptığı beş yıllık anlaşma süresinin 1 Ocak 2025'te dolması ve Ukrayna'nın anlaşmayı yenilemeyi reddetmesiyle durmuştur.³⁴ Bu gelişme sonrasında TürkAkım, Rus

³² "Karadeniz Tahıl Girişiminin Bir Yılı", BM Türkiye, 13 Temmuz 2023, <https://turkiye.un.org/tr/239465-karadeniz-tahil-girisiminin-bir-yili>, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2025).

³³ "Karadeniz'de 'Mayın Karşı Tedbirleri Karadeniz Görev Grubu Kuruldu'", TRT Haber, 1 Temmuz 2024.

³⁴ "Ukrayna Rus Gazının AB Ülkelerine Transit Satışını Durdurdu", BBC Türkçe, 1 Ocak 2025.

doğal gazını Avrupa ülkelerine taşıyabilen tek operasyonel boru hattı olmuştur. TürkAkım'dan doğal gaz tedarik eden AB üyesi Macaristan, Ukrayna'nın aldığı Rus gazının Avrupa'ya sevkiyatını durdurma kararı sonrasında bu durumdan etkilenmemiştir.³⁵

SAVAŞIN BALKANLARA ETKİSİ

Rusya-Ukrayna savaşı, Moskova'nın NATO'nun genişlemesini engelleme çabalarının tek örneği değildir. Rusya bazı Balkan ülkelerinin İttifaka katılmasını engellemeye farklı müdahale araçlarını kullanarak çalıŐmış ancak yine de NATO'nun Balkanlardaki genişlemesine engel olamamıştır. Bu savaş bazı Balkan ülkelerinin –bilhassa NATO üyesi olmayan Balkan ülkelerinin– Rusya'nın müdahalesine karşı daha savunmasız olduğu ve özellikle etnik-ulusal anlaşmazlıklara kilitlenmiş devletler için özel riskler taşıdığı algısını güçlendirmiştir.

Türkiye Balkanlarda Avrupa-Atlantik ittifakının hem güvenlik sağlayıcısı hem de ara bulucusu olarak hareket etme yeteneğine sahip olduğunu geçmişte yaşanan bu tür krizlerin Balkanlarda bölgesel bir çatışmaya dönüşmeden önlenmesinde önemli bir rol oynayarak göstermiştir.³⁶ Anlaşmazlık halindeki tüm taraflarla konuşma becerisine sahip ve Balkanlarda önemli bir oyuncu olan Türkiye'nin özellikle bu çalkantılı dönemde Balkanlarda bu tür krizleri önlemedeki rolü çok değerlidir.

SAVAŞIN NATO VE TRANSATLANTİK İTTİFAKINA ETKİSİ

Transatlantik ittifak “ABD'nin Avrupa'da güçlü müttefiklere ihtiyacı olduğu” anlayıŐına dayanarak oluşturulmuştur. Ukrayna'daki savaşla birlikte ortaya çıkan bu yeni güvenlik ortamı dikkatleri NATO'nun caydırıcılığını güçlendirmenin yeni yollarını yeniden düşünmesi gerektiğine yöneltmiş, İttifak içindeki dayanışmayı artırmış, İttifakın Finlandiya ve İsveç'in üyelikleriy-le genişlemesinin devam etmesini sağlamıştır.

Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşının oluşturduğu bu yeni güvenlik ortamında NATO'nun pek çok tatbikatına katılmıştır. İttifakın Soğuk Savaş'tan bu

³⁵ Handan Kazancı, “Türkiye's Strategic Role as Energy Hub Highlighted Amid Energy Crisis in Europe”, Anadolu Ajansı, 28 Ocak 2025.

³⁶ Kıymet Sezer, “Türkiye'ye Çağrı: Balkanlarda Arabulucu Olun”, *Yeni Şafak*, 8 Kasım 2021.

yana en büyük askeri tatbikatı olduğunu söylediği yaklaşık 90 bin askerin katıldığı NATO Steadfast Defender 24 tatbikatı kapsamında Polonya'nın Korzeniewo bölgesinde gerçekleştirilen askeri tatbikata kara kuvvetleriyle katılmıştır.³⁷ Ayrıca ilk kez NATO komutası altında nükleer güçle çalışan bir Fransız donanma gemisinin kullanıldığı ve Türkiye'nin en büyük gemisi TCG Anadolu ve deniz kuvvetleriyle katıldığı Neptün Strike tatbikatı Akdeniz'de gerçekleştirilmiştir. Bu tatbikatı farklı kılan ise Polonya'nın nükleer silahlara ev sahipliği yapmaya açık olduğunu söylediği ve Rusya ile gerilimin arttığı bir dönemde gerçekleşmesidir.³⁸ Türkiye ayrıca Karadeniz'de komşusu ve NATO üyesi olan Romanya'nın Karadeniz'de hava sahasının herhangi bir saldırıya karşı korunması için İttifakın genişletilmiş hava polis misyonu içinde yer almıştır.³⁹

Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşı süresince NATO üye devletlerinin savunma ve caydırıcılığını artıran askeri tatbikatların hepsine katılmıştır. Ayrıca kurduğu güçlü siyasi ilişkileri, proaktif dış politikası ve savunma iş birliklerinin yanı sıra Balkanlardan Karadeniz'e ve Kafkasya'ya kadar birçok bölgedeki ara buluculuk çalışmalarıyla Avrupa-Atlantik topluluğunun konsolidasyon ve güvenliğine de katkı yapmış ve yapmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Karadeniz dünyadaki en önemli stratejik bölgelerden biridir. Buradaki savaşın ve istikrarsızlığın Kafkaslardan Akdeniz'e ve ötesine yayılma potansiyeli ve enerji güvenliğinden gıda güvenliğine pek çok alandaki etkisi, bölgenin jeostratejik olarak önemli bir yerde konumlandırılmasına neden olmaktadır. Tarihsel olarak da öneme sahip olan bölge Rusya-Ukrayna savaşıyla yine bu özelliğiyle gündeme gelmiştir.

Türkiye savaşın çıkmasıyla tarihsel olarak güvenlik ve istikrarına önem verdiği ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle hem bölgesel hem de ikili dostça

³⁷ Utku Şimşek, "MSB, NATO Steadfast Defender 24 Tatbikatı'ndan Görüntüler Paylaştı", Anadolu Ajansı, 6 Mart 2024.

³⁸ Kristina Jovanovski, "Turkey Strengthens NATO Ties with Participation in Large-Scale Neptune Strike Military Drills", The Media Line, 30 Nisan 2024, <https://themedialine.org/by-region/turkey-strengthens-nato-ties-with-participation-in-large-scale-neptune-strike-military-drills>, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2025).

³⁹ "Türkiye Deploys Fighter Jets to Romania for NATO Air Policing Mission", NATO, 4 Aralık 2023, https://ac.nato.int/archive/2023/TUR_eAP_South_ROU, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2025).

ilişkiler geliştirdiği bÖlgede savaşı önleme ve savaşın olumsuz etkilerini en aza indirme veya ortadan kaldırma politikası üreten bir aktÖr olarak ön plana çıkmıştır. Tüm bu çabalar ve gelişmeler Türkiye'nin Karadeniz bÖlgesi ve ötesinde ne kadar önemli roller oynadığını göstermektedir.

Türkiye'nin denge politikası olarak tanımlanan bu politikayla hem Ukrayna ile güvenlik iş birliği sürdürölmüŐ hem Rusya ile ticari ve diplomatik bağlar muhafaza edilmiş hem de NATO'nun güneydoğu kanadının güçlendirilmesi devam etmiştir. Aynı zamanda gerçekleştirilmesi zor olan bu denge politikası ve proaktif politikalarla Rusya-Ukrayna savaşında bazı konularda özellikle olumsuz etkilerin giderilebilmesi hususunda başarılı sonuçlar alınmıştır. Hatta tarafları barış için masaya oturtma ve anlaŐtırmaya en çok yaklaŐtıran aktÖr Türkiye olmuştur.

Rusya-Ukrayna savaşını sona erdirmeye yönelik çaba içindeki İsviçre gibi geleneksel tarafsız olup ara bulucu olan ölkeler ve Körfez İŞbirliği Konseyinden (KİK) yine ara buluculuk yapan ölkeler savaşan tarafları masaya oturtma konusunda başarılı olamamıştır.⁴⁰ Bu süreçte hem Rusya'yı hem de Ukrayna'yı masaya oturtabilen ve bunu da bir anlaşmayla neticelendirebilen tek aktÖr Türkiye'dir.⁴¹ Bugün Rusya Devlet Başkanı Putin, Ukrayna ile barış konusunda halen Türkiye'nin çabalarıyla ortaya koyulan İstanbul Anlaşması'nın baz alınması gerektiğini söylemektedir.⁴²

Donald Trump'ın ikinci döneminde Rusya-Ukrayna savaşının devam etmesi ABD'nin çıkarına olmadığı gibi odaklanması gereken alandan sapmasına neden olarak görölmektedir. Bu yüzden barışın sağlanması yeni Amerikan yönetimi için önemlidir. Türkiye'nin bu konudaki hazırlığı, istekliliği, kabiliyeti ve geliştirdiği karmaşık ilişkileri uluslararası sistemde krizlerin önlenmesi ve çözümlesindeki rolünü benzersiz bir oyuncu olarak paha biçilmez kılmaktadır. Böylece Türkiye'nin önümüzdeki süreçte Karadeniz'de tekrar barış ve istikrarın inşa edilmesi hedefi istikametinde gerçekleştireceği aktif diplomasi öneminden bir Şey kaybetmeyecektir.

⁴⁰ "Summit on Peace in Ukraine", Federal Department of Foreign Affairs Switzerland Confederation, 15-16 Haziran 2024, <https://www.eda.admin.ch/eda/en/dfa/dfa/aktuell/dossiers/konferenz-zum-frieden-ukraine.html>, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2025); Iryna Rishniak, "Mediation of the Gulf Cooperation Council Members in the Russian-Ukrainian War", *Ukraine Analytica*, Cilt: 34, Sayı: 2, (2024).

⁴¹ "Rusya-Ukrayna Heyetleri İstanbul'da Görüştü, Ukrayna Türkiye'nin GarantÖr Ölkeler Arasında Olmasını İstedii", BBC Türkçe, 29 Mart 2022.

⁴² "Istanbul Agreement is Only Way Leading to Dialogue on Ukrainian Settlement, Says Putin", TASS Russia News Agency, 18 Ekim 2024, <https://tass.com/politics/1858289>, (Erişim tarihi: 30 Ocak 2025).

TÜRKİYE'NİN İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI'NA YÖNELİK POLİTİKASI*

AHMET TURAN

Dr., İnönü Üniversitesi Dış İlişkiler Birim Başkanı

GİRİŞ

Türkiye'nin bölgesel sahiplenme yaklaşımıyla “bölgesel barış ve güvenliğin güçlendirilmesi” ilkesi üzerine kurulu dış politika vizyonunun önemli bir boyutunu Kafkasya oluşturmaktadır. Ankara bu yaklaşımındaki ısrarını yaklaşık otuz yıl süregelen ve çeşitli çıkar çatışmalarıyla çözümsüz bırakılan Karabağ meselesinin çözüme kavuşturulmasında en önemli rollerden birini üstlenerek sürdürmüştür. İkinci Karabağ Savaşı'nın kaderini belirleyen etkenlerden biri olan Türkiye'nin müstesna rolü Azerbaycan tarafında hem cumhurbaşkanı düzeyinde hem de halk nezdinde her fırsatta takdirle karşılanmıştır.

Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı politikası, savaşın ilk anlarından itibaren Ankara'nın tüm imkan ve kabiliyetleriyle Azerbaycan'ın yanında yer alacağını

* Bu makale 2024'te Sakarya Üniversitesi'nde Prof. Dr. Kemal İnat'ın danışmanlığında hazırlanan “Kafkasya'da Türkiye-Rusya Rekabeti: Karabağ Meselesi Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

beyan etmesiyle başlayan bir dizi eylemleri içermektedir. Bunlardan ilki Azerbaycan'ın diplomatik ve askeri teknolojik araçlarla desteklenmesidir. Türkiye Dışışleri Bakanlığı savaş boyunca sürdürdüğü neredeyse tüm diplomatik görüşmelerde Azerbaycan'ın savaşın haklı tarafı olduğunu ve uluslararası hukuktan doğan meşru müdafaa hakkını kullandığını düzenli olarak gündemde tutmuştur. Ankara mezkur tutumunu aynı zamanda üyesi ve ilişkili olduğu başat uluslararası örgütler nezdinde de sürdürmüştür. Bunun yanında Ankara'nın savaş esnasında bölgesel dengeleri de azami düzeyde gözettiği görülmüştür. Bu kapsamda savaş esnasında diplomatik temasta olduğu en önemli aktörlerden biri ise bölgede çıkarları bulunan diğer bir güç olan Rusya olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya'da nüfuzunu sürdürme üzerine kurduğu dış politikası Türkiye ile rekabeti beraberinde getirmişse de İkinci Karabağ Savaşı esnasında iki aktör arasında rekabetle birlikte sınırlı iş birliği örnekleri de sergilenmiştir. "Rekabetçi iş birliği" olarak literatürde karşılık bulan mezkur ikili ilişki modeli İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin stratejik çıkarlarına hizmet eden çıktılar üretmiştir. Ankara'nın savaş esnasındaki dış politikasınının diğer bir önemli boyutunu ise Bakü'ye insansız hava araçları (İHA) başta olmak üzere gelişmiş askeri teknolojilerin teslim edilmesi teşkil etmiştir. Özellikle Bayraktar TB2'nin savaşın kaderini belirleyen rolü Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri desteğinin en belirgin örneklerindedir. Ankara aynı zamanda Azerbaycan'ı askeri kurmayları aracılığıyla savaş esnasında stratejik danışmanlık vererek de desteklemiştir. Ayrıca Türkiye savaş öncesinde tatbikat için Azerbaycan'da bulunan F-16'larını savaş boyunca orada konuşlandırarak önemli bir moral destek sağlamıştır.

SAVAŞA GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE'NİN POLİTİKASI

Karabağ meselesinin seyri boyunca Ermenistan'ın temel politikası uluslararası toplumu savaşın sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında cereyan ettiğine inandırmaya çalışmak olmuştur. Nitekim Birinci Karabağ Savaşı'nda yaygın diaspora ağına sahip Ermenistan bunu kısmen "başarmış" ve söz konusu dönemde meseleye dair alınan 822 sayılı ilk Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararı metninde Azerbaycan ile savaşan tarafın "yerel Ermeniler"¹ olarak kayda geçmesini sağlayabilmiştir.

¹ "Resolution 822 (1993) Adopted by the Security Council at its 3205th Meeting", UN Security Council, S/RES/822, 30 Nisan 1993.

12 Temmuz 2020'de Ermenistan topçu birlikleri tarafından Ermenistan sınırındaki Tovuz kentinde bulunan Azerbaycan mevzilerine başlatılan saldırı² söz konusu geleneksel Ermenistan politikası için istisnai özelliktedir. Ermenistan'ın Tovuz'a yönelik ateşkes ihlalinin de ötesindeki saldırılarının Türkiye ile doğrudan bağlantısı vardır. Bu bağlamda Erivan'ın söz konusu kışkırtma saldırısı için neden Tovuz'u seçtiğine odaklanılması, bunun Türkiye'yi hangi ölçüde ilgilendirdiğinin analizi açısından büyük önem arz etmektedir.

Harita 1. Enerji ve Ulaşım Güzergahında Tovuz'un Yeri

Kaynak: Bahruz Babayev, “Clashes on Azerbaijan-Armenia Border Threaten Regional Transport and Energy Routes”, The Jamestown Foundation, 30 Temmuz 2020, <https://jamestown.org/program/clashes-on-azerbaijan-armenia-border-threaten-regional-transport-and-energy-routes>, (Erişim tarihi: 7 Mart 2025).

Bişkek Protokolü sonrasında tesis edilen ateşkes düzeni dört günlük savaş haricinde ara sıra olmak üzere bozulmuş olsa da bu ihlaller Ermenistan'ın işgali altındaki Dağlık Karabağ'ın çevresindeki sınır hattı boyunca yaşanmıştır. Ancak Tovuz saldırısı ilk defa mezkur bölgeyle herhangi bir kara bağlantısı bulunmayan bir mevkiye gerçekleşmiştir. Bunun yanında bölge enerji ve ulaşım hatları açısından Türkiye için hayati öneme sahiptir. Harita 1'de de görüldüğü üzere Tovuz, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) boru hatlarıyla Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demir yolu projelerinin kavşağındaki

² Jeyhun Aliyev, “Tensions Rise Along Armenian-Azerbaijani Border”, Anadolu Ajansı, 18 Temmuz 2020.

coğrafyada yer almaktadır. Ayrıca mezkur haritada Tovuz'un o dönemde Ermeni işgali altındaki Dağlık Karabağ ana karasından ve çevresindeki kentlerden çok uzakta olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Ermenistan'ın Tovuz saldırısında oldukça planlı olarak Azerbaycan ile birlikte Türkiye'yi de hedef aldığı görölmektedir.

Dağlık Karabağ ile coğrafi sınırı bulunmayan Tovuz kentine saldırının Erivan açısından ikinci önemli amacı ise Rusya'nın doğrudan askeri müdahalesini ve yanında yer almasını sağlamak istemesi olmuştur. Nitekim Ermenistan'ın Rusya ile ittifak hukukunu tesis eden Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) kurucu anlaşmasının 4. maddesi yardımın ancak "üye devletlerin toprak bütünlüğü ve egemenliğinin tehdit edilmesi"³ durumunda sağlanacağını öngörmektedir. Bu bağlamda Erivan'ın söz konusu maddeye işlerlik kazandırmak adına Ermenistan ile sınırı bulunan Tovuz kentini seçtiği görölmektedir. Öte yandan saldırılarda Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) yetiŐtirdiĐi askeri kurmaylardan biri olan 3. Kolordu Komutanı Yardımcısı Tümgeneral Polat HaŐimov'un⁴ konvoyunun doğrudan hedef alınarak Şehit edilmesi de Ermenistan'ın Tovuz'u özellikle seçtiğinin kanıtlarından biridir.

Türkiye olayın sıcak saatlerinde tepkisini ve Azerbaycan'a desteğini yüksek sesle dile getirmiştir. 14 Temmuz 2020'de Kabine Toplantısı sonrasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın konuyla ilgili yaptığı açıklama oldukça dikkat çekicidir:

Dost ve kardeş Azerbaycan'a karşı Ermenistan tarafından yapılan saldırıları Şiddetle kınadığımızı belirtmek istiyorum. (...) Üstelik bu son saldırı Yukarı Karabağ hattında değil, doğrudan iki devlet arasındaki sınırlarda ve ağır silahlarla yapılmıştır. Bu durum olayın herhangi bir sınır ihlali ve çatıŐması değil, doğrudan Azerbaycan'a yönelik bilinçli bir taarruz olduğunu göstermektedir. Hiç Şüphesiz bu saldırı, Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir. Amaç, provo-

³ "Collective Security Treaty Dated May 15, 1992", CSTO, 23 Nisan 2012, https://en.odkb-cs-to.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/#loaded, (Erişim tarihi: 7 Mart 2025).

⁴ 2016'da yaşanan dört günlük savaşta Birinci Kolordu komutanı yardımcı olan HaŐimov aynı zamanda Birinci Karabağ Savaşı esnasında imzalanan Türkiye-Azerbaycan Askeri EĞitim İŞ Birliği Anlaşması kapsamında Türkiye'ye gelen ilk öğrenci kafilelerinden birinde yer almıştır. 1994'te Tuzla Piyade Okulu'nda eğitim gören HaŐimov 2003'te binbaŐı rütbesiyle yeniden Türkiye'de eğitim olarak Azerbaycan ordusunun önemli kurmayları sırasına terfi etmiştir. Bkz. Ruslan Rehimov, "Ermenilerin Saldırısında Şehit Olan Azerbaycanlı Tümgeneral Vatansaverliğiyle Hatırlanıyor", Anadolu Ajansı, 22 Temmuz 2020.

katif bir yaklaşımla hem Yukarı Karabağ sorununun çözümü ile ilgili süreci tıkamak, hem de bölgede yeni çatışma alanları ortaya çıkarmaktır. Türkiye, kadim dostluk bağları ve kardeşlik ilişkilerinin bulunduğu Azerbaycan'ın hakkına, hukukuna, topraklarına yönelik her türlü saldırının karşısında yer almakta asla tereddüt göstermeyecektir.⁵

Bu açıklama Ankara'nın Karabağ meselesindeki kararlılığının yanı sıra Türk devlet aklının "Ermenistan'ın çapını aşan hadise" vurgusuyla "zarfa değil mazrufa odaklandığını" da gözler önüne sermektedir. Ankara'nın bu ani refleksi Kremlin'in hesaplarının dışında gelişmiştir. Türkiye'nin Tovuz saldırılarında Azerbaycan'a desteği, dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun, sürecin kaderini belirleyen "Bakü, işgal altındaki topraklar ve Yukarı Karabağ için hangi çözümü tercih ederse etsin, biz Azerbaycan'ın yanında olacağız"⁶ açıklamasında özetini bulmuştur. Ankara'nın Bakü'ye açık çek niteliğindeki mezkur irade beyanı, Bakü açısından psikolojik bir eşğin aşılması anlamına gelmiştir. Bu destek 27 Eylül 2020'de başlayacak Ermeni saldırılarında Bakü'nün, Ankara'nın vurgu yaptığı ikinci seçeneğe yönelmesindeki en önemli destek ve motivasyon kaynağı olacaktır.

SAVAŞ DÖNEMİ: TÜRKİYE'NİN ETKİN ROLÜ

28 Eylül 2020'de meşru müdafaa kapsamında resmen başlayan karşı hücumun sekizinci gününde, 4 Ekim'de Azerbaycan ordusu olağanüstü bir ilerleme kaydederek Cebrayıl kentini Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Aynı gün Ermenistan geleneksel KGAÖ'yü olaya dahil ederek Azerbaycan'ı durdurma planı kapsamında yine Karabağ sınırından uzak bölgelerde yer alan Gence ve Mingeçevir şehirlerindeki sivil yerleşim yerlerini uzun menzilli roketatarla bombalamıştır.⁷ Gence'ye saldırı yapıldığı gün Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Ermeni saldırıları kınanmıştır.⁸

⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Bu Saldırı Ermenistan'ın Çapını Aşan Bir Hadise'", Anadolu Ajansı, 14 Temmuz 2020.

⁶ Aliyev, "Tensions Rise Along Armenian-Azerbaijani Border".

⁷ Musa Qasımlı, *Azərbaycan Respublikasının Tarixi (1991-2021): 2 Cildə. (2003-2021)*, (Bakı Dövlət Universiteti, Bakü: 2021), s. 244.

⁸ "No: 228, Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Gence Kentine Saldırıları Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Ekim 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-228_-ermenistan-in-azerbaycan-in-gence-kentine-saldiriları-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 1 Haziran 2024).

Cebrayıl'ın kurtarılmasından beş gün sonra Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Hadrut kasabasının da Ermenilerden geri alındığını ilan etmiştir.⁹ Rus medyasında bu gelişme çeőtli askeri muhabirlerce tekzip edilse de¹⁰ müteakip gün yaşanan gelişmeler Aliyev'i doğrulamıştır. Nitekim Azerbaycan'ın meşru sınırları içerisinde sağlanan bu ilerlemenin boyutu savaşın ikinci haftasında Ermeni tarafını ateşkese zorlamıştır. 9 Ekim 2020'de Moskova'nın ara buluculuğuyla gerçekleşen on saat süren toplantının ardından taraflar 10 Ekim'de yerel saatle 12.00'den itibaren yürürlüğe girecek bir ateşkes kararı almıştır. Aliyev'in "bu onların son Şansı"¹¹ diye nitelendirdiği ateşkes girişimi Ankara tarafından desteklenmiştir. "Zorlayıcı diplomasi"nin zaferine yönelik önemli örneklerden birini teşkil eden mezkur ateşkes girişiminin son Őans olduğu Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan yazılı açıklamada diplomasi retoriğinin gücü kullanılarak da vurgulanmıştır. Türkiye söz konusu teőkebbüsün kalıcı çözümler olarak algılanmaması gerektiğini savaşın Ermenistan'ı destekleyen tüm taraflarına deklare etmiştir:

Azerbaycan ve Ermenistan arasında bugün yerel saatle saat 12.00'de yürürlüğe girmek üzere cephe hattında ateşkes ilan edilmiştir. 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan silahlı çatışmalarda Azerbaycan yaklaşık otuz yıldır işgal altında olan topraklarını kendi imkanları ve öz güveniyle geri alabileceğini Ermenistan ve tüm dünyaya göstermiştir. Bu süreçte, tüm dünyadan insani saiklerle ateşkes talepleri gelmiştir. Azerbaycan da son kez Ermenistan'a işgal ettiği topraklardan çekilmesi için bir fırsat vermiştir. İnsani gerekçelerle esirlerin ve cenazelerin değişimi amacıyla ilan edildiği belirtilen ateşkes önemli bir ilk adım olmakla birlikte kalıcı çözümler yerine geçmeyecektir. Türkiye başından beri ancak Azerbaycan'ın evet diyeceği çözümleri destekleyeceğini vurgulamıştır. Bu anlayışla sahada ve masada Can Azerbaycan'ın yanında olmayaya devam edecektir.¹²

Dışışleri Bakanlığının, Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'ndaki net duruşunun kağıda dökülmüŐ hali niteliğindeki bu açıklama "sahada ve masada güçlü Türkiye" vizyonunun da yansımasıdır. Ermenistan merkezli düşünce

⁹ "DüŐməni Sonadək Qovacağıq! Prezident İlham Əliyevin Xalqa Müraciəti", *Azərbaycan Qəzeti*, 10 Ekim 2020, s. 1-2.

¹⁰ "Российские военкоры оспорили заявление Алиева о взятии территорий в Карабахе", *Лента.ру*, 9 Ekim 2020, <https://lenta.ru/news/2020/10/09/nevzyali>, (Erişim tarihi: 7 Ekim 2025).

¹¹ "Dağlık Karabağ: Ermenistan ile Azerbaycan Arasında Ateşkes Başladı", *BBC Türkçe*, 10 Ekim 2020.

¹² "No: 239, Azerbaycan ile Ermenistan Arasında İlan Edilen Ateşkes Hk."

kuruluşu olan Uygulamalı Politika Araştırma Enstitüsü'nün (APRI) analistlerinden Ermeni yanlısı Leonid Nersisyan'ın "Ankara'nın müdahalesi, Rusya'nın Bakü'yü diplomatik araçlarla etkileme fırsatını kaybetmesine neden oldu"¹³ yorumu savaşın karşı penceresindeki unsurların gözünden Türkiye'nin etkin rolünün tasviri niteliğindedir.

Ateşkes girişimi ne yazık ki bir saat sürmüş, Ermenistan aynı gün Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti Gence'ye yeniden uzun menzilli füzelerle saldırmıştır. Türkiye saldırıları kınamış, Ermenistan'ın gayrimeşru işgalini sürdürebilmek için uluslararası insancıl hukuku ihlal etmekte beis görmediğini ve ateşkes dilinden anlamadığını da ortaya koyduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Böylece Azerbaycan yeni ateşkes girişimlerine aldırmandan işgal altındaki topraklarını kurtarmak için harekete geçmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan ordusu 16-25 Ekim 2020 arasında sırasıyla Hocavend, Fuzuli, Zengilan ve Gubadlı kentlerini Ermenistan'dan geri almıştır.¹⁵

SAVAŞ ESNASINDA TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı'na yönelik politikasındaki önemli etkenlerden biri de Rusya faktörüdür. Savaş esnasında Türkiye-Rusya ilişkileri kendini hem iş birliği hem de rekabet ekseninde seyretmiştir. 2016'dan itibaren iş birliği eğilimli ikili ilişkiler diğer dış politika alanlarında olduğu gibi Kafkasya'da da kendini göstermiştir. Ancak söz konusu eğilim iki ülke arasındaki rekabeti tamamen ortadan kaldırmamıştır. Ermenistan'ın Ekim boyunca Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin dışındaki şehirlerinde bulunan sivil yerleşim yerlerine çeşitli kalibrede füzelerle gerçekleştirdiği provokasyon saldırıları Ankara-Bakü istişaresi sonucunda yanıtız bırakılıp doğrudan Ermenistan topraklarını hedef alan bir Azerbaycan misillemesi gerçekleşmeyince Nikol Paşinyan'ın Rusya'ya doğrudan başvurmaktan başka çaresi kalmamıştır. 31 Ekim 2020'de Vladimir Putin'e mektup yazan Paşinyan 29 Ağustos 1997 tarihli "Dostluk, İş Birliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"nın 2. maddesini

¹³ Леонид Нерсисян, "Карабахский тупик Перемирие в Карабахе закончилось, едва начавшись. Почему переговоры оказались бесполезны?", Лента.ру, 14 Ekim 2020, https://lenta.ru/articles/2020/10/14/war_karabah, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025).

¹⁴ "No: 241, Ermenistan'ın Gence'ye Saldırısı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Ekim 2020, https://www.mfa.gov.tr/no_-241_-ermenistan-in-gence-ye-saldirisi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 2 Haziran 2024).

¹⁵ Qasımlı, *Azerbaycan Respublikasının Tarixi (1991-2021): 2 Cildə. (2003-2021)*, s. 295, 297, 301, 310.

hatırlatarak Rusya'dan savaşta yer almasını isteyen bir talepte bulunmuştur.¹⁶ Aynı gün içerisinde Rusya Devlet Başkanlığı resmi sitesinde yer alan açıkla-
mada Moskova Erivan'ın talebini şöyle cevaplandırmıştır:

Rusya Federasyonu'nun, 29 Ağustos 1997 tarihinde Rusya Federasyonu ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında imzalanan Dostluk, İş Birliği ve Karşı-
lıklı Yardımlaşma Anlaşması'ndan kaynaklananlar da dahil olmak üzere, Ermenistan Cumhuriyeti'ne karşı müttefik yükümlülüklerine bağlılığını yeniden teyit etmek isteriz. Bu anlaşmanın bazı maddeleri, silahlı saldırı tehdidi veya birbirlerinin topraklarına yönelik saldırı eylemi durumunda pratik eylemler öngörmektedir. Bu anlaşma uyarınca Rusya, düşmanlıkların doğrudan Ermenistan topraklarına yayılması halinde Ermenistan'a gerekli yardımı sağlayacaktır.¹⁷

Ermenistan'ın isteklerine cevap vermese de Kremlin'in bu açıklaması-
nın Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik açık tehdit ve uyarı barındırdığı da grlmektedir. Rusya'nın Vatan Muharebesi'nde Ankara ile rekabeti bağla-
mında ele alınacak önemli bir husus da Erivan'a sağladığı silah yardımları olmuştur. SIPRI raporuna göre Rusya 2015-2019 arasındaki dönemde Er-
menistan'ın (aralarında S-300 füzesavar sistemi, Tor füze sistemleri, 9K720 İskender kısa menzilli balistik füze sistemleri ve SU-30 savaş uçaklarının da yer aldığı) silah tedarikinin yüzde 94'n tek başına sağlamıştır.¹⁸ Mosko-
va'nın bir taraftan taraflara sürekli "temel ilkelere dayalı barışlı bir çözüme ulaşmayı amaçlayan esaslı görüşmeleri sürdürme, gerilimi azaltma ve ateşi derhal kesme"¹⁹ ağruları yaparken diğer taraftan Ermenistan'a silah sevki-
yatını sürdürmesi çelişkili tutumunu gözler önüne sermiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Rusya'nın da aralarında yer aldığı Ermenistan'a si-
lah gönderen ülkeleri üstü kapalı bir şekilde Moskova'ya da atıfta bulunarak şöyle eleştirmiştir:

¹⁶ "Pashinyan Requests Putin to Urgently Define Types of Support as Combat Actions Near Armenian Border", Armenpress, 31 Ekim 2020, <https://armenpress.am/en/article/1033405>, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025).

¹⁷ "Foreign Ministry Statement in Connection with Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan's Address to President of Russia Vladimir Putin", The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 31 Ekim 2020, https://mid.ru/en/press_service/spokesman/official_statement/1445841, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025).

¹⁸ Emre Gürkan Abay, "Russia Provides 94% of Armenia's Weapons in 5 Years", Anadolu Ajansı, 29 Ekim 2020.

¹⁹ "Foreign Ministry Statement in Connection with Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan's Address to President of Russia Vladimir Putin".

Ateşkes isteyenler Ermenistan'a silah gönderiyor. Elimde bunların bir listesi var. Ateşkes isteyen biri neden silah göndersin ki?²⁰

Aslında Karabağ meselesi özelinde mezkur nitelikteki soruların cevapları soru içerisinde saklıdır. Bu doğrultuda ateşkes isteyen ülkelerin gerçekte, Ermenistan'a silah göndermek için süre istedikleri söylenebilir. Nitekim daha önce de bahsedilen Rusya'nın ara buluculuğunda 9 Ekim'de gerçekleşen ateşkes görüşmesine gelen Ermeni dışişleri bakanını ertesi gün Erivan'a götüren 701 kuyruk numaralı A319 hükümet uçağının “insani yardım” kisvesi altında 300 adet kornet tipli antitank füzesi taşıdığı kayıtlara geçmiştir.²¹ Kremlin'in içine düştüğü bu çelişki Türkiye ile Kafkasya'daki “rekabetçi iş birliği”nin ağır basan rekabet tarafının ürünü şeklinde açıklanabilir.

Rusya, Ermenistan'ın Türkiye'yi hedefine koyarak yürüttüğü dezenformasyon çalışmalarını da sahiplenmiştir. Kremlin söz konusu iddiaları bazen resmi kanallar aracılığıyla da seslendirmiştir. Bu bağlamda finansmanı ve yönetimi Rusya Devlet Başkanlığı tarafından sağlanan devlet haber ajansı TASS, Ermenistan Dışişleri Bakanı Zohrab Mnatsakyan'ın propaganda amaçlı yaydığı “Türk F-16'ları Ermenistan'a karşı savaşıyor” şeklindeki gerçeğe aykırı iddialarını gündemde tutmuştur.²² Diğer yandan yayınlarının içerikleri Rusya hükümetinin kontrolünden geçmeden yayınlanamayacağı kuruluş ilkeleriyle sabit²³ olan söz konusu haber ajansı Vatan Muharebesi'nde (İkinci Karabağ Savaşı) Kasım ayına gelince Ermeni yanlısı propagandasına bir yenisini daha eklemiştir. Türkiye'nin sözde Suriyeli savaşçıları Karabağ'a gönderdiği iddialarını dünyaya servis eden TASS²⁴ bu adımıyla da Moskova'nın İkinci Karabağ Savaşı'nda Ankara ile ilişkilerinin rekabet boyutuna hizmet etmiştir. Mezkur mesnetsiz iddiaları diğer bir Rus yayın organı olan ve Türkçe de yayın yapan

²⁰ “Those Who Want Cease-Fire are Sending Weapons to Armenia, Aliyev Says”, *Daily Sabah*, 26 Ekim 2020.

²¹ “Из России в Армению поставляются ПТУР ‘Корнет’ и ПЗРК ‘Игла’-Сенсационные Подробности”, *oxu.az*, 10 Ekim 2020, <https://oxu.az/ru/armiya/iz-rossii-v-armeniyu-postavlyayutsya-ptur-kornet-i-pzrk-igla-podrobnosti>, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025).

²² “В МИД Армении утверждают, что турецкие истребители F-16 продолжают полеты над Карабахом”, TASS, 24 Ekim 2020, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9805335>, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025).

²³ “ИТАР-ТАСС вернется к советскому названию”, *Лента.ру*, 18 Mart 2014, <https://lenta.ru/news/2014/03/18/tass>, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025).

²⁴ “СК Армении заявил, что Турция перебрасывает боевиков из Сирии гражданскими самолетами”, TASS, 1 Kasım 2020, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/9886997>, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025).

Sputnik de aynı şekilde günlerce gündemde tutmuştur.²⁵ Hem Türkiye hem de Azerbaycan tarafından defaatle tekzip edilmesine rağmen Ermeni yetkililer tarafından öne sürülen dezenformasyon nitelikli iddialar Vatan Muharebesi boyunca Rusya'nın söz konusu medya organları tarafından "istikrarlı" bir şekilde gündeme getirilmeye devam etmiştir.

Kremlin savaşta yaklaşımının Türkiye ile zıt olduğunu en üst düzey resmi makamlar üzerinden de deklare etmekten kaçınmamıştır. Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov, Vatan Muharebesi'nin devam ettiği 14 Ekim 2020'de Sputnik, Komsomolskaya Pravda ve Govorit Moskva haber ajanslarının ortak radyo yayınında güncel gelişmeler ekseninde soruları cevaplandırmıştır. Dışışleri Bakanlığı tarafından da yayınlanmış mezkur demeçte Lavrov, Rusya'nın Ankara ile rekabetini şöyle tanımlamıştır:

Türkiye'nin dile getirdiği ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in defalarca ifade ettiği tutuma katılmıyoruz. Burada bir sır yok. Çatışmaya askeri çözümün mümkün ve kabul edilebilir olduğuna dair açıklamaları paylaşamıyoruz. Maalesef Türkiye bunu yapabildi ve Azerbaycan'ın bu çatışmayı çözmek için askeri olanlar da dahil olmak üzere atacağı her türlü adımı destekleyeceğini doğruladı.²⁶

Ankara'nın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki kapasitesini de kabul niteliğindeki bu açıklamalar sonrasında Lavrov diplomatik retorikle süslediği tehdidini savurmaya da ihmal etmemiştir: "Lavrov'u dinlemezseniz Şoygu'yu dinlersiniz."²⁷ Buna rağmen aynı demeçte Lavrov'un Rusya ile Türkiye arasındaki sınırlı iş birliğine dikkat çekmesi mezkur tehdit söyleminin gölgesinde kalmamalıdır. Bu bağlamda Rusya'nın İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye ile ilişkilerinin "rekabetçi iş birliği" çerçevesindeki iş birliği boyutuna da dikkat çekmekte fayda vardır.

2016'nın ikinci yarısında başlayan Türkiye-Rusya yakınlaşması iki ülke çıkarlarının çatıştığı diğer dış politika alanlarında olduğu gibi Kafkasya'da

²⁵ "Ermenistan'ın İddiası: Elimizde Türkiye'nin Suriye'den Karabağ'a Militan Gönderdiğine Dair Ciddi Kanıtlar Var", Sputnik Türkiye, 29 Ekim 2020.

²⁶ "Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова радиостанциям 'Sputnik', 'Комсомольская правда' и 'Говорит Москва'", Министерство иностранных дел Российской Федерации, 14 Ekim 2020, https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/vnesnepoliticseskoe-dos-e/problematika-prostranstva-sng/nagorno-karabakhskoe-uregulirovani-e/1444276, (Erişim tarihi: 3 Haziran 2024).

²⁷ "Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова радиостанциям 'Sputnik', 'Комсомольская правда' и 'Говорит Москва'".

da bazı iş birliği potansiyelini doğurmuştur. Ancak bu potansiyelin ikili arasında süregelen rekabeti ortadan kaldırmadığını özellikle belirtmek gerekir. Bu bağlamda Rusya'nın İkinci Karabağ Savaşı esnasındaki rekabetçi iş birliği politikasının iş birliği boyutu bağlamında değerlendirilebilecek ilk husus Moskova'nın, araçlar konusunda hemfikir olmamasına rağmen Ankara'nın Kafkasya'daki çıkarlarının meşruiyetini kabul etmesidir. Nitekim Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov bahse konu ortak radyo yayınında “Türkiye’yi hiçbir zaman stratejik müttefik olarak nitelendirmediklerini, bunun yerine sadece yakın bir partner gibi gördüklerini” ifade ederken Ankara'nın Kafkasya dahil olmak üzere çatışma bölgelerindeki çıkarlarının meşru ve yasal olduğunu ve kendilerinin de bu durumu dikkate aldıklarını²⁸ diplomatik retorik çerçevesinde vurgulamıştır. Lavrov’un demecindeki ilginç olan zamanlama ise küçük çaplı “uyarılar”la iş birliği eğilimini bir arada barındıran söz konusu açıklamaların Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin’in telefon görüşmesi gerçekleştirdiği güne tevafuk etmesidir. Lavrov’un mesaj dolu açıklamalarının genel anlamda savaşın başladığı 27 Eylül’den itibaren iki ülke lideri arasındaki ilk telefon görüşmesi niteliğindeki gelişmeyle paralellik arz ettiği söylenebilir. Nitekim görüşmede Azerbaycan topraklarına saldırarak yeni bir kriz çıkaran Ermenistan’ın yaklaşık otuz yıldır devam eden işgalini kalıcı hale getirmeye çalıştığı ve Ankara’nın gerek Minsk Grubu içindeki statüsü gerekse ikili ilişkiler çerçevesinde bu meselenin kalıcı bir çözüme kavuşturulmasından yana olduğu Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ifade edilmiştir.²⁹

İkinci Karabağ Savaşı’nda Türkiye-Rusya rekabetçi iş birliğinin iş birliği bağlamındaki ikinci husus ise Rusya’nın Ermenistan’ı açık bir şekilde destekleme yoluna gitmemesidir. Moskova’nın söz konusu yaklaşımı Azerbaycan cumhurbaşkanının da dikkatinden kaçmamıştır. Cumhurbaşkanı Aliyev, Rusya’nın tutumunu şöyle değerlendirmiştir:

Rusya bu konuda çok sorumlu ve büyük bir ülke gibi davranıyor. Rusya’dan olumlu mesajlar geliyor ve taraf olma söz konusu değil. Ancak Ermenistan bunu umuyordu. Ermenistan’ın bu çatışmayı bölgenin dışına taşımadaki

²⁸ “Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова радиостанциям ‘Sputnik’, ‘Комсомольская правда’ и ‘Говорит Москва’”.

²⁹ “Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Telefon Görüşmesi”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 14 Ekim 2020, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/122348/rusya-devlet-baskani-vladimir-putin-ile-telefon-gorusmesi>, (Erişim tarihi: 3 Haziran 2024).

amacı Rusya'yı buraya çekmekti. Ermenistan neden Şu anda Ermenistan topraklarından Azerbaycan'a saldırıyor? Tam da buna göre.³⁰

Aliyev tarafından da vurgulanan bu durumun ortaya çıkmasında PaŐınyan'ın maceracı Batı yanlısı politikası kadar Moskova'nın Ankara ile son yıllarda geliştirdiği çok taraflı bağların yeniden gerilme ihtimalini göz önünde bulundurmasının da payı vardır. Kremlin'in söz konusu tavrı iki ülkenin farklı coğrafyalarda izlediği rekabet eksenli politikalarına rağmen Türkiye'nin çıkarları ve tepkileri hesaba katılacak önemli bir ülke halinde geldiği Şeklinde de yorumlanabilir. Diğer yandan Vatan Muharebesi'nde Rusya'nın meseleye müdahil olma konusunda geç kaldığını da belirtmek gerekir. Aslında Birinci Karabağ Savaşı'nda da süreç benzer iŐlemiŐ ancak roller farklı olmuştur. Nitekim Vatan Muharebesi'nde savaşın ilk dakikalarında tavrını net bir Şekilde ortaya koyan Türkiye tüm araÇlar ile Bakü'nün yanında olmuştur.

Ekim sonu itibarıyla Vatan Muharebesi'nde artık galip ile mağlubun daha belirgin hale gelmesiyle Rusya'nın rekabetçi iş birliğinde iş birliği boyutunu göreceli olarak bir nebze daha öne çıkardığını söylemek gerekir. Moskova'nın tutumundaki bu deĐiŐikliĐin en önemli sebeplerinden biri Rusya'nın sorunun tarafı olarak konumunu sürdürme eğiliminden kaynaklanmaktadır. Nitekim Kasım 2020'ye gelince Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov iş birliğine yönelik açıklamaların tonunu kademeli olarak yükseltmiŐtir. Bu doğrultuda 3 Kasım 2020'de *Kommersant* gazetesine verdiği yazılı röportajı oldukça önemlidir. Hem Rusya dışişleri bakanına yöneltilen soru hem de onun cevabı Türkiye'nin nasıl etkin bir güç haline geldiğinin tercümesi niteliğindedir. Lavrov, *Kommersant* gazetesinden "Rusya, Suriye'den Libya'ya, Karabağ'a kadar bölgesel çatışmaların çözümünde Türkiye'ye çok mu bağımlı hale geldi? Rus yetkililer (siz, cumhurbaşkanı ve diğerleri) Dağlık Karabağ ve diğer bölgelerdeki ihtilafta oynadığı rolü bilerek Ankara'nın politikaları hakkında neden bu kadar ölçülü hatta dostane yorumlar yapıyorsunuz?" Şeklindeki modüler yapıdaki bir soruyu kapsamlı bir özet Şeklinde cevaplamıŐtır. Bu kapsamda Türkiye ile Rusya arasında diğer çatışma alanlarındaki kısmi iş birliğini örnek veren Rus bakan "Moskova ve Ankara'nın, birbirleriyle etkileŐimde esnek, pragmatik bir yaklaşım benimseyen ve stratejik bir vizyonla yönlendirilebilen yakın ortaklar" olduğunun altını çizerek Karabağ mesele-

³⁰ "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev TRT Haber'e Konuştu", TRT Haber, 5 Ekim 2020.

sinde çözüm konusunda ortak yaklaşıma sahipken araçlar hususunda hemfikir olmadıklarını ifade etmiştir.³¹

ŞUŞA'NIN KURTULUŞU VE 10 KASIM ANLAŞMASI SIRASINDA TÜRKİYE'NİN POLİTİKASI

Karabağ zaferinin simge noktalarından biri olan Şuşa'nın Ermeni işgalinden kurtarılması, Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı stratejik desteğin önemini gözler önüne sermiştir. Kasım 2020'nin başlarında savaşın galibinin Azerbaycan olduğu açık bir şekilde görülmeye başlanmış, uluslararası basın ve Ermenistan'da artan kaos bunu doğrulamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a sağladığı askeri, diplomatik ve siyasi destek bu zaferin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun o dönemde gerçekleştirdiği Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan'ın başarısını “Türkün gücünü dünyaya gösterdiniz” ifadesiyle kutlaması Türkiye'nin kardeş ülke Azerbaycan'a desteğinin güçlü bir yansıması olmuştur.

Savaşın başlangıcından itibaren Türkiye diplomatik ve askeri kapasiteleleriyle Azerbaycan'ın yanında yer almış, bu süreçte sergilenen birliktelik Azerbaycan'ın sahada elde ettiği başarıların hızla masaya yansımaları sağlamıştır. 8 Kasım 2020'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Şuşa'nın kurtarıldığını “Büyük bir iftihar ve gururla Şuşa şehrinin işgalden kurtarıldığını ilan ediyorum! Şuşa bizimdir! Karabağ bizimdir!”³² sözleriyle duyurmuş ve bu zafer Ermenistan'ın masaya oturmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer alması, Vatan Muharebesi boyunca etkin bir şekilde ortaya koyulan “kardeşlik politikası”nın doğal sonucu olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin siyasi iradesi, Karabağ'da barış ve istikrarın sağlanması adına belirleyici bir rol üstlenmiş, zaferin kazanılmasına giden yolda Azerbaycan'ın haklı davasını desteklemiştir. Türkiye'nin desteği –sadece sahada değil– masada da Azerbaycan'ın elini güçlendirmiştir.

Şuşa'nın kurtarılması sonrası Ermenistan ordusunun daha büyük bir yenilgi ve felaketin eşiğine gelmesi ateşkesin imzalanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Azerbaycan 9 Kasım'da Rusya'nın ara buluculuğunda bir ateşkes

³¹ “Россия с уважением воспримет любой выбор американского народа”, Коммерсантъ, 3 Kasım 2020, <https://www.kommersant.ru/doc/4558591>, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025).

³² “Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin Xalqa Müraciəti”, Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (AZƏRTAC), 8 Kasım 2020.

anlaşmasına imza atmıştır.³³ Bu anlaşmanın Moskova Beyannamesi olarak anılmaya çalıŐılması, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğine gölge düŐürme çabasının bir yansımasıdır. Ancak bu girişim, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in Karabağ zaferi kutlamalarına Türkiye cumhurbaşkanı ve Türk devlet erkanını davet ederek Türkiye'nin rolünü ön plana çıkarmasıyla etkisiz hale getirilmiştir.

10 Kasım'dan itibaren geçerli olan anlaşmanın 1. maddesi tarafların mevcut konumlarında kalmasını öngörmektedir. Bu madde Azerbaycan'ın sahadaki kazançlarını diplomatik olarak da perçinlemiŐtir. Ayrıca anlaşmanın 2. maddesi AĞdam bölgesinin, 6. maddesi de Kelbecer ve Laçın bölgelerinin savaŐsız bir Şekilde Azerbaycan'a iadesini düzenlemektedir.³⁴ Türkiye'nin etkin desteğiyle sağlanan bu kazanımlar, Karabağ meselesinde sahadaki başarıyı masada da tescillemiŐtir.

Anlaşmanın 3 ve 4. maddeleri Karabağ'daki temas hattı ve Laçın Koridoru'nda Rus Barış Gücünün konuŐlanmasını³⁵ öngörse de Türkiye'nin bölgede etkinliğini sınırlama çabalarına karşılık Azerbaycan tarafından Türk askerinin de Barış Gücünde yer alacağı açıklanmıştır. Türkiye, Karabağ zaferinde oynadığı kritik rolle sadece Azerbaycan'a stratejik destek sağlamakla kalmamış aynı zamanda bölgede gcl bir aktör olarak pozisyonunu pekiŐirmiŐtir. 10 Kasım 2020'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev, Türkiye'nin Barış Gücündeki rolünü Şöyle zetlemiŐtir:

Anlaşmanın 5. maddesinde, tarafların ateşkese uyması denetiminin verimliliğinin artırılması amacıyla barış gücü merkezi oluŐturulacaĐı yazılıyor. Bu merkezde Rus ve Türk askerleri faaliyet gösterecek. Türkiye resmen bu çatışmanın gelecek çözümünde ve ateşkese uyulma iÇinde rol alacaktır. Kardeşim Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in çabalarını takdir ediyorum. Çünkü onlar bu 45 gün boyunca sorun barış yoluyla zln diye büyük ba harcadı.³⁶

³³ "İlham Əliyev Xalqa Müraciət Edib", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet Saytı, 10 Kasım 2020, <https://president.az/az/articles/view/45924>, (Erişim tarihi: 5 Haziran 2024).

³⁴ "Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации", Администрация Президента России, 10 Kasım 2020, <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>, (Erişim tarihi: 5 Haziran 2024).

³⁵ "Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации".

³⁶ Ruslan Rehimov, "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Bu Anlaşma Bizim Şanlı Zaferimizdir", Anadolu Ajansı, 10 Kasım 2020.

Aliyev'in açıklamalarından Türk askerinin Barış Gücünde yer alacağına kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu gelişme Türkiye'nin Karabağ meselesindeki etkin ve kararlı duruşunun bir yansımasıdır. 11 Kasım'da dönemin Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ile yapılan görüşmeler ardından "Türk-Rus Ortak Merkezi'ne İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmış³⁷ ve bu kapsamda Ağdam'ın Merzili köyü yakınlarında bir gözlem merkezi oluşturulmuştur. Bu merkezde 60 Türk askeri görev almış ve Türk askerinin varlığı bölgede istikrarın sağlanmasına katkı sunmuştur.³⁸

Türk askerinin Karabağ'daki varlığı, Dağlık Karabağ Ateşkes Antlaşması'nın 5. maddesine dayanmaktadır.³⁹ Bu madde "çatışmanın taraflarının anlaşmaya uyup uymadıklarının izlenmesi" amacıyla bir barışı koruma merkezinin kurulmasını öngörmektedir. Türkiye bu süreçte aktif rol üstlenmiş ve Karabağ'daki barışı izleme mekanizmasında etkin bir şekilde yer almıştır. Anlaşmanın 7. ve 8. maddeleri, yerlerinden edilen Azerbaycanlıların Dağlık Karabağ'a dönüşünü, esir ve cenaze takasını kapsamaktadır.⁴⁰

Anlaşmanın en stratejik maddelerinden biri olan 9. madde, Nahçıvan ile Azerbaycan'ın batı bölgeleri arasında bir ulaşım hattı oluşturulmasını taahhüt etmektedir.⁴¹ Zengezur Koridoru olarak adlandırılan bu hat, Türkiye'nin Azerbaycan ile doğrudan kara bağlantısı kurmasını sağlaması açısından büyük bir jeopolitik öneme sahiptir. Bu gelişme Türkiye'nin bölgedeki stratejik konumunu güçlendirmiş ve Kafkasya'daki etkinliğini artırmıştır.

SONUÇ

Türkiye'nin Karabağ meselesindeki politikası İkinci Karabağ Savaşı ile belirlenmiş, Azerbaycan'ın haklı davasını destekleyen kararlı ve stratejik bir

³⁷ "Türk-Rus Ortak Merkezi'nin Kuruluşuna İlişkin Mutabakat İmzalandı", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 1 Aralık 2020, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/1122020-35285>, (Erişim tarihi: 6 Haziran 2024).

³⁸ "Состоялась церемония открытия Турецко-Российского совместного мониторингового центра", Министерство Обороны Азербайджанской Республики, 30 Ocak 2021, <https://mod.gov.az/ru/news/sostoyalas-ceremoniya-otkrytiya-turecko-rossijskogo-sovmestnogo-monitoringovo-go-centra-video-34669.html>, (Erişim tarihi: 8 Haziran 2024).

³⁹ "Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации".

⁴⁰ "Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации".

⁴¹ "Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации".

yaklaşımı temel almıştır. Türkiye'nin bu süreçteki tutumu yalnızca askeri ve diplomatik destekleri değil aynı zamanda yaklaşık otuz yıllık planlı bir hazırlığın sonucunu yansıtmaktadır. Türkiye'nin Karabağ konusundaki yaklaşımı, İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın yanında yer almasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Savaşın başlangıcından itibaren Türkiye'nin askeri ve siyasi destekleri Azerbaycan'ın sahadaki başarılarına doğrudan katkıda bulunurken bölgedeki dengelerin Bakü lehine değişmesine olanak sağlamıştır.

Ankara, İkinci Karabağ Savaşı boyunca uluslararası kamuoyuna güçlü bir şekilde Azerbaycan'ın yanında olduğunu ifade etmiş ve Ermenistan'ın saldırgan politikalarına karşı net bir duruş sergilemiştir. Savaşın sonunda kazanılan zafer Türkiye'nin bölgedeki rolünü güçlendirmiş ve Azerbaycan ile kardeşlik bağlarını da pekiştirmiştir. Savaş sırasında Türkiye'nin aktif desteği, Ermenistan'ın sahada ilerleme şansı bulamamasında önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan ile ortak hareket ederek bölgedeki çözüm süreçlerine dahil olması Karabağ meselesinin kalıcı bir barışla sonuçlanması adına kritik bir adım olarak görölmektedir.

İkinci Karabağ Savaşında Türkiye'nin sergilediği erken ve kararlı tutum, Azerbaycan'ın diplomatik ve askeri kazanımlarını hızlandırmıştır. Savaşın başından itibaren Türkiye'nin bölgedeki etkili varlığı, Azerbaycan'ın hem sahada hem de masada güçlü bir pozisyona sahip olmasını sağlamıştır. Bu süreçte Türkiye'nin bölgedeki barış ve istikrarı desteklemeye yönelik politikası Karabağ zaferinin ardından da devam etmiş ve bölgede yeni bir dönem başlatmıştır. Türkiye'nin Karabağ politikası Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma çabalarını destekleyen, kardeşlik bağlarını temel alan bir strateji olarak şekillenmiş ve bölgedeki jeopolitik dengelerde belirleyici bir rol oynamıştır.

SUDAN İÇ SAVAŞI VE TÜRKİYE’NİN YAKLAŞIMI

KAAN DEVECİOĞLU

Dr., ORSAM Kuzey Afrika Çalışmaları Koordinatörü

GİRİŞ

Türkiye-Sudan ilişkileri tarihsel, kültürel ve stratejik bağlarla şekillenmiş, çeşitli alanlarda derinleşen iş birliğine dayanan dinamik bir yapıya sahiptir. Osmanlı devleti dönemine dayanan köklü tarihsel bağlar günümüzde siyasi, ekonomik, kültürel ve insani yardımları kapsayan çok yönlü bir ortaklığa dönüşmüştür. Türkiye’nin Afrika Kıtası’na yönelik stratejik açılım politikası çerçevesinde Sudan özellikle Kızıldeniz’e kıyısı ve Afrika Boynuzu’na yakınlığıyla bölgesel istikrar ve güvenlik bağlamında Türkiye’nin dış politikasında özel bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Türkiye Sudan’daki insani krizlerden barış süreçlerine, ekonomik iş birliğinden kültürel ilişkilerin güçlendirilmesine kadar pek çok alanda önemli rol üstlenmektedir.

Sudan Nisan 2019’da Ömer Beşir rejiminin sona ermesi ve ardından başlayan geçiş süreciyle siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimlerin eşliğine gelmiştir. Ancak bu süreçte yaşanan iç siyasi gerilimler, askeri müdahaleler

ve nihayetinde 15 Nisan 2023'te Sudan Silahlı Kuvvetleri (SSK) ile Hızlı Destek Kuvvetleri (HDK) arasında ortaya çıkan iç savaş, ülkeyi derin bir krizin içine sürüklemiştir. Sudan'daki çatışmalar yalnızca ülke içindeki sosyal ve ekonomik dengeleri altüst etmekle kalmamış aynı zamanda komşu ülkeleri de etkileyerek bölgesel istikrarı tehdit eder bir boyuta ulaşmıştır. Bu iç savaş bölgedeki diplomatik ve insani yardım aktörlerinin etkinliğini sınamakla birlikte Türkiye gibi barış yapıcı rol üstlenmeyi hedefleyen aktörler için de aktif olabileceği alanlar oluşturmaktadır.

Bu bölüm Türkiye-Sudan ilişkilerini tarihi bağlardan güncel dinamiklere kadar geniş bir perspektifle ele almakta ve özellikle Nisan 2023'ten beri devam eden iç savaşa odaklanmaktadır. Türkiye'nin Sudan'daki insani yardım faaliyetleri, diplomatik girişimleri ve ekonomik ilişkilerini bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi hedefleyen bu çalışmada; Türkiye'nin Sudan iç savaşının çözümine yönelik yürüttüğü ara buluculuk girişimleri, insani kriz karşısındaki hızlı ve etkili müdahalesi, ekonomik iş birliğini yeniden canlandırma çabaları ve bölgesel barışa yönelik katkıları detaylı bir Şekilde değerlendirilmektedir.

Çalışmanın amacı, Türkiye-Sudan ilişkilerinin yalnızca mevcut durumunu analiz etmekle sınırlı kalmayıp bu ilişkilerin gelecekte nasıl ŐekillenebileceĐine dair kapsamlı bir çerçeve de sunmaktır. Türkiye'nin Sudan'daki rolü yalnızca iki ülke arasındaki ilişkiler açısından değil aynı zamanda Türkiye'nin Afrika Kıtası'ndaki genel stratejik yaklaşımını, küresel barış ve kalkınma politikalarındaki konumunu anlama açısından da büyük önem taşımaktadır. Sudan hem jeopolitik hem de insani krizler bağlamında kritik bir ülke olup Türkiye'nin kıtadaki etkisini artırmak ve bölgesel istikrarı desteklemek için stratejik bir ortak konumundadır.

SUDAN İÇ SAVAŞININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŐİMİ

Sudan'da 15 Nisan 2023'te SSK ile HDK arasında başlayan iç savaş ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını derinden sarsmıştır. İç savaş hem bölgesel hem de uluslararası aktörlerin çıkar çatışmalarıyla derinleŐmüŐtür. Bu bağlamda iç savaşın ortaya çıkışı ve gelişim süreci üç temel aŐamayla açıklanabilir. Bunlardan ilki ülke içindeki askeri ve siyasi dinamiklerle ilgilidir. Sudan'da Nisan 2019'da Ömer Beşir rejiminin devrilmesi sonrası oluşan siyasi boşluk farklı güç odakları arasında bir iktidar mücadelesine yol açmıştır. Geçiçi hükümetin iki ana aktörü olan SSK (lideri General Abdülfettah Burhan)

ve HDK (lideri General Muhammed Hamdan Dagalo, diğer adıyla Hemedti) başlangıçta iş birliği içinde hareket ederken zamanla çıkar çatışmaları nedeniyle karşı karşıya gelmiştir. Bu çatışmanın arka planındaki temel neden HDK'nin orduya entegre edilmesi konusundaki anlaşmazlığın iç savaşın fitilini ateşlemesidir. SSK, HDK'nin tamamen dağıtılarak orduya katılmasını talep ederken HDK daha bağımsız bir yapı içinde varlığını sürdürmek istemiştir. Bu kapsamda çatışmalar ilk olarak HDK'nin başkent Hartum ve diğer stratejik bölgelerdeki askeri tesislere saldırmasıyla başlamış ve hızla başkent ve çevresine yayılmıştır.¹

İkincisi derinleşen göç hareketlerinin ardından Hartum'un altyapısının çökmesinin yanı sıra çatışmanın Wad Medeni, Batı Darfur ve El Cezire gibi ana bölgelere yayılmasıyla kapsamlı ve tam ölçekli bir iç savaşın doğuşudur. Bu bağlamda başkent Hartum, çatışmaların merkez üssü haline gelmiş ve şehirde altyapı büyük zarar görürken elektrik, su ve sağlık hizmetleri ciddi şekilde aksamıştır. Diğer taraftan HDK ve müttefik milisler Batı Darfur'da etnik temizlik suçlamalarıyla karşı karşıya gelmiştir. İç savaş nedeniyle milyonlarca kişi yerinden edilmiş ve Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre çatışmalar nedeniyle 8 milyondan fazla kişi ülke içinde yer değiştirmiş, 3 milyon kişi de komşu ülkelere sığınmıştır.²

Üçüncüsü diplomatik çabalar ve ateşkes süreçleridir. Savaşın başından itibaren bölgesel ve uluslararası aktörler krizi sona erdirmek için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Ancak bu çabalar tarafların uzlaşmaz tutumları nedeniyle sınırlı bir başarı sağlayabilmiştir. Bu kapsamda 11 Mayıs 2023'te Suudi Arabistan ve ABD'nin ara buluculuğunda taraflar arasında geçici ateşkes sağlanmış ve Cidde Deklarasyonu ile sivillerin korunması üzerinde uzlaşmıştır. Ancak bu ateşkes hiçbir zaman uygulamaya geçmemiş ve sahadaki durumu değiştirememiştir. Bunun yanı sıra Afrika Birliği ve Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (IGAD), sorunun çözümüne yönelik girişimlerde bulunmuştur.³ Ancak bu girişimler de her iki tarafın güven eksikliği nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

¹ Kaan Devecioğlu, "Sudan Krizinde Yeni Boyut: Ordu ve Hızlı Destek Kuvvetleri Arasında Çatışma", ORSAM, 30 Nisan 2024, <https://orsam.org.tr/tr/sudan-krizinde-yeni-boyut-ordu-ve-hizli-des-tek-kuvvetleri-arasında-catisma>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

² Tunç Demirtaş, *Sudan'da Bir Yılın Muhasebesi: Sudan İç Savaşının Dünü, Bugünü, Yarını ve Çözüm Önerileri*, (SETA Rapor, İstanbul: 2024).

³ Enver Arpa, "Sudan İç Savaşında Türkiye Umudu", Anadolu Ajansı, 7 Ocak 2025.

Ara buluculuk girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında tarafların güven eksikliğinin çatışmaları tırmandırmasının yanı sıra birbirlerine karşı üstünlük kuramamaları ve ülkenin doğal kaynaklarına hakimiyetin, bölgesel ve küresel aktörlerin taraflar arasındaki pozisyonlarının değişkenliğinin ve uluslararası siyasetteki gelişmelerin de etkisi bulunmaktadır. Buradan hareketle söz konusu gelişmelerin Sudan'daki iç savaşın çözümüne yönelik Türkiye'nin girişimine uygun bir ortam oluşturduğu söylenebilir.

Bu üç temel aşamadan hareketle çatışmaların seyrini değiştiren dört olay çerçevesindeki dönüm noktalarına işaret edilebilir. Bunlardan ilki HDK'nin Sudan'ın altın madenleri üzerindeki kontrolünü artırarak savaş finansmanında avantaj sağlamasıdır. Bu durum Hemedti'nin uluslararası destek bulmasını da kolaylaştırmıştır. İkincisi Batılı ülkelerin özellikle Batı Darfur'daki insan hakları ihlalleri nedeniyle daha güçlü yaptırımlar ve insani müdahale seçeneklerini tartıŐmaya başlamasıdır. Üçüncüsü çatışmanın Çad, Güney Sudan ve Orta Afrika Cumhuriyeti gibi komşu ülkelerde güvenlik risklerini artırmasıdır. Sudan'daki mültecilerin akını ve sınır ötesi silah kaçakçılığı bölgesel istikrarsızlığı derinleştirmiştir. Dördüncüsü ise SSK'nin özellikle Beşir dönemi askerlerinin de desteğini alarak HDK'ye karşı gerçekleştirdiği saldırılarda Kordofan bölgesini ve Kuzey Darfur'un başkenti El FaŐır'ı HDK'nin ele geçirmesini engellemesidir. 2024'te savaşın seyri hem insani hem de askeri açılardan çok katmanlı bir hale gelmiştir. Ayrıca 2024'te uluslararası yardım kuruluşları, çatışmalar nedeniyle ülkenin birçok bölgesine erişememekte ve insani kriz derinleŐmektedir. Bu bağlamda Türkiye 2024'te AFAD koordinasyonunda Türk Kızılay ve insani yardım kuruluşlarının destekleriyle Sudan'da insani yardım angajmanlarını artırmıştır.⁴

TÜRKİYE-SUDAN İLİŞKİLERİNİN TEMEL PARAMETRELERİ

Türkiye-Sudan ilişkilerinin temel parametreleri iki ülkenin tarihsel ve kültürel bağlarının sağladığı güçlü zemin üzerinde şekillenmiştir. Osmanlı'nın Sudan üzerindeki etkisi Sevakin Adası gibi tarihi mekanlar ve Ali

⁴ Muhammed Nuri Erdoğan, "AFAD, Gazze'den Sudan'a Farklı Coğrafyalarda Yaraları Sarđı", Anadolu Ajansı, 13 Aralık 2024.

Dinar⁵ gibi ortak figürler üzerinden günümüze kadar taşınan bir bağ oluşturmuştur. Bu tarihsel arka plan modern dönemde iki ülke arasındaki diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuş ve özellikle 2000'lerde bu ilişkiler daha da derinleşmiştir. Sudan Türkiye'nin Afrika'ya yönelik dış politikasında stratejik bir konuma sahiptir. Sudan'ın Kızıldeniz'e olan kıyısı ve Afrika Boynuzu'na yakınlığı Türkiye'nin bölgedeki ekonomik ve stratejik çıkarlarını destekleyen bir faktördür.

Ekonomik ilişkiler Türkiye-Sudan iş birliğinin temel sütunlarından biridir. 1980'lerde başlayan ticari iş birliği özellikle 2000 sonrası dönemde ivme kazanırken tarım, inşaat, madencilik ve enerji gibi çeşitli alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. 2001'de imzalanan Çifte Vergilendirmenin Kaldırılması Anlaşması'nın 2003'te yürürlüğe girmesi özel sektör yatırımlarını teşvik etmiş ve iki ülke arasındaki ticari angajmanları artırmıştır. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) gibi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen kalkınma projeleri de ekonomik bağların güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'nin Sudan'daki müteahhitlik projelerinin değeri ise 300 milyon doları aşarken özellikle inşaat sektöründeki yatırımlar dikkat çekmektedir.⁶

Sosyokültürel ilişkiler, iki ülke arasındaki bağların sürdürülebilir kılınmasında önemli bir başka boyuttur. Türkiye Maarif Vakfı okulları, Yunus Emre Enstitüsünün (YEE) Hartum şubesi ve Türkiye Bursları gibi girişimler, eğitim ve kültürel değişim programları yoluyla iki toplum arasında yakınlaşmayı sağ-

⁵ Ali Dinar (1856-1916), Sudan'ın Darfur bölgesinin son bağımsız sultanıdır. Keira Hanedanına mensup olan Ali Dinar 1900'lerde Darfur'u özerk bir şekilde yönetmiş ve Osmanlı hilafetine bağlılığını sürdürmüştür. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devleti ve Almanya ile İngiltere arasında savaş ortaya çıkınca Ali Dinar İngilizlere karşı Osmanlı ve Senusi tarikatiyle iş birliği yapmaya başlamıştır. 1916'da İngilizler Darfur Sultanlığına karşı bir askeri sefer düzenlemiş ve 6 Kasım 1916'da Ali Dinar El Faşir yakınlarında öldürülmüştür. Onun ölümüyle birlikte Darfur Sultanlığı bağımsızlığını kaybetmiş ve Sudan'ın geri kalanıyla birlikte İngiliz-Mısır yönetimine bağlanmıştır. Ali Dinar, Sudan tarihinde bağımsızlık ve Osmanlı ile bağlantıları açısından önemli bir figür olarak kabul edilir. Bugün Sudan'da ve Darfur bölgesinde onun mirası halen hatırlanmakta, özellikle Osmanlı ile ilişkileri ve İngilizlere karşı direnişi nedeniyle ulusal bir kahraman olarak görülmektedir. Ali Dinar, Türk ve Sudan toplumunun ortak tarihi açısından önemli bir şahsiyettir. Ali Dinar'ın Kuzey Darfur'un El Faşir şehrinde yer alan evi günümüzde müze olarak kullanılmakta ve özel eşyalarının yanı sıra tahtı da bu müzede sergilenmektedir. Ayrıca bu evin aslına uygun olarak restorasyon çalışmaları TİKA tarafından 2016'da başlamış ve 2021'de tamamlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. "Restored by TİKA, the House Museum of Sultan Ali Dinar was Delivered to the Sudanese Government", TİKA, 16 Temmuz 2021, https://tika.gov.tr/en/detail-restored_by_tika_the_house_museum_of_sultan_ali_dinar_was_delivered_to_the_sudanese_government, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025); Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "Darfur'un Şehit Sultanı Ali Dinar", *Derin Tarih*, Sayı: 62, (Mayıs 2017).

⁶ Kaan Devocioğlu, "Türkiye-Sudan Relations in Post-Bashir Era", *Orta Doğu Etütleri*, Cilt: 15, Sayı: 3, (2023), s. 212.

lamıŐtır. YEE, Türkçe öğretimi ve kültürel etkinliklerle Türkiye'nin uluslararası tanınırlığını artırırken Sudanlı öğrencilerin Türkiye'de eğitim alması iki ülke arasında insan kaynağı temelli bir bağ oluşturmaktadır. Ayrıca TİKA'nın Sudan'daki sağlık, eğitim ve altyapı projeleri, sosyokültürel ilişkilerin güçlenmesine önemli katkılar sunmaktadır.⁷

Güvenlik ve diplomasi Türkiye-Sudan ilişkilerinin diğer bir önemli boyutudur. 2017'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Sudan ziyareti sırasında imzalanan on iki stratejik iş birliği anlaşması iki ülkenin güvenlik, teknoloji, madencilik ve tarım gibi alanlardaki ortaklığını güçlendirmiştir. Ziyaret kapsamında Sevakin Adası'nın restorasyonu ve ortak tarihi mirasın korunması yönünde adımlar atılmıştır.⁸ Ancak Sudan'daki siyasi istikrarsızlık ve krizler ikili ilişkilerde zaman zaman durağanlık oluşturmuştur. Buna rağmen Türkiye Sudan'da istikrar ve kalkınmayı destekleyen politikalarını sürdürerek bölgedeki barış ve iş birliği çabalarına katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Diğer taraftan Ömer Beşir yönetiminin Nisan 2019'da devrilmesinin ardından Sudan'da sivil ve askeri unsurların oluşturduğu bir geçiş yönetimi başlamıştır. Bu süreçte Egemenlik Konseyinin kurulması ve Abdullah Hamduk'un baŐbakanlıĐıyla ekonomik reformlar ve demokratikleŐme çabaları öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. Ancak iç siyasi anlaşmazlıklar ve ekonomik krizler nedeniyle bu hedefler hayata geçirilememiŐtir. Türkiye bu dönemde Sudan'la diplomatik ve ekonomik bağlarını sürdürmeye çalıŐmıŐtur. Koronavirüs salgını (Covid-19) döneminde Türkiye sağlık malzemeleri ve tıbbi destek sağlayarak Sudan'ın krizle mücadelesine katkıda bulunmuştur.⁹ Ancak küresel salgın şartları ve Sudan'ın önceliklerinin değişmesi ikili ilişkilerin hız kazanmasını engellemiştir.

Ekim 2021'de gerçekteŐen askeri müdahale, Sudan'da siyasi istikrarsızlığı derinleştirirken Ankara-Hartum ilişkilerinin yönünü de etkilemiştir. Askeri yönetim altında gerçekteŐen yeniden yapılanma sürecinde Türkiye hem ekonomik hem de siyasi düzeylerde ilişkilerini sürdürebilmek için girişimlerde bulunmuştur. Özellikle dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın Sudanlı yetkililerle görüşmeleri ticari ve tarımsal iş birliklerini canlandırmayı

⁷ Betül GökaŐaş ve Furkan KarataŐ, "Sudan'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi", *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, (2022), s. 26-54.

⁸ Ramazan Turgut, "Sudan Cumhurbaşkanı El-Beşir: Erdoğan, Türkiye'den Sudan'ı Ziyaret Eden İlk Cumhurbaşkanı", *Anadolu Ajansı*, 25 Aralık 2017.

⁹ "Türk Kızılay ve Katar Kızılay'ından Sudan'a Pandemi Desteği", *Türk Kızılay*, 10 Eylül 2020.

amaçlayan anlaşmalarla sonuçlanmıştır.¹⁰ Bu dönemde Türkiye-Sudan arasında tarım, enerji ve ticaret alanlarındaki projelerde ilerleme sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Sudan'ın iç siyasi krizi ve uluslararası arenada darbe sonrası yönetimin izolasyonu bu girişimlerin sınırlı kalmasına neden olmuştur.

15 Nisan 2023'te ordu ve HDK arasında ortaya çıkan iç savaş Sudan'da var olan istikrarsızlığı daha da derinleştirmiş ve Türkiye'nin Sudan'la ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye çatışmaların başlamasından sonra insani yardım ve tahliye operasyonlarına odaklanarak Sudan'daki 2 bini Türk vatandaş olmak üzere 3 bin kişiyi güvenli bir şekilde tahliye etmiştir. Ayrıca Sudan'a verdiği desteğin önemli bir göstergesi olarak Büyükelçiliğini hiç kapatmamış ve tahliyelerin hemen ardından Port Sudan'a taşınmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın taraflarla telefon görüşmeleri ve ara buluculuk teklifleri barış sürecine katkıda bulunma çabası olarak öne çıkmıştır.¹¹ Ancak taraflar arasındaki derin anlaşmazlıklar nedeniyle Türkiye'nin bu çabaları net bir sonuç doğurmamıştır.

İç savaşın etkisiyle Türkiye'nin Sudan'daki ekonomik ve diplomatik projeleri durma noktasına gelmiştir. Ticaret hacminde ciddi bir düşüş yaşanırken TİKA'nın Sevakin Adası'ndaki projeleri gibi kültürel alanlardaki çalışmalarda sınırlı ölçüde devam etmiştir.¹² Sudan'da yaşanan çatışmalar Türkiye'nin bölgedeki uzun vadeli stratejik hedeflerini sekteye uğratmış ve Türk firmalarının Sudan'da yeni projelere girme ihtimalini azaltmıştır. Ancak Türkiye'nin Sudan'la olan tarihsel ve kültürel bağları çatışmalar sonrasında ilişkilerin yeniden canlandırılabilmesine dair bir temel oluşturmaya devam etmektedir. Bununla birlikte 2024'te Türkiye-Sudan ilişkileri iç savaş dinamikleriyle uyumlu bir şekilde gelişme eğilimindedir.

İÇ SAVAŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'NİN SUDAN'A YAKLAŞIMI

Sudan'da Nisan 2023'ten itibaren devam eden iç savaşın ortaya çıkardığı siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar Türkiye'nin bölgedeki rolünü önemli hale

¹⁰ Harun Kutbe, "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, Sudan Kabine Bakanı Elderi ve Tarım Bakanı El Beşiri'yi Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 18 Ocak 2023.

¹¹ "Erdoğan, Sudan'da Durumun Normalleştirilmesi Konusunda Türkiye'nin Ara Buluculuğunu Teklif Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 9 Mayıs 2023, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/erdogan-sudanda-durumun-normallestirilmesi-konusunda-turkiye-nin-ara-buluculugunu-teklif-etti, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

¹² "Türkiye'nin Hartum Büyükelçisi Sevakin Şehrini Ziyaret Etti", Haberler, 10 Aralık 2023, <https://www.haberler.com/guncel/turkiye-nin-hartum-buyukelcisi-sevakin-sehrini-ziyaret-etti-16613099-haber-i>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

getirmiştir. Türkiye Sudan'daki krizin çözüme yönelik uluslararası girişimlerde aktif bir diplomasi izlerken insani yardım politikalarını hızlı ve etkili bir şekilde sahaya yansıtarak hem Sudan halkının acılarını hafifletmeyi hem de bölgesel barışa katkı sağlamayı hedeflemiştir. Bu çerçevede Türk yetkililerin Sudan Egemenlik Konseyi ile yürüttüğü üst düzey temaslar, uluslararası iş birliği mekanizmalarıyla entegre edilen insani yardımlar ve ekonomik ilişkilerin yeniden canlandırılması yönündeki çabaları Türkiye'nin Sudan'daki etkisini çok yönlü bir şekilde arttığını göstermektedir.

Türkiye'nin iç savaş sürecinde Sudan'a yönelik stratejik yaklaşımı yalnızca kriz anında müdahaleyle sınırlı kalmamış aynı zamanda uzun vadeli kalkınma hedeflerini ve bölgesel istikrarı destekleyen bütüncül bir vizyonla şekillenmiştir. Diplomatik düzeyde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sudan liderleriyle gerçekleştirdiği temaslar, insani yardımlarda TİKA ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) sahada oynadığı kilit roller ve ekonomik alanda düzenlenen Türkiye-Sudan İş Forumu gibi girişimler iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihi bağlar üzerinden daha sağlam bir zemine oturduğunu göstermektedir. Türkiye'nin Sudan'daki iç savaş sürecinde yürüttüğü diplomatik faaliyetleri yalnızca ikili ilişkilerin derinleştirilmesine yönelik bir adım değil aynı zamanda Türkiye'nin Afrika'da çözüm odaklı ve kapsayıcı bir aktör olarak yükseldiğinin de güçlü bir kanıtı niteliğindedir.

DİPLOMATİK İLİŞKİLER

Türkiye Sudan'daki iç savaş sürecinde diplomatik ilişkilerini yoğunlaŐtırmış ve çok boyutlu iş birliği anlayışını sürdürmüştür. Ankara Sudan'daki çatışmaların çözümü ve bölgesel istikrarın sağlanması için aktif bir diplomasi yürütürken hem ikili hem de uluslararası düzeylerde girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Dışışleri Bakanı Hakan Fidan ile dönemin Mısır Dışışleri Bakanı Semih Şükrü arasında 20 Nisan 2024'te İstanbul'da gerçekleştirilen görüşmede Sudan krizine kalıcı bir çözüm bulunması ve Somali-Etiyopya gibi diğer bölgesel sorunların çözümüne yönelik ortak girişimler ele alınmıştır.¹³ Görüşme Türkiye ve Mısır'ın bölgesel krizlerde daha yakın iş birliği yapma kararlılığını ortaya koyarken Sudan'daki barış çabalarına uluslararası desteğin artırılması yönünde önemli bir adım olmuştur.

¹³ "Dışışleri Bakanı Fidan, Mısır Dışışleri Bakanı Şukri ile Buluştu", Independent Türkçe, 20 Nisan 2024.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Abdül-fettah Burhan arasındaki üst düzey temaslar iki ülkenin diplomatik ilişkilerini güçlendirmiştir. 6 Mayıs 2024'te Burhan, Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede ikili ilişkilerin geliştirilmesi, ekonomik iş birliğinin artırılması ve Sudan'daki çatışmanın çözümüne yönelik istişareler yapılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan aynı zamanda Burhan'ın oğlunun Ankara'da hayatını kaybetmesi üzerine taziyelerini iletmiştir.¹⁴

Temmuz 2024'te Fatih Yıldız'ın Sudan'a büyükelçi olarak atanmasının ardından ikili ilişkilerin hız kazandığı gözlemlenmiştir. Fatih Yıldız'ın Port Sudan'daki görevine başlamasının ardından Sudanlı taraflarla diplomatik görüşmelerde bulunmasının yanı sıra halkla teması da dikkat çekmiştir. Bu anlamda 25 Aralık 2024'te Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada Yıldız, Sudan'daki Türk Büyükelçiliğinin askeri ataşelik, içişleri ve eğitim müşavirliği gibi kapsamlı bir temsil ağıyla zor koşullara rağmen Sudan'ın yanında olma gayretinde olduğunu ve Port Sudan'da faaliyet gösteren az sayıdaki diplomatik misyondan biri olduğunu vurgulayarak TİKA ve Ziraat Katılım Bankasının Port Sudan'da faaliyete geçmesi için çalışmaların sürdüğünü ve iç savaş sonrası döneme ilişkin hazırlıkların titizlikle yapıldığını ifade etmiştir. Sudan hükümetinin Türkiye'ye her zaman teveccüh gösterdiğini dile getiren Yıldız, Türkiye'nin insani yardımlar konusunda öncü bir rol üstlendiğine ve son altı ayda Sudan'a 6 bin tonun üzerinde insani yardım malzemesi taşıyan iki büyük gemi gönderildiğine dikkat çekmiştir.¹⁵ Ayrıca Güney Darfur'un başkenti Nyaladaki hastanemiz de tüm zor şartlara rağmen hizmet vermeye devam etmiştir.

25 Eylül 2024'te Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kurulu kapsamında bulunduğu New York'taki Türkevî'nde tekrar Burhan ile bir araya gelmiştir. Görüşmede Sudan'daki çatışmanın sona erdirilmesi ve insani krizin hafifletilmesi yönünde iş birliği olanakları ele alınmıştır. Görüşme sonrasında Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye ile Sudan ilişkilerinin "günden güne güçlendiğini" ve iki ülke arasındaki dayanışmanın artarak devam edeceğini vurgulamıştır.¹⁶ Ayrıca Türkiye Kasım 2024'te Sudan'daki insani kriz ve El Cezire eyaletinde

¹⁴ Esra Tekin, "Türkiye's President Erdogan Meets with Chairman of Sovereignty Council of Sudan", Anadolu Ajansı, 6 Mayıs 2024.

¹⁵ Ahmed Satti ve Gökhan Kavak, "Türkiye'nin Hartum Büyükelçisi Yıldız, Sudan'daki Türk Kurumlarının Varlığının Önemini Vurguladı", Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2024.

¹⁶ Diyar Güldoğan, "Türkiye's Ties with Sudan Developing 'Day by Day': President Erdogan", Anadolu Ajansı, 26 Eylül 2024.

sivilere yönelik Őiddetten derin endişe duyduğunu aŐıklamıŐtır. Dışişleri Bakanlığı, Sudan'ın egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne bağlılığın sürdürüğünü vurgulamış ve insani yardımların kesintisiz ulaŐtırılmasının önemine dikkat çekmiştir.¹⁷

13 Aralık 2024'te Burhan ile yaptığı telefon görüşmesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde Türkiye'nin ara buluculuk yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin bölgedeki barış ve istikrar için oynayabileceği rolü vurgulamış, Ankara'nın ara buluculuk deneyimlerinin Sudan için model olabileceğini ifade etmiştir. Bu meselenin medyada gündeme gelmesinin ardından BAE de Türkiye'nin Sudan'daki krizi çözme çabalarını memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. BAE Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan aÇıklamada Abu Dabi'nin Sudan'daki çatışmayı sona erdirmek ve krize kapsamlı bir çözüm bulmak için Türkiye'nin çabaları ve tüm diplomatik çabalar çerçevesinde iş birliği ve koordinasyona hazır olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁸ Bu bağlamda Türkiye'nin BM nezdindeki daimi temsilcisi Büyükelçi Ahmet Yıldız, Sudan'daki insani kriz konusunda uluslararası topluma acil eylem çağırısı yaparak Türkiye'nin Sudan'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve barışçıl çözüm arayıŐına olan bağlılığını teyit etmiştir. Yıldız Sudan'daki çatışmanın temel nedenlerine odaklanılması gerektiğini vurgulamış ve Cidde Deklarasyonu gibi uluslararası girişimlere destek verilmesinin önemine dikkat çekmiştir.¹⁹

Türkiye'nin Sudan'daki ara buluculuk girişiminin stratejik öncelikler, tarihsel ve sosyokültürel bağlar ve son yıllarda BAE ile kurulan dengeli ilişkiler olmak üzere üç temel faktöre dayandığı söylenebilir. Türkiye, Kızıldeniz'in enerji ticareti ve küresel deniz taşımacılığı için hayati önem taşıdığı bilinciyle –her ne kadar uluslararası çapta etkinliği olan armatörleri olmasa da– bu bölgede istikrarı sağlamayı kendi ulusal çıkarlarının bir parçası olarak görmektedir. BAE ile Sudan arasındaki gerilimler bölgenin istikrarını tehdit edebilecek unsurlar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Afrika ve Arap dünyasıyla olan tarihsel bağları bölge ölkeleri nezdinde olumlu bir algı oluŐturmasında

¹⁷ Gizem Nisa Cebi, "Türkiye Calls for Immediate Sudan Cease-Fire, Humanitarian Aid", Anadolu Ajansı, 4 Kasım 2024.

¹⁸ Yusuf Alioğlu ve Muhammed Semiz, "BAE, Türkiye'nin Sudan'daki Krizi Çözme Çabalarını Memnuniyetle Karşıladığını Duyurdu", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2024.

¹⁹ Şerife Çetin, "Türkiye'nin BM Daimi Temsilcisi, Türkiye'nin Sudan'da Siyasi Süreci Desteklemeye Hazır Olduğunu Söyledi", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2024.

önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye ve Sudan arasındaki yaklaşık 500 yıllık tarihe dayalı ilişkiler de bu bağlamda öne çıkmaktadır. Üçüncü faktör olarak Türkiye ile BAE arasındaki ilişkilerin özellikle son yıllarda normalleşme sürecine girmesi ve ekonomik iş birliğinin derinleşmesi Ankara'nın ara buluculuk girişimlerinde önemli bir avantaj sunmaktadır.

Türkiye'nin bu süreçte karşılaşılabileceği başlıca zorluklar Sudan'daki istikrarsızlık, BAE'nin bölgesel politikaları ve küresel aktörlerin farklılaşan yaklaşımlarıdır. Nitekim Sudan'daki iç savaş ve geçici hükümetin kırılğan yapısı ara buluculuk çabalarını zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan BAE'nin özelde Sudan'daki ekonomik ve siyasi etkisi ve genelde Kızıldeniz havzasındaki Türkiye ile uyuşmayan çıkarları Ankara'nın ara buluculuk sürecinin meydan okumalarından biri olacaktır. Ancak bu durum Türkiye'ye Sudan dosyası özelinde BAE ile ortak çıkarlar üzerinden bir müzakere zemini oluşturma fırsatı da sunmaktadır. Son olarak ABD, Çin, Rusya ve İran gibi küresel ve bölgesel güçlerin Sudan üzerindeki rekabeti, bölgesel denklemini daha da zorlayıcı hale getirmektedir. Bu dengeleri çok yönlü bir şekilde koordine etmek Türkiye'nin Sudan'daki süreci yönetmesi noktasında stratejik öneme sahiptir.

İNSANİ YARDIM DİPLOMASİSİ

İç savaş süreci şüphesiz Türkiye'nin Sudan'da insani krizle mücadeleye yönelik kararlı ve kapsamlı politikalarının öne çıktığı bir dönem olmuştur. Türkiye Sudan'daki çatışmaların ortaya çıkardığı derin insani kriz karşısında diplomatik, lojistik ve operasyonel düzeylerde hızlı ve etkili bir şekilde hareket etmiş hem devlet kurumları hem de STK'lar aracılığıyla bölgeye önemli katkılar sağlamıştır. Türkiye'nin Sudan'a yönelik insani yardım politikası çok katmanlı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Yardımların planlanmasında Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Türk Kızılay ve TİKA gibi resmi kurumlar, İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) gibi STK'lar ve uluslararası iş birliği mekanizmaları aktif olarak rol almıştır. Dolayısıyla Nisan 2023'ten beri Türkiye Sudan'da temel ihtiyaçların karşılanması ve krizden etkilenen milyonlarca insanın desteklenmesi amacıyla kapsamlı bir yardım programı yürütmüştür.

Bu dönemde Türkiye'den Sudan'a gönderilen insani yardımlar arasında 2 bin 400 ton gıda, tıbbi malzeme ve barınma ekipmanı taşıyan AFAD koordinasyonundaki bir yardım gemisi, kriz bölgelerinde yerinden edilmiş kişilere yönelik

iftar programları ve gıda yardımları, sağlık hizmetlerinin desteklenmesi için tıbbi ekipman sağlanması gibi farklı alanlardaki yardımlar yer almıştır. Yardımlar yalnızca maddi kaynaklarla sınırlı kalmamış aynı zamanda Türkiye'nin diplomatik ve lojistik kapasitelerini de kullanarak Sudan halkına ulaşmasını mümkün kılmıştır.²⁰ Port Sudan'a taşınan Büyükelçilik aracılığıyla yardımların koordinasyonu Türkiye'nin bu alandaki yetkinliğini gözler önüne sermiştir.

Türkiye Sudan'a yönelik insani yardım faaliyetlerini yalnızca ulusal bir çerçeveye sınırlanmamıŐ bölgesel ve uluslararası ortaklıklar da kurarak yardımların kapsamını genişletmiştir. Türkiye ve Kuveyt'in iş birliğiyle hazırlanan ve yaklaşık 2 bin 500 ton yardım malzemesi taşıyan "Sudan Gemisi" bu iş birliğinin somut bir örneğidir. Bu ortaklık bölgesel dayanışmayı güçlendirdiği gibi Türkiye'nin insani yardım politikalarının uluslararası bağlamda bir model sunabileceğini göstermiştir. Sudan'a yönelik bu tür yardım girişimlerinde hem Türk hem de Kuveytli yetkililerin Port Sudan'da yardım gemisini karŐılması Türkiye'nin bölgedeki diplomatik bağlarını güçlendiren bir unsur olmuştur.²¹ Bu iş birliği Türkiye'nin insani diplomasi kapasitesinin Sudan halkı ve uluslararası toplum nezdindeki algısını olumlu yönde etkilemiştir.

Ankara'nın Sudan'daki insani yardım politikası diplomatik faaliyetlerle entegre bir şekilde yürütölmüŐtür. Türkiye'nin Hartum Büyükelçisi Fatih Yıldız iç savaşın başladığı Nisan 2023'ten itibaren Türk kurumlarının oynadığı kritik rolü vurgulamış ve Port Sudan'a taşınan Büyükelçilik üzerinden insani yardım faaliyetlerinin sürdüröldüğünü açıklamıştır. Yıldız'ın ifadeleri Türkiye'nin Sudan'da sadece geçici yardım sağlayan bir aktör değil aynı zamanda kalıcı bir çözümler ortadığı olmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır. TİKA'nın Port Sudan'da faaliyete geçmesi ve Ziraat Katılım Bankasının Őubesinin açılması Türkiye'nin Sudan'daki varlığını güçlendirme stratejisinin bir parçasıdır.²² Bu girişimler Türkiye'nin Sudan'daki insani yardım politikalarını uzun vadeli kalkınma hedefleriyle uyumlu hale getirdiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Sudan'daki insani yardım politikası yalnızca insani krizlere yanıt vermekle sınırlı kalmamış aynı zamanda bölgesel istikrarın sağlanmasına

²⁰ "AFAD, Gazze'den Sudan'a Farklı Coğrafyalarda Yaraları Sardı", TRT Haber, 13 Aralık 2024.

²¹ Ahmed Satti, "Türkiye-Kuwait 'Sudan Ship' Delivers Aid to Port Sudan", Anadolu Ajansı, 3 Kasım 2024.

²² Ahmed Satti ve Gökhan Kavak, "Türkiye'nin Hartum Büyükelçisi Yıldız, Sudan'daki Türk Kurumlarının Varlığının Önemi Vurguladı", Anadolu Ajansı, 27 Aralık 2024.

yönelik önemli bir adım olmuştur. Türkiye Sudan’daki çatışmaların ortaya çıkardığı insani krizden etkilenen 25 milyon kişiye yardım ulaştırma hedefiyle 2024’ün son çeyreğinde 8 bin tondan fazla yardım sağlamıştır.²³ Bu yardım faaliyetleri Sudan’da derinleşen insani krizin hafifletilmesine katkıda bulunmuş ve Türkiye’nin yumuşak gücünü pekiştiren bir unsur olmuştur. Aynı zamanda Türkiye’nin Port Sudan merkezli diplomatik faaliyetleri de Sudan’daki barış sonrası iş birliği hazırlıklarını destekleyen önemli bir platform sunmuştur.

Sonuç olarak iç savaş süreci Türkiye’nin Sudan’daki insani yardım politikalarının kapsamlı bir şekilde uygulandığı, diplomasi ve yardım faaliyetlerinin başarıyla entegre edildiği bir dönem olmuştur. Türkiye’nin Sudan’da sadece geçici insani yardımlar sağlamakla kalmadığı aynı zamanda bu yardımları TİKA gibi kurumlar aracılığıyla uzun vadeli kalkınma ve iş birliği projelerine dönüştürme stratejisi izlediği anlaşılmaktadır. Türkiye’nin bu konudaki rolü iki ülke arasındaki tarihi bağları daha da güçlendirmekte ve Türkiye’yi Afrika’da çözüm odaklı bir aktör olarak konumlandırmaktadır.

İÇ SAVAŞIN TÜRKİYE-SUDAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Türkiye ile Sudan arasındaki ekonomik ilişkiler tarihsel bağlar, stratejik iş birliği fırsatları ve zorlu bölgesel koşulların şekillendirdiği dinamik bir yapıya sahiptir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler 2022 itibarıyla önemli bir ivme kazanmasına rağmen Sudan’daki iç savaşın ve ekonomik istikrarsızlığın etkisiyle 2023 ve 2024 yıllarında düşüş eğilimine girmiştir. Türkiye’nin Sudan’a yönelik ihracatı inşaat, enerji, tarım ve tekstil gibi sektörlerle dayalı geniş bir çeşitlilik gösterirken Sudan’dan yapılan ithalat tarımsal ürünler ve doğal kaynaklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak son yıllarda Sudan’daki çatışmaların ekonomiye verdiği zarar ve lojistik zorluklar iki ülke arasındaki ticaret hacmini ciddi şekilde daraltmıştır. Bu zorluklara rağmen Türkiye’nin Sudan’daki ekonomik varlığı yalnızca ticaretle sınırlı kalmayıp altyapı projeleri, sağlık yatırımları ve kalkınma yardımları gibi alanlarda sürdürülen faaliyetlerle çeşitlilik kazanmıştır.

Bu bağlamda iç savaşa rağmen Türkiye-Sudan ekonomik ilişkilerinin 2024’te düzenlenen Türkiye-Sudan İş Forumu ile yeni bir boyut kazanma eğilimine girdiği söylenebilir. İstanbul’da düzenlenen forum iki ülke arasındaki ti-

²³ Satti ve Kavak, “Türkiye’nin Hartum Büyükelçisi Yıldız, Sudan’daki Türk Kurumlarının Varlığının Önemi Vurguladı”.

caret hacminin artırılması ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla önemli bir platform olmuştur. Sudan Yatırım ve Uluslararası İş Birliği Bakanı Ehlam Mahdi Sabeel, Türk yatırımcıları Sudan'daki fırsatları keşfetmeye davet etmiş ve ülkesinin elverişli yatırım ortamını vurgulamıştır. Türk Ticaret Bakan Yardımcısı Özgür Volkan AĞar ise lojistik, enerji, tarım ve savunma sanayii gibi sektörlerdeki iş birliğinin genişletilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁴

Bununla birlikte Sudan'daki iç savaş ve siyasi istikrarsızlık ekonomik ilişkiler üzerinde olumsuz etkiler oluşturmuştur. Ticaret hacminde yaşanan dalgalanmalara rağmen Türk girişimcilerin Sudan'daki tarım ve hayvancılık sektörlerine ilgisi devam etmiştir. Sudan'da faaliyette bulunan Türk firmaları özellikle inşaat ve gıda sektörlerinde yatırımlarını sürdürmek için çaba göstermiştir. TİKA'nın bölgedeki faaliyetleri ve Türk bankalarının Port Sudan'da açılacak şubeleri iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelecekte daha da güçlenmesine katkı sağlayabilecek adımlar arasında yer almıştır.

TABLO 1. TÜRKİYE-SUDAN TİCARET VERİLERİ (2022-2024, MİLYON DOLAR)			
	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM TİCARET HACMİ
2022	428	187	615
2023	282	94	376
2024	241	63	304

Kaynak: TÜİK

Türkiye ile Sudan arasındaki ticaret hacmi her iki ülke için de karşılıklı ekonomik iş birliğini geliştirme fırsatları sunmaktadır. Ancak 2022-2024 dönemindeki veriler ticaret hacminde ciddi bir düşüş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum Sudan'daki iç savaş ve ekonomik zorluklar gibi iç dinamikleriyle Türkiye'nin bölgesel politikalarındaki öncelik değişikliklerinden kaynaklanan dış faktörlerin etkileriyle açıklanabilir. Nitekim 2022 iki ülke arasındaki ticari ilişkiler açısından güçlü bir yıl olmuştur. 428 milyon dolarlık ihracat ve 187 milyon dolarlık ithalatıyla toplam ticaret hacmi 615 milyon dolara ulaşmıştır. Bu rakam iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin potansiyelini yansıtmaktadır. Ancak bu pozitif eğilim 2023'te Sudan'da iç savaşın patlak vermesiyle kesintiye uğramıştır.

²⁴ Gökhan Ergöçün, "Türkiye-Sudan Business Summit Begins in Istanbul", Anadolu Ajansı, 27 Temmuz 2024.

Sudan'da 2023'te başlayan iç savaş ülkenin ekonomik altyapısını ciddi şekilde tahrip etmiş ve ticaret hacmini doğrudan etkilemiştir. Türkiye'nin Sudan'a ihracatı 282 milyon dolara düşerken ithalat da 94 milyon dolara gerilemiştir. Bu durum toplam ticaret hacminin yaklaşık yüzde 39 oranında bir düşüşle 376 milyon dolara inmesine neden olmuştur. Bu düşüş iç savaşın neden olduğu lojistik zorluklar, sınır geçişlerindeki kesintiler ve Sudan ekonomisindeki çöküşle ilişkilidir. Ayrıca Türkiye'nin insani yardımlar ve diplomatik çabalara odaklanması ekonomik ilişkilerin ticari boyutunun sınırlı kalmasına neden olmuştur. 2024 verileri de Türkiye-Sudan ticaretinde gerilemenin devam ettiğini göstermektedir. 241 milyon dolarlık ihracat ve 63 milyon dolarlık ithalatıyla toplam ticaret hacmi 304 milyon dolara düşmüştür. Bu rakamlar 2022'ye kıyasla ticaret hacminde yüzde 50'den fazla bir azalmayı ifade etmektedir. Sudan'daki iç savaş başkent Hartum ve diğer büyük şehirlerde ekonomik aktivitenin durmasına neden olmuş ve Türkiye gibi dış ticaret ortaklarıyla olan ekonomik ilişkileri daha da zayıflatmıştır. Buna rağmen Türkiye'nin Sudan'a yönelik inşaat projelerinde ve sağlık sektöründe varlığını sürdüren faaliyetleri gelecekteki iş birliği potansiyeli açısından umut vadetmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Nisan 2023'te ortaya çıkan iç savaş Türkiye-Sudan ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve bu ilişkiler çok boyutlu bir biçimde şekillenmiştir. Sudan'da devam eden iç savaş ve bu durumun doğurduğu siyasi, ekonomik ve insani krizler Türkiye'nin Sudan'daki rolünü kritik hale getirmiştir. Türkiye özellikle 2024'te Sudan'a yönelik insani yardımlar, diplomatik girişimler ve ekonomik iş birlikleri yoluyla hem krizlere hızlı yanıt veren hem de uzun vadeli kalkınma hedeflerini gözetken bütüncül bir strateji izlemiştir.

Diplomatik alanda Türkiye Sudan'daki iç savaşın çözümüne yönelik uluslararası çabalarda aktif bir rol üstlenmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sudan liderleriyle yaptığı üst düzey temaslar ve Türkiye'nin BAE ile kurduğu iş birliği, Sudan'da barış ve istikrarın sağlanması yönündeki çabaların önemli bir parçasını oluşturmuştur. Ankara'nın Sudan'da ara buluculuk rolüne olan ilgisi uluslararası toplumun desteğini kazanmış ve Türkiye'yi Sudan krizinde çözüm odaklı bir aktör olarak öne çıkarmıştır. Bununla birlikte Sudan'daki iç siyasi kırılganlıklar, taraflar arasındaki güven eksikliği ve bölgesel aktörlerin çıkar çatışmaları diplomatik girişimlerin önündeki temel engeller olmaya de-

vam etmektedir. Ancak Türkiye'nin Sudan'daki tarihsel ve kültürel bağları bu engellerin aşılmasında bir avantaj sağlamaktadır.

İnsani yardım alanında Türkiye Sudan'daki derinleşen kriz karşısında lider bir aktör olarak öne çıkmıştır. AFAD, Diyanet Vakfı, Türk Kızılay ve TİKA gibi resmi kurumların yanı sıra İHH gibi STK'ların aktif katılımıyla Türkiye 2024 boyunca Sudan'a 8 bin tondan fazla insani yardım sağlamıştır. Bu yardımlar sadece kriz anında bir rahatlama sunmamış aynı zamanda Türkiye'nin insani diplomasi kapasitesini ve uluslararası toplumdaki güvenilirliğini de artırmıştır. Ankara'nın Sudan'a yönelik insani yardımları, Port Sudan merkezli lojistik faaliyetler ve uluslararası iş birlikleriyle entegre bir şekilde yürütülmüş; bu da Türkiye'nin insani diplomasi modelinin etkinliğini göstermiştir.

Ekonomik ilişkilerde ise Sudan'daki iç savaşın etkisiyle ticaret hacminde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 2022'de 615 milyon dolar olan ticaret hacmi 2024'te 304 milyon dolara gerilemiştir. Ancak İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Sudan İş Forumu iki ülke arasındaki ekonomik bağların yeniden canlandırılmasına yönelik önemli bir platform olarak dikkat çekmiştir. Sudan'da iç savaşın sona ermesi ve siyasi istikrarın sağlanması durumunda Türkiye'nin bu ülkedeki ekonomik yatırımlarını artırması ve özellikle altyapı, enerji ve sağlık sektörlerinde daha büyük projelere imza atması beklenmektedir.

Türkiye-Sudan ilişkilerinin geleceği iki ülke arasındaki tarihsel bağlar ve Türkiye'nin bölgesel stratejik hedefleri çerçevesinde şekillenecektir. Türkiye'nin Sudan'daki insani yardım ve kalkınma projelerindeki başarısı Sudan halkı nezdinde olumlu bir algı oluşturmuş ve iki ülke arasındaki güveni artırmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Sudan'daki barış çabalarına yönelik aktif diplomatik rolü uluslararası toplumda çözüm odaklı bir aktör olarak tanınmasını sağlamıştır. Ancak Sudan'daki iç savaşın devam etmesi ekonomik ilişkilerin genişlemesini ve kalkınma projelerinin hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Sudan'daki barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik çabalarını sürdürmesi hem bölgesel hem de ikili ilişkiler açısından kritik öneme sahiptir.

MEŞRUIYET VE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIM EKSENİNDE TÜRKİYE’NİN FİLİSTİN POLİTİKASI

MUHAMMED HÜSEYİN MERCAN

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Türk dış politikasının tarihsel seyri incelendiğinde siyasal söylem ve strateji bakımından öne çıkan başlıklar arasında Filistin dosyası özel bir yer tutmaktadır. Kudüs ve Mescid-i Aksa'nın Müslümanlar nezdindeki kutsallığı Türkiye'nin Filistin siyasetinin temel motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda kutsal mekanların varlığından ötürü Cumhuriyet'in ilk yılları haricinde Arap dünyasına görece mesafeli olunan dönemlerde dahi karar alıcıların Filistin'deki gelişmeleri takip ettiği, İsrail'in kuruluş süreci ve sonrasında bölgedeki statükoyu değiştirmeye yönelik girişimlerine bigane kalmadığı görülmektedir.

İsrail'in kuruluşuyla Türk dış politikasında Filistin dosyası hem daha büyük önem kazanmış hem de çift boyutlu bir yapıya dönüşmüştür. Yahudilerin eliyle kurulan devletin yanı sıra Arapların devletleşme hakkı ve bu uğurdaki mücadelesi Ankara'nın Batı ve Müslüman dünya arasındaki konumlanma

arayışında bir gerilim alanı meydana getirmiştir. Dış politikadaki en ciddi sınamalardan birinin Filistin üzerinden gerçekleştiği dikkate alındığında Türkiye'nin mezkur iki dünya arasında meşru bir denge oluşturma hamlesi büyük oranda Filistin üzerinden şekillenmiştir. Bu minvalde İsrail'in tanınması ya da 1960'ların ortasında başlayan Arap dünyasına açılım siyasetinin Filistin ekseninde alınan inisiyatifler üzerinden yürütülmesi mevzubahis çabaya verilebilecek en güzel örneklerdir.

Filistin sathında yaşananların Türkiye'de toplumsal bir karşılık bulması, siyasal elitlerin meseleyi sadece dış politika zaviyesinden değil aynı zamanda iç siyaseti doğrudan etkileyen bir parametre olarak değerlendirmesini de beraberinde getirmiştir. Tel Aviv'in agresif yayılcı politikadan ödün vermeksizin sürdürdüğü işgal karşısında Ankara'nın benimsediği tutarlı ve genel hatlarıyla aktif stratejide toplumsal beklentilerin karşılanması hususu da göz ardı edilmemiştir. Bundan ötürü Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gerilimli ve değişkenlik gösteren seyrin aksine Türkiye-Filistin ilişkilerinde belirli sabiteler üzerine bina edilen ve süreklilik arz eden bir yaklaşım benimsenmiştir.

Türkiye'nin Filistin politikasında bahsi geçen süreklilik bağlamında öne çıkan iki ana parametre söz konusudur. Bunlardan ilki geleneksel dış politika yaklaşımıyla uyumlu bir çerçevede gelişen Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında alınan kararlara ve uluslararası hukuka bağlılık zemininde benimsenen tutumdur. Ankara'nın Filistin politikasını oluşturan ikinci parametre ise Filistinli siyasal taraflar arasında kompartımanlaştırıcı bir bakış açısından uzak durarak bütüncül bir şekilde meselenin ele alınmasıdır. Uzun yıllar boyunca Fetih geleneğinin Filistin siyasetini domine etmesi ya da Yasir Arafat'ın karizmatik liderliğinde Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ana muhatap kabul edilmesine rağmen İslami Direniş Hareketi'nin (Hamas) kurulmasıyla yeni ve güçlü bir aktörün sisteme girişi Türkiye'nin bütüncül yaklaşımının daha da somutlaşmasına olanak tanımıştır. Hamas'ın Filistin siyasal hayatı ve sistemindeki konumunu güçlendirerek ana akım yapıya dönüşmesi sonrasında Ankara bütüncül bir perspektiften yaklaşım stratejisini taviz vermeksizin uygulamış ve FKÖ ile Hamas arasında ayırım yapmayarak bu iki aktörü aralarındaki farklılıklara rağmen ortak bir mücadelenin unsurları olarak ele almıştır. Bu doğrultuda izlenen siyasetin bölgesel ve küresel aktörlerin çoğunun takip ettiği stratejiyle kıyaslandığında oldukça özgün bir karaktere sahip olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

İşgal devletinin yayılmacılığına ve katliamlarına karşı Filistin’in verdiği mücadelenin Türk dış politikasında nasıl bir karşılık bulduğunun genel hatlarıyla incelendiği bu metinde Ankara’nın ortaya koyduğu tavır ve takip ettiği siyaset yasallık/meşruiyet ve bütüncüllük zemininde tartışılmıştır. Geleneksel dış politika kodları üzerinden Türkiye’nin Filistin siyasetine dair tarihsel bir arka planın verildiği ilk kısmın ardından özellikle 7 Ekim 2023’teki Aksa Tufanı Operasyonu sonrası girilen yeni süreç incelenmiştir. Bu kısımda Türkiye’nin Gazze’de gerçekleştirilen soykırımın sona ermesi için gösterdiği çaba ve attığı adımlar diplomatik girişimler, ekonomik kısıtlamalar ve insani yardım alanındaki çalışmalar üzerinden açıklanmıştır.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA FİLİSTİN: TARİHSEL SEYİR VE MEŞRUIYET EKSENLİ STRATEJİ

Geleneksel Türk dış politikasının ana parametreleri çoğunlukla Baskın Oran’ın yaygın kavramsallaştırması “Batıcılık” ve “statükoculuk” üzerinden açıklanmaktadır.¹ Yerleşik hale gelen bu kanaat Cumhuriyet’in kurucu elitleri ve sonraki karar alıcıların Osmanlı’dan tevarüs eden Batılılaşma akımının bir yansıması olarak küresel siyasetteki konumlanmada Batı merkezci siyasallığı ana eksen kabul etmesi ve belirli dış politika konularında değişime ve dahi müzakereye kapalı bir tutum sergilemesi suretiyle oluşmuştur. Dış politika yapım ve uygulama sürecini biçimlendiren bu iki parametrenin yanında uluslararası hukuka ve uluslararası örgütlere bağlılık üzerinden gelişen bir yaklaşım da söz konusudur. Bir başka deyişle uluslararası alandaki gelişmelerin yasal bir zeminde ele alınması ve meşruiyeti Türk dış politikasının mütemmim cüzü mahiyetindedir. Bu doğrultuda Türkiye’nin Filistin politikasını belirleyen en önemli faktörlerin başında uluslararası hukukun çizdiği yasal çerçeve gelmektedir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin dış politikada durağan ve doğrudan muhatap olmadığı bölgesel ve küresel gelişmelerin dışında kalma yaklaşımı tercih edilmiştir. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve bağımsızlık sürecinde verilen mücadeleden ötürü toplumda oluşan yorgunluk yeni kurulan devletin önceliğini inşa sürecine vermesini ve uluslararası alanda öznellik

¹ Baskın Oran, “TDP’nin Kuramsal Çerçevesi”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar-Cilt I: 1919-1980*, 21. Baskı, ed. Baskın Oran, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2016), s. 46-53.

iddiasından kaçınmasını beraberinde getirmiştir. “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesinin şekillendirdiği bu dış politika perspektifi dönemin koŐullarından kaynaklanan zorunlu bir stratejiye de dönüşmüştür. Osmanlı’dan devralınan mirasın reddinin devletin kurucu kadrosunun başlıca önceliğine dönüşmesi –özellikle Arap dünyasında yaşanan– birçok gelişmeye uzak kalınmasına yol açmıştır. Toplumunu seküler bir paradigma ekseninde dönüştürme misyonu ve Batıcı bir uluslararası ilişkiler vizyonunu mutlakaŐtırma iradesi Cumhuriyet’in erken döneminde Arap coğrafyasına yönelik mesafeli politikaların temelini oluşturmuştur. Bu süreçte bilhassa Filistin topraklarında yaşanan gelişmelere yönelik bir yol haritası benimsenmesinin de İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar arka plana atıldığı bir vasat meydana gelmiştir.² Bu çerçevede İngiliz ve Fransız nüfuzlarının bölgedeki statükoyu radikal biçimde dönüştüren hamlelerine kayıtsızlık hali de bu erken dönem koŐullarında ülke içi düzenlemelere verilen önemle açıklanabilmektedir. Ortadoğu’daki siyasal dönüşüm ve Yahudi devletinin kurulma süreci gibi Türkiye’yi yakından ilgilendiren konularda Batıcı perspektif nedeniyle aksiyon alınmaması sonraki süreçte Türk dış politikasında bazı olumsuz tesirler bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle oluşan yeni düzende Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik ilgisinde görece bir artış meydana gelmiş ve ilk yıllara nazaran daha aktif bir dış politika takip edilmiştir. Filistin sathındaki gelişmeleri yakından izleyen karar alıcılar oluşan yeni durum karşısında tutarlı bir strateji benimsenmesinin zorunluluğunu kavramıŐtır. Bir taraftan İsrail’i tanımaktan başka seçeneğin bulunmadığının anlaşılması diğer taraftan ise Filistin’in haklarının korunması yönündeki çaba –çeliŐkili gözükse dahi– Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinde oldukça önemli bir stratejik dönüm noktası olarak kabul edilmelidir. Ankara’nın dış politika çizgisi Batıcı ve hatta Demokrat Parti dönemiyle birlikte Amerikancı bir yapıya dönüştüğü için Tel Aviv ile sürdürülebilir bir ilişki kurması dönemin şartları bağlamında oldukça normaldir. Bunun yanında Filistinlilerin devletleşme sürecine verilen destek ise dini, tarihsel ve toplumsal kodlar nedeniyle Ankara’nın mutlak surette aksiyon almasını zorunlu kılmıştır.

İngilizler eliyle Filistin’in demografik yapısının köklü şekilde deđiŐtirilmesi Ortadoğu’nun güvenlik ve istikrarı için ciddi bir risk teşkil etmiştir. Bu-

² Muhittin Ataman ve Esra aylak, “Türk Dış Politikasında Filistin Meselesi: Çözüm için Bir Somut Girişim Olarak Garantrlük Önerisi”, *TYB Akademi*, Sayı: 41, (2024), s. 14-15.

nun yol açacağı sorunları gören Türkiye, Filistin'deki siyasal gelişmelere dair tutumunu netleştirme yoluna gitmiştir. Batıcı dış politika felsefesi nedeniyle Filistin'de Batı dünyasını karşısına alacak bir adım atmayacak olsa da potansiyel riskler karar alıcıları daha öznel bir siyaset benimseye yöneltmiştir. Bu yeni stratejinin ilk nüvesi BM'de görülmüştür. Türkiye 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulunda kabul edilen 181 sayılı Filistin Taksim Planı'na ret oyu kullanarak özgün bir dış politika hamlesi gerçekleştirmiştir.³ Ankara'nın bu plana ret oyu vermesinin altında üç ana saikin rol oynadığı söylenebilir: İlk olarak Türkiye en başından itibaren Filistin'in bölünme fikrine karşı çıkmış ve olası bir bölünmenin bölgedeki istikrarsızlık ve kaos ortamını artıracığı düşüncesini paylaşmıştır. İkinci olarak İsrail'in devletleşme sürecinde aktif faaliyet gösteren Yahudi terör örgütlerinin Sovyetler Birliği ile yakınlığı yeni kurulacak devlet eliyle bölgede bir Sovyet nüfuz alanı oluşup oluşmayacağı hususunda Türkiye'yi endişeye sevk etmiştir.⁴

Türkiye'nin mezkur planın aleyhinde oy kullanmasındaki üçüncü saik ise planın hukuki niteliğiyle ilgilidir. Filistin topraklarının Araplar ve Yahudiler arasında bölünmesini öngören plan Kudüs'e uluslararası şehir statüsü kazandıracaktı. Toprakların yüzde 56,5'i Yahudilere, yüzde 43'ü Araplara ve yüzde 0,5'e tekabül eden kısmı da BM nezdinde oluşturulacak bir kurulun yönetimine bırakılacaktı (*corpus separatum*). Genel Kuruldaki bu plan eliyle Yahudilere devlet kurulmasına olanak tanıyan bir çerçevenin oluşturulması, BM'nin yetki aşımı yapmasına yol açarken Taksim Planı'nın da uluslararası hukuk ve uluslararası meşruiyet açısından problemliliği görülmekteydi.⁵ Buradan hareketle Türk dış politikasında önemli bir yere sahip "yasallık/meşruiyet" ilkesi dahilinde Ankara'nın Taksim Planı'na olumsuz yaklaştığını ifade etmek mümkün gözükmemektedir.

Türkiye'nin Filistin politikasına ilişkin bir diğer kayda değer gelişme ise İsrail'in tanınmasıdır. Müslüman dünyada İsrail'i ilk tanıyan ülke konumundaki Türkiye'nin bu kararında da şu üç temel neden söz konusudur: Batı yanlısı dış

³ Çağrı Erhan, *Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu*, Genişletilmiş 2. Basım, (Nobel Yayınları, Ankara: 2024), s. 77.

⁴ Çağrı Erhan ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler-İsrail'le İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar-Cilt I: 1919-1980*, 21. Baskı, ed. Baskın Oran, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2016), s. 639.

⁵ Berdal Aral, *Bitmeyen İhanet: Emperyalizmin Gölgesinde Filistin Sorunu ve Uluslararası Hukuk*, (Çıra Yayınları, İstanbul: 2019), s. 32-33.

politikanın bir uzantısı olarak İsrail'in tanınmasının memnuniyetle karşılanacağı ve NATO'ya üyelik sürecinin kolaylaşacağı düşüncesi, gelişmeler sonucunda İsrail'in Sovyet uydusuna dönüşebileceği kanaatinin yersizliği ve ülkedeki elitlerin Arap yanlısı politikalara tepki göstermesi.⁶ İsrail'in tanınmasıyla Türkiye'nin bölgesel ve küresel stratejisinde önemli bir kırılma gerçekleştiği aşikardır. Arap dünyasıyla mesafeyi artıran bu gelişme Türkiye'nin dış politika öncelikleri bağlamında rasyonel ve anlamlı olsa da bu süreçte karar alıcıların Filistin'e yaklaşımdaki tutarlı tavrı korumaya çalıştığı da görülmüştür.

1948 Savaşı sonrasında İsrail sınırlarının Taksim Planı'nın çok ötesine geçmesi ve Filistin topraklarının yaklaşık yüzde 78'inin kontrol altına alınması Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Sınırları oldukça tartışmalı hal alan İsrail'in tanınma sürecinde Türkiye bu sorunlu konuya işaret etmiştir. Dışişleri Bakanlığının tanıma mektubuna bakıldığında İsrail'in devlet statüsü tanınırken ülke sınırlarının tanınmadığına yönelik ima⁷ Ankara'nın Filistin siyasetindeki meşruiyet hassasiyetinin somut bir yansımasıdır. Burada İsrail'in sınırlarının meşruiyetinin sorguladığı ve günümüze dek süren "uluslararası hukuk bakımından tartışmalı sınırları tanımama" politikasının Türkiye tarafından ilk örneğinin verildiği söylenebilir.⁸ İsrail ülkesinin sınırları konusunda Türkiye'nin çekince-leri bulursa da bu durum Batıcı dış politika anlayışı çerçevesinde Ankara-Tel Aviv arasındaki ilişkilerin gelişmesinin önünde engel teşkil etmemiştir. Hatta Süveyş Krizi'nin ardından İsrail'in geliştirdiği "çevresel ittifak" politikasında Türkiye önemli bir misyon üstlenmiştir.⁹

1960'ların ilk yarısında Kıbrıs meselesinin derinleşmesi ve ABD ile bu bağlamda yaşanan gerilimler Türkiye'nin dış politikada yeni açılımlara yönelmesine olanak tanımıştır. Bu sürecin sonunda Arap dünyasına yönelmenin artık bir tercihten fazlası anlamına geldiğini kavrayan siyasal elitler İsrail ile ilişkilerin yoğunluğunu azaltmaya yönelik bir eğilim sergilemiştir. Özellikle 1967'deki Arap-İsrail Savaşı, Türkiye'nin yeni Ortadoğu politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu aynı zamanda Ankara'nın Filistin'e yönelik stratejisini de pekiştiren bir gelişmedir.

⁶ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler-İsrail'le İlişkiler", s. 641.

⁷ Erhan, *Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu*, s. 149-155.

⁸ Erhan, *Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu*, s. 151.

⁹ Avi Shlaim, *Demir Duvar: İsrail ve Arap Dünyası*, çev. Tuba Demirci, (Küre Yayınları, İstanbul: 2019), s. 16.

Savaşta açıktan Arapları destekleyen Türkiye, İsrail'in Doğu Kudüs'ü işgal etmesine karşı da net bir tutum ortaya koyarak Filistin siyasetindeki sürekliliği göstermiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Türkiye'deki ABD askeri üslerinin savaş sırasında İsrail'e destek amacıyla kullanılamayacağını açıklayarak mezkur desteğin sadece sözle sınırlı kalmayacağını ortaya koymuştur.¹⁰ Ayrıca Türkiye savaş sonrasında gerçekleşen BM oturumlarında İsrail karşıtı tutumunu sürdürerek İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini beyan etmiştir.¹¹ Bu doğrultuda Türkiye, İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesini öngören 242 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararının destekçilerinden olmuştur.¹² Öte yandan 1969'da Mescid-i Aksa'nın fanatik bir Yahudi tarafından kundaklanmasının ardından toplanan İslam Zirvesi'nde de mevzuya bakışını net bir şekilde ifade etmiştir. Toplantıda alınan kararlardan İsrail'in işgal ettiği Doğu Kudüs'ten çekilmesi ve 1967 sınırlarına dönmesi çağrısı Ankara tarafından onaylanırken Tel Aviv ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini öngören karara ise dış politikanın genel çerçevesi dahilinde karşı çıkmıştır.¹³

1973 Arap-İsrail Savaşı esnasında da karar alıcılar oldukça önemli adımlar atarak aktif bir siyaset izlemiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye söylesel düzeyde tarafsızlığını ilan etse de pratikte durum farklılık arz etmiştir. Arap devletlerine askeri lojistik sağlayan Sovyet kargo uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına izin verilirken İsrail'e yardım etmek isteyen ABD uçaklarının İncirlik Üssü'nü kullanmaları engellenmiştir.¹⁴ Türkiye'nin 1967 ve 1973 savaşlarında İsrail karşıtı ve Arap yanlısı tavır almasının en önemli nedenlerinin başında Kıbrıs meselesinin çözümünde diplomatik destek ihtiyacı ve ekonomik açıdan Arap pazarlarına açılma gereksinimi bulunmaktadır.¹⁵ 1967 ve 1973 savaşlarında Ankara'nın Arap devletlerini desteklemesinin altında reel politik gerekçeler bulunmakla beraber Türkiye konuyu yasal zemin-

¹⁰ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, 3. Baskı, (Alfa Yayınları, İstanbul: 2018), s. 154.

¹¹ Erhan ve Kürkcüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler-İsrail'le İlişkiler", s. 796-798.

¹² Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, çev. Hüsamettin İnaç, (Big Bang Yayınları, Ankara: 2014), s. 205.

¹³ Erhan ve Kürkcüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler-İsrail'le İlişkiler", s. 798-799.

¹⁴ Erhan ve Kürkcüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler-İsrail'le İlişkiler", s. 799.

¹⁵ Mesut Taştekin, "AKP Hükümeti Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, ed. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin, (Platin Yayınları, Ankara: 2005), s. 139-140.

de ele almayı sürdürmüştür. 242 sayılı BMGK kararında olduğu gibi 1973 Savaşı'nın ardından alınan 338 sayılı karar da Türkiye tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir.

1973 Savaşı aynı zamanda Türkiye'nin Filistinli silahlı gruplara yaklaşımında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Savaşın ardından bağımsız bir Filistin devleti kurulması gerektiğini dillendirmeye başlayan Türkiye,¹⁶ FKÖ ile yakın temaslar kurmuştur. Türkiye'nin böyle bir yola başvurmasının temelinde yine yasallık/meşruiyet zemini bulunmaktadır. Nitekim 1974'te BM Genel Kurulunda FKÖ'nün BM organlarının toplantılarına gözlemci olarak katılması kararına dek örgüte temkinli yaklaşan Türkiye bu tarihten itibaren ilişkilerini derinleştirmiştir.¹⁷ Türkiye, FKÖ'yü Ocak 1975'te resmen tanımış,¹⁸ 1976'da örgütün Ankarada temsilcilik açmasına izin vermiş ve ilgili temsilcilik FKÖ lideri Yasir Arafat'ın 1979'da Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında faaliyete geçmiştir. Türkiye'nin Araplar ve özelde Filistin zemininde attığı adımlar şüphesiz Ankara-Tel Aviv ilişkilerini derinden sarsmıştır.¹⁹

Aralık 1980'de İsrail Parlamentosundan (Knesset) geçen Temel Yasa ile Tel Aviv yönetimi Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik oldukça tehlikeli bir adım atmış ve BM çatısı altında belirlenen çerçevenin dışına çıkmıştır. İsrail'in başkentini "tam ve birleşik Kudüs" şeklinde kabul eden bu yasa²⁰ 242 sayılı BMGK kararını hiçe saydığı gibi aynı zamanda İsrail'in Kudüs'te oluşturduğu *de facto* durumu *de jure* statüye dönüştürme anlamına gelmiştir. Bu gelişmenin ardından Ankara, Tel Aviv'in bu hukuk dışı adımına karşı bir hamle yaparak karşılıklı ilişkileri maslahatgüzar seviyesine düşürmüştür. Filistin siyasetinde uluslararası hukuk ve BM nezdindeki kararlara uygunluk stratejisinden asla taviz vermeyen Türkiye, Kudüs'ün ilhakını normalleştiren bu girişimi kabul etmemiş ve Batıcı dış politika geleneğinden tevarüs eden alışkanlığın dışına çıkarak İsrail ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmiştir. Bu çerçevede diplomatik ve siyasi ilişkilerin mümkün

¹⁶ Meliha Benli Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", *Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*, ed. Meliha Benli Altunışık, (Boyut Kitapları, İstanbul: 1999), s. 185.

¹⁷ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler-İsrail'le İlişkiler", s. 800.

¹⁸ Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, s. 176.

¹⁹ Hazal Pabuççular, *Cumhuriyet'in Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2023), s. 181.

²⁰ "Basic Law: Jerusalem the Capital of Israel", İsrail Parlamentosu, 5740 § (1980), <http://knesset.gov.il/laws/special/eng/BasicLawJerusalem.pdf>, (Erişim tarihi: 26 Mart 2025).

mertebe dondurulduğu 1980'ler boyunca Türkiye-İsrail ilişkileri ticari, askeri ve istihbarat odaklı sürmüştür.²¹

1988'de Yasir Arafat'ın 1967 sınırları temelinde bağımsız Filistin devletinin kuruluşunu ilan etmesi Ankara tarafından desteklenmiş ve Filistin'in tanınma süreci hızla tamamlanmıştır. Bu yönüyle Türkiye, Filistin'i tanıyan beşinci devlet ve Batılı ülkeler arasında ise ilk devlet olmuştur.²² Türkiye'nin bu tutumu Filistin siyasetine genel bakış açısının neticesidir. Nitekim uluslararası genel kabule göre 1967 sınırları merkezli ve başkenti Doğu Kudüs olan devletin kuruluşuna destek verilmiştir. Şüphesiz bu durum Türkiye'nin yasallık/meşruiyet merkezli Filistin stratejisinde bir süreklilik göstergesidir. Bu doğrultuda Arafat'ın yaptığı açıklamada terörizm karşılığının vurgulanması, İsrail'in devlet olarak var olma hakkına değinilmesi, 242 ve 338 sayılı kararlara atıfla iki devletli çözüme bağlılığın gösterilmesi Ankara'nın Filistin devletini tanıma kararı almasını kolaylaştırmıştır.²³

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından küresel siyasette yaşanan köklü dönüşüm 1990'larda Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde bir ivmelenmeye kapı araladı. Bu dönemde özellikle ordunun hükümetlerden bağımsız olarak dış politikada inisiyatif alması ve İsrail ile askeri anlaşmalar yapması Ankara-Tel Aviv hattında yeni bir dönemi başlattı. Ülke içinde terör tehdidinin artması ve Suriye ile bu nedenle yaşanan gerilimler Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerindeki normalleşmeyi hızlandırırken diğer taraftan Arap devletleri ve Tel Aviv arasındaki barış görüşmeleri de Ankara'nın tercihinde önemli rol oynadı.²⁴ İkili ilişkilerde yeni oluşan bu iklim 1990'ların ortalarına gelindiğinde stratejik bir iş birliğine dönüşerek ticaret, savunma ve askeri konularda birçok anlaşmanın imzalanmasını beraberinde getirdi.²⁵

Ankara-Tel Aviv hattında Türkiye'nin iç siyasetindeki dinamiklerin de etkisiyle ordu merkezli sürdürülen süreç, İsrail tarafının verdiği sözleri yerine

²¹ Ağdemir, "İsrail'in Türkiye ile İlişkileri", s. 324-325.

²² Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler-Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar-Cilt II: 1980-2001*, 17. Baskı, ed. Baskın Oran, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2020), s. 128-129.

²³ Erhan ve Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler-İsrail'le İlişkiler", s. 151.

²⁴ Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri", s. 191; Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, ed. Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen, (Liberte Yayınları, Ankara: 2001), s. 261.

²⁵ Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, s. 251-254.

getirmemesinden ötürü barıő müzakerelerinin çıkmaza girmesi ve Filistinlilerin iőgal devletine karő İkinici İntifada'yı baőlatmasıyla yeniden bir gerileme yaőadı. İsrail'in İntifada sürecinde Batı Őeria'daki saldırıları sert bir dille eleőtirdi. Dönemin Baőbakanı Bülent Ecevit tarafından 2002'de İsrail'in Batı Őeria'ya yönelik saldırılarının "soykırım" Őeklinde nitelendirilmesi²⁶ ve kamuoyu önünde İsrail'le yapılan askeri anlaőmaların eleőtirilmesi²⁷ Türkiye'nin hukuki zemine her daim sadık kalmaya çalıőığının bir deliliydi. Aynı zamanda Filistin'in iőgale karő verdiği mücadelenin bütüncül bir perspektiften ele alınması da yine bu tür ačíklamalarda somutlaőmaktaydı. Nitekim Kudüs'ün kutsallığı nedeniyle bu Őehre yönelik özel bir hassasiyet bulunsa da Tel Aviv'in Batı Őeria ve Gazze'deki katliamlarına karő da Ankara her daim aynı tutumunu sergilemekten imtina etmemiőtir.

AK PARTİ DÖNEMİNDE FİLİSTİN POLİTİKASI: PROAKTİF VE BÜTÜNCÜL STRATEJİNİN PEKİŐMESİ

2002 Kasım'ında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidara gelmesiyle dış politika alanında Cumhuriyet tarihinin en önemli kırılması gerçekleşti. Geleneksel dış politikanın sınırlarını ciddi Şekilde aşan, değişen ve dönüşen dünyada diplomasinin yeni araçlarını dış politika yapımına entegre eden AK Parti hükümetleri Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde geçmiőe nazaran çok daha aktif ve etkin bir strateji benimsedi. "Merkez ülke" kavramsallaştırması ekseninde karar alıcıların öznellik ve otonomi arayıőına girdiği bu süreç Türk dış politikasının uluslararası alanda rüőtünü ispatladığı ve güçlü bir aktör haline geldiğinin tüm dünyaca kabul edilmesiyle sonuçlandı.²⁸ Bu yeni dış politika felsefesiyle öz güvenli ve kararlı adımların atıldığı AK Parti iktidarı döneminde toplumsal taban ve beklentilerin de bir sonucu olarak Filistin konusunda daha belirgin bir söylem ve eylem siyaseti izlendi. Filistin hassasiyetinin görünürlüğünün artması, Erdoğan ve ekibinin İsrail ile ilişkilerde statükoyu sürdürürken Filistin'in daha fazla hareket alanı kazanması için ihtiyaç duyulan kamuoyunu oluşturma ve alternatifler üretme hamlelerini de beraberinde getirdi. Çeşitli ara buluculuk girişimlerine rağmen Tel Aviv'in süreci baltalayıcı

²⁶ Ağdemir, "İsrail'in Türkiye ile İlişkileri", s. 330.

²⁷ Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, s. 328.

²⁸ AK Parti dönemi dış politikasının vizyonu ve genel ilkeleri için bkz. Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Cilt: 10, Sayı: 1, (2008), s. 77-96.

adımları Ankara’nın kararlı duruşundan taviz vermeksizin Filistin konusunda gereken her türlü adımı atmaktan imtina etmeyeceğinin bir mesajı niteliğindedir.

Uluslararası hukuk doğrultusunda iki devletli çözüm söyleminden geri adım atmayan Türkiye barışın tesisi için İsrail’in saldırılarını sona erdirmesi ve samimi davranması noktasında telkinlerini sürdürdü. Bir taraftan Ankara-Tel Aviv hattında ilişkilerin ivmelenmesi yönünde yeni stratejiler üzerine çalışılırken diğer taraftan da İsrail’in mütecaviz saldırıları ve katliamlarına yönelik en üst düzeyden tepkiler verildi. 2004’te Hamas lideri Şeyh Ahmed Yasin’in sabah namazı çıkışı işgal ordusuna ait Apaçi helikopterinden yapılan saldırı sonrası hayatını kaybetmesini ciddi şekilde eleştiren Erdoğan bu saldırıyı “terör eylemi” şeklinde tavsif etti.²⁹ Benzer şekilde 2008’in son günlerinde İsrail’in Gazze’ye başlattığı ağır saldırıları en üst düzey bir dille kınayan Ankara bu süreçte Tel Aviv’e karşı çeşitli kararlar almaktan da geri durmadı. Bu saldırıların ardından yaşanan gelişmelerde Türkiye-İsrail ilişkileri bir bakıma tarihinin en dip seviyesini gördü.³⁰

Türkiye’nin Gazze’ye yönelik hassasiyetinin derinleşmesi Filistin siyasetindeki sacayağının ikincisinin pekişmesini sağladı. 1940’ların sonundan itibaren uluslararası hukuk ve BM çizgisindeki meşruiyet bağlamını gözeterek stratejisini sürdüren Ankara yeni süreçte bütüncül yaklaşım boyutunu derinleştirerek hem Gazze ve Kudüs-Batı Şeria hattında hem de Hamas ve Fetih arasında kategorik bir ayrımı reddeden siyasetini başarılı bir şekilde uyguladı. Hamas ve Fetih’i Filistin mücadelesinin ana temsilcileri olarak kabul etmekte bir beis görmeyen Türkiye bu yolla Hamas’ın uluslararası alanda meşruiyetine de ciddi katkı sağladı. Özellikle 2006’da yapılan Filistin genel seçimlerinden Hamas’ın zaferle çıkmasının ardından Erdoğan bu sonucu desteklediği gibi Filistin halkının iradesine tüm dünyanın saygı duyması gerektiğini de vurguladı. Hamas’ın Ankara ziyareti ve Türkiye’nin hem Hamas’a tavsiyeleri hem de uluslararası toplumun Hamas’ın meşruiyetini tanıması yönündeki çağrısı³¹ Ankara’nın kompartımanlaştırıcı Filistin siyasetinden uzak tavrı ve bütüncül yaklaşımının çok somut bir örneği idi.

²⁹ Hasan Tüfekçi, “Erdoğan: İsrail’in Yaptığı Terördür”, *Hürriyet*, 14 Nisan 2004.

³⁰ Ağdemir, “İsrail’in Türkiye ile İlişkileri”, s. 332.

³¹ Muhsin Salih, “Türkiye’nin Hamas Politikasının Belirleyici Unsurları”, *Aljazeera Türk*, 3 Mayıs 2017.

2008'deki Gazze saldırılarını takip eden süreçte Erdoğan'ın Davos Zirvesi'nde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e yönelik "one minute" çıkışı iki devlet arasındaki gerilimi artırmıştır. Sonrasında yaşanan "alçak koltuk" krizi ve Mavi Marmara olayları Ankara-Tel Aviv hattındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiş ve Eylül 2011'e gelindiğinde İsrail'in Türkiye büyükelçisi sınır dışı edilmiştir.³² Türkiye'nin özellikle Mavi Marmara konusunda da yasallık/meşruiyet çizgisini takip ettiği ve bu açıdan Filistinliler lehine pozisyonunu mutlak surette koruduğu aşikardır. Şöyle ki Mavi Marmara hadisesinin çözümü için Ankara'nın sunduğu şartlar arasında Gazze'deki ablukanın kaldırılmasının bulunması meselesinin sadece Türkiye'nin kayıplarının tazminiyle değil aynı zamanda Filistin'in haklarının korunmasıyla ilişkisini de göstermiştir. Ankara'nın Gazze desteğini en üst düzeye çıkardığı bir başka somut gelişme ise 2012'de dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Arap Ligi üyelerinin dışişleri bakanlarıyla Gazze'ye düzenlediği ziyarettir. Ayrıca Filistin'in 2012'de BM nezdinde üye olmayan gözlemci devlet statüsü kazanması sürecinde de Ankara'nın izlediği aktif politikanın rolü oldukça önemlidir.³³

İsrail'in agresif yayılmacılığının yanında ABD eliyle sahadaki statükonun değiştirilme girişimleri de Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. 2017 Aralık'ında ABD Başkanı Donald Trump tarafından Amerikan Büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınması yönündeki kararnamenin imzalanması 242 sayılı BMGK kararının anlamını yitirmesi ve İsrail'in egemenlik iddiasını genişletmesi demektir. Bugüne kadar uluslararası toplumun üzerinde ittifak ettiği Kudüs'ün doğusu ve batısı üzerinden şekillenen iki devletli çözüm yaklaşımını sona erdiren bu karar ABD'nin hukuki normları ve yasal zemini görmezden gelerek Tel Aviv'e mutlak bir egemenlik iddiası sunmasına kapı araladı.³⁴ 1980'deki Kudüs başlıklı temel yasanın çerçevesiyle birebir uyumlu olan Trump'ın bu radikal kararı Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da sert bir dille eleştirildi. "ABD'nin ara bulucu rolünü kaybettiğini, Filistinlileri cezalandırdığını, BM kararlarını sistematik şekilde ihlal eden İsrail'in ödüllendirildiğini" vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan "tarih ve insanlık vicdanı

³² Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, s. 328-331; Kösebalaban, *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, s. 336-345.

³³ Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, s. 330-331.

³⁴ Bu konuda detaylı bir tartışma için bkz. Muhammed Hüseyin Mercan, "Reconsidering the Palestine Issue in the Shade of Israel's Expanding Sovereignty Claim", *New Middle Eastern Studies*, Cilt: 8, Sayı: 2, (2018), s. 68-83.

Filistinli kardeşlerimize yapılan haksızlıkları asla affetmeyecek”³⁵ diyerek Türkiye'nin uluslararası hukuka saygı zemininde geliştirdiği Filistin hassasiyetini bir kez daha tüm dünyaya gösterdi.

İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'daki hukuk ihlalleri ve yaptığı katliamların yanı sıra Mescid-i Aksa'ya yönelik müteceviz girişimleri karşısında uluslararası her platformda yüksek sesle dünyanın sorumluluk alması gerektiği dillendirilirken bir taraftan da Hamas ve Fetih arasındaki ihtilafların giderilmesine yönelik bir çaba içinde bulunulmuştur. Filistin siyasetinin iki ana temsilcisi en azından asgari müştereklerde buluşturularak işgal devleti karşısında daha güçlü bir Filistin siyasallığının meydana gelmesi Türkiye tarafından her daim arzulanan bir husus olagelmıştır. Bu bakımdan 2020'de Hamas ve Fetih heyetlerinin Türkiye'de bir araya gelerek ulusal diyalog kapsamında yeni vizyon sunulmasına dair vardığı mutabakat³⁶ sonraki süreçte hayata geçirilemese dahi Ankara'nın meseleye yaklaşımının anlaşılması ve ortaya koyulan irade açısından oldukça önemliydi. Dış politika yaklaşımı bakımından ise iki taraf arasındaki diyalog kapısının aralanması için atılan adımlar Ankara'nın Hamas ve Fetih arasında kategorik bir ayırım yapmadığının en somut deliliydi.

Doğu Kudüs'teki işgalin sona erdirilmesi, Mescid-i Aksa'nın statüsünü değiştirmeye yönelik girişimlerin durdurulması ve bağımsız Filistin devletinin tanınması Türkiye'nin uluslararası alanda yürüttüğü söylem ve eylem stratejisinin ana sütunları mahiyetindedir. Türkiye'nin Filistin'in haklarını savunurken temel önceliği bölgede barış ve istikrarın sağlanması yönündedir. Nitekim Türkiye, İsrail'in var olma hakkını asla sorgulamaya açmadığı gibi uygun koşullar oluştuğunda Tel Aviv ile normalleşme eğilimini göstermekten de imtina etmemiştir. Lakin Ankara'nın iyi niyet eksenli çabalarına rağmen işgal devleti yöneticilerinin teopolitik zaviyeden yürüttüğü yayılma stratejisi Türkiye'nin İsrail'e yaklaşımını her daim şekillendirmiştir. Uluslararası toplumun Tel Aviv'e gerekli baskıyı yapmamasından mütevellit ortaya çıkan durum İsrail'in agresif ve sınır tanımaz işgal siyasetine daha fazla imkan tanımıştır. Özellikle Aksa Tufanı Operasyonu sonrası işgal ordusunun Gazze'de gerçekleştirdiği soykırım Tel Aviv'e sağlanan açıktan ya da zımni destekle

³⁵ “Erdoğan'dan ABD'nin Kudüs Hamlesine Tepki: ABD Arabulucu Rolünü Kaybetti”, BBC News Türkçe, 14 Mayıs 2018.

³⁶ Ekrem Biçeroğlu ve Ali Semerci, “Fetih ve Hamas'ın Görüşmelerinden ‘Ulusal Diyalog’ Kararı Çıktı”, Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2020.

alakalıdır. On binlerce insanın katledildiği ve Gazze'nin altyapı ve üstyapısının neredeyse tamamen tahrip edildiği bir süreçte Türkiye, Filistin'e yönelik siyasetinin genel çerçevesine sadık kalarak oldukça aktif bir strateji izlemiş ve farklı mekanizmaları hayata geçirmek için kayda değer adımlar atmıştır.

GAZZE SOYKIRIMI VE TÜRKİYE'NİN STRATEJİK AKTİVİZMİ

Hamas'ın silahlı kanadı İzzeddin Kassam Tugaylarının 7 Ekim 2023 sabahı işgal altındaki topraklara yönelik yeni bir direniş paradigmasıyla başlattığı Aksa Tufanı Operasyonu³⁷ bölgedeki fay hatlarını tetiklediği gibi aynı zamanda Tel Aviv'in insanlık dışı saldırılarıyla sonuçlandı. Tarihin en kanlı soykırımlarından birinin yaşandığı bu süreçte Türkiye, Filistin'e en üst seviyeden destek verirken bir taraftan da işgal devletine karşı çok net bir pozisyon sergiledi. İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırgan tutumunun orantısız bir katliama dönüşmesi üzerine Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçisi "İstişarelerde bulunmak üzere" Ankara'ya çağrıldı.³⁸ Bu adım normalleşme yoluna giren Türkiye-İsrail ilişkilerinde Tel Aviv'in hukuk ve insanlık dışı uygulamalarına devam etmesinden ötürü gösterilen somut bir tepkiydi. Filistin siyasetinde hukuki zeminde asla uzaklaşmayan Ankara, Gazze'deki katliamlara sessiz kalmayarak meşruiyet ilkesi dahilinde Tel Aviv ile diplomatik ve siyasi ilişkilerin seyrinde devam etmesine müsaade etmedi.

Gazze'de siyonist yönetimin işlediği soykırım karşısında dünyanın sessizliğini ciddi şekilde eleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan uluslararası toplumun harekete geçmesi için önemli çağrılarda bulundu. Filistinlilerin haklarını savunan Türkiye, İsrail işgali ve saldırganlığının durdurulması için yerel, bölgesel ve küresel anlamda stratejik aktivizm örneği sergiledi. Bu minvalde diplomatik alandaki girişimlerin yanı sıra ticari ve ekonomik kısıtlamalar ve Uluslararası Adalet Divanındaki (UAD) İsrail aleyhine devam eden soykırım davasına müdahillik Ankara'nın Gazze ve Filistin hassasiyeti çerçevesinde attığı temel adımlardı. 9 Nisan 2024'te İsrail'e yönelik başlatılan bazı ürünlerin ihracı kapsamındaki kısıtlamayla Türkiye, Gazze'deki yaşananlar kar-

³⁷ Aksa Tufanı'nın mahiyeti ve oluşturduğu etkiye dair detaylı bir analiz için bkz. M. Hüseyin Mercan, "Operation al-Aqsa Flood: A Rupture in the History of the Palestinian Resistance and Its Implications", *Al-Aqsa Flood: A Turning Point in the Middle Eastern Politics*, ed. Muhittin Ataman, (SETA Yayınları, İstanbul: 2024), s. 169-180.

³⁸ Tuğba Altun, Qais Omar Darwesh Omar ve Ali Semerci, "Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi İstişarelerde Bulunmak Üzere Ankara'ya Çağrıldı", *Anadolu Ajansı*, 4 Kasım 2023.

sısında sessiz kalmayacağını tüm dünyaya gösterdi.³⁹ Ankara’nın önemli ticari partnerlerinden biri olmasına rağmen İsrail ile yapılan ticari faaliyetlere getirilen kısıtlama ve sonrasında 2 Mayıs’ta ticaretin tamamen durdurulması Türkiye’nin ilkeli ve Filistin konusundaki bütüncül yaklaşımının bir göstergesiydi.

1967 sınırları eksenli çözümü her daim merkeze alan Türkiye bu süreçte de Doğu Kudüs-Batı Şeria ve Gazze arasında kategorik bir ayrıma gitmediği gibi Filistinli aktörlere yaklaşımındaki insicamını da başarılı ve etkin bir şekilde muhafaza etti. Filistin direnişini bütünlüklü bir perspektiften değerlendiren karar alıcılar sahadaki aktörler arasında ayırım gözetmeme ana stratejisini hayata geçirdi. Hatta Hamas’a yönelik uluslararası alandaki eleştirilerin bertaraf edilmesi ve ortaya koyulan mücadelenin meşruiyetinin bölgesel ve küresel aktörlere anlatılması için Türkiye’nin bağımsızlık mücadelesiyle ilişkilendirilen bir söylem yaygınlaştırıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 17 Nisan 2024’te Meclisteki AK Parti grup toplantısı konuşmasındaki “Milli mücadele sırasında Türkiye’deki Kuva-yı Milliye ne ise Hamas da işte aynen odur”⁴⁰ ifadesi Hamas’ın tam olarak Filistin halkının meşru temsilcisi olduğunu kabul eden ve topraklarını işgalci güce karşı savunan bir kurtuluş ordusu şeklinde nitelendiren bir açıklamaydı. Hamas’ın mücadelesini öne çıkaran ve ona ciddi bir meşruiyet kazandıran bu yaklaşım bir taraftan da Fetih ve Hamas arasında Ankara için bir fark bulunmadığına işaret etmekteydi. Ana önceliğin bağımsız Filistin devletinin kurulması olduğu dikkate alındığında Aksa Tufanı sonrası Türkiye’nin aktivizmi daha anlaşılır hale gelmektedir.

Hamas lideri İsmail Heniyye’nin Tahran’da bulunduğu esnada siyonist yönetim tarafından düzenlenen bir saldırıyla şehit edilmesi Türkiye tarafından sert bir dille kınandı. İsrail’in barış sürecini baltalama girişimi olarak görülen bu olayın akabinde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından bir günlük ulusal yas ilan edildi.⁴¹ Alınan bu karar Türkiye’nin Filistin davasına verdiği desteğin yanı sıra Hamas’ın lider kadrosuna ve yürütülen mücadelenin meşruiyetine verdiği değeri göstermesi bakımından da kayda değer bir gelişmeydi. Bölgesel ve küresel aktörlerin birçoğunun politik kaygılardan mütevellit Hamas’ın

³⁹ “1019 Ürün Grubunun Türkiye Üzerinden İsrail’e Geçişine İzin Yok”, TRT Haber, 16 Nisan 2024.

⁴⁰ Kemal Karadağ, Seval Ocak, Gazi Nogay ve Aynur Ekiz, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Önümüzdeki Dönemi Yeni Bir Şahlanışın Dönüm Noktası Haline Getireceğiz”, Anadolu Ajansı, 17 Nisan 2024.

⁴¹ Mustafa Hatipoğlu, “Heniyeye için Bir Günlük Milli Yas İlan Edildi”, Anadolu Ajansı, 2 Ağustos 2024.

meşruiyetini kabul etmeyen bir görünüm sergilemesi ve Filistin'deki tek otoritenin Fetih olduğu yönündeki algısı karşısında Türkiye'nin Hamas'a yönelik bu stratejisi Filistin konusunda Ankara'nın bütüncül yaklaşımını bir kez daha gözler önüne serdi. Hamas ve Fetih arasındaki ihtilaflara rağmen bu önemli iki aktörü işgal karşısında direnen tek vücut olarak görmek isteyen Türkiye, Filistin otoritesiyle geleneksel ilişkisini her daim aynı düzeyde korumaya gayret etti. Bu doğrultuda Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın Ankara'ya davet edilmesi ve TBMM Genel Kurulunda konuşma gerçekleştirmesi⁴² işgal devletine karşı mücadeleye zarar verecek bir tarzda Hamas ve Fetih arasında bir tercihin Türkiye tarafından asla yapılmayacağıının deliliydi.

Ankara'nın Gazze konusunda attığı adımlar arasında en önemlilerinden birisi de UAD'deki davaya müdahillikti. Bu bağlamda Türkiye heyeti, Güney Afrika'nın soykırım suçlamasıyla İsrail'e karşı açtığı davaya müdahillik beyanını 7 Ağustos 2024'te sundu.⁴³ Bu adım Türkiye'nin çözüm konusunda uluslararası hukuk ve mahkemeleri yetkili görmesi ve göstermesi bakımından kritik bir gelişmeydi. Her daim meşruiyet zemininde siyaset geliştirmeyi ve uygulamayı şiar edinen Ankara için UAD bünyesinde yürüyen bir sürece müdahillik hem İsrail'e hem de soykırıma sessiz kalan ya da destek veren Batılı kurumsallaşmış demokrasilere net bir mesaj niteliğindediydi.

Gazze'deki soykırıma dair acil aksiyon alınması ve Filistin'in meşru haklarını kullanmasına izin verilmesi yönünde uluslararası toplumu harekete geçirmek için üretilen söylemlerin en sert Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 79. BM Genel Kurulundaki konuşmasında görüldü. Uluslararası topluma sorumluluğunu hatırlatan ve liderleri eyleme geçmeye çağırın Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında Netanyahu ve Hitler arasında bir benzetme yaparak geçmişte olduğu gibi bugün de mevcut saldırganlığın ancak "insanlık ittifakı" ile durdurulacağını ifade etti.⁴⁴ Aynı konuşmada BM Genel Kuruluna "kuvvet kullanma" tavsiyesinde bulunma çağırısı yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin devletinin

⁴² "Filistin Devlet Başkanı Abbas: Hiçbir Çözüm Yolu Kalmadı, Tüm Filistin Yönetimi Üyeleri Gazze'ye Gitme Kararı Aldık", Anadolu Ajansı, 16 Ağustos 2024.

⁴³ Selman Aksünger ve Melike Pala, "Türkiye, UAD'de İsrail'e Karşı Açılan Soykırım Davasına Müdahillik Bildirimini Sundu", Anadolu Ajansı, 8 Ağustos 2024.

⁴⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Birleşmiş Milletler, Misyonunu İfa Etmekte Yetersiz, Atıl Bir Yapıya Dönüşüyor", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 24 Eylül 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-birlesmis-milletler-misyonunu-ifa-etmekte-yetersiz-atil-bir-yapiyadonusuyor>, (Erişim tarihi: 26 Mart 2025).

mutlak surette tanınması ve 1967 sınırları eksenli iki devletli çözümün hayata geçirilmesi gerektiğinin altını kuvvetli bir şekilde çizdi. Uluslararası hukukun imkanlarından istifade ederek bir çözüm önerisi getiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, siyonist yönetimin saldırganlığının sona erdirilmesi için kuvvet kullanılması yönündeki yaklaşımla tüm dünyaya en gerçekçi ve neredeyse yegane çözüm kabul edilebilecek yolu gösterdi.

İnsani, hukuki ve ahlaki değerlerin ayaklar altına alındığı Gazze'deki soykırım sürecinde Türkiye elindeki tüm araçları kullanmaktan imtina etmeyecek insanlık vicdanını harekete geçirmek adına büyük bir çaba sarf etti. Her türlü diplomatik ve siyasi adımın yanında İsrail ile ticareti durdurarak uluslararası topluma ilkesel değerlerden taviz verilmemesi gerektiğini anlattı. Uluslararası hukukun sağladığı imkan ve haklardan yararlanarak Gazze ve Filistin hassasiyetini diri tutmaya çalışan Türkiye, ortaya koyduğu stratejik aktivizmle bölgenin siyasal ikliminin değiştiği bir süreçte barış ve istikrarın sağlanması adına tarihi hamleler gerçekleştirdi.

SONUÇ

Türkiye'nin Filistin politikası her daim belirli sabiteler üzerine bina edilen bir stratejiyle uygulanmıştır. Dış politikanın temel ilkeleri arasında yer alan uluslararası hukuka uygunluk ve uluslararası örgütlerin kararlarına bağlılık Filistin konusunda Ankara'nın ortaya koyduğu pratikleri büyük oranda şekillendirmiştir. Her ne kadar Batıcı dış politika anlayışı çerçevesinde İsrail ile ilişkiler kurulmuş olsa da Filistin'e yönelik hassasiyet tarihsel süreçte Ankara-Tel Aviv ilişkilerinin istikrarlı bir çizgide sürmesine izin vermemiştir. İşgal devletinin sınır tanımaz saldırganlığı karşısında her daim net bir duruş sergileyen Türkiye 1967 sınırlarını baz alan iki devletli çözüm yaklaşımını benimseyerek Filistin ve İsrail politikasını buna göre yürütmüştür.

Uluslararası toplumun Filistin konusundaki duyarsızlığından duyulan rahatsızlık her fırsatta ama özellikle son yıllarda daha sık ve yüksek sesle dillendirilmiştir. Filistin politikasını meşruiyet/yasallık üzerine inşa eden Türkiye bütüncül bir perspektiften asla taviz vermeyerek meseleyi ele almıştır. Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze'yi Filistin devletinin egemenlik alanı olarak tanıyan Türkiye sahanın iki güçlü aktörü Fetih ve Hamas arasında da kategorik bir ayrıma gitmeyerek bütüncül yaklaşım siyasetini pekiştirmiştir. Özellikle İsrail'in Gazze'deki soykırımına karşı izlediği siyasette Ankara'nın meşruiyet

ve bütüncül yaklaşım siyaseti daha da öne çıkmıştır. Türk dış politikasının tarihi seyrinde önemli bir yer tutan Filistin meselesine yönelik geliştirilen bu stratejik perspektif, Türkiye'nin bölgesel ve küresel aktörlerin kahir ekseriyetine nazaran sahanın gerçekliğiyle daha uyumlu bir siyaset üretmesi ve uygulamaya koymasını beraberinde getirmiştir.

2. BÖLÜM

TÜRK DIŞ
POLİTİKASININ
2024
GELİŞMELERİ

TÜRKİYE'NİN ALMANYA POLİTİKASI 2024

KEMAL İNAT

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2024, Türk-Alman ilişkilerinde bazı sorunların aşıldığı, bazı kronik sorunların devam ettiği ve özellikle Almanya tarafından Türkiye'ye üst düzey ziyaretlerin gerçekleştiği bir yıl olmuştur. Özellikle Rusya-Ukrayna savaşında izlediği politika nedeniyle Alman ekonomisinin yaşadığı sorunlar ve Ortadoğu'da yaşanan hareketlilik Berlin'i giderek daha etkili bir uluslararası aktör haline gelen Ankara ile daha yakın bir ilişki kurmaya sevk etmiştir. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier ve Başbakan Olaf Scholz yıl içinde Türkiye'yi ziyaret ederken Almanya, Türkiye'ye karşı uyguladığı adı koyulmamış silah ambargosunu büyük ölçüde kaldırmıştır. Bu tavır değişikliğinde Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan yakınlaşma ve Türk-Alman ilişkileri açısından da genellikle bir sorun oluşturan Doğu Akdeniz'de gerginliklerin azalması da etkili olmuştur. Ayrıca Ankara'nın izlediği enflasyonla mücadele politikası çerçevesinde dış yatırım ve finansman arayışı kapsamında Berlin'in de kapısını çalması taraflar arasındaki yakınlaşmada etkili olan bir başka faktör olmuştur.

Bu yakınlaŐmaya rağmen Almanya'nın Rusya yaptırımları nedeniyle Siemens firmasının Mersin'de Rus enerji Şirketi Rosatom tarafından inşa edilen Akkuyu Nükleer Güç Santrali (NGS) için taahhüt ettiği bazı ekipmanları teslim etmesine onay vermemesi, Türk vatandaşlarının Almanya'ya seyahatlerinde yaŐanılan vize sorunları, Avrupa Futbol Şampiyonası sırasında Türk futbolcu Merih Demiral'ın gol sevinci sırasında yaptığı “bozkurt işareti” nedeniyle yaşanan gerginlik ve Almanya'nın diğer birçok Batılı ũlke gibi terör örgütü PKK/YPG'ye desteğinin devam etmesi gibi sorunlar 2024'ün gelişmeleri arasında yer almıştır.

ÜST DÜZEY ZİYARETLER VE İLİŞKİLERDEKİ SORUNLAR

2024'te Türkiye ile Almanya arasında önemli üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Almanya'dan Cumhurbaşkanı Steinmeier, Başbakan Scholz ve Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock Türkiye'ye gelirken Türkiye'den Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Münih Güvenlik Konferansı'na katılmak için gittiği Almanya'da Alman mevkidaşıyla görüşmüştür. Bunun dışında iki ũlke liderleri çeşitli uluslararası toplantılarda görüşmüştür.¹

Almanya Cumhurbaşkanı Steinmeier'in 22-24 Nisan arasında gerçekleşen Türkiye ziyareti iki ũlke arasındaki en önemli temaslardan biri olmuştur. Genel olarak olumlu bir atmosferde geçen ziyaretin her iki taraftan da bazı kesimlerce eleŐtirilen ya da farklı yorumlanan yönleri ise Steinmeier'in Almanya'nın İsrail soykırımına yönelik desteği nedeniyle gittiği bazı yerlerde Filistin destekçisi gruplar tarafından protesto edilmesi,² Alman cumhurbaşkanının ũlkesinden yanında getirdiği Türk kökenli bir döner ustası tarafından hazırlanıp servis edilen dönerin Türkiye'ye mi yoksa Almanya'ya mı ait olduğu tartışmasına yol açması³ ve Steinmeier'in ziyareti sırasında önce İstanbul'a gelerek muhalefete mensup belediye başkanlarıyla görüşmesi olmuştur.⁴ Bu

¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan Avrupa Futbol Şampiyonası'na katılan Türk milli takımının Hollanda ile oynayacağı maçı izlemek için 6 Temmuz'da Almanya'ya gitmiştir.

² Neslihan Önder, “Steinmeier'e İstanbul'da Gazze Protestosu”, *Yeni Şafak*, 23 Nisan 2024; “Steinmeier wird in der Türkei mit ‘Mörder Deutschland’ -Rufen empfangen”, *Die Welt*, 23 Nisan 2024.

³ “Alman Lider Steinmeier ‘Döner Őovu’ Yüzünden ũlkesinde Topa Tutuldu: Erdoğan'ın Bizi Ciddiye Almamasına ŐaŐmamalı”, TGRT Haber, 24 Nisan 2024; “Yeniden Bir Siyasi Sembol Olarak Döner”, *Hürriyet*, 28 Nisan 2024; “Türkiye ile Almanya Arasında Döner Krizi: ‘Goethe Üniversitesi Referans Alınsın’”, Sputnik Türkiye, 5 Aralık 2024.

⁴ Florian Gathmann, “Hoffnung auf eine Türkei nach Erdoğan”, *Der Spiegel*, 22 Nisan 2024; Jürgen Gottschlich, “Steinmeier besucht İmamöğlu in Istanbul. Eine andere Türkei ist möglich”, *Tageszeitung*, 22 Nisan 2023.

konularda yaşanan tartışmalara rağmen Alman cumhurbaşkanının Türkiye ziyaretinin iki ülke ilişkilerine katkıda bulunan bir gelişme olduğunu vurgulamak gerekir.

Genel olarak Almanya'da Türkiye ile ilişkileri önemseyen kesime mensup olan Steinmeier ziyareti çerçevesinde yaptığı açıklamalarda iki ülke arasındaki tarihi ve kültürel bağlara, Almanya'da yaşayan Türklerin ülkesinin ekonomik hayatı ve kültürel çeşitliliğine yaptığı katkıya, Türkiye'den gelen işçi göçünden önce Almanya'dan da değişik dönemlerde ve farklı nedenlerle Türkiye'ye göçler yaşandığına dikkat çekmiş⁵ ve giderek daha zor hale gelen uluslararası sistemde Türkiye ile Almanya'nın birlikte hareket etmesinin önemine değinmiştir.⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan da Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkilerin 100. yılında Alman cumhurbaşkanının ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek istediklerini, terörle mücadele hususunda Alman makamlarından daha fazla destek ve dayanışma beklediklerini ve savunma sanayiinde Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu kısıtlamaları artık aşmak istediklerini ifade etmiştir.⁷

Almanya Başbakanı Scholz'un 19 Ekim'deki Türkiye gezisinde de iş birliği konuları öne çıkarken özellikle savunma sanayii alanında yaşanan sorunların ortadan kaldırılması konusunda önemli adımlar atılmıştır. Vize serbestisi ve Türk vatandaşlarının yaşadığı vize sorunları, Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dezavantajları giderilecek şekilde güncellenmesi, PKK ve FETÖ terör örgütleriyle mücadele, İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği soykırım ve diğer bölge ülkelerine karşı saldırgan politikaları, gelişen Türk-Alman ekonomik ilişkileri, Avrupa'da artan yabancı düşmanlığı ve Müslümanları hedef alan ırkçı ya da İslamofobik saldırılar ve Suriyeli mülteciler konuları da görüşmede ve sonrasında yapılan basın açıklamasında gündeme gelmiştir. Ortak basın toplantısında konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuların hepsine değinmiş, terör örgütlerine karşı ortak hareket etmenin önemini vurgulamış ve iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu bir şekilde seyrettiğini şöyle ifade etmiştir:

⁵ "Steinmeier würdigt Beitrag der Türken in Deutschland", *Tägesschau*, 22 Nisan 2024.

⁶ "Steinmeier in Türkei: 'Wir brauchen einander'", ZDF, 24 Nisan 2024.

⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Cumhurbaşkanı Steinmeier ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 24 Nisan 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaşkanı-erdogan-almanya-cumhurbaşkanı-steinmeier-ile-ortak-basın-toplantısında-konustu>, (Erişim tarihi: 27 Ocak 2025).

NATO müttefikimiz Almanya ile iki büyük devlet arasında olabilecek her alanda yoğun ilişkilere sahibiz. Son dönemde ülkelerimiz arasında gerçekleşen üst düzeyli ziyaretler bu durumun açık tezahürüdür. Bu ilişkilerin lokomotif, beşeri bağlarımız ve ortak menfaatlerimizdir.

Almanya Başbakanı Scholz da İsrail konusunda Türkiye ile farklı görüşlere sahip olduklarının altını çizdikten sonra 55 milyar dolara ulaşan iki ülke ticaret hacminin daha da geliştirilmesinin mümkün olduğunu, terörle mücadele, Almanya'daki yabancı düşmanlığının önlenmesi ve vize sorunlarının çözümü konularında gerekli çalışmaları yaptıklarını ve Türkiye ile ilişkilere verdikleri önemi ifade etmiştir:

Bu ilişkiler konusunda, daha olumlu bir yönde geliştiğini görmekten dolayı çok mutluyum. Aynı zamanda kalıcı olarak iyi dostluk ilişkilerinin sürmesini ümit ediyorum. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında ilişkilerin de gelişmesini arzu ediyoruz. Türk Dışışleri Bakan'ının (Hakan Fidan) bu yıl Ağustos ayında 5 yıldan beri ilk defa AB'nin Gayriresmi Dışışleri Bakanları Konferansı'na katılmış olmasından dolayı da büyük memnuniyet duyduğum.⁸

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gerek Steinmeier gerekse Scholz ile görüşmesinde gündeme gelen konulardan biri olan Türk vatandaşlarının Almanya'ya seyahatlerinde yaşanan sıkıntılar 2024'te de iki ülke arasında sorun alanı olmaya devam etmiştir. Bu meselenin iki boyutu vardır. Birinci boyut olan Almanya ve diğer Birlik ülkelerine vizesiz seyahat konusu AB ile Türkiye arasındaki bir sorundur ve AB makamları bu konuda Türkiye'den bekledikleri adımların bir kısmının yerine getirilmemesi nedeniyle Türk vatandaşlarının Birlik ülkelerine vizesiz seyahat etmelerinin mümkün olmayacağını ifade ediyor. Bu konuda özellikle Türkiye'nin Terörle Mücadele Yasası'nın AB mevzuatıyla uyumlu hale getirilmesi talebi söz konusudur ki Ankara, yoğun terör tehdidi altındaki Türkiye'nin söz konusu yasada istenen değişiklikleri yapamayacağını söylüyor. Diğer boyut olan vize kolaylığı ve aslında gelinen nokta itibarıyla "zorluğu" meselesinin özünü ise Türkiye'den Almanya, İtalya ve Fransa gibi AB ülkelerine yapılan vize başvurularının çok geç yanıtlanması sorunu oluşturmaktadır. Yıl içinde söz konusu ülkelerin Türk vatandaşlarına vize vermeyi durdurdukları iddialarına karşı Almanya'nın Ankara Büyükel-

⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Başbakanı Scholz ile Düzenlediği Ortak Basın Toplantısında Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 19 Ekim 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-almanya-basbakani-scholz-ile-duzenledigi-ortak-basin-toplantisinda-konustu>, (Erişim tarihi: 27 Ocak 2025).

çiliği sosyal medya üzerinden yayımladığı bir mesajda söz konusu iddiaların doğru olmadığını, Almanya'nın vize başvuruları almaya devam ettiğini, başvuruların çok fazla olması nedeniyle bazen dış temsilcilik ve vize türüne göre bekleme sürelerinin birkaç haftaya kadar hatta bazı vize türlerinde birkaç aya kadar uzayabildiğini ifade etmiştir.⁹

Ticaret Bakanı Ömer Bolat da 9 Ekim 2024'te bu konuyla ilgili açıklamasında görüştüğü Alman yetkililerin kendisine “geçen yılki rakamlara göre bu yıl daha fazla vize verdiklerini ancak özellikle dünyanın değişik ülkelerinden göçmen probleminin son 1-2 yıldır çok artması nedeniyle sınırların göçmenlerle alakalı daha sıkı takibi konusunda vize konularının biraz sıkıntılı olduğunu ifade ettiklerini, fakat iş dünyası için ve fuarlara katılım noktasında *fast track* denilen hızlandırılmış mekanizmayı çalıştıracaklarını söylediklerini” ve Alman Dışişleri ve İçişleri bakanlıklarıyla bu meselenin çözümü konusunda yakın temasta olduklarını dile getirmiştir.¹⁰ Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Ahmet Başar Şen de 7 Eylül'de bir fuarda yaptığı açıklamada vize meselesinin Alman makamlarıyla yaptıkları görüşmelerde ilk sırada yer aldığını, bu sorunun çözümü konusunda Alman tarafının farklı sözler verdiğini, Türkiye'deki misyonlarında dijitalleşmeye geçilmesiyle birlikte işlemlerin kolaylaştırılacağı ve sürelerin kısılacağını söylediklerini ve özellikle iş insanlarının vize sorunlarının çözümü konusunda çalıştıklarını söylemiştir:

Vize alamadığı için fuarlara katılamayan iş insanlarımız olduğunda ya da fuara katılmaktan vazgeçen ya da bir fuara “Acaba orada yeterince temsil edilebilecek miyiz?” diye sorun yaşayan firmalarımızın aynı sorunuyla, aynı derdiyle bizler de dertleniyoruz.¹¹

2024'te Türk-Alman ilişkileri açısından sorun teşkil eden bir başka konu da Almanya'da düzenlenen Avrupa Şampiyonası'na katılan Türk milli takımını futbolcusu Merih Demiral'ın 2 Temmuz'da Avusturya'ya karşı oynanan maçta gol sevincini kutlarken eliyle “bozkurt işareti” yapması olmuştur. Bu

⁹ Tuğba Altun ve Gökhan Çeliker, “Almanya, İspanya ve İtalya, Türk Vatandaşlarına Yönelik Vize Politikalarında Değişiklik Olmadığını Savundu”, Anadolu Ajansı, 30 Nisan 2024; “Almanya Gibi Bazı Avrupa Ülkelerinin Vize...”, AlmanyaBE, X, 29 Nisan 2024, <https://x.com/AlmanyaBE/status/1784919643137745348>, (Erişim tarihi: 13 Mart 2025).

¹⁰ “Ticaret Bakanı Bolat, Alman İş Dünyasının Türkiye'nin Potansiyeline Güvendiğini Söyledi”, T.C. Ticaret Bakanlığı, 9 Ekim 2024, <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-bolat-alman-is-dunyasinin-turkiyenin-potansiyeline-guvendigini-soyledi>, (Erişim tarihi: 28 Ocak 2025).

¹¹ Bahattin Gönültaş ve Cüneyt Karadağ, “Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Şen: ‘Vize Meselesi Alman Makamlarıyla Görüşmelerimizde Birinci Konu’”, Anadolu Ajansı, 7 Eylül 2024.

işareti politik bir sembol olarak değerlendiren UEFA, Demiral'a iki maç oynamama cezası verirken Alman İçişleri Bakanı Nancy Faeser X hesabında "Türk aşırı sağcıların iőarelerinin bizim stadyumlarımızda yeri yok. Avrupa Futbol Şampiyonası'nın ırkçılık için bir platform olarak kullanılması kabul edilemez. UEFA'nın olayı araőtırmasını ve yaptırımları değerlendirmesini bekliyoruz" ifadelerini içeren bir paylaşım yapmıştır. Söz konusu iőaretin politik bir sembol olmayıp Türk kùltürünün bir parçası olduğunu vurgulayan Türkiye ise hem UEFA'nın kararına hem de Faeser tarafından yapılan açıklamaya tepki göstermiştir. Almanya'nın Türkiye Büyùkelçisi Jürgen Schulz, Dışışleri Bakanlığına çağrılarak bu tepki kendisine iletilirken Dışışleri Bakanlığı da bir açıklama yayımlayarak Alman Federal Anayasayı Koruma Teőkilatının Eylül 2023'teki raporuna atıfla Alman yetkililerin tepkilerinin haksızlığı şöyle dile getirilmiştir:

(Raporda) Her bozkurt iőareti yapanın aőırı sağcı olarak nitelendirilemeyeceği vurgulanmıőken ve "bozkurt" iőareti Almanya'da yasaklı bir simge değilken, Demiral'a Alman makamları tarafından gösterilen tepkilerin bizatihi kendisinin yabancı dűőmanlıđı içerdėđi değerlendirilmektedir. Bir spor müsabakasındaki sevinç kutlaması sırasında, tarihi ve kùltürel bir sembolün, hiç kimseyi hedef almayan biçimde kullanılmasına yönelik siyasi amaçlı tepkileri kınıyoruz.¹²

Buna karşılıklı Almanya da Türkiye Büyùkelçisi Ahmet Başar Şen'i Dışışleri Bakanlığına çağırıp gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı iletmiştir.¹³

GÜVENLİK: ALMANYA'NIN ARTAN SİLÂH SATIŞI VE EUROFIGHTER MESELESİ

2024, Almanya'nın silah satıőları konusunda Türkiye'ye karşı uyguladığı defakto ambargoları önemli ölçüde gevőettiđi bir yıl olmuştur. Yıl içerisinde Almanya Güvenlik Konseyi (Bundessicherheitsrat) Türkiye'ye 336 milyon avro tutarında silah satışına onay verirken bu rakamın 2006'dan beri onay verilen en yüksek miktar olduğu görülmüştür.¹⁴ Almanya 2016'da Türkiye'nin FETÖ darbesi sonrasında darbecilere karşı izlediği politikayı ve aynı yıl Suriye'nin kuzeyine yönelik askeri müdahalelerini gerekçe göstererek Türkiye'ye

¹² Gökhan Çeliker, "Türkiye'den Milli Futbolcu Demiral'a Disiplin Soruőtırması Açılmasına Tepki", Anadolu Ajansı, 3 Temmuz 2024.

¹³ "Auswärtiges Amt bestellt türkischen Botschafter ein", *Tagesschau*, 4 Temmuz 2024.

¹⁴ Mathias Gebauer, "Ampelregierung genehmigt wieder Waffenexporte in die Türkei", *Der Spiegel*, 6 Ekim 2024.

silah satışına ciddi kısıtlamalar getirmiştir. İlerleyen yıllarda Doğu Akdeniz sorunları nedeniyle Türkiye ile AB'nin karşı karşıya gelmesi ve Türk dış politikasının giderek artan ölçüde Avrupa çizgisinden uzaklaşarak bağımsızlık düzeyinin artması sonucu Ankara'yı "hizaya getirme"ye yönelik genel Batı politikasına Berlin'in de ayak uydurmasıyla Türkiye'ye karşı adı koyulmamış bir silah ambargosu söz konusu olmuştur. Bu politikanın sonucu olarak Almanya'nın Türkiye'ye satışına onay verdiği silahların tutarı 2021'de 11,1 milyon avro, 2022'de 4,5 milyon avro ve 2023'te 1,22 milyon avro olmuştur.¹⁵ Bu rakamlarla karşılaştırıldığında Berlin'in 2024'te Türkiye'ye 336 milyon avro tutarında silah satışına onay vermesi çok büyük bir artışa ve Alman hükümetinin keskin bir tavır değişikliğine işaret etmektedir. Alman medyasında Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD), Yeşiller ve Hür Demokrat Parti'den (FDP) oluşan koalisyon hükümetinin bu tavır değişikliğinin nedeni olarak Berlin'in yasa dışı göçle mücadelede Ankara'nın artan desteğine ihtiyaç duyulması gösterilmektedir.¹⁶ Aşırı sağcı Almanya için Alternatif (AfD) partisinin yasa dışı göç ve mülteci meselesi karşılığını çok etkin bir şekilde kullanarak hızla oylarını artırmasının hükümet ortaklarında telaşa neden olduğu ve bu telaşın da Ankara ile iş birliği konusunda onları daha fazla motive ettiği söylenebilir. Ancak bu sorunun uzun zamandır Türk-Alman ilişkilerinin gündeminde yer aldığı hatırlandığında Alman hükümetinin Türkiye'ye silah satışı konusundaki tavır değişikliğinin asıl nedeninin yasa dışı göçün önlenmesi için iş birliği arayışı olmadığını belirtmek gerekir.

Bu tavır değişikliğinin en önemli nedenlerinden biri Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısıyla tehdit algısı ciddi şekilde artan Berlin'in Almanya ve Avrupa'nın güvenliğinde Türkiye'nin önemini yeniden keşfetmesidir. Bu durum Ankara'ya karşı uzun zamandır uygulanan baskı, iç işlerine müdahale ve yaptırım politikasından tamamen vazgeçileceği anlamına gelir mi bilinmez ama silah satışına yönelik adı koyulmamış ambargonun hızlı bir şekilde gevşetilmesi bu alanda olumlu bir sinyal olarak okunabilir. 24 Ocak'ta dış ve güvenlik politika uzmanı Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) Milletvekili Roderich

¹⁵ "Rüstungsgüter für mehr als 100 Millionen Euro für die Türkei", *WirtschaftsWoche*, 19 Ekim 2024.

¹⁶ "Scholz besucht Erdogan-Gespräche über Migration und Waffenexporte", *Handelsblatt*, 19 Ekim 2024; "Deutschland genehmigte Rüstungsexporte in Millionenhöhe in die Türkei", *Zeit Online*, 19 Ekim 2024.

Kiesewetter'in Deutschlandfunk radyosuna verdiği mülakatta yer alan güvenlik sorunlarını çözmek isteyen "Avrupa Birliği'nin kendisiyle NATO arasında iş birliğini destekleyebilecek olan Türkiye'ye yönelmesi ve bunun için de daha farklı bir dış politika izlemesi gerektiği"¹⁷ yönündeki tespitleri Berlin'in Ankara'ya bakışının pozitif anlamda değişmeye başladığına örnek olarak gösterilebilir. Kiesewetter, Türkiye'de 2023'teki cumhurbaşkanı seçiminden sonra yaptığı açıklamada da AB ve NATO'nun gelecekte daha da yakın iş birliği içinde olması için Türkiye'nin çok önemli bir aktör olduğunu ve bu yüzden Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin rafa kaldırılmaması gerektiğini söyleyerek Türkiye'nin önemini vurgulamıştır.¹⁸ Alman Başbakanı Scholz'un 19 Ekim 2024'teki Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesi sonrasında yaptığı açıklamalardaki Türkiye'ye silah satışıyla ilgili "Türkiye bir NATO üyesidir ve bu nedenle somut teslimatların yolunu açacak kararlar almaya devam ediyoruz. Bu gayet normal"¹⁹ ifadesi de artık Almanyadan Türkiye'ye silah satışının "normalleştiği" şeklinde yorumlanabilir. Zira bir yıl öncesine kadar NATO üyesi olmasına rağmen Türkiye'ye silah satışı "normal" görülüyor ve kısıtlanıyordu.

Almanya'nın Türkiye'ye silah satışı konusunda tavrını değiştirmesinin nedenlerinden birinin de Alman ekonomisinin son dönemde yaşadığı kriz olduğu söylenebilir. Başta otomobil endüstrisi olmak üzere köklü Alman şirketlerinin 2023 ve 2024 yıllarını zayıf bilançolarla kapatmaları ve on binlerce işçi çıkarmak zorunda olmalarının neden olduğu sorunlar, son yılları yüksek karla kapatan silah üreticisi Rheinmetall, Diehl Defence ve Hensoldt gibi firmaların işini kaybeden bu işçilerin en azından bir kısmı için yeni iş kapısı oluşturmaları sayesinde azaltılabiliyor.²⁰ Almanya'nın ekonomik zorluklarını aşmak için halen müşterilerin yeterli sayıda olduğu silah sanayisinin önünü açmayı esas alan pragmatik bir politikaya yöneldiği ve bu çerçevede Türkiye'ye silah satışına daha sıcak baktığını ileri sürmek mümkündür. Almanya'nın 2024'te verdiği silah ihracat izinlerinin 13,3 milyar avroyla bir önceki yıla göre yüzde 10 artış göstermesi ve tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşması bu

¹⁷ "Kiesewetter: 'Es ist die Stunde Europas'", Deutschlandfunk, 24 Ocak 2024.

¹⁸ "Ernüchterung nach Erdogans Sieg", Tagesschau, 29 Mayıs 2023.

¹⁹ "Scholz und Erdogan wollen mehr Zusammenarbeit", ZDF, 19 Ekim 2024.

²⁰ "Panzer statt Pkw", German-Foreign-Policy.com, 23 Ocak 2025, <https://www.german-foreign-policy.com/news/detail/9834>, (Erişim tarihi: 23 Ocak 2025).

tespiti desteklemektedir. Türkiye 2024'te Almanya'nın en fazla silah ihracatı gerçekleştirdiği ülkeler arasında altıncı sırada yer almıştır.²¹

Almanya'nın Türkiye'ye yönelik defakto silah ambargosunu kaldırmasının ardından iki ülke arasında bir başka sorun alanı olan Eurofighter savaş uçaklarının Türkiye'ye satışı konusunda da Berlin'in tavrını değiştirdiği görüldü. Almanya Başbakanı Scholz'un Ekim'deki Türkiye ziyaretinde bu konuda gelen bir soru üzerine yaptığı açıklamada bu uçakların Türkiye'ye satışı konusunda Londra ile Ankara arasında görüşmelerin ilerlediğini ifade etmesi Berlin'in bu meselede yeşil ışık yaktığı şeklinde yorumlandı.²² Türkiye, ABD ile yaşanan F-35 krizinin ardından Almanya, İngiltere, İtalya ve İspanya tarafından ortak üretilen Eurofighter uçaklarından 40 adet alarak hava filosundaki açığı kapatmak istiyordu. Bunun yanında Türkiye, F-35 savaş uçağı satışına yanaşmayan ABD'den yine 40 adet F-16 savaş uçağı ve 79 adet de modernizasyon kiti alacaktı.²³ Ayrıca Ankara KAAN savaş uçağı projesini de yürütüyordu. Eurofighter alımında diğer ortak ülkelerin onaylamasına rağmen Almanya Türkiye'ye bu uçakların satışına onay vermiyordu. Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler 2023'teki bir konuşmasında Berlin'in bu engelini ve diğer ortak ülkelerin onu ikna çabalarını açıklamıştı. Almanya'nın bu karşı çıkışının nedeni olarak da Türkiye'nin Suriye, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs politikalarına yönelik eleştirileri gösteriliyordu. Kanada, İsveç ve Finlandiya gibi diğer bazı NATO ve Avrupa ülkelerinin Türkiye'ye karşı adı koyulmamış silah ambargosu uygulamaları da Berlin'in bu tavrında yalnız olmadığını gösteriyordu. Ancak Rusya-Ukrayna savaşıyla değişen jeopolitik dengeler, Türkiye'nin Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliklerine onay vermesi, Doğu Akdeniz'deki tansiyonun azalması ve Alman ekonomisinin yaşadığı sıkıntılar Almanya'nın Türkiye'ye Eurofighter satışına onay vermeye yaklaşması sonucunu doğurdu.²⁴

Almanya Başbakanı Scholz'un Türkiye ziyaretinden kısa süre sonra Berlin'in Eurofighter satış onayı konusunda ilk adımı attığı görülmüştür. Türkiye Milli Savunma Bakanlığının Kasım'ın ortasındaki bir basın bilgilendirme-

²¹ "Panzer statt Pkw".

²² "Scholz: Gespräche über Eurofighter an Türkei werden 'vorangetrieben'", ZDF, 19 Ekim 2024.

²³ Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler daha sonra modernizasyon kitlelerinin alımından vazgeçildiğini ve bunların TUSAŞ tesislerinde üretileceğini açıkladı. Bkz. Yusuf Emir Işık, "F-16 Block 70 Tedarikinde Son Durum", Defence Türk, 26 Kasım 2024.

²⁴ "Almanya, Eurofighter Satışı Konusunda Tavrını Neden Değiştirdi?", BBC Türkçe, 14 Ekim 2024.

sindeki açıklamada “Almanya’nın ‘Geçici Satış Otoritesi’ni Türkiye’ye olası satış üzerinde çalıőmakla görevlendirdiği ve Ankara’nın bunun jetlerin tedarik sürecini hızlandıracağına inandığı”, konunun İngiltere Savunma Bakanı John Healey’nin Ankara’ya yapacağı ziyarette gündeme geleceği ifade edilmiştir:

Hava Kuvvetlerimizimizin operasyonel ihtiyaçlarını karőtılamak için bir alternatif olabilecek Eurofighter Typhoon jetinin tedarikine iliőklin teknik çalışmalar devam ediyor.²⁵

BÖLGESEL VE KÜRESEL SORUNLARIN ETKİLERİ

2024’te Türk-Alman ilişkilerinin Şekillenmesinde Rusya-Ukrayna savaőtı, İsrail saldırganlığı nedeniyle Ortadoğu’da yaşanan çatışmalar ve Gazze soykırımı, Doğu Akdeniz sorunları, Suriye sorunu ve yasa dışı göç konularının etkisi olmuştur. Rusya’nın Ukrayna’ya saldırsı nedeniyle yaşanan savaőtın üçüncü yılı yaşanırken bu çatışmanın Türk-Alman ilişkilerine etkisinin hem pozitif hem de negatif boyutlarının olduğu söylenebilir. Moskova’nın dış politikasında giderek artan bir Şekilde askeri araçları devreye sokmasının Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde neden olduğu endişe, bu ülkelerin uzun yıllardır NATO üyesi olarak Avrupa’nın güvenliğine katkıda bulunan Türkiye’ye bakıőlarını olumlu yönde etkilerken Rusya ile karőtılıklı yaptırımların ekonomilerine verdiği zararın telafisinde de Türkiye önemli ekonomik ortaklardan biri olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu pozitif etkilere karőtı Almanya’nın Rusya’ya uyguladığı yaptırımlar Rus enerji Şirketi Rosatom’un Mersin Akkuyu’da inşa etmekte olduğu NGS projesini oldukça olumsuz etkilemiştir. Alman Şirketi Siemens’in Rosatom’a teslim etmesi beklenen bazı önemli parçaları yaptırımlar nedeniyle teslim etmeye yanaőmaması nedeniyle yaşanan krize ilk olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan Temmuz’da Washington’daki NATO zirvesinden dönerken dikkat çekmiőtı. Zirve sırasında görüştüğü Almanya Başbakanı Scholz’a sorunun giderilmesi yönündeki talebi iletteğini ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan mevcut kriz nedeniyle Almanya’yı suçlamıőtı.²⁶ Enerji Bakanı Alparslan Bayraktar’ın Eylül’deki açıklamaları Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın talebinin Alman makam-

²⁵ “Germany Took Step toward Clearing Turkey’s Eurofighter Jet Buy, Turkish Official Says”, Reuters, 14 Kasım 2024.

²⁶ Susanne Güsten, “Neuer Streit zwischen der Türkei und Deutschland”, *Stuttgarter Zeitung*, 15 Temmuz 2024.

larını harekete geçirmek için yeterli olmadığını gösterdi. Enerji Bakanı Bayraktar, Siemens'in teslimatı yapmaması nedeniyle nükleer güç santrali (NGS) inşaatında birkaç aylık bir gecikme yaşanacağını ancak Rosatom'un söz konusu parçaların temini için Çin firmalarıyla görüşüğünü ve tedarikin Çin'den yapılacağını açıkladı. Enerji Bakanı Bayraktar ayrıca "Bu tutum gelecekteki projelerde konumlarını sorgulamamıza neden olacaktır" diyerek Siemens'in tavrının karşılıksız kalmayacağını da vurguladı.²⁷ Rosatom Genel Müdürü Aleksey Likhachev'in Aralık'taki açıklamalarından bu girişimlerin olumlu sonuçlandığı ve Çinli firmaların ilgili parçaların tedarikinde Siemens'in yerini aldığı görüldü:

Siemens ile bu sorunu yaşadığımızı anladığımız anda Çinli dostlarımıza başvurduk ve onlar bize yardım ellerini uzattı. Çinli uzmanlar geldi ve ekipmanın yarısından fazlası kuruldu. Alman tedarikçilerimizin bizi zorladığı açığı şimdi kapatıyoruz. Eminim ki böyle bir ittifakta, Türk uzmanlarla ve Çinli ortaklarımızla birlikte çalışarak gaz yalıtımlı şalt tesisimizin kurulum süresini kısaltacağız.²⁸

Likhachev daha sonraki bir açıklamasında Rusya'ya karşı yaptırımları gerekçe göstererek Akkuyu NGS'nin inşası konusundaki yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle Rosatom'u zarara uğratan Siemens'e karşı dava açmaya hazırlandıklarını şöyle ifade etmiştir:

Elbette davalar açılacak. Parası peşin ödenen ekipman teslim edilmedi. Bu bize hem ekipmanın satın alınması hem de bu ekipmanın kurulum koşullarının ayarlanması için ek maliyetler getirdi.²⁹

Türk-Alman ilişkileri açısından önemli bir konu olan Suriye meselesinde 2024'te önemli gelişmeler yaşandı. Aralık'ta Baas rejiminin devrilmesi ve Heyet Tahrirü's-Şam (HTŞ) öncülüğündeki muhaliflerin Şam'ı ele geçirmesi gerek Türkiye gerekse Almanya açısından önemliydi. Suriyeli mülteciler konusu Türk-Alman ilişkilerinde zaman zaman gerginliğe bazen de zorunlu iş birliğine yol açarken Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine askeri müdahaleleri Ankara ile Berlin arasında çok önemli bir gerginlik kaynağıydı. Bu müda-

²⁷ Lars-Eric Nievelstein, "Nato-Land kooperiert bei Atomkraft mit Russland-Westliche Sanktionen stören das Projekt", *Merkür*, 15 Eylül 2024.

²⁸ Firdevs Yüksel, "Rosatom Genel Müdürü Likhachev, Akkuyu NGS Projesindeki Çalışmaları Değerlendirdi", *Anadolu Ajansı*, 16 Aralık 2024.

²⁹ Sophie Barkey, "Wegen AKW in der Türkei: Russischer Staatskonzern Rosatom will Siemens verklagen", *Berliner Zeitung*, 6 Ocak 2025.

halelerden ve genel olarak Ankara'nın PKK/YPG'ye yönelik politikasından rahatsız olan Berlin, Türkiye'ye karşı baskı, yaptırım ve ambargo politikasına yönelmekteydi. Baskıcı Esed yönetiminin devrilmesi ise iki başkent açısından da olumlu bir gelişmeydi. Suriye'de istikrarlı bir yönetim kurulmasını kendi çıkarları açısından gerekli gören her iki ülke de bu istikrarın sağlanması için birlikte çalışmalarını gerektiğini düşünüyordu.³⁰ Her iki ülkenin de Suriye'den yeni mülteci gelmemesi ve mevcut mültecilerin geri dönüşü için iş birliği yapmaya ihtiyaçları vardı. Aynı şekilde her iki ülke de Rusya ve İran'ın yeniden Suriye'de etkin olmasının önlenmesi gerektiği fikrini paylaşıyordu. Ayrıca Türkiye desteklemekte olduğu Şam'daki yeni yönetimin başarılı olabilmesi için Suriye'ye karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması konusunda Almanya'nın da desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Fakat iki ülkenin Suriye konusunda anlaşmalarının zor olduğu konular da vardı. PKK/YPG'nin Suriye'deki varlığı ve İsrail'in Suriye'ye karşı faaliyetleri konularında Ankara ile Berlin arasında anlaşmazlıkların olduğu çıktı.

Alman siyaseti ve medyasında "PKK sempaticanı" olarak tanımlanabilecek çok sayıda siyasetçi ve gazetecinin varlığı ve geleneksel politikaların etkisiyle YPG'ye ve siyonist lobilerin Alman siyasetindeki ağırlığı nedeniyle İsrail'e yönelik koşulsuz desteğin sürmesi Türkiye açısından kabul edilemez bir gerçektir. Almanya Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock'un Suriye ziyaretinden önce 20 Aralık'ta Türkiye'ye gelerek Dışişleri Bakanı Fidan ile görüşmesi aslında Almanya'nın Suriye konusunda Türkiye ile ortak çalışmak istediğinin bir göstergesi olmuştur. Ancak Baerbock'un bu ziyaret sırasında "Türkiye ile Kürtler arasında olası çatışmaların bölgedeki durumu daha da kötüleştirceğini" ifade etmesi ve YPG'yi kastederek "Kürtlerin DEAŞ'a karşı mücadele ederek sadece Suriye'yi değil Avrupa'yı da koruduğunu" söylemesi Almanya ile Türkiye arasında Suriye konusunda ciddi görüş ayrılıklarının olduğuna da işaret etmiştir. Dışişleri Bakanı Fidan'ın Alman mevkidaşı Baerbock ile görüşmesinde YPG'nin Suriye Kürtlerini temsil etmediğini, terör örgütü PKK'nın Suriye uzantısı olduğunu vurgulaması ve Türkiye'nin bu terör örgütünün silahlarını bırakıp kendisini

³⁰ Alman Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock'un 20 Aralık'taki Türkiye ziyareti öncesinde "Türkiye Ortadoğu'nun kilit oyuncularından biridir. Artık iki ülkenin Suriye barış sürecinde aktif rol oynama sorumluluğu bulunmaktadır" şeklindeki ifadeleri bu iş birliği arayışının göstergesiydi. Bkz. "Für eine friedliche Zukunft Syriens: Außenministerin Baerbock reist in die Türkei", Almanya Dışişleri Bakanlığı (Auswaertiges Amt), 20 Aralık 2021, <https://www.auswaertiges-amt.de/de/service/laender/tuerkei-no-de/2691456-2691456>, (Erişim tarihi: 27 Ocak 2025).

lağvetmesini istediğinin altını çizmesi önem arz etmiştir. Dışişleri Bakanı Fidan ayrıca Suriye’nin toprak bütünlüğünün bütün terörist unsurların temizlenmesiyle sağlanabileceğini ifade etmiş ve Türkiye’nin güvenlik kaygılarına saygı gösterilmesini istemiştir.³¹ Baerbock’un Türkiye’den döndükten sonra Deutschlandfunk radyosuna verdiği bir mülakatta Ankara’nın meşru güvenlik kaygılarının altını çizmekle birlikte Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyindeki askeri operasyonlarına karşı çıkan ifadeler kullanması ve klasik Batı görüşünü tekrarlayarak YPG’nin DEAŞ’la mücadeledeki sözde rolüne vurgu yapması³² PKK/YPG söz konusu olduğunda Türkiye’nin Almanya ile aynı çizgide buluşmasının ne kadar zor olduğunu bir kez daha gösterirken Suriye’nin bundan sonraki süreçte de bu yönüyle Ankara-Berlin ilişkilerinde önemli bir gündem maddesi olmayı sürdüreceğine işaret etmiştir.

İsrail’in Filistin halkına ve bölge ülkelerine karşı saldırganlığını artırarak sürdürmesi ve Gazze’deki soykırımın boyutlarının her geçen gün büyümesi Türk-Alman ilişkilerini olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Türkiye’nin İsrail saldırganlığı ve soykırımına yönelik sert eleştirileri bu ülkeyi desteklemeyi sürdüren Almanya’da rahatsızlığa yol açarken Berlin’in soykırımı rağmen İsrail’e destek vermesi ise Türkiye’deki hükümet ve çeşitli toplum kesimleri tarafından eleştirilmiştir. Almanya Cumhurbaşkanı Steinmeier Nisan’daki Türkiye ziyaretinde bu eleştirilere bizzat şahit olmuş, İstanbul temasları sırasında Sirkeci tren istasyonuna geldiğinde ellerinde “Soykırım Destekçisi Almanya” ve “Almanya Katil İsrail’in Ortağıdır” gibi yazıların yer aldığı dövizler olan Filistin destekçileri tarafından protesto edilmiştir.³³ Almanya Cumhurbaşkanı Steinmeier, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesinde geçen yıl Başbakan Scholz’un Berlin’de muhatap olduğu ağır eleştirilerin benzeriyle karşı karşıya gelmemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşme sonrasındaki basın açıklamasında İsrail’in katliamlarına değinerek bu ülkeyi ağır bir dille eleştirirken Almanya’nın tavrından bahsetmemiş ancak sonrasında kendisine yöneltilen bir soruya cevap verirken “Burada maalesef ağır manzara var. Bu

³¹ Anıl Can Tuncer, “Fidan’la Görüşen Alman Bakandan ‘Kürtlerle Çatışma Bölgedeki Durumu Kötüleştiren’ Uyarısı”, Euronews Türkçe, 21 Aralık 2024.

³² “Außenministerin Baerbock: Türkei muss Angriffe gegen Kurden beenden”, Deutschlandfunk, 23 Aralık 2024.

³³ “Pro-Palästinensische Proteste bei Ankunft von Steinmeier in Istanbul”, *Tagesspiegel*, 22 Nisan 2024.

manzarayı Alman dostlarımızın görmesi lazım” sözleriyle Berlin’i hedef alan sınırlı bir eleştiride bulunmuştur.³⁴

Almanya Başbakanı Scholz’un 19 Ekim’deki Türkiye ziyareti sırasında yapılan ortak basın açıklamasında da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kasım 2023’tekinden farklı olarak İsrail konusunda doğrudan Almanya’yı hedef alan ağır eleştirilerden uzak durmuştur. Açıklamasında yine İsrail’i soykırım yapmakla suçlayarak ağır şekilde eleştiren Cumhurbaşkanı Erdoğan uluslararası toplumu İsrail saldırganlığının durdurulması konusunda harekete geçmeye çağırmıştır. Buna karşılık Scholz daha önce yaptığı gibi “İsrail’in kendisini savunma hakkı”ndan bahsederek yaşananlardan dolayı Hamas’ı suçlamış ve Almanya’nın “İsrail’in varlık hakkı konusundaki özel sorumluluğunu” ifade etmiştir.³⁵ Dünyanın gözü önünde bir soykırım gerçekleştiren İsrail’in bu şekilde savunulması karşısında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bu defa sabırlı davranıp Scholz’u ya da Almanya’yı hedef alan suçlamalardan kaçınması Türk-Alman ilişkilerinde iş birliğine verdiği önemle açıklanabilir.

Birkaç yıl öncesine kadar iki ülke ilişkileri açısından olumsuz etkide bulunacak gelişmelerin yaşandığı Doğu Akdeniz ve Ege’de 2024’te bu anlamda olumsuz gelişmeler söz konusu olmamıştır. Türkiye ile Yunanistan arasında başlatılan diyalog süreci devam ederken Doğu Akdeniz’de iki ülkeyi karşı karşıya getirecek deniz yetki alanları tartışmasına konu olacak girişimler yaşanmamıştır. Ege’de Türkiye’den Yunanistan adalarına yönelik yasa dışı göç konusunda da 2015-2016 dönemine benzer bir yoğunluk söz konusu olmamıştır. Aksine Türkiye ve Yunanistan 15 Şubat’ta birlikte Almanya’nın öncülüğünde oluşturulan Avrupa Gökyüzü Kalkanı Girişimi’ne (European Sky Shield Initiative, ESSI) dahil olmuştur. Almanya’nın öncülüğünde 2022’de 15 Avrupa ülkesinin katılımıyla başlatılan girişimde Türkiye ve Yunanistan’ın katılımıyla üye sayısı 21’e ulaşmıştır. Katılan ülkelerin etkili bir hava savunma sistemi kurmalarını amaçlayan ESSI’ye Türkiye’nin Yunanistan ile birlikte katılması Doğu Akdeniz ve Ege’deki sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi konusunda da umut veren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.³⁶

³⁴ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, ‘İsrail’le Ticaret’ Sorusuna Cevap Verdi: O İş Bittir!”, *Türkiye*, 24 Nisan 2024.

³⁵ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Almanya Başbakanı Scholz ile Düzenlediği Ortak Basın Toplantısında Konuştu”.

³⁶ “Gökyüzü Kalkanı Girişimi: Türkiye’nin de Dahil Olduğu Avrupa Ortak Hava Savunma Programı Ne Hedefliyor?”, BBC Türkçe, 15 Şubat 2024.

EKONOMİK İLİŞKİLER

2024'te Türkiye ile Almanya arasında siyasi alanda yaşanan yakınlaşma ve yoğun temasların iki ülke ticaretine yansımalarını söylemek güçtür. Almanya Türkiye'nin en önemli ticaret ortakları sıralamasında ikinci sıradan üçüncü sıraya gerilemiştir. 2021'e kadar Türkiye'nin toplam dış ticaretinde ilk sırada yer almayı sürdüren Almanya 2022'de bu sırayı Rusya'ya kaptırmış, 2024'te ise Çin'in de gerisinde kalarak üçüncü sıraya düşmüştür. Ancak Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Almanya ilk sırada yer almayı sürdürerek Türkiye açısından çok önemli bir ticaret ortağı olma konumunu korumuştur. Zira Çin ve Rusya'nın Türkiye'nin toplam ticaretinde ön sıralara yerleşmeleri büyük ölçüde bu ülkelerin Türkiye'ye yaptıkları ihracatla ilgilidir ve Türkiye bu ülkelerle ticaretinde çok büyük açıklar vermektedir. Türkiye, Almanya ile ticaretinde de açık vermekle birlikte bu ülkeyle ticareti Çin ve Rusya'ya göre daha dengelidir. 2015'te Türkiye'nin toplam dış ticaretinde yüzde 10,2 olan Almanya'nın payı 2024'te yüzde 7,8'e gerilemiştir.

	İHRACAT			İTHALAT			TOPLAM		
	RUSYA	ÇİN	ALMANYA	RUSYA	ÇİN	ALMANYA	RUSYA	ÇİN	ALMANYA
2015	2,4	1,7	9,6	9,7	11,8	10,6	6,7	7,6	10,2
2020	2,7	1,7	9,4	8,1	10,5	9,9	5,7	6,7	9,7
2021	2,6	1,6	8,6	10,7	11,9	8,0	7,0	7,2	8,3
2022	3,7	1,3	8,3	16,2	11,4	6,6	11,0	7,2	7,3
2023	4,3	1,3	8,2	12,6	12,4	7,9	9,1	7,8	8,1
2024	3,3	1,3	7,8	12,8	13,1	7,9	8,7	8,0	7,8

Kaynak: TÜİK (Genel Ticaret Sistemi)

Türkiye'nin Almanya ile ticaretine yakından bakıldığında 2024'te bir önceki yıla göre yüzde 4,5 oranında bir gerileme görülür. Bu gerilemenin Almanya'nın genel olarak yaşadığı ekonomik krizle açıklanması mümkündür. Çin gibi yükselen güçlerle rekabet etmekte zorlanan Almanya'nın Türkiye'deki pazar payını yavaş yavaş kaybettiği görülmektedir. Türkiye'nin büyüyen ekonomisi başka ülkelerin yanında Almanya'ya da önemli pazar ve yatırım imkanları sunmaktayken Berlin'in bu imkanları diğer ülkeler kadar değerlendiremediği anlaşılmaktadır. Aslında Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret

hacminin 2023'te 50 milyar dolar sınırına yaklaşması iki ÷lke arasındaki ticaretin geliştiğini gösterse de Almanya'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki payının gerilemesi bu gelişmenin yetersizliğini ortaya koymaktadır.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN ALMANYA İLE TİCARETİ (2015-2024, MİLYON DOLAR)						
	İHRACAT	YÜZDE	İTHALAT	YÜZDE	TOPLAM	YÜZDE
2015	14.490	9,6	22.735	10,6	37.225	10,2
2016	15.164	10,2	22.647	11,2	37.811	10,7
2017	16.356	9,9	22.281	9,3	38.637	9,6
2018	17.353	9,8	21.535	9,3	38.888	9,5
2019	16.617	9,2	19.280	9,2	35.897	9,2
2020	15.978	9,4	21.732	9,9	37.710	9,7
2021	19.311	8,6	21.726	8,0	41.037	8,3
2022	21.141	8,3	24.033	6,6	45.174	7,3
2023	21.083	8,2	28.678	7,9	49.761	8,1
2024	20.434	7,8	27.084	7,9	47.518	7,8

Kaynak: TÜİK (Genel Ticaret Sistemi)

Ekonomik ilişkilerin bir başka önemli göstergesi olan yatırımlar kısmına bakıldığında ise 2024'ün ilk on bir ayında Almanya'dan Türkiye'ye gelen uluslararası doğrudan yatırımlar (UDY) miktarında bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 47,8 oranında bir artış gör÷lmektedir. Bu artışa rağmen Almanya söz konusu dönemde Türkiye'ye toplam UDY sermaye girişinde Hollanda'nın ardından ikinci sırada yer almıştır.

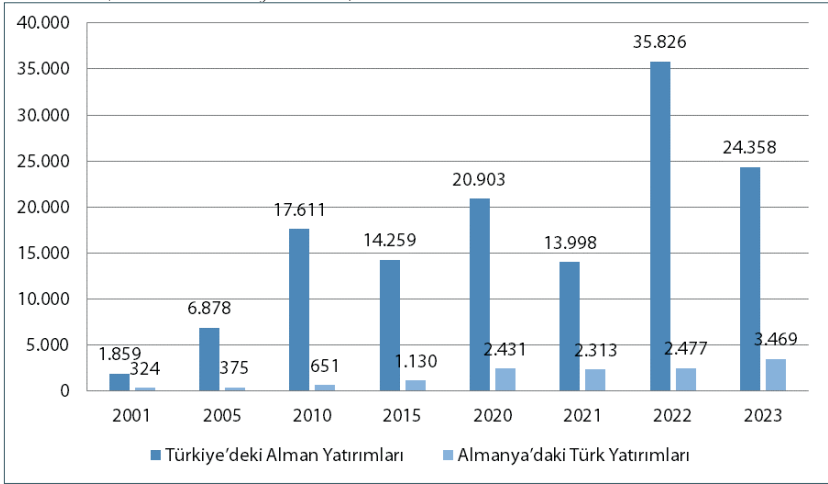
TABLO 3. PARTNER ÜLKELERE GÖRE TÜRKİYE'YE GELEN UDY SERMAYE GİRİŐLERİ (2021-2024, MİLYON DOLAR)						
SIRA	ÜLKE	YILLIK VERİ			AYLIK VERİ*	
		2021	2022	2023	2023	2024
1	Hollanda	749	788	1.167	1.020	1.087
2	Almanya	479	972	511	481	711
3	ABD	1.180	316	206	128	605
4	İrlanda	221	371	272	271	381
5	Azerbaycan	150	86	375	344	362

Kaynak: "Rakamlarla Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Bülteni", YASED, (Kasım 2024), <https://yased-api.yased.org.tr/Uploads/Reports/YASED-Rakamlarla-UDY-Kasim-2024.pdf>, (Erişim tarihi: 28 Ocak 2025).

* İlk on bir ay

Almanya uzun yıllar Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olmasına rağmen Türkiye'deki UDY sıralamasında en üst sırada yer almamıştır. 2003-2023 döneminde Türkiye'ye gelen UDY içerisinde Almanya yüzde 6,5'lik payla Hollanda, ABD ve Birleşik Krallık'ın ardından dördüncü sırada yer almıştır. Alman şirketlerinin Türkiye'deki yatırımlarının tutarı son yirmi yılda 12 milyar doları aşarken³⁷ bu ülkeden Türkiye'ye gelen toplam yatırım stoku da 2023'te 24,36 milyar dolara ulaşmıştır. 2001'de bu rakamın 1,86 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde ciddi bir artıştan bahsetmek mümkündür. Aynı dönemde Almanya'daki Türk şirketlerinin yatırımları da 324 milyon dolardan 3,47 milyar dolara yükselmiştir (Grafik 1).

Grafik 1. Almanya'nın Türkiye'deki ve Türkiye'de Yerleşiklerin Almanya'daki UDY/Stok Miktarları (2001-2023, Milyon Dolar)

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_18/5003/DataGroup/english/bie_uypucay, (Erişim tarihi: 28 Ocak 2025).

Yıl içerisinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusu gerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı Steinmeier ve Başbakan Scholz ile görüşmelerinde gerekse ekonomiyle ilgili bakanların temalarında gündeme gelmiştir. Mart, Nisan ve Eylül aylarında Almanya'yı ziyaret eden Ticaret Bakanı Bolat, Alman iş insanlarına Türkiye'ye yatırım yapmaları çağrısında bulunurken özellikle Eylül'deki ziyaret esnasında gerçekleştirilen Türkiye-Almanya Ekonomi ve Ticaret Ortak Komitesi toplantısında önem-

³⁷ Mert Davut, "Türkiye ile Almanya Arasında 60 Milyar Dolarlık Ticaretin Anahtarı Yeni Sektörler Olacak", Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2024.

li iş birlikleri gündeme gelmiştir.³⁸ Enerji Bakanı Bayraktar da 27 Kasım'da Berlin'de düzenlenen 6. Türk-Alman Enerji Forumu'na katılmış, Alman Ekonomi ve İklim Koruma Bakanı Robert Habeck ile birlikte iki ÷lke enerji Şirketlerinin katılımıyla düzenlenen bir toplantıya başkanlık yapmıştır. Toplantılar sonrasındaki açıklamalarında Enerji Bakanı Bayraktar, Türk ve Alman Şirketleri arasında enerji alanında üç ayrı anlaşmanın imzalandığını belirterek “yenilikçi teknolojilerden altyapı projelerine, finansmandan iklim hedeflerine geniş bir alanda Almanya ile iş birliğinin artarak devam etmesini temenni ettiğini” ifade etmiştir.³⁹

SONUÇ

Almanya'da yaşayan 3,5 milyonu aşkın Türkiye kökenli insanın varlığı ve taraflar arasındaki yoğun ekonomik ilişkiler iki ÷lkeyi doğal olarak önemli ortaklar yapmaktadır. Uluslararası siyasal sistemde yaşanan dönüşümler ve artan küresel riskler iki ÷lkeyi iş birliğine zorlamaktadır. Asya'nın yükseliŐi ve ABD'de Trump'ın yeniden başkanlık koltuğuna oturmasının getirdiği belirsizlikler özellikle Almanya'nın dış politikasında daha dikkatli olmasını ve Türkiye gibi ÷lkelere karşı ideolojik ya da güç politikası geleneğinden kaynaklı müdahaleci politikalarından uzak durmasını zorunlu kılmaktadır. Artık eskisi gibi güvenlik konularında rahatça sırtını dayayabileceği bir ABD konusu değil ve başta otomotiv sektörü olmak üzere Çin'in yükselen Şirketleri Alman ekonomisini zorluyor. Trump Amerika'sının güvenlik konuları dışında ekonomik açıdan da Almanya'yı ciddi Şekilde zorlaması bekleniyor. Ayrıca Trump kabinesinin önemli isimleri arasında yer alan Elon Musk'ın aşırı sağcı AfD'ye açık destek vererek Alman siyasetine doğrudan müdahale girişimlerinde bulunması Berlin için bir başka endişe kaynağını oluŐturuyor. Avrupa'da devam eden Rusya-Ukrayna savaşının da en çok zorladığı ve zorlamaya devam edeceği ÷lkelerin başında Almanya geliyor. Bu yeni Şartlar Almanya'nın diğer Batılı ÷lkelerle birlikte Türkiye'ye karşı 2010'larda uyguladığı baskı ve yaptırım politikalarından vazgeçmesini zorunlu kılmıştır. Bu

³⁸ “Alman İŞ Dünyası Türkiye'nin Potansiyeline Güveniyor”, *Hürriyet*, 27 Eylül 2024; Kadircan Güler, “Bakan Bolar: Almanya ile İkili Ticaret Hacmimiz 50 Milyar Dolara Ulaştı”, *Milliyet*, 28 Nisan 2024; Bahattin Gönültaş, “Bakan Bolar'tan Berlin'de Alman Şirketlerine ‘Türkiye'ye Yatırım’ Çağırısı”, *Anadolu Ajansı*, 14 Mart 2024.

³⁹ “Bakan Bayraktar, Berlin'de 6'ncı Türk-Alman Enerji Forumu'na Katıldı”, *Hürriyet*, 27 Kasım 2024.

çerçevede rasyonel bir tercihte bulunan Berlin, Ankara'ya yönelik başlattığı yakınlaşma politikasını 2024'te iyice belirgin hale getirmiştir. Türkiye'nin de bu politikaya olumlu cevap vermesiyle 2024, devam eden bazı sorunlara rağmen Türk-Alman ilişkileri açısından genel olarak olumlu gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur.

KRONOLOJİ

- 15 Şubat Türkiye ve Yunanistan birlikte imza atarak Almanya'nın öncülüğünde oluşturulan ESSI'ye dahil oldular.
- 16-18 Şubat Dışişleri Bakanı Fidan katıldığı Münih Güvenlik Konferansı'nda Alman mevkidaşı Baerbock ve diğer ülke yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirdi.
- 13 Mart Ticaret Bakanı Bolat, Berlin'de düzenlenen KOBİ'ler için Gelecek Günü 2024 etkinliğine katıldı.
- 22-24 Nisan Almanya Cumhurbaşkanı Steinmeier, Türkiye'ye üç günlük ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve bazı belediye başkanlarıyla görüştü. Alman cumhurbaşkanı İstanbul'da bazı vatandaşlar tarafından Almanya'nın İsrail'in Gazze soykırımına verdiği destek nedeniyle protesto edildi.
- 28 Nisan Ticaret Bakanı Bolat, Türk-Alman Ticaret ve Sanayi Odası'nın 20. kuruluş yıl dönümü programına katılmak üzere Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu ile Almanya'ya gitti.
- 2 Temmuz Almanya'da düzenlenen Avrupa Şampiyonası'na katılan Türk milli takımı futbolcusu Merih Demiral'ın Avusturya'ya karşı oynanan maçta gol sevincini kutlarken eliyle "bozkurt işareti" yapması Türk-Alman ilişkilerinde gerginliğe yol açtı.
- 11 Eylül Enerji Bakanı Bayraktar, Siemens'in teslimatı yapmaması nedeniyle Akkuyu NGS inşaatında birkaç aylık bir gecikme yaşanacağını ancak Rosatom'un söz konusu parçaların temini için Çin firmalarıyla görüştüğünü ve tedarikin Çin'den yapılacağını açıkladı.
- 21 Eylül Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, Almanya'da bu ülkenin en büyük şirketlerinin yöneticileriyle görüştü ve onları Türkiye'de yatırım yapmaya davet etti.
- 27 Eylül Ticaret Bakanı Bolat, Almanya'nın başkenti Berlin'de gerçekleştirilen Türkiye-Almanya Ekonomi ve Ticaret Ortak Komitesi 5. Dönem Toplantısı'na katıldı.

- 19 Ekim Almanya Başbakanı Scholz'un Türkiye gezisinde iş birliği konuları öne çıkarken özellikle savunma sanayii alanında yaşanan sorunların ortadan kaldırılması konusunda önemli adımlar atıldı.
- 27 Kasım Enerji Bakanı Bayraktar Berlin'de düzenlenen 6. Türk-Alman Enerji Forumu'na katıldı.
- 20 Aralık Alman Dışışleri Bakanı Baerbock ağırlıklı olarak Suriye'de Baas rejiminin devrilmesi çerçevesinde yaşanan gelişmeleri görüşmek üzere Türkiye'ye bir ziyaret düzenledi.

TÜRKİYE'NİN İRAN POLİTİKASI 2024

MUSTAFA CANER

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Bölgenin en güçlü devletlerinden olan, tarihsel ve kültürel ortaklıkları uzun bir döneme yayılmış Türkiye ve İran'ın ilişkileri günümüzde muhtelif alanlarda rekabet ve iş birliği ekseninde şekillenmektedir. Bölgesel olduğu kadar küresel dengelerden de etkilenen ikili ilişkiler son yıllarda jeopolitik rekabetin ağır bastığı bir çerçevede akmaktadır. Ankara ve Tahran, stratejik pozisyonlarını hem bölgede Suriye, Lübnan, Filistin ve İsrail odaklı gelişmelere göre hem de ABD ve Rusya gibi bölge dışı güçlü aktörlerin yaklaşımlarına göre formüle ederken birbirlerinin ağırlıklarını ve hedeflerini de dikkate almaktadır. Bunu yaparken diplomatik ilişkilerinde belirli bir olgunluk seviyesini korumaya gayret etmekte, enerji başta olmak üzere ekonomik ilişkilerini de güçlendirmeye özen göstermektedir.

Bu çalışma 2024'te Türkiye-İran ilişkilerinin değişen dinamiklerini incelemeyi amaçlamakta ve şu temel sorulara odaklanmaktadır: Ankara-Tahran hattında yaşanan son gelişmeler nelerdir? Son bölgesel gelişmeler, iki

ülkenin diplomatik ve ekonomik ilişkilerini nasıl etkilemiştir? İki ülkenin jeopolitik hedefleri hangi ölçüde örtüşmekte ya da çatışmaktadır? ABD ve Rusya gibi bölge dışı aktörler Ankara-Tahran ilişkisinin şekillenmesinde nasıl bir rol oynamaktadır?

Geçtiğimiz yıllardan bugüne varlığını sürdüren önemli dosyalar iki ülke arasında müzakere konusu olmaya devam etmektedir. Özellikle Suriye ve Güney Kafkasya bölgelerine dair gelişmeler aktörlerin genel olarak ilişkilerini ve bölgesel angajmanlarını şekillendirmeyi sürdürmektedir. Bu dosyalar 2024 öncesinde ve sonrasında da ilişkilere rengini veren bir niteliği haizdir. Dolayısıyla her ne kadar bu çalışma 2024'ü baz alsada böyle önemli konular ışığında ilişkilerin değerlendirmesini daha geniş bir zaman aralığı içerisinde düşünmek gerekmektedir.

Bu çalışmada diplomatik temaslar, ekonomik anlaşmalar, güvenlik iş birlikleri ve bölgesel çatışmalar üzerinden yürütölen analizlerle Türkiye-İran ilişkilerini şekillendiren temel dinamiklere dair kapsamlı bir tablo sunmak hedeflenmektedir. Çalışma, siyasi gelişmelere dair haber kaynakları ve resmi kurumların açıklamalarından yararlanarak ikili ilişkilerin şekillendiği iş birliği ve rekabet çerçevesinin değerlendirmesini yapmaktadır.

SİYASİ İLİŞKİLER

İki ülkenin siyasi ilişkileri Ocak'ta liderler seviyesinde görüşmelerle başladı. Geçtiğimiz yıl iki kez ertelenen İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Türkiye'ye ilk ve tek resmi ziyareti bu yılın başında 24 Ocak'ta gerçekleşti. İki lider bölgede tansiyonun düşürölmesi, Filistin'e destek verilmesi ve iki ülkeyi tehdit eden terör faaliyetlerine karşı sınır ötesi operasyonlar üzerine konuştu.¹ Bu ziyaret dolayısıyla 8. Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısı da gerçekleştirildi. Bu toplantının sonucu olarak enerjiden ulaşımaya, iletişimden ticarete farklı alanlardaki ilişkileri derinleştirmek üzere 10 iş birliği anlaşması imzalandı. İki taraf da 30 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefini vurguladılar.² Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ticaret hacminin son yıllarda 6 milyar dolara kadar düşmesinin sebeplerinden birinin İran'ın bazı malları ticaret an-

¹ "Turkey, Iran Agree on Need to Avoid Escalating Mideast Tensions-Erdogan", Reuters, 24 Ocak 2024.

² "Iran, Turkey Sign 10 New Agreements", Tasnim, 25 Ocak 2025.

laşmasının dışında tutması olduğunu ve bu malların yeniden anlaşmaya dahil edilmesini beklediklerini söyledi.³

Türkiye ve İran'ın Gazze'deki soykırımı karşı diplomatik çabalarındaki koordinasyon yıl boyunca devam etti. Mart'ta iki ülke dışişleri bakanları Ciddede toplanan İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı vesilesiyle görüştü. Bu görüşmede iki taraf farklı alanlardaki iş birliklerini ilerletmek adına ortak komiteler kurma konusunda anlaştı. Reisi'nin Ocak'taki ziyaretinde imzalanan anlaşmaları hayata geçirme gerekliliği de Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan tarafından vurgulandı. İkili ayrıca İsrail saldırılarına karşı Gazze ile dayanışma ve terörle mücadele konularında da ortak hareket etme mesajı verdi.⁴

İki ülkenin dışişleri bakanları Mayıs'ta da Gambiya'nın başkenti Banjul'da 15. İslam İşbirliği Teşkilatı zirvesi vesilesiyle buluştu. Bu görüşmede Abdullahiyan, İsrail ile ticareti kesmesinden dolayı Türkiye'yi tebrik etti ve Türkiye'nin hamlesini “önemli bir antisyonist adım” olarak nitelendirdi. Abdullahiyan ayrıca Ocak'ta imzalanan anlaşmaların uygulanması sürecinin takibinin öneminden bahsederken Türkiye Dışişleri Bakanı Hakan Fidan da her alanda ikili ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini söyledi. Dışişleri Bakanı Fidan ayrıca Filistin meselesinde İslam dünyasının ortak tavır alması gerektiğinin altını çizdi.⁵ İki ülke bakanlarının uluslararası platformlarda bir araya gelip bölgesel ve ikili meseleleri masaya yatırmaları –pek çok alanda rekabet etmeleri ve farklı düşüncelerine rağmen– diplomasiyi ve koordinasyonu önceliklerini göstermesi açısından önemlidir.

Mayıs'ta yaşanan beklenmedik bir gelişme İran siyasetinde deprem etkisi meydana getirirken tüm dünyada da şaşkınlıkla karşılandı. 19 Mayıs'ta Azerbaycan ziyaretinin dönüşünde bindiği helikopterin kaza nedeniyle düşmesi sonucu Cumhurbaşkanı Reisi ve yanında bulunan Dışişleri Bakanı Abdullahiyan hayatını kaybetti. Helikopterin düştüğü arazinin sarp ve kayalık olması ayrıca elverişsiz hava koşulları sebebiyle ulaşılamayan helikopter enkazının bulunması ve cenazelerin tespit edilmesi konusunda Akıncı İHA'yı İran makamlarının yar-

³ “Türkiye, Iran Sign 10 Agreements During Raisi's Delayed Trip”, *Hürriyet Daily News*, 25 Ocak 2024.

⁴ “Iranian Turkish Fms Call for Greater Bilateral Ties”, Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran, 6 Mart 2024, <https://en.mfa.gov.ir/portal/newsview/740907/Iranian-Turkish-FMs-call-for-greater-bilateral-ties>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

⁵ “Iran Hails Turkey Action in Halting Trade Ties with Israel”, Mehr, 5 Mayıs 2024.

dımına yollayan Milli Savunma Bakanlıđı⁶ İıan tarafından teşekkür ve takdirle karŐılındı.⁷ Cumhurbaşkanı Reisi'nin 22 Mayıs'ta Tahran'da düzenlenen cenaze törenine Türkiye'yi temsilen Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ve Dışişleri Bakanı Fidan katıldı.⁸

Reisi'nin ölümu üzerine Anayasa gereği kısa bir sürenin ardından yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini Mesud Pezeşkiyan kazandı. Pezeşkiyan İıan Türklerinden olması sebebiyle Türkiye'de de sempatiyle yaklaŐılan bir isim oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pezeşkiyan'ın seçilmesinin ardından basın mensuplarına yönelik yaptığı açıklamada Şu ifadeleri kullandı:

Mesud Pezeşkiyan aslında Azeri kökenli bir Türk. Mesela Tebriz'de Türkçe konuşuyor. Ama Kürt bölgelerine gittiği zaman oralarda da Kürtçe konuşabiliyor. Farsçaya da gayet hakim. O Şekilde onu da konuşabiliyor. Ben döndüğümüizde kendisiyle irtibat kurup tebrik edeceğim. Bundan sonraki süreçte Türkiye-İıan ilişkileri inşallah daha iyi olacaktır. Kaldı ki İıan'la bölgede münasebetleri en iyi olan ülke Türkiye. İıan bizim tarihi ve kültürel bağlarımız bulunan önemli bir komŐumuzdur. Yeni dönemde Türkiye-İıan ikili ilişkilerinin artan bir tempoda olumlu istikamette gelişmesini bekliyorum.⁹

Bu açıklamadan bir gün sonra 8 Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pezeşkiyan'ı telefonla arayarak tebrik etti ve cumhurbaşkanlığı görevinde başarılar diledi.¹⁰ İki liderin ilk yüz yüze teması ise Eylül'de Birleşmiş Milletler zirvesi için buldukları New York'ta gerçekleşti. Komşu cumhurbaşkanını Türkevi'nde kabul eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, İıan ve Türkiye'nin paylaştığı ortak tarihi ve kültürel zeminin ilişkilere olumlu yansıdığından ve daha da ileriye taşınacağından bahsetti. İkili özellikle İsrail saldırıganlığına karşı ortak söylemlerini de devam ettirdi.¹¹

⁶ Ahmet Alemdar, "AKINCI TİHA Reisi için Uçtu: Arama Kurtarma Operasyonu", *Kriter*, Cilt: 9, Sayı: 91, (Haziran 2024).

⁷ Ahmet Dursun, "İıanlılar, Reisi'nin Öldüğü Kazada Türkiye'nin Arama Faaliyetlerine Verdiği Desteğe MüteŐekkır", Anadolu Ajansı, 21 Mayıs 2024.

⁸ "Tahran'daki Cenaze Törenine Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan Katıldı", CNN Türk, 22 Mayıs 2024.

⁹ "Erdoğan'dan İıan'da Pezeşkiyan'ın Seçilmesiyle İlgili İlk Yorum", Mehr, 7 Temmuz 2024.

¹⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan, İıan'ın Yeni Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan'a Tebrik", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 8 Temmuz 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogandan-iranin-yeni-cumhurbaskani-pezeskiyana-tebrik>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2025).

¹¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, İıan Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan'ı Kabulüne Dair Açıklama", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 23 Eylül 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-iran-cumhurbaskani-mesut-pezeskiyan-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2025).

Yılın son çeyreğinde Türkiye İran'ın da parçası olduğu önemli diplomatik platformlarda rol oynamaya devam etti. Ortadoğu'nun yanı sıra Güney Kafkasya'da da İran ile ortak dosyalarda diyalog halinde olan Türkiye 18 Ekim'de 3+3 Güney Kafkasya Bölgesel İş Birliği Platformunun Üçüncü Toplantısı'na ev sahipliği yaptı. Türkiye, İran, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanlarının katıldığı toplantı sonucunda kabul edilen ortak bildiriye göre Güney Kafkasya'da barışın tesisi için diyalogun önemi ve pek çok siyasi ve ekonomik konuda karşılıklı iş birliğinin altı çizildi.¹² Toplantı sonrası İran Dışişleri Bakanı Abbas Irakçı, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüştü. Görüşme sıcak bir havada gerçekleşirken ikili ilişkilerin geliştirilmesi adına atılacak adımlarla birlikte İsrail'in hak ihlallerine karşı Türkiye ve İran'ın iş birliğinin geliştirilmesi de vurgulandı.¹³

Sonraki gün iki ülke dışişleri bakanları görüşmüş ve ortak basın toplantısı düzenleyerek açıklamalarda bulunmuştur. Bu toplantıda Dışişleri Bakanı Fidan “Bölgemiz son derece büyük bir tehditle karşı karşıya bulunmaktadır. Gazze’de soykırıma devam eden İsrail, Lübnan’ı da kana bulamaya devam ediyor. Netanyahu bölgede sürekli yeni cephe açıyor, İran’ı da bu savaşın içine çekmeye çalışıyor. İran’ı petrol ve nükleer tesislerini vurmakla tehdit ediyor. İsrail’in saldırgan tutumu İran’ı meşru müdafaaya dönük adımlar atmaya zorluyor” diyerek İsrail’in İran’a yönelik saldırganlığının bölgeyi büyük bir savaşa doğru ittiğinden bahsetmiş ve “Biz Türkiye olarak bölgemizde savaş istemiyoruz, bu konuda sağduyulu ve soğukkanlı davranılması gerektiğini savunuyoruz. Mevcut gerilimi azaltmak için Gazze’de acilen ateşkes ilan edilmelidir, İsrail Lübnan’a yönelik saldırılarını bitirmelidir. İsrail her türlü saldırgan tavırdan ve provokasyondan vazgeçmelidir” diyerek İsrail’i uyarmıştır.¹⁴

Her ne kadar iki ülke yetkilileri çeşitli platformlarda aynı doğrultuda açıklamalar yapsa ve diplomatik temaslara önem verdiklerini gösterecekler de Türkiye ve İran arasında bazı konularda anlaşmazlıklar olduğu ve hatta yü-

¹² “No: 216, 18 Ekim 2024, İstanbul’da Düzenlenen 3+3 Bölgesel İşbirliği Platformunun Üçüncü Toplantısı Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Ekim 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-istanbul-da-duzenlenen-3-3-guney-kafkasya-bolgesel-ismbirligi-platformunun-ucuncu-toplantisi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Mart 2025).

¹³ “Irakçı-Erdoğan Görüşmesinin Detayları Belli Oldu”, Mehr, 19 Ekim 2024.

¹⁴ “Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın İran Dışişleri Bakanı Abbas Arakçı ile Ortak Basın Toplantısı”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Ekim 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-iran-disisleri-bakani-abbas-arakci-ile-ortak-basin-toplantisi-19-10-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2025).

zeyin altında iki ülkenin çeşitli gerilimler yaşadığı söylenebilir. İhtilaf kaynağı konular arasında Zengezur Koridoru meselesi de sayılabilir. Eylül'de İran Dışişleri Bakanı Irakçı "sınır değişimi" olarak nitelediği Zengezur Koridoru projesinin İran tarafından kabulünün mümkün olmadığını ve bu konunun "kırmızı çizgileri" olduğunu belirtmiştir.¹⁵ Koridor her ne kadar Ermenistan topraklarından geçecek olsa da Nahçıvan ve Türkiye'yi kara yoluyla Azerbaycan'a bağlayacak olması ve bu suretle jeopolitik dengeleri İran aleyhine değiştirme potansiyeli nedeniyle Tahran bu projeye karşı çıkmaktadır. Bu durumun önemli bir boyutu da İran-Ermenistan sınırının bütünlüğünün kaybedilecek olmasıdır. Yine de 3+3 toplantısı anlaşmazlıklar ve gerilimlere rağmen iki ülkenin sorunlarını kendi aralarında görüşmek ve bölge dışı güçlerin müdahil olmalarına izin vermemek adına çaba harcadığını ve bölgelerinde istikrarı temin etmek adına bir araya gelebildiklerini göstermektedir.

İki ülke arasındaki en büyük gerginlik ise Kasım-Aralık arasında Suriye'deki gelişmeler ekseninde yaşanmıştır. Suriyeli muhaliflerin Kasım sonunda başlattıkları Halep taarruzu kısa süre içerisinde önce Halep ve sonrasında Şam da dahil olmak üzere diğer Suriye şehirlerinin Esed güçlerinin elinden alınmasıyla sonuçlanınca, bu durum Türkiye-İran ilişkilerine olumsuz olarak yansımıştır. 2 Aralık'ta konuyu görüşmek üzere apar topar Türkiye'ye gelen İran Dışişleri Bakanı Irakçı ile basın toplantısı düzenleyen Dışişleri Bakanı Fidan "Suriye'de iç savaşın tırmanmasını istemiyoruz" ve "Tekrar Astana sürecini hayata geçireceğiz" demiştir.¹⁶ Irakçı ise Suriye'deki gelişmeleri dış bağlantılı okumuş ve muhalefeti "terörist" olmakla ve "Siyonistler ile iş birliği içinde" olmakla suçlamıştır.¹⁷ Daha sonra Türkiye, İran ve Rusya dışişleri bakanları 7 Aralık'ta Doha'da üçlü zirve gerçekleştirmiş ve Suriye'deki son gelişmeleri ele almıştır.¹⁸ Daha sonradan gerçekleştirdiği bir televizyon röportajında Dışişleri Bakanı Fidan "Doha'da hem Ruslar hem İranlılarla bir araya geldik ve bazı konuları konuştuk. Yani burada her şeyi konuşmak istemiyorum ama bir noktadan sonra onlar da artık telefon

¹⁵ "FM Araghchi: Redrawing of Boundaries a Red Line for Iran", Press TV, 5 Eylül 2024.

¹⁶ "Dışişleri Bakanı Hakan Fidan: Esad Rejimi Siyasi Sürece Girmedir", *Hürriyet*, 2 Aralık 2024.

¹⁷ "Terrorist Provocations in Syria in Line with Zionists' Objectives: Araghchi", IRNA, 2 Aralık 2024.

¹⁸ "Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'dan Doha'da Kritik Zirve! Suriye Görüşüldü", *Milliyet*, 8 Aralık 2024.

ettiler o akşam da Esed gitti” diyerek bu görüşmelerin Esed’in gidişindeki payına işaret etmiştir.¹⁹

Esed’in düşmesi ve Suriye’de muhaliflerin zafer kazanması uzun yıllardır muhaliflerin hamiliğini yapan Türkiye’ye karşı Esed’in destekçiliğini yapan İranlı yetkililerin olumsuz açıklamalarına sebep olmuştur. Dini lider Ali Hamaney’in danışmanı olan eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti “Türkiye’nin bu uzun İslami geçmişine, büyük alimlerine rağmen ABD ve Siyonist rejimin kazdığı çukura düşmesini düşünmemiştik” şeklindeki bir açıklamayla Türkiye’yi suçlamıştır.²⁰ Tahran’daki Türk Büyükelçiliği önünde toplanan bazı İranlı gruplar da Türkiye’ye karşı öfke kusmuştur.²¹ Ayrıca İran medyası da Türkiye karşıtı bir tavır almış ve birçok gazetede Türkiye karşıtı haberler, yorumlar ve analizler yayımlanmıştır.²² Bu durum İran’ın Türkiye’yi Suriye’de ciddi bir rakip olarak gördüğünün ve Esed rejiminin İran için ne kadar önemli olduğunun göstergesidir.

Aralık’ta iki ülke cumhurbaşkanları Mısır’ın başkenti Kahire’de düzenlenen D8 zirvesine katılmıştır. Bu zirve de yine Türk ve İranlı liderlerin diyalogu için bir zemin teşkil etmiştir. Zirvenin Suriye’de Esed rejiminin yıkılmasından sonra gerçekleşmiş olması önem arz etmiştir. Aynı zamanda zirve yakın zamanda Türkiye ile ilişkilerini normalleştiren Mısır’a İranlı bir cumhurbaşkanının on senelik aranın ardından gerçekleştirdiği ilk resmi ziyarete vesile olmuştur. 19 Aralık’taki zirvede Cumhurbaşkanı Erdoğan ile İranlı mevkidaşı Pezeşkiyan ikili görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan Suriye’nin istikrarının bölgesel istikrarın kaynağı ve teminatı olduğunu söylemiş, Suriye’nin yeniden imarının bölgesel ve uluslararası aktörlerin katkılarıyla mümkün olacağını dile getirmiştir. Pezeşkiyan da Suriye’nin geleceğinde tüm Suriyeli grupların söz hakkı olmasının gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye-İran ilişkilerini muhtelif alanlarda ilerletmenin önemi de vurgulanmıştır.²³

¹⁹ “Bakan Fidan: ‘İran ve Rusya ile Konuştuk, O Akşam Esed Gitti’”, NTV, 14 Aralık 2024.

²⁰ “Türkiye ABD ve İsrail’in Kazdığı Çukura Düştü”, Tasnim, 3 Aralık 2024.

²¹ “A Demonstration Occurred in front of Turkish Embassy in Tehran, Iran, Dec. 2024”, ISNA, 3 Aralık 2024.

²² Mustafa Caner, “İran’ın Suriye’deki Gelişmelere Yaklaşımı”, *Sabah*, 7 Aralık 2024.

²³ “Erdoğan: Suriye’nin Kalkınması Uluslararası Toplumun Katılımıyla Mümkün (Rusya)”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 20 Aralık 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/erdogan-suriyenin-kalkinmasi-uluslararasi-toplumun-katilimiyla-mumkun, (Erişim tarihi: 9 Mart 2025); “Ensuring Syria’s Stability to Facilitate Regional Stability, Security”, *Daily Sabah*, 19 Aralık 2024.

GÜVENLİK

Cumhurbaşkanı Reisi'nin Ocak'taki Türkiye ziyaretinde güvenlik alanında iş birliği öne çıkan temalardan biriydi. Ankara'daki görüşmede her iki taraf da terörizm ve benzeri tehditlere karşı birlikte hareket etme vurgusu yaptı. Cumhurbaşkanı Erdoğan özellikle bölgesel güvenliğe tehdit oluşturan PKK ve İran'daki uzantısı PJAK'a karşı ortak tutum ve iş birliği çağrısında bulundu. Bu terör gruplarının özellikle İran sınırını kullanarak saldırılar düzenlemeleri veya kaçak geçişlerde bulunmaları, iki ülkenin koordineli hareket ederek mezkur tehditleri berhava etmesini zorunlu kılıyor. Reisi de aynı konuda "Türkiye'nin güvenliği bizim güvenliğimizdir" diyerek terörle mücadelede ortak adım atma gerekliliğinin altını çizdi.²⁴ Reisi'nin beyanatu terörle mücadele konusunda yüksek düzeyde koordinasyonun altını çiziyor ve bölgenin herhangi bir köşesindeki terör olayının bölgenin tamamının güvenlik dengeleri üzerinde belirleyici olduğuna işaret ediyordu.

Teröre karşı dayanışma mesajları Ocak başında İran'ın Kirman kentinde yaşanan terör saldırısı sonrası Türk yetkililerin açıklamalarında da ifadesini bulmuştu. Dışişleri Bakanlığı yayımladığı taziye mesajında "Bu menfur terör saldırısını en güçlü şekilde kınıyor; dost ve kardeş İran halkına ve hükümetine başsağlığı, saldırıda hayatını kaybedenlere Allah'tan rahmet, yaralılara acil şifalar diliyoruz"²⁵ demiş ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı Fidan da mevkidaşı Abdullahiyan'ı arayarak başsağlığı dileklerini iletti.²⁶ Yine iki bakanın 18 Ocak'taki telefon görüşmesinde "terörle mücadelenin bölgenin tüm ülkelerinin ortak sorumluluğu olduğu" ifade edilmişti.²⁷

Türkiye ve İran 2024'te Rusya ile beraber Suriye konusundaki diplomatik temaslarına devam etmiştir. Bu doğrultuda Ocak'ta düzenlenen Astana zirvesi, Cumhurbaşkanı Reisi'nin Ankara'yı ziyaretiyle aynı zamana denk gelmiştir. Bu anlamda iki ülke ilişkilerinde çoklu diyalog zemininin varlığı dikkati çekmektedir. Üç ülkenin temsilcileri 24-25 Ocak arasında Kazakistan'ın başkenti Astana'da 21. kez bir araya gelmiştir. Yapılan ortak açıklamada

²⁴ "Türkiye, Iran Sign 10 Agreements During Raisi's Delayed Trip", *Hürriyet Daily News*, 25 Ocak 2024.

²⁵ "No: 1, 3 Ocak 2024, İran'ın Kirman Şehrinde Meydana Gelen Terör Eylemi Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Ocak 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_1_1_iran-in-kirman-sehrinde-meydana-gelen-teror-eylemi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mart 2025).

²⁶ "Bakan Fidan, İranlı Mevkidaşına Taziye Dileklerini İletti", TRT Haber, 4 Ocak 2024.

²⁷ "Fighting Terrorism Responsibility of All Countries in Region", Mehr, 18 Ocak 2024.

Suriye'nin toprak bütünlüğü vurgulanmış ve bu ülkede herhangi bir "ayrılıkçı gündem" reddedilmiştir. Ne isim ve formda olursa olsun Suriye'yi bölmeye ve komşu ülkelerin toprak bütünlüğüne zarar vermeye yönelik terörist faaliyetlere izin verilmeyeceğinin altı çizilmiştir.²⁸ 22. Astana toplantısı ise 11-12 Kasım arasında üç garantör ülkenin temsilcilerinin katılımıyla icra edilmiş ve yayımlanan ortak bildiriye yine Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik faaliyetlerde bulunan terörist gruplara karşı mücadele vurgulanmıştır. Ayrıca 23 Ekim'de Ankara'da TUSAŞ tesislerine yönelik terör saldırısı da kınanmıştır. İsrail'in Filistin, Lübnan ve Şam'daki İran elçilik binasına yönelik saldırılarının da kınandığı metinde ayrıca Ankara ve Şam arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine matuf görüşmelerin desteklenmesi ve teşvik edilmesinin önemi ifade edilmiştir.²⁹

TUSAŞ tesislerine yönelik terör saldırısı sonrası İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü İsmail Bekayı saldırıyı şiddetli şekilde kınamış ve Türkiye'nin yanın-da olduklarını ifade etmiştir.³⁰ Türkiye'nin saldırıyı düzenleyen terör örgütü PKK'nın Irak ve Suriye'deki varlıklarına yönelik hava saldırılarına³¹ karşı İran'dan ciddi bir itiraz gelmemiştir.

EKONOMİ

2024'te de iki ülkenin ekonomik ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşandı. Yıllardır 30 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi sürekli şekilde vurgulanmasına rağmen gerçekleşen ticaretin bu hedefin gerisinde kalması, iki ülkenin atması gereken adımlar olduğunu işaret etmekteydi. Bu anlamda 2024'te müteva-

²⁸ "Joint Statement by Representatives of Iran, Russia and Türkiye on Outcomes of the 21st International Meeting on Syria in the Astana Format, Astana, 24-25 January 2024", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 25 Ocak 2024, <https://www.mfa.gov.tr/iran--rusya-ve-turkiye-temsilcileri-tarafindan-yapilan-astana-formatindaki-suriye-konulu-21-yuksekk-duzeyli-toplantiya-iliskin-ortak-bildiri.en.mfa>, (Erişim tarihi: 1 Mart 2025).

²⁹ "İran, Rusya ve Türkiye Temsilcileri Tarafından Yapılan Astana Formatındaki Suriye Konulu 22. Yüksek Düzeyli Toplantı'ya İlişkin Ortak Bildiri, 11-12 Kasım 2024", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12 Kasım 2024, <https://www.mfa.gov.tr/iran-rusya-ve-turkiye-temsilcileri-tarafindan-yapilan-astana-formatindaki-suriye-konulu-22-yuksekk-duzeyli-toplantiya-iliskin-ortak-bildiri-11-12-kasim-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 4 Mart 2025).

³⁰ "Iran Spokesman Slams Terror Attack in Ankara Turkey", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Ekim 2024, <https://en.mfa.gov.ir/portal/newsview/755485/Iran-spokesman-slams-terror-attack-in-Ankara-Turkey>, (Erişim tarihi: 4 Şubat 2025).

³¹ Alperen Aktas, "Turkish Airstrikes in Northern Iraq Destroy 34 Terrorist Targets, 'Neutralize' Many Militants", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2024.

zı da olsa ticareti büyütmek adına bazı adımların atıldığı görülüyor. İbrahim Reisi'nin ziyareti sırasında imzalanan 10 anlaşma içerisinde bu yönde etkide bulunacak anlaşmaların olduğu görülmektedir. Bu meyanda; iki ülkenin elektrik hatlarını birbirine bağlayacak bir proje (Van-Hoy kentleri arasında), demir yolları ve kara yolları yapımı konusunda ortak projeler, petrol ve doğal gaz tesislerinin geliştirilmesi için yatırımlar ve özellikle iki ülke arasında yeni bir doğal gaz boru hattı yapımına yönelik projenin olması dikkat çekmiştir. Bankacılık ve hava taşımacılığı alanında da iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.³² Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca Türkiye ve İran arasındaki beşinci sınır kapısının açılması için çalışma yürütüldüğünü ve yakın zamanda bu kapının da açılacağını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı ayrıca İranlı mevkidaşına Türk şoförlerine yüksek akaryakıt fiyatı tarifesi uygulanması ve ticari uçuşların sıklığını kısıtlayan mevzuat gibi konularda çözüm belediklerini iletmiştir.³³

Aralık'ta Ticaret Bakanı Ömer Bolat, Türkiye-İran Karma Ekonomik Komisyonunun 29. Dönem Toplantısına katılmak üzere İran'ı ziyaret etti. Bu toplantıdaki konuşmasında Ticaret Bakanı Bolat iki ülkenin 30 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi, doğal gaz anlaşmasını yenileme isteği ve 2015 tarihli Tercihli Ticaret Anlaşması'nın faydalarından bahsetti. 2024'ün ilk on ayında Türkiye'yi 2,8 milyon İranlı turistin ziyaret ettiğini aktaran Ticaret Bakanı Bolat hem turizm hem de karşılıklı yatırımlar konusunda ilerlemek için ortak çalışmalara hazır olduklarını ifade etti.³⁴ Bu ziyaretinde İran Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan ile de görüşen Ticaret Bakanı Bolat görüşmede gümrük kapılarında modernizasyon ve 2 yeni sınır kapısının açılması üzerinde çalıştıklarını ifade etti. Ayrıca Bolat 2015'te imzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması'nı da yeniden canlandırma niyetinde olduklarını söyledi.³⁵

İki ülke ekonomik ilişkilerinin en önemli alt başlıklarından biri de enerjidir. ABD'nin yaptırım baskıları sebebiyle 2024'te de Türkiye, İran'dan pet-

³² "Iran, Turkey Conclude 10 Co-Op Documents During President Raisi's Visit", *Tehran Times*, 26 Ocak 2024.

³³ "Erdogan, Eyeing More Trade with Iran, Says Turkey Weighing Opening New Border Crossings", Reuters, 25 Ocak 2024.

³⁴ Ahmet Dursun, "Türkiye-İran Karma Ekonomik Komisyonu'nun 29. Dönem Toplantısı Tahran'da Yapıldı", Anadolu Ajansı, 11 Aralık 2024.

³⁵ "Ticaret Bakanı Bolat, Tahran'da İran Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan ile Görüştü", T.C. Ticaret Bakanlığı, 12 Aralık 2024, <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-bolat-tahrandan-iran-cumhurbaskani-pezeskiyan-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 12 Mart 2025).

rol almamıştır. Doğal gaz ticareti üzerinde kısıtlama olmadığından İran'dan Türkiye'ye doğal gaz akışı devam etmiştir. Bir önceki yıla göre İran'dan ithal edilen doğal gaz miktarı yüzde 30,31 artarak 7,04 milyar metreküpe yükselmiştir. 2023'te Temmuz ve Ağustos aylarında doğal gaz akışı kesilirken 2024'ün hiçbir ayında doğal gaz akışı sıfırlanmamıştır. Ayrıca İran'ın Türkiye'nin doğal gaz ithalatı içerisindeki payı da 2023'te yüzde 10,7 iken 2024'te yüzde 15,4'e yükselmiştir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAN'DAN DOĞAL GAZ İTHALATI (2023-2024)					
	2023		2024		DEĞİŞİM (YÜZDE)
	MİLYON SM ³	İRAN'IN PAYI (YÜZDE)	MİLYON SM ³	İRAN'IN PAYI (YÜZDE)	
Ocak	287,95	4,76	871,27	13,36	202,58
Şubat	363,21	6,04	241,81	4,53	-33,43
Mart	916,70	20,11	247,50	5,73	-73,19
Nisan	866,89	21,77	543,99	22,71	-37,25
Mayıs	885,01	23,97	593,49	20,59	-32,94
Haziran	419,18	17,97	651,43	28,14	55,40
Temmuz	0,00		619,29	17,32	100,00
Ağustos	73,89	2,01	491,34	12,62	564,98
Eylül	0,00		510,95	15,13	100,00
Ekim	128,25	3,82	866,31	21,92	575,49
Kasım	682,58	15,39	853,82	14,71	25,09
Aralık	781,49	12,89	552,17	7,50	29,34
Toplam	5.405,15	10,70	7.043,37	15,40	30,31

Kaynak: EPDK verilerinden derlenmiştir.

Sm³: Standard metreküp

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar 4 Nisan'da Tahran'a bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette Bakan Bayraktar, İran Petrol Bakanı Cevad Ovcu ile birlikte liderlik ettikleri heyetler arasında bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda İran'ın Türkiye'nin doğal gaz ithalatı açısından önemini vurgulayan Enerji Bakanı Bayraktar "İnşallah bundan sonraki dönemde bugün itibarıyla başladığımız müzakereleri hızlı bir şekilde sonuçlandırıp bu gaz tedarik anlaşmamızı daha da ileri götüreceğimizi atmış oluruz" şeklin-

de konuşmuştur.³⁶ Bayraktar ayrıca İran Enerji Bakanı Ali Ekber Mihrabiyan ile de elektrik ticaretini görüşmüştür. Enerji Bakanı Bayraktar 23 Eylül'de Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan'ın New York'ta bulunan Türkevi'ndeki görüşmelerinde de hazır bulunmuş ve X platformunda yaptığı bir paylaşımında "Komşumuz İran ile enerji alanında uzun yıllardır süregelen iş birliklerimiz iki ülkenin ticaret hacminde önemli bir yer tutuyor. Özellikle doğal gaz ve elektrik ticareti konusunda geliştireceğimiz yeni projelerle bu ilişkileri daha ileri bir seviyeye taşımayı hedefliyoruz" diyerek İran ile enerji alanındaki iş birliğinin önemini altını çizmiştir.³⁷ Bakanlıklar arası diyalog ve iş birliği çalışmaları iki tarafın da enerji ticaretine verdiği önemi göstermektedir. İran yaptırımlara konu olmayan doğal gaz ticaretiyle ekonomik fayda sağlamaya çalışırken enerji açısından dışa bağımlı olan Türkiye de kaynaklarını çeşitlendirmeye çalışmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre bu yıl enerji dışı kalemlerde Türkiye'nin İran'dan ithalatı 2,46 milyar dolar olurken İran'a ihracatı ise 3,23 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye'nin toplam enerji dışı ticaret hacmi 5,69 milyar dolar olmuştur. 2023'teki 4,54 milyar dolarlık büyüklükle kıyaslandığında yüzde 25,33'lük önemli bir artış dikkat çekmektedir.

Ekonomik ilişkilerdeki bütün bu olumlu verilere rağmen sene sonuna doğru jeopolitik gelişmelerin de etkisiyle iki ülke arasındaki siyasi gerilimin ticari ilişkilere de yansıdığı görülmüştür. 28 Aralık'ta *Resmi Gazete*'de yayımlanan 27 Aralık tarihli bir cumhurbaşkanı kararıyla İran plakalı ticari araçlara (yolcu otobüsleri hariç) yönelik depo muafiyeti kaldırılmıştır. Bu kararın Türk plakalı araçların İran'dan çıkışında depo hacmi kadar yakıt aldıkları varsayılarak alınan vergiye mütekabiliyet çerçevesinde alındığı kaydedilmiştir.³⁸ Böylece İran plakalı ticari araçlardan depo hacmi kadar ekstra yakıt vergisi tahsil edilecektir. Her ne kadar mütekabiliyet esas gerekece olarak gösterilse de senelerdir devam eden İran'ın uygulamasına Türkiye'nin cevabının Suriye'deki gelişmelerin hemen ardından gelmesi bunun siyasi saiklerle verildiği izlenimini uyandırmaktadır.

³⁶ "Doğal Gaz Tedarik Anlaşmamızı Daha İleri Götüreceğiz", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 4 Nisan 2024, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21277>, (Erişim tarihi: 5 Mart 2025).

³⁷ "Cumhurbaşkanımız Sayın @Rterdogan'ın New York'ta İran Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan ve heyeti ile gerçekleştirdiği görüşmeye eşlik ettik."Bkz. Alparslan Bayraktar, X, 23 Eylül 2024, <https://x.com/aBayraktar1/status/1838295665564119520>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

³⁸ "Cumhurbaşkanı Kararı", *Resmi Gazete*, Sayı: 32766, 28 Aralık 2024.

SONUÇ

Türkiye'nin İran siyaseti 2024'te de bölgesel gelişmeler odaklı şekillenirken daha geniş bir bağlamda ABD ve Rusya gibi büyük güçlerin bölgeye angajmanlarından da etkilenmiştir. Geçtiğimiz yıllardan da aşına olduğu üzere iki aktör muhtelif konulardaki görüş ayrılıklarının negatif etkilerini sınırlandırmayı bilmiştir. Güney Kafkasya'dan Suriye'ye pek çok konuda ihtilaf içerisinde bulunan Ankara ve Tahran yönetimleri diplomatik imkanları kullanmaya ve diyalog kanallarını işletmeye devam etmiştir. Sadece doğrudan ikili görüşmeler ya da ziyaretlerde değil çoklu platformlarda da özel olarak görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu durum iki ülkenin farklılıklarını ve çıkar çatışmalarını diplomatik bir çerçevede yönetme olgunluğunda olduklarını göstermektedir. Bu olgunluk siyasi ve bürokratik temsilcilerin söylemlerine de yansımıştır.

Bu yıl bölgesel düzlemde Filistin meselesi, Türkiye ve İran'ın ortak tavır aldıkları bir konu olmayı sürdürmüştür. İsrail'in hukuk dışı eylemlerine karşı başta İslam ülkeleri olmak üzere tüm dünyanın ortak tavır alması çağrıları iki aktörün muhtelif görüşmelerinde öne çıkardıkları bir husus olmuştur. Ancak iki aktörün ayrıştıkları önemli dosyalar da varlığını devam ettirmiştir. Bu anlamda Güney Kafkasya ve Suriye bölgelerine dair tutum farklılıkları dikkat çekmektedir. Güney Kafkasya'da Zengezur Koridoru konusunda düğümlenen iki aktörün ilişkileri, 3+3 toplantısı gibi mekanizmalarla dengelenmiş ve yumuşatılmıştır. İki taraf da birbirini kışkırtacak ve meseleyi kriz boyutuna tırmandıracak adımlar atmaktan imtina etmiş de pozisyon farklılıklarını korumuştur. Zengezur meselesinin askıda bırakılması Ortadoğu'da bölgesel şiddetin özellikle İsrail saldırıları sebebiyle yükselişe geçmesiyle ilgili olabilir. Zira ek gerginlik ve muhtemel çatışma alanları oluşturmak böylesine hassas ve kritik dengeler mevcutken akıllıca olmayacaktır. Ancak meselenin kapanmayıp sadece kısmen dondurulduğunun altı çizilmelidir.

Yaklaşık on dört yıldır Suriye konusu iki ülke arasındaki en ciddi ihtilaf kaynağı olmuştur. Konunun bu niteliği devam ederken sahadaki dengelerin Türkiye lehine değişmesi İran tarafının Türkiye'ye karşı diplomatik nezaketini bozmasına ve sert tepki vermesine sebep olmuştur. İran'ın on yıllardır destek verdiği ve iç savaşla birlikte bu desteğini siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda oldukça artırdığı Esed rejiminin devrilmesi, Tahran'ın baş edilmesi zor büyük bir kayıp duygusu yaşamasına sebep olmuştur. Türkiye'nin Suriye muhalefetinin önemli bir kısmına hamilik yapması ve sahadaki olayları yön-

lendirici gücü dikkate alındığında bu kayıp duygusundan kaynaklanan öfkenin Türkiye'ye yöneldiği görülmüştür. Baas rejiminin devrilmesine rağmen İran'ın Suriye'deki yeni döneme uygun şekilde pozisyonunu ayarlamaması, önümüzdeki dönemde de Türkiye ile ilişkilerinde Suriye meselesinin bir sorun kaynağı olacağına işaret etmektedir.

Tüm bu siyasi gerginliklere rağmen iki ülkenin ekonomik ilişkilerini geliştirecek adımlar atmaya devam etmeleri önemlidir. Diğer ekonomik alanlardaki gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin İran'dan gelen doğal gazı alan ilgisini koruduğu ve hatta artırdığı hem doğal gaz anlaşmasının yenilenmesini hem de ek boru hatlarının döşenmesini istemesinden anlaşılmaktadır. Yine de ekonomik ilişkilerin jeopolitik gelişmelere karşı bağımsızlığı mutlak değildir. Bu sebeple İran tırlarına uygulanan depo muafiyetinin kaldırılması gibi uygulamalar siyasi gerginliklerin ticari ilişkilere negatif etkisinin bir örneği olarak yorumlanabilir.

KRONOLOJİ

24 Ocak	İran Cumhurbaşkanı Reisi, Türkiye'ye ilk resmi ziyaretini gerçekleştirdi.
5 Mart	Dışışleri Bakanı Fidan, İranlı mevkidaşı Abdullahiyan ile Cidde'de bir araya geldi.
4 Nisan	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar Tahran'ı ziyaret etti.
5 Mayıs	Dışışleri Bakanı Fidan, İranlı mevkidaşı Abdullahiyan ile Banjul'da bir araya geldi.
19 Mayıs	Azerbaycan ziyareti dönüşünde geçirdikleri helikopter kazası sonucu İran Cumhurbaşkanı Reisi ve Dışışleri Bakanı Abdullahiyan hayatlarını kaybetti.
22 Mayıs	İbrahim Reisi'nin Tahran'daki cenaze törenine Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz ve Dışışleri Bakanı Fidan katıldı.
30 Temmuz	İran cumhurbaşkanı seçilen Mesud Pezeşkiyan'ın göreve başlama törenine Türkiye'den Dışışleri Bakanı Fidan katıldı.
23 Eylül	Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan'ı New York'ta bulunan Türkev'i'nde kabul etti.
18-19 Ekim	İran Dışışleri Bakanı Irakçi 3+3 Güney Kafkasya Bölgesel İş Birliği Platformunun Üçüncü Toplantısı için Türkiye'ye geldi.
2 Aralık	İran Dışışleri Bakanı Irakçi Suriye'de yaşanan gelişmeler sonrası konuyu görüşmek üzere Türkiye'ye geldi.

- 7 Aralık Türkiye, İran ve Rusya dışişleri bakanlarının bir araya geldikleri Doha Forum'da Suriye'de siyasi çözüm konuşuldu.
- 12 Aralık Ticaret Bakanı Bolat, Türkiye-İran Karma Ekonomik Komisyonunun 29. Dönem Toplantısı için İran'ı ziyaret etti.
- 19 Aralık Kahire'de düzenlenen D8 zirvesi Cumhurbaşkanı Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Pezeşkiyan'ın buluşmasına ev sahipliği yaptı.

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI 2024

NURHAK GÜREL

Araş. Gör., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2024 yılı Türkiye'nin Suriye politikası açısından dönüm noktası sayılabilecek bir gelişmeyle kapandı. Suriye'de Beşar Esed rejimini devirmek üzere ayaklanan muhaliflerin on üç yıllık mücadelesi 8 Aralık 2024'te devrimle neticelendi. 27 Kasım'da Heyet Tahrirü's-Şam'ın (HTŞ) başını çektiği muhaliflerin rejim ve destekçilerine karşı Halep'te başlattıkları askeri harekat; önce Halep, sonra Hama, Humus ve en son 8 Aralık'ta başkent Şam'ın rejim güçlerinden alınmasıyla mutlak bir zafere dönüştü. Muhaliflerin bu zaferi aslında Türkiye'nin Suriye'ye yönelik izlediği dış politikanın başarısının da bir göstergesiydi. Nitekim Suriye krizinin başından beri Türkiye muhaliflere destek politikasını sürdürerek Suriye'nin kuzeydoğusunda güçlenmelerini sağlamış; girdiği bölgesel ve küresel angajmanlarla rejimin devrilmesine giden süreçte etkin bir rol üstlenmişti.

2024'ün son ayı her ne kadar Türkiye'nin Suriye politikasında yeni bir dönemi işaret etse de bazı dinamikler önemini korumaya devam etmektedir. Bunlardan en önemlisi Suriye'de Fırat Nehri'nin doğusunda ABD desteğiyle varlığını sürdüren terör örgütü PKK/YPG gerçeğidir. Suriye'nin kuzeydoğusu merkezli terörle mücadele, Türkiye'nin başından beri izlediği politikanın nasıl merkezinde bulunduysa yeni süreçte de önemini koruyacaktır. Rejimin çöküşüne kadarki sürece bakıldığında PKK/YPG'nin sahadaki boşluktan faydalanarak Suriye'de ABD desteğiyle gücünü artırdığı söylenebilir. 2024'ün başlarında terör örgütünün kontrol ettiği bölgelerde seçim planlarına varan yerleşik bir aktör olma çabası bunun en somut göstergesidir. Bundan dolayı Türkiye'nin terör örgütlerinin Suriye'nin kuzeydoğusunda yarı özerk bir yapı kurmasını engelleme amaçlı askeri ve diplomatik adımları, yıl içinde en çok tartışılan gelişmelerinden biri olmuştur.

Bununla birlikte Türkiye-Suriye ilişkilerinde Astana görüşmeleri ve bunun bir parçası olarak normalleşme temayülü öne çıkan gündemler arasında yer aldı. Önceki yılın ortalarında gerçekleşen 20. Astana görüşmesi sonrasında sürecin duraksama dönemine girdiği düşünülürken yıl içinde Ocak ve Kasım aylarında gerçekleştirilen iki toplantı süreci yöneten aktörlerin görüşmeleri yeniden canlandırma isteğini ortaya koydu. Bölgede gerilimi turmandıran ve her bir aktörü ayrı ayrı etkileyen Gazze'deki savaş, İdlib'de artan çatışmalar ve PKK/YPG'nin seçim girişimleri gibi gelişmelerin bunda etkili olduğunu belirtmek gerekir. Suriye konulu Astana görüşmelerine paralel olarak Esed rejimiyle ilişkilerde normalleşme/yumuşama girişimleri de yılın ilk aylarından itibaren öne çıkmaya başladı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Beşar Esed ile görüşme niyetini söylemesiyle birlikte yeni bir aşamaya geçilmiş olsa da sonuç itibarıyla bir ilerleme kaydedilmedi.

Suriyeli sığınmacılar meselesi Türkiye'nin Suriye politikasında bir başka önemli dinamiktir. Türkiye'nin ülkedeki sığınmacıların gönüllü dönüşlerini kolaylaştırıcı adımları yıl içinde de sürmüştür. Türkiye bir taraftan meseleyi küresel aktörler ve kuruluşlar bünyesinde yürüttüğü diplomasinin gündeminde tutarken diğer taraftan Suriye'deki güvenli bölgelerde altyapıdan eğitim ve sağlığa kadar birçok alanda iyileştirmeler yapmaya devam etmiştir. Bu adımlar Suriyelilerin ülkelerine geri dönüşlerini teşvik etmiş ve dönenlerin sayısında yıl içinde önemli artışlar yaşanmıştır. Bununla birlikte Temmuzda Türkiye'de cereyan eden Kayseri olayları hem sığınmacıların geri dönüş sürecini hem de

Türkiye'nin muhalif gruplarla kurduğu ilişkileri sınavan olumsuz bir gelişme olarak öne çıkmıştır. Normalleşme gündemiyle de çok ilişkilendirilen bu olaylar iki hususta da bir krize dönüşmeden kontrol altına alınmıştır.

SURİYE DEVRİMİ ÖNCESİ TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ

Türkiye, Esed rejiminin çöküşüne kadar Suriye'de yaşanan krizden en çok etkilenen ülke konumundaydı. Rusya ve İran'ın rejimi desteklemesiyle uzayan iç savaşta 3,5 milyona yakın insan Türkiye'ye göç etmiş ve ülkede oluşan otorite boşluğu PKK terör örgütünün Suriye'de farklı türevleriyle faaliyet alanlarını genişletmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin Suriye politikasının da temelde bu iki güvenlik meselesi üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz. Türkiye başından beri rejim karşıtı grupları destek politikasına eş güdümlü olarak sınırda terör örgütlerine yönelik askeri hareketler gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Suriye'deki krize yönelik çözüm arayışlarında öne çıkan aktörlerden biri olmuştur. Buradan hareketle yedi yılı geride bırakan Astana görüşmelerinin ateşkeslerin sağlanması, güvenli bölgelerin oluşturulması ve insani yardımların bölgeye ulaştırılmasındaki kritik katkılarının altını çizmek gerekir.

Yıl içinde ikili ilişkilerde öne çıkan en önemli gelişme bu görüşmelerin garantör ülkeler tarafından yeniden canlandırılmaya çalışılmasıdır. Yılın başında ve ortasında yapılan toplantılar sürecin daha çok Ankara-Şam normalleşmesinin ara buluculuğuna dönüştüğünü göstermiştir. Bununla bağlantılı olarak 2024'te ikili ilişkilerin bir diğer gündemi de normalleşme süreci olmuştur. Her iki süreçte de en nihayetinde Suriye'de artık tamamen zayıflayan Esed rejimiyle bir diplomatik sürecin mümkün olmadığı ve krizin çözümünü açısından gözle görülür bir diyalog zemininin sağlanmadığı anlaşılmıştır.

ASTANA GÖRÜŞMELERİ

Astana süreci kapsamında ilk görüşme 2017'de Suriye'deki iç savaşta gerilimi azaltmak ve siyasi müzakereleri başlatmak için yapıldı. Kazakistan'da 2023 ortalarında yapılan 20. tur görüşmelerinden sonra süreçte duraksama yaşanmıştı. Ancak Rusya, İran ve Türkiye'nin öncülük ettiği çerçeve 24-25 Ocak arasında 21. oturumla geri döndü. Yüksek düzeyli toplantıya Türkiye'den Dışişleri Bakan Yardımcı Ahmet Yıldız'ın başkanlığında üst düzey bir heyet katıldı. Toplantı sonrası yayımlanan sonuç bildirgesinde Astana görüşmelerinin yeniden canlanmasını tetikleyen unsurların Suriye'nin mev-

cut durumu ve bölgedeki kilit gelişmeler olduğu vurgulandı. Gazze'deki savaşın Suriye'ye sığrama riski, İdlib'de rejim güçlerinin saldırıları ve ülkenin kuzeydoğusunda PKK/PYD ve SDG'nin özerklik girişimi gibi gelişmeler bunların arasında sayılabilir.¹

Önceki görüşmelerde olduğu gibi bu görüşmede de Suriye'ye insani yardımların sürdürülmesi ve Anayasa Komitesinin çalışmalarının artırılması gibi konuların öneminin altı çizilirken asıl dikkat çeken husus ise Türkiye-Suriye normalleşmesinin yeniden gündeme getirilmesi olmuştur. Nitekim garantör ülkelerin ortak bildirisinde “Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin karşılıklı saygı, iyi niyet ve iyi komşuluk ilişkileri temelinde yeniden tesis edilmesine yönelik çabaların sürdürülmesi” şeklinde geçen ifadeler iki ülke arasında devam eden diyalog arayışının devamına ayrı bir önem atfedildiğini göstermiştir.² Yıl içindeki ikinci toplantı ise Kasım'da gerçekleşti. 11-12 Kasım'da düzenlenen toplantıda garantör ülkeler Suriye'deki krizin kapsamlı bir çözüme ulaşmasının yolunun siyasi süreçten geçtiğini vurgulamışlardır.³ Toplantıda görüşülen ve mutabık kalınan konulara bakıldığında Türkiye merkezli gündemlerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim terörle mücadele Suriye'nin kuzeydoğusunda PKK/YPG'nin gayrimeşru öz yönetim girişimi ve Suriyelilerin ülkeye güvenli geri dönüşüyle ilgili maddeler çoğunluktadır.

Türkiye, Rusya ve İran garantörlüğünde başlayan Astana görüşmeleri başından beri Suriye'de nihai çözümden ziyade sahada etkin olan aktörler arasında bazı mutabakatların sağlanması ve insani yardımların ulaştırılmasına hizmet eden bir platform olmuştur. Ayrıca 2024 itibarıyla muhalefet ile rejimi aynı masada buluşturan tek platform olması açısından da önemlidir. Bundan dolayı süreci devam ettirmede Türkiye'nin diğer aktörlere göre daha fazla kararlılık sergilediği söylenebilir. Diğer taraftan toplantılarda yeni sayılabilecek herhangi bir somut çıktının olmaması, sürecin işlevselliği açısından önemli soruları da beraberinde getirmiştir. Astana görüşmelerinde rejim ve destekçileri olan Rusya

¹ “Five Reasons Why the Astana Talks are Back”, Jusoor for Studies, 16 Ocak 2024, <https://jusoor.co/en/details/does-escalation-in-idlib-mark-the-collapse-of-the-ceasefire>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2025).

² “İran, Rusya ve Türkiye Temsilcileri Tarafından Yapılan Astana Formatındaki Suriye Konulu 21. Yüksek Düzeyli Toplantı'ya İlişkin Ortak Bildiri, Astana, 24-25 Ocak 2024”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 25 Ocak 2024, <https://www.mfa.gov.tr/iran--rusya-ve-turkiye-temsilcileri-tarafindan-yapilan-astana-formatindaki-suriye-konulu-21-yukse-duceyli-toplanti-ya-iliskin-ortak-bildiri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2025).

³ Meramgul Kussanova, Tuğba Altun ve Can Efesoğlu, “Astana Garantörleri Türkiye, Rusya ve İran'dan Ayrılmaklı Gündemlere Karşı Ortak Çalışma Kararlılığı”, Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2024.

ve İran her ne kadar ülkede gerginliği azaltma yönünde mutabık kaldıklarını ileri sürseler de sahadaki gerçeklik bundan farklı olmuştur. Rusya'nın özellikle İdlib'de gerçekleştirdiği hava saldırıları ateşkes ihlallerinin en açık göstergesidir. Yılın ilk aylarında olduğu gibi Ekim'de de Rus savaş uçakları tarafından İdlib bölgesinde rejim karşıtı silahlı gruplara yönelik saldırılar gerçekleşmiş, İdlib'in çeşitli bölgelerinde özellikle HTŞ'ye ait 26 nokta hedef alınmıştır.⁴ Ukrayna'daki savaşa rağmen Rusya beklentilerin aksine bu saldırılarla 2024'te de sahadaki pozisyonunu korumaktaki kararlılığını göstermeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla tarafların Astana'da verdikleri sözlerin aksine sahadaki çatışmaların ateşini fitillemeleri bu platformun işlevselliğini yitirdiğini göstermiştir.

ANKARA-ŞAM NORMALLEŞME SÜRECİ

Suriye ile normalleşme girişimleri Aralık 2022'de iki ülkenin savunma bakanları ve Rusya savunma bakanı ile MİT başkanının katılımıyla Moskova'da yapılan toplantıyla başlamıştı. İlişkileri yeniden tesis etmeye yönelik beklenti aslında herhangi bir normalleşme adımıyla sonuçlanmamış, bir bakıma bölgedeki normalleşme rüzgarının ve Astana sürecinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Esed rejiminin son zamanlarına kadar da gündemi meşgul eden temel tartışmalardan biri olmuştur.

Bu kapsamda yıl ortalarında normalleşmeyle ilgili tartışmaları körükleyen bir dizi gelişme yaşanmıştır. Suriye Dışişleri Bakanı Faysal Mikdad 4 Haziran'da yaptığı açıklamada "Suriye-Türkiye diyalogunun temel koşulu, Ankara'nın işgal ettiği topraklarımızdan çekilmeye hazır olduğunu açıklamasıdır" diyerek rejimin sürece bakışını göstermiştir.⁵ Bu minvalde bir açıklama Beşar Esed tarafından da yapılmıştır. Esed 26 Haziran'da Rusya Devlet Başkanı Özel Temsilcisi Alexander Lavrentiev ile Şam'da gerçekleşen görüşmede "Suriye devletinin tüm toprakları üzerindeki egemenliğine saygı ve terörün her türüne ve örgütlerine karşı mücadele temelinde olduğu sürece" Suriye-Türkiye ilişkileriyle ilgili tüm girişimlere açık olduğunu söylemiştir.⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Suriye iç

⁴ Ahmet Karahmet ve Eşref Musa, "Rus Savaş Uçakları, İdlib'de Son 3 Günde 27 Noktayı Vurdu", Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2024.

⁵ "Syria: No Dialogue with Turkey before Ankara Announces Plan to withdraw Its Troops", Al Arabiya English, 4 Haziran 2024.

⁶ "President Al-Assad to Lavrentiev: Syria is Open to All Initiatives on Syrian-Turkish Relations", SANA, 26 Haziran 2024.

savaşının başlamasıyla kesilen diplomatik ilişkileri yeniden kurmanın önünde hiçbir engel olmadığını Şu sözleriyle dile getirmiştir:

Geçmişte Suriye ile iliŐkilerimizi canlı tuttuğumuz gibi bunun bir daha olmayacağını söyleyemeyiz.⁷

Daha sonra 7 Temmuz'daki açıklamasında dönemin Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed'e davette bulunacağını dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya ve Irak başbakanının ara bulucularına işaret ederek "Davetimiz her an olabilir" Şeklindeki ifadesi bu süreçteki en net tutum olmuştur.⁸ Yine Temmuz'da Şangay İŞbirliği Örgütünün (ŞİÖ) zirvesine katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile görüştüğü konular arasında ara buluculuğun da olduğunu belirtmiş, Suriye ile diyalog kurma ve Rusya'nın ara buluculuğu konusunda Şunları söylemiştir:

Bizim Sayın Putin ile Beşar Esed'e bir davetimiz olabilir. Sayın Putin, Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleŐtirebilirse, bu yeni bir sürecin başlangıcı olabilir.⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın diyalog kurmaya yönelik açıklamalarından sonra Esed, ilişkileri geliştirmeye yönelik her türlü görüşmeye hazır olduğunu söylemiş ama "Ankara'nın terörizme verdiği destek" ve "Türk güçlerinin Suriye topraklarından çekilmesi" ifadeleriyle aslında doğrudan bir görüşme için henüz prensipte de olsa bir ilerlemenin olmadığını da göstermiştir.¹⁰ Buna karşın Türkiye'nin normalleşme noktasında daha olumlu bir tavır takındığı söylenebilir. Türkiye'de diplomasi ve kurumlarının kapsamlı bir yol haritasına yöneliŐi bunun yansımasıdır. Bu yol haritasının temelini ise Suriyeli mültecilerin güvenli geri dönüşü ve terörle mücadele oluşturmuştur. Bu doğrultuda Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Türkiye'nin Suriye ile normalleşme için üst düzey bir çağrıda bulunduğunu belirtmiş ve Suriye'den yanıt beklendiğinin altını çizmiştir.¹¹ Her

⁷ "Turkey's President Expresses Willingness to Restore Diplomatic Ties with Syria", AP News, 28 Haziran 2024.

⁸ "Erdoğan Türkiye-Suriye İlişkilerini Yeniden Başlatmak için Esed'i Görüşmeye Davet Edecek", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 7 Temmuz 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/erdogan-turkiye-suriye-iliskilerini-yeniden-baslatmak-icin-esedi-gorusmeye-davet-edecek, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2025).

⁹ Hüseyin Likoğlu, "Suriye ile Normalleşmede Yeni Mesaj: Esed'e Davetimiz Olabilir", *Yeni Şafak*, 6 Temmuz 2024.

¹⁰ "Syria's Assad Says will Only Meet Turkey's Erdogan If 'Core' Issues Addressed", Reuters Media, 15 Temmuz 2024.

¹¹ "Turkey FM Expresses Hope for Syria to Embrace Turkey's Call for Normalisation", Middle East Monitor, 15 Temmuz 2024.

ne kadar Türkiye'nin beklediği bir yanıt olmasa da Suriye'de Beşar Esed 26 Ağustos'ta yaptığı açıklamada ara buluculuk çabalarından henüz bir sonuç çıkmadığını ifade etmiştir. Daha önce Türk askerlerinin Suriye'den çekilmesine yönelik isteğinin geçerli olduğunu fakat görüşmeler için bir koşul olmadığını ileri sürmüştür.¹² Bu açıklamanın üzerine Türkiye tarafından en son Dışişleri Bakanı Fidan'ın açıklaması normalleşmede gelinen noktayı özetler niteliktedir. Dışişleri Bakanı Fidan, Rus mevkidaşı Sergey Lavrov'un ara buluculuk teklifinin ardından Suriye rejiminin öncelikle muhalif gruplarla müzakere etmesi gerektiğinin altını çizerek Esed ve müttefiklerinin şu anda müzakereye hazır olmadığını ve bunun da normalleşme çabalarını zorlaştırdığını söylemiştir.¹³

Daha önce Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ve sonrasında Dışişleri Bakanı Fidan'ın da sık sık dile getirdikleri Rusya'nın ara buluculuğu yıl boyunca normalleşme girişimlerinin merkezinde yer almıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin, Beşar Esed ile 25 Eylül'de Kremlin'de bir araya gelmiştir. Ankara-Şam ilişkilerini normalleştirme çerçevesinde olası bir görüşmenin ele alındığı belirtilse de buna yönelik detaylar açıklanmamıştır.¹⁴ Sonrasında Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, Türkiye'nin askerlerini Suriye'den çekmeyi müzakere etmeye istekli olduğunu ancak belirli şartların henüz kararlaştırılmadığını ifade etmiştir. Lavrov görüşmelerin mültecilerin geri dönüşü ve Türk güçlerine olan ihtiyacı ortadan kaldıracabilecek terör tehdidine yönelik önlemleri de içerdiğini vurgulamıştır.¹⁵ Daha sonra 1 Kasım'da Lavrov, Rusya'nın ara buluculuğunda iki tarafın hangi şartlardan dolayı bir araya gelemediğine işaret etmiştir. Lavrov'a göre Suriye rejimi Türk askerlerinin ülkenin kuzeyinden çekilmesinin öncelikle açıklığa kavuşturulması gerektiği konusunda ısrar ederken Türkiye, Suriye'nin egemenliği ve toprak bütünlüğüne ilkesel olarak bağlı olduğunu teyit etmekle birlikte askerlerin çekilmesi konusunun daha sonra ele alınmasını önermiştir.¹⁶ Tüm bu açıklamalara bakıldığında 2024'ten önce yaşanan bölgesel gelişmelerin Suriye'deki bütün aktörler için olduğu gibi Ukrayna ile

¹² "Syria's al-Assad Says Turkey Rapprochement Efforts Unsuccessful", Aljazeera, 26 Ağustos 2024.

¹³ "Syria's Assad Not Ready for Normalization with Türkiye: FM", *Hürriyet Daily News*, 3 Kasım 2024.

¹⁴ "Russia's Putin Talks Possible Erdogan Meeting with Syria's Assad", *The New Arab*, 25 Temmuz 2024.

¹⁵ "Turkey Ready to Discuss Pulling Troop from Syria, But Terms Not Yet Agreed-Lavrov", TASS, 31 Ağustos 2024.

¹⁶ "Russia to Encourage Türkiye, Syria to Resume Normalization Talks", *Daily Sabah*, 1 Kasım 2024.

savařta olan Rusya için de sahada uzlařı ve normalleřmenin arzu edilen bir sonuç olduĐunu göstermiřtir. Ancak Esed rejiminin temel destekçisi olmasının Rusya'yı ara buluculukta tenakuza dűřürdüĐünü de belirtmek gerekir.

Ankara-Őam normalleşmesine yönelik ara buluculukta öne çıkan aktörlerden bir diğeri de Irak olmuştur. Nisan'da kendisiyle yapılan röportajda Irak Başbakanı Muhammed Őiya Sudani iki tarafla da Irak merkezli görűmelerin kesinlikle devam ettiğini dile getirmiştir.¹⁷ Sudani'nin iki tarafla da ikili görűmeler yoluyla diyaloğa aracılık etmesini Türkiye olumlu karşılamıştır. Dışişleri Bakanı Fidan "BaĐdat'ın çabalarını takdir ediyoruz. Irak'ın kendi topraklarında ev sahipliği yapmak istemesi halinde, Türkiye böyle bir girişime açıktır" diyerek Türkiye'nin bu sürece olumlu bakışını tasdik etmiştir.¹⁸ Bundan önce Irak'ta bazı haber kanalları tarafından ara buluculuk faaliyetlerinin bir sonuca vardığı, Türk ve Suriyeli yetkililer arasında BaĐdat'ta bir toplantı olacağına yönelik haberler yapılmıştır.¹⁹ Ancak sonraki sürece bakıldığında böyle bir toplantıya yönelik herhangi resmi bir açıklamayla karşılaşılmamıştır. Bu Őekilde gündeme yansıyan Irak'ın ara buluculuk çabalarının daha çok Türkiye tarafında gündeme gelmesi dikkat çekmiştir. Suriye tarafında hangi düzeyde sürdürüldüğüne dair önemli bir ipucu bulunmaması, Irak'ın Esed'i sürece dahil etmede zorluk yaşadığı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Böylece daha önce İran'ın ve yıl içinde de Rusya ve Irak'ın ara buluculuk çabaları Ankara-Őam normalleşmesini ilerletememiştir.

SURİYE'DE YENİ DÖNEM: ESED REJİMİNİN ÇÖKÜŞÜ

Suriye'deki kriz son iki yıl, önceki yıllara göre aktörlerin pozisyonlarını korumayı tercih ettiği ve dengelerin çok fazla sarsılmadığı bir sürece girmiştir. Türkiye'nin 2020'de rejim ve destekçilerine karşı başlattığı Bahar Kalkanı Operasyonu sonrası muhalif gruplar ile rejim güçleri arasında sahada bir denge oluşmuş ve 2024'ün sonlarına kadar bu dengeli durum devam etmiştir. Türkiye de bu süreçte önceki operasyonlar gibi kapsamlı bir askeri hareket gündeme getirmemiştir. Bu sürecin oluşmasının arkasındaki

¹⁷ "Son Dakika: Irak Başbakanı Muhammed Sudani'den Habertürk'e Açıklamalar", *Habertürk*, 31 Mayıs 2024.

¹⁸ Said Abdurrazık, "Türkiye, Rusya'nın Tutumunun Ardından Suriye ile İlişkileri Normalleştirmek için Irak Girişimini Yeniden Gündeme Getirdi", *Őarku'l-Awsat*, 26 Kasım 2024.

¹⁹ "Iraq Mediates Syria-Turkey Reconciliation Talks in Baghdad", *Shafaq News Agency*, 6 Haziran 2024.

bazı dinamiklerin altını çizmek gerekir. Bunlardan en önemlisi Suriye'deki rejimin en büyük destekçilerinden olan Rusya'nın Ukrayna ile girdiği savaştan sonra askeri gücünü daha çok bu cepheye yönlendirmesidir. Diğer bir dinamik ise 7 Ekim 2023'te Gazze halkına karşı başlattığı soykırım sonrasında İsrail'in Lübnan sınırına dayanmasıdır. İran'ın bölgedeki milis güçleri odağını Lübnan'a çevirmiş ve bu durum Suriye'de bir boşluk meydana getirmiştir. Bu süreçte Suriye muhalefeti Türkiye'nin desteğiyle organize olup askeri kabiliyetlerini geliştirirken rejim güçleri ise sahadaki askeri etkinliğini gittikçe kaybetmiştir.

MUHALİFLERİN REJİM KARŞISINDAKİ ZAFERİ

Suriye muhalefeti rejim devrilene kadar her biri farklı bölgelerde kontrolü elinde bulunduran siyasi ve askeri gruplardan müteşekkil bir yapı arz etmiştir. On üç yıllık rejimle çatışma sürecinde birçok farklı isim ve liderle sahada yeniden organize olduğu için bu grupların karmaşık bir görüntü arz etmesi doğaldır. Ancak 27 Kasım'da devrime giden süreci organize eden iki aktör iki operasyonla öne çıkmıştır. Bunlardan biri Ahmed Şara'nın lideri olduğu HTŞ ve bu direniş grubunun öncülük ettiği İdlib merkezli Saldırganlığı Caydırma Operasyonu'dur. Diğeri de Suriye Geçici Hükümetine bağlı Suriye Milli Ordusu (SMO) ve bu ordunun PKK/YPG'ye karşı başlattığı Özgürlük Şafağı Operasyonu'dur. Suriye Geçici Hükümeti geçmişte Türkiye'nin Fırat'ın batısında oluşturduğu hareket bölgelerinde organize olan ve Suriye'de çatı muhalefet grubunu temsil eden Suriye Ulusal Koalisyonu altında kurulmuştur.

HTŞ öncülüğünde Suriyeli rejim karşıtı söz konusu gruplar 27 Kasım'da Halep'te rejim güçlerine karşı çatışmaya başlamıştır. Rejimin on iki günde devrilmesi muhaliflerin koordineli bir şekilde yürüttüğü askeri operasyonlar sayesinde gerçekleşmiştir. Rejim karşıtı gruplar bu kısa süre içinde önce Halep ve daha sonra Hama, Humus ve başkent Şam'ın kontrolünü ele geçirecek altmış bir yıllık Baas rejimini yıkmıştır. Rejim karşıtı gruplar ilk başta iki gün içinde Halep'te birçok yerleşim yerinin kontrolünü rejim güçlerinden alarak kent merkezine ulaşmıştır.²⁰ Sonrasında HTŞ öncülüğündeki

²⁰ "Rejim Karşıtı Silahlı Gruplar Halep Kent Merkezine Girmeye Başladı", *Hürriyet*, 30 Kasım 2024.

muhalifler 6 Aralık'ta Hama'nın merkezini ve burada bulunan hava üssünün kontrolünü tamamen ele geçirdiklerini duyurmuştur.²¹ Böylece rejime karşı askeri başarı beşinci gününde Hama ve Humus illerinde de kontrolün ele geçirilmesiyle devam etmiştir.

HTŞ'nin ilerleyişine paralel olarak SMO, Tel Rıfat'ta PKK/YPG'ye karşı Özgürlük Şafağı Operasyonu başlatarak ilçenin tamamına hakim olmuştur. Suriye Geçici Hükümeti Başbakanı Abdurrahman Mustafa, SMO güçlerinin PKK/YPG'nin ikmal yollarını hedef alan önemli bir askeri operasyon başlattığını ve bunun Suriye'de devam eden çatışmalarda yeni bir aşamaya işaret ettiğini söylemiştir. Abdurrahman Mustafa "PKK/YPG ikmal hattını kesmek ve el-Bab'dan Tel Rıfat'a uzanan koridoru tamamlamak üzere bir operasyon başlattık ve hem Esed'e hem de PKK/YPG'ye karşı önemli bir başarı elde ettik" diyerek operasyonun başarısını resmi olarak açıklamıştır.²² Rejim karşıtı operasyonların başlamasıyla rejim güçleri kuzeydoğudaki bölgeleri PKK/YPG'ye bırakarak geri çekilmiştir. Bunu fırsat bilen terör örgütü Rakka ile kuzeydoğu arasında bir terör koridoru oluşturmaya çalışmıştır.²³ 8-9 Aralık arasında SMO güçleri Münbiç'i kontrol altına almıştır.²⁴ Münbiç'in kısa süre içerisinde kurtarılmasında Türk silahlı insansız hava araçlarının (SİHA) desteği ve Türk ordusuyla koordineli hareketin etkili olması önemli bir detaydır. Ayrıca Münbiç, Türkiye'nin ABD destekli PKK/YPG terör örgütüyle mücadelesinde stratejik öneme sahiptir. Fırat Nehri'nin batı yakasında Türkiye sınırına en yakın geçiş noktalarından biri olan Münbiç'in de SMO tarafından kontrol altına alınması Türkiye'nin Fırat'ın batısında oluşturmak istediği güvenli bölge açısından kritik bir başarıyı temsil etmiştir.

8 Aralık'ta Şam'ın kilit noktalarının da rejim güçlerinden alınması Esed rejiminin sonunu getirmiştir. Muhalif gruplar tarafından Esed rejiminin devrildiği, Şam'ın kontrolünün ele geçirildiği ve cezaevlerindeki tutukluların serbest bıraktıldığının duyurmasıyla Suriye'de on üç yıllık rejim karşıtı direniş zaferle son

²¹ "Syrian Rebels Take Central City of Hama", Voice of America (VOA News), 6 Aralık 2024.

²² "Syrian National Coalition PM: Operation Freedom Dawn Aimsto Cut PKK Supply Lines", Türkiye Today, 1 Aralık 2024.

²³ "Özgürlük Şafağı Operasyonu'nda SMO'nun PKK/YPG'ye Karşı İlerleyişi Devam Ediyor", Fokusplus, 1 Aralık 2024.

²⁴ Gökhan Çeliker, Ömer Koparan, Ahmet Karaahmet, Eşref Musa ve Mehmet Burak Karacaoğlu, "Suriye Millî Ordusu, Münbiç'i ABD Destekli Terör Örgütü PKK/YPG'den Kurtardı", Anadolu Ajansı, 9 Aralık 2024.

bulmuştur.²⁵ Beşar Esed ise muhaliflere karşı desteğini yitirince Rusya'ya sığınmak üzere ülkeden kaçmıştır. HTŞ lideri Ahmed Şara rejimin devrilmesinden hemen sonra Muhammed Beşir'i 1 Mart'a kadar Geçici Hükümeti yönetmekle görevlendirmiştir.²⁶ Beşir, Ocak 2024'ten bu yana HTŞ yönetimindeki İdlib'de Kurtuluş Hükümetinin başkanlığını yapmıştır. Sonraki süreçte rejimi devirmeye yönelik başlatılan kapsamlı askeri hareketlerin başını çeken silahlı gruplar, Ahmed Şara liderliğindeki yeni yönetimle anlaşarak kendilerini feshetme ve Savunma Bakanlığı altında birleşme yönünde anlaşmıştır.²⁷

TÜRKİYE'NİN MUHALİFLERE DESTEK POLİTİKASI

Türkiye'nin Suriye'deki etkin pozisyonu muhalefete sağladığı destek üzerinden şekillenmiştir. Bu desteğin muhalefetin askeri kapasitesi üzerindeki etkisi büyüktür. Türkiye sahada gerçekleştirdiği askeri operasyonlar ve bu operasyon alanlarının kontrolüyle muhalefete doğrudan destek ulaştırma imkanı elde etmiştir. Muhalefet bu bölgelerde zamanla rejime karşı güç kazanarak kendi yönetim alanlarını oluşturmuştur. Türkiye'nin desteği sadece askeri kapasitenin artırılmasını değil aynı zamanda buralarda oluşturulan güvenli bölgelerin sosyoekonomik anlamda yeniden kalkınmasını da kapsamıştır. Bu doğrultuda Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı hareket bölgelerinde altyapı, konut, eğitim ve sağlık alanlarında yapılan iyileştirmelerin bölgenin yeniden kalkınmasına etkisi büyüktür.²⁸ Bunların dışında muhalefete destek politikasının diplomasi ayağı da önemlidir. Uluslararası kuruluşlar nezdinde diplomasi zirveleri ve ikili diplomatik temaslarda Suriyeli muhalefetin hakları savunulmuş ve müzakere süreçlerinde bir aktör olarak temsil edilmesine öncülük edilmiştir.

Son sürece kadar Türkiye'nin muhalefete desteği askeri, diplomatik ve güvenli bölgelerde sosyoekonomik kalkınma merkezli sürdürülmüştür. 2024'te de söz konusu destek tüm yönleriyle devam etmiştir. Rejimin devrilmesiyle sonuçlanan askeri hareketlerin kapasite, zamanlama ve koordinasyonu; Tür-

²⁵ Mehmet Şah Yılmaz, "Suriye'de 61 Yıllık Baas Rejiminin Çöküşüne Giden Sürecin Kronolojisi", Anadolu Ajansı, 8 Aralık 2024.

²⁶ "What to Know About Syria's New Caretaker Government", Aljazeera, 15 Aralık 2024.

²⁷ Ethem Emre Özcan, "Suriye'de Rejimi Deviren Gruplar Feshedilerek Savunma Bakanlığı Çatısı Altında Birleştiriliyor", Anadolu Ajansı, 24 Aralık 2024.

²⁸ Murat Aslan, Nabil Marzouk, Murat Yeşiltaş, İbrahim Çütcü ve Samir Seifan, *Suriye'nin Kuzeybatısında Yeniden Yapılandırma Süreci (2016-2024)*, (SETA Rapor, İstanbul: 2025).

kiye'nin özellikle Bahar Kalkanı Harekatı sonrası kontrol bölgelerinde inşa ettiği bu zeminle doğrudan ilişkilendirilebilir. Türkiye destekli önemli bir aktör olan Suriye Geçici Hükümetine bağlı SMO'nun düzenli orduya dönüşme çabaları bu çerçevede dikkat çeken gelişmelerindendir. 2017'de Suriye Geçici Hükümeti tarafından kurulan SMO, farklı askeri deneyimlere sahip birliklerden oluşmuş ve düzenli bir orduya dönüşmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda SMO, Afrin'de ilk askeri akademisini açmıştır. 29 Mayıs'ta Halep'e bağlı Afrin'de açılan harp okulu, bu dönüşümü desteklemeyi amaçlamıştır.²⁹ Türkiye, SMO başta olmak üzere Suriye'deki söz konusu muhalif gruplara olan desteğini diplomatik görüşmeleriyle de göstermiştir. Ağustos'ta Dışışleri Bakanı Fidan, Ankara'da bazı muhalif grupların liderleriyle görüşmeler gerçekleştirmiş, bunların arasında Suriye Geçici Hükümeti Başkanı Abdurrahman Mustafa da yer almıştır.³⁰

Suriye'deki yeni dönemde Türkiye bir taraftan yeni yönetimin geçiş sürecinde başat aktör konumundayken diğer taraftan bölgesel ve küresel anlamlarda ciddi itibar kazanmıştır. 2 Aralık'ta Kremlin'den yapılan açıklamada Rusya ve İran'ın Suriye'de Türkiye ile koordinasyon konusunda anlaşığı belirtilmiştir. Henüz muhalifler Şam'a doğru ilerlerken yapılan bu açıklama Türkiye'nin etkin pozisyonunun diğer aktörler nezdinde de kabul gördüğünün işaretidir.³¹ Bu yöndeki en çarpıcı yorum Donald Trump tarafından yapılan açıklamayla gündeme gelmiştir. ABD'de başkanlık seçimini kazanan Trump, Esed rejiminin devrilmesiyle ilgili açıklamasında "Türkiye çok akıllı. (Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan) çok akıllı bir adam ve çok güçlü" diyerek Türkiye'nin bölgede önemli bir güç olduğunu vurgulamıştır.³² Aslında askeri hareketin sonuna kadar Türkiye'nin bu süreçteki pozisyonuna doğrudan işaret eden bir açıklamadan uzak durması dikkat çekmiştir. Nitekim muhalifler İdlib'in kontrolünü ele aldığı sıra-

²⁹ "Syrian National Army Launches First Military Academy", *Daily Sabah*, 3 Haziran 2024.

³⁰ "Sayın Bakanımızın Suriye Ulusal Koalisyonu Başkanı Hadi Bahra, Suriye Müzakere Komisyonu Başkanı Bedir Camus ve Suriye Geçici Hükümeti Başkanı Abdurrahman Mustafa ile Görüşmesi", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 8 Ağustos 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suriye-ukb-hadi-bahra-suriye-mkb-bedir-camus-ve-suriye-ghb-abdurrahman-mustafa-ile-gorusmesi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025).

³¹ "Russia, Iran Agree on Coordination with Türkiye Over Syria", *Daily Sabah*, 2 Aralık 2024.

³² Can Hasasu, "ABD'nin Seçilmiş Başkanı Trump: (Cumhurbaşkanı Erdoğan) Çok Akıllı Bir Adam ve Çok Güçlü", Anadolu Ajansı, 16 Aralık 2024.

larda Cumhurbaşkanı Erdoğan “Son birkaç gündür komşumuz Suriye’de aniden patlak veren gelişmeleri çok yakından takip ediyoruz” diyerek çok fazla detay vermemiştir.³³

Muhaliflerin Geçici Hükümeti kurmasından sonra Şam’a ilk üst düzey ziyaret 12 Aralık’ta Türkiye’den Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı İbrahim Kalın tarafından yapılmıştır.³⁴ Daha sonra 14 Aralık’ta Türkiye’nin Şam Büyükelçiliğinin on iki yıllık aradan sonra yeniden faaliyete geçtiği ilan edilmiştir.³⁵ Rejimin devrilmesinden hemen sonraki günlerde Türkiye’nin yürüttüğü Suriye diplomasisinin yoğunluğu da dikkat çekmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, NATO genel sekreteri ve Avrupa Komisyonu başkanı da dahil olmak üzere birçok önemli liderle Suriye’deki yeni durumla ilgili görüşmeler gerçekleştirmiştir. En dikkat çekenini ise ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken’in Ankara’da kabul edilmesidir.³⁶ Bu ziyaretler ve Suriye merkezli diplomasi trafiği, Türkiye’nin yeni süreçteki konumunu göstermesi açısından önemli gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

SURIYE’DE TERÖRLE MÜCADELE VE FIRAT’IN DOĞUSU

Terör örgütleriyle mücadele Türkiye’nin Suriye politikasının en önemli dinamiği olmuştur. PKK/YPG, Fırat’ın doğusunda önemli enerji ve tahıl kaynaklarının kontrolünü ABD desteğiyle elinde tutmaktadır. Bu kapsamda 2024’te de Türkiye, Suriye’nin kuzeydoğusu ve kuzeybatısında PKK/YPG’ye karşı askeri operasyonlar yürüterek buldukları yerlere hava saldırılarını düzenlemiş ve Suriye’nin kuzeyinde 911 kilometrelik sınır boyunca uzanan bölgelere asker konuşlandırmaya devam etmiştir.

Türkiye’nin 2024’te terörle mücadelesinin odağında Suriye’nin kuzeydoğusunda PKK/YPG ve onların bir uzantısı olarak gördüğü SDG’nin yarı özerk bir bölge kurma çabası yer almıştır. PKK/YPG terör örgütü daha önce kontrol ettiği bölgeleri “Kuzey ve Doğu Suriye özerk yönetimi” adı altında ilan etmiş

³³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye’deki Gelişmeleri Yakından Takip Ediyoruz”, NTV, 2 Aralık 2024.

³⁴ “Turkish Intel Head in Syria for Meetings, Sources and Ministry Say”, Reuters Media, 12 Aralık 2024.

³⁵ “Türkiye’nin Şam Büyükelçiliği 12 Yıl Aradan Sonra Faaliyetlerine Başladı”, Anadolu Ajansı, 14 Aralık 2024.

³⁶ Zafer Fatih Beyaz, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Yoğun Suriye Diplomasisi”, Anadolu Ajansı, 14 Aralık 2024.

ve buralarda siyasi-idari olarak yapılanma çabasına girmiştir. Bu çaba terör örgütünün Haziran'da yerel seçim tertipleyeceğini ilan etmesiyle ileri bir boyuta taşınmıştır. Bunun üzerine Türkiye hem sahada stratejik askeri saldırılarla hem de uluslararası platformlarda PKK/YPG merkezli baskı politikası yürütmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Türkiye, güney sınırının ötesinde, Suriye'nin kuzeyinde bir 'teröristan'a izin vermeyecektir. Biz yapmamız gerekeni yaptık ve gereğini yapmakta tereddüt etmeyeceğiz" diyerek bu anlamda net mesaj vermiştir.³⁷ Türkiye, Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde de PKK/YPG terör örgütünün devam eden tehlikesi konusunda kararlı bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin BM Daimi Temsilcisi Ahmet Yıldız, BM Güvenlik Konseyi oturumunda 24 Nisan'da yaptığı konuşmada "PKK/YPG terör örgütü, Suriye'nin kuzeydoğusunda ayrılıkçı ve yıkıcı bir gündemi ilerletme çabalarını sürdürmekte ve Suriye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi birliğine yönelik en büyük tehdidi teşkil etmektedir" diyerek bu tutumu pekiştirmiştir.³⁸

Türkiye'nin ABD nezdindeki diplomasi trafiğinin de etkisiyle terör örgütü seçimlerin iptal edilerek Ağustos'a ertelendiğini duyurmuştur.³⁹ Daha sonra tekrar Eylül'de ertelenen PKK/YPG'nin sözde seçim girişimi sonuçsuz kalmıştır. Diğer taraftan PKK/YPG'nin söz konusu gayrimeşru seçim planı bölgede yaşayan Arap halkın da tepkisini çekmiştir. Özellikle Münbiç'teki halk sözde yerel seçimlerin hiçbir meşruiyetinin olmadığını savunarak ciddi tepki göstermiştir.⁴⁰ PKK/YPG işgali altında olan bölgedeki Arap aşiretleriyle yaşanan çatışmalar zaten 2024'ün başından itibaren şiddetini artırmıştı. 7 Ocak'ta Arap aşiretleri Deyrizor'un doğu ve güneydoğu kırsallarında gece saatlerinde PKK/YPG'li teröristlerle çatışmıştır.⁴¹ Arap aşiretleri ile PKK/YPG arasındaki bu çatışma hali yıl boyunca sıklıkla tekrar etmiştir.

2024'te Türkiye'nin PKK/YPG'ye yönelik hava saldırılarında ciddi artış gözlemlenmiştir. Bu saldırılarda genel olarak terör örgütünün askeri ve eko-

³⁷ "Erdoğan Vows Action against 'Terroristan' Next Door", *Daily Sabah*, 30 Mayıs 2024.

³⁸ "Türkiye Tells UN Terrorist PKK/YPG 'Has No Place' in Syria's Future", *Daily Sabah*, 4 Nisan 2024.

³⁹ Sena Çavuş, Afra Betül Özdemir ve Hatice Karahan, "Terör Örgütü YPG'nin Sözde Seçimi Neden Ertelendi: Türkiye Faktörü", Anadolu Ajansı, 7 Haziran 2024.

⁴⁰ Ömer Koparan, "Münbiçli Araplar, Terör Örgütü PKK/YPG'nin Sözde Seçim Planına Karşı Çıkıyor", Anadolu Ajansı, 6 Haziran 2024.

⁴¹ Eşref Musa, "Suriye'de Baskı Altındaki Arap Aşiretleri ile PKK/YPG'li Teröristler 7 Noktada Çatıştı", Anadolu Ajansı, 18 Ocak 2024.

nomik kapasitesini zayıflatmayı hedefleyen istihbarat odaklı bir stratejinin benimsendiği söylenebilir. Milli Savunma Bakanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşaviri Tuğamiral Zeki Aktürk tarafından yapılan bir açıklamada bu stratejinin etkisiyle Eylül'e kadar Suriye'nin kuzeyinde bine yakın teröristin etkisiz hale getirildiği ifade edilmiştir.⁴²

Yıl boyunca ABD tarafından PKK/YPG'ye verilen askeri destekte bir değişim yaşanmamıştır. Diğer taraftan terör örgütünün meşruiyet arayışı için planladığı ve sürekli ertelemek zorunda kaldığı seçimlerin de ABD tarafından onaylanmadığı muhtelif açıklamalarda dile getirilmiştir. 13 Eylül'de ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Matthew Miller, bu seçimler için koşulların oluşmadığını ve bunu desteklemediklerini öne sürmüştür.⁴³ Ancak ABD, Suriye'de PKK/YPG kontrolü altında olan petrol sahalarındaki askeri üslerine sık sık takviye göndermeye devam etmiştir. Askeri araçlar, yakıt tankerleri, tıbbi malzeme ve mühimmattan oluşan bir konvoy 26 Haziran'da Kasrek'e ulaşmıştır. Daha önce de 24 Nisan'da 40 araçlık bir başka konvoy bölgeye sevk edilmiştir.⁴⁴ Bu gelişmelere bakıldığında Esed'in devrilmesinden sonra terör örgütünün Fırat'ın doğusunda hayatta kalmaya devam etmesinde Trump yönetimindeki ABD'nin tavrının belirleyici olacağı söylenebilir. Terör örgütü halihazırda Fırat'ın doğusuna itilen ve Suriye'deki yeni süreçte ABD desteğine daha fazla ihtiyaç duyan bir pozisyonadadır.

SURİYELİ SİĞİNMACILAR MESELESİ

2024'te Türkiye'nin Suriye politikasında ön plandaki konulardan biri de Suriyeli sığınmacılardır. Halihazırda 3 milyona yakın Suriyeliye ev sahipliği yapan Türkiye Suriye'nin kuzeybatısında oluşturduğu güvenli bölgelerle geri dönüşleri teşvik edici bir politika izlemiştir. Bu manada Barış Pınarı Harekatı, Suriyeli sığınmacıların geri dönüşüyle ilgili Türkiye'nin son yıllarda attığı en önemli adım olmuştur. 2024 itibarıyla beş yılı geride bırakan hareket bölgesinde altyapıdan, sağlık ve eğitime kadar birçok alanda yapılan iyileştirmeler, Suriyelilerin geri dönüş süreçlerini kolaylaştırmıştır. Tel Abyad Gümrük Kapısı'ndan Suriye'ye

⁴² Alper Şaşmaz, "1 Ocak'tan Bugüne Kadar Irak'ın ve Suriye'nin Kuzeyinde 2 Bin 13 Terörist Etkisiz Hale Getirildi", Anadolu Ajansı, 19 Eylül 2024.

⁴³ Mücahit Oktay, "ABD, Terör Örgütü PKK/YPG'nin Suriye'de Sözde Seçim Çağrılarını Desteklemediğini Yineledi", Anadolu Ajansı, 13 Eylül 2024.

⁴⁴ "US-Backed Terrorist Group Grows Stronger in Syria with Aid, Oil", *Daily Sabab*, 26 Haziran 2024.

dönerlerin sayısında önceki yıllara nazaran yaşanan ciddi artışlar bunun bir yansıması olarak ele alınabilir.⁴⁵ Sene başında İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya son yıllarda Türkiye'nin güvenli bölgelerdeki ihya çalışmaları sonucunda 625 bine yakın Suriyelinin ülkesine gönüllü geri döndüğünü açıklamıştır.⁴⁶ Yıl içinde Suriyeli göçmenlerin sadece sınırda değil Suriye içinde de geri dönüşlerini kolaylaştırmaya yönelik adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Mayıs 2024 itibarıyla 500 binden fazla Suriyelinin Türkiye tarafından altyapı iyileştirilmelerinin yapıldığı bölgelere geri döndüğü açıklanmıştır.⁴⁷

Temmuz'da Suriyeli sığınmacılara yönelik Kayseri'de yaşanan saldırılar konuyla ilgili olumsuz bir gelişme olarak kaydedilmiştir. 30 Haziran'da Suriyeli bir kişinin 1 yaşındaki bir çocuğu istismar ettiği iddiası üzerine Kayseri'de yabancılarla ait dükkan ve evler tahrip edilmiştir.⁴⁸ Kayseri'deki iddialar üzerine sonraki günlerde Suriyeli mültecileri hedef alan saldırılar ve provokasyonlar ülke genelinde başka bazı illerde de görülmüştür. Bunun üzerine Suriye'deki bazı grupların da Türkiye'yi hedef alan saldırılarıyla gerginlik artmıştır. Özellikle sosyal medyada dolaşıma sokulan videoların bir anda artmasıyla olaylar tehlikeli bir boyuta gelmiştir. Zira bu video ve görsellerde Afrin, Cerablus ve Azez gibi bölgelerdeki Türk bayraklı kamyonların ateşe verildiği ve Türk bayraklarına saldırıların gerçekleştiği görüntüler yer almıştır. Buna karşın olayları kınayan Suriye'deki muhalefet liderlerinin Ankara ile ortak bir tavır sergilemeleri bu süreçte olumlu bir gelişme olmuştur. Suriye'de bazı muhalif grupların liderleri sosyal medyada paylaştıkları videolarda Türk bayrakları açarak birlik mesajları vermiştir. SMO da olayların ardından güvenlik önlemi olarak yerel yönetimlerin ofislerine asker konuşlandırmıştır.⁴⁹

Türkiye'de Suriyeli karşıtı gösterilerin yükselişinde gelen bazı muhalif kişilerin de mülteci karşıtı söylemleri kullanmasıyla hükümet yetkililerini zor bir sürece sokmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu süreçte sığınmacılara ev sahipliği yapan Türkiye'nin bu konumunu tekrar vurgulayarak toplumda yabancı düşmanlığının körüklenmesini ayrıca eleştirmiştir. Bu olayların so-

⁴⁵ Eşref Musa, "Pınarı Harekatı'nın Üzerinden 5 Yıl Geçti", Anadolu Ajansı, 8 Ekim 2024.

⁴⁶ Okan Coşkun ve İbrahim Özcan, "İçişleri Bakanı Yerlikaya: 625 Bine Yakın Suriyeli Ülkesine Geri Dönüş Kapsamında Geçiş Yaptı", Anadolu Ajansı, 16 Şubat 2024.

⁴⁷ "Qatar, Türkiye Open New Village for Displaced in Syria", *Daily Sabah*, 29 Mayıs 2024.

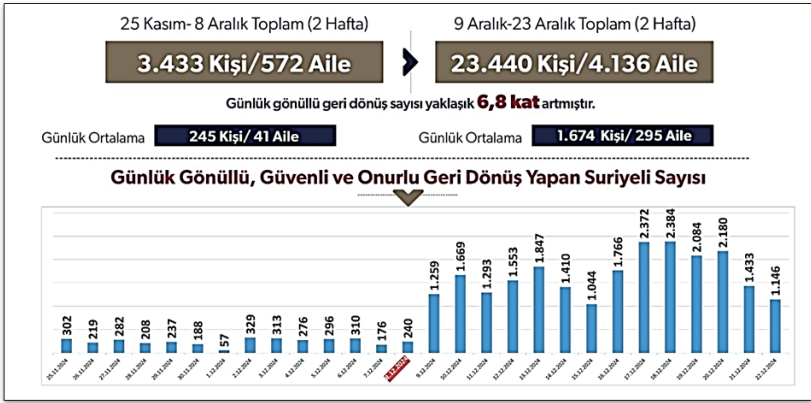
⁴⁸ "Riots Break out after Alleged Harassment of Child in Central Türkiye", *Daily Sabah*, 1 Temmuz 2024.

⁴⁹ "Türkiye, Syrian Opposition Fight Xenophobia, Provocation", *Daily Sabah*, 2 Temmuz 2024.

rumlarının bulunması ve cezalandırılmasına yönelik kararlı bir politika izlenirken güvenlik güçleri 400'den fazla kişinin şiddet olaylarına katıldıkları için tutuklandığını açıklamıştır.⁵⁰ Bunun da etkisiyle olaylar büyük bir krize dönüşmeden kontrol altına alınmıştır. Ancak Kayseri olayları Suriyeli sığınmacılar meselesinin hem iç politikada hem de Suriye ile ilişkilerde ne kadar hassas bir konu olduğunun göstergesi olmuştur. Özellikle Suriyeli muhalefet üzerinden Türkiye'nin bölgede oluşturduğu dengeye karşı olan aktörlerin bu meseleyi kullanışlı bir enstrüman olarak gördüğünü belirtmek gerekir.

8 Aralık'ta rejimin devrilmesiyle birlikte Türkiye'nin Suriyeli göçmenlere yönelik politikasında da yeni bir dönem başladı. Muhaliflerin Suriye'deki zaferi aynı gün Türkiye'de çok sayıda Suriyeli tarafından sevinçle karşılandı. Türkiye'de birçok şehirde rejimin çöküşüne yönelik kutlamalar düzenlendi. Türk ve Suriye bayraklarıyla birliktelik mesajlarının verildiği kutlamalarda Türkiye'ye yönelik teşekkür mesajları hakimdi.⁵¹ Diğer taraftan beklendiği üzere rejimin çöküşüyle Türkiye'deki sığınmacıların gönüllü geri dönüşlerinde ciddi artışlar yaşandı.

Grafik 1. Suriyelilerin Günlük Geri Dönüşleri (25 Kasım-23 Aralık 2024)

Kaynak: "İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya: "Gönüllü Geri Dönüş İşlemlerinde Randevu Sistemi Devreye Alındı, Sınır Kapılarında 7/24 Çalışma Esasına Geçildi", T.C. İçişleri Bakanlığı, 25 Aralık 2024, www.goc.gov.tr/icisleri-bakani-ali-yerlikaya-gonullu-geri-donus-islemlerinde-randevu-sistemi-devreye-alindi-sinir-kapilarinda-724-calisma-esasina-gecildi, (Erişim tarihi: 20 Mart 2025).

⁵⁰ "Syria and Turkey: A Path to Reconciliation, or a Defeat of the Opposition?", Aljazeera, 24 Temmuz 2024.

⁵¹ "Esed Rejiminin Devrilmesi Türkiye'de de Sevinçle Karşılandı", TRT Haber, 8 Aralık 2024.

Cumhurbaşkanı Erdoğan 9 Aralık'ta "Herhangi bir sıkışıklığı önlemek ve trafiği rahatlatmak için Yayladağı Sınır Kapısı'nı geçişlere açıyoruz" diyerek Suriye'nin kuzeybatı sınırına yakın on bir yıldan beridir kapalı olan bu sınır kapısının açılacağını duyurmuştur.⁵² Bu sınır kapısıyla birlikte Suriyeliler Hatay ve Kilis'te bulunan Cilvegözü, Öncüpınar ve Zeytin Dalı sınır kapılarından ülkelerine geri dönmeye başlamıştır.⁵³ İçişleri Bakanı Yerlikaya'nın 24 Aralık'ta Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların söz konusu geri dönüşleriyle ilgili paylaştığı verilerin bu noktada altının çizilmesi gerekir. Bu verilere göre rejimin devrilmesinden sonraki 15 günlük süreçte Suriye'ye günlük geri dönüşlerin sayısı öncesine göre 7 kat artmıştır. İçişleri Bakanı Yerlikaya son yedi yılda 763 binden fazla Suriyelinin gönüllü bir şekilde ülkelerine geri döndüğünü de belirtmiştir.⁵⁴ İlk günlerdeki artışın aynı hızda devam etmesi halinde Suriyeli sığınmacılar meselesinde Türkiye'nin beklentilerinin önemli ölçüde gerçekleşmesi öngörülebilir bir durumdur. Ancak bu sürecin Suriye'deki siyasi geçişin rayına oturması ve her iki ülkenin ortak bir yol haritası belirlemeleri gibi dinamiklere bağlı olduğunu unutmamak gerekir.

SONUÇ

Aralık 2024 ile birlikte Türkiye'nin Suriye politikasında yeni bir dönem başlamıştır. Suriyeli muhaliflerin Esed rejimini devirmesi 2011'den beri devam eden Suriye krizinin sonunu getirmiştir. Rejimin çöküşüne kadar Türkiye, Suriye'deki muhaliflere yönelik askeri, siyasi ve diplomatik desteklerini sürdürmüştür. Buradan hareketle Türkiye'nin Suriye'de yeni sürecin ana aktörü olarak öne çıktığını söyleyebiliriz. Gerek rejimin devrilmesinden hemen sonra başlayan Suriye konulu diplomasi trafiği gerekse küresel aktörlerin liderlerinden gelen açıklamalar bunun ilk yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Suriye'de rejim devrilmeden önceki sürece bakıldığında krizin çözümüne yönelik çabaların son ana kadar devam ettiği görülebilmektedir. Suriye konulu Astana görüşmeleri yıl içinde yeniden canlandırılmaya çalışılmış fakat olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bu görüşmeler son yıllarda daha çok aktörlerin bölgedeki statükoyu koruma amaçlarına hizmet eden bir platforma

⁵² "Türkiye to Open Border Gate for Safe Return of Syrians, Erdogan Says", Middle East Monitor, 9 Aralık 2024.

⁵³ "Suriyelilerin Sınır Kapılarından Ülkelerine Dönüşü Sürüyor", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2024.

⁵⁴ "Kaç Suriyeli Geri Döndü? Bakan Yerlikaya: Son 15 Günde 7 Kat Arttı", NTV, 24 Aralık 2024.

dönüşmüştür. Yıl içinde ise toplantılar daha çok Ankara-Şam diyalog sürecine dönüşen bir atmosferde gerçekleşmiştir. Bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan ikili ilişkilerde normalleşme arayışı 2024'ün ilk aylarından itibaren tarafların resmi açıklamalarında daha fazla karşılık bulmuştur. Rusya ve Irak merkezli ara buluculuk çabaları ise sürece farklı bir boyut kazandırmıştır. Ancak tarafları sahada tamamen karşı karşıya getiren mevcut durumun değişmemiş olması bu çabaları da baştan etkisiz bırakmıştır.

Terörle mücadele ve Suriyeli sığınmacılar meselesi her ne kadar yeni bir aşamaya gelmiş olsa da Türkiye'nin Suriye politikasının merkezinde olmaya devam edecektir. Türkiye 2024 boyunca PKK/YPG terör örgütüne yönelik stratejik hedefler gözeterek hareket etmiştir. Yılın ilk aylarında gündeme gelen terör örgütünün Suriye'nin kuzeydoğusunda sözde seçim ilanı, Türkiye'nin hava saldırıları ve ABD nezdindeki diplomatik adımlarıyla engellenmiştir. Rejimin devrilmesiyle birlikte ortaya çıkan tabloya bakıldığında PKK/YPG'nin artık Fırat Nehri'nin batısında varlık göstermesi mümkün görünmemektedir. Fakat terör örgütünün Fırat'ın doğusundaki ABD desteğiyle varlığı, bu sorunun Türkiye'nin Suriye politikasının merkezinde olmaya devam edeceğini göstermektedir. Bu anlamda bir diğer süreç ise Suriyeli sığınmacıların ülkelerine geri dönüşleridir. Suriye'deki yönetimin Türkiye destekli muhaliflerin eline geçmesiyle bu meselede de tamamen olumlu bir dönüşüm yaşandığı gözlemlenmiştir. Gönüllü geri dönüşlerde ilk etapta görülen artışlar bunun bir işareti olarak değerlendirilebilir. Ülkemizde bulunan 3 milyona yakın sığınmacının geri dönüşünün kısa vadede ne kadar mümkün olacağı ise belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Bu durum yeni Suriye yönetimiyle atılacak olan ortak adımlara ve Suriyeliler açısından ülkelerindeki siyasi geçişin ne kadar kısa sürede gerçekleşeceğine bağlı olarak netleşecektir.

KRONOLOJİ

- 24-25 Ocak Suriye konulu Astana görüşmelerinin 21.'si Türkiye, Rusya ve İran'ın garantörlüğünde Kazakistan'da gerçekleşti.
- 31 Mayıs Irak Başbakanı Sudani verdiği bir röportajda Irak'ın Türkiye-Suriye arasında ara buluculuğunu gündeme getirdi.
- 26 Haziran Dönemin Suriye Devlet Başkanı Esed ve Rusya Devlet Başkanı Özel Temsilcisi Lavrentiev Şam'da Türkiye ile ilişkilerin de ele alındığı bir görüşme gerçekleştirdi.

- 6 Temmuz ŞİÖ zirvesine katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Suriye konulu bir görüşme gerçekleştirdi.
- 7 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan, dönemin Suriye Devlet Başkanı Esed'e davette bulunacağını ifade etti.
- 8 Ağustos Dışışleri Bakanı Fidan, Suriyeli bazı muhalefet liderleriyle Ankara'da bir görüşme gerçekleştirdi. Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu Başkanı Hadi Bahra ve Suriye Geçici Hükümeti Başkanı Abdurrahman Mustafa bunların arasında yer alan isimlerdi.
- 11-12 Kasım Türkiye, Rusya ve İnan 22. kez Astana görüşmeleri kapsamında Kazakistan'ın başkentinde bir araya geldi.
- 27 Kasım Suriye'de rejim karşıtı HTŞ, Halep'in batı kırsalında Saldırganlığı Caydırma Operasyonu adlı geniş çaplı bir operasyon başlattı.
- 1 Aralık SMO, PKK/YPG'nin Tel Rıfat ile Suriye'nin kuzeydoğusu arasında terör koridoru oluşturma planına karşı Özgürlük Şafağı Operasyonu adlı bir operasyon başlattı.
- 8 Aralık HTŞ öncülüğündeki muhalifler Esed'in devrildiği, Şam'ın kontrolünün ele geçirildiği ve cezaevlerindeki tutukluların serbest bırakıldığını duyurdu.
Kremlin Sözcüsü Dimitri Peskov, Suriye'den kaçan Beşar Esed ve ailesine Putin'in kararıyla sığınma hakkı verildiğini duyurdu.
- 9 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yayladağı Sınır Kapısı'nın Suriyelilerin geri dönüşlerini kolaylaştırmak için on bir yıllık aradan sonra geçişlere yeniden açılacağını duyurdu.
- 12 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'ye gelen ABD Dışışleri Bakanı Blinken'ı 12 Aralık'ta Esenboğa Havalimanı'nda kabul etti. İkili görüşmede Suriye'deki gelişmelerin ele alınacağı duyuruldu.
Dışışleri Bakanı Fidan ve Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Kalın Suriye'nin başkenti Şam'a bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 14 Aralık Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği on iki yıllık aradan sonra elçilik faaliyetlerine yeniden başladı.
- 24 Aralık İçişleri Bakanı Yerlikaya Suriyelilerin geri dönüşlerinde görülen artışlarla ilgili açıklamalarda bulundu.

TÜRKİYE'NİN LÜBNAN POLİTİKASI 2024

TALHA İSMAİL DUMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Uzun süredir siyasi ve ekonomik problemlerle boğuşan Lübnan'da iki yılı aşkın süredir devam eden cumhurbaşkanlığı krizi, 2024'te İsrail'in yoğun saldırılarıyla birleşerek ülkeyi daha da derin bir kaosa sürüklemiştir. Suriye iç savaşı nedeniyle halihazırda ciddi bir göç yükü taşıyan Lübnan İsrail'in askeri müdahaleleri sonucunda yaklaşık 1 milyon kişinin yerinden edilmesiyle yeni bir insani krizle karşı karşıya gelmiştir. Kamu ve belediye hizmetlerinden yoksun kalan Lübnan halkı, tüm zorluklara rağmen dayanışma göstermeye çalışsa da bu krizlerin ülkeye ekonomik ve toplumsal maliyetleri son derece ağır olmuştur. Zayıf devlet statüsünden başarısız devlet statüsüne doğru gerilediğine ilişkin yorumlar yapılan Lübnan, her zamankinden daha fazla uluslararası yardıma ihtiyaç duymaktadır. Kasım sonunda sağlanan ateşkesle birlikte güney Lübnan'daki halkın önemli bir kısmı evlerine dönebilmiş olsa da İsrail'in ateşkes ihlalleri süreci kırılğan hale getirmiştir.

Hizbullah'a karşı kara hareketinde istediğini elde edemeyen İsrail'in LÜbnan'daki demografik ve mezhepsel fay hatlarını tetiklemeye yönelik girişimleri, ülkenin önümüzdeki dönemde karŐılaŐacaĐı en büyük sınamalardan biri olarak görölmektedir. Bu koşullar altında Türkiye insani yardım ve kamu diplomasisi faaliyetlerine ağırlık vererek LÜbnan'a destek sağlamaktadır. Suriye'de Esed'in devrilmesinin ardından Türkiye'nin LÜbnan'daki rolünün artacağı değerlendirilirken tüm taraflarla dengeli ve dikkatli bir diplomasi yürütmenin Ankara'nın bu ülkedeki etkisini güçlendirmek aÇısından kritik önemde olduğu görölmektedir.

TÜRKİYE'NİN LÜBNAN POLİTİKASI

2023'te savaş, insani krizler ve doğal afetlerle sınanan Türkiye-LÜbnan ilişkileri, 2024'te artan savaş gündeminin etkisiyle çok daha zorlu bir dönemden geĐmiŐtir. İsrail'in LÜbnan'a yönelik yoğun saldırıları iki ülke arasındaki diplomatik ve insani yardım girişimlerini öncelikli hale getirmiş, ekonomik ilişkilerde ise savaş koŐullarına bağlı olarak bir miktar gerileme yaşanmıştır. Ancak bu gerileme bölgedeki olağanüstü Şartlar göz önüne alındığında doğal bir düzeyde kalmıştır. Bunun yanı sıra artan güvenlik tehditleri ve bölgesel istikrarsızlık nedeniyle iki ülke arasında liderler düzeyinde hem yüz yüze hem de telefon diplomasisi trafiği olduğça yoğun geĐmiŐtir. Ankara'nın insani yardım ve kamu diplomasisi faaliyetleri bu süreçte daha da ön plana çıkmış, ülkedeki krizlere yönelik desteği Türkiye'nin LÜbnan'daki imajını pekiŐirmiŐtir. Bununla birlikte Türkiye'nin LÜbnan'daki siyasi aktörlerle temaslarını çeşitlendirme konusundaki performansı bazı kesimler tarafından yeterli bulunmamıŐtır. Ayrıca Beşar Esed sonrası dönemin LÜbnan üzerindeki yansımalarının Türkiye'ye hem yeni fırsatlar hem de belirgin riskler sunacağı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yazıda 2024'te Türkiye-LÜbnan ilişkilerinde öne çıkan siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmeler ele alınmakta ve gelecek süreçlere dair tahminler yürütölmektedir.

SİYASİ GELİŞMELER

2024'te Türkiye ile LÜbnan arasındaki ilişkiler, büyük ölçüde İsrail'in LÜbnan'a yönelik yoğun saldırıları ekseninde Şekillenmiştir. İsrail'in bu saldırıları özellikle Hizbullah'ın Gazze'yle dayanışma çabalarını engellemek ve bu kapsamda LÜbnan üzerindeki baskıyı artırmak amacıyla gerçekteŐirilmıŐtir.

Yıl boyunca devam eden bu saldırılar yalnızca Lübnan'ın iç dinamiklerini değil aynı zamanda bölgedeki dengeleri de derinden etkilemiş, bu durum Türkiye'nin Lübnan'a yönelik diplomatik ve insani girişimlerini öncelikli konulardan biri haline getirmiştir. Türkiye'nin bu süreçteki girişimleri iki ülke liderleri arasında gerçekleştirilen temaslara ve üst düzey görüşmelerle somutlaşmış; özellikle güvenlik, insani yardım ve bölgesel istikrar konuları ilişkilerin ana gündem maddelerini oluşturmuştur.

Yıl boyunca Türkiye ile Lübnan arasında yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ile Lübnanlı mevkidaşı Abdullah Buhabib çeşitli vesilelerle bir araya gelmiş, hem telefon görüşmeleri hem de yüz yüze temaslara ilişkilerin derinleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Aynı şekilde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Lübnan Başbakanı Necib Mikati arasında gerçekleşen telefon diplomasisi ve yüz yüze görüşmeler iki ülke arasındaki siyasi diyalogun önemli bir parçası olmuştur. Ayrıca Lübnanlı siyasi liderler ve bürokratlar Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuş ve bu temaslara sırasında hem ikili iş birliği imkanları hem de bölgesel gelişmeler kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Türkiye'den de milletvekili düzeyinde heyetler Lübnan'a giderek insani yardım faaliyetlerinde bulunmuş ve dayanışma mesajları iletmiştir.¹

Türkiye'nin Beyrut büyükelçileri de yıl boyunca Lübnanlı bakanlarla sık sık bir araya gelerek yoğun bir diplomasi trafiği yürütmüştür. Büyükelçilerin bu süreçte gerçekleştirdiği ziyaretler ve temaslara iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yoğun temaslara bir nedeni Kasım'da Türkiye'nin Beyrut büyükelçisinin değişmesi vesilesiyle düzenlenen veda ve nezaket ziyaretleri olsa da asıl odak Türkiye'nin Lübnan'la iş birliğini artırma ve bu ülkeye destek sağlama yollarını aramak olmuştur. Özellikle İsrail'in yıl boyunca Lübnan'a yönelik saldırılarının yol açtığı güvenlik tehdidi, Lübnan'ın halihazırda içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizlerle birleşerek Türkiye'nin bu ülkeyle dayanışma çabalarını daha da kritik hale getirmiştir. Bu bağlamda yıl içerisindeki diplomatik görüşmelerin önemli bir kısmının İsrail saldırıları karşısında bölgede istikrarın korunmasına ve Lübnan'ın çok boyutlu sorun ve ihtiyaçlarına çözüm yolları bulunmasına odaklandığını söylemek mümkündür.

¹ "Türk STK'lar Lübnan'a 1000 Tonluk Yardım Malzemesi Gönderdi", Anadolu Ajansı, 1 Kasım 2024.

2024'te Türkiye ile Lübnan arasında ilk üst düzey temas, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde (BMGK) düzenlenen Filistin konulu toplantı vesilesiyle gerçekleşmiştir. Bu toplantı sırasında Dışışleri Bakanı Fidan, Lübnanlı mevkidaşıyla bir araya gelirken görüşmede İsrail'in bölgeye yönelik saldırgan tutumu ve iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.² Bu görüşmenin ardından Lübnan Dışışleri ve Göçmenler Bakanlığı Genel Sekreteri Hani Chemaitelly'nin Ankara'ya yaptığı ziyaret dikkat çekmiştir. Chemaitelly, Dışışleri Bakan Yardımcısı Ahmet Yıldız ile bir araya gelerek ikili ilişkilerdeki iş birliği alanlarını değerlendirmiştir.³ Bu ziyareti Lübnan İletişim Bakanı Ziyad Makari'nin İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Enformasyon Bakanları Olağanüstü Toplantısı için İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaret takip etmiştir. Makari toplantı sırasında yaptığı konuşmada İsrail'in Lübnan'a yönelik saldırılarının ciddiyetine dikkat çekerken Türk ve Lübnanlı bakanlar arasındaki ikili görüşmelerde ise enformasyon alanında iş birliği imkanları gündeme getirilmiştir.⁴

Bu temaslارın hemen ardından Lübnan Dışışleri Bakanı Buhabib, Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Forum kapsamında Hakan Fidan ve Abdullah Buhabib arasında gerçekleşen detaylı görüşmelerde bölgesel güvenlik tehditleri ve iki ülke ilişkilerinin derinleştirilmesine yönelik konular ele alınmıştır.⁵ Yılın ilk yarısında bu üst düzey görüşmelerin yanı sıra Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Ali Barış Ulusoy'un Lübnanlı bakanlar, yerel liderler ve kanaat önderleriyle gerçekleştirdiği yoğun diplomasi trafiği dikkat çekmiştir. Büyükelçi Ulusoy bu süreçte Lübnan Gençlik ve Spor Bakanı George Kallas, Tarım Bakanı Abbas Hacc Hasan, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Emin Selam, Eğitim ve Yüksek Öğrenim Bakanı Abbas Halebi, Turizm Bakanı Velid Nasr ve Trablus Müftüsü gibi farklı alanlardan siyasetçi, bürokrat ve kanaat önderleriyle bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca Trablus'taki Ticaret Odası Başkanı ve Lübnan Alevi İslam Konseyi başkanıyla da temaslarda bulunmuştur. Lübnan'ın çok mezhepli siyasi yapısı göz önüne alındığında bu ziyaretlerdeki mezhebi ve dini çeşitlilik, Lübnan'daki Türkiye

² "Dışışleri Bakanı Fidan, Lübnanlı Mevkidaşı Buhabib ile Görüştü", İHA, 23 Ocak 2024.

³ "Yıldız, Lübnan Dışışleri ve Göçmenler Bakanlığı Genel Sekreteri Chemaitelly ile Görüştü", *Yeni Birlik*, 2 Şubat 2024.

⁴ Ziad T. Makary, X Hesabı, 26 Şubat 2024, <https://x.com/ziadmakary/status/1762180802228429274>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

⁵ "Dışışleri Bakanı Fidan, Lübnanlı Mevkidaşı Buhabib ile Antalya'da Görüştü", *Gazete Anadolu*, 29 Şubat 2024.

algısını olumlu yönde etkilemiş ve Türkiye'nin farklı kesimlerle kurduğu temasları güçlendirmiştir.

Yılın ikinci yarısında Türkiye'nin Lübnan'la geliştirdiği ilişkiler üzerinde yeni dinamikler belirleyici olmuştur. Haziran itibarıyla İsrail'in hava saldırılarının yoğunlaşmaya başlaması, Ekim'de 57 gün süren kara hareketinin başlatılması ve Aralık'ta Beşar Esed'in devrilmesi, Türkiye'nin yılın geri kalanında Lübnan'a yönelik ilgisi ve angajmanının belirgin bir şekilde artmasına yol açmıştır. 26 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Lübnan Başbakanı Mikati arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde Erdoğan, İsrail saldırılarının bir an önce durdurulması gerektiğini vurgulamış ve Türkiye'nin İsrail'in saldırgan politikalarına karşı Lübnan'ın yanında yer aldığını ifade etmiştir. Mikati ise Türkiye'nin Lübnan'a verdiği sürekli destek ve ülkenin güvenliği ile istikrarına duyduğu hassasiyet nedeniyle teşekkürlerini dile getirmiştir.⁶

Ağustos itibarıyla Türkiye Dışişleri Bakanlığı Lübnan'a yönelik seyahat uyarısı yayımlamış ve bu ülkede bulunan Türk vatandaşlarının ülkeden ayrılmalarını tavsiye etmiştir.⁷ Bu uyarı yılın geri kalanının daha da sıcak bir çatışma ortamında geçeceğine dair bir işaret niteliği taşımıştır. Nitekim 17-18 Eylül arasında İsrail tarafından gerçekleştirilen ve "çağrı cihazı katliamı" olarak anılan saldırılar savaşın boyutunu farklı bir seviyeye taşımıştır.⁸ Hizbullah üyelerini hedef aldığı iddia edilen bu saldırılarda çok sayıda sivil hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır. Bu süreçte Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Fidan, Lübnan Başbakanı Mikati ile ayrı ayrı telefon görüşmeleri yaparak Lübnan halkına taziyelerini iletmiş,⁹ Türkiye'nin Lübnan'ın yanında olduğunu bir kez daha vurgulamış ve uluslararası toplumu İsrail'in saldırganlığını durduracak somut bir çözüm bulmaya çağırılmışlardır.¹⁰ Bu telefon görüşmelerinin ardından BM Genel Kurulu kapsamında New York'ta gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler Türkiye-Lübnan ilişkilerinde önemli bir diplomatik temas olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lübnan Başbakanı

⁶ "Erdogan Says Turkey Stands with Lebanon as Tensions Rise with Israel", Reuters, 26 Haziran 2024.

⁷ "Dışişleri Bakanlığı'ndan Lübnan'a Seyahat Uyarısı", NTV, 4 Ağustos 2024.

⁸ "Walkie-Talkie Blasts: Attacks on Hezbollah Kill 20 as Israel Says Military Focus Shifting North", *The Guardian*, 18 Eylül 2024.

⁹ "Bakan Fidan Lübnan Başbakanı Mikati ile Görüştü", TRT Haber, 17 Eylül 2024.

¹⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Lübnan Başbakanı Mikati ile Telefonda Görüştü: İsrail'in Saldırganlığını Durdurmak için Çabamız Sürecektir", *Yeni Şafak*, 18 Eylül 2024.

Mikati ile,¹¹ Dışışleri Bakanı Fidan ise Lübnanlı mevkidaşı Buhabib ile bir araya gelmiş;¹² İsrail'in Lübnan ve Filistin'e yönelik saldırılarını, bölgesel güvenlik meselelerini ve Türkiye'nin Lübnan'a yönelik insani yardımları artırma planlarını görmüŐlerdir.

EŞ zamanlı olarak Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Ali Barış Ulusoy'un Lübnan'daki siyasi aktörlerle sürdürdüğü diplomatik temaslar da dikkat çekmiştir. Büyükelçi Ulusoy, Lübnan Gelecek Partisi Genel Sekreteri Ahmet Hariri ve Ekonomi ve Ticaret Bakanı Emin Selam başta olmak üzere pek çok siyasi figürle görüşmeler yapmış ve Türkiye'nin Lübnan ile dayanıŐmasını vurgulamıştır. İsrail'in 23 Eylül'de düzenlediği ve bir günde 500'den fazla kişinin hayatını kaybetmesine neden olan saldırılar¹³ savaşın yeni bir boyuta ulaştığını göstermiştir. Türkiye Dışışleri Bakanlığı bu saldırılar sonrasında yaptığı açıklamada Şu ifadelere yer vermiştir:

İsrail'in Lübnan'ı hedef alan saldırıları, İsrail'in tüm bölgeyi kaosa sürükleme çabasının yeni bir aŐamasıdır. İsrail'e kayıtsız Şartsız destek veren ülkeler, Netanyahu'nun siyasi çıkarları uğruna kan dökmesine yardım etmektedirler.¹⁴

27 Eylül'de Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah'ın İsrail tarafından düzenlenen bir hava saldırısında hayatını kaybetmesi ise¹⁵ savaşın seyri açısından yeni bir dönüm noktası olurken kamuoyunda ve medya organlarında farklı tartışmalara yol açmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Nasrallah'ın ölümünün ardından yaptığı açıklamada Şu ifadeleri kullanmıştır:

İsrail hükümeti, katliamlarına silah ve mühimmat desteği sağlayan güçler tarafından ŐımartıldıĐıça daha da pervasızlaŐmakta, tüm insanlığa, insani değerlere ve uluslararası hukuka meydan okumaktadır.¹⁶

Ancak daha önce Filistinli liderlere yönelik suikastlar sonrasında yapılan açıklamalardan farklı olarak Nasrallah'ın isminin anılmaması medyada çeşitli

¹¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lübnan Başbakanı Mikati ile Bir Araya Geldi", Sputnik Türkiye, 25 Eylül 2024.

¹² Büşranur Koca, "Bakan Fidan, New York'ta Lübnan Dışışleri Bakanı Buhabib ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2024.

¹³ "Israeli Air Strikes Kill 492 People in Lebanon", BBC, 23 Eylül 2024.

¹⁴ "No: 196, 23 Eylül 2024, İsrail'in Lübnan'a Yönelik Saldırıları Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 23 Eylül 2024.

¹⁵ "Hasan Nasrallah Died on the Road to Liberate Palestine", The Electronic Intifada, 28 Eylül 2024.

¹⁶ Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: İsrail'in, Soykırım, İŞgal ve İstila Politikasının Yeni Hedefinde Lübnan ve Lübnan Halkı Vardır", Anadolu Ajansı, 29 Eylül 2024.

yorumlara neden olmuştur. Buna karşın Dışişleri Bakanı Fidan'ın “Nasrallah, bölgenin önemli bir figürüydü. Onun yokluğunun yarattığı boşluğun kolay doldurulamayacağını düşünüyorum. Hem Hizbullah hem de İran için büyük bir kayıp”¹⁷ ifadeleri ve TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş'un “Nasrallah'a yönelik suikast yalnızca Filistin halkına değil, tüm bölge halklarına karşı sürdürülen işgal ve imha politikasının vahim bir sonucudur”¹⁸ şeklindeki açıklamaları dikkat çekmiştir. Diğer yandan Nasrallah'ın ölümünün ardından Türkiye'den istihbarat yetkililerinin Lübnan'ı ziyaret ederek Hizbullah temsilcileriyle görüştüğüne dair haberler de gündeme gelmiştir.¹⁹

1 Ekim'de İsrail'in Lübnan'a yönelik kara saldırısı başlatması Türkiye'nin bu sürece diplomatik ve insani yardım boyutlarında daha fazla müdahil olmasını beraberinde getirmiştir. Dışişleri Bakanlığı bu saldırılara ilişkin yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır:

İsrail'in Lübnan'a kara saldırısı başlatarak bu ülkenin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü ihlal etmesi, hukuksuz bir işgal girişimidir.²⁰

Aynı tarihte yapılan bir diğer açıklamada ise Lübnan'da bulunan Türk vatandaşlarının deniz ve hava yollarıyla tahliye edilmesi için alternatif planların hazırlandığı belirtilmiştir.²¹ Nitekim 9 Ekim'de TCG Sancaktar ve TCG Bayraktar amfibi gemileri aracılığıyla çoğu Türk vatandaşı olmak üzere yaklaşık 1.000 kişinin tahliyesi gerçekleştirilmiş ve aynı gemilerle Lübnan'a 300 ton insani yardım malzemesi ulaştırılmıştır.²² Bu tahliyeden kısa bir süre sonra Türkiye üzerinden 21 farklı ülkeden 2 bin 120 yabancı vatandaşın ülkelerine ulaştırılması da sağlanmıştır.²³ Tahliye operasyonu sırasında hem

¹⁷ Mehmet Şah Yılmaz, “Dışişleri Bakanı Fidan: Görünen O ki Savaşın Bölgeye Yayılması Konusunda İsrail'de, Netanyahu'da Bir Arzu Var”, Anadolu Ajansı, 28 Eylül 2024.

¹⁸ Adem Balta, “TBMM Başkanı Kurtulmuş'tan Nasrallah'ın Öldürüldüğü Saldırıya İlişkin Açıklama”, Anadolu Ajansı, 29 Eylül 2024.

¹⁹ “وفد استخباراتي تركي يزور لبنان لعقد مباحثات مع مسؤولي الحكومة و حزب الله”, Türkpress, 29 Eylül 2024.

²⁰ “No: 200, 1 Ekim 2024, İsrail'in Lübnan'a Yönelik Kara Saldırısı Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Ekim 2024.

²¹ “No: 201, 1 Ekim 2024, Lübnan'daki Vatandaşlarımız Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1 Ekim 2024.

²² Eren Bozkurt ve Serkan Avcı, “Türkiye'nin Gönderdiği Yardımları Taşıyan Gemiler Lübnan'da Törenle Karşılandı”, Anadolu Ajansı, 9 Ekim 2024.

²³ Muhammet Tarhan, “Türkiye, Lübnan'dan 2 Binden Fazla Yabancı'nın Hava Yoluyla Tahliyesine Yardımcı Oldu”, Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2024.

Dışışleri Bakanı Fidan'ın hem de Büyükelçi Ali Barış Ulusoy'un Lübnan Başbakanı Mikati ile temas halinde olması sürecin bir tahliye operasyonu olmaktan öte insani diplomasi ve yardım çalışmalarını da içeren, Ankara ve Beyrut yönetimlerinin koordinasyonunda gerçekleştirilen daha kapsamlı ve kompleks bir girişim olduğunu göstermiştir. Bu dönemde Ticaret Bakanı Ömer Bolat'ın Lübnanlı mevkidaşı Emin Selam ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde de ikili ilişkiler ve Lübnan'ın ihtiyaçlarına yönelik iş birliği imkanları ele alınmıştır.²⁴ Benzer şekilde Kasım sonunda göreve başlayan Türkiye'nin yeni Beyrut Büyükelçisi Murat Lütem nezaket ziyaretleri kapsamında Lübnan Başbakanı Mikati ve çeşitli bakanlarla görüşmeler gerçekleştirmiş, bu görüşmelerde Lübnan'ın ekonomik ve siyasi ihtiyaçlarına dair çözümleri gündeme getirilmiştir.

Türkiye'nin Lübnan'daki varlığı ve etkinliğini önemsediniği gösteren bir diğer önemli gelişme, BM Geçici Görev Gücü (UNIFIL) kapsamında Lübnan'da bulunan Türk askerinin görev süresinin bir yıl daha uzatılmasına ilişkin TBMM'de kabul edilen tezkere olmuştur.²⁵ Ayrıca Türkiye, İsrail'in Lübnan'da konuŐlu UNIFIL birliklerine yönelik saldırısını kınayarak²⁶ Lübnan'da varılan ateŐkesi memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. Dışışleri Bakanlığının açıklamasında "İsrail'in ateşkese harfiyen uyması ve Lübnan'da yol açtığı zararı tazmin etmesi için uluslararası toplum tarafından baskı kurulmalıdır"²⁷ ifadelerine yer verilmiştir. Lübnan'daki ateşkesle eş zamanlı olarak Suriye'deki olayların Beşar Esed'in devrilmesiyle sonuçlanması Türkiye-Lübnan ilişkilerinin yılın son günlerinde de hareketli geçmesine neden olmuştur. Lübnan'ın zayıf devlet statüsünde olması ve Suriye'nin geleneksel olarak ülkedeki en etkili dış aktörlerden biri olarak konumlanması Suriye'deki yönetim değişikliğinin Lübnan üzerinde de doğrudan bir etki meydana getireceğinin açık bir göstergesi olmuştur. Bu bağlamda ateşkesin ve Esed'in devrilmesinin ardından Lübnan'dan Türkiye'ye iki önemli ziyaret gerçekleşmiştir. İlk olarak Lübnan Başbakanı Mikati, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gel-

²⁴ T.C. Ticaret Bakanlığı, X Hesabı, 11 Ekim 2024, <https://x.com/ticaret/status/1844800791166533742>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

²⁵ "Lübnan Tezkeresi Meclis'ten Geçti", TRT Haber, 23 Ekim 2024.

²⁶ "No: 211, 10 Ekim 2024, İsrail'in, Lübnan'da KonuŐlu Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü (UNIFIL) Karargahına Yaptığı Saldırı Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 10 Ekim 2024.

²⁷ "No: 240, 27 Kasım 2024, Lübnan'da Ateşkes İlanı Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 27 Kasım 2024.

miş ve görüşme sonrası yaptığı açıklamada “Önce Allah’a, sonra Lübnan’ın dostlarına, özellikle de Türkiye’ye güvenmemiz gerektiğini öğrendik” ifadelerini kullanmıştır. Görüşmede Suriye’deki gelişmeler de ele alınmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan “Suriye’nin iki önemli komşusu olarak birlikte hareket etmemiz gerektiği konusunda hemfikiriz” ifadeleriyle iş birliğinin önemine vurgu yapmıştır.²⁸

Yılın son dikkat çeken ziyareti ise Dürzi lider Velid Canbulat’ın Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı basına kapalı görüşme olmuştur.²⁹ Canbulat’ın Suriye’nin yeni lideri Ahmed Şara ile görüşmesinin ardından Türkiye’ye gelmesi³⁰ Lübnan iç siyasetinde yeni denge arayışları kapsamında değerlendirilmiştir. Dürzi toplumunun geleceğini garanti altına alma iddiasıyla öne çıkan Canbulat’ın, Lübnan siyasetinde Batı yanlısı 14 Mart Bloğunun önde gelen liderlerinden biri olması, onun Türkiye’ye yaptığı ziyareti farklı bir perspektiften değerlendirmeyi gerektirmektedir. Her ne kadar İlerici Sosyalist Partisi liderliğini oğluna devretmiş olsa da Canbulat Lübnan toplumunda halen önemli bir figür olarak varlığını sürdürmektedir. Suriye’de nüfuz sahibi olan aktörlerin Lübnan’da da etkili olacağı varsayımından³¹ hareket eden Canbulat’ın bu bağlamda Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaretle Lübnan iç siyasetinde değişim amacı güttüğü düşünülebilir. Özellikle Hizbullah’ın İsrail’le savaş nedeniyle güç kaybı yaşaması, Suriye’den Lübnan’a uzanan lojistik hatların kesilmesi ve İran-Suriye yanlısı 8 Mart İttifakının görece zayıflaması Canbulat’ın bu ziyaretine farklı bir anlam katmaktadır.³²

Tüm bu gelişmeler ışığında İsrail saldırıları ve Esed rejiminin devrilmesinin Lübnan siyasetinde bazı önemli değişimlere zemin hazırladığı söylenebilir. Ancak Hizbullah’ın askeri açıdan zayıflaması, siyasi anlamda da kayda değer güç kayıpları yaşayacağı anlamına gelmeyebilir. Zira sosyal tabanı güçlü bir siyasi hareket olarak Hizbullah’ın gücünü yalnızca askeri kapasitesinden değil aynı zamanda Lübnan’daki köklü toplumsal desteğinden aldığı unutul-

²⁸ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Suriye’nin İstikrarı, Bölgenin İstikrarı Demektir”, DHA, 18 Aralık 2024.

²⁹ Özcan Yıldırım, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lübnan’daki Dürzi Lider Velid Canbolat’ı Kabul Etti”, Anadolu Ajansı, 24 Aralık 2024.

³⁰ “Lebanese Druze Leader Walid Jumblatt Meets Al-Sharaa in Syria”, Al Arabiya, 22 Aralık 2024.

³¹ Muhammed Emin Canik, “Lübnanlı Uzmanlara Göre Türkiye-Lübnan İlişkileri İlerleyen Dönemlerde Güçlenerek Gelişecek”, Anadolu Ajansı, 19 Aralık 2024.

³² Nuray Mert, “Velid Canbulat Kimi veya Neyi Temsil Ediyor?”, Medyascope, 24 Aralık 2024.

mamalıdır. Bu bağlamda yeni oluşan denklemde Batı yanlısı 14 Mart Bloğunun bazı önemli bileşenlerinin Türkiye'yi Suriye'nin Lübnan'daki nüfuz pozisyonuna eş değer bir aktör olarak konumlandırma girişimleri³³ ihtiyatla karşılanmalıdır. Ankara'nın uzun vadede Lübnan'daki tarafsızlık algısını korumaya dikkat etmesi Türkiye'nin bölgede oynayacağı rol, bölge barışı ve kendi çıkarları açısından önemli olacaktır. 2010 öncesinde Lübnanlı aktörlere eşit mesafede duran ve genel kabul gören bir ara bulucu konumunda olan Türkiye, Suriye iç savaşı sırasında bu pozisyonunu uzunca bir zaman kaybetmişti. Son dönemde ise Ankara'nın Lübnan'daki bütün taraflarla ilişki kurabilen bir aktör olarak hareket etmesi yeniden Türkiye'nin bu ülkedeki algısının pozitif yönde gelişmesini sağlamıştı. Mezhap temelli siyasetin hakim olduğu Lübnan'da çok taraflı bir ilişki geliştirmeye çalışması Türkiye'nin etkinliğini artıracaktır. Türkiye'nin Hizbullah'ı karşısına aldığına dair birileri tarafından oluşturulmaya çalışılan algılar Lübnan kamuoyunda ve siyasetinde kolayca kutuplaştırıcı bir anlatıya dönüşme riski taşımaktadır. Bu nedenle son yıllarda daha fazla önem verilen tüm taraflarla eşit düzeyde ilişki geliştirme politikası Türkiye'nin Lübnan'daki rolünü güçlendirmek adına kritik bir strateji olarak ön plana çıkmalıdır.

EKONOMİK GELİŞMELER

2024'te Türkiye-Lübnan ekonomik ilişkileri, İsrail saldırıları ve savaş ortamının etkisiyle zorlu bir yıl geçirmiştir. Ocak-Ekim dönemi verilerine göre Türkiye'nin Lübnan'a ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 29,52 oranında düşerek 928 milyon dolara gerilerken ithalat da yüzde 48,22 oranında azalarak 52 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Ticaret hacmi 2023'e kıyasla yaklaşık yüzde 31 azalarak 980 milyon dolar seviyesinde kalmıştır. İhracat ve ithalat rakamlarındaki bu düşüşe rağmen ticari bağların büyük ölçüde korunması ve iş birliğinin devam etmesi iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin dayanıklılığını göstermektedir. Ancak ticaret hacminin hedeflenen 2 milyar dolar seviyesinin gerisinde kalması bu hedefin zorluğunu ortaya koymaktadır.

Lübnan'da devam eden ekonomik ve siyasi kriz ticari ilişkilerin gelişimini etkileyen temel faktörlerden biri olmaya devam etmektedir. Diğer yandan

³³ Scarlett Haddad, "Can Turkey Replace Syria in Lebanon?", *L'Orient Today*, 19 Aralık 2024.

Lübnan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Emin Selam, İsrail saldırılarının ülkesine verdiği ekonomik zararın 15-20 milyar dolar arasında olduğunu açıklamıştır.³⁴ Bu tahribatın giderilmesinde uluslararası yardımlara ve yatırımlara ihtiyaç duyulurken Ankara'nın bu süreçte Lübnan'a sağladığı destek ve iş birliği önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Lütem iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişimine yönelik çabaların sürdüğünü ve bu bağlamda daha fazla Türk ticaret heyetini Lübnan'da ağırlamayı hedeflediklerini ifade etmiştir.³⁵ Nitekim 14-15 Mayıs arasında Türkiye-Lübnan İş Konseyi, Başkan Abdülkadir Akkuş liderliğinde Beyrut'a bir heyet ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette Beyrut Limanı ve serbest bölge gibi stratejik alanlarda yatırım fırsatları değerlendirilmiş, Lübnanlı iş insanlarıyla yapılan görüşmeler iki ülke arasındaki iş birliğini derinleştirme amacı taşımıştır.³⁶

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN LÜBNAN İLE TİCARETİ (2017-2024, BİN DOLAR)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2024*	928.003	52.163	980.166	875.840
2023	1.609.747	107.809	1.717.809	1.501.938
2022	2.676.381	104.204	2.780.385	2.572.177
2021	1.694.517	48.417	1.742.934	1.646.100
2020	930.695	51.549	982.244	879.146
2019	1.111.505	64.239	1.175.744	1.047.266
2018	963.660	175.832	1.139.492	787.828
2017	959.421	134.152	1.093.573	825.269

Kaynak: TÜİK

* Ocak-Ekim dönemi

Türkiye'nin 2024'te Lübnan'daki enerji sektörüne artan ilgisi, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin yeni bir boyuta taşınmasını mümkün kılmaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar'ın Lübnan Enerji ve Su Bakanı Velid Feyyad ile yaptığı görüşmelerde, Türk şirketlerinin Lübnan'daki petrol ve doğal gaz arama ihalelerine katılma konusundaki ilgisi dile getiril-

³⁴ Faruk Hanedar, "Lübnan Ekonomi ve Ticaret Bakanı Selam: İsrail Saldırılarının Lübnan'a Ekonomik Zararı 15 İla 20 Milyar Dolar Arasında", Anadolu Ajansı, 29 Kasım 2024.

³⁵ Faruk Hanedar, "Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi Lütem: Lübnan Halkının Yanında Durmaya Devam Edeceğiz", Anadolu Ajansı, 6 Aralık 2024.

³⁶ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), X, 16 Mayıs 2024, <https://x.com/deikiletisim/status/1791113860600017097>, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

miştir.³⁷ Bu görüşmeler enerji alanındaki iş birliğinin ekonomik ilişkilerin çeŐitlenmesi için yeni fırsatlar sunabileceğini göstermektedir. Suriye’de değişen konjonktür de bu iş birliğini destekleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Lübnan’da enerji sektöründe yaşanan gelişmeler ve İsrail sınırına yakın bloklarda başlayan yeni petrol ve gaz arama çalışmaları iki ülkenin enerji iş birliğini derinleştirmek adına umut vadetmektedir.

Sonuç olarak 2024 boyunca Türkiye ve Lübnan arasındaki ekonomik ilişkiler, zorlu koşullara rağmen belirli bir istikrar göstermiştir. Lübnan’ın yaşadığı krizlerin etkisiyle ticaret hedeflerinden uzaklaŐılmıŐ olsa da enerji sektörü ve yeni iş birliği projeleri, iki ülkenin ticari bağlarını yeniden güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. 2025’te ise özellikle enerji alanındaki iş birliği fırsatlarının somut adımlara dönüşmesi, yeni yatırım projelerinin hayata geçirilmesi ve ticaret hacminin yeniden 2 milyar dolar seviyesine yaklaşması beklenmektedir.

DİĞER GELİŞMELER

Türkiye’nin Lübnan’da yürüttüğü insani yardım ve kültürel diplomasi faaliyetleri yıl boyunca yoğun bir Şekilde devam etmiştir. Türk İŞbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Lübnan’daki çeşitli projeleri hayata geçirerek yerel ihtiyaçlara çözüm üretmeyi sürdürmüştür. TİKA’nın desteğiyle Trablus’ta Lübnan Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne donatılan örnek mahkeme salonu, niversite yönetimiyle iş birliği içerisinde hizmete açılmıştır.³⁸ Ayrıca Beyrut İtfaiye Merkezine, itfaiyecilerin fiziksel dayanıklılığını artırmak ve nöbet sırasında daha iyi koşullarda vakit geçirmelerini sağlamak amacıyla spor salonları ve sosyal alanlar kurulmuştur.³⁹

TİKA 2024’te Lübnan’da yaşanan insani krizlere yönelik acil yardım çalışmalarına da ağırlık vermiştir. İsrail’in saldırıları nedeniyle yerinden edilen Lübnanlıların barındığı okullara 36 duŐ ve tuvalet nitesi hibe etmiş, güneyden kuzeye yaşanan g dalgasına karşı binlerce yatak, battaniye ve hijyen

³⁷ “Energy Minister Discusses Electricity Damages, Oil Exploration with Turkish Counterpart”, MTV, 19 Aralık 2024.

³⁸ “TİKA’dan Lübnan’da Hukuk Fakültesi Ğrencileri için rnek Mahkeme Salonu Projesi”, TİKA, 11 Haziran 2024.

³⁹ “TİKA’dan Beyrut İtfaiyesinin Kurumsal Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesine Destek”, TİKA, 29 Temmuz 2024.

malzemesi dağıtmıştır.⁴⁰ Aynı zamanda Beyrut Limanı'na ulaştırılan 300 ton insani yardım malzemesi, AFAD ve Türk Kızılay iş birliğiyle yerel makamlar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır. 2024, savaş koşullarının etkisiyle insani yardım diplomasisinin yoğun olarak sürdürüldüğü bir yıl olmuştur. Sadakataşı Derneği, Yetim Vakfı gibi sivil toplum kuruluşları Lübnan'ın farklı bölgelerinde dağıttıkları kurban eti, gıda kolileri, hijyen malzemeleri ve yakıt desteğiyle on binlerce ailenin ihtiyaçlarını karşılamıştır. İnsani yardım faaliyetleri, özellikle İsrail saldırılarının etkilediği Güney Lübnan'da, göç eden ailelere yönelik kışık desteklerle de genişletilmiştir.

Diğer yandan Trablus gibi Türkiye'nin tarihi bağlarının bulunduğu bölgelerde de kamu diplomasisi faaliyetleri dikkat çekmiştir. Osmanlı döneminden kalma yapılarla bağlantılı projeler, iki ülke arasındaki tarihi bağların güçlendirilmesine katkı sunmuştur. Trablus belediye başkanının Türkiye'ye yönelik açıklamaları ve Konya ile yürütülen kardeş şehir iş birliği bu ilişkilerin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.⁴¹

Yıl boyunca Türkiye'nin kültürel diplomasi faaliyetleri de devam etmiştir. Lübnan Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nün yanı sıra Yunus Emre Enstitüsü (YEE), Lübnan'da Türkçe dil eğitimi ve kültürel etkinlikler düzenleyerek iki ülke arasındaki bağları güçlendirmeye gayret etmiştir. Türk Mutfağı Haftası kapsamında Beyrut'taki Büyükelçilik konutunda düzenlenen etkinliklerde Türk-Ege mutfağına özgü İzmir köfte ve incir uyutması gibi geleneksel lezzetler tanıtılmıştır. Ayrıca enstitü, Lübnan'ın resmi devlet televizyonu Télé Liban'da Türk mutfağını tanıtan programlara katılmış ve Türkiye kültürüne olan ilgiyi artıracak çalışmalar gerçekleştirmiştir.⁴²

Tüm bu faaliyetler Türkiye'nin Lübnan'daki insani ve kültürel diplomasi alanındaki etkinliğini artırmış, iki ülke arasındaki bağların daha da güçlenmesine katkı sağlamıştır. Kamu diplomasisinin farklı aktörleri kapsayan kapsamlı bir stratejiyle sürdürülmesi halinde bu çalışmaların olumlu sonuçlarının önümüzdeki yıllarda daha belirgin şekilde görüleceği öngörülmektedir.

⁴⁰ "AFAD'ın Gönderdiği İnsani Yardım Malzemeleri Lübnan'a Ulaştı", Diyanet Haber, 5 Aralık 2024.

⁴¹ Muhammed Emin Canik ve Faruk Hanedar, "Lübnan'da İhlalin ve İmkansızlıkların Pençesindeki Trablüşam, Türkiye'nin Hem Tarihini Hem Sevgisini Taşıyor", Anadolu Ajansı, 16 Aralık 2024.

⁴² "Yunus Emre Enstitüsü, Ege Mutfağını Dünyaya Tanıtıyor", DHA, 26 Mayıs 2024.

SONUÇ

2024 boyunca Türkiye, Lübnan'da karşılaşılan çok boyutlu krizlere yönelik insani yardım, diplomasi ve ekonomik iş birliği faaliyetlerini sürdürmüş, özellikle İsrail'in yoğun saldırılarıyla derinleşen insani krizler karşısında bölgedeki varlığını güçlendirme çabası içinde olmuştur. Ancak bu zorlu koşullarda Ankara'nın Lübnan'daki siyasi aktörlerle daha geniş ve dengeli bir temas ağı oluşturmasının gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Lübnan'ın çok mezhepli yapısını göz önüne alarak tüm kesimlere eşit mesafede bir politika izlemesi ve tarihi bağlarını güncel ihtiyaçlarla birleştiren bir yaklaşım geliştirmesi kritik önem taşımaktadır. Lübnan'ın mevcut krizlerini aşmada kolaylaştırıcı bir rol oynama potansiyelini sürdüren Türkiye'nin bu süreçte adımlarını daha etkin ve yapıcı bir şekilde atmasının gerekliliği de belirginleşmiştir. Lübnan'daki derin kutuplaşmaların dışında kalan ve tarafsız bir pozisyonda duran güçlü bir aktörün ülkedeki kilitlenmiş siyasal ve ekonomik düzenin çözümünde önemli bir rol oynayabileceği gerçeği göz önüne alındığında Türkiye'nin bu yönde güven inşa etme çabalarının Lübnan'daki konumunu pekiştirme ve tüm tarafların kabulünü sağlama açısından kritik bir etki meydana getireceği söylenebilir.

KRONOLOJİ

23 Ocak	BMGK'de düzenlenen Filistin konulu toplantıda Dışışleri Bakanı Fidan, Lübnanlı mevkidaşı Buhabib ile bir araya geldi ve İsrail'in saldırgan politikaları üzerine değerlendirmelerde bulundu.
24 Şubat	Lübnan İletişim Bakanı Makari, İİT Enformasyon Bakanları Olağanüstü Toplantısı'na katılmak üzere İstanbul'u ziyaret etti. Toplantı sırasında İsrail saldırıları ve enformasyon alanında iş birliği imkanları ele alındı.
29 Şubat	Lübnan Dışışleri Bakanı Buhabib, Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Forum kapsamında, Dışışleri Bakanı Fidan ile bir araya gelen Buhabib, bölgesel güvenlik riskleri ve Türkiye-Lübnan ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik kapsamlı görüşmeler yaptı.
14-15 Mayıs	Türkiye-Lübnan İş Konseyi Başkanı Abdülkadir Akkuş'un önderliğindeki bir heyet Beyrut'a ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret sırasında Beyrut Limanı ve serbest bölge gibi stratejik alanlarda iş birliği imkanları değerlendirildi.

- 26 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lübnan Başbakanı Necib Mikati ile bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede İsrail'in saldırılarının bir an önce sona erdirilmesinin önemine dikkat çekilirken Türkiye'nin Lübnan'a yönelik desteği bir kez daha ifade edildi.
- 17-18 Eylül İsrail'in Beyrut'ta ve Güney Lübnan'da düzenlediği çağrı cihazı katliamı sonucunda çok sayıda sivil yaşamını yitirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Fidan olay nedeniyle Lübnan'a taziyelerini ilettiler.
- 23 Eylül İsrail'in Güney Lübnan'da bir günde 500'den fazla kişinin ölümüne neden olan saldırılarına yönelik Türkiye uluslararası toplumu harekete geçmeye çağıran bir açıklama yayımladı.
- 27 Eylül Hizbullah Genel Sekreteri Nasrallah İsrail'in hava saldırısında hayatını kaybetti. Türkiye'den yapılan açıklamalarda İsrail saldırganlığı kınandı.
- 9 Ekim TCG Sancaktar ve TCG Bayraktar gemileri aracılığıyla Lübnan'dan çoğu Türk vatandaşı olan yaklaşık 1.000 kişi tahliye edildi. Aynı gemilerle Lübnan'a 300 ton insani yardım malzemesi ulaştırıldı.
- 23 Ekim TBMM, UNIFIL kapsamında Lübnan'da bulunan Türk askerlerinin görev süresinin bir yıl daha uzatılmasına ilişkin tezkereyi kabul etti.
- 29 Kasım Türkiye'nin yeni Beyrut Büyükelçisi Lütem göreve başladı. Büyükelçi, Lübnan Başbakanı Mikati ve diğer üst düzey yetkililerle görüşmeler gerçekleştirdi.
- 18 Aralık Lübnan Başbakanı Mikati, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Ankara'da bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede Lübnan'daki son durum, Suriye'deki yönetim değişikliği ve bölgesel gelişmeler ele alındı.
- 24 Aralık Lübnanlı Dürzi lider Canbulat, Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile basına kapalı özel bir görüşme gerçekleştirdi. Canbulat'ın, Suriye'nin yeni lideri Şara ile görüşmesinin ardından Türkiye'yi ziyaret etmesi, Lübnan iç siyasetinde yeni denge arayışlarına yönelik bir adım olarak yorumlandı.

TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ POLİTİKALARI 2024*

MEHMET RAKİPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2024'te Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkiler, son yıllarda yaşanan normalleşme ve konsolidasyon sürecinin devamında daha da pekişmiş, stratejik ortaklık seviyesine doğru ilerleyen kapsamlı iş birlikleriyle dikkat çekmiştir. Ekonomik, siyasi, güvenlik ve insani yardım alanlarında gerçekleştirilen anlaşmalar, iki tarafın da bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında ortak çıkarlarını gözettiği bir yılı yansıtmıştır. Bu anlamda 2024'te karşılıklı üst düzey ziyaretler sıklıkla; Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Kuveyt ve Umman ile yapılan iş birlikleri önemli sonuçlar doğurmuştur.

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

2024, Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerindeki yakınlaşma stratejik bir boyuta evrilmiş ve iş birliği alanları kapsamlı biçimde genişlemiştir. İki ülke

* Bu bölümün kaleme alınmasında SETA tarafından yayımlanan *2024'te Türkiye* başlıklı kitabın "Türkiye-Körfez İlişkileri" bölümünden faydalanılmıştır.

arasında siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda kaydedilen gelişmeler, bölgesel ve küresel dinamiklerle uyumlu bir iş birliği perspektifini yansıtmaktadır. Lider ve bakan seviyelerindeki ziyaretler bu iş birliğinin güçlenmesini sağlayan en önemli araçlardan biri olmuştur.

Türkiye ve Suudi Arabistan arasında siyasi bağlar, üst düzey ziyaretlerle pekişmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Kasım 2024'te Suudi Arabistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirerek siyasi, ekonomik ve güvenlik meselelerinde ikili ilişkilerin derinleştirilmesine yönelik bir dizi görüşme yapmıştır. Bu ziyaret sırasında Filistin meselesinde iş birliği vurgulanmış, İsrail'in Gazze saldırılarına yönelik ortak adımlar ele alınmıştır. İki ülke arasındaki siyasi iş birliği alanlarından bir diğeri de Irak'taki istikrarın sağlanmasında ve Kalkınma Yolu Projesi'nin hayata geçirilmesinde görölmektedir. Bu noktada iki ülkenin bölgesel refaha katkı sunacak yeni projelerde iş birliği yaptığı söylenebilir.¹

27 Kasım'da başlatılan Saldırganlığın Caydırılması Operasyonu 8 Aralık'ta Esed rejiminin düşmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu durum Suriye'de yeni bir güç dengesi ve yeni bir siyasal iklim meydana getirmiştir. Suriye'de yönetimin devrilmesiyle başlayan yeni süreçte Türkiye ve Suudi Arabistan'ın siyasi, ekonomik ve güvenlik hedefleri büyük ölçüde örtüşmektedir. Her iki ülke de Suriye'de kalıcı istikrarın sağlanmasını ve toprak bütünlüğünün korunmasını amaçlarken terör örgütlerine karşı mücadelede aynı çizgide durmaktadır. Türkiye, sınır güvenliğini ve mültecilerin geri dönüşünü vurgularken Suudi Arabistan bölgedeki istikrarsızlığın siyasi ve ekonomik yansımalarını azaltmak istemektedir. İran'ın nüfuzunu sınırlama gayreti de iki aktörün odaklandığı alanlar arasındadır.²

Ankara ve Riyad yönetimleri Suriye'deki yeniden inşa projelerinde iş birliği yaparak ekonomik bütünleşmeyi destekleyebilir. Özellikle enerji, altyapı ve sağlık sektörleri, Suudi sermayesi ve Türk müteahhitlik sektörünün birikimi sayesinde kalkınma sürecini hızlandırabilir. Halep, Şam ve Humus gibi merkezlerde altyapının yenilenmesi, Suudi Arabistan'ın yatırım iştahını artırırken Türkiye'nin lojistik imkanlarıyla güçlü bir sinerji oluşturulabilir. Suriyeli mül-

¹ Mehmet Rakipoğlu, "Körfez Perspektifinden Türkiye-Irak Yakınlaşması ve Kalkınma Yolu Projesi", *Sabah Perspektif*, 27 Nisan 2024.

² Ragıp Soylu, "Turkey Seeks Saudi Arabia and UAE Support for New Syria", *Middle East Eye*, 17 Aralık 2024.

tecilerin ülkelerine dönüşünü teşvik edecek konut ve istihdam projeleri, uluslararası toplum nezdinde pozitif bir karşılık bulabilir ve bölgesel istikrarın yeniden tesisine yönelik küresel çabalara katkı sağlayabilir. Bununla birlikte sivil toplum kuruluşları aracılığıyla eğitim ve sağlık alanlarında yürütülecek ortak çalışmalar toplumsal yapıyı güçlendirerek ülkenin rehabilitasyon sürecini hızlandırabilir. BAE'nin 2018'de Esed rejimiyle yürüttüğü normalleşme girişimlerine başlangıçta Suudi Arabistan'ın da katılımı farklı diplomatik seçenekler aradığını göstermiştir. Ancak yeni konjonktürde Türkiye ile iş birliği yapmak daha gerçekçi ve kalıcı bir sonuç doğurabilir. Esed sonrası boşluğun doldurulması ve meşru bir yönetimin altyapısının inşası konusunda Türkiye'nin sahadaki etkisi Suudi Arabistan'ın bölgesel nüfuzuyla bütünleşebilir. Ayrıca her iki taraf da PKK/PYD'nin Suriye'nin geleceğinde rol almaması gerektiği fikrinde birleşmektedir. Ticari alanda serbest ticaret anlaşmaları ve yatırım kolaylıklarıyla bölgeye ilgi duyan uluslararası firmalar teşvik edilebilir. Türkiye ve Suudi Arabistan finans kuruluşlarıyla birlikte özel fonlar oluşturarak enerji nakil hatlarının güvenliğini sağlayabilir ve altyapı yatırımlarına hız kazandırabilir. Bölgenin siyasi geleceğinde hem güvenlik hem de ekonomi odaklı yaklaşımlar Ankara-Riyad ortaklığının önemini daha da artırmaktadır. Bu nedenle uzun vadede kalıcı barışın tesisi de mümkün hale gelecektir. Böylece yeni Suriye'de ortak çıkarların korunması ve istikrarın sağlanması iki ülkeyi daha geniş bir jeopolitik uyuma yönlendirebilir.³

2024, Türkiye ve Suudi Arabistan arasında ekonomi ve ticaret alanındaki iş birliğinin somut sonuçlar verdiği bir yıl olmuştur. 15 Şubat'ta Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz, Türkiye-Suudi Arabistan Yatırım ve İş Forumu'nun gala etkinliğinde yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin stratejik önemine vurgu yapmıştır. İkili ticaret hacminin 7 milyar dolara yaklaştığını vurgulayan Yılmaz bu rakamın kısa vadede 10 milyar doların üzerine çıkartılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴ İki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin artırılması adına 3 Kasım'da İstanbul'da ikinci defa Türkiye-Suudi Arabistan İş Forumu düzenlenmiştir. Forum iki ülke arasındaki ekonomik iş birliklerini genişletmek için önemli bir platform oluşturmuştur.

³ Mehmet Rakipoğlu, "Yeni Dönemde Suriye'de Arap Ülkelerinden Ne Bekleniyor?", Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2024.

⁴ Zeynep Rakipoğlu ve Yusuf Soykan Bal, "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz: (Suudi Arabistan ile) 2023 Yılında İkili Ticaret Hacmimiz 6,8 Milyar Dolara Ulaştı", Anadolu Ajansı, 15 Şubat 2024.

Bu kapsamda Türk müteahhitlerin Suudi Arabistan'ın Vizyon 2030 projelerine katılımı artmış; inşaat, enerji ve altyapı projelerinde Türk şirketlerine geniş fırsatlar sunulmuştur.⁵ Eylül'de ise iki ülkenin merkez bankaları arasında merkez bankacılığı konularında iş birliğinin geliştirilmesine zemin oluşturmak üzere mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu adımla iki ülke merkez bankaları arasında iş birliğinin güçlendirilmesi ve merkez bankacılığı alanında kurumsal çerçevede teknik çalışmalar yürütülmesi planlanmıştır.⁶

İki ülke arasındaki ziyaretler sonucunda birçok anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmalar çerçevesinde Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye gelen yatırım heyetleri, enerji ve teknoloji sektörlerindeki iş birliklerini geliştirmek üzere görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin savunma sanayii ürünleri ve dijital dönüşüm projelerine olan ilgi Suudi Arabistan'ın teknoloji transferi ve kapasite artırımı stratejileriyle uyumlu bir iş birliği zemini sunmaktadır.⁷

Savunma sanayii 2024'te Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin en dikkat çeken alanlarından biri olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Suudi Arabistan ziyaretleri sırasında yapılan görüşmelerde Türk savunma sanayii ürünlerinin Suudi Arabistan'da ortak üretimi ve ihracatına yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar arasında ROKETSAN ve ASELSAN gibi Türk savunma şirketlerinin Suudi Kraliyet Donanması için geliştirdiği ürünlerin yanı sıra Gökbey helikopterlerinin ortak üretimi de yer almıştır.⁸

TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

2024, Türkiye ile BAE arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir iş birliği çerçevesinde derinleştirdiği bir yıl olmuştur. Siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda önemli adımlar atılmış; üst düzey ziyaretler ve stratejik anlaşmalar bu iş birliğini güçlendiren temel unsurlar olarak öne çıkmıştır. İki ülkenin karşılıklı çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdiği projeler ikili ilişkilerin yanı sıra bölgesel düzeyde de etkilerini göstermiştir.

⁵ Seda Tolmaç, "Türkiye-Suudi Arabistan İş Forumu İki Ülke Arasında Yeni İş Birliği Kapıları Aralayacak", Anadolu Ajansı, 2 Kasım 2024.

⁶ Burhan Sansarlıoğlu, "TCMB ile Suudi Arabistan Merkez Bankası Arasında Mutabakat Zaptı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 4 Eylül 2024.

⁷ "Suudi Devletlerden Türkiye'ye Yatırım Çıkarması", *Milliyet*, 13 Şubat 2024.

⁸ Nurullah Aydın, "Riyad Çıkarması: Türk Savunma Sanayi Neden Tercih Ediliyor?", Anadolu Ajansı, 8 Şubat 2024.

2024'te Türkiye-BAE siyasi ortaklığı üst düzey ziyaretler ve temaslarla güçlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 13 Şubat'ta Dubai'de düzenlenen "geleceğin hükümetlerini şekillendirmek" temalı Dünya Hükümetler Zirvesi'ne onur konuğu olarak katılmıştır. Zirvede konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, devlet ve hükümet yetkilileri, uluslararası kuruluşlar, iş insanları ve düşünce kuruluşu temsilcileriyle çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş'un da BAE temasları öne çıkmıştır. Kurtulmuş ilk olarak 31 Ocak'ta BAE'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında BAE Devlet Başkanı Yardımcısı, Başbakan ve Dubai Emiri Şeyh Muhammed bin Raşid Mektum ile bir araya gelmiş ve bu görüşmede ikili ilişkiler başta olmak üzere birçok mesele ele alınmıştır.⁹ İkinci olarak Kurtulmuş, Asya Parlamenter Asamblesi (APA) 14. Genel Kurulu kapsamında Bakü'deki temasları sırasında BAE Federal Ulusal Konseyi Birinci Başkanvekili Tarık Humayd Matar Mohd Tayer ile görüşmüştür.¹⁰ Üçüncü olarak Nisan 2024'te TBMM Başkanı Kurtulmuş, BAE Devlet Başkanı Yardımcısı Şeyh Mektum ile yaptığı görüşmede iki ülke arasındaki parlamenter ilişkilerin güçlendirilmesi konularını ele almıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise Haziran'da BAE Devlet Başkanı Şeyh Muhammed bin Zayid Nahyan ile telefon görüşmesi yapmış ve enerji, teknoloji ve ticaret konularında iş birliğini derinleştirme iradesini vurgulamıştır. Bu ziyaretler sırasında Türkiye'nin Kalkınma Yolu Projesi kapsamındaki bölgesel kalkınma vizyonu ele alınmış ve BAE'nin bu projeye olan desteği teyit edilmiştir. Bu bağlamda BAE, lojistik ve enerji altyapısını Türkiye ile entegre etmek adına yeni adımlar atmıştır.

Ekonomik iş birliği, Türkiye-BAE ilişkilerinde 2024'ün en öne çıkan unsurlarından biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda 21-25 Ekim arasında icra edilen heyet ziyareti birçok sektörü kapsamıştır. Bu ziyaret iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi adına önemli bir ziyaret olarak değerlendirilmektedir.¹¹ Aralık 2024'te yapılan Türkiye-BAE ekonomi zirvesi, ikili ticaretin artırılmasına yönelik önemli bir platform sunmuştur. Zirve kapsamında enerji, teknoloji ve sağlık sektörlerini

⁹ Ali Kemal Akan, "TBMM Başkanı Kurtulmuş, BAE Devlet Başkanı Yardımcısı Şeyh Al Mektum ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2024.

¹⁰ "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Al Tayer'ı Kabul Etti", *Star*, 22 Şubat 2024.

¹¹ Seda Tolmaç, "Türkiye ile BAE Ticareti Heyet Ziyaretleriyle İvme Kazanacak", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2024.

kapsayan anlaşmalar imzalanmış ve ticaret hacminin 30 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir.¹² Türk şirketlerinin BAE'ye yatırımları özellikle enerji ve inşaat sektörlerinde belirgin bir artış göstermiştir. İzmir Limanı'nın BAE merkezli bir şirketle ortak girişim kapsamında modernize edilmesi gibi projeler, ekonomik iş birliğinin somut çıktıları arasında yer almıştır.¹³ Öte yandan BAE'nin stratejik planlamalarında Türk müteahhitler, altyapı ve inşaat projelerinde aktif rol oynamış, bu iş birlikleri 100 bin kişilik yeni istihdam oluşturma hedefini desteklemiştir.¹⁴

2024'te Türkiye'nin dış ticaretinde BAE'nin payında belirgin bir yükseliş yaşanarak ikili ekonomik ilişkilerin ivmesi artmıştır. Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre ihracatın değer bazında en fazla arttığı ülke BAE olurken özellikle mücevher ve altın sektörlerinde önemli satış rakamlarına ulaşılmıştır. Bu dönemde BAE'ye gerçekleştirilen ihracat büyük bir artışla Türkiye'nin genel ihracat tablosunda üst sıralara yerleşmiş, BAE hem ara ürünler hem de nihai ürünlere talebiyle Türk pazarında daha görünür hale gelmiştir. Özellikle mücevher sektöründeki hızlı tırmanış, Türk kuyumculuk sanayiinin BAE pazarına başarılı şekilde entegre olabildiğini göstermektedir. Temmuz 2024 verilerinde, BAE'ye yapılan mücevher ihracatında 500 milyon doların üzerinde bir hacim yakalanmış ve bu da mücevher sektörünün toplam ihracatında BAE'yi lider konuma taşımıştır.¹⁵ Bunun yanı sıra enerji, savunma, yapay zeka ve ileri teknolojiler gibi alanlarda atılan adımlar, iki ülke arasında yüksek katma değerli iş birliklerinin gelişimini desteklemiştir.

Ayrıca BAE, 2031, 2040 ve 2071 vizyon projeleriyle Türk yatırımcılara yeni iş birlikleri sunmuştur. Özellikle enerji, altyapı, teknoloji ve turizm alanlarında kayda değer fırsatlar oluşmuştur.¹⁶ Türkiye'nin Dubai başkonsolosu, Dubai'de Mapa ve Limak'ın yer aldığı konsorsiyumun yaklaşık 6 milyar dolarlık metro projesi ihalesini kazandığını ifade etmiştir. Bu ihale son yıllarda BAE'de alınan en büyük projelerden biri olmuştur. Dubai Metrosu Mavi Hattı'nın genişle-

¹² Uğur Aslanhan, "8. İstanbul Ekonomi Zirvesi Başladı", Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2024.

¹³ "Türkiye, Abu Dhabi Continue Talks on Joint Venture for Izmir Port", *Daily Sabah*, 12 Ağustos 2024.

¹⁴ "BAE Büyükelçisi Zahiri Başkan Erdoğan'ın Ziyaretini Değerlendirdi: 5 Yıl İçinde 40 Milyar Dolar Ticaret", *Sabah*, 20 Şubat 2024.

¹⁵ "Mücevher Sektörü Yükselişini Sürdürüyor: BAE Listenin Başında", *Sabah*, 17 Aralık 2024.

¹⁶ Serhat Tutak, "BAE'nin Vizyon Projeleri Türk Yatırımcılara Yeni İş Birliği Kapıları Açıyor", Anadolu Ajansı, 25 Aralık 2024.

tilmesi projesiyle Türk firmaları bölgedeki varlığını güçlendirmiştir. Aynı zamanda BAE'nin uzun vadeli ekonomik planları, Türk yatırımcıların beş saatlik uçuş mesafesinde 35 trilyon dolarlık pazara erişimini kolaylaştırmıştır. Böylece iki ülke arasındaki ticari ve stratejik ortaklık daha da gelişmiş ve özellikle inşaat sektörü canlanmıştır.¹⁷ İki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, bölgedeki ekonomik ve diplomatik dengeleri de etkilemekte ve gelecekte daha geniş kapsamlı iş birliklerinin kapısını aralamaktadır.

2024'te Türkiye ve BAE arasında askeri alanda da önemli iş birlikleri geliştirilmiştir. Ekim'de imzalanan Askeri İş Birliği Çerçeve Anlaşması ortak tatbikatlar, savunma teknolojisi transferi ve insansız hava araçları (İHA) gibi stratejik alanlarda kapsamlı iş birliklerini içermektedir. BAE'nin Türkiye'den yüksek miktarda insansız helikopter siparişi vermesi, savunma sanayii ihracatında Türkiye'nin Körfez'de artan rolünü yansıtmaktadır. Bu iş birliği, BAE'nin ulusal güvenlik stratejilerini desteklerken Türkiye'nin savunma sanayii ihracatını artırma ve bölgedeki teknolojik üstünlüğünü pekiştirme hedeflerini gerçekleştirmesine katkı sağlamaktadır.

Türkiye-BAE ilişkilerindeki 2024 gelişmeleri –sadece iki ülkenin değil– bölgenin ekonomik ve siyasi geleceği üzerinde de etkili olmuştur. Kalkınma Yolu Projesi'nin desteklenmesi¹⁸ Türkiye'nin lojistik merkezi olma hedefini güçlendirirken BAE'nin de ekonomik entegrasyonuna katkı sağlamıştır.¹⁹ Öte yandan Ortadoğu'da ve Afrika'nın şiddetli çatışma sahalarından biri olan Sudan'da iki ülkenin iş birliği yapacağına dair işaretler görülmüştür. Her ne kadar BAE, Sudan ordusuna karşı savaşan Hızlı Destek Kuvvetlerini (HDK) desteklemeyi sürdürse de Türkiye'nin Sudan krizine yönelik diplomatik çabalarını da memnuniyetle karşıladığını açıklamayı, iki ülkenin gerilimler yerine ortak çözüme odaklandığını göstermiştir. BAE, Türkiye'nin bölgede barış ve istikrara katkı sunma çabasını övgüyle anarak koordinasyona açık olduğunu duyurmuş, böylece ikili siyasi ilişkilerde kriz çözme ve iş birliği yaklaşımı öne çıkmıştır.²⁰

¹⁷ Tuğba Altun, "Türkiye'nin Dubai Başkonsolosu, Türk Firmalarının BAE'de Son Yıllardaki En Büyük İhaleyi Kazandığını Söyledi", Anadolu Ajansı, 20 Aralık 2024.

¹⁸ "BAE'den Kalkınma Yolu'na Destek", *Habertürk*, 28 Nisan 2024.

¹⁹ Lizzie Porter, "Turkey to Host Four-Way Summit with UAE, Qatar and Iraq on New Trade Route", *The National*, 26 Ağustos 2024.

²⁰ Yusuf Alioğlu ve Muhammed Semiz, "BAE, Türkiye'nin Sudan'daki Krizi Çözme Çabalarını Memnuniyetle Karşıladığını Duyurdu", Anadolu Ajansı, 29 Aralık 2024.

Türkiye ile BAE arasında 2024'te öne çıkan bir diğer gelişme, sosyal hizmetler alanında imzalanan mutabakat zaptı olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eői Emine Erdoğan'ın öncülüğünde yürütölen çalışmalarında, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile BAE Toplumsal Kalkınma Bakanlığı arasında önemli bir iş birliği oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde gerçekleştirilen törende aile ve kadının güçlendirilmesi, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı ve yaşlı bakım hizmetlerine yönelik ortak adımlar atılmıştır. Ayrıca İstanbul'daki Şeyh Zayed Çocuk Evleri Sitesi'nin yeniden inşasını kapsayan ayrı bir protokol de imzalanmıştır. Bu gelişme Türkiye-BAE ilişkilerinin sosyal boyutunda kayda değer bir aşamayı yansıtmıştır.²¹

Bunlara ek olarak Gazze ve Filistin meselelerinde rekabetin yerine iş birliğinin vurgulanması iki ülkenin bölgesel barış ve istikrarı destekleme çabalarını öne çıkarmıştır. Son olarak Suriye'de 8 Aralık 2024 itibarıyla başlayan yeni dönem de Türkiye-BAE ilişkilerine yansımıştır. Dışışleri Bakanı Fidan, Suriye'deki yeni hükümete desteğini açıkça beyan edip Şam'da resmi temaslarda bulunduktan kısa bir süre sonra bölgesel aktörlerle Suriye diplomasisi trafiği başlatmıştır. Bu kapsamda Abu Dabi'de Devlet Başkanı Muhammed bin Zayid ve Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Ali Muhammed Hammad Şemsi ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.²² Sonuç olarak 2024 Türkiye ile BAE arasındaki ilişkilerin her alanda derinleştiği ve stratejik ortaklık düzeyine ulaştığı bir yıl olarak dikkat çekmektedir. Bu iş birliği hem ikili ilişkilerin güçlendirilmesi hem de bölgesel kalkınma ve istikrar hedeflerine önemli katkılar sağlamıştır.

TÜRKİYE-KATAR İLİŞKİLERİ

2024'te iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler büyük ölçüde savunma ve enerji sektörlerinde derinleşen projeler üzerinden ivme kazanmıştır. Katar'ın Türk savunma şirketlerine ilgisi özellikle Doha Uluslararası Deniz Savunma Fuarı ve Konferansı'ndaki anlaşmalarla somut hale gelmiştir. Burada DEARSAN tarafından Katar Deniz Kuvvetlerine yüksek süratli hücumbot inşa edilmesine yönelik imza töreni savunma sanayii yatırımlarının geldiği seviyeyi göstermiş-

²¹ Hazal Mihrace Göksun, "Türkiye ve BAE Arasında Sosyal Hizmetler Alanında İş Birliği", *Diriliş Postası*, 2 Temmuz 2024.

²² Muhammet Tarhan, "Dışışleri Bakanı Fidan, BAE Devlet Başkanı Al Nahyan ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 25 Aralık 2024.

tır. Aynı dönemde Simsoft gibi Türk savunma ve teknoloji şirketleri de Katar'daki yerel pazara entegre olmak amacıyla şirket kurarak faaliyet alanlarını genişletmiştir.²³ Bu adım Katar'ın savunma alanında ihtiyaç duyduğu yüksek teknoloji ürün ve eğitimlerin yerinde sağlanmasını kolaylaştırmış, böylece iki ülke arasındaki stratejik iş birliği doğrudan ticari ve endüstriyel iş birliklerine de yansımıştır.

Karşılıklı ticari temasların artışında 2024 başında İstanbul'da imzalanan Türkiye-Katar 1. Dönem Ekonomi ve Ticaret Ortak Komisyonu Protokolü'nün (Joint Economic and Trade Commission, JETCO) önemli payı olmuştur. İki ülke arasında yıllardır sürdürülen yapıcı görüşmelerin yansımaları olan bu protokol ikili ticaretin büyümesini hedeflerken aynı zamanda müteahhitlik, turizm ve sağlık gibi sektörlerde daha kapsamlı iş birliği mekanizmaları sunmuştur. Özellikle Katar'ın 2030 Vizyonu çerçevesindeki altyapı projelerinde Türk firmalarının rolü, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yakın gelecekte daha da gelişeceğini işaret etmektedir. Savunma sanayii haricinde teknoloji, enerji ve hizmet sektörlerinde iş yapan Türk firmaları da Katar piyasasında kalıcı olmaya yönelik planlar geliştirmiştir. Katar tarafı ise Türkiye'nin büyüyen pazarında yatırım fırsatlarını değerlendirme arayışındadır ve bu durum Katar sermayesinin Türkiye'deki projelere ilgisini canlı tutmaktadır.²⁴

Savunma ve güvenlik cephesinde Türkiye'nin Katar'a askeri danışmanlık sağlaması ve askeri varlığını artırması bölgesel dinamikleri de etkilemiştir. Ankara ve Doha, 2017'de yaşanan Körfez krizinden beri güvenlik alanında dayanışmayı sürdürmektedir. Bu çerçevede Türk Hava Kuvvetlerine ait uçakların Katar'da konuşlanması, müşterek tatbikatlar ve birlikte eğitim faaliyetleri iki ülke arasında savunma iş birliğini ileri bir aşamaya taşımıştır. Katar'ın, Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığını iç istikrarına ve güvenlik stratejisine katkı sağlayacak bir unsur olarak görmesi ilişkileri daha da pekiştirmiştir. Bölgedeki olası politik belirsizliklere karşı denge unsuru niteliğindeki bu ortaklık, dış müdahaleler ve kriz dönemlerine karşı Katar'a ekstra bir güvenlik kalkanı sağlamaktadır.²⁵

²³ Göksel Yıldırım, "Türk Savunma ve Teknoloji Şirketi Simsoft, Katar'da Şirket Kurdu", Anadolu Ajansı, 9 Mart 2024.

²⁴ Tolga Yanık, "Türkiye ile Katar Arasında JETCO Protokolü İmzalandı", Anadolu Ajansı, 8 Şubat 2024.

²⁵ Ali Bakır, "Turkey Boosts Military Footprint in Qatar in Shadow of Trump's Potential Return", Amwaj Media, 16 Ağustos 2024.

Enerji alanında da büyük ölçekli projeler yeniden gündeme gelmiş ve bu minvalde 2009'da planlanan ancak Suriye rejiminin engellemeleri sonucu uygulanamayan Katar-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı fikri²⁶ 2024'te Suriye sahasındaki siyasi dönüşümlerin ardından tekrar konuşulmaya başlanmıştır. İki ülkenin enerji arz güvenliğini artırmak ve Avrupa'nın talebine cevap vermek için böyle bir projenin önemini vurgulaması uzun vadede Ortadoğu'daki enerji hatlarının yeniden şekillenebileceğini göstermektedir. Ancak proje Suudi Arabistan ve diğer bölgesel aktörlerin tutumlarının yanında Suriye'nin istikrara kavuşma derecesine de bağlı kalabilir. Buna rağmen Katar'ın sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ihracatındaki tecrübesi ve Türkiye'nin bölgesel enerji koridoru olma hedefi bu projeyi potansiyel olarak cazip kılmaktadır.

Suriye'de yaşanan köklü siyasi dönüşüm, Türkiye ve Katar'ın bölgedeki etkisini artırmıştır. Her iki ülke uzun süredir Suriye muhalefetine verdikleri destekle öne çıkmış ve Esed sonrası dönemde de söz konusu yatırımların meyvelerini toplama imkanına sahip olmuştur. Türkiye sahada bulundurduğu askeri unsurlar ve muhalif gruplarla kurduğu ilişkiler sayesinde Suriye'nin kuzeyinde önemli bir nüfuz sahası oluşturmuştur. Katar ise diplomatik kanalları etkin biçimde kullanarak özellikle muhalefetin uluslararası alanda tanınması ve mali kaynaklara erişiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Yeni dönemde Türkiye ile Katar Suriye'nin yeniden inşası, kurumsal yapılanması ve toplumsal barışın tesis edilmesi noktasında ortak çıkarlar gütmektedir. Türkiye bölgede güvenlik endişelerini gidermek ve mültecilerin gönüllü dönüşüne zemin hazırlamak üzere altyapı projelerine öncelik vermek istemiştir. Katar ise finansman gücüyle öne çıkarak inşa projelerine ve ekonomik kalkınma hamlelerine fon sağlayacak potansiyele sahiptir. Dolayısıyla iki ülke arasındaki iş birliği barınma, enerji, sağlık ve ulaşım gibi temel altyapı alanlarında büyük ölçekli projelerin hayata geçirilmesine katkı sunmuştur.²⁷

Türkiye-Katar ortaklığı aynı zamanda Suriye'de siyasal istikrarı güçlendirme bakımından da stratejik önem taşıdığını göstermiştir. İki ülke uluslararası toplumla koordinasyon içinde farklı etnik ve mezhepsel kesimlerin

²⁶ Hamdullah Baycar, "Esed Sonrası Suriye: Katar-Türkiye Doğal Gaz Hattı için Yeni Bir Fırsat mı?", Anadolu Ajansı, 24 Aralık 2024.

²⁷ Mehmet Rakipoğlu, "Yeni Dönemde Suriye'de Arap Ülkelerinden Ne Bekleniyor?", Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2024.

temsil edildiği geçiş hükümetlerini destekleyecek girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda gerek Ankara gerek Doha, Suriye'de uzlaşmacı bir yönetim modelinin kurulmasına katkıda bulunarak bölgenin istikrarına hizmet etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Türkiye ve Katar insani yardım faaliyetleri çerçevesinde sivil toplumu güçlendirecek projelere de öncelik vermiştir. Neticede her iki aktörün ortak stratejisi, Suriye'de kapsayıcı ve sürdürülebilir bir düzen inşa etme idealini yansıtmıştır. Bu çabanın hem yerel hem bölgesel düzeylerde uzun vadeli olumlu sonuçlar doğurması beklenmiştir.

Filistin meselesi başta olmak üzere bölgesel krizlere yaklaşımda da Ankara ve Doha arasında artan bir siyasi uyum gözlemlenmiştir. Katar Gazze'deki insani durumun iyileştirilmesi adına düzenli yardımlarına devam ederken Türkiye de diplomatik kanallarla Filistin davasına destek sağlamıştır. Bu eş güdüm sadece ikili ilişkilerin değil aynı zamanda Ortadoğu'daki ara buluculuk girişimlerinin de güçlenmesine vesile olmuştur. İki başkent arasında koordine edilen politikalar özellikle uluslararası platformlarda Filistin sorununa dair ortak söylem üretilmesini kolaylaştırmıştır.

Savunma, ekonomi, diplomasi ve enerji gibi farklı alanlarda atılan bu adımlar Türkiye-Katar ilişkilerinin çok boyutlu bir stratejik ortaklığa dönüştüğünü göstermektedir. 2024'te atılan imzalar, yapılan askeri anlaşmalar ve hayata geçirilen yatırım hamleleri bu ilişkinin kalıcı bir zemine oturduğunun somut işaretlerini vermiştir. Coğrafi olarak birbirlerinden uzak olsalar da iki ülkenin bölgesel politikaları karşılıklı çıkarların korunması ve risklere karşı ortak pozisyon alınması konusunda büyük ölçüde örtüşmüştür. Gelenek aşama Türkiye-Katar ilişkilerinin gelecek yıllarda daha kapsamlı ticari ortaklıklar ve güvenlik mekanizmalarıyla perçinlenerek bölgesel istikrar açısından her iki ülkeyi belirleyici birer aktör konumuna taşıyabileceğini işaret etmektedir.

TÜRKİYE-KUVEYT İLİŞKİLERİ

2024 Türkiye-Kuveyt ilişkilerinde tarihsel bağların stratejik ortaklığa dönüştüğü bir süreç olarak dikkat çekmiştir. Bu dönemde iki ülke siyasi ve diplomatik temasların yanı sıra savunma, ekonomi, altyapı ve eğitim gibi alanlarda önemli anlaşmalar imzalamıştır. Kuveyt Emiri Şeyh Mişal Ahmed Cabir Sabah'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarette varılan mutabakatlar taraflar arasındaki çok boyutlu yaklaşmanın somut göstergeleri olarak öne

çıkmiştir.²⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından resmi törenle karşılanan Kuveyt Emiri Şeyh MiŐal 2024'te iki ũlke arasındaki diplomatik iliŐkilerin 60. yılını kutlamak amacıyla Tũrkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu temaslar OrtadoĐu'da yaŐanan çatıŐmalar ve bölgesel istikrar gibi önemli konularda Tũrkiye ile Kuveyt arasındaki iŐ birliği iradesini yansıtmıŐtır. Özellikle Filistin meselesi baŐta olmak ũzere uluslararası gündemdeki kritik konularda Tũrkiye ve Kuveyt arasında yoğun bir diplomatik diyaloğun sũrdũĐũ gũzlemlenmiştir.²⁹ MiŐal'ın ziyaretleri kapsamında Tũrkiye-Kuveyt ekonomik iliŐkileri 2024'te belirgin biçimde ivme kazanmıŐtır. İki ũlke karŐılıklı ticaret hacmini 5 milyar dolar seviyesine ulaŐtırmayı hedeflediklerini açıklamıŐtır. Kuveyt'in Tũrkiye'de 2 milyar dolarlık yatırımı bulunması ve 400'den fazla ūirketinin faaliyet gŕstermesi ekonomik ortaklığın kapsamını geniŐletmektedir. İnaŐat, emlak, finans ve turizm sektŕrleri Kuveytli yatırımcılar açısından cazip alanlar olarak ŕne çıkmıŐtır.

Aynı ūekilde Tũrkiye'nin de Kuveyt'e ihracatı, yeni dŕnemde hızla yũkselerek inŐaat malzemeleri, savunma teknolojileri ve hizmet sektŕrlerinde çeŐitlenme sinyalleri vermiştir. Kuveyt'in askeri modernizasyon projeleri kapsamında Tũrkiye'nin savunma sanayiyle kurduğu yakın temas 2024'te somut anlaŐmalara dŕnũmũŐtũr. Özellikle silahlı insansız hava araçları (SİHA) ve diğer yũksek teknoloji savunma ũrũnlerinin satın alımına iliŐkin protokoller iki ũlke arasındaki stratejik ortaklığı pekiŐtirmiŐtir.³⁰ Ankara'nın bu alanda giderek artan uluslararası itibarı Tũrkiye'yi Kuveyt için gũvenilir bir savunma ortağı yaparken Kuveyt bölgesel tehdit algıları ve ulusal gũvenlik ŕncelikleri doğrultusunda bu iŐ birliklerine hız vermiştir.³¹

İnaŐat ve enerji sektŕrleri Tũrkiye-Kuveyt ilişkilerinin son yıllarda en fazla gelişme kaydettiği alanlardan biridir. Tũrk mũteahhitlik firmalarının Kuveyt'te toplam 9 milyar doları aşan projeler ũstlendiĐi belirtilmektedir.³² Ayrıca ener-

²⁸ Gŕkhan Erel, "Kuveyt Emiri Şeyh Mişal'ın Ankara Ziyareti ve 60. Yılında Tũrkiye-Kuveyt İlişkileri", Anadolu Ajansı, 9 Mayıs 2024.

²⁹ Dilara Aslan Őzer, "Tũrkiye, Kuwait Enhance Historical Ties in Several Fields: Expert", *Daily Sabah*, 12 Mayıs 2024.

³⁰ Ezgi Akın, "Turkey and Kuwait Sign Six Deals as Erdogan Hosts Country's Emir", *Al Monitor*, 7 Mayıs 2024.

³¹ Betũl Doğan AkkaŐ, "Turkey-Kuwait Ties Grow Amid Regional Balancing", *The Arab Gulf States Institute in Washington*, 6 Haziran 2024.

³² Mahmut Geldi, "Tũrkiye'nin Kuveyt Bũyũkelçisi: 'Tũrkiye-KİK Serbest Ticaret Anlaşması Yeni Yatırımların Őnũnũ Açacak'", Anadolu Ajansı, 11 Eylũl 2024.

ji altyapısı ve yenilenebilir enerji konularında deneyim paylaşımıyla teknoloji transferine dair anlaşmalar 2024'te atılan imzalarla kurumsal bir çerçeveye kavuşmuştur. Bu gelişmeler hem Kuveyt'in altyapı modernizasyonu hedeflerine hem de Türkiye'nin enerji ve inşaat sektörlerindeki ihracat odaklı stratejisine hizmet etmektedir. Kuveyt emirinin Ankara ziyareti sırasında dikkat çeken hususlardan biri de eğitim ve sağlık alanlarındaki mutabakatlardır. Kuveytli öğrencilerin Türkiye'deki üniversitelere artan ilgisi çerçevesinde akademik değişim programları ve ortak araştırma projeleri gündeme gelmiştir. Sağlık turizmi alanında ise Türkiye'nin sahip olduğu güçlü altyapı ve uzmanlık Kuveyt vatandaşları açısından önemli bir çekim unsuru oluşturmuştur.³³

2024 Türkiye-Kuveyt ilişkilerinde çok boyutlu iş birliğinin perçinlendiği bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir. Siyasi ve diplomatik temaslardan savunma sanayii projelerine, ekonomik yatırımlardan eğitim ve sağlık iş birliklerine kadar uzanan geniş yelpaze iki ülkenin stratejik ortaklık düzeyini güçlendirmiştir. Ayrıca bölgesel dengeler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ile Kuveyt arasındaki uyum Ortadoğu'da istikrar ve refahı destekleyecek ve iki tarafın da uluslararası arenadaki konumunu pekiştirecek unsurlar barındırmaktadır. Bu doğrultuda atılan adımların önümüzdeki dönemde daha kapsamlı ve kalıcı projelere zemin hazırlayacağı öngörülmektedir.

TÜRKİYE-UMMAN İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Umman arasındaki ilişkiler 2024'te çok yönlü ve stratejik bir nitelik kazanarak hızlı bir ivme yakalamıştır. Tarihsel olarak iki taraf arasındaki etkileşim 16. yüzyıla kadar uzanan ortak denizcilik faaliyetleri ve Osmanlı ile Busaid Hanedanlığı arasındaki diplomatik yazışmalarla temellenmiştir. Osmanlı Donanmasının Umman'ı yabancı işgalden kurtarmaya destek verdiği 16. yüzyıl örneğinde olduğu gibi tarihsel bağlara ilişkin birçok kayıt iki tarafın yüzyıllardır güvenlik ve ticaret alanlarında temasa geçtiğini göstermiştir.³⁴ Modern dönemde ise özellikle Sultan Kabus'un uzun süreli iktidarı dönemindeki dostane ilişkiler siyasi istikrar ve diplomatik temaslar biçiminde varlığını sürdürmüştür. 2020'de Sultan Kabus'un vefatıyla yönetime geçen

³³ Mehmet Rakipoğlu, "Türkiye-Kuveyt İlişkilerindeki Stratejik Dönüşüm: Derinleşen İş Birliği ve Ortaklık Fırsatları", Fokus Plus, 7 Mayıs 2024.

³⁴ Numan Aygen, "Tarihsel Birlikten Stratejik Ortaklığa: Umman-Türkiye İlişkileri", Fokus Plus, 28 Kasım 2024.

Sultan Heysem bin Tarık, Umman'ı ekonomik, askeri ve diplomatik açılardan yeniden yapılandırmaya öncelik vermiştir. Bu kapsamda 28-29 Kasım 2024'te Türkiye'ye düzenlenen resmi ziyaret iki ülke arasındaki ilişkileri stratejik ortaklık zemininde derinleştirmeyi amaçlamıştır. Söz konusu ziyaretin Umman Sultanlığı ile Türkiye'nin son kırk yılda yaşadığı modern dönem ilişkilerindeki ilk üst düzey görüşme niteliği taşıdığı belirtilmiştir.³⁵

Görüşmelerde en fazla öne çıkan unsurlardan biri enerji alanındaki iş birliği olmuştur. Umman, jeopolitik konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle Türkiye için önemli bir tedarik ve geçiş noktası konumundadır. BOTAŞ ile Oman LNG arasında daha önce imzalanan ve 2025'ten itibaren yılda 1 milyon tonluk LNG tedarik edilmesini öngören anlaşma enerji güvenliği ve çeşitliliği arayışındaki Türkiye açısından stratejik bir hamle niteliğindedir. Bu anlaşma sayesinde Umman, LNG ihracat portföyünü genişletmeyi ve Türkiye üzerinden farklı pazarlara açılmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda Umman'ın 2040 Vizyonu çerçevesinde petrol dışı gelirlerini artırma hedefiyle de uyuşan bu iş birliği bölgesel enerji denkleminde yeni fırsatlar doğurmuştur.

Savunma sanayii, Türkiye-Umman ilişkilerinin diğer önemli bileşenini oluşturmuştur. Umman, Türkiye'nin son yıllarda ivme kazanan savunma teknolojileri ve SİHA'larına ilgi göstermektedir. 2024'te imzalanan protokoller ve savunma sanayii fuarlarında yapılan görüşmeler neticesinde iki ülke arasında ortak üretim, teknoloji transferi ve danışmanlık konularında daha somut adımların atılması planlanmıştır. Bu noktada Umman Savunma Bakanlığı heyetinin Türkiye'deki savunma firmalarını ve resmi kurumları ziyaret etmesi, tarafların orta ve uzun vadede kurumsal bir savunma iş birliği modeli geliştirme niyetini teyit etmiştir.

Ekonomik ve ticari ilişkilerdeki gelişmeler de 2024'ün öne çıkan unsurları arasındadır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 2 milyar doları aştığı ancak Umman sultanının ziyareti sonrasında 5 milyar dolar düzeyinin hedeflendiği vurgulanmıştır.³⁶ Türk inşaat şirketlerinin Umman'da üstlendiği projelerin değerinin 7-9 milyar dolar seviyesine ulaştığı ve Duqum Limanı merkezli ortak sanayi bölgesi projesi gibi girişimlerin söz konusu olduğu bildirilmektedir. Bu tür projelerin Umman'ı Körfez'de lojistik üs ve imalat merkezi haline getirirken

³⁵ Hamdullah Baycar, "Sultan Haitham's Visit to Türkiye: From Low Ties to Strategic Partnership", Gulf International Forum, 18 Aralık 2024.

³⁶ Baycar, "Sultan Haitham's Visit to Türkiye: From Low Ties to Strategic Partnership".

Türkiye'nin ihracat odaklı stratejisini destekleyebileceği öngörülmektedir. Sosyokültürel boyutta ise yükseköğretim alanındaki temaslar artmıştır. Sultan Qaboos Üniversitesi ile bazı Türk üniversiteleri arasında yürütülen öğrenci değişim programları ve ortak araştırma projeleri akademik etkileşimi güçlendirmekte, Yunus Emre Enstitüsü'nün Muskat'ta faaliyetlerine başlaması da Türk dili ve kültürüne yönelik ilginin genişlemesine katkı sağlamaktadır.³⁷

Öte yandan turizm sektöründe de hareketlenme gözlenmiş, 2023'te Türkiye'yi ziyaret eden Ummanlı turist sayısının 100 bini aştığı rapor edilmiştir. Her ne kadar bu ivmenin Ummanlılara yönelik doksan günlük vize muafiyeti uygulamasının etkisiyle 2024'te daha da artacağı tahmin edilse de Türkiye'ye 2024'te gelen Ummanlı sayısı 95 bin 895'te kalmıştır.³⁸

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde 2024, Türkiye-Umman ilişkilerinin gerek ekonomi gerekse savunma ve enerji gibi kritik sektörlerde kapsamlı biçimde ilerlediği bir yıl olmuştur. Sultan Heysem bin Tarık'ın Ankara ziyareti karşılıklı temasların ivme kazanmasına vesile olmuş, çeşitli mutabakat zaııtları ve iş birliği anlaşmalarıyla somut projelerin temeli atılmıştır. Böylece her iki taraf da diplomatik ve ekonomik çıkarlarını gözeten bir yol haritası çizerken Körfez ve Ortadoğu'da daha istikrarlı bir bölgesel iş birliği ortamına katkıda bulunmuştur.³⁹

TÜRKİYE-BAHREYN İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Bahreyn arasındaki ilişkiler 2024'te sınırlı ama kayda değer bazı gelişmeler yaşamıştır. Bahreyn, Körfez İş Birliği Konseyi üyesi ülkeler arasında Türkiye'nin normalleşme sürecinde en az gündeme gelen aktörlerden biri olsa da yeni temaslar ikili ilişkilerde ilerleme işaretleri vermiştir. Özellikle TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş'un 28-29 Ocak arasında Bahreyn'e yaptığı ziyaret arka planda yavaş seyreden diyaloga ivme kazandıracak potansiyelde görülmüştür. Kurtulmuş'un parlamenter diplomasi aracılığıyla yürüttüğü uluslararası temaslarda Gazze'deki İsrail soykırımına karşı Türkiye-Bahreyn iş birliğinin artırılması gündeme taşınmıştır.⁴⁰

³⁷ "Türkiye ile Umman İşbirliği Yapacak", *Star*, 30 Ekim 2024.

³⁸ TÜİK'in Türkiye'ye giriş yapan yabancılar kısmındaki raporlardan derlenmiştir.

³⁹ Numan Aygen, "Tarihsel Birlikten Stratejik Ortaklığa: Umman-Türkiye İlişkileri", *Fokus Plus*, 28 Kasım 2024.

⁴⁰ Ali Kemal Akan, "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Parlamenter Diplomasiyi Gazze için Yoğunlaştırdı", *Anadolu Ajanstı*, 11 Haziran 2024.

Bahreyn Ulusal Uzay Bilim Ajansı (NSSA) Genel Direktörü Mohamed Aseeri ile Türkiye Uzay Ajansı (TUA) Başkanı Yusuf Kırac arasında 25 Nisan 2024'te gerçekleştirilen toplantı, iki ülke arasında uzay alanında iş birliğinin artırılması yolunda önemli bir adım olarak dikkat çekmiştir. Toplantıya dair sınırlı bilgi kamuoyuna yansımış olsa da görüşmenin iki ülkenin teknoloji ve bilim altyapılarını geliştirme hedefleriyle doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹

TÜRKİYE'NİN YEMEN POLİTİKASI

Türkiye'nin Yemen politikasına dair yaşanan en somut gelişme bir Türk firmasına ait Panama bandıralı Anadolu S adlı kuru yük gemisine Yemen açıklarında seyrederken Husiler tarafından düzenlenen füze saldırılarıdır. Husiler İsrail ile ticaret yapan bütün ticari gemileri hedef alarak Kızıldeniz'deki ticaret akışına risk oluşturmuştur. Husilerin söz konusu saldırısı Dışişleri Bakanlığının yaptığı açıklamayla kınanmıştır.⁴²

TABLO. 1. TÜRKİYE'NİN KÖRFEZ ÜLKELERİ VE YEMEN İLE YAPTIĞI TİCARET (2024, MİLYON DOLAR)

	İHRACAT	İTHALAT
BAE	8.294	7.363
Suudi Arabistan	3.985	3.055
Umman	422	898
Katar	714	386
Yemen	735	10
Kuveyt	561	151
Bahreyn	152	310

Kaynak: TÜİK

⁴¹ Joshua Faleti, "Bahrain and Turkey Meet to Discuss Joint Space Initiatives", Space Watch Global, 3 Mayıs 2024.

⁴² Muhammet Tarhan, "Türkiye, Yemen Açıklarında Seyreden Türk Firmasına Ait Gemiye Düzenlenen Füze Saldırısını Kınadı", Anadolu Ajansı, 21 Kasım 2024.

KRONOLOJİ

- 31 Ocak TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş BAE ve Bahreyn'e resmi ziyaretler gerçekleştirdi.
- 12-13 Şubat Cumhurbaşkanı Erdoğan Dubai'de düzenlenen "geleceğin hükümetlerini şekillendirmek" temalı zirveye katıldı.
- 15 Şubat Türkiye-Suudi Arabistan Yatırım ve İş Forumu düzenlendi.
- 6 Mayıs Kuveyt Emiri Şeyh Mişal Ahmet Sabah Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 22 Ekim Türkiye ile BAE arasında Askeri İş Birliği Çerçeve Anlaşması imzalandı.
- 11 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, İslam İşbirliği Teşkilatı-Arap Ligi Ortak Zirvesi için Riyad'a gitti.
- 18 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan Ankara'da Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamad Sani ile bir araya geldi.

TÜRKİYE'NİN İSRAİL VE FİLİSTİN POLİTİKALARI 2024

HAYDAR ORUÇ

Ortadoğu Uzmanı

GİRİŞ

Türkiye'nin 2024'teki İsrail ve Filistin politikası tahmin edileceği üzere İsrail'in 7 Ekim 2023'ten itibaren devam eden Gazze soykırımı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kapsamda İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları ve işlediği soykırım suçlarının durdurulması için mücadele eden Türkiye bir taraftan diplomatik yolları denerken diğer taraftan da hukuki imkanları zorlamış ve bunlara ilave olarak da ekonomi ve ticaret kartını ileri sürmüştür.

ABD ve Batı'dan aldığı destek sayesinde ne Birleşmiş Milletler (BM) kararlarına ne de Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından verilen tedbir kararlarına uymayan İsrail'in, Gazze'de büyük bir yıkıma yol açtıktan sonra yılın ortalarından itibaren yönünü Lübnan'a ve Suriye çevirmesiyle Türkiye'nin tutumu da sertleşmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) açılışında ilk kez İsrail tehdidinden bahsederek kamuoyunun dikkatini buraya çekmiştir. Özellikle İsrail'in PKK/YPG terör örgütüyle münasebetine dikkat çekilerek İsraili siya-

setçilerin dile getirdiği “Büyük İsrail” ve sözde “Büyük Kürdistan” planlarının gerçekteşmemesi için aksiyon alınacağı deklere edilmiştir. Yılın son döneminde Suriye’de yaşanan gelişmeler başlarda İsrail ve ABD planı gibi lanse edilmiş olsa da aslında Türkiye’nin İsrail’in bölgeyi dönüştürme planlarını engelleme-ye matuf hamleleri olduğu anlaşılmasıdır.

Türkiye’nin Filistin politikası ise her zaman olduğu gibi Filistinlilerin desteklenmesinin yanı sıra Gazze’de yaşanan katliam ve soykırım nedeniyle farklı bir çehreye bürünmüştür. Türkiye bir taraftan Filistin’i ekonomik olarak desteklerken diğer taraftan da politik desteğini eksik etmemiş ve yıl boyunca organize ettiği veya katılım gösterdiği tüm etkinliklerde Filistin davasını sürece dahil etmiştir. Bunun yanı sıra İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırılarının durdurulması ve mümkünse bir ateşkes veya barış anlaşmasının sağlanması için çabalarını sürdürmüştür. Aynı zamanda Gazze’ye insani yardımların ulaştırılması için de gayretlerine devam eden Türkiye Gazze halkının topraklarında tutunması ve umutlarını kaybetmemesi için elinden gelen her türlü desteği onlara sunmuştur. Türkiye’nin bu sürece en önemli katkısı ise Anadolu Ajansı ve TRT gibi kurumların bölgedeki faaliyetlerini hiç aksatmadan sürdürmeleri ve bölgede yaşanan gerçekleri dünyaya aktarmaları olmuştur. Bu sayede insanlar Gazze’de yaşananların İsrail’in anlattığı gibi olmadığını görmüş ve İsrail’in dezenformasyonları çürütülmüştür.

Türkiye bu meselenin küreselleşmesinde katalizör görevi görmüş ve dünya genelindeki İsrail yanlısı atmosferin değişmesinde önemli rol oynamıştır. Yıl içerisinde İsrail ile İran arasında yaşanan misillemeler, İsrail’in saldırılarını Lübnan’a doğru genişletmesi ve Suriye’de yaşanan devrim, Gazze’yi dikkatlerden uzaklaştırsa da Türkiye Gazze’yi hep gündemde tutmuş ve böylelikle İsrail’in amacına ulaşmak için başvurduğu kirli oyunları bozmuştur.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

2024 Türkiye-İsrail ilişkileri için tekrar eski çatışmalı ve gergin retoriğe dönüldüğü bir dönem olmuştur. Zira İsrail’in 7 Ekim 2023’ten sonra başlayan Gazze’ye yönelik saldırıları hiç azalmadığı gibi artarak devam etmiş ve nihayetinde İsrail’in alenen soykırım gerçekleştirdiği bir sürece dönüşmüştür. Bu durum Ağustos 2022’de normalleşen Türkiye-İsrail ilişkilerini bu tarihten de geriye götürüp tıpkı 2010’da Mavi Marmara hadisesinin yaşandığı dönemdeki gibi hasmane bir çizgiye geri çekmiştir.

İki ülke arasında yükselen gerilimin ilk yansıması yeşil sahalarda yaşanmıştır. Antalyaspor’da forma giyen İsraili futbolcular Eden Kartsev ve Sagiv Yehezkel golden sonra İsrail ordusunu destekler mahiyetteki hareketler yapınca taraftarda infial oluşmuş ve yapılan şikayetler neticesinde futbolcular önce gözaltına alınıp ardından da sınır dışı edilmiştir. Bu gelişme üzerine tepki gösteren İsrail yönetimi Türk ürünlerinin boykot edilmesi ve Türkiye’nin turizm destinasyonundan çıkarılması için kampanya başlatmıştır.¹

Türkiye ile İsrail arasında normalleşmenin geçerli olduğu son bir buçuk yıllık süreçte Türkiye’deki ağını genişletmeye çalışan İsrail istihbarat örgütü Mossad’ın girişimleri –önceki yıllarda Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) tarafından engellendiği gibi– 2024 içerisinde de benzer operasyonlar ve deşifreler devam etmiştir. Özellikle İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu’nun 2023 sonuna doğru istihbarat ve güvenlik birimlerine vermiş olduğu “ Hamas liderlerinin nerede olursa olsun bulunup öldürülmesi” yönündeki talimatından sonra Ankara buna sert tepki göstermiş ve İsrail’in Türkiye topraklarında herhangi bir operasyon yapmasının ağır sonuçlarının olacağını muhataplarına iletmiştir. Bu kapsamda yılın ilk günlerinde yapılan operasyonlarda “Türkiye’de insani mülahazalarla ikamet eden yabancı uyruklu kişilere yönelik keşif, takip, darp ve adam kaçırma gibi işler yapmayı amaçladığı” belirlenen 34 kişilik Mossad şebekesi deşifre edilmiş ve haklarında yasal işlemler başlatılmıştır.²

34 kişilik Mossad hücresinin çökertilmesinin yankıları devam ederken MİT, Mossad’ın Türkiye’deki hedeflerini özel dedektifler aracılığıyla takip ettiğini ve angaje edilen bu özel dedektiflerin hedeflerine yönelik biyografik bilgi toplama, keşif, tahkikat, fotoğraf-video doküman, canlı takip ve takip cihazı yerleştirme gibi faaliyetler yürüttüğünü açıklayarak İstanbul Emniyet Müdürlüğü ile birlikte yeni bir operasyon başlatmıştır. 9 şüphelinin bulunduğu davada 7 kişi gözaltına alınırken diğer 2 kişinin daha önceden tutuklanmış olduğu anlaşılmıştır.³ Böylelikle Mossad’ın Türkiye’de oluşturmaya çalıştığı casus ağına önemli bir darbe vurulmuş ve İsrail’in Türkiye topraklarındaki etkinliği ziyadesiyle sınırlandırılmıştır.

¹ “Minister Ben-Gvir Calls to Boycott Turkey after Soccer Player’s Arrest”, *Jerusalem Post*, 15 Ocak 2024.

² Alper Korkmaz, “İsrail Adına Casusluk Yaptıkları İddiasıyla Yakalanan 34 Şüphelinin İfadelerinin Alınmasına Başlandı”, *Anadolu Ajansı*, 4 Ocak 2024.

³ Mustafa Hatipoğlu ve Zeynep Yeşildal, “MOSSAD’a Para Karşılığı Bilgi Sağlayan Şüphelilere Operasyon”, *Anadolu Ajansı*, 2 Şubat 2024.

2023'ün son günlerinden bu yıla devreden bir diğer konu ise Güney Afrika'nın 29 Aralık'ta Lahay'deki UAD'ye İsrail aleyhine yaptığı başvuru ve sonrasında yaşanan gelişmeler olmuştur. Güney Afrika, İsrail'in Gazze'de 1948 tarihli "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesini" ihlal ettiğini ileri sürerek UAD'ye başvurmuş ve İsrail'in yargılanmasını talep etmiştir. Türkiye, Güney Afrika'nın bu müracaatını memnuniyetle karşıladığı gibi⁴ süreç içerisinde Güney Afrika'ya ilave kanıtlar ileterek destek vermiş,⁵ tüm duruşmaları yakından takip edip yabancı dilde yayın yapan kanallarda süreçleri haberleştirerek uluslararası toplumu doğru bir şekilde bilgilendirmeye gayret etmiş⁶ ve nihayet Ağustos içerisinde de davaya müdahil olma başvurusu yapmıştır.⁷

UAD, Güney Afrika'nın başvurusunu ivedilikle değerlendirmiş ve 11-12 Ocak 2024 arasında davanın ilk duruşması yapılmıştır. Bu duruşmada Güney Afrika, başvuru dosyasında belirtilen suçlamaları tekrar ederek İsrail'in soykırım suçlamasıyla yargılanmasını talep ederken kanıt olarak Anadolu Ajansı'nın bölgeden geçtiği fotoğraf ve videoları kullanmıştır.⁸ UAD tarafından 26 Ocak'ta yapılan açıklamada Güney Afrika'nın başvurusunun kabul edildiği ve İsrail'in soykırım suçuyla yargılanmasına karar verildiği belirtilirken İsrail'in Gazze'de soykırım suçu oluşturacak hareketlere son vermesi gerektiğine dair de tedbir kararına başvurulmuştur. Ancak UAD'nin Gazze'de ateşkesle hükmetmemiş olması büyük eksiklik olarak yorumlanmıştır. Türkiye, UAD'nin

⁴ "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Öncü Keçeli'nin Güney Afrika Cumhuriyeti Tarafından İsrail Aleyhine Uluslararası Adalet Divanı'na Yapılan Başvuru Hk. Soruya Cevabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Ocak 2024, https://www.mfa.gov.tr/sc_1_-disisleri-bakanligi-sozcusu-ocnu-keceli-nin-guney-afrika-cumhuriyeti-tarafından-israil-aleyhine-uluslararası-adalet-divanı-na-yapılan-basvuru-hk-bir-soruya-cevabi.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2025).

⁵ "Erdogan: Turkey Providing Evidence to ICJ, I Believe Israel will be Convicted", *The Times of Israel*, 12 Ocak 2024.

⁶ "Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Altun, 'Gazze Savaşında Hakikat Mücadelesi: Şiddet, Dezenformasyon, Sansür' Sempozyumuna Katıldı", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 27 Ocak 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskanligi-iletisim-baskani-altun-gazze-savasin-da-hakikat-mucadelesi-siddet-dezenformasyon-sansur-sempozyumuna-katildi, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2025).

⁷ "Güney Afrika Cumhuriyeti'nin İsrail Aleyhine Uluslararası Adalet Divanı Nezdinde Açtığı Davaya Müdahilliyimiz Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Ağustos 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_161_-guney-afrika-cumhuriyeti-nin-israil-aleyhine-uluslararası-adalet-divanı-nezdinde-actiği-davaya-mudahilliyimiz-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2025).

⁸ "AA Fotoğrafları Uluslararası Adalet Divanı'ndaki Duruşmada Kanıt Olarak Sunuldu", TRT Haber, 11 Ocak 2024.

kararını yetersiz olmakla birlikte memnuniyet verici olarak görmüş ve İsrail hakkında ilk kez yargılama kararı verilmesini çok önemli bir aşama olarak değerlendirmiştir.⁹

Türkiye, UAD'nin BM Genel Kurulunun 30 Aralık 2022 tarihli talebi üzerine "İsrail'in Filistin'i işgali, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki ilhak uygulamaları, Doğu Kudüs'ün statüsünü değiştirme çabaları, apartheid ve ayrımcı uygulamaların hukuka aykırılığı, bunların başta İsrail olmak üzere tüm devletler ve uluslararası kuruluşlar açısından doğuracağı sonuçlar hakkında" danışma görüşü sunmak üzere 19-26 Şubat 2024 arasında yapılan duruşmalar kapsamında 26 Şubat'ta Divana sözlü sunum yapmış ve "İsrail'in, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını engellediğini ve bu sebeple işgali 'derhal ve koşulsuz olarak' sona erdirmesi gerektiğini" vurgulamıştır.¹⁰ Türkiye yapmış olduğu sunum esnasında Anadolu Ajansı tarafından hazırlanan *Kanıt* isimli kitabı da UAD'ye delil olarak sunmuştur.¹¹ Divan bahse konu danışma görüşünü 19 Temmuz 2024'te açıklarken "İsrail'in Filistinlilere yönelik işgal ve zulüm politikası uygulamakta olduğunu" hukuki olarak teyit etmiştir. Türkiye UAD'nin bu kararını da memnuniyetle karşılamış ve uluslararası toplumu İsrail'in hukuk dışı uygulamalarına son verilmesi için kararlı ve güçlü bir tavır takınmaya davet etmiştir.¹²

Bu kararın hayata geçirilebilmesi amacıyla konu UAD tarafından BM Genel Kuruluna getirilmiş ve 18 Eylül'de yapılan oylama sonucunda "İsrail'in 12 ay içerisinde Filistin topraklarındaki işgalini sonlandırmasını" öngören karar 124 oyla kabul edilmiştir.¹³ Bu kararın öncesinde yapılan konuşmalarda "İsrail'e silah, mühimmat ve ilgili teçhizatın tedarikini veya sevkiyatını durdurmaya dönük tedbir alınması" çağrısında bulunul-

⁹ "Uluslararası Adalet Divanı'nın İsrail'in Gazze'ye Yönelik Saldırılarına İlişkin Açıkladığı İhtiyati Tedbir Kararı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 26 Ocak 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-16_-uluslararasi-adalet-divani-nin-israil-in-gazze-ye-yonelik-saldirilarina-iliskin-acikladigi-ihiyati-tedbir-karari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2025).

¹⁰ Selman Aksünger, "Uluslararası Adalet Divanı, İsrail'in Filistin'i İşgaline İlişkin Danışma Görüşünü Açıklıyor", Anadolu Ajansı, 18 Temmuz 2024.

¹¹ "Bakan Yardımcısı Yıldız: AA'nın 'Kanıt' Kitabı Gazze'deki İnsani Trajediye Ortaya Koyuyor", Anadolu Ajansı, 26 Şubat 2024.

¹² "Uluslararası Adalet Divanı'nın İstisari Görüşü Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 19 Temmuz 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-141_-uluslararasi-adalet-divani-nin-istisari-gorusu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2025).

¹³ "UN General Assembly Demands Israel End 'Unlawful Presence' in Occupied Palestinian Territory", BM, 18 Eylül 2024, <https://news.un.org/en/story/2024/09/1154496>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

duğu için Dışışleri Bakanı Hakan Fidan'ın önerisiyle "İsrail'e silah ve mühimmat satışının durdurulmasını" temin etmek için bir mektup girişimi başlatılmıştır. Uluslararası topluma, İsrail'e silah ve mühimmat tedariki ve sevkiyatının durdurulması çağrısında bulunularak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinden (BMGK) bu yönde tedbirler almasının talep edildiği ve 52 ÷lke ile Arap Birliği ve İslam İŞbirliği TeŐkilatının (İİT) imzacısı olduğu bir mektup 1 Kasım'da BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, BMGK Kasım ayı dönem başkanı İngiltere ve BM Genel Kurul Başkanı Philemon Yang'a iletilmiştir.¹⁴

Türkiye'nin İsrail'in Gazze'de ve işgal altındaki tüm Filistin topraklarında işlediği suçlar nedeniyle yargılanması gerektiğine dair söylemi ve arayışları sadece UAD ile sınırlı kalmamıştır. Benzer Şekilde Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) tarafından Filistin yönetiminin Őikayeti vesilesiyle yürüt÷len soruŐtırma da desteklenmiş ve özellikle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı bütün konuşmalarda Netanyahu'nun işlediği savaş ve soykırım suçları nedeniyle yargılanması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵ UCM Başsavcısı Karim Khan'ın İsrail'in tüm itirazlarına ve ABD'nin baskılarına rağmen 20 Mayıs'ta yaptığı aÇıklamada İsrail Başbakanı Netanyahu ve dönemin Savunma Bakanı Yoav Gallant hakkında, Gazze'de iŐledikleri savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar nedeniyle tutuklama talebinde bulunması¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanı Yılmaz TunÇ tarafından "gecikmiŐ ancak olumlu bir karar" olarak yorumlanmıştır.¹⁷

Ancak mahkemenin emsal kararlara istinaden Netanyahu hakkındaki tutuklama kararını kısa sürede vermemesi eleŐtiri konusu olmuştur.¹⁸ Nihayet mahkeme 21 Kasım 2024'te bir aÇıklama yayımlayarak Netanyahu ve Gallant'ın

¹⁴ Tuğba Altun, "Türkiye ve 52 ÷lkeden, İsrail'e Silah ve Mühimmat Akışının Kesilmesi için BMGK'den Tedbir İstemi", Anadolu Ajansı, 4 Kasım 2024.

¹⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Netanyahu, MiloseviŐ gibi Yargılanmalı", Independent Türkçe, 4 Aralık 2023.

¹⁶ "Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan KC: Applications for Arrest Warrants in the Situation in the State of Palestine", UCM, 20 Mayıs 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-kc-applications-arrest-warrants-situation-state>, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2025)

¹⁷ Muhammed Nuri Erdoğan, "Adalet Bakanı TunÇ, Netanyahu için 'Yakalama Kararı Başvurusu'nu Değerlendirdi", Anadolu Ajansı, 20 Mayıs 2024.

¹⁸ Haydar OruÇ, "Netanyahu Hakkındaki Tutuklama Talebi Ne Durumda?", *Diriliş Postası*, 10 Eylül 2024; Hasan Basri Bülbül, "UCM'nin Turnusol Kağıdı: Netanyahu Tutuklanacak mı?", Anadolu Ajansı, 17 Eylül 2024.

tutuklamasına karar verildiğini duyurmuştur.¹⁹ Kararın ardından İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) ile Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı (TGTV) tarafından düzenlenen 4. Uluslararası STK Fuarı'nda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan karardan duyduğu memnuniyeti ve özellikle Batılı ülkelerin bu kararı uygulamaları gerekliliğini şu sözleriyle dile getirmiştir:

Uluslararası Ceza Mahkemesinin İsrail Başbakanı Netanyahu ve eski Savunma Bakanı Gallant hakkında çıkardığı tutuklama kararını desteklediğimizi de ifade etmek istiyorum. Alınan bu cesur kararın sözleşmeye taraf tüm ülkelere uygulanmasını, insanlığın uluslararası sisteme güvenini tazeleme adına önemli buluyoruz. Bilhassa yıllardır dünyaya hak, hukuk, adalet ve insan hakları dersi veren Batılı ülkelerin bu noktada sözlerini yerine getirmeleri mecburidir.²⁰

Türkiye'nin İsrail'in Gazze saldırılarını durdurmasına yönelik çabaları sadece uluslararası mahkemeler nezdinde devam etmemiştir. Bilakis Türkiye kurucusu veya üyesi olduğu tüm uluslararası teşkilatlarda olduğu gibi BM'deki süreçlerde de itici güç olarak öne çıkmıştır. Bu kapsamda BMGK geçici üyesi olan dost ve kardeş ülkelerle sürekli temasta kalarak Gazze'de ateşkes sağlanması hususunu değişik zamanlarda BMGK'nin gündemine getirilmesine çalıştığı gibi gerek BMGK gerekse de Genel Kuruldaki toplantılarda İsrail'in işlediği suçları muhataplarına anlatarak BM'nin aksiyon almasını sağlamaya çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Fidan'ın BMGK'nin 24 Ocak tarihli ve Filistin konulu oturumunda yapmış olduğu konuşma yıl içerisindeki ilk temas olması hasebiyle önemlidir. Zira Dışişleri Bakanı Fidan konuşmasında İsrail'in Gazze'de yaptığı katliamların soykırım seviyesine geldiğine dikkat çekmiş ve bu eylemleriyle soykırımın önlenmesine yönelik sözleşmeyi ihlal ettiğini dolayısıyla uluslararası toplumun İsrail'i durdurmak zorunda olduğunu belirtmiştir.²¹

İsrail'in Gazze'nin kuzeyindeki saldırıları ve yıkımı sonrasında yaklaşık 1,5 milyon Gazzelinin sığınmak zorunda kaldığı Refah bölgesine saldırı hazırlığına başlaması ve bu yöndeki beyanları üzerine Dışişleri Bakanlığı bir

¹⁹ "Situation in the State of Palestine: ICC Pre-Trial Chamber I Rejects the State of Israel's Challenges to Jurisdiction and Issues Warrants of Arrest for Benjamin Netanyahu and Yoav Gallant", UCM, 21 Kasım 2024, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-state-palestine-icc-pre-trial-chamber-i-rejects-state-israels-challenges>, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2025).

²⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: UCM'nin Netanyahu Hakkında Çıkardığı Tutuklama Kararını Destekliyoruz", Anadolu Ajansı, 23 Kasım 2024.

²¹ "Bakanımız Hakan Fidan'ın Filistin Konulu BM Güvenlik Konseyi Toplantısı Hitabı", T.C. Dışişleri Bakanlığı YouTube, 24 Ocak 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=6feEnzPdMok>, (Erişim tarihi: 9 Ocak 2025).

açıklama yayımlayarak “BM Güvenlik Konseyi başta olmak üzere uluslararası toplumu İsrail’i durdurmak için gerekli adımları atmaya çağırıyoruz” şeklinde uyarılarda bulunmuştur.²²

İsrail Kasım 2023 sonundaki bir haftalık geçici ateşkes ve rehine takasından sonra Gazze’ye yönelik saldırılarına hiç ara vermemiştir. ABD, Mısır ve Katar’ın ara buluculuğunda devam eden müzakereler Netanyahu ve hükümetteki aşırı sağcı ortakları tarafından türlü bahanelerle sabote edilmiştir. Ancak Mart’a geldiğinde mübarek Ramazan ayının yaklaşması nedeniyle BMGK’deki baskılar artmış ve o tarihe kadar bütün teklifleri veto eden ABD’nin de çekimser kalmasıyla 25 Mart’ta Ramazan boyunca ateşkes yapılmasını, rehinenin serbest bırakılmasını ve Gazze’ye insani yardımların ulaştırılmasını öngören 2728 sayılı karar kabul edilmiştir.²³ Dışişleri Bakanlığı sözcüsü mutaz basın toplantısında konuyla ilgili bir soruya verdiği cevapta Türkiye’nin bu kararı memnuniyetle karşıladığını belirttikten sonra şunları söylemiştir:

Temennimiz, İsrail’in bu kararın gereklerini bir an evvel yerine getirmesidir. Gazze’deki insani felaketin sona ermesi ve İsrail-Filistin meselesine kalıcı bir çözüm bulunabilmesi için uluslararası kamuoyunu İsrail’e karşı ortak bir tutum takınmaya çağırıyoruz.²⁴

İsrail daha önce UAD’nin Gazze’de soykırım suçu mahiyetindeki saldırılarını durdurmasına dair verdiği tedbir kararına uymadığı gibi BMGK’nin aldığı 2728 sayılı ateşkes kararına da uymamıştır. Çekimser kalarak kararın alınmasında rol oynayan ABD tarafı da İsrail’in tepkisinden sonra bu kararın bağlayıcı olmadığını ileri sürerek BMGK’nin güvenilirliği ve itibarını yerle yeksan etmiştir.²⁵ Uluslararası toplumdan gelen tepkiler üzerine ABD Başkanı Joe Biden 31 Mayıs’ta “İsrail’in planı” olarak lanse ettiği üç aşamalı bir ateşkes planını açıklamış ve ardından bu plan resmileştirilmesi için BMGK gün-

²² “İsrail’in Gazze’de Bulunan Refah Kentine Yönelik Saldırıları Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 12 Şubat 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-28_-israil-in-gazze-de-bulunan-refah-kentine-yonelik-saldirilar-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 9 Ocak 2025).

²³ “Res. 2728, The Situation in the Middle East, Including the Palestinian Question”, BMGK, 25 Mart 2024, <http://unscr.com/en/resolutions/2728>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025).

²⁴ “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Öncü Keçeli’nin 2728 (2024) sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı Hakkındaki Soruya Cevabı”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 25 Mart 2024, [https://www.mfa.gov.tr/sc_-8_-disisleri-bakanligi-sozcusu-oncu-keceli-nin-2728-\(2024\)-sayili-bm-guvenlik-konseyi-karari-hk-sc.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/sc_-8_-disisleri-bakanligi-sozcusu-oncu-keceli-nin-2728-(2024)-sayili-bm-guvenlik-konseyi-karari-hk-sc.tr.mfa), (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025).

²⁵ Haydar Oruç, “Güvenlik Konseyi’nin Aldığı Ateşkes Kararının Bağlayıcılığı”, *Diriliş Postası*, 2 Nisan 2024.

demine getirilmiştir. Hazırlanan tasarı 10 Haziran'da bu sefer de Rusya'nın çekimser kalmasıyla 14 oyla kabul edilmiş ve 2735 sayılı karar olarak kayda geçmiştir. 2735 sayılı karara göre; ilk aşamada Gazze'de ateşkes sağlanacak ve Hamas'ın elinde bulunan ölü rehinelere cenazelerinin teslim edilmesi karşılığında belirli bir sayıda Filistinli tutuklu serbest bırakılacak, İsrail askerleri Gazze'den çekilecek, Gazzelilerin evlerine dönmesine izin verilecek ve bölgeye insani yardımların ulaşması sağlanacaktı. İkinci aşamada ise Hamas'ın elinde olan tüm rehineler serbest bırakılacak ve bunun karşılığında da İsrail askerleri Gazze'den tamamen çekilecekti. Üçüncü aşamada ise Gazze'nin yeniden imarı başlayacaktı.²⁶

BMGK'nin 2735 sayılı kararından sonra Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayımlayarak Türkiye'nin kararı desteklediğini bildirmiş ve sürecin takipçisi olacağını şu ifadelerle vurgulamıştır:

Türkiye, savaşın kalıcı şekilde sona ermesini, İsrail'in Gazze'nin tamamından geri çekilmesini, rehinelerin ve tutukluların karşılıklı salıverilmesini, yerlerinden edilen Filistinlilerin Gazze'ye geri dönüşünü, insani yardımların kesintisiz ve yeterli düzeyde ulaştırılmasını ve Gazze'nin yeniden imarını sağlayacak adımlara katkı vermeyi sürdürecektir.²⁷

Ancak Biden tarafından İsrail'in planı olarak açıklanan bu plan da Tel Aviv yönetimi tarafından uygulanmamıştır. Hatta İsrail bahsi geçen plandaki Gazze'den çekilme koşulunu yerine getirmediği gibi saldırılarını daha da genişletmiş ve tüm uyarılara rağmen Refah saldırısını başlatarak bölgeyi buraya sığınmak zorunda kalan yüz binlerce sivil için yaşanmaz hale getirmiştir. Hamas plana bağlı olduğunu²⁸ açıklamasına rağmen İsrail ve ABD ateşkes planının Hamas tarafından kabul edilmediğini iddia ederek uluslararası topluma yalan söylemişlerdir.²⁹ İsrail yönetimindeki bazı isimlerin daha sonraki

²⁶ "Adopting Resolution 2735 (2024) with 14 Votes in Favour, Russian Federation Abstaining, Security Council Welcomes New Gaza Ceasefire Proposal, Urges Full Implementation", BMGK, 10 Haziran 2024, <https://press.un.org/en/2024/sc15723.doc.htm>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025).

²⁷ "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2735 Sayılı Kararı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Haziran 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-110_-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi-nin-2735-sayili-karari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025).

²⁸ "Hamas Says It Sticks to Biden-Backed Proposal, UN Security Council Resolution for Gaza Cease-Fire", Middle East Monitor, 5 Eylül 2024.

²⁹ Barak Ravid, "Hamas Rejects New U.S. Proposal for Gaza Hostage and Ceasefire Deal", Axios, 18 Ağustos 2024; "US Says Hamas is to Blame for Ceasefire Delay – But is It Hamas or Israel?", Aljazeera, 17 Haziran 2024.

itiraflarından aslında hiçbir zaman herhangi bir ateŐkese niyetli olmadıkları anlaŐılmıŐtır. Hatta ateŐkesin Hamas'ın iŐine yarayabileceği dűŐünölerek bundan özellikle imtina edilmiŐtir.³⁰

Türkiye'nin İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarını durdurmak için baŐvurduĐu yöntemlerden biri de 9 Nisan'dan itibaren uygulamaya koyduğu ticaret kısıtlaması olmuŐtur. Zira hükümet baŐlangıç olarak İsrail'e ihraç edilen ürünlerden, Filistinlilere karŐı kullanabileceğini değerlendirdiği 54 kalem malzemeye kısıtlama getirmiŐtir.³¹ Bu yaptırımın toplumda yetersiz bulunması ve İsrail'in saldırılarını durdurmaktan imtina etmesi nedeniyle yapılan yeniden değerlendirme sonucunda 2 Mayıs'tan itibaren İsrail'e yapılan ticaret tamamen durdurulmuŐtur.³² Türkiye'nin İsrail'e olan ticareti tamamen durdurmasından sonra sosyal medya hesabından bir paylaŐım yapan İsrail DıŐiŐleri Bakanı Israel Katz "Türk halkının ve iŐ adamlarının çıkarlarını hiçe sayan ve uluslararası ticaret anlaŐmalarını görmezden gelen bir diktatör iŐte böyle davranır" diyerek Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı suçlamıŐtır.³³ Katz'ın ardından Maliye Bakanı Smotrich de basına verdiği bir mülakatta Türkiye'nin kararına karŐılık olarak Türkiye ile aralarındaki serbest ticaret anlaŐmasını feshedeceklerini ačíklamıŐtır.³⁴

Türkiye ile İsrail arasında yıl içerisinde yaşanan en ilginç gelişmelerden biri ise bazen Netanyahu bazen de dışişleri bakanı görevini deruhte eden, durumuna göre Eli Cohen veya Katz'ın sosyal medya hesaplarından Türkiye'ye ve özellikle de Cumhurbaşkanı Erdoğan'a karşı yapmış oldukları hakarete varan paylaşımları olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ne zaman İsrail'i veya Netanyahu'yu eleŐirse veyahut işlediği savaş ve soykırım suçlarını uluslararası ortamlarda dile getirip bu ülkeye karşı yaptırım uygulanmasını talep etse bu kişiler Türkçe paylaŐımlar yaparak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Türk halkına Şikayet etmişlerdir. Hatta Katz'ın Türkiye'deki gelişmelere alakası öyle bir hal

³⁰ Alex Marquardt, "Even If a Gaza Ceasefire is Agreed, Israel Has Made Clear It Reserves the Right to Resume the War with Hamas", CNN, 23 AĞustos 2024.

³¹ "İsrail'e İhracat Kısıtlaması", T.C. Ticaret Bakanlığı, 9 Nisan 2024, <https://ticaret.gov.tr/haberler/israile-ihracat-kisitlamasi>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2024).

³² "İsrail ile Ticaret Tamamen Durduruldu", TRT Haber, 2 Mayıs 2024.

³³ Israel Katz, X, 2 Mayıs 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1786047725332492589, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025).

³⁴ "Israel to Abolish Free Trade Deal with Turkey, Impose 100% Tariff on Turkish Imports, Smotrich Says", *The Times of Israel*, 16 Mayıs 2024.

almıştır ki yerel seçimlerden sonra CHP'nin Ankara ve İstanbul belediye başkanlarını etiketleyerek tebrik mesajı paylaşmıştır.³⁵

Katz'ın Türkiye hazımsızlığı, Filistin'in son seçilmiş başbakanı ve Hamas Siyasi Büro Şefi İsmail Heniyye'nin 31 Temmuz'da Tahran'da şehit edilmesinden sonra Türkiye'nin ilan ettiği yas nedeniyle Tel Aviv Büyükelçiliğindeki bayrağın yarıya indirilmesi sonrasında da tezahür etmiş ve Katz'ın talimatıyla büyükelçi yardımcısı bakanlığa çağrılarak izahat istenmiştir. Katz konuyla ilgili paylaşımında teamüllerin dışına çıkarak şunları söylemiştir:

Büyükelçilik temsilcileri yas tutmak istiyorlarsa, Türkiye'ye gidip Hamas terör örgütünü kucaklayan ve onun cinayet ve terör eylemlerini destekleyen efendileri Erdoğan'ın yanında yas tutmalıydılar.³⁶

Bazı ülkelerin İsrail'in soykırım suçuyla yargılanmasını gerekçe göstererek İsrail gemilerini limanlarına ve uçaklarını da havalimanlarına almayacaklarını açıklaması Türkiye'nin İsrail'e karşı tepkisini çeşitlendirmesine yol açmıştır. Bu kapsamda Varşova'dan Tel Aviv'e uçan İsrail'in El Al hava yolu şirketinin bir uçağı Türkiye üzerindeyken arızalanınca Antalya'ya acil iniş yapmak zorunda kalmıştır. Uçağa yapılan müdahaleden sonra talep edilen yakıt ikmal havalimanı yetkilileri tarafından reddedilmiştir.³⁷ Benzer bir hadise de Azerbaycan'da yapılan COP29 İklim Zirvesi için Bakü'ye gidecek olan İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'un uçağına Türk hava sahasını kullanma izninin verilmemesinde yaşanmıştır. Türkiye dışındaki rotaların ya çok uzun ya da güvensiz olması ve Türkiye'nin de İsrail'e yönelik yaptırımlar kapsamında buna izin vermemesi nedeniyle Herzog programını iptal etmek zorunda kalmıştır.³⁸

³⁵ Israel Katz'ın sosyal medya paylaşımları için bkz. Israel Katz, X, 9 Mart 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1766549079738228770, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025); Israel Katz, X, 31 Mart 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1774525368503771248, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025); Israel Katz, X, 29 Nisan 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1784991613120602334, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025); Israel Katz, X, 12 Mayıs 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1789685289260101935, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025); Israel Katz, X, 26 Haziran 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1805948204661256542, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025); Israel Katz, X, 21 Temmuz 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1815018533132120163, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025); Israel Katz, X, 6 Ağustos 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1820745356759499019, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025); Israel Katz, X, 7 Eylül 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1832472353793773976, (Erişim tarihi: 10 Mart 2025).

³⁶ Israel Katz, X, 2 Ağustos 2024, https://x.com/Israel_katz/status/1819316305226617212, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025).

³⁷ "Antalya Havalimanı'nda İsrail Uçağına Yakıt Verilmedi", *Şalom*, 1 Temmuz 2024.

³⁸ Sümeyye Dilara Dinçer, "Türkiye, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Türk Hava Sahasını Kullanma Talebini Reddedti", *Anadolu Ajansı*, 18 Kasım 2024.

Türkiye'nin İsrail'e yönelik tepkisinin en üst seviyeye çıktığı anlardan biri de Gazze'deki soykırımın birinci dereceden sorumlusu olan ve işlediği suçlar nedeniyle UCM'nin hakkında tutuklama talep ettiği Netanyahu'nun, ABD Kongresine onur konuğu olarak çağırılması ve kürsüde söylediği "Gazze'de hiç sivil öldürülmedi" ve "İsrail insani yardımlara izin veriyor ama Hamas bu yardımları çalıyor" şeklindeki yalanlarına rağmen Yahudi lobisinin satın aldığı Kongre üyelerince dakikalarca alkışlandığı görüntüler olmuştur. İletişim Başkanlığı Dezenformasyonla Mücadele Merkezi Netanyahu'nun bu sözlerinin yalan olduğunu kanıtlamış ve ifşa etmiştir.³⁹

TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş'un girişimiyle "Bu demokratik ayıbı esefle karşıladığımızı ilan ediyoruz" ve "Savaş suçlularının konuşacakları yer, parlamento kürsüleri değil, uluslararası mahkemelerde sanık sandalyesidir" şeklinde vurucu ifadeler içeren bir TBMM başkanlık tezkeresi yayımlanarak TBMM'nin rahatsızlığı dile getirilmiştir.⁴⁰ Bununla yetinmeyen Türkiye Netanyahu'nun ABD Kongresinde konuşulmasına karşılık olarak Filistin liderlerinin TBMM'ye davet edilip buradan dünyaya hitap etmelerinin sağlanması planlansa da ayın sonunda Heniyye'ye suikast düzenlenmesi bu planın gerçekleşmesini engellemiştir.⁴¹

Bu gelişmelerin hemen ardından resmi bir ziyaret için Mısır'da bulunan Dışişleri Bakanı Fidan, Mısırlı muhatabıyla birlikte Gazze ile Mısır arasındaki geçiş noktası olan Refah Sınır Kapısı'nın Mısır tarafında yaptığı açıklamasında "Eğer hep beraber bu katliamı burada durdurmazsak, insanlık olarak bu katliamın ortağı olacağız. Onun için elimizden gelen bütün yardımı yapmaya gayret etmeliyiz. İsrail'e yönelik baskıyı artırmalıyız" diyerek İsrail'in durdurulması için tüm dünyaya çağrıda bulunmuştur.⁴² Dışişleri Bakanı Fidan'ın Mısır ziyaretinin sonunda yapılan basın toplantısında sarf etmiş olduğu "Artık İsrail'in tasmaını sahipleri eline almalı ve sahip çıkmalı, bölge daha fazla İsrail provo-

³⁹ Mümin Altaş, "DMM, Netanyahu'nun ABD Kongresi'nde Yaptığı Konuşmasındaki İddiaları Yalanladı", Anadolu Ajansı, 25 Temmuz 2024.

⁴⁰ "27/07/2024 tarihli, 1424 sayılı ve İsrail Başbakanı Netanyahu'nun ABD Kongresinde Konuşması Hakkında Karar Konulu Kararı", TBMM, 27 Temmuz 2024, <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D28/Y2/KararMetni/b102ea9d-5881-44d8-8282-bc922cf8049a.htm>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

⁴¹ "Haniye TBMM'de Konuşma Yapacaktı' Diyen Çelik: İsrail Bölgesel Savaşı için İlk Tetiğe Bastı", Sputnik Türkiye, 31 Temmuz 2024.

⁴² "Bakan Fidan: Katliamı Durdurmazsak, İnsanlık Olarak Katliamın Ortağı Olacağız", TRT Haber, 4 Ağustos 2024.

kasyonunu kaldıracak durumda değildir” şeklindeki sözleri de gündeme damga vurmuş ve ABD’ye verilen net bir mesaj olarak algılanmıştır.⁴³

İsrail’in Gazze’de yaptıkları yetmiyormuş gibi bir taraftan da Kudüs ve Mescid-i Aksa’nın statüsünü değiştirmeye yönelik hamleleri Türkiye’nin tepkisi çekmiştir. İsrail kabinesinin faşist ve kökten dinci İç Güvenlik Bakanı Ben Gvir’in “Mescid-i Aksa’nın olduğu bölgeye artık kutsal tapınağı yapmanın zamanı geldi”⁴⁴ şeklindeki sözleri üzerine Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak şöyle tepki göstermiştir:

Müslümanlara ait kutsal bir mekan olan Mescid-i Aksa’yı hedef alan provokasyonlar tüm dünyada Müslümanların hissiyatını rencide etmekte ve gerginliklere sebebiyet vermektedir. İsrail hükümetinin Filistin halkına karşı sürdürdüğü saldırılar bölgesel ve küresel istikrarı her geçen gün daha fazla tehlikeye atmaktadır. İsrail saldırganlığının durdurulması ve Filistin halkına koruma sağlanması için uluslararası toplumun harekete geçme zamanı gelmiştir.⁴⁵

Ben Gvir’in Mescid-i Aksa’ya yönelik hadsiz sözlerine Cumhurbaşkanı Erdoğan da tepki göstermiş ve kabine sonrası yaptığı açıklamada İslam İşbirliği Teşkilatı’na çağrıda bulunarak İsrail’in Kudüs’e yönelik saldırılarını görüşmek üzere acil bir zirve toplamasını talep etmiştir.⁴⁶

İsrail’in Lübnan’a saldıracağına yönelik emarelerin arttığı bir dönemde Ri-ze’de gerçekleştirilen bir etkinlikte konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “İsrail Lübnan’a saldırırsa biz de Karabağ’da, Libya’da yaptığımız gibi gereğini yaparız” şeklinde sözleri, İsrail’de tepkiyle karşılanmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın İsrail’i işgal etmekle tehdit ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Hatta bazı İsrailli politikacılar Türkiye’yi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı ABD’ye şikayet ederek hem Türkiye’nin NATO’dan çıkarılmasını hem de ABD’nin Türkiye’ye yönelik yaptırım uygulamasını talep etmişlerdir.⁴⁷

⁴³ Haydar Oruç, “İsrail’in Tasmasının Sahipleri’ Çıkışı Kimleri Rahatsız Etti?”, *Diriliş Postası*, 13 Ağustos 2024.

⁴⁴ “Israeli Minister Ben-Gvir Says He would Build Synagogue on Al-Aqsa Compound”, *Aljazeera*, 26 Ağustos 2024.

⁴⁵ “İsrail Ulusal Güvenlik Bakanı Itamar Ben-Gvir’in Mescid-i Aksa’da Sinagog Yapılmasına İlişkin Açıklaması Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 27 Ağustos 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-173_-israil-ulusal-guvenlik-bakani-itamar-ben-gvir-in-mescid-i-aksa-da-sinagog-yapilmasina-iliskin-aciklamasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi:12 Ocak 2025).

⁴⁶ “Erdogan Demands Muslim Leaders Convene Summit Over Temple Mount ‘Expansionism’”, *The Times of Israel*, 9 Eylül 2024.

⁴⁷ “There He Goes Again: Erdogan Threatens Israel to Suit Domestic Agenda”, *The Jerusalem Post*, 29 Temmuz 2024.

Türk uyruklu Amerikan vatandaşı bir insan hakları aktivisti ve insani yardım gönüllüsü olan AyŐener Ezgi Eygi'nin Batı Şeria'da diğer gönüllülerle birlikte insani yardımların dağıtılması için çalışırken İsrail keskin niŐancısı tarafından başından vurularak Şehit edilmesi üzerine Türkiye her kademede sert tepki göstermiştir. Pek çok siyasetçi İsrail'in bu cinayetini kınayıp hesap vermesi gerektiğini söylerken⁴⁸ Dışişleri Bakanlığı da yayımladığı bir bildiriye Türkiye'nin resmi tepkisini Şöyle dile getirmiştir:

Netanyahu hükümeti tarafından işlenen bu cinayeti lanetliyoruz. İsrail, Filistinlilerin yardımına koŐan ve soykırıma karşı barıŐıçıl mücadele veren herkesi yıldırmaya çalışmaktadır. Bu Şiddet politikası sonuç vermeyecektir. İnsanlığa karşı suç iŐleyen İsrail makamları ve onları kayıtsız Şartsız destekleyenler, uluslararası mahkemeler önünde mutlaka hesap vereceklerdir.⁴⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kurulunun 79. dönem açılışı münasebetiyle yapmış olduğu konuşmada Gazze'deki hakikati gözler önüne serdiği gibi belki de İsrail'e karşı Şimdiye kadarki en sert ve en çarpıcı ifadeleri kullanmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan konuşmasında "Bundan yetmiş sene önce nasıl Hitler, insanlığın ittifakıyla durdurulmuŐsa, Netanyahu ve cinayet Şebekesi de insanlığın ittifakıyla durdurulmalıdır" diyerek Netanyahu'yu Hitler'e benzetmiş ve onun sonunun da Hitler gibi olacağını ifade etmiştir. Ayrıca uluslararası hukuk, insani değerler ve küresel sistemin iflas ettiğini de Şu sözlerle ilan etmiştir:

Ey insan hakları örgütleri, Gazze'dekiler, Batı Şeria'dakiler insan değil mi? Filistin'deki çocukların okuma, yaşama, sokakta oynama hakkı yok mu? Ey uluslararası basın kuruluşları, İsrail'in canlı yayında katlettiği, ofislerini bastığı gazeteciler, sizin meslektaŐınız değil mi? Ey Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Gazze soykırımının önüne geçmek, bu zulme, bu barbarlığa "dur" demek için daha neyi bekliyorsunuz? Filistin halkıyla birlikte kendi vatandaşlarının canını tehlikeye atan, siyasi ikbali için tüm bölgeyi savaşa sürükleyen katliam Őebekesini durdurmak için daha neyi bekliyorsunuz? Ey İsrail'e kayıtsız Şartsız destek verenler, bu katliamı seyretmenin, bu vahŐete ortak olmanın utancını daha ne kadar taşıyacaksınız?⁵⁰

⁴⁸ "Siyasiler Aktivist Eygi'nin İsrail Tarafından Öldürülmesine Tepki Gösterdi", Anadolu Ajansı, 6 Eylül 2024.

⁴⁹ "Batı Şeria'da Öldürülen Vatandaşımız Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 6 Eylül 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-181_-bati-seria-da-oldurulen-vatandasimiz-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

⁵⁰ "Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Yaptıkları Konuşma", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24 Eylül 2024, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/153717/birlesmis-milletler-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2024).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Netanyahu-Hitler analogisine 1 Ekim’de TBMM’nin 28. Dönem 3. Yasama Yılı açılışı dolayısıyla Meclis Genel Kurulundaki konuşmasında da devam ederek “İsrail devleti, Netanyahu isimli bir Hitler özentisinin idaresinde sadece son elli bir haftada insanlığa karşı tüm suçları pervasızca işlemiştir. Soykırım, katliam, ırkçılık, ayrımcılık, taciz, tecavüz, işkence, etnik temizlik, gazeteci öldürme, ifade özgürlüğünü yok etme, ibadethaneleri, hastaneleri, okulları bombalama dahil insanlığa karşı işlenebilecek ne kadar suç varsa tamamı defalarca işlenmiştir” ifadelerini kullanmış ve aslında Netanyahu ile Hitler arasında bir fark olmadığını ortaya koymuştur. “Hitler nasıl durdurulduysa Netanyahu da aynı şekilde durdurulacak” diyerek konuşmasına devam eden Cumhurbaşkanı Erdoğan belki de ilk kez İsrail’in artık Türkiye için bir tehdit olduğuna dair ipuçları vermiştir. İsrail tehdidi nedeniyle “iç cephe”nin de kuvvetlendirilmesi gerektiğini ise şu sözlerle ifade etmiştir:

Siyonist lobinin şahsımızı ve hükümetimizi hedef alan itibar suikastlarına asla boyun eğmeyeceğiz. “Vadedilmiş topraklar” hezeyanıyla hareket eden İsrail yönetiminin, tamamen dini bir fanatizm ile Filistin ve Lübnan’dan sonra gözünü dikeceği yer, açık söylüyorum, bizim vatan topraklarımız olacaktır. Şu anda bütün hesap bunun üzerindedir. Türkiye içindeki bazı İsrail dostlarının, bazı siyonist severlerin, gönüllü veya paralı siyonizm propagandası yapan aparatların anlamadığı işte budur. (...) Antakya ile Gazze arası, Ankara ile Aydın arası kadardır. Yani işgal, terör, saldırganlık hemen yanı başımızdadır. “Türkiye İsrail’in yanında dursun”, “Türkiye bu işlere karışmasın”, “Türkiye tarafsız olsun” diyenlere sesleniyorum, özellikle “ Hamas bir terör örgütüdür” diyenlere sesleniyorum, 360 gündür yaşanan barbarlığı 7 Ekim vakasıyla meşrulaştırmaya çalışanlara sesleniyorum: Karşımızda hukukla mukayyet bir devlet değil, kandan beslenen, işgalle semiren bir katil sürüsü var.⁵¹

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın İsrail ile ilgili sözlerinin iç politikada bazı sonuçları olmuştur. Muhalefet partilerinin bahse konu tehdidin ne olduğu hakkında bilgi sahibi olmak istediklerini belirtmeleri üzerine meclis başkanlığı hükümetle istişare ederek 8 Ekim 2024’te TBMM’de bir kapalı oturum yapılmasına ve milletvekillerinin bildirilmesine karar vermiştir. Böylelikle

⁵¹ “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın TBMM Açılış Konuşması”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 1 Ekim 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-yeni-anayasanin-uzlastirici-birlestirici-ozgurlukcu-olmasi-ve-ortak-noktalarda-bulusturmasi-temel-ve-sarilmaz-ilkemizdir>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

TBMM’de ilk kez İsrail konulu bir oturum –üstelik de kapalı olarak– düzenlenmiş ve milletvekilleri konu hakkında bilgilendirilmiştir.⁵²

Türkiye ile İsrail arasında yılın son gerilimi Suriye’de yaşanan gelişmelerle ilgili olmuştur. Türkiye’nin desteklediği muhalif unsurların 27 Kasım’da başlattığı saldırıların 8 Aralık’ta Esed rejimin yıkılmasıyla sonuçlanması üzerine Suriye ile aralarındaki 1974 tarihli ateşkes anlaşmasının geçersiz olduğunu ileri süren İsrail, bu anlaşmayla belirlenen sınırların ötesine geçerek Golan bölgesindeki işgalini genişletmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Dışışleri Bakanlığı 10 ve 16 Aralık’ta iki bildiri yayımlayarak İsrail’in işgali genişletme girişimlerini kınamış ve devam eden bu saldırıların “Suriye’de barış ve istikrarın tesis edilmesi yönündeki çabalara ciddi şekilde zarar verdiğini” belirtmiştir.⁵³

Türkiye’nin bu yöndeki suçlamalarına İsrail Dışışleri Bakanlığı da 17 Aralık’ta yayımlanan bir bildiriyle cevap vermiştir. Bildiride Türkiye’nin suçlamaları reddedilirken Suriye topraklarında asıl işgalci olanın 2016, 2018 ve 2019 yıllarındaki sınır ötesi operasyonlarla Suriye topraklarının yaklaşık yüzde 15’ini doğrudan veya desteklediği Suriye Milli Ordusu (SMO) üzerinden kontrol eden Türkiye olduğu ileri sürülmüştür. Bunun yanı sıra Türkiye’nin Suriye’de Kürtlere karşı faaliyet gösteren cihatçıları desteklediği iddia edilerek “Türkiye’nin Suriye’deki Kürtlere yönelik saldırganlığının ve şiddetinin devam etmesi için hiçbir gerekçe yoktur” denilmiştir.⁵⁴

TÜRKİYE-FİLİSTİN İLİŞKİLERİ

Türkiye’nin 2024’teki Filistin politikasının merkezinde Gazze’de bir an önce ateşkes sağlanması olmuştur. Türkiye, İsrail’in olumsuz tavrı nedeniyle her ne kadar ara bulucu olarak fiilen masada yer almasa da Katar ve Mısır üzerinden sürece dahil olmuş ve Gazzelilerin zarar görmeyeceği bir anlaşma için çabalarına devam etmiştir.

⁵² Aynur Ekiz, Gazi Nogay ve Ahmet Buğra Olaç, “TBMM Başkanı Kurtulmuş: İsrail’in Yayılmacı Politikalarına Karşı TBMM Olarak Birlik Beraberlik İçinde İlerlemeliyiz”, Anadolu Ajansı, 8 Ekim 2024.

⁵³ “İsrail’in Suriye Topraklarında Devam Eden İşgalci Eylemleri Hk.”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 10 Aralık 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-250_-israil-in-suriye-topraklarinda-devam-eden-ısgalci-eylemleri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025); “İsrail’in İşgal Altındaki Golan Tepeleri’ndeki Yasadışı Yerleşimleri Genişletme Kararı Hk.”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 16 Aralık 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-254_-israil-in-ısgal-altındaki-golan-tepeleri-ndeki-yasadisi-yerlesimleri-genisletme-karari-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2025).

⁵⁴ İsrail Dışışleri Bakanlığı, X, 17 Aralık 2024, <https://x.com/IsraelMFA/status/1869026227123585193>, (Erişim tarihi: 12 Ocak 2024).

Diğer taraftan Filistin'in uluslararası tanınırlığı için diplomatik çabalarını sürdürerek iki devletli çözüm formülünün ortadan kalkmaması için de mücadele etmiştir. Hem BM nezdinde hem de uluslararası mahkemelerde Filistin'in ve Filistinlilerin haklarını savunmaya devam etmiştir.

Bununla yetinmeyen Türkiye hem resmi kuruluşları hem de STK'lar marifetiyle Gazze ve Batı Şeria'ya yönelik insani yardımlara devam etmiş, kamu ve özel medya kuruluşlarını sahaya sürerek Filistinlilerin sesini dünyaya duyurmaya çalışmıştır.

2024'ün ilk gününe Milli İrade Platformunun tertip ettiği "Büyük Filistin Yürüyüşü" ile giren Türkiye'de yüz binlerin katıldığı bu yürüyüşte tüm dünyaya İsrail'in katliamlarının durdurulması için çağrıda bulunulmuştur.⁵⁵

Türkiye'nin Filistin'e desteğinin bir göstergesi olarak Filistinli yetkililerle sık sık görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda yılın ilk görüşmesi 21 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Fidan ile dönemin Hamas Siyasi Büro Şefi İsmail Heniyye arasında olmuştur. Bu görüşmede Gazze'deki durum ve ateşkes çabaları ele alınmıştır.⁵⁶ Akabinde MİT Başkanı İbrahim Kalın ile Doha'da görüşen Heniyye ve beraberindeki heyet devam eden ateşkes ve rehine takası görüşmeleri hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur.⁵⁷ Ardından Heniyye ve beraberindeki heyet, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Dolmabahçe Çalışma Ofisi'nde kabul edilmiş ve yapılan görüşmede Gazze'ye yapılacak yardımlar ve ateşkes için atılacak adımlar konuşulmuştur.⁵⁸

Netanyahu'nun ABD Kongresindeki fecaat konuşmasından sonra tepki olarak Filistin Devlet Başkanı Abbas'ın ve Hamas adına da Heniyye'nin TBMM'de konuşması düşünülmüş olsa da Heniyye'nin hain bir suikast sonucu şehit edilmesi nedeniyle bu plan gerçekleşmemiştir. Ancak Abbas gecikmeli de olsa 14 Ağustos'ta Türkiye'ye gelmiş ve 15 Ağustos'ta TBMM'de bir konuşma yaparak tüm dünyaya seslenmiştir. Abbas İsrail'e karşı bekle-

⁵⁵ "Yüz Binler Büyük Filistin Yürüyüşünde Buluştu", Milli İrade Platformu, 2 Ocak 2024, <https://milliiradeplatformu.com/haber/2024/01/02/yuz-binler-buyuk-filistin-yuruyusunde-bulustu>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2025).

⁵⁶ Faruk Zorlu, "Turkish Foreign Minister Meets Hamas Leader Haniyeh to Discuss Gaza Cease-Fire", Anadolu Ajansı, 21 Ocak 2024.

⁵⁷ Yıldız Nevin Gündoğmuş, "MİT Başkanı Kalın, Hamas Siyasi Büro Başkanı Heniyye ile Doha'da Görüştü", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2024.

⁵⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Hamas Siyasi Büro Başkanı Haniye'yi Kabul Etti", TRT Haber, 20 Nisan 2024.

nilenden daha sert bir konuşma yaparak Türk milletinin takdirini kazanmış olsa da Gazze'ye gideceğine yönelik mesajlarının sahada bir karşılığı olmadığı daha sonra anlaşılmıştır.⁵⁹

Heniyeye'nin Şehit edilmesinin ardından Hamas'ın yonetimi yurt dışındaki temsili heyetler marifetiyle sağlandığı için Gazze'deki duruma ve ateşkes planlarına dair gelişmeler hakkında gorumek üzere Hamas heyeti önce 13 Eylul'de MİT Başkanı Kalın⁶⁰ ve ardından da 18 Ekim'de Dışişleri Bakanı Fidan tarafından kabul edilmiştir.⁶¹

İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarını durdurmak maksadıyla Arap Ligi ve İslam İŞbirliği Teşkilatı (İİT) bünyesinden aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bazı ülkelerin dışişleri bakanları tarafından oluşturulan Gazze Temas Grubu 2024'te de pek çok ziyaret gerçekteŐirerek Filistin'e destek arayıŐlarını sürdürmüştür. Bu kapsamda Filistin'in devlet olarak tanınması için atılabilecek adımlar ve İsrail ile İsrail'e destek veren ülkelere karşı uygulanabilecek baskı politikası, 28 Nisan'da Riyad'da Dışişleri Bakanı Fidan'ın da katıldığı toplantıda gorumüŐmüŐtür.⁶² Grubun ikinci toplantısı Filistin'i resmi olarak tanıyan İspanya'nın davetiyle Madrid'de yapılmış ve Dışişleri Bakanı Fidan bu toplantı kapsamında İspanya Başbakanı Pedro Sanchez ile bir gorumüŐe yapmıştır.⁶³

Gazze Temas Grubu 13 Eylul'de yeniden Madrid'de toplanmıŐ ve bu sefer toplantıya İspanya'nın yanı sıra Slovenya, Norveç, İrlanda ve AB temsilcileri de iştirak etmiştir. Bu toplantıda İsrail'in Gazze'de gerçekteŐirmekte olduğu soykırımın ve Batı Şeria'da işlediği suçların durdurulması için atılabilecek adımlar, Gazze'de devam eden ateşkes gorummeleri ve Gazze'ye yönelik insani yardım çabaları değerlendirilirken Filistin'in tanınması ve iki devletli çözüme

⁵⁹ "Abbas'ın Gazze'ye Gitme Kararını Açıkladığı TBMM'deki Konuşması Dünya Basınında Geniş Yer Buldu", Anadolu Ajansı, 16 AĞustos 2024.

⁶⁰ Gökhan Çeliker, "MİT Başkanı Kalın, Ankara'da Hamas Siyasi Büro Liderleriyle GorumüŐtü", Anadolu Ajansı, 14 Eylul 2024.

⁶¹ "Sayın Bakanımızın Hamas Őura Meclisi Başkanı ve Siyasi Büro Üyeleri ile GorumüŐmesi Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Ekim 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-217_-sayin-bakanimizin-hamas-sura-meclisi-baskani-ve-siyasi-buro-uyeleri-ile-gorusmesi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2025).

⁶² Tuğba Altun, "Temas Grubu Riyad'da Filistin'in Tanınması için Adımları ve İsrail'e Baskı Unsurlarını GorumüŐtü", Anadolu Ajansı, 28 Nisan 2024.

⁶³ Muhammet Tarhan, "Dışişleri Bakanı Fidan, İspanya'da Gazze Temas Grubu Üyeleriyle Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 29 Mayıs 2024.

ulaşılabilmesi için yapılması gerekenler de ele alınmıştır.⁶⁴ Madrid'in ardından Amman'da bir araya gelen Gazze Temas Grubu Kral Abdullah tarafından kabul edilmiş ve toplantıda İsrail'in Gazze'de yapmakta olduğu soykırımın durdurulmasına yönelik çabalar, ateşkes görüşmeleri ve Gazze'ye insani yardımların sevkisinin yanı sıra Batı Şeria'da gittikçe artan işgal, Mescid-i Aksa ve Kudüs'ün statüsünü değiştirmeye yönelik provokasyonlar gündeme taşınmıştır.⁶⁵

Dışişleri Bakanı Fidan Gazze Temas Grubundaki yoğun diplomasinin yanı sıra D8 ülkeleri (Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan) dışişleri bakanlarını da İstanbul'a davet etmiş ve yapılan olağanüstü zirve sonunda İsrail'i kınayan, Gazze'de derhal bir ateşkese varılmasını, Gazze'ye insani yardımların ulaştırılmasını ve ABD'nin Filistin'in BM tam üyelik konusundaki vetosunu kaldırmasını talep eden bir bildiri yayımlanmıştır.⁶⁶

Türkiye'nin Filistin'i desteklemek için sürdürdüğü yoğun diplomasi faaliyetleri sadece Dışişleri Bakanı Fidan'ın temaslarıyla sınırlı kalmamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan da ulusal veya uluslararası boyutlarda katıldığı tüm etkinliklerde Filistin'e desteğini dile getirmiştir. Bu kapsamda 5 Şubat'ta yapılan İTT Gençlik Forumu 5. Genel Kuruluna bir video mesaj gönderen Cumhurbaşkanı Erdoğan Filistin konusundaki hassasiyetini şu sözlerle dile getirmiştir:

İslam ülkelerinin Gazze'deki İsrail zulmüne ortak tepki vermesi ve ortak hareket etmesi için diplomatik temaslarımızı sürdürüyoruz. Filistin'de işgal politikaları ve katliamlar sona erince 1967 sınırları temelinde başkenti Kudüs olan bağımsız, egemen ve toprak bütünlüğü haiz bir Filistin devleti kuruluncaya kadar mücadelemizi devam ettireceğiz.⁶⁷

Daha sonra Parlamenterler Arası Kudüs Platformu 5. Konferansı'na katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan burada yaptığı konuşmada da Hamas'a verdiği desteği bir kez daha şöyle tekrar etmiştir:

⁶⁴ Şenhan Bolelli, "Temas Grubu Kapsamında Avrupalı ve Arap Dışişleri Bakanları Madrid'de Toplandı", Anadolu Ajansı, 13 Eylül 2024.

⁶⁵ Gökhan Çeliker, "Türkiye'den Ürdün'de Yapılan İTT ve Arap Birliği Gazze Temas Grubu Toplantısına İlişkin Açıklama", Anadolu Ajansı, 18 Eylül 2024.

⁶⁶ Muhammet Tarhan ve Büşranur Koca, "İstanbul'daki D-8 Bildirisi Yayımlandı: Gazze'de Derhal, Kalıcı ve Koşulsuz Ateşkes Sağlanmalı", Anadolu Ajansı, 8 Haziran 2024.

⁶⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'İslam İşbirliği Teşkilatı Gençlik Forumu 5'inci Genel Kurulu'na Video Mesaj Gönderdi", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 10 Şubat 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-islam-isbirligi-teskilati-genclik-forumu-5inci-genel-kuruluna-video-mesaj-gonderdi, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2025).

İsrail yönetimi bizi susturabileceğini zannediyor. Buradan onlara Şu hakikati tekrar hatırlatmak istiyorum. Ne yapsanız nafile, Tayyip Erdoğan'ın kalbine zincir vuramazsınız. Sizin tehditlerinize ve baskılarınıza asla boyun eğmeyiz. Biz şartlara göre, esen rüzgara göre tavrını belirleyen tatlı su siyasetçilerinden değiliz. Biz bu yola kefenimizi giyerek çıktık. (...) Varsın birileri rahatsız olsun. Biz, işgalcilere karşı vatanlarını savunan Hamaslı kardeşlerimizi Filistin'in kuva-yı milliyesi olarak görmeye devam edeceğiz. Çocuğunun doğum gününü Gazzeli sabileri öldürerek kutlayan bir zihniyetin insanlıkla, en temel insani değerlerle bağı kalmamış demektir.⁶⁸

Diyanet İşleri Başkanlığınca Dolmabahçe Çalışma Ofisi'nde düzenlenen Dünya İslam Bilginleri İstişare Toplantısı'na katılan Erdoğan burada yaptığı konuşmada ise Türkiye'nin Gazze'ye verdiği desteği istatistiki verilerle dile getirmiştir:

Antisemitik yaftası yememek için hakikati tahrif edenleri, susanları, yalan söyleyenleri, İsrail propagandası değirmenine su taşıyanları gördük. Karşımızdaki bu vahim tablo karşısında Türkiye olarak, ilk günden beri Filistin halkıyla tam bir dayanışma içindeyiz. Gazze'de akan kanın durması, İsrail'in saldırılarının engellenmesi için yoğun çaba harcıyoruz. Yaklaşık 54 bin tona ulaşan yardım miktarıyla Gazze'ye en fazla insani yardım yapan ülkemiz. İsrail'in su kaynaklarını tahrip ettiği Gazze'ye, her hafta 127 ton temiz içme suyu gönderiyoruz. Aralarında kanser hastalarının da olduğu 400'ün üzerinde Gazzeli hasta ve yaralıyı ülkemiz hastanelerinde tedavi ettiriyoruz.⁶⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kurulunun 79. dönem açılışı vesilesiyle BM kürsüsünden yapmış olduğu konuşmayı da büyük oranda Gazze'de yaşananlara ayırmıştır. Konuşmasında BM sisteminin İsrail'i durdurmakta yetersiz kaldığını söyleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan "Gazze'de ateşkes acil ihtiyaç olsa da asıl sorun Filistin topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesidir. 1967 sınırları temelinde başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız, egemen ve coğrafi bütünlüğü haiz bir Filistin devletinin vücut bulması artık daha fazla

⁶⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'Parlamenteler Arası Kudüs Platformu 5. Konferansı'na Katılarak Konuşma Yaptı", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 27 Nisan 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-parlamenteler-arasi-kudus-platformu-5-konferansina-katilarak-konusma-yapti, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2024).

⁶⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dünya İslam Bilginleri İstişare Zirvesi'ne Katıldı", T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 12 Mayıs 2024, <https://diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/36507/cumhurbaskani-erdogan-dunya-islam-bilginleri-istisare-zirvesine-katildi>, (Erişim tarihi:13 Ocak 2025).

ertelenemez” diyerek iki devletli çözüm sağlanana kadar bu sorunun çözülemeyeceğini açıkça ifade etmiştir.⁷⁰

AK Parti’nin Dış İlişkiler ve İnsan Hakları başkanlıklarının ortak organize ettiği “Filistin’in Geleceği” konulu uluslararası konferansta da bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan “AK Parti, hükümetin yürüttüğü çalışmalara siyaset kulvarında ciddi destek vererek, yıl başında 114 ülke ve 448 siyasi partiye mektup göndermiş ve parti olarak Filistin’de işlenen katliama dikkatleri çekmiştir. Bunun dışında gençlik ve kadın kollarının, Filistin halkıyla dayanışma sergileyerek çok önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Gazze ve işgal edilmiş diğer Filistin topraklarında yapılan zulümleri daima milletin gündeminde tutmayı başardık” diyerek iktidar partisinin Filistin’e destek olmak için devletin diğer kurumlarından bağımsız yaptıklarını da ortaya koymuştur.⁷¹ Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Filistin gündemi, İİT ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirve Toplantısı nedeniyle Suudi Arabistan’ın başkenti Riyad’da da devam etmiştir. Zirvedeki konuşmasında, Filistin’in BM’ye daimi üye olması için İslam ülkelerinin daha fazla gayret göstermesi gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştır:

Güvenlik Konseyi’ndeki direncin de aşılarak Filistin devletinin Birleşmiş Milletler üyesi olduğu günleri göreceğine inanıyoruz. İki devletli çözümü beyan etmek için 30-31 Ekim tarihlerinde Riyad’da düzenlenen uluslararası ittifak toplantısına 90’ın üzerinde ülkenin katılımı ümit vericidir. İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi’nin Filistin meselesinde tek ses ve tek yürek olduğunu tüm dünyaya göstermesini Rabbimden niyaz ediyor, alınacak kararların tüm ülkelerce harfiyen takip edilmesini ümit ediyorum.⁷²

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye Diyanet Vakfı ile Khair Vakfı tarafından düzenlenen “Gazze’nin Geleceği” başlıklı uluslararası insani yardım zirvesine de bir video mesaj göndererek “Gazze saldırılarını durdurmak için Müslüman

⁷⁰ “Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda Yaptıkları Konuşma”, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 24 Eylül 2024, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/153717/birlesmis-milletler-genel-kurulu-nda-yaptiklari-konusma>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2025).

⁷¹ “Cumhurbaşkanımız ve Genel Başkanımız Erdoğan, Filistin’in Geleceği Konferansı’nda Konuştu”, AK Parti, 15 Ekim 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaskanimiz-ve-genel-baskanimiz-erdogan-filistin-in-gelecegi-konferansi-nda-konustu-15-10-2024-16-09-43>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2025).

⁷² “Cumhurbaşkanı Erdoğan, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirve Toplantısı’nda Konuştu”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 11 Kasım 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-islam-isbirligi-teskilati-ve-arap-ligi-olananus-tu-ortak-zirve-toplantisinda-konustu>, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2025).

lkeleri İsrail'e karşı birleŐmeye" aĐırmıŐtır.⁷³ Yılın son günlerinde Kahire'de düzenlenen D8 liderler zirvesine de katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan, burada Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah Sisi ile yaptığı görüşmede "Gazze'de kalıcı ve sürdürülebilir ateşkesin bir an önce sağlanmasının gerektiğini, insani yardımların bölgeye kesintisiz ulaştırılması için Türkiye ile Mısır arasındaki dayanışmanın artarak devamının fayda sağlayacağını" ifade etmiştir.⁷⁴

Türkiye'nin Filistin'e desteği sadece diplomatik etkinliklerle sınırlı kalmamıştır. Özellikle Heniyye'nin Şehit edilmesinden sonra sergilenen tavır, bu desteğin en somut göstergesi olmuştur. Zira Heniyye'nin Şehadeti münasebetiyle bir günlük yas ilan edilmiŐ⁷⁵ ve Dışişleri Bakanlığı tarafından konuyla ilgili yapılan açıklamada Filistin halkına başsağlığı dilenirken uluslararası toplum Gazze'deki savaşı bölgesel boyuta yayma hedefinde olan İsrail'in durdurulması için harekete geçmeye çaĐırılmıŐtır.⁷⁶

Türkiye Filistin politikasının merkezinde olan Filistinli gruplar arasındaki bölünmüŐlüĐün ortadan kaldırılması maksadıyla daha önceki yıllarda da muhtelif çabalarda bulunmuş ancak başarısız olmuştu. Bu konuda çaba gösteren diğer ülkeleri de destekleyen Türkiye bu kapsamda Çin Halk Cumhuriyeti'nin on dört farklı Filistinli grubu Pekin'de bir araya getirdiği ve birleŐmeye yönelik mutabakatın imzalandığı Pekin Deklarasyonu'nu memnuniyetle karşılamıştır. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada "Pekin'de kabul edilen bildiri- de kayıtlı adımların hayata geçirilmesini ve Filistin'de siyasi birliğin sağlanması- na yönelik uzun zamandır ülkemizin de katkılarıyla devam eden gayretlerin bir an evvel olumlu sonuçlanmasını bekliyoruz" denilmiştir.⁷⁷

⁷³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'Gazze'nin Geleceği: Uluslararası İnsani Yardım Zirvesi'ne Video Mesaj Gönderdi", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 29 Kasım 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-gazzenin-gelecegi-uluslararası-insani-yardim-zirvesi-ne-video-mesaj-gonderdi>, (Erişim tarihi: 13 Ocak 2025).

⁷⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile Görüşmesine Dair Açıklama", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 19 Aralık 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdoganin-misir-cumhurbaskani-sisi-ile-gorusmesine-dair-aciklama>, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2025).

⁷⁵ Mustafa Hatipoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Heniyye için Milli Yas İlan Edildiğini Duyurdu", Anadolu Ajansı, 1 AĞustos 2024.

⁷⁶ " Hamas Siyasi Büro Şefi İsmail Haniyye'ye Düzenlenen Suikast Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 31 Temmuz 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-153_-hamas-siyasi-buro-sefi-ismail-haniyye-ye-duzenlenen-suikast-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2025).

⁷⁷ "Filistinli Siyasi Oluşumların Pekin Toplantısında Kabul Ettikleri Bildiri Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Temmuz 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-145_-filistinli-siyasi-olusumların-pekini-toplantısında-kabul-ettikleri-bildiri-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2025).

Türkiye'nin yıl içerisinde Filistin'e sağladığı siyasi ve diplomatik desteklerin yanı sıra aynı ve nakdi destekleri de devam etmiştir. Değişik kamu kurumlarıyla birlikte muhtelif sivil toplum kuruluşları da Filistinlilerin yardımına koşup ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Yılın ilk altı ayında Gazze'ye 11 gemi, 13 uçak ve kara yoluyla 55 bin tona yakın yardım malzemesi gönderilirken bunların önemli kısmını gıda ürünleri oluşturmuştur. Türk Kızılay'ın bölgedeki 5 yerel ekibi ve gönüllüler Türkiye'den gönderilen yardımların dağıtılmasında görev almıştır. Kızılay ayrıca gönderilen yardımlarla işlettiği aşevinde günlük 10 bin kişilik sıcak yemek çıkarmıştır.⁷⁸

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ise Ramazan ayı münasebetiyle hazırlanmış olduğu gıda paketlerini Filistin'in farklı şehirlerinde bulunan mülteci kamplarında kalan 1.000 aileye ulaştırılmak üzere Filistin Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığına teslim etmiştir.⁷⁹ Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) da 7 Ekim'den itibaren başta gıda yardımı olmak üzere sağlık ve hijyen alanındaki yardımlar ile bölgede kurulan aşevleri marifetiyle günlük yemek çıkarılması ve ihtiyaç sahiplerine gıda maddeleri dağıtılmasını içeren toplam 42 milyon dolarlık bir yardım sağlamıştır.⁸⁰ 2025 bütçe görüşmeleri kapsamında Dışişleri Bakanlığının bütçesiyle alakalı bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Fidan Türkiye'nin 2024'te 88 bin ton yardım malzemesi gönderdiğini ve mevcut durumda en fazla yardım yapan ülke olduğunu açıklamıştır.⁸¹

Türkiye ile Filistin arasındaki ekonomik iş birliğini güçlendirmek amacıyla kurulan Türkiye-Filistin Ekonomik İş Birliği Konseyi 2. Dönem Toplantısı Ticaret Bakanı Bolat ve Filistin Ulusal Ekonomi Bakanı Muhammed Amur başkanlığında Türk ve Filistinli iş insanlarının katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Toplantıda imzalanan mutabakat zaptıyla iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması ve tarım ürünlerine gümrük muafiyetleri sağlanması kararlaştırılmıştır.⁸²

⁷⁸ Ferdi Türkten, "Türk Kızılay Ekipleri Gazzeli Çocukları Sevindirdi", Anadolu Ajansı, 25 Mayıs 2024.

⁷⁹ Mehmet Alaca, "TİKA'dan Filistin'deki Mülteci Kamplarına Ramazan Yardımı", Anadolu Ajansı, 14 Mart 2024.

⁸⁰ "TDV'den Filistin'e 42 Milyon Dolarlık Yardım", TDV, 3 Nisan 2024.

⁸¹ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'ndaki Hitapları", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Kasım 2024, <https://www.disisleri.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-tbmm-plan-ve-butce-komisyonu-ndaki-hitaplari-21-11-2024-ankara.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 14 Ocak 2025).

⁸² "Türkiye ve Filistin, Ekonomik İşbirliği ile Ticaret Hacmini Artırmayı Planlıyor", Fokus Plus, 26 Aralık 2024.

Türkiye 2024'te de Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansına (UNRWA) desteğini devam ettirmiş, İsrail'in girişimleriyle fonları kesilen ajansa yapılan bağış miktarı artırılırken diğer Müslüman ülkelerle de görüşülerek UNRWA'ya yaptıkları bağışların artırılması sağlanmıştır.⁸³ Ayrıca İsrail'in işgal altındaki Filistin topraklarında ajansın faaliyetlerini yasaklama girişimini de sert şekilde eleştiren Türkiye, faaliyetlerin devam ettirilmesini öngören BM Genel Kurulu kararının kabul edilmesi için yoğun kulis yapmış ve kararın 159 oyla kabul edilmesinde önemli katkı sağlamıştır.⁸⁴

SONUÇ

Türkiye 2024'ün başından sonuna İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarının durdurulması için elindeki tüm araçları kullanarak çaba sarf etmiştir. Ayrıca İsrail'in Gazze'de işlediği soykırım suçları nedeniyle cezalandırılması için UAD ve soykırım suçlarının sorumlularının hak ettikleri cezaları almaları için de UCM nezdinde girişimlerini sürdürmüştür.

UAD'deki soykırım davası uluslararası toplumun İsrail'e karşı tavrının değişmesinde kaldıraç rolü oynamış ve yavaş yavaş İsrail karşıtı bir ortam oluşmaya başlamıştır. Türkiye bu sürece; TRT ve Anadolu Ajansı'nın sahadan yaptıkları yayınlarla, uluslararası mekanizmalarda İsrail'e karşı blok oluşturma ve İsrail'i yalnızlaştırma gayretleriyle, Filistin'in BM'ye daimi üye olması ve tanınırlılığının artması için yaptığı girişimlerle ve İsrail'e karşı ticaret yasağı getirerek katkı vermeye çalışmıştır. Dolayısıyla Türkiye küresel vicdanın harekete geçip İsrail'e tepki göstermesinin arkasındaki itici güç olmuştur.

Ankara'nın bu tutumu Tel Aviv'le arasındaki gerilimi iyice artırmış ve İsrail'in Türkiye'yi devreden çıkarmak için farklı yollara başvurmasına yol açmıştır. Bunların bazıları ise PKK/YPG kartı üzerinden Ankara-Washington ilişkilerini sabote etmeye çalışmak ve Türkiye'nin NATO'dan çıkarılması gibi irrasyonel talepleri dile getirmek olmuştur. İsrail'in gayretleri karşılık bulmadığı gibi bazı AB ülkelerinin Filistin'i resmi olarak tanımaları ve UCM'nin

⁸³ "UNRWA Asks Turkey to Help Find Funding to Keep Gaza Relief Efforts Alive", Middle East Eye, 12 Haziran 2024.

⁸⁴ Şerife Çetin, "BM Genel Kurulu'ndan UNRWA'ya Destek, İsrail'e Uluslararası Yükümlülüklerini Yerine Getirme Çağırısı", Anadolu Ajansı, 12 Aralık 2024.

Netanyahu'nun tutuklanmasına dair kararını uygulayacaklarını açıklamaları İsrail'i iyice köşeye sıkıştırmıştır.

Fakat Kasım'da yaşanan bir gelişme sürecin tekrar İsrail lehine döneceği şeklinde yorumlar yapılmasına yol açmıştır. Zira Donald Trump'ın seçimi kazanması ve çoğunluğu İsrail dostu olarak bilinen kişilerden bir kabine açıklamasıyla İsrail'in elinin daha da güçlendiği düşünülmektedir. Bununla birlikte Trump'ın ikinci döneminde İsrail'in Gazze'yi tamamen ortadan kaldıracığı, Batı Şeria'yı ilhak edeceği ve kuvvetle muhtemel bir sonraki hedefinin de doğrudan İran olacağı şeklinde yorumlar gündeme taşınmıştır. Buna rağmen Aralık'ta Suriye'de gerçekleşen devrim ve Esed rejiminin devrilmesi bütün denklemi değiştirmiş ve İsrail'in hesapları altüst olmuştur.

Keza yeni Suriye yönetimi ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamada kararlı olduğunu beyan etmiş ve bu kapsamda başta İsrail'in Suriye'deki en önemli aparatı olan PKK/YPG olmak üzere tüm terör örgütlerinin kendini lağvetmesini istemiştir. Ayrıca İsrail'den de işgal altında tuttuğu Suriye topraklarından çekilmesini talep etmiştir. Sahadaki bu gelişmeler İsrail'e karşı Türkiye'nin elini kuvvetlendirirken İsrail'de ise alarm zillerinin çalmasına yol açmıştır.

Trump'ın 20 Ocak'ta göreve başlamasından sonra nasıl bir Suriye politikası izleyeceği, Suriye'den asker çekip çekmeyeceği ve Türkiye'nin PKK/YPG terör örgütünü ortadan kaldırma girişimlerine nasıl tepki göstereceği henüz belli olmamakla birlikte 2025'in bölgenin tüm aktörleri için yeni gelişmelere gebe olacağı açıktır. İsrail'in Gazze'de ateşkese yanaşıp yanaşmayacağı, Lübnan ve Suriye'deki işgalini devam ettirip ettirmeyeceği ve ABD'nin İsrail'in İran'da rejimi değiştirme veya nükleer kapasitesini ortadan kaldırma planına dahil olup olmayacağı bölgenin geleceğini şekillendirecektir.

Tüm bu olup bitenler içerisinde Türkiye Filistinlilerin en az şekilde zarar görmelerini sağlamaya yönelik gayretlerini sürdürecektir. Türkiye'nin Suriye'de sağlayacağı nüfuzun bu konuda belirleyici olacağı değerlendirilmektedir. Türkiye'nin önce Irak ve Suriye topraklarından yönelen terör tehdidini ortadan kaldırması icap etmektedir. Bunun sağlanması halinde İsrail'in bölgesel planlarını daha kolay bozabilecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin 2025'te bir varoluş mücadelesi vereceği ve bu mücadeleden başarılı çıkması halinde ise İsrail'in bölgesel etkisi sınırlandırılarak Filistinlilerin kendi kaderlerini tayin hakkını önceleyen iki devletli çözüm planının hayata geçirilebileceğini öngörebiliriz.

KRONOLOĞI

- 2 Ocak MİT, 33 kişilik Mossad hücrelerini deşifre etti.
- 26 Ocak UAD, Güney Afrika'nın başvurusunu kabul etti ve İsrail'in soykırım suçlamasıyla yargılanmasına karar verdi.
- 26 Şubat Türkiye, UAD'nin danışma görüşü duruşmaları kapsamında Lahay'de sözlü sunum yaptı.
- 25 Mart BMGK, Ramazan boyunca Gazze'de ateşkes sağlanması için 2728 sayılı kararı kabul etti.
- 9 Nisan Türkiye, İsrail'e satılan bazı ürünler için ticaret kısıtlaması getirdi.
- 2 Mayıs Türkiye, İsrail'e olan ticareti tamamen durdurduğunu açıkladı.
- 16 Mayıs İsrail, Türkiye ile arasındaki serbest ticaret anlaşmasını iptal ettiğini açıkladı.
- 20 Mayıs UCM başsavcısı, Netanyahu ve Gallant ile Heniyye, Sinvar ve Deyf'in tutuklanmasını talep etti.
- 8 Haziran D8 ülkeleri dışişleri bakanları Filistin'e destek ve Gazze'de ateşkes sağlanması için İstanbul'da toplandı.
- 10 Haziran BMGK, Gazze'de ateşkes ve rehinlerin serbest bırakılmasını öngören 2735 sayılı kararı kabul etti.
- 30 Haziran Türkiye, Antalya'ya acil iniş yapan İsrail uçağına yakıt vermedi.
- 19 Temmuz UAD, İsrail'in Filistin topraklarındaki işgali sonlandırmasına dair danışma görüşünü açıkladı.
- 27 Temmuz TBMM bildiri yayımlayarak Netanyahu'nun ABD Kongresindeki konuşmasını kınadı.
- 31 Temmuz İsmail Heniyye Tahran'da suikastla şehit edildi.
- 1 Ağustos Türkiye Heniyye'nin şehadeti nedeniyle bir günlük yas ilan etti.
- 7 Ağustos Türkiye UAD'deki soykırım davasına müdahillik başvurusunu yaptı.
- 15 Ağustos Filistin Devlet Başkanı Abbas TBMM'de konuştu.
- 6 Eylül Türk uyruklu Amerikan vatandaşı Ayşenur Ezgi Batu Şeria'da İsrail askerleri tarafından öldürüldü.
- 18 Eylül BM Genel Kurulu Filistin işgalinin on iki ay içinde sona erdirilmesini öngören kararı kabul etti.
- 24 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Genel Kurulundaki konuşmasında Netanyahu'yu Hitler'e benzetti.
- 1 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan TBMM'nin açılışında İsrail'in hedefinin Türkiye olduğunu söyledi.
- 8 Ekim TBMM'de İsrail tehdidine dair kapalı oturum düzenlendi.
- 16 Ekim Yahya Sinvar Refah'ta şehit edildi.

- 3 Kasım İsrail'e silah ambargosu uygulanması için Türkiye'nin öncülüğünde 52 ülke ve 2 kuruluş BM genel sekreterine mektup yazdı.
- 11 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan Riyad'da düzenlenen İİT ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirve Toplantısı'na iştirak etti.
- 17 Kasım Türkiye, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un uçağına hava sahasından geçiş izni vermedi.
- 21 Kasım UCM, Netanyahu ve Gallant hakkında tutuklama kararı verdi.
- 19 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan Kahire'de düzenlenen D8 zirvesine katıldı.

TÜRKİYE'NİN İRAK POLİTİKASI 2024

FATİH OĞUZHAN İPEK

Dr., TRT Arapça

GİRİŞ

2024'te Türkiye'den Irak'a on iki yıl sonra ilk defa cumhurbaşkanı seviyesinde gerçekleşen ziyaret ilişkilerde yeni bir sayfayı aralamıştır. Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinin stratejik ortaklık seviyesine çıkmasında bu yıl çok önemli gelişmeler olmuştur. Türkiye'nin Irak açılımında Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) başkanı olduğu dönemden itibaren Irak'ın siyasi, güvenlik ve diplomatik yetkilileriyle yakın ilişkilere sahip olan Hakan Fidan'ın dışişleri bakanı olarak merkezi rol oynadığı söylenebilir.¹ Kalkınma Yolu Projesi iki ülke arasında stratejik iş birliğinde ekonomik köprü rolü üstelenmektedir. Irak tarafında kalkınmayı önceleyen anlayış Türkiye ile yapıcı ilişkilerin önünü açmıştır. Yakın zamana kadar Türkiye'nin Irak'taki askeri üssünün mevcudiyetine

¹ "Uzmanlar Cevaplıyor: Türkiye-İrak Güvenlik Mekanizması Görüşmesi ve Muhtemel Sonuçları", SETA, 3 Haziran 2024.

karşı çıkan Irak'ta artık Türkiye ile PKK'ya karşı birçok alanda iş birliğini ileri seviyeye taşımak isteyen siyasi bir irade vardır. Bu ise Irak'ın PKK'yı "yasaklı örgüt" olarak tanımlaması ve iltisaklı siyasi partilerin kapatılmasının yanında Türkiye ile askeri eğitim iş birliğinde görülebilmektedir.

Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ile ilişkilerinde ise Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile Kürdistan Yurtseverler Birliği'ne (KYB) yönelik farklı tavırları 2024'te de devam etmiştir. Türkiye, KYB'ye yönelik sert politikasını sürdürürken Ankara-Erbil hattındaki ilişkiler ise son yıllarda olduğu gibi kazan kazan anlayışıyla ilerlemektedir. Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde halen çözüm bekleyen ya da donmuş sorunlar genelde Irak Merkezi Hükümeti ve özelde de IKBY ile ilişkilerinin gelişmesine ket vurmaktadır. Bu sorunların başında Irak Merkezi Hükümetinin IKBY ile petrol ihracatı hususundaki ihtilafları gelmektedir.

Ankara-Bağdat ilişkilerinde üç önemli ilkesel sütunun olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki "bütünsellik" ilkesidir. Bütüncül perspektif terörlü mücadelede başarıya ulaşmayı Kalkınma Yolu Projesi'nin başarıya ulaşmasıyla eş değer görmeyi gerektiriyor. Kalkınma Yolu güzergahı –küçük kıvılcımlarla istikrarsızlaştırılması kolay bir hat olduğu için– güvenlik altına alınmazsa projenin başarıya ulaşma şansı büyük ölçüde azalır.² İkinci ilke ise "sürdürülebilirlik" ilkesidir. Irak Merkezi Hükümeti Irak devletinin kurumsallaşması konusunda istikrarlı bir politika izlerken Türkiye için de ilişkilerin kalıcı olması adına Irak ile kurumsal bir ilişkinin kurulması elzemdir.³ Bu noktada başta terör meselesi olmak üzere birçok anlaşmazlık konusunun çözülmesine yönelik bir yol haritası oluşturulmuş ve ortak daimi komiteler ihdas edilmiştir. Üçüncüsü de "dengesellik" ilkesidir. Ankara; Bağdat ve Erbil'i birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısı olarak görmektedir.

Yıl içerisinde iki ülke ekonomik ilişkileri açısından birtakım önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye'nin IKBY'den Merkezi Hükümeti devre dışı bırakarak petrol ithalat yaptığu iddiasıyla Irak'ın Paris merkezli Uluslararası Tahkim Mahkemesi nezdinde açtığu dava nedeniyle IKBY'den boru hattı aracılığıyla yapılan ham petrol ithalatının durması Irak'tan toplam ham petrol ithalatını yarı yarıya azaltmıştır.

² Serhat Erkmen, "Irak Türkiye'nin Gündemine Neden Girdi?", Fikir Turu, 15 Mart 2024.

³ Murat Yeşiltaş, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak Ziyaretinin Çıktıları Neler?", Anadolu Ajansı, 23 Nisan 2024.

İRAK MERKEZİ HÜKÜMETİYLE İLİŞKİLER

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu yıl Irak'a tarihi ziyareti öncesinde iki ülke arasında Aralık 2023'ten beri bir dizi ön görüşme yapıldı. Yapılan görüşmelerde kapsamlı bir yol haritası hazırlandı; terörle mücadele, ticaret, tarım, enerji, su, sağlık ve ulaştırma alanlarında münhasıran çalışacak ortak daimi komitelerin ihdası kararlaştırıldı. Aralık 2023'te iki ülke arasında yapılan güvenlik odaklı görüşmede Irak, PKK'yı "ortak tehdit" olarak tanımlarken 14 Mart'ta Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, MİT Başkanı İbrahim Kalın ve Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler'in bulunduğu heyet Bağdat'ı ziyaret etti.⁴ Heyetlerin gerçekleştirdikleri 2. Güvenlik Zirvesi sonrasında ortak bir bildiri yayımlandı. Bildiride terörle ortak mücadele konusunda kalıcı bir mekanizmanın oluşturulması ve ortak mücadeleyi öngören bir mutabakat metninin imzalanması konusunda mutabık kalındı. Irak Ulusal Güvenlik Konseyi ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti öncesinde PKK'yı terör örgütü listesine alması da ilk kez "yasaklı örgüt" olarak tanımladı.⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 22 Nisan'da Irak'ı ziyareti iki ülke arasındaki ilişkilerde tarihi dönemeçi temsil etmektedir. Bu ziyarette taraflar arasında farklı alanlarda 26 iş birliği anlaşması imzalandı. Bu anlaşmalar su alanındaki iş birliğinden savunma sanayii alanındaki iş birliğine, askeri eğitim alanındaki iş birliğinden yatırımların karşılıklı teşvikine kadar birçok alanı kapsamaktadır.

Türkiye'nin Irak ile ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine çıkarması ve terör örgütü PKK'ya karşı somut adımlar atması başta olmak üzere birçok alanda iş birliklerini geliştirmesinde Irak'ın nispeten istikrar dönemine girmesi ve Irak Merkezi Hükümetinin ülkeyi yeniden kalkındırma vizyosunu etkili olmaktadır. Buna binaen Türkiye, Irak ile ekonomik kalkınma ve bölgesel entegrasyonu içeren stratejik ilişkilere sahip olma arayışındadır. Bununla birlikte güvenlik sorunlarının bulunduğu bir yere yatırımcıların gelmeyeceğinin bilincinde olan Türkiye yıllardır Irak'ı PKK'ya karşı harekete geçmesi için ikna etmeye çalışmaktadır. Bu minvalde Irak ve Suriye arasındaki sınır boyunca PKK'nın geçişkenliğini mümkün kılan zayıf ve kont-

⁴ "Sayın Bakanımızın Irak Cumhuriyeti'ni Ziyareti, 14 Mart 2024, Bağdat", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-irak-cumhuriyeti-ni-ziyareti-14-mart-2024--bagdat.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

⁵ Bilgay Duman, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak Ziyareti: Terörle Mücadelede Yeni Dönem", Anadolu Ajansı, 22 Nisan 2024.

rolsüz noktaların kapatılması noktasında Türkiye bizzat finansör olmuştur. Buradaki amaç terör örgütünün iki yakadaki güçlerini bir araya getirerek sinerji oluşturmasını engellemektir. İkinci hedef de terör örgütünün Irak içindeki yapısına yönelik tedbirlerin düşünülmesidir.⁶ Bu makalede detaylandırıldığı üzere Türkiye, Irak politikasındaki güvenlik hedeflerine ulaşma konusunda büyük mesafe katetmiştir.

Bu yıl Türkiye'nin Irak ile güvenlik alanındaki ilişkilerinde önceki yıllara nazaran büyük ivme kaydedildiği söylenebilir. 15 Ağustos'ta Irak'tan Dışışleri Bakanı Fuat Hüseyin, Savunma Bakanı Sabit Abbasi, Haşdi Şabi Heyeti Başkanı Falih Feyyad, Ulusal İstihbarat Servisi Başkan Vekili Vakkas Hadithi, Dışışleri Bakanlığı Komşu Ülkeler Daire Başkanı Muhammet Rıza Hüseyini ve IKBY İçişleri Bakanı Reber Ahmet Halit'in yer aldığı üst düzeyli heyet Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Yüksek Düzeyli Güvenlik Mekanizması toplantısının dördüncüsü gerçekleştirilmiş ve "Askeri ve Güvenlik İş Birliği ile Terörle Mücadeleye Dair Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. İki ülkenin tarihinde ilk kez bu kadar geniş kapsamlı bir mutabakata vardığını söylemek mümkündür. Zira mutabakat zaptıyla birlikte İran'a yakın Şii milis gruplar tarafından hedef gösterilen Türk askerlerinin bulunduğu Başika Üssü'nün Irak Silahlı Kuvvetlerine devredilmesi ve burada "Türkiye-Irak Ortak Eğitim ve İş Birliği Merkezi"nin kurulması konusunda anlaşılmıştır.⁷ Ayrıca Bağdat'ta "Ortak Güvenlik Koordinasyon Merkezi" kurulmuştur. Bağdat'ta iki ülke arasında güvenlik alanında askeri iş birliğini geliştirme aşamasından ortak tehdit tanımlamalarının yapıldığı aşamaya geçilmiştir. Bu minvalde Irak Federal Yüksek Mahkemesi, PKK iltisaklı üç siyasi parti hakkında kapatma kararı almıştır. Böylece bu yasaklı partiler IKBY parlamento seçimlerine girememiştir.⁸ İkinci olarak Irak Merkezi Hükümeti, Duhok ve Erbil kentlerinin Türkiye ile sınır hatlarında yaklaşık 27 sınır karakolu inşa edilmesi için talimat vermiştir.⁹ Ankara-Bağdat arasında güvenlik alanında muhtemel üçüncü aşama ise iki ülkenin PKK terör örgütüne karşı ortak operasyonlar gerçekleştirmesidir.

⁶ CNN Türk, "Hande Fırat ile Gece Görüşü", YouTube, 18 Mart 2024, <https://www.youtube.com/watch?v=A2pwybqvLPw&t=1115s>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

⁷ Bilgay Duman, "Türkiye ve Irak Safları Sıklaştıyor", ORSAM, 19 Ağustos 2024.

⁸ "القضاء العراقي يحل 3 أحزاب مرتبطة بحزب العمال الكردستاني" (Irak Yargısı Kürdistan İşçi Partisi ile Bağlantılı 3 Partiyi Kapatdı), The New Arab, 6 Ağustos 2024.

⁹ "Tarihi Adımı Duyurdular! Irak ve Türkiye'den Orta Doğu'da 'Oyunbozan' Karar", Haber 7, 25 Haziran 2024.

Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde masada tuttuğu potansiyel güvenlik iş birliği alanları arasında müşterek hareket, istihbari iş birliği ve Irak ordusunun modernizasyonu yer almaktadır.¹⁰

25 Eylül'de Birleşmiş Milletler'in (BM) 79. Genel Kurulu vesilesiyle New York'ta iki ülkenin liderleri bir araya geldi. Bu görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kalkınma Yolu Projesi'nin hayata geçirilmesiyle hem iki ülkenin hem de bölgenin kazanacağını ve bu noktada terörle mücadelede iş birliğinin önemini vurguladı. Ayrıca iki ülkenin İsrail'in çatışmaları bölgeye yayma gayretinin engellenmesi için uluslararası toplumun dayanışmasının gerektiği konusunda hemfikir olduğunu da yineledi.¹¹ 1 Kasım'da Irak Başbakanı Muhammed Şiya Sudani Türkiye'ye ziyarette bulunarak Vahdettin Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya geldi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ikili ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğini vurgularken özellikle Kalkınma Yolu Projesi aracılığıyla geniş bir yol ve liman ağı kurularak iki ülke arasındaki bağlantının iyileştirilmesi çağrısında bulundu.¹² Bu toplantılar ikili iş birliğinin çeşitli ekonomi ve kalkınma sektörlerinde mevcut anlaşmaları ve ortaklıkları uygulamanın yollarını mütalaa etmeye katkıda bulunmaktadır.

Türkiye'nin Irak Merkezi Hükümeti ile ilişkilerinde kültürel boyut da önem kazanmaya devam etmektedir. İki ülke toplumları arasındaki etkileşimin artması amacıyla Nisan'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bağdat'ı ziyareti sırasında mutabık kalınan 15 yaş altı ve 50 yaş üstü vatandaşlar için karşılıklı vize serbestisi uygulaması 1 Eylül itibarıyla başladı.¹³ Öte yandan Yunus Emre Enstitüsü, Irak İçişleri Bakanlığında görevli rütbeli polis memurlarına hızlandırılmış Türkçe dersleri vermeye başladı. Bu program açılan yeni sınıflarla Irak sınır polisleri ve gümrük muhafızlarının tamamını kapsamına aldı.¹⁴ Ayrıca Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Bağdat'ta restorasyon çalışma-

¹⁰ "Hande Fırat ile Gece Görüşü".

¹¹ Mehmet Yusuf Melikoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak Başbakanı Sudani'yi Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2024.

¹² "Erdoğan, Irak Başbakanı ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 3 Kasım 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/erdogan-irak-basbakani-ile-gorus-tu, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

¹³ Gökhan Çeliker, "Türkiye ve Irak Arasında Askeri ve Güvenlik İşbirliği ile Terörle Mücadeleye Dair Mutabakat Zaptı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 15 Ağustos 2024.

¹⁴ Haydar Karaalp, "Iraklı Polisler Yunus Emre Enstitüsü İşbirliğinde Türkçe Öğreniyor", Anadolu Ajansı, 5 Ocak 2024.

larını devam ettirmektedir. 4 Nisan'da TİKA Başkanı Serkan Kayalar'ın katılımıyla Bağdat'ta Türkmen çocuklara yönelik eğitim veren ve TİKA tarafından yenilenen Şakayık Anaokulu'nun açılışı gerekleőtı. Kayalar, TİKA tarafından restorasyon çalışmalarının yürütüldüğü Abdülkadir Geylani türbesi ve camii ile İmam-ı Azam Müzesi'nde de incelemelerde bulundu.¹⁵

İKBY İLE İLİŞKİLER

Türkiye'nin Irak politikasının dengeseUik boyutu gereği Erbil ile temaslar, Bağdat ile münasebetlerinin tamamlayıcısıdır. Bu, hem ziyaret trafiği hem de Bağdat ile Erbil'in uyuőmazlıklarına çözüm bulunmasında kendini göstermektedir. Türkiye, Erbil ile Irak Merkezi Hükümeti arasındaki petrol ihtilafına çözüm bulunmadan İKBY petrolünü tekrar ithal etmeye başlamadı. 23 Mart 2023'te Uluslararası Tahkim Mahkemesi nezdinde görülen tahkim davasının sonuçlanması neticesinde Türkiye, İKBY'den boru hattı aracılığıyla gelen petrol ithalatını durdurmuőtı.¹⁶ Bu yılki temaslar kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan Nisan'daki Irak ziyaretinde Bağdat'ın ardından aynı gün Erbil'e de ziyarette bulundu. İKBY Başkanı Neçirvan Barzani ve İKBY Başbakanı Mesrur Barzani ile görüşen Cumhurbaşkanı Erdoğan, KDP Başkanı Mesut Barzani'yi de kabul etti.¹⁷ İki taraf arasında ikinci mühim temas 20 Ekim'de düzenlenen İKBY parlamento seçimlerinden iki gün önce İKBY Başkanı Neçirvan Barzani'nin Türkiye ziyareti oldu. Türkiye-Irak ilişkileri ve İKBY ile iş birliği üzerinde fikir teatisinde bulunulduğu, bölgesel ve küresel gelişmelerin ele alındığı görüşmede Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kalkınma Yolu Projesi'nin İKBY'ye de her açıdan fayda sağlayacağını ifade etti. Görüşmede Dışışleri Bakanı Fidan'ın yanında MİT Başkanı Kalın'ın da bulunması terör

¹⁵ "TİKA Başkanı Serkan Kayalar, Irak'ta TİKA Projelerinin Açılıőını Gerçekleştirdi", TİKA, 4 Nisan 2024, <https://tika.gov.tr/tika-baskani-serkan-kayalar-irakta-tika-projelerinin-acilisini-gerceklestirdi>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

¹⁶ Irak 2014'te Türkiye'nin 1973'te açılan Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı anlaşmasını ihlal ederek İKBY'den Ceyhan'a bağımsız petrol ihracatı yaptığı iddiasıyla Uluslararası Tahkim Mahkemesi nezdinde dava açtı. Türkiye'nin Bağdat Merkezi Hükümetinin rızası dışında 2014-2018 arasında İKBY'den petrol ithalatına yönelik açılan bu davada Irak'ın beş talebinden dördünü reddeden ve Türkiye'nin taleplerinin ise büyük çoğunluğunu kabul eden mahkeme 23 Mart'ta Irak'ın Türkiye'ye 1,47 milyar dolar tazminat ödemesine hükmetti. Bkz. "Enerji Bakanlığı, Petrol Davasında Irak'ın Türkiye'ye Tazminat Ödemesine Hükmettiğini Bildirdi", Anadolu Ajansı, 28 Mart 2023; "Iraqi Kurdistan Faces End of Era as Independent Oil Exports under Threat", Amwaj Media, 29 Mart 2023.

¹⁷ Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Neçirvan Barzani, Mesrur Barzani ve Mesut Barzani ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 23 Nisan 2024.

tehdidinin ortadan kaldırılması noktasında İKBY ile iş birliğinde güvenlik faktörünün önemini işaret etmektedir.¹⁸

Ankara'nın Erbil ile tarihsel iş birliği geçmişinin aksine Süleymaniye'de etkin KYB ile PKK arasında taktiksel iş birliği ve PKK terör örgütünün Süleymaniye'deki artan mevcudiyeti, Türkiye'nin ciddi rahatsızlık duyduğu konuların başında gelmektedir. Bu noktada PKK terör örgütü ile KYB arasındaki ilişkinin doğasına değinmekte fayda var. PKK ile KYB'yi bir arada tutan iki faktör var: ideolojik yakınlık ve KDP ile rekabet. Süleymaniye'nin etkili gücü ve sosyalist enternasyonalin bir üyesi olan KYB, kuruluşundan bu yana Marksist-Leninist bir düşünce yapısına sahip ve bu ideolojiyi temsil ettiğini iddia eden PKK ile ideolojik yakınlık içindedir. Ayrıca hem Kürt ulusal liderliği hem de Irak'taki Kürt siyasi mücadelesinde KDP ile KYB arasında zaman zaman silahlı çatışmalara kadar varan bir rekabet söz konusudur. KYB, KDP'nin kontrol ettiği Duhok ve Erbil çevresindeki alanlarda PKK ile ittifak kurarak bu alanlara hatta Suriye coğrafyasına kadar nüfuz etme kapasitesine sahip oluyor. Bilhassa KDP'nin son zamanlarda Türkiye ile geliştirdiği yakın ilişkilere karşılık olarak KYB, PKK terör örgütünü de yanına çekerek KDP'yi yalnızlaştırmaya çalışıyor.¹⁹

KYB'nin PKK'ya müzahir tutumuna ilişkin Ocak'ta TBMM Genel Kurulunda konuşan Dışişleri Bakanı Fidan "Aidiyeti ihtilaflı bölgelerde Peşmergenin sahadaki varlığının azalması Iraklı bazı milis kuvvetler ile PKK arasında taktiksel ilişkiler kurulması" sonucunu doğurduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Süleymaniye'ye uçuş yasağı yaptırımına ek olarak KYB'ye daha ileri tedbirler alacakları uyarısında bulunmuştur. Bu minvalde MİT Başkanı Kalın bu yılki Erbil ziyaretlerinde İKBY Başbakanı Mesrur Barzani, İçişleri Bakanı Reber Ahmet ve yerel yöneticilere defaatle bu hususu gündeme getirmiştir.²⁰ KYB ile PKK arasındaki bağ bizzat KYB Başkanı Bafel Talabani'nin "PKK bizim düşmanımız değildir" beyanında görülmektedir.²¹ Süleymaniye, Suriye'nin kuzeydoğusuna lojistik destek vermek için kullanılmaktadır. Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde icra ettiği Pençe-Kilit Harekatları, PKK'yı daha güney bölgelere

¹⁸ Merve Yıldızalp, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Barzani'yi Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 16 Ekim 2024.

¹⁹ "Terör Örgütü PKK ile İş Birliği KYB'nin Altını Oyuyor", ORSAM, 30 Ocak 2024.

²⁰ "MİT Başkanı Kalın'dan Irak'a İlk Ziyaret", Anadolu Ajansı, 28 Ocak 2024.

²¹ "PKK, Rotasını Türkmen Bölgelerine mi Çevirecek?", *Yeni Şafak*, 5 Nisan 2024.

çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu bölgelerden biri KYB kontrolündeki Süleymaniye kırsalı ve Şehir merkezidir. Terör örgütü silah ve uyuŐturucu kaçaŐçlıĐı gibi faaliyetlerini Süleymaniye içlerine kadar taşımıştır.²² Iraklı yetkililer ABD'nin baskısıyla Süleymaniye'deki bu duruma müsaade edildiğini ifade etse de Türkiye bu konuda Irak tarafına baskılarını sürdürmektedir.²³

Türkiye'nin Irak'ta yakından ilgilendiği bir diğer husus ise Türkmenlerin haklarının gözetilmesidir. Bu yılki ilk resmi üst düzey temas Dışışleri Bakanı Fidan'ın 2 Ocak'ta Irak Türkmen Cephesi Başkanı Hasan Turan'ı Ankarada kabulüyle gerçekteŐti.²⁴ 21 Şubat'ta Irak Yüksek Federal Mahkemesi, IKBY'nin dört seçim bölgesine bölünmesi ve 111 sandalyeli IKBY Meclisinde Türkmenlere 5 ve Hristiyanlara 6 olmak üzere verilen 11 kiŐililik kotanın "Anayasa'ya aykırı" olduğu kararını vererek Meclisteki koltuk sayısının 100'e düşürüldüğünü açıkladı. Irak Türkmen Cephesi Yürütme Kurulu üyesi Türkmen Bakan Aydın Maruf bu kararı "siyasi amaçlı" ve "yasa dışı" olarak tanımladı.²⁵ İkinci görüşme Dışışleri Bakanı Fidan'ın Irak ziyaretinde gerçekteŐti.²⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan da 22 Nisan'daki ziyaretinde Bağdat'ta Irak Türkmen toplumu temsilcilerini kabul etti.²⁷ Irak Türkmenlerinin anayasal zorlukları devam ederken diğer yandan PKK terör örgütü Süleymaniye, Kerkük ve Kifri ilçesinde sözde sivil toplum örgütleri aracılığıyla Irak Türkmenlerini tehdit etmektedir. 23 Mart'ta Irak istihbarat birimi, PKK'nın Türkmen yetkililere ve Irak Türkmen Cephesi binalarına saldırı düzenleyebileceği uyarısında bulundu. Nitekim geçen yıl Irak Türkmen Cephesi eski Güvenlik Daire Başkanı Ahmet Tahir ve Türkmen aŐiret lideri Hüseyin AlluŐ terör saldırısında öldürülmüŐtü.²⁸

²² Serkan Çalışkan, "KYB'nin PKK'ya Verdiği Desteğin Faturasını Süleymaniye Halkı Ödüyor", ORSAM, 21 Mart 2024.

²³ "Hande Fırat ile Gece Görüşü".

²⁴ "Sayın Bakanımızın Irak Türkmen Cephesi Başkanı Hasan Turan'ı AĞırlaması", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2 Ocak 2024.

²⁵ Bekir Aydoğan, "Türkmen Bakan, Federal Mahkemenin 'Kota Anayasa'ya Aykırı' Kararının 'Yasa Dışı' Olduğunu Söyledi", Anadolu Ajansı, 22 Şubat 2024.

²⁶ "Sayın Bakanımızın Irak Cumhuriyeti'ni Ziyareti", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 14 Mart 2024.

²⁷ Sümeyye Dilara Dinçer, "Dışışleri Bakanı Fidan, Irak Türkmen Cephesi Başkanı Hasan Turan ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 14 Mart 2024.

²⁸ "ITC: Eski Güvenlik Dairesi Başkanı'na Yönelik Suikastın Arkasında PKK Var", TRT Haber, 4 Mart 2023; Bekir Aydoğan ve Haydar Karaalp, "Türkmen AŐiret Lideri Hüseyin AlluŐ, Süleymaniye'de Terör Saldırısında Öldürüldü", Anadolu Ajansı, 31 Mart 2024; Ali Makram Ghareeb, "PKK, Irak Türkmen Cephesi Yetkililerine ve Bürolarına Saldırı Tehdidinde Bulundu", Anadolu Ajansı, 12 Mayıs 2024.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye ile Irak arasında ekonomik alanda kaydedilen en önemli gelişmelerin başında Kalkınma Yolu Projesi'ndeki ilerlemeler gelmektedir. Üç aşamada sırasıyla 2028, 2033 ve 2050 yıllarında tamamlanması öngörülen projeye hem Ankara hem de Bağdat büyük önem atfetmektedir. Bağdat açısından bu proje ülkenin güneydoğusunda Basra'daki Büyük Fav Limanı'nı Ortadoğu'nun en büyük limanı haline getirmesinin yanında Irak'ın petrol dışı sürdürülebilir ekonomi inşası hedefinin önemli bir parçasıdır. Ankara perspektifinden ise proje Irak ile dış ticaret hacmini artırma imkanı vermekte ve Türk inşaat firmalarına önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu hususta Ticaret Bakanı Ömer Bolat "Irak'la yakın dönemde 15 milyar dolar, Kalkınma Yolu Projesi'nin tamamlanmasıyla 2030'da 20 milyar dolar ihracata ulaşılması hedefleniyor" açıklamasında bulunmuştur.²⁹

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı da projenin Türkiye sınırları içindeki yatırımları için tahsis edilen bütçe çerçevesinde kara ve demir yolları için 19,9 milyar dolar yatırım yapmayı hedeflemektedir. Kalkınma Yolu kapsamında Türkiye'de 2 bin 94 kilometre demir yolu bağlantısı olması ve mevcut yapılmış 439 kilometrelik hattın yanında 1.655 kilometre demir yolu inşa edilmesi planlanmaktadır. Dolayısıyla yatırım bütçesinin çoğu (17,9 milyar dolar) demir yollarının yapımına harcanacaktır. Demir yollarının 928 kilometresinin yapımı devam ederken kalan 727 kilometresi için planlamalar yapılmıştır. Planlama yapılan kısım Ovaköy'den başlayacak ve Nusaybin, Mardin, Şanlıurfa ve Gaziantep arasında 501 kilometre olarak inşa edilecektir. Ayrıca Yenice-Ulukışla kesiminde 106 kilometre ve Gebze-Çatalca arasında 120 kilometre demir yolu yapımı planlanmıştır. Demir yolu bağlantısı için 615 kilometre yeni hat, kara yolu koridoru için de Şanlıurfa-Ovaköy arasında 320 kilometre yeni otoyol yatırımı planlanmıştır (Harita 1).³⁰ Projenin en önemli güzergahlarından birisi olan Gebze-Yavuz Sultan Selim Köprüsü-İstanbul Havalimanı-Çatalca demir yolu hattının 2028'de tamamlanmasıyla Asya ile Avrupa arasında kesintisiz şekilde yüksek kapasiteli yük ve yolcu taşınması planlanmaktadır. Projenin önemli ayakla-

²⁹ Seda Tolmaç, "Kalkınma Yolu Projesi ile Türkiye-İrak Ticaretinde 20 Milyar Dolar Hedefi", Anadolu Ajansı, 19 Nisan 2024.

³⁰ "Kalkınma Yolu'na Demir ve Kara Yolları için 19,9 Milyar Dolarlık Yatırım Planı", Anadolu Ajansı, 26 Kasım 2024.

rından biri olan Büyük Fav Limanı'ndan Türkiye sınırı Kapıkule'ye kadar uzanacak otoyolu ve demir yolu hattının fizibilite çalışmaları da tamamlanmıştır. Öte yandan Türkiye, Halkalı-Kapıkule arasında toplam 229 kilometre uzunluğunda çift hatlı, elektrikli ve sinyalli olarak hem yük hem de yolcu taşımacılığı yapılabilecek yeni hızlı tren hattı inşa etmeye başlamıştır. Bu hattın 153 kilometrelik Çerkezköy-Kapıkule kesiminin 2025 sonunda tamamlanması hedefleniyor.³¹

Harita 1. Kalkınma Yolu Kara ve Demir Yolları

Kaynak: “Basra Körfezi’nden Avrupa’ya Uzanan Yol Afyon’dan Geçecek”, *Afyon Postası*, 25 Kasım 2024.

Kalkınma Yolu Projesi, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 22 Nisan 2024’te Irak’a gerçekleştirdiği ziyaretle tarihi bir aşamaya geldi. Projeye Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Katar da iştirak etti. Dört ülke arasında Kalkınma Yolu Projesi’nde “Ortak İş Birliği Mutabakat Zaptı”na imza atıldı. Bu çerçevede Türkiye’nin ev sahipliğinde Irak, BAE ve Katar’ın katılımlarıyla 1. Bakanlar Konseyi toplantısı 29 Ağustos’ta İstanbul’da düzenlendi. Bu toplantıda Bakanlar Konseyinin yönetim ve işleyiş mekanizmaları ele alındı. Ayrıca projenin bir ulaşım projesinin ötesinde bölgenin refah ve istikrarını artıracak bir kapsamda olduğu da vurgulandı. Türkiye, Irak, BAE ve Katar’ın ulaştırma ve altyapı bakanları iki ay sonra tekrar bir araya gelerek projenin hayata geçirilmesi noktasında kararlılıklarını gösterdiler. Irak’ın ev sahipliğinde düzenlenen

³¹ Bilgay Duman, “Kalkınma Yolu Projesi Umut Veriyor”, Anadolu Ajansı, 31 Ağustos 2024.

ikinci toplantıda ilgili bakanlar demir ve kara yolları için hazırlanan ön dizayn çalışmalarının ne aşamada olduğu ve demir yolu altyapısının geliştirilmesine yönelik yeni iş birliklerini ele aldılar. Ayrıca taraflar birbirlerinin uzmanlıklarından faydalanmak ve finansman seçenekleriyle ilgili Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla iş birliği fırsatlarının değerlendirilmesi hususunda mutabık kaldılar. Proje çalışmalarında sona yaklaşılırken ilgili bakanlar iki ya da üç ay zarfında periyodik olarak bir araya gelerek konseyi kurumsal ve kalıcı bir yapıya getirmeyi hedeflemektedir.³²

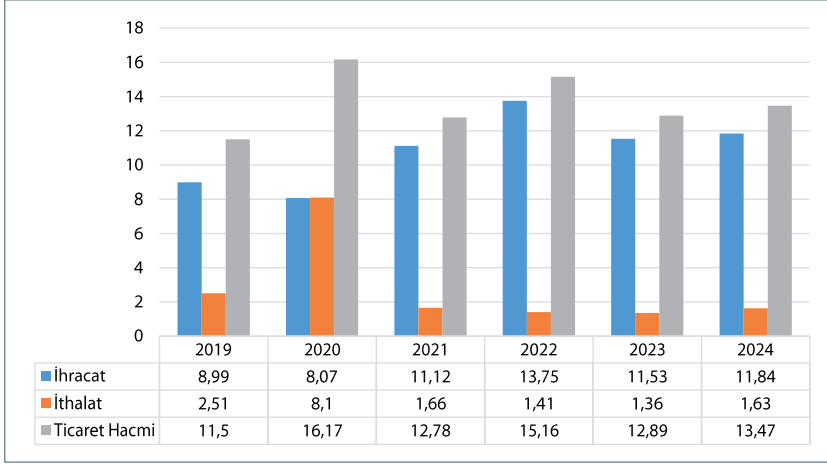
Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik bağları oluşturan bir diğer konu Türk müteahhitlerin Irak'ta üstlendiği projelerdir. Genel olarak Türk müteahhitlerin 1972'den beri üstlendiği toplam projeler açısından toplam bedelin yüzde 6,8'ine karşılık gelen Irak'taki projeler şimdiye dek yaklaşık 35 milyar doları bulmuştur. Irak, Türk müteahhitleri için en fazla iş üstlenilen üçüncü pazar konumundadır. Son olarak bu yıl Türk müteahhitler söz konusu pazarda toplam 624 milyon dolarlık 13 proje üstlenmiştir. Kalkınma Yolu Projesi ile Irak, Türk müteahhitlerin yılda en az 5 milyar dolar tutarında proje üstlenebilecekleri bir pazar olarak öne çıkmaktadır.³³

Türkiye, Irak'ın ana ticari ortaklarından biri olmaya devam etmektedir. 2023'te yaklaşık 13 milyar dolar olan iki ülkenin dış ticaret hacmi 2024'te yaklaşık yarım milyar dolarlık artış yaşamıştır. Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi halen iki tarafın hedeflediği seviyenin altında kalmaktadır. Kalkınma Yolu Projesi'nin bu hedefi gerçekleştireceği beklenmektedir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi bu yıl yüzde 4,5 artış kaydederek 13,47 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Geçtiğimiz üç yıl mukayese edildiğinde ticaret hacmi 2022'de artış gösterdikten sonra 2023'te bir miktar düşmüş ve 2024'te tekrar yükselme eğilimine girmiştir. İhracat ve ithalat rakamları irdelendiğinde dış ticaret hacmindeki artışın Türkiye'nin ihracatındaki artıştan kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Türkiye'nin Irak'a en yüksek ihracatının gerçekleştiği 2022'de 13,75 milyar dolar seviyesinin altında kalan 2024'teki ihracat bir önceki yıla kıyasla yüzde 2,7 artmıştır. Diğer yandan ithalat ise yüzde 19,9 artışla 1,63 milyar dolar seviyesine çıkmıştır (Grafik 1).

³² “Bağdat'ta Kalkınma Yolu Zirvesi”, T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 31 Ekim 2024, <https://www.uab.gov.tr/haberler/bagdat-ta-kalkinma-yolu-zirvesi>, (Erişim tarihi: 11 Aralık 2024).

³³ “Türkiye ile Irak Arasındaki Sıcak İlişkiler Birbiri Ardına Ziyaretlerle Pekişecek”, Anadolu Ajansı, 8 Ekim 2024.

Grafik 1. Türkiye-İrak Ticaret Hacmi (2019-2024, Milyar Dolar)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2023'te Türkiye'nin ihracatında Almanya ve ABD'nin ardından üçüncü sırada yer alan Irak, 2024'te Birleşik Krallık'ın ardından dördüncü sıraya düşmüştür. Türkiye İhracatçılar Meclisinin (TİM) 2024 verilerine bakıldığında Irak ile ihracata konu olan ürün grubu (fasıl) içerisinde ihracatın çeşitli sektörlerde yapıldığı gözlemlenmektedir. En çok ihracat yapılan sektörler arasında "hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve mamuller", "kimyevi maddeler ve mamulleri" ve "mobilya, kağıt ve orman ürünleri" gelmektedir. Irak ile ticarete bu fasıllar yaklaşık 4,5 milyar dolara tekabül etmektedir. 2023 ile kıyaslandığında "kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar" faslında önemli farklılıklar görülmektedir. 2024'te bu fasıldaki ihracatta yaklaşık yüzde 32'lik azalma yaşansa da "mücevher", "elektrik ve elektronik" ve "yaş meyve ve sebze" fasıllarındaki ihracat bu açığı kapatmıştır. 2023'e kıyasla "mücevher" faslında 274 milyon dolardan 452 milyon dolara yüzde 64'lük artış gerçekleşmiştir. "Elektrik ve elektronik" faslında 648 milyon dolardan 810 milyon dolara yaklaşık yüzde 25'lik artış yaşanırken "yaş meyve ve sebze" faslında ise 267 milyon dolardan 393 milyon dolara yaklaşık yüzde 48'lik artış gerçekleşmiştir. Bu sayılan sektörlerin dışında 2024'te Türkiye'nin Irak'a ihracatında öne çıkan diğer sektörler tekstil, makine, otomotiv ve çelik ürünleri olmuştur (Tablo 1).

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN İRAK'A İHRACATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI (2023-2024, MİLYON DOLAR)*

	2023	2024	DEĞİŞİM (YÜZDE)
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamuller	2.117,3	2.147,4	1,4
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	1.113,1	1.158,2	4,1
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	1.037,8	1.143,1	10,1
Kıymetli veya Yarı Kıymetli Taşlar, Kıymetli Metaller, İnciler, Taklit Mücevherci Eşyası, Metal Paralar	1.441,5	983,8	-31,7
Elektrik ve Elektronik	647,5	810,1	25,1
Çelik	695,2	682,7	-1,8
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	602,9	590,4	-2,1
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	525,2	559,8	6,6
Demir ve Demir Dışı Metaller	487,7	549,5	12,7
Mücevher	274,3	452,3	64,9
Yaş Meyve ve Sebze	266,5	393,1	47,5
Makine ve Aksamları	367,6	375,2	2,1
Otomotiv Endüstrisi	277,7	289,8	4,4
İklimlendirme Sanayii	262,4	265,0	1,0
Halı	194,9	264,3	35,6

Kaynak: TİM verilerinden derlenmiştir.

* Tablodaki fasıl sıralaması 2024'te 250 milyon dolardan fazla ihracat yapılan fasıllara göre yazılmıştır.

2024'te iki ülkenin dış ticaretine bakıldığında Türkiye'nin Irak'tan ithalatında bir önceki yıla göre ciddi bir değişim yaşanmadı. Bu yıl Türkiye'nin Irak'tan ithalatında en büyük kalemi teşkil eden “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler” ise yaklaşık yüzde 47'lik artışla 1,5 milyar dolar seviyesine yaklaştı. İthalatta en çok düşüş yaşanan “kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar” faslı ise 148,1 milyon dolardan 6,4 milyon dolara yaklaşık yüzde 96'lık azalma yaşadı. Bu azalmaya karşın “mineral yakıtlar” kalemindeki artışla Türkiye'nin Irak'tan ithalatı düşmedi bilakis takriben 300 milyon dolar arttı (Tablo 2).

TABLO 2. TÜRKİYE’NİN İRAK’TAN İTHALATINDA ÖNE ÇIKAN ÜRÜN GRUPLARI* (OCAK-KASIM 2023-2024, MİLYON DOLAR)

	2023	2024	DEĞİŞİM (YÜZDE)
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Bunların Damıtılmasından Elde Edilen Ürünler	1.015,8	1.489,6	46,6
Odun veya Diğer Lifli Selülozik Maddelerin Hamurları, Geri Kazanılmıő Kağıt veya Karton (Döküntü, Kırpıntı ve Hurdalar)	32,9	54,8	66,6
Bakır ve Bakırdan Eőya	51,8	27,2	-47,5
Ham Postlar, Deriler (Kürkler Hariç) ve Köseleler	9,4	8,9	-5,3
Kıymetli veya Yarı Kıymetli Taşlar, Kıymetli Metaller, İnciler, Taklit Mücevherci Eşyası, Metal Paralar	148,1	6,4	-95,6

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

* Tablodaki fasıl sıralaması 2024’te 5 milyon dolardan fazla ithalat yapılan fasıllara göre yapılmıştır. Ayrıca iki yıl arasındaki deĐiőtım hesaplanırken Aralık dıőarında tutulmuştur. EPDK verilerine göre Türkiye 2024’te Kasım’a kadar Irak’tan takriben 3,76 milyar ton petrol ithal etmiştir (Tablo 3).

Irak bu yıl Türkiye’nin en çok ham petrol ithal ettiği Rusya’dan sonra ikinci konumu sürdürdü. 2022’nin Ocak-Ekim döneminde Türkiye’nin Irak’tan ithal ettiği ham petrol 11 milyon ton iken 2023’te bu miktar 8,8 milyon tona düşmüőtü. 2024’te ise yüzde 57’lik azalmayla 3,7 milyon tona geriledi (Tablo 3 ve Grafik 2). Bu miktarla Irak, Türkiye’nin 13,9 milyon ton petrol ithal ettiği Rusya’nın epey gerisinde kalsa da Türkiye’nin en çok ham petrol ithal ettiği ikinci ülke konumunu korudu. Uluslararası Tahkim Mahkemesinin Türkiye ile Irak arasındaki petrol ihracatı konusunda verdiği karar sonrası 25 Mart 2023’te Irak’tan Ceyhan Limanı’na petrol akışı durmuőtı. Erbil ve Bağdat arasında uzun süredir devam eden görüşmelere rağmen boru hattından petrol ihracatının yeniden başlamasına dair anlaşma sağlanamaması İKBY ekonomisine Nisan 2023’ten bu yana 23 milyar dolar zarar verdi.³⁴ İKBY Doğal Kaynaklar Bakanlığı 24 dolar üretim ve 8 dolar petrolün ulaştırılması maliyetini öne sürmesine rağmen Merkezi Hükümet bütçe yasa tasarısında 12 dolar üretim ve 7 dolar ulaőtım için maliyetin kararlaőtırıldıĐında ısrar etmektedir.³⁵

³⁴ Bekir Aydoğan ve Heman Hussein Yaseen, “İKBY Dış İlişkiler Sorumlusu Dizayi, Petrol Akışının Durmasının 23 Milyar Dolar Zarara Yol Açıőtını Söyledi”, Anadolu Ajansı, 16 Ocak 2025.

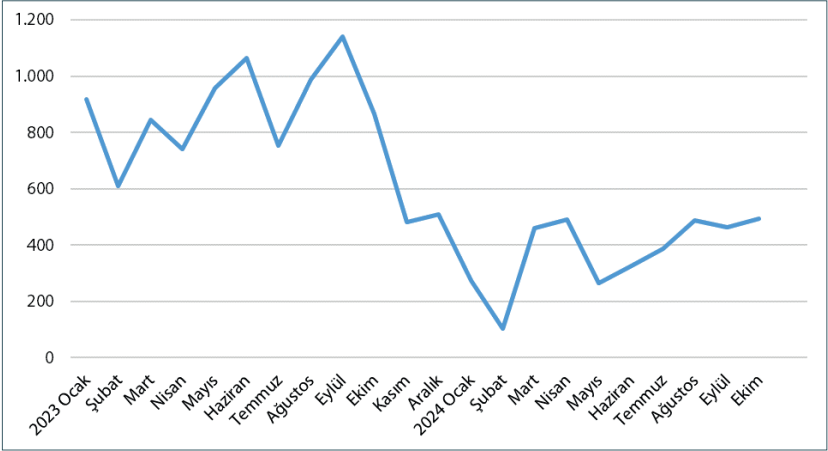
³⁵ Bekir Aydoğan, Heman Hussein Yaseen ve Emrah Akbulak, “Erbil-Bağdat Arasındaki Anlaőtmazlık Nedeniyle Duran Petrol İhracatı Irak Ekonomisine Zarar Veriyor”, Anadolu Ajansı, 6 Eylül 2024.

**TABLO 3. TÜRKİYE'NİN İRAK'TAN PETROL İTHALATI
(OCAK-EKİM 2023-2024)**

	2023		2024		DEĞİŞİM (2023/2024, YÜZDE)
	BİN TON	İRAK'IN PAYI (YÜZDE)	BİN TON	İRAK'IN PAYI (YÜZDE)	
Ocak	917,6	26,60	275,9	7,20	-69,93
Şubat	610,2	18,92	102,6	2,87	-83,18
Mart	843,7	20,48	459,4	10,99	-45,54
Nisan	741,3	20,96	492,6	11,73	-33,54
Mayıs	957,9	22,47	264,2	5,97	-72,41
Haziran	1.065,7	22,08	327,1	7,51	-69,30
Temmuz	752,2	18,25	387,1	8,93	-48,53
Ağustos	988,1	22,71	487,6	11,00	-50,65
Eylül	1.140,0	26,14	464,7	14,30	-59,29
Ekim	865,9	20,40	494,4	12,64	-42,90
Toplam	8.882,6	21,90	3.755,9	9,28	-57,71

Kaynak: EPDK petrol piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Grafik 2. Türkiye'nin Irak'tan Ham Petrol İthalatı (Ocak 2023-Ekim 2024, Bin Ton)

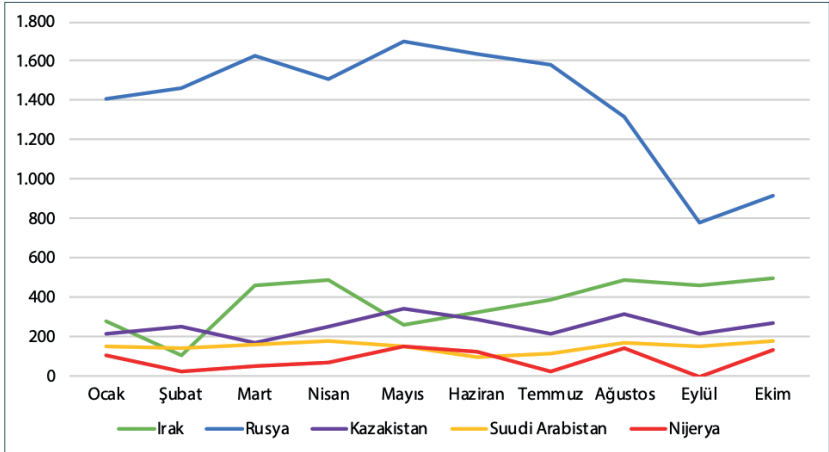
Kaynak: EPDK

* Nisan 2023'te Türkiye-İrak Ham Petrol Boru Hatı'ndan ham petrol akışı durduğu için bu tarihten sonra gerçekleşen petrol akışı Basra Limanı'ndan Ceyhan Limanı'na tankerler aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin 2024'teki ham petrol ithalatına bakıldığında Irak'tan petrol akışının azaldığı dönemlerde Rusya ve Kazakistan'ın devreye girdiği görülmektedir. Türkiye'nin 2023'te 31,3 milyon ton olan ham petrol ithalatı

2024'te 27,5 milyon tona düşerken bu iki ülkeden yapılan petrol ithalatıyla Irak'tan gelmeyen ham petrolün telafisi söz konusu olmuştur. Son yıllarda zirvede olan Rusya'dan ham petrol ithalatının yaz aylarında yarıya düşüşüne karşın Nijerya ve diğer ülkelerden alınan ham petrol seviyelerinde artışlar yaşanmıştır (Grafik 3). Enerji alanında değinilecek bir diğer husus ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Nisan'daki ziyaretinden üç ay sonra Türkiye'den Irak'a elektrik ihracatının üç yıllık aranın ardından tekrar başlamasıdır. İki ülke arasında mevcut 400 KW Cizre-Kasek Enterkonneksiyon Hattı üzerinden Irak'a azami 300 MW'a kadar elektrik sağlanacaktır.³⁶

Grafik 3. Türkiye'nin Ham Petrol İthalatında İlk Beş Ülke (Ocak-Ekim 2024, Bin Ton)

Kaynak: EPDK

SONUÇ

Türkiye-Irak ilişkileri önceki yıllardaki eğilimin aksine 2024'te güvenlik başta olmak üzere birçok alanda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta ise Türkiye'nin yıllardır sürdürdüğü Irak'ın toprak bütünlüğü ve PKK tehdidinin ortadan kaldırılması politikasından geri adım atmamasıdır. Irak'ta ülkenin yeniden kalkınmasını önceleyen ve dengeli dış politika takip eden merkezi hükümetlerin kurulması Ankara ile güvenlik, askeri ve ekonomik iş birliklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Irak'ta birkaç yıl öncesine kadar Merkezi Hükümet, İKBY karşısında zayıf kalmıştır.

³⁶ "Irak'a Elektrik İhracatı 3 Yıllık Aranın Ardından Yeniden Başladı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 22 Temmuz 2024.

2017'den itibaren DEAŞ'ın düşüşüyle IKBY'nin fiilen kontrol ettiği toprakların sınırları daralmış ve Erbil yönetimi bilahare ekonomik gücünü kaybetmiştir. Irak Merkezi Hükümeti, Erbil'in kendisinden bağımsız petrol satarak gelir elde etmesinin önüne geçmiştir. Ayrıca IKBY'nin kontrol ettiği bölgelerdeki maaşların Bağdat tarafından ödenmesinin önü açılmıştır.

Irak'ın büyük ehemmiyet atfettiği, Katar ve BAE'nin de iştirak ettiği Kalkınma Yolu Projesi'nin ise hem Ankara-Bağdat ilişkilerini hem de Türkiye'nin ekonomik ve jeopolitik statüsünü daha da güçlendirmesi beklenmektedir. Uluslararası ticaret koridorlarının çeşitlenmesini sağlayarak küresel ticaretin sürdürülebilirliğini desteklemesi beklenen projenin Hürmüz Boğazı, Babül-mendep Boğazı ve Süveyş Kanalı'nı etkileyecek jeostratejik etkilerinin olması beklenmektedir. Bununla birlikte projenin başarısı finansman sorunlarının çözümü ve Irak'ın güvenlik sorunlarının üstesinden gelmesine bağlıdır. Bu güzergahın geçtiği Telafer'in PKK terör örgütünün son dokuz yılda yerleştiği Musul'un Sincar bölgesine yakınlığı sebebiyle güvenlik açığı oluşabilir. 2020'de Bağdat ile Erbil arasında imzalanan Sincar Anlaşması'nın yürürlüğe girmemesi nedeniyle Merkezi Hükümet güçleri şehrin güvenliğini henüz teslim alamamıştır. Bu minvalde Türkiye, Irak Merkezi Hükümetiyle askeri ve güvenlik iş birliklerini artırmaktadır.³⁷

Türkiye'nin ikili ilişkileri stratejik ortaklık seviyesine çıkarma iradesinin yanında PKK'nın "yasaklı örgüt" ilan edilmesi başta olmak üzere birçok alanda iş birliklerini geliştirmesinde Irak'ın nispeten istikrar dönemine girmesi ve Irak Merkezi Hükümetinin ülkeyi yeniden kalkındırma vizyonu etkili olmaktadır. Türkiye-Irak ilişkilerinin stratejik ortaklık seviyesine ulaşması adına alınan kararların takibi bir hayli önemlidir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 22 Nisan'da Irak'ı ziyareti sırasında imzalanan stratejik çerçeve anlaşmasıyla ihdas edilen iki ülke dışişleri bakan yardımcıları eş başkanlığındaki Ortak Planlama Grubu ve ikili ilişkilerin çeşitli yönlerine ilişkin teknik düzeydeki ortak daimi komiteler marifetiyle Bağdat ile iş birliğinin kurumsal ve sürdürülebilir bir çerçeveye oturtulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda stratejik çerçeve anlaşmasıyla oluşturulan komiteleri denetlemek ve çalışmalara yön vermekle görevli olan Ortak Planlama Grubu, imzalanan anlaşmaların

³⁷ Fatih Oğuzhan İpek, "Kalkınma Yolu Projesi'nde Tarihi Buluşma", *Sabah*, 31 Ağustos 2024; "Irak Türkiye'nin Gündemine Neden Girdi?"

uygulanması ve daimi komitelerin faaliyete geçirilmesi bağlamında gelinen aşamaları ele almaktadır.

PKK ile mücadelede askeri operasyonlar önemli olmakla birlikte sosyal, siyasi, hukuki, ekonomik ve diğer pek çok alanda da terör örgütünün varlığının daraltılması gerekiyor. Bu terör örgütü sadece silahlı varlığıyla değil sözde sivil toplum kuruluşları ve siyasi örgütlenmelerle de Irak'ta kendine yer bulmaya çalışıyor. Ankara'nın Irak'ın istikrarının desteklenmesi ve bu ülkede her kesimle dengeli ilişkiler sağlanması temelinde yürüttüğü dış politika meyvelerini vermektedir. Ankara'nın Bağdat ile ilişkilerinde güvenlik alanında ilerleme kaydettiğinin en önemli göstergesi ise Irak Yüksek Yargı Konseyinin PKK iltisaklı üç siyasi parti hakkında kapatma kararı almasıdır. İkincisi de Irak Merkezi Hükümetinin Duhok ve Erbil kentlerinin Türkiye ile sınır hatlarında yaklaşık 27 sınır karakolu inşa edilmesi için talimat vermesidir.

KRONOLOJİ

6 Şubat	Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Irak ziyaretinde Irak cumhurbaşkanı, başbakanı ve savunma bakanıyla görüşmeler gerçekleştirdi.
22 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bağdat ve Erbil'i ziyaret etti. Bu ziyarette Irak Merkezi Hükümeti ile 26 iş birliği anlaşması imzalandı.
15 Ağustos	Irak Dışişleri Bakanı Fuat Hüseyin liderliğindeki heyet Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi. Yüksek Düzeyli Güvenlik Mekanizmasının dördüncü toplantısı yapıldı.
25 Eylül	BM'nin 79. Genel Kurulu vesilesiyle New York'ta bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkevi'nde Irak Başbakanı Sudani'yi kabul etti.
16 Ekim	Cumhurbaşkanı Erdoğan, IKBY parlamento seçimlerinden dört gün önce IKBY Başkanı Neçirvan Barzani'yi kabul etti.
31 Ekim	Dışişleri Bakanı Fidan, Irak Ulusal Güvenlik Müsteşarı Kasım Araci'yi Ankara'da kabul etti.
1 Kasım	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'ye ziyarette bulunan Irak Başbakanı Sudani'yi Vahdettin Köşkü'nde kabul etti.

TÜRKİYE'NİN MİSİR POLİTİKASI 2024

İSMAİL NUMAN TELCİ

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi ve Sultan Kabus Üniversitesi

2024, Türkiye'nin Mısır'la ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı bir yıl olarak kayıtlara geçmiştir. 2013'te bozulan diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesinin ardından devlet başkanı düzeyinde ilk ziyaretler 2024'te gerçekleşmiştir. İlişkilerin on yıllık husumetin ardından böylesi bir noktaya dönüşmesinin ardında birçok dinamiğin rol oynadığı belirtilebilir. Her şeyden önce her iki ülke için de kriz halinin devamının maliyetinin krizin çözülmesinden çok daha büyük olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun özellikle Mısır için daha belirgin olduğu söylenebilir. 2013'te göreve gelişinden bu yana Mısır'daki bazı toplumsal kesimlerin yoğun tepkisini alan Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi özellikle son iki yıldır ülke ekonomisinin yaşadığı kriz sürecini atlattmakta da zorluklar yaşamaktadır. Buna ilaveten dış politikada özellikle bölgesel gelişmelerin meydana getirdiği belirsizlik ortamı Kahire'yi bölgenin önde gelen aktörleriyle ilişkilerini daha yapıcı bir şekilde sürdürmeye zorlamıştır.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Ortadoğu'da bir dönem çekişmeli ve rekabetçi politikalar yürütölen ölkelerle normalleşme adımlarının bir parçası olarak görölen Mısır bu nedenle Türkiye'nin girişimine olumlu karşılık vermiştir. Bu noktadan sonra 2020'de başlayan süreç yavaş da olsa ilerlemiş, 2022'de Katar'daki Dünya Kupası iki liderin ilk kez yüz yüze görüşmesine sahne olmuş ve 2024'te devlet başkanları karşılıklı resmi ziyaretlerini gerçekleştirmiştir.

Bu anlamda yeni bir dönemi işaret eden 2024 hem iki öлке ilişkileri hem de bölgesel politikalarda Türkiye-Mısır ortaklığının farklı alanlarda gözlemlenebileceği bir sürecin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Nitekim bu anlamda özellikle dış politikada iki öлке arasında koordinasyonun arttığı alanlar görölmüştür. Bunlar arasında Gazze, Sudan ve Afrika Boynuzu başta gelirken Libya ve Doğu Akdeniz'de de daha yakın koordinasyonun yaşanması muhtemeldir.

Öte yandan iki öлке arasındaki normalleşmenin en ciddi etkilerinin ekonomi üzerinde görölməsi beklenmektedir. Nitekim uzun yıllardır 5-6 milyar dolar dolaylarında seyreden karşılıklı ticaret hacmi iki liderin görüşmesinin ardından kısa sürede ivme kazanarak 2024'te 8 milyar doları aşmıştır. Ziyaretler sırasında yapılan açıklamalarda bu rakamın öncelikli olarak 10 milyar dolara ve kısa sürede 15 milyar dolara çıkarılması hedeflenmektedir. Bölgesel ve küresel konjonktürün ortaya çıkarabileceği bir kriz hali ya da her iki ölkenin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan olumsuzluk yaşanmadığı müddetçe Türkiye ve Mısır arasındaki ekonomik ilişkilerin çok daha büyük rakamlara ulaşabileceği tahmin edilebilir.

Bu arka plan ışığında bu çalışma 2024'te Türkiye'nin Mısır politikasına odaklanmaktadır. Öncelikle siyasi normalleşmenin son aşaması olan cumhurbaşkanı düzeyindeki ziyaretlere odaklanan çalışma daha sonra bu sürecin dış politikada başlıca hangi alanlara etki ettiğini ele almaktadır. Son olarak ise iki öлке arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutuna değinilmektedir.

CUMHURBAŞKANI DÜZEYİNDE ZİYARETLER

Türkiye ve Mısır arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecinin son aşaması olan cumhurbaşkanlarının karşılıklı ziyaretleri 2024'te gerçekleşmiştir. Bu aşamaya gelmesinde büyük rol oynayan ve normalleşme konusunda ilk adımı atan Cumhurbaşkanı Erdoğan ziyaret konusunda da önce davranmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 14 Şubat 2024'teki ziyaretiyle on yıllık bir sürenin

ardından Kahire'ye yeniden gitmiştir. Ziyarete cumhurbaşkanına aralarında dışişleri, savunma ve hazine bakanlarının bulunduğu altı bakan, çok sayıda bürokrat, iş adamı ve gazeteci eşlik etmiştir.¹

Türkiye'nin ortaklık geliştirdiği ülkelerle hayata geçirdiği iş birliği mekanizmalarından olan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyinin (YDSK) Mısır ile yeniden başlatılması konusu görüşmelerde ele alınan başlıca hususlardan olmuştur. Bu bağlamda iki ülke çıkarlarına hizmet edecek konuların ele alınacağı konsey toplantılarının yeniden yapılmasına ilişkin anlaşma Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Mısırlı mevkidaşı Sisi tarafından imzalanmıştır. Buna göre iki yılda bir toplanması öngörülen konseyde ortaklıklara konu olacak alanlar arasında ekonomi, ticaret, bankacılık, ulaştırma, havacılık, denizcilik, turizm, sağlık, güvenlik, askeri ve savunma sanayii, organize suç ve terörle mücadele, kültür, eğitim, bilim ve teknoloji, enerji, madencilik, tarım, çevre, kentsel dönüşüm ve iklim değişikliğinin yer alacağı bildirilmiştir.²

Öte yandan iki lider arasındaki görüşmeler sadece ikili ilişkilerle sınırlı kalmamıştır. 7 Ekim 2023'ten itibaren İsrail'in katliamlarına sahne olan Gazze'deki saldırıların sona ermesi konusu iki lider arasındaki başlıca gündem maddesi olmuştur. Öte yandan yine bölgesel krizler kapsamında Libya ve Sudan başta olmak üzere tarafları ilgilendiren ve iki ülkeyi olumsuz etkileyebilecek olan sorunların çözümüne ilgili müzakereler de yürütülmüştür. Görüşmelerin akabindeki basın açıklamalarında bu konulara değinen liderler iki ülkenin krizlerin çözümünde rol oynama çabasında olacaklarını belirtmiştir. Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Libya'da seçimlerin yapılması ve silahlı grupların millî orduya entegrasyonu gibi konularda Türkiye ve Mısır olarak ortak pozisyon aldıklarını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan da Libya, Sudan ve Somali'nin toprak bütünlüğüne vurgu yaparak Türkiye olarak bu konuları önemsediklerini vurgulamıştır.³

Ziyaretin ekonomi boyutu ise iki ülkenin ana gündemleri arasında yer almıştır. Türkiye'nin Afrika'daki en büyük ticari ortağı olan Mısır için Türkiye en

¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan 12 Yıl Sonra Mısır'da! Sisi'den Samimi Karşılama... Erdoğan: Ticaret Hacimimizi 15 Milyar Dolara Çıkartacağız", *Hürriyet*, 14 Şubat 2024.

² Mümin Altaş ve İsmet Karakaş, "Türkiye ve Mısır Arasında İşbirliği Kapsamında Ortak Bildiri İmzalandı", *Anadolu Ajansı*, 14 Şubat 2024.

³ "Erdoğan, Sisi ile Görüşti: 'Ortak Projeler Geliştireceğimize İnanıyorum'", *BBC Türkçe*, 14 Şubat 2024.

büyük beşinci ticari ortak durumundadır.⁴ İki ülke arasındaki diplomatik krize rağmen ticari faaliyetler artarak devam etmiş ve günümüzde yıllık karşılıklı ticaret hacmi yaklaşık 8 milyar doları aşmıştır. İki lider bu rakamın 15 milyar dolara çıkarılması konusunda fikir birliğine varırken bu konuda gereken adımların atılması konusunda ilgili bakanların çalışacaklarını vurgulamıştır.⁵

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mısır ziyareti bölgesel krizlerin yoğunlaştığı ve küresel belirsizliklerin arttığı bir dönemde yapıcı bir adım olarak görülebilir. Nitekim Türkiye, Mısır'ın Ortadoğu ve Afrika siyasetlerinde başlıca aktörlerden birisi olduğunu kabul etmekte ve bu bölgelere yönelik politikalarında Kahire ile iş birliğine önem vermektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyaretini izleyen süreçte Gazze başta olmak üzere Libya, Sudan, Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz gibi kriz bölgelerinde Ankara ile Kahire arasındaki diyalogun arttığı gözlemlenmiştir.

Artan temasların bir diğer çıktısı da Cumhurbaşkanı Sisi'nin Türkiye ziyareti olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin ardından 4 Eylül 2024'te Ankara'ya gelen Sisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından havalimanında karşılanmıştır. Ziyaret kapsamında düzenlenen YDSK toplantısında iki ülke iş birliğini güçlendirmek amacıyla 17 yeni anlaşma imzalanmıştır. İş birliğine konu olan alanlar arasında enerji, çevre, sivil havacılık, demir yolları, yükseköğretim, sağlık, bilgi ve iletişim teknolojileri, ekonomik kalkınma ve şehircilik bulunmaktadır.⁶

Görüşmeler sonrasındaki basın açıklamalarında iki liderin iş birliği vurgusu yaptıkları görülmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan "Türkiye ve Mısır'ın bölgesel barış ve istikrara katkıları hayati önemde. Gazze başta olmak üzere bölgesel meselelerin çözümü için düzenli istişarelerde mutabık kaldık" diyerek iki ülke arasındaki iş birliğinin devam edeceğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan İsrail'in saldırıları nedeniyle büyük bir insani krizin yaşandığı Gazze'ye giden yardımların yüzde 32'sinin Türkiye tarafından tedarik edildiğini belirtmiş ve bu yardımların Gazze'ye ulaştırılmasında Mısır makamlarının desteğini aldıklarını vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Sisi de Gazze'de ateşke-

⁴ Emirhan Yılmaz, "Türkiye'nin Afrika'ya İhracatında Mısır Ön Planda", Anadolu Ajansı, 14 Nisan 2024.

⁵ "Erdoğan: Mısır'la Ticaret Hacmini 15 Milyar Dolara Çıkaracağız", Bloomberg, 14 Şubat 2024.

⁶ "Sisi'nin Ankara Ziyareti: 17 Anlaşma İmzalandı, Erdoğan 'İşbirliğimizi Daha da İleriye Taşıyoruz' Dedi", BBC Türkçe, 4 Eylül 2024.

sin sağlanması ve Batı Şeria'da saldırıların sonlanması konusunda Mısır ve Türkiye'nin çağrılarını yinelediklerini ifade etmiştir. Sisi ayrıca Suriye halkını olumsuz etkileyen krizin son bulması konusunu da ele aldıklarını belirtirken Ankara ve Şam yönetimleri arasındaki yakınlaşmayı memnuniyetle karşıladıklarını dile getirmiştir.⁷

Lider düzeyinde son ziyaret Aralık 2024'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kahire'de düzenlenen D8 zirvesine katılımı kapsamında gerçekleşmiştir. Zirvedeki temaslarının yanı sıra Sisi ile de resmi bir görüşme yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke arasında özellikle enerji, ulaştırma ve kalkınma gibi alanlarda iş birliğinin artırılmasını hedeflediklerini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriye konusuna da değinerek siyasi birlik ve toprak bütünlüğünün önemli olduğunu vurgulamış ve Suriye'nin iç uzlaşısını sağlaması ve yeniden kalkınmasına Türkiye'nin desteğinin süreceğinin altını çizmiştir.⁸

ARTAN DIŞ POLİTİKA ORTAKLIKLARI

Türkiye ve Mısır arasındaki normalleşme sürecinin cumhurbaşkanlarının ziyaretleriyle tamamlanmasının ardından hem ikili ilişkiler hem de Ankara ve Kahire'nin dış politika angajmanlarında artan bir iş birliği görülmüştür.⁹ Bu süreçte Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın yoğun ve aktif diplomatik temasları büyük rol oynamıştır. 2024'te Dışişleri Bakanı Fidan Mısır'ı ikisi Cumhurbaşkanı Erdoğan'a eşlik etmek suretiyle olmak üzere dört kez ziyaret etmiş ve iki ülke arasında dış politika alanındaki iş birliğinin koordinasyonunun sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu ziyaretlerden birinde Dışişleri Bakanı Fidan ve beraberindeki heyet Gazze'ye yönelik yardımların koordinasyonunu yerinde incelemek üzere Ariş şehrine gitmiştir. Yine 10 Eylül 2024'te Arap Ligi 162. Dışişleri Bakanları Konseyine hitap eden Dışişleri Bakanı Fidan konuşmasında Türkiye'nin Gazze başta olmak üzere Arap dünyasındaki sorunların çözümü için her türlü desteği vermeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasında Gazze'deki katliamlara özellikle değinen Dışişleri Bakanı Fidan şu ifadeleri kullanarak birlik mesajı vermiştir:

⁷ Gulsen Solaker, "Erdoğan ile Sisi Buluştu, 18 Belge İmzalandı", Deutsche Welle Türkçe, 4 Eylül 2024.

⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile Görüşmesine Dair Açıklama", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 19 Aralık 2024.

⁹ İsmail Numan Telci, "Küresel Jeopolitikte Türkiye-Mısır Eksenli: Bölgesel İş Birliğinin Uluslararası Siyasete Olası Etkileri", *Kriter*, Cilt: 8, Sayı: 88, (Mart 2024).

Uluslararası sistem, Filistin’de soykırımı engellemede başarısız kalmıştır. Zaman, halklarımızı ve onurumuzu savunmak için birlik ve dayanışma zamanıdır. Filistinlilerin, Arapların ve Müslümanların hayatlarının diğerlerinden daha az önemli olduğunu asla kabul edemeyiz. Gazze’deki kuŐatma altındaki halkın benzeri görülmemiş şekilde topluca cezalandırılması artık giderek Batı Şeria’ya yayılıyor. İsrail mevcut koŐullardan yararlanıyor ve bölünmeleri istismar ediyor. Arap ülkeleri olsun, Müslüman ülkeler olsun, Filistinli gruplar olsun, BM olsun, saffarımızı sıkılaŐtırmalıyız. Ancak o zaman bu barbar savaş makinesini durdurabiliriz.¹⁰

Bu durum kendisini önce Gazze meselesinde gösterirken Türkiye ve Mısır hem İsrail’in katliamlarını durdurması hem de Gazze’ye insani yardım ulaştırılması konusunda koordineli bir Şekilde çalışmıştır. Ankara ve Kahire’nin İsrail-Filistin çatıŐmasına kalıcı bir çözüml bulunması konusunda yakın iş birliği yaptığı da gözlemlenmiştir.¹¹ Öyle ki bazı analistlere göre Türkiye ve Mısır önümüzdeki süreçte İsrail ve Filistin arasındaki barış müzakerelerinin yeniden başlatılması için temel aktörler olarak görülmektedir.¹²

Bu kapsamda özellikle Dışışleri Bakanı Fidan’ın Mısırlı mevkidaşıyla yoğun görüşme trafiği gerçekteŐirdiĐi görülmüştür.¹³ Bu noktada Mısır’ın ateşkes müzakerelerinde ara bulucu rolü ve Refah Sınır Kapısı üzerindeki kontrolü kritik önem taŐırken Türkiye’nin de Gazze halkını desteklemek için diplomatik kanallarını kullanması ve insani yardım ağlarını desteklemesi Filistinlilerin mücadelesinde hayati rol oynamıştır. Bununla birlikte Türkiye gerek ABD yönetimi gerekse Avrupalı liderler üzerinde baskı oluşturarak İsrail’e olan desteği kırdırmayı amaçlamıştır.

2024’te Türkiye ve Mısır’ın dış politikada iş birliği yaptığı bir diğer alan da Sudan’daki kriz olmuştur. Sudan’da yaşanan kriz Afrika Kıtası’nda etkinliğini

¹⁰ “Dışışleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın Arap Ligi 162. Dışışleri Bakanları Konseyi Toplantısında Yaptığı Konuşma”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 10 Eylül 2024.

¹¹ “Turkey, Egypt Forge Common Stance on Gaza, Pledge to Cooperate on Trade, Energy”, France24, 4 Eylül 2024.

¹² Abderahman Salaheldin, “Together, Egypt and Turkey May Have What It Takes to Restart Israeli-Palestinian Peace Negotiations”, Atlantic Council, 23 Ocak 2025.

¹³ “Fidan ve Mısır Dışışleri Bakanı Şukri’nin Görüşmesinde Gündem Gazze’ye Yardım”, Reuters, 20 Nisan 2024; BıŐranur Koca, “Dışışleri Bakanı Fidan, Mısır Dışışleri Bakanı Şukri ile Telefonda Görüştü”, Anadolu Ajansı, 26 Haziran 2024; “Dışışleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın Mısır Dışışleri Bakanı Bedir Abdulati ile Ortak Basın Toplantısı”, T.C. Dışışleri Bakanlığı, 5 Ağustos 2024; Tuğba Altun, “Bakan Fidan, Mısırlı Mevkidaşı Abdulati ile Telefonda Suriye’deki Gelişmeleri Görüştü”, Anadolu Ajansı, 4 Aralık 2024.

giderek artıran Türkiye ve kıtanın bir parçası olan Mısır için birçok olumsuz gelişmeyi beraberinde getirme potansiyeli barındırmaktadır.¹⁴ Bu nedenle Sudan'da her iki ülke de devam eden iç savaşı sona erdirmeye ve barışçıl bir geçişi kolaylaştırma çabalarını desteklemede aktif rol oynamaktadır.¹⁵ Mısırlı mevkidaşını İstanbul'da ağırlayan Dışişleri Bakanı Fidan açıklamasında Türkiye ve Mısır'ın Sudan'daki krizin sona erdirilmesi için koordineli şekilde çalıştığını ifade etmiştir.¹⁶ Bu noktada iki ülke krizin çözümü adına diplomatik girişimlerin yoğunlaştırılması için çaba sarf etmektedir. Nitekim Sudan'daki kriz ülkenin kuzey komşusu olan Mısır'ı doğrudan etkilemekte ve özellikle göç konusu başta olmak üzere birçok sorunu beraberinde getirmektedir.¹⁷ Öte yandan Afrika Boynuzu'nda çatışma ortamının derinleşmesi de halihazırda kırılgan yapıdaki Mısır için güvenlik riskleri barındırmaktadır.

2024'te Türkiye ve Mısır'ın dış politika koordinasyonunun odak noktalarından bir diğeri de Somali ve Etiyopya arasında Addis Ababa hükümetinin Somaliland ile imzalanan mutabakat zaptı nedeniyle yaşanan kriz olmuştur.¹⁸ Somali'nin uzun yıllardır kilit müttefiklerinden biri olan ve ülkede önemli yatırımları bulunan Türkiye, Somali'nin egemenliğine ve bölgesel istikrara tehdit olarak görülen Addis Ababa'nın eylemlerine karşı Mogadişu'nun yanında net bir pozisyon almıştır. Aynı şekilde Mısır da bu süreçte Etiyopya ile bölgesel anlaşmazlıklarının da etkisiyle Somali hükümetine destek vermiştir. Türkiye ve Mısır bu sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini vurgularken tarafların uluslararası hukuka saygı göstermeleri gerektiğini de savunmuştur. Burada esasında temel vurgu Etiyopya'nın Somaliland ile imzaladığı anlaşmanın uluslararası hukuka uygun olmadığıdır. Ankara ve Kahire yönetimlerinin krizin çatışmaya dönüşmeden çözülmesini istemesinin arkasındaki

¹⁴ Kidane Kiros, "The Ongoing War in Sudan and Its Implications for the Security and Stability of the Horn of Africa and Beyond", Policy Center for the New South, 12 Ekim 2024.

¹⁵ Federico Donelli, "In the Horn of Africa, Turkey and Egypt Unfold a Strategic Alignment—or Potential Rivalry", Atlantic Council, 23 Ocak 2025.

¹⁶ Esra Tekin, "Ankara, Cairo Working Together to Find Lasting Solution to Sudan Crisis: Turkish Foreign Minister", Anadolu Ajansı, 20 Nisan 2024.

¹⁷ Wedad Osman, "My People are Stranded: Bearing Witness to the Struggle of Sudanese Refugees in Egypt", Refugees International, 4 Eylül 2024; "Egypt Now Biggest Recipient of Sudanese Forced to Flee Ongoing War", United Nations High Commissioner for Refugees, 8 Kasım 2024.

¹⁸ "Turkey-Egypt Détente: Implications for Somalia", The Pan African Review, 10 Eylül 2024; "Turkey, Egypt Discuss Africa Situation as Dispute Between Ethiopia and Somalia Continues", The New Arab, 13 Kasım 2024.

temel motivasyonların Afrika Boynuzu'nda olası geniş çaplı çatışmaların engellenmesi ve bölge ülkelerinin toprak bütünlüğünün korunması olduğu söylenebilir. Bu noktada Türkiye ve Mısır diplomatik kanalların yetersiz kalma ihtimaline karşı askeri adımlar da atarak Somali'ye desteklerini yinelemeleri Etiyopya tarafında önemli caydırıcı etki yapmıştır.¹⁹ Nitekim izleyen süreçte Türkiye'nin Somali ve Etiyopya arasındaki ara buluculuk önerisi başarılı olmuş ve taraflar Aralık 2024 itibarıyla müzakerelere katılmayı kabul etmiştir.²⁰

EKONOMİK İLİŞKİLER

2024'te Türkiye ile Mısır arasındaki ekonomik ilişkiler son yıllarda yaşanan normalleşme sürecine paralel olarak olumlu bir şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle iki ülke arasında ticaret noktasında yaşanan iyileşmenin –cumhurbaşkanlarının karşılıklı ziyaretlerinin de etkisiyle– daha büyük bir ivmeyle gerçekleşmesi beklenmektedir. Nitekim özellikle koronavirüs (Covid-19) salgını ve artan bölgesel ve küresel belirsizliklerin de etkisiyle ekonomik sıkıntılar yaşayan iki ülke ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi konusunda en üst düzeyde adımlar atarak bu anlamda kararlılık göstermiştir. Bu durum farklı alanlarda da iş birliklerine imkan verirken karşılıklı yeni yatırımların yolunu açmıştır. Özellikle inşaat, tekstil, endüstri, ağır sanayi ve enerji gibi sektörlerde tarihsel olarak güçlü ekonomik bağları olan Türkiye ve Mısır 2024'teki hem cumhurbaşkanları hem de ilgili bakanların çalışmalarının da desteğiyle iş birliklerini artırma kararı almıştır. Bu anlamda göze çarpan önemli hamleler olarak Türkiye'nin Mısır'a makine ve demir-çelik ürünleri ihracatının artış trendine girmesi ve benzer şekilde Mısır'dan tarım ürünleri ve ham maddeleri ithalatının artıŐı belirtilebilir. Öte yandan iki ülkenin stratejik konumları ve bölgesel enerji güvenliğine ilişkin ortak çıkarları göz önünde bulundurulduğunda başta doğal gaz ve yenilenebilir enerji olmak üzere enerji sektöründe iş birliğini artırma konusunda da yeni girişimlerin hayata geçirilebileceği söylenebilir.

2021-2024 arasında 6 milyar doların biraz üzerinde gerçekleşen ticaret hacmi 2024'le birlikte ciddi oranda artışa geçmiştir. İki ülke liderinin karşı-

¹⁹ "Egypt Delivers More Weapons to Somalia amid Rising Tensions with Ethiopia", Aljazeera, 23 Eylül 2024; Hamza Hendawi, "Egypt Sending Troops by Air and Sea for New African Union Force in Somalia", The National, 31 Aralık 2024.

²⁰ Gökhan Kavak, "Afrika Boynuzunda Somali-Etiyopya Gerginliği ve Türkiye'nin Arabuluculuğu", Anadolu Ajansı, 12 Aralık 2024; "Somalia, Ethiopia Agree on Compromise to End Tension, Turkish Leader Says", Aljazeera, 12 Aralık 2024.

lıklı ziyaretlerinin oluşturduğu olumlu hava ve iş dünyasının bu sürece destek vermesiyle ticaret hacmi tarihin en yüksek rakamına ulaşarak 8,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Karşılıklı ticaret rakamlarına bakıldığında geçmiş yıllarda Türkiye'nin lehine bir durumdan söz edilebilecekken 2024 itibarıyla Mısır'ın lehine bir durum söz konusudur. Yani Mısır'ın Türkiye'ye ihracatı Türkiye'nin Mısır'a ihracatından yüksek gerçekleşmiştir. Nitekim Mısır 2024'te Türkiye'ye tarihinin en büyük ihracat rakamını gerçekleştirerek rekor kırmıştır. Bu durum artık sadece Mısır'ın Türkiye'nin önemli dış ticaret pazarlarından birisi olarak değil Türkiye'nin de Mısır için çok ciddi bir dış pazar olarak görülmesi anlamına gelmektedir.

**TABLO 1. TÜRKİYE'NİN MİSİR İLE İHRACAT VE İTHALATI
(2021-2024, BİN DOLAR)**

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM TİCARET HACMİ
2021	4.034.279	2.087.214	6.121.493
2022	4.052.807	2.331.113	6.383.921
2023	3.004.709	3.084.384	6.089.094
2024	4.176.753	4.410.583	8.587.236

Kaynak: TÜİK

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türkiye-Mısır İş Konseyi Başkanı Mustafa Denizer yaptığı açıklamada ilişkilerdeki normalleşmenin ekonomik aktörlere güven verdiğini ve yatırım ortamını rahatlattığını ifade etmiştir. Mısır'daki Türk yatırımlarının 3 milyar doları aştığını vurgulayan Denizer halihazırda Türk iş adamlarının Mısır'daki yatırımlarında 100 bin kişinin istihdam edildiği ve bu yönüyle Mısır ekonomisine önemli bir katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Denizer ayrıca söz konusu ivmenin devam etmesi durumunda Mısır'ın Türk sanayisi için ikinci bir üretim üssü olabileceğinin altını çizmiştir.²¹

Bu kapsamda 2024'teki önemli gelişmeler arasında üst düzey ekonomik diyalogların yeniden başlaması, ticareti ve karşılıklı yatırımları engelleyebilecek unsurların ortadan kaldırılmasına odaklanan mekanizmaların geliştirilmesi yer almıştır. Bununla birlikte yeni yatırımları teşvik etmek için ortak komiteler de hayata geçirilmiştir. Mısır'ın inşaat ve imalat sektörlerinde önemli oyuncular arasında yer alan Türk şirketleri yaşanan siyasi normalleşmenin

²¹ Seda Tolmaç, "Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'nin Türkiye Ziyaretinin İkili Ticarete İvme Kazandırması Bekleniyor", Anadolu Ajansı, 3 Eylül 2024.

ardından altyapı projeleri ve sanayi bölgelerindeki yeni fırsatları araştırmak üzere girişimlerini artırmıştır. Bu kapsamda otomotivden tekstile birçok alanda sektörel bazda toplantılar düzenlenmiştir.²² Öte yandan Mısırlı iş adamları ve giriŐimciler de Türkiye'nin güçlü üretim altyapısı ve Avrupa ve Orta Asya pazarlarına açılan kapı konumundan yararlanmayı amaçlamaktadır. 2024'te liderler düzeyinde gerçekleşen ziyaretlerde her iki hükümet de özellikle ikili ticareti artırmak için gümrük prosedürlerinin kolaylaştırılması, vergi indirimi ve tarifelerin düşürülmesi konularına odaklanmıŐtır. Bunlara ilaveten özellikle bilgi teknolojisi, sağlık hizmetleri ve yenilenebilir enerji gibi sektörlerde inovasyonu ve teknoloji transferini teşvik etmek için kamu-özel sektör ortaklıklarının teşvik edilmesine de artan bir vurgu yapılmıştır.²³

Bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye-Mısır ekonomik ilişkilerinin potansiyelinin tam olarak hayata geçirilmesinde zorluklar devam etmektedir. Küresel düzeyde yaşanan siyasi belirsizlikler ve bölgesel jeopolitik dönüşümler iş birliğinin hızını etkilemekte ve ilgili potansiyelin ortaya çıkmasını engellemektedir. Nitekim söz konusu durum iki ülkedeki iş adamlarını da temkinli davranmaya sevk etmektedir. Bunun yanında her iki ülkenin de iç ticari dinamikleri zaman zaman yatırımcılar için endişe kaynağı oluşturmaktadır. Yüksek enflasyon, kurdaki dalgalanmalar ve siyasi belirsizlikler yatırım kararlarında olumsuz etkiye neden olabilmektedir. Ancak 2024'te karşılıklı üst düzey ziyaretler ve iki ülke ekonomilerindeki güven artırıcı gelişmeler tarafların ekonomik ortaklıklarını derinleştirme kararlılıklarına destekte bulunmaktadır.

SONUÇ

Türkiye ve Mısır arasında dört yılı aşkın süredir devam eden normalleşme adımları iki ülke devlet başkanlarının 2024'te gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretlerle tamamlanmıştır. İslam dünyasının bu önemli iki ülkesi arasındaki normalleşme Ankara ve Kahire'ye bölgesel krizlerin çözümünde ortak roller

²² Mahmut Geldi, "Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi Şen: Mısır'daki Türk Yatırımları Genişlemeye ve Büyümeye Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 28 Ocak 2025; Mert Davut, Sehernur Karsu ve Amer Fouad Fouad Solyman, "Türkiye ile Mısır 15 Milyar Dolarlık Ticaret Hedefi için Yeni İŐbirliklerine Odaklandı", Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2025.

²³ Mustafa Ali Akyol, "Türk Şirketlerin 3,5 Milyar Dolardan Fazla Yatırım Yaptığı Mısır, Daha Fazla Yabancı Yatırım Çekmek için Yeni Vergi İndirimi Hazırlığında", Patronlar Dünyası, 20 Şubat 2025.

oynama ve öncü aktörler olma konusunda önemli bir siyasi nüfuzu beraberinde getirmektedir.

Bu gelişme Gazze konusunda İsrail üzerindeki baskının artmasına öncülük ederken Türkiye ve Mısır'ın bu anlamda ortak hareket etmeleri mevcut süreçte kritik bir rol oynamaktadır. Öte yandan Ankara-Kahire iş birliğinin Somali ve Etiyopya arasındaki krizin çözümünde de etkili olduğu görülmüştür. Nitekim krizin ilk dönemlerinde Somali üzerinde baskı kuran Etiyopya, Türkiye ve Mısır'ın telkinleri ve kısmi askeri önlemlerinin de etkisiyle geri adım atmak durumunda kalmıştır. Benzer bir durumun Sudan'daki krizin çözümünde de rol oynaması göstermektedir iki ülke iş birliği bölgesel krizlerin çözümü konusunda daha fazla ümitvar olunmasına neden olacaktır. Bu anlamda Libya, Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz'de hem kriz çözümü hem de yeni iş birliği dinamiklerinin hayata geçirilmesinde Ankara-Kahire diyalogu önem arz edecektir.

Özetle Türkiye ile Mısır arasındaki normalleşme ve ortaya çıkan bu yeni iş birliği temelli ilişki dinamiğinden iki ülkenin yanı sıra tüm bölgesel aktörler kazanım elde edebilecektir. Ortadoğu siyasetinin uzun yıllardır ihtiyaç duyduğu bu yeni ittifakın şekillenmesi bölgede barış, istikrar ve kalkınmayı hedefleyen aktörler için desteklenmesi gereken bir denklem olarak görülmelidir.

KRONOLOJİ

14 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan on iki yıl aradan sonra Mısır'a ilk kez resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
20 Nisan	Mısır Dışişleri Bakanı Semih Şükri, İstanbul'a bir ziyaret gerçekleştirdi ve Dışişleri Bakanı Fidan tarafından ağırlandı.
4 Ağustos	Dışişleri Bakanı Fidan Mısır'a iki günlük bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret kapsamında Dışişleri Bakanı Fidan Mısır'ın Sina bölgesindeki Arış şehrine giderek Gazze'ye yönelik yardımların koordinasyon faaliyetlerini yerinde inceledi.
4 Eylül	Mısır Cumhurbaşkanı Sisi resmi temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya geldi. Göreve gelişinden bu yana ilk kez Türkiye'yi ziyaret eden Sisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan ile birlikte YDSK'ye başkanlık etti. Ziyaret kapsamında iki ülke arasında 17 anlaşma imzalandı.
10 Eylül	Dışişleri Bakanı Fidan, Arap Ligi 162. Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısına katıldı. Türkiye toplantıya on üç yıl sonra ilk kez iştirak etti.

- 17 Aralık Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği heyeti Kahire’de düzenlenen D8 Ticaret ve Sanayi Odası Genel Kuruluna katıldı.
- 19 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan Mısır’da düzenlenen D8 zirvesine katılmak üzere Kahire’ye gitti ve bu ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Sisi ile de bir görüşme gerçekleştirdi.

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI 2024

FİLİZ CİCİOĞLU

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2024’te Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkileri AB Konseyinin talebi doğrultusunda dönemin AB Konseyi Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell ile Avrupa Komisyonu Genişlemeden Sorumlu Üyesi Oliver Varhelyi tarafından hazırlanan ve 29 Kasım 2023’te sunulan Ortak Rapor¹ çerçevesinde şekillenmiştir. Bu rapor iki taraf arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin mevcut durumunu değerlendirerek iş birliğini geliştirmeye yönelik çeşitli öneriler sunmuştur. Türkiye’nin jeopolitik önemine vurgu yapılan belgede Gümrük Birliği’nin modernizasyonu ve ekonomik ilişkilerin karşılıklı fayda sağladığına dikkat çekilmiş, AB’nin Türkiye ile ilişkilerini iler-

¹ “Joint Communication to the European Council State of Play of EU-Türkiye Political, Economic and Trade Relations”, Avrupa Komisyonu, 29 Kasım 2023, https://enlargement.ec.europa.eu/joint-communication-european-council-state-play-eu-turkiye-political-economic-and-trade-relations-0_en, (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025).

letmesinin stratejik çıkarlarıyla örtüştüğü belirtilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Diyalogu, Avrupa Yatırım Bankası'nın Türkiye'de yeniden faaliyete geçmesi, Türkiye'nin AB'nin gayriresmi dışişleri toplantılarına yeniden katılımı, mülteci mutabakatının yenilenmesi, vize serbestisi ve Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi konular 2024'te ele alınacak başlıca gündem maddeleri olarak belirlenmiştir.

2023'ün başından itibaren Doğu Akdeniz'de gözlemlenen yumuşama ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ilişkilerde kaydedilen olumlu gelişmeler uluslararası konjonktürde de dikkat çekmiştir. Bölgesel dış politika, güvenlik ve savunma alanlarında Türkiye ile AB arasındaki iş birliği ihtiyacının giderek arttığı ve taraflar arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ve ileriye taşınması gerekliliği daha güçlü şekilde gündeme getirildiği halde 2024'te kronik sorunlar çözülememiştir.

SİYASİ İLİŞKİLER

AVRUPA PARLAMENTOSU SEÇİM SONUÇLARI VE TÜRKİYE

Haziran 2024'teki Avrupa Parlamentosu (AP) seçimleri AB açısından yıla damga vuran en önemli gelişmelerin başında gelmiştir. Seçimlerde aşırı sağ ve popülist partiler özellikle göç, güvenlik ve kimlik politikalarına odaklanarak oylarını artırmıştır. Bu partiler genellikle Türkiye'nin AB üyelik sürecine karşı olumsuz bir tavır sergilemekte ve Ankara ile ilişkilerde daha katı bir tutum talep etmektedir. Bu durumun Türkiye'nin AB tam üyelik sürecinde ek zorluklar oluşturabileceği fikrini ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Geleneksel olarak Türkiye karşıtı tavırların daha baskın olduğu aşırı sağ grupların göç, üyelik müzakereleri, Türkiye ile Gümrük Birliği'nin yenilenmesi ve vize serbestisi gibi konularda Ankara'yı zorlayıcı adımlar atma ihtimalinin artması beklenmektedir.² Aşırı sağın yükselmesiyle ilgili ikinci kaygı unsuru ise Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan çok sayıdaki Türkiye kökenli kişinin yaşam koşulları ve güvenliklerini etkileyebilecek olmasıdır. Türkiye başta Almanya olmak üzere bu ülkelerle yapılan temaslarda sayıları milyonları bulan Türkiye kökenli kişilerin yükselen milliyetçilik ve İslamofobi gibi akımlardan korunması için çağrıda bulunmaktadır.³

² "2024 Avrupa Parlamentosu Seçimleri Rapor", Milli İstihbarat Akademisi, (Mayıs 2024), https://mia.edu.tr/uploads/f/08062024_1.pdf, (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025).

³ "Avrupa Parlamentosu Seçimleri Türkiye-AB İlişkilerini Nasıl Etkiler?", BBC Türkçe, 11 Haziran 2024.

Türkiye seçim sonrası oluşan yeni AP'nin daha dengeli ve yapıcı bir politika benimsemesini umut etmektedir. Üyelik sürecini hızlandırmak için somut adımlar talep etmekte ve AB ile askıya alınan Ortaklık Konseyi ve Yüksek Düzeyli Diyalog mekanizmalarının yeniden canlandırılmasını istemektedir. Ancak AP'nin Türkiye'ye yönelik eleştirilerinin özellikle demokrasi, insan hakları ve yargı bağımsızlığı gibi alanlarda artması beklenmektedir.

AVRUPA KOMİSYONU TÜRKİYE RAPORU

Türkiye-AB ilişkileri açısından 2024'teki diğer bir önemli gelişme Avrupa Komisyonu tarafından 30 Ekim'de Batı Balkanlar, Ukrayna ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 10 ülke için yayımladığı genişleme raporudur. Rapor dönemin Dış Politika ve Güvenlikten Sorumlu Yüksek Temsilcisi Josep Borrell ve Genişlemeden Sorumlu Komiser Oliver Varhelyi'nin Brüksel'de düzenlediği basın toplantısıyla kamuoyuna duyurulmuştur. AB, Türkiye için hazırladığı 95 sayfalık raporda üyelik müzakerelerinin 2018'den bu yana ilerlemediğini vurgulamıştır. Özellikle hukukun üstünlüğü, demokratik denge denetleme mekanizmaları, kamu yönetimi reformu, yolsuzlukla mücadele, temel haklar, yargı usulleri, sivil toplumun alanı, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı, medya ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, AB ortak dış, güvenlik ve savunma politikasına uyum, Gümrük Birliği kuralları, ortak gümrük tarifesi ve dış ticaret politikasına uyum ile sosyal haklar gibi konularda uyumda ilerleme olmadığı ileri sürülerek reform sürecinin durması eleştirilmiştir.⁴ Bunun yanında raporda ekonomik ve yapısal ilerlemeler, Doğu Akdeniz ve Yunanistan ile ilişkiler, Kıbrıs sorunu ve AB'nin tutumu, ilişkilerin yeniden canlandırılması gibi konular da öne çıkmıştır.⁵

Bölgesinde çok önemli bir aktör olmasına rağmen Türkiye'nin ortak dış ve savunma politikası kapsamında AB'ye uyumunun çok düşük oranda olduğunun belirtildiği raporda Ankara'nın Brüksel'in kabul ettiği Rusya yaptırımlarına katılmaması ve Hamas'ı "terör örgütü" olarak kabul etmemesi eleştirilmiştir. Rapora göre 2023'te yüzde 9 olan uyum oranı 2024'te yüzde 5 olarak kaydedilmiştir. Raporunda ayrıca Türkiye'nin, İsrail'in Filistin'e yönelik

⁴ Üyelerinin önemli bir kısmı İsrail'in Gazze halkına karşı uyguladığı soykırıma destek veren AB'nin Türkiye'ye temel haklar konusunda eleştiride bulunması ise ayrıca eleştirilmeye değer bir konudur.

⁵ Çiğdem Nas, "Avrupa Komisyonunun 2024 Türkiye Raporu: Aday Ülke Türkiye'nin Gidişatı ve AB Sürecinde Sorunlar", Marmara Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Raporu, 30 Ekim 2024.

saldırıları karşısında bu ÷lkeye uyguladığı ticaret ambargosu ve BRICS ÷lkelere toplantısına üst düzey katılımına da dikkat çekilmiştir.⁶ Raporda İsrail'in Gazze'de Filistinlilere karşı uyguladığı soykırımdan ise bahsedilmemiŐtir.

Önceki raporlarda olduğu gibi bu yıllık raporda da Türkiye'nin 3,5 milyondan fazla Suriyeliye ev sahipliği yapması Avrupa Komisyonu tarafından övgüyle karşılanmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin göç ve düzensiz göç politikalarını AB ile uyumlu hale getirme çabaları, doğu ve güney sınırlarını korumasıyla Avrupa'ya yasa dışı geçiŐleri engellemesi konuları da raporda önemle vurgulanan başlıklar arasında yer almaktadır. Taraflar arasında imzalanan ancak daha sonra askıya alınan Geri Kabul Anlaşması'nın uygulanması ve Türkiye'nin özellikle komşusu Yunanistan'dan düzensiz göçmenleri geri kabul etmesi sıklıkla üzerinde durulan ve Ankara'dan talep edilen bir başlıktır. Brüksel'in özellikle 2024'te kabul ettiği yeni Göç ve İltica Paktı ve bazı AB üyesi ÷lkelerin göç konusunda daha korumacı hale gelen politikaları göç konusunun Türkiye-AB ilişkilerinin gündeminde uzun süre yer alacağını göstermektedir.⁷

Dışişleri Bakanlığının raporla ilgili yayımladığı açıklamada Türkiye'nin ekonomik ve yapısal reformlarda ilerleme kaydettiği, AB standartlarına uyum sağlama çabalarını sürdürdüğü belirtilmiştir. Dışişleri Bakanlığı özellikle Ortaklık Konseyi ve Yüksek Düzeyli Diyalog Toplantıları gibi askıya alınmış diyalog mekanizmalarının yeniden işlerlik kazanmasının önemine vurgu yapmıştır. Raporda Doğu Akdeniz ve Yunanistan ile ilişkiler konusundaki olumlu ifadeler memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) "maksimalist" olarak nitelendirilen yaklaşımlarına dayanan bazı değerlendirmeler ise dengeden yoksun olması nedeniyle eleştirilmiştir. Türkiye, Kıbrıs sorununun çözüme dair Brüksel'in tek taraflı tutumunu eleştirerek bu meselede AB'nin yer almasının uygun olmadığını savunmaktadır. Kıbrıs sorununun çözümünde "iki toplum", "üç garantör ÷lke" ve Birleşmiş Milletler'in (BM) yer almasının gerekliliği vurgulanırken AB'nin tarafsız bir duruş sergilemesinin önemi ifade edilmiştir. Açıklamada ayrıca Kıbrıs Türk halkının haklarına duyarsız kalınması ve AB'nin taraflı tutumunun Türkiye'nin AB'ye güvenini sarstığı belirtilmiştir. Türkiye, AB'den beklentisinin daha dengeli bir yaklaşım benimsemesi, yapıcı diyalog kanal-

⁶ "AB, Türkiye Genişleme Raporu'nda Hangi Eleştirileri Yöneltti?", BBC Türkçe, 30 Ekim 2024.

⁷ Nas, "Avrupa Komisyonunun 2024 Türkiye Raporu".

larını yeniden açması ve üyelik sürecini hızlandıracak somut adımlar atması olduğunu dile getirmiştir.⁸

KARŞILIKLI ZİYARETLER VE GÖRÜŞMELER

Türkiye-AB zirvelerinde ele alınan en kayda değer kararlardan biri iki taraf arasındaki diyalog kanallarının nitelik ve nicelik açılarından güçlendirilmesidir. Özellikle düzenli Türkiye-AB zirveleri yapılması yönündeki karar ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Zirvelerin yanı sıra belirli tematik konulara odaklanarak yapılması planlanan yüksek düzeyli diyalog toplantıları da alınan kritik kararlar arasında yer almaktadır. Bu kapsamda Yüksek Düzeyli Siyasi Diyalog Toplantısı'nın yanı sıra ekonomi, enerji, ulaştırma ve terörle mücadele gibi alanlarda düzenlenecek toplantılar ilişkilerdeki ortak çıkar alanlarını daha verimli bir şekilde değerlendirme ve ilişkilerin geniş potansiyelini ortaya çıkarma hedefini desteklemektedir. Bu çerçevede 2016'dan beri yapılan yüksek düzeyli siyasi toplantılardan Yüksek Düzeyli Bilim, Araştırma, Teknoloji ve Yenilikçilik Diyalogu Toplantısı 26 Nisan 2024'te gerçekleştirilmiştir.⁹ İlki 15 Kasım 2022'de Brüksel'de gerçekleştirilen bu toplantının ikincisi Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kacır ile Yenilikçilik, Araştırma, Kültür, Eğitim ve Gençlikten Sorumlu AB Komiseri Iliana Ivanova'nın eş başkanlıklarında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Toplantı gündemi kapsamında bilim, teknoloji ve yenilik politikaları, sanayide yeşil ve dijital dönüşüm ve yenilik ekosistemi konu başlıklarında Türkiye ve AB'deki gelişmeler ile iş birliği alanları değerlendirilmiş ve toplantı sonunda ortak basın açıklaması yapılmıştır.¹⁰

Bu yüksek düzeyli diyalog toplantısı Türkiye'nin son dönemde teknoloji, inovasyon ve bilimsel araştırmalar alanında gerçekleştirdiği çalışmalarını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Özellikle Sanayi ve Teknoloji Bakanı

⁸ "Türkiye'den Avrupa Komisyonu 2024 Türkiye Raporu'na İlişkin Tepki", Anadolu Ajansı, 31 Ekim 2024

⁹ "Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Diyalog Toplantıları", T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 7 Ocak 2025, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-yuksekk-duzeyli-diyalog-toplantilari_51725.html, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

¹⁰ "Türkiye-AB Bilim, Araştırma, Teknoloji ve Yenilik Yüksek Düzeyli Diyalog İkinci Toplantısı İstanbul'da Gerçekleştirildi", T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 26 Nisan 2024, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-bilim-arastirma-teknoloji-ve-yenilik-yuksekk-duzeyli-diyalog-ikinci-toplantisi-istanbulda-gerceklestirildi_53784.html, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

Kacış'ın Ufuk Avrupa ve Dijital Avrupa Programları kapsamında elde edilen başarıları vurgulaması, Türkiye'nin bu tür AB programlarını yalnızca finansal destek olarak görmeyip Birlik standartlarına ulaşmak için bir araç olarak değerlendirdiğini göstermiştir. Toplantıda ayrıca Türkiye'deki bilim insanları ve araştırmacıların Avrupalı meslektaşlarıyla daha güçlü iş birlikleri geliştirebilmesinin önemi dile getirilmiş ve bu bağlamda vize muafiyeti konusunun bir engel oluşturmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin AB ile uyum sağlamayı hedeflediği temel konular arasında yeşil dönüşüm ve dijitalleşme süreçleri öne çıkmıştır. 25 Nisan'da gerçekleşen bu üst düzey diyalog, Türkiye'nin AB'den elde ettiği kazanımlarının tekrar gözden geçirilmesi ve Ankara'nın ilerlemelerini değerlendirme açısından kritik bir fırsat sunmuştur. İkiz dönüşüm ve vize serbestisi konularının Türkiye-AB ilişkileri çerçevesinde yeniden ele alınması ise toplantının bir diğer önemli boyutunu oluşturmuştur.¹¹

Bir diğer yüksek düzeyli diyalog toplantısı sağlık alanında yapılmıştır. İlk toplantısı 30 Kasım 2021'de gerçekleştirilen bu diyalogda –koronavirüs (Covid-19) salgını sırasında da ortaya koyulduğu üzere– taraflar arasında sağlık alanındaki iş birliğinin önemi bir kez daha vurgulanmıştır. İkinci toplantı ise 18 Nisan 2024'te Ankara'da yapılmıştır. Bu toplantıya Sağlık Bakanı Fahrettin Koca ve AB Komisyonunun Sağlık ve Gıda Güvenliği Komiseri Stella Kyriakides katılmıştır. Görüşmede sınır ötesi sağlık tehditleri, kanserle mücadele, ruh sağlığı ve iklim değişikliğinin halk sağlığı üzerindeki etkileri gibi konular ele alınmıştır. Bu tür yüksek düzeyli diyalog toplantıları Türkiye ve AB arasında sağlık politikaları konusunda deneyim paylaşımı ve ortak stratejiler geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.¹²

Ankara Antlaşması çerçevesinde oluşturulan ortaklık kurumlarından biri de Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonudur (KPK). Bu çerçevede 2024'te Türkiye-AB KPK 27-28 Kasım arasında Fransa'nın Strazburg kentindeki AP'de 81. kez toplanmıştır. Toplantıya Türkiye tarafını temsilen İstanbul Milletvekili ve KPK Eş Başkanı İsmail Emrah Karayel, AP tarafı-

¹¹ Nagehan Nur Uysal, "Bilim ve Araştırma Alanında Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Diyalog Toplantısı'nın İkincisi Gerçekleşti", İKV E-Bülteni, 1-15 Mayıs 2024, https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=14035&cid=14036, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

¹² "AB-Türkiye Yüksek Düzeyli Sağlık Diyalog Toplantısı", AB Türkiye Delegasyonu, 18 Nisan 2024, https://www.eeas.europa.eu/delegations/turkiye/ab-turkiye-yuksek-duzeyli-sağlık-diyalog-toplantısı_tr?s=230&cutm_source=chatgpt.com, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

na ise AB-Türkiye KPK Delegasyonu Başkanı AP Milletvekili Emmanouil Kefalogiannis başkanlık etmiştir. Ayrıca AB nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi Büyükelçi Faruk Kaymakçı da toplantıya katılmıştır.¹³ Dönem başkanlığı adına yapılan konuşmada “stratejik” olarak tanımlanan Türkiye-AB ilişkilerini geliştirmek amacıyla göç, terörle mücadele, iklim değişikliği ve sağlık gibi alanlarda iş birliğinin yoğunlaştırılmasının gerektiği kaydedilmiştir. AB'nin gelecek yıl da Türkiye'deki Suriyeli göçmenler için ek kaynak sağlayacağını vurgulandığı açıklamada Türkiye'de temel hak ve özgürlükler alanındaki ilerleme ve Birlik üyesi GKRY ile “normalleşme” adımlarının önemli olduğu not edilmiştir.¹⁴

Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen 17 Aralık'ta Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Suriye'de Baas rejiminin devrilmesinin ardından yapılan bu ziyaretin ana odağını Suriye'nin yeniden yapılanması oluştursa da Ankara-Brüksel ilişkilerine dair önemli konular da gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yapılan görüşmede öne çıkan başlıca konular arasında Suriye'deki iktidar değişimi, Suriyeli mülteciler, Gazze'ye insani yardım, ikili ekonomik ilişkiler ve vize serbestisi yer almıştır. Görüşmelerde Suriye'de Esed rejiminin devrilmesinin ardından ortaya çıkan insani kriz ve bölgenin yeniden inşası konuları ön plana çıkmıştır. Von der Leyen bu ziyarette Suriyeli sığınmacılar için Türkiye'ye ek 1 milyar avro yardımın verileceği taahhüdünde bulunmuştur. Ayrıca Suriye'ye Türkiye üzerinden bir hava köprüsü kurulması planlanmış ve insani yardım fonununun 160 milyon avronun üzerine çıkarıldığı açıklanmıştır. Bu adımlar AB'nin Suriye'deki insani krize yönelik çabalarını artırma ve Türkiye ile iş birliğini derinleştirme niyetini göstermektedir.¹⁵ Bu ziyaret aynı zamanda AB'nin Suriye'nin geleceğine yönelik stratejilerinde Türkiye'nin rolü ve önemini kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin bölgedeki etkisi ve Suriyeli mülteciler konusundaki deneyimi AB'nin Suriye politikalarında Ankara ile yakın iş birliğini gerekli kılmaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşme sonrasındaki açıklamasında Haziran'da başlatılan Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogunun ardından Yüksek Düzeyli Ekono-

¹³ Selen Valente Rasquinho, “Türkiye ve AB Karma Parlamento Komisyonu 81. Kez Toplandı”, Anadolu Ajansı, 27 Kasım 2024.

¹⁴ “AB Bülteni Aralık 2024”, Türkiye İhracatçılar Meclisi, s. 10, https://tim.org.tr/files/downloads/AB_bulten/AB_Bulteni_Aralik2024.pdf, (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025).

¹⁵ “AB'den Türkiye Aracılığıyla Suriye Girişimi! Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Görüşecekler”, *Star*, 14 Aralık 2024.

mi Diyalogunun da hayata geçirilmesinin planlandığını belirtmiştir. Ayrıca Avrupa Yatırım Bankası ile Türkiye arasındaki iş birliğinin yeniden canlandırılması için çeşitli fırsatların değerlendirileceği ifade edilmiştir. Görüşmede Türkiye-AB ticari ilişkilerine engel teşkil eden konular arasında yer alan Rusya'ya yönelik yaptırımlar ve Kıbrıs meselesinin de ele alındığı vurgulanmıştır.

2024 itibarıyla taraflar arasındaki son toplantıda Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'in öncelikli olarak vurguladığı konuların Esed sonrası Suriye'nin yeniden inşası ve mülteci krizinin ağırlıklı olması AB'nin halen kendi belirlediği belli başlı alanlarda Ankara-Brüksel ilişkilerini sürdürme çabası içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Von der Leyen'in ziyareti ilişkilerde belirli iş birliği alanlarının mevcut olduğunu ve bunun ilerleyeceği beklentisini kanıtlamaktadır. Ancak Türkiye'nin AB üyeliği hedefi bağlamında müzakere sürecinin yeniden canlandırılması konusunda somut bir adım atılmadığı da gözlemlenmektedir.¹⁶ Von der Leyen'in Ankara'daki konuşmasında Türkiye'nin aday ülke olduğunu bir kez daha vurgulamakla birlikte müzakere sürecine ilişkin mesaj vermemeyi tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi konulara girmemesi de ilişkilere yönelik bakışın odağında müzakerelerin yer almadığının göstergesi olarak yorumlanabilir. Ziyaret öncesinde yapılan AB Dışışleri Bakanları Konseyinde alınan genişleme kararlarındaki "AB, Türkiye ile ortak çıkar alanlarında aşamalı, orantılı ve geri döndürülebilir şekilde angaje olma-ya hazır olduğunu yineler" vurgusu Brüksel'in yaklaşımının özeti niteliğindedir. Bu yaklaşımda da kısa vadede değişikliğe gidileceğine ilişkin herhangi bir sinyal bulunmamaktadır.¹⁷

DIŞ POLİTİKA

Türkiye, güvenlik politikası konusunda AB'den farklı bir yaklaşım benimsemekte ve birçok meselede bağımsız bir politika izlemektedir.¹⁸ Rusya-Ukrayna savaşının başlangıcından bu yana denge politikası sürdürmeye çalışsa da Moskova ile yakın ilişkileri Batı tarafından eleştirilmekte ve zaman zaman Ankara'nın

¹⁶ Aylın Ünver Noi, "Türkiye-AB İlişkileri", *2024'te Türkiye*, ed. Cem Duran Uzun ve Faruk Taşçı, (SETA Yayınları, İstanbul: 2024).

¹⁷ "Türkiye'nin AB'den Beklentileri Ne Kadar Gerçekçi?", BBC Türkçe, 18 Aralık 2024.

¹⁸ Cumhuriyet dönemi Türkiye-AB ilişkileriyle ilgili detaylı bir analiz için bkz. Kemal İnat ve Filiz Cicioğlu, "A Century of Türkiye-Europe Relations: Europe's Diminishing Role", *Insight Turkey*, Cilt: 25, Sayı: 3, (Yaz 2023).

Rusya eksenine kaydığı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Türkiye'nin Rusya'ya yönelik yaptırımlara katılmaması ve Batılı firmaların Türkiye üzerinden Rusya ile ticaret yapmaya devam ettikleri iddiaları AB ile ilişkilerde gerilim meydana getiren unsurlar arasında yer almaktadır. Benzer şekilde Türkiye'nin İsrail sorunu konusundaki tutumu AB'den belirgin şekilde ayrılmaktadır. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'nun eylemlerini ağır bir dille eleştiren ve Uluslararası Adalet Divanında İsrail'e karşı açılan davaya müdahil olan Türkiye bu konuda Tel Aviv'i destekleyen AB ülkelerinin pek çoğundan farklı bir çizgi izlemektedir. Türkiye'nin NATO ve ABD ile yaşadığı gerilimler AB ile ilişkilerini de olumsuz etkilemekte ve Türkiye'nin Batı ile sorunlarını çözmesini zorlaştıran ek engeller oluşturmaktadır. Ankara ise güvenlik kaygılarının yeterince dikkate alınmadığını düşünmekte ve göçten terörle mücadeleye kadar birçok konuda yalnız bırakıldığını vurgulamaktadır. Tüm bu süreç Türkiye'nin 2005'te AB adaylık sürecine başladığı döneme kıyasla oldukça farklı bir zemin oluşturmuştur. Taraflar belirli ihtilafı konularda uzlaşmaya varabilseler bile mevcut dinamikler nedeniyle tamamen uyumlu politikalar geliştirmeleri giderek zorlaşmaktadır.¹⁹

Türkiye-AB ilişkilerinin mevcut durumuna dair Avrupa Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell ile AB Komşuluk ve Genişleme Komiseri Oliver Varhelyi tarafından hazırlanan rapor Kasım'da yayımlanmıştır. Raporda Ankara-Brüksel ilişkilerinin iş birliğine dayalı ve her iki taraf için fayda sağlayacak şekilde yeniden şekillendirilmesine yönelik çeşitli önerilere yer verilmiştir. Bu öneriler arasında Türk dışişleri bakanının AB Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na (Gymnich) davet edilmesi de yer almıştır. Bu çerçevede Dışişleri Bakanı Hakan Fidan 29 Ağustos 2024'te Gymnich toplantısına katılmıştır. Toplantıda iki başlık detaylı şekilde görüşülmüştür: i) Türkiye-AB ilişkilerinin kurumsal olarak nasıl ileri götürülebileceği, ii) küresel ve bölgesel konularda Türkiye ve AB arasında iş birliğini geliştirme yolları.²⁰

¹⁹ Sinem Ünal, "Türkiye-AB İlişkileri: Yeni Bir Yol Bulmaz Zamanı", Dış Politika Enstitüsü, 10 Eylül 2024, <https://foreignpolicy.org.tr/turkiye-ab-iliskileri-yeni-bir-yol-bulma-zamani>, (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025).

²⁰ Çiğdem Nas, "Dışişleri Bakanı 5 Yıl Aradan Sonra Gymnich Toplantısına Katıldı: Türkiye-AB İlişkilerinde Yeni Bir Dönemin İşareti", Global Panorama, 10 Eylül 2024, <https://www.uikpanorama.com/blog/2024/09/10/cn-3>, (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025).

Toplantı sonrası yapılan üç saatlik görüşmede Ankara-Brüksel ilişkileri, Kıbrıs meselesi ve yakın bölgelerdeki çatışmalar ile jeopolitik riskler öne çıkan konular arasında yer almıştır. Ukrayna'daki savaşın sona erdirilmesi amacıyla ilki Zürih'te düzenlenen barış zirvesine benzer bir zirveye Türkiye'nin ev sahipliği yapma ihtimali de masaya yatırılmıştır. Ancak Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Rusya'nın davet edilmediği platformların sonuç vermeyeceğini belirterek Türkiye ile AB'nin Rusya-Ukrayna savaşına dair farklı yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Görüşmede ayrıca Türkiye'nin AB üyelik hedefi de gündeme gelmiştir. Üyelğin yeniden canlanması için siyasi kriterlerin yerine getirilmesi gerektiği ve özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarının uygulanmasının önem taşıdığı dile getirilmiştir. Bunun yanında tam üyelik yerine bir "stratejik ortaklık" modelinin tartışıldığı, dış politika, göç ve enerji gibi alanlarda iş birliğinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir.²¹

Kıbrıs meselesi; Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve vize serbestisi gibi başlıklarda ilerleme sağlanmasının önündeki temel engellerden biri olarak tartışmaların merkezinde yer almıştır. Borrell basın toplantısında Kıbrıs meselesinde diyaloğun önemini vurgularken birçok üye devlet de Kıbrıs sorununun Türkiye-AB ilişkilerinde "tıkayıcı" bir unsur haline gelmesini eleştirmiştir. Dışışleri Bakanı Fidan ise Türkiye'nin Kıbrıs konusunun ilişkilerde ön şart haline getirilmesini kabul etmediğini yineleyerek 50 yıldır süren müzakerelerde bir sonuç alınamadığını ve Annan Planı'nın GKRY tarafından reddilmesi sonrası verilen sözlerin tutulmadığını hatırlatmıştır. Dışışleri Bakanı Fidan müzakerelerin yeniden başlaması için egemen eşitlik ve uluslararası eşit statü parametrelerinin esas alınması gerektiğini belirtmiştir. Toplantıda ayrıca Gazze'deki insani durum, göç ve Suriyeli sığınmacılar, Türk vatandaşlarının Schengen vizesi sorunları gibi başlıklar da ele alınmıştır. Brüksel, Gazze konusunda ateşkes çağrısında bulunarak iki devletli çözümü desteklerken Türkiye'nin Hamas'a verdiği desteğin AB'nin resmi tutumuyla çeliştiğini ifade etmektedir. Türkiye de iki devletli çözümü desteklemekte ancak barışçı çözümün önündeki asıl engel Ankara'nın Hamas'a verdiği destek değil Brüksel'in İsrail saldırganlığına verdiği destek olduğu açıktır. Yine de bu durum Türkiye ile AB'nin bölgede tansiyonu düşürmek ve şiddeti durdurmak adına iş birliği yapmasına engel teşkil etmemektedir.

²¹ Didem Özel Tümer, "Fidan'dan AB'ye 2 Soru", *Milliyet*, 2 Eylül 2024.

Göç konusunda ise AB'nin Suriyelilerin ülkelerine dönmesi için gerekli koşulları sağlamada yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Schengen vizesiyle ilgili sorunlar kamuoyunda eleştirilmeye devam ederken AB yetkilileri vize serbestliği için 2013'ten bu yana yürürlükte olan yol haritasındaki 72 kriterin henüz tamamlanmadığını ve sürecin Ankara'nın elinde olduğunu vurgulamıştır. Ancak belirli kategoriler için vize sürecinin kolaylaştırılmasına yönelik adımların gündeme taşındığı ve bazı üye devletlerin bu konuda daha esnek davranabileceği değerlendirilmiştir. Vize konusu genellikle iç güvenlik kaygılarının baskın olduğu bir alan olarak içişleri bakanlıklarının müdahil olduğu bir mesele olarak görülmüştür. Vize serbestisi konusunda AB'nin Türkiye'den talep ettiklerinin başında Terörle Mücadele Kanunu ile ilgili değişiklik yapılması yer almaktadır. Ancak özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası süreçte Ankara'nın terörle mücadelesi çok daha önemli hale gelmişken Brüksel'in bu talebinin yerine getirilmemiş olması nedeniyle vize serbestisinin gerçekleşmiyor gibi gösterilmesi AB'nin her zamanki tutumlarından yalnızca bir tanesidir.

Dışişleri Bakanı Fidan'ın Gymnich toplantısına katılması Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde hem sembolik hem de pratik bir öneme sahiptir. Bu toplantı Ankara-Brüksel ilişkilerindeki kilit meselelerin ele alınması ve ortak çıkarların gündeme taşınması için önemli bir fırsat sunmuştur. Ayrıca Dışişleri Bakanı Fidan'ın Gymnich toplantısına davet edilmesi AB'nin Türkiye'yi bölgesel ve küresel sorunların çözümünde bir aktör olarak gördüğüne de işaret etmektedir. Özellikle Rusya-Ukrayna savaşı, Doğu Akdeniz'deki gerilimler, göç ve enerji güvenliği gibi konuların gündemde olduğu bir dönemde bu katılım Türkiye'nin stratejik öneminin bir kez daha vurgulanmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte gayriresmi bu toplantıda Dışişleri Bakanı Fidan özellikle Kıbrıs sorunu ve Türkiye'nin müzakere süreci gibi önemli konularda üye ülkelerle bizzat görüşerek Ankara'nın tutumunu anlatma fırsatı yakalamıştır. Ayrıca Gymnich toplantısı gibi yüksek düzeyli bir platformda Türkiye'nin yer alması taraflar arasında güven artırıcı bir adım olarak da değerlendirilebilir. Özellikle Ankara-Brüksel ilişkilerinde son yıllarda yaşanan gerginliklerin ardından bu tür bir katılım ilişkilerin yeniden olumlu bir zemine taşınmasına yardımcı olabilir.

Türkiye ile AB arasında müzakere sürecini kilitleyen konuların başında Kıbrıs konusu gelmektedir. Kıbrıs meselesi ilişkilerde uzun süredir bir engel olarak görülmekte ve AB'nin hazırladığı tüm belgelerde bu konuya vur-

gu yapılmaktadır. Brüksel adadaki çözüm sürecine yapıcı bir şekilde katkı sunmak istediğini savunsa da Türkiye Dışışleri Bakanlığı, AB'nin yalnızca Rum kesimini destekleyen ve Kıbrıs Türk halkının haklarını göz ardı eden tutumunun adil ve kalıcı bir çözümü teşvik etmeyeceğini belirtmektedir. Türkiye'ye göre AB'nin bu süreçte tarafsız bir aktör olmadığı gibi soruna yönelik karar alma yetkisi de bulunmamaktadır. Bu nedenle Kıbrıs meselesinde çözümün ancak adadaki iki tarafın uzlaşısına dayalı bir yaklaşımla mümkün olabileceği vurgulanmaktadır.²²

2024'te de Kıbrıs meselesi Ankara-Brüksel ilişkilerinde belirgin bir gerilim kaynağı olmaya devam etmiştir.²³ Nisan 2024'te gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde AB liderleri, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini Kıbrıs sorununun BM parametreleri çerçevesinde çözümüne bağlamıştır. Zirvenin sonuç bildirisinde AB "Türkiye'yle iş birliğine dayalı ve karşılıklı yarar sağlayan bir ilişki geliştirilmesinde stratejik çıkarı bulunduğunu" belirterek bu kapsamda Kıbrıs müzakerelerinin yeniden başlamasına "büyük önem atfettiğini" ifade etmiştir:

Daha önceki kararlarını hatırlatan AB Konseyi, Kıbrıs sorununun BM çerçevesinde ilgili BMGK kararlarına uygun olarak ve Birliğin dayandığı ilkeler ve mühtesebat doğrultusunda kapsamlı bir çözüme kavuşturulması yönündeki kararlılığını sürdürmektedir.²⁴

AB'ye sert tepki gösteren Türk Dışışleri Bakanlığı ise ilişkilerin Kıbrıs meselesine indirgenmesini "stratejik vizyon eksikliği" olarak değerlendirerek Brüksel ile diyalogun mütekalibiyet çerçevesinde ele alınacağını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye, AB'nin Kıbrıs sorununa yaklaşımını eleştirerek Birliğin yalnızca Rum tarafını desteklediğini ve Kıbrıs Türk halkının haklarını göz ardı ettiğini belirtmiştir. Ankara, Brüksel'in bu tutumunun adil ve kalıcı bir çözümü teşvik etmeyeceğini savunmuş ve AB'nin bu süreçte tarafsız bir aktör olmadığı gibi soruna yönelik karar alma yetkisi de bulunmadığını ifade etmiştir. Dışışleri Bakanlığından yapılan açıklamada "AB ile diyalogumuzu,

²² Noi, "Türkiye-AB İlişkileri".

²³ Türkiye'nin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz politikasıyla ilgili güncel gelişmelerin analizi için bkz. Hacı Mehmet Boyraz, "Türkiye'nin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz Politikası 2023", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*, (SETA Yayınları, İstanbul: 2024).

²⁴ "AB Liderler Zirvesi Sonuç Bildirgesi: Türkiye ile İlişkilerde Stratejik Vizyon Eksikliği", İKV E-Bülten, 16-30 Nisan 2024, https://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=14022&cid=14024, (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025).

mütekabiliyet çerçevesinde, AB'nin önümüzdeki dönemde Türkiye'ye yönelik adımlarının hızı, düzeyi ve kapsamına göre ele alacağız” ifadelerine yer verilmiştir.²⁵ Bu açıklamada dikkati çeken husus tam üyelik ihtimalinin giderek azalmasından kaynaklı olarak Ankara'nın Brüksel'den beklentilerini sınırlandırdığıdır. Türkiye daha çok Gümrük Birliği'nin modernizasyonu ve vize serbestisi gibi taleplerden söz etmektedir. Bu seviyede seyredecek ilişkiler bağlamında AB'nin Kıbrıs sorununun çözümünü koşul olarak dayatması çok mantıklı görünmemektedir.²⁶

EKONOMİK İLİŞKİLER

AB ile ilişkilerin 2024'teki seyri değerlendirilirken muhakkak vurgulanması gereken önemli bir faktör dış ticaretin bu ilişkilerdeki ağırlıklı boyutunu istikrarlı bir şekilde korumakta oluşudur. Bu noktada AB'yi Türkiye için önemli kılan nedenlerin başında karşılıklı ticaret hacmi gelmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin 2024 ihracat verilerini paylaştığı konuşmasında toplam ihracatın 262 milyar dolara ulaştığını belirtirken AB'ye ihracatın yüzde 4,2 artış göstererek 108,7 milyar dolara yükseldiğini ifade etmiştir. Bu rakam AB'nin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payının yüzde 41,48 seviyesinde olduğunu göstermektedir. Bu oran geçen yılki yüzde 42,22'lik seviyeye oldukça yakındır. Ayrıca Birleşik Krallık gibi Birlik üyesi olmayan diğer Avrupa ülkeleri de hesaba katıldığında Türkiye'nin Avrupa'ya ihracatının her yıl düzenli olarak yüzde 50'nin üzerine çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin ihracatının yarısından fazlasını Avrupa'ya gerçekleştirmesi bu pazarı Türk ekonomisi açısından vazgeçilmez ve stratejik bir konuma taşımaktadır.²⁷

AB, 6 Şubat depremleri sonrasında Mart 2023'te Brüksel'de yapılan Uluslararası Donörler Konferansı'nda Türkiye'ye 1 milyar avroluk mali destek taahhüt etmiştir. Şubat 2024'te Türkiye'ye yaptığı yardım taahhüdünün 400 milyon avroluk bölümü için hazırlanan anlaşma Avrupa Komisyonu Uyum ve Reformlardan Sorumlu Komisyon Üyesi Elisa Ferreira ile Dışişleri Bakan

²⁵ Selen Valente Rasquinho, “Türkiye ‘AB Zirvesi’ne’ Tepkisini Brüksel’de Sürdürüyor”, Anadolu Ajansı, 30 Nisan 2024.

²⁶ Niyazi Kızılyürek, “Kıbrıs Sorunu Türk-AB İlişkilerinin Neresindedir?”, *Yeni Düzen*, 2 Haziran 2024.

²⁷ Sedat Ergin, “2024'te Türk Dış Politikası (3) AB ile İlişkilerde Yine Değişen Bir Şey Yok”, *Hürriyet*, 3 Ocak 2025.

Yardımcısı Mehmet Kemal Bozay tarafından Brüksel’de imzalanmıştır. Bozay “Tahsis edilen fonlar, depremden etkilenen bölgelerde okul ve hastane inşaatının yanı sıra kültürel miras kapsamındaki yapıların restorasyonu da dahil olmak üzere çeşitli amaçlara yöneliktir” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ferreira da AB Dayanışma Fonu’ndan sağlanacak 400 milyon avronun şimdiki kadar bir aday ülkeye verilen en yüksek miktar olduğunu ve Türkiye’nin bu fondan ilk kez destek aldığını belirtmiştir.²⁸

Bahsi geçen yüksek düzeyli diyalog toplantılarına ek olarak Temmuz 2024’te Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogu Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Türkiye adına Ticaret Bakanı Ömer Bolat, AB tarafını temsilen de AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Valdis Dombrovskis katılmıştır. Bu toplantı Kasım 2023’te yayımlanan “Türkiye-AB Siyasi, Ticari ve Ekonomik İlişkilerinin Mevcut Durumu Üzerine Ortak Bildiri”de önerilen Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogu mekanizmasının ilk buluşmasıdır.²⁹ Toplantının açılışında konuşan Ticaret Bakanı Bolat uluslararası ticaretin değişen dinamikleri karşısında Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği’nin güncellenmesi ve geliştirilmesinin önemine değinmiştir. Ayrıca mevcut ticaret engellerinin nasıl ortadan kaldırılacağı ve iş birliği alanlarının nasıl genişletileceği konuları da ele alınmıştır. Toplantı sonrasında yapılan basın açıklamasında Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogu toplantılarının sürdürülmesi kararı alınmıştır. Bu mekanizmanın Ankara-Brüksel ilişkilerinde yeni bir dönem açacağı ve mevcut ticari ortaklığın geliştirilmesinde kritik rol oynayacağı belirtilmiştir. Bu ilk toplantı taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi ve yeni iş birliği alanlarının keşfedilmesi açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.³⁰

Bu diyalog toplantısındaki en önemli gündem maddelerinden biri de Gümrük Birliği’nin güncellenmesi başlığı olmuştur. Ticaret Bakanı Bolat konuşmasında özellikle bu konunun altını çizerek güncelleme sürecinde Gümrük Bir-

²⁸ Selen Valente Rasquinho ve Ata Ufuk Şeker, “AB’nin Türkiye’ye Deprem Desteği Taahhüdünün 400 Milyon Avrosu için İmzalar Atıldı”, Anadolu Ajansı, 7 Şubat 2024.

²⁹ Bu bildiriyle ilgili 2023 gelişmeleri için bkz. Nurbanu Bulgur, “Türkiye’nin Avrupa Birliği Politikası 2023”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2024).

³⁰ “Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogu Toplantısı Başladı”, T.C. Ticaret Bakanlığı, 8 Temmuz 2024, <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-ab-yuksek-duzeyli-ticaret-diyalogu-devam-edecek>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2025).

liği'nin hizmetler ve dijital ticaret gibi yeni alanlara genişletilmesinin önemine dikkati çekmiş, yeşil ve dijital dönüşümde iş birliğinin derinleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Buna rağmen Gümrük Birliği'nin yapısal kusurları olduğuna da işaret etmiş ve bu kusurları tarafların serbest ticaret anlaşması ağları arasında giderek artan eşitsizlikler, kara yolu kotaları ve iş dünyası temsilcilerinin Gümrük Birliği'nden tam olarak yararlanma kabiliyetini engelleyen hantal vize prosedürleri olarak sıralamıştır. Özellikle vize konusunun altını çizen Ticaret Bakanı Bolat bu durumdan sadece Türk ürünlerinin etkilenmediğini, AB şirketlerinin Türkiye'de ürettiği ürünlerin de aynı engellerle karşı karşıya olduklarını anımsatarak “Vize işlemlerinde yaşanan tıkanıklıklar, Türk iş dünyasının faaliyetlerini aksatmakta ve ticari ilişkilerde belirsizliklerin oluşmasına neden oldu” diye konuşmuştur. Ayrıca bu durumun Gümrük Birliği'nden sağlanacak faydayı düşürdüğünü belirterek bu düzenlemenin derinleştirilmesiyle ticari ve ekonomik ilişkilerin potansiyelinin artacağını ve aynı zamanda Türkiye-AB ilişkilerinin gelişmesine de vesile olacağını ifade etmiştir.³¹

Bilindiği üzere Gümrük Birliği başlangıçta yalnızca sanayi ürünlerini kapsarken günümüzde kapsamı genişletilerek kamu alımları, hizmetler ve tarım sektörlerini de içermesiyle Türkiye ile AB arasındaki ekonomik ve ticari entegrasyonun daha da güçlenmesi beklenmektedir. Başlangıçta geçici bir düzenleme olarak uygulamaya koyulan Gümrük Birliği, Türkiye'nin AB üyesi olmaması nedeniyle bazı yapısal sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Dahası Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği 1996'da AB'nin üye sayısı 15 iken bu sayı günümüzde 27'ye ulaşarak neredeyse iki katına çıkmıştır. AB tarafında üye sayısı artarken Gümrük Birliği'nin dönemin şartlarına göre modernize edilmemesi ise doğal olarak Türkiye için dezavantajlı bir durum oluşturmuştur.

Türkiye'nin AB'ye tam üye olması durumunda Ortak Pazar'a dahil olması ve Birlik karar mekanizmalarına katılımıyla mevcut sıkıntıların büyük ölçüde ortadan kalkacağı söylenebilir. Mevcut sistemde AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ticaret anlaşmaları Türkiye'yi de doğrudan etkilemekte ancak Türkiye müzakere sürecine dahil edilmediği için bu anlaşmalardan olumsuz etkilenebilmektedir. Sanayi ürünleri Gümrük Birliği kapsamında serbest dolaşabilirken bu ürünleri taşıyan nakliye araçları ve sürücüler çeşitli kısıtlamalarla karşılaşmaktadır. Türkiye taşımacılık alanında yaşanan bu engellerin serbest

³¹ Ata Ufuk Şeker, “Ticaret Bakanı Bolat: Gümrük Birliği'nin Yapısını Geliştirebileceğimiz Önemli Alanlar Var”, Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2024.

ticaret ilkeleriyle çeliŐtiĐini ve Gümrük Birliği'nin etkin iŐleyiŐini olumsuz etkilediğini sık sık vurgulamaktadır. Gümrük Birliği'ni güncellemeye ilişkin resmi müzakerelerin AB Komisyonunun Konseyden yetki almasının ardından başlaması gerekmektedir. Ancak üye ülkelerden oluşan AB Konseyi siyasi saiklerle bu konuda adım atmamaktadır.³²

Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Türkiye raporunun ekonomik kriterler baŐlıĐında iŐleyen pazar ekonomisinin oluşturulması konusunda Türkiye'nin ileri bir aşamada olduğu, halen yüksek olmasına rağmen enflasyonda düşüş gözlendiği, sıkı para politikası sayesinde iç talebin ve diŐ ticaret aŐıĐının azaldığı kaydedilmiştir. 6 Şubat 2023'te meydana gelen depremler nedeniyle bütçe aŐıĐının arttığının belirtildiği raporda hükümetin aldığı önlemlerin iş ortamının iyileŐmesine katkı sunduğu ancak Őeffaflık ve öngörülebilirlik konusunda endiŐelerin sürdüğü vurgulanmıştır. Raporda ayrıca ekonomi yönetiminin 2023 yazından itibaren uygulamaya koyduğu politika çerçevesinde Merkez Bankasının politika faizini ana araç olarak kullandığı ifade edilirken Türk hükümetine Merkez Bankasının bağımsızlığını güçlendirecek adımlar atması önerilmiŐtir.³³

Komisyonun raporunu değerlendiren Ticaret Bakanı Ömer Bolat, Türkiye-AB ilişkilerinin karşılıklı çıkarlar temelinde güçlendirilmesine yönelik vurguların yer almasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Gümrük Birliği kapsamındaki sorunların çözüme yönelik kaydedilen ilerlemenin ve bu süreçte atılacak adımların raporda ifade edilmesinin son dönemde kurulan yapıcı diyaloğun olumlu sonuçlarını yansıttığını da belirtmiştir. Ayrıca AB'nin teknik ve üst düzey diyalog mekanizmalarındaki güçlenmeye dikkat çekmesinin önemine değinen Bakan Bolat, Yüksek Düzeyli Ticaret Diyaloğunun ticari sorunların karşılıklı iş birliği anlayışıyla ele alındığı ve çözüme odaklı bir yol haritası oluşturulan bir platform olarak raporda yer almasından duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Türkiye'nin en önemli ticaret ortaklarından biri olan AB ile ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, karşılıklı fayda temelinde, yeşil dönüşüm ve dijital ticaret gibi konularda iş birliğinin geliştirilmesine dayanan yeni diyalog sürecinin dengeli bir Őekil-

³² Ata Ufuk Şeker ve Erhan Cihan Ünal, "Gümrük Birliği 29 YaŐında", Anadolu Ajansı, 6 Mart 2024.

³³ "2024 Türkiye Raporu", Avrupa Komisyonu, 30 Ekim 2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf, (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025).

de yürütülmesi, Ankara ile Brüksel arasında atılacak karşılıklı adımlara bağlı olarak ilerleyecektir. Bu kapsamda Türkiye'nin yakın iş birliği ve diyalog yönündeki kararlılığına karşılık AB'den beklentisi ise üzerine düşen konularda sorumluluklarını yerine getirmesidir.³⁴

KRONOLOJİ

7 Şubat	AB'nin Türkiye'ye 6 Şubat depremleri nedeniyle taahhüt ettiği desteğin 400 milyon avroluk kısmının kullanılmasına yönelik anlaşma imzalandı.
17-18 Nisan	AB Hükümet ve Devlet Başkanları Özel Zirvesi Brüksel'de toplandı. Avrupa Konseyinin Ukrayna, Ortadoğu ve Türkiye ile ilgili sonuçları açıklandı.
26 Nisan	Türkiye ile AB arasında Yüksek Düzeyli Bilim, Araştırma, Teknoloji ve Yenilikçilik Diyalogu Toplantısı gerçekleştirildi.
8 Temmuz	Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Ticaret Diyalogu toplantısı gerçekleştirildi.
29 Ağustos	Dışişleri Bakanı Hakan Fidan AB Dışişleri Bakanları Gayriresmi Toplantısına katıldı.
30 Ekim	Avrupa Komisyonu, 2024 yılı Genişleme Strateji Belgesi ile Türkiye dahil tüm aday ve potansiyel aday ülkeler için hazırlanan ülke raporlarını yayımladı.
27-28 Kasım	Türkiye-AB KPK Toplantısı yapıldı.
30 Kasım	Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Sağlık Diyalogu Toplantısı yapıldı.
17 Aralık	AB Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen Türkiye'yi ziyaret etti.

³⁴ "Ticaret Bakanı Ömer Bolat, Avrupa Komisyonu'nun '2024 Türkiye Raporu'nu Değerlendirdi", T.C. Ticaret Bakanlığı, 1 Kasım 2024, <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-omer-bolat-avrupa-komisyonunun-2024-turkiye-raporunu-degerlendirdi>, (Erişim tarihi: 7 Ocak 2025).

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI 2024

YÜCEL ACER

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi

İLKNUR CİHANGİR DEMİRBAŞ

Dr., Uluslararası İlişkiler

GİRİŞ

Kıbrıs meselesi Türkiye'nin dış politikasında öncelik verdiği konulardan biridir. 2024 de bu açıdan bir istisna oluşturmamakla birlikte Kıbrıs'ın çözüm bekleyen temel konuları bakımından olumlu bir ilerlemenin yaşanmadığı, daha ziyade çözüm olasılığının uzak olduğu bir yıl olmuştur. Zira Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) Türk toplumunu adada eşit haklara sahip bir topluluk olarak görmemeye devam edip Türk tarafının iki devletli çözüm önerisine de şiddetle karşı çıkmaktadır.

Doğu Akdeniz'in son yıllarda artan önemi Avrupa Birliği (AB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İsrail gibi küresel ve bölgesel aktörlerin Kıbrıs'a yönelik ilgilerini artırırken GKRY de bu ilgiyi kendi çıkarı doğrultusunda ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) hiçe sayar biçimde kullanmaktan imtina etmemiştir. Bu çerçevede GKRY, Kıbrıs Barış Harekati'nı işgal olarak lanse etmeye yönelik ve adadaki Türk askeri varlığının sonlandırılması arzusu

etrafında çeşitli platformlarda girişimlerde bulunmayı sürdürmüştür. Ancak GKRY'nin Türkiye'yi oyunun dışında bırakma, Kıbrıslı Türkleri adada yalnızlaştırma ve nihai olarak adadaki Türk varlığını asimile etme yönündeki tasarısı ve girişimleri hem KKTC hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin sert tutumlarıyla karşılaşmaya devam etmiştir.

Bilindiği üzere bugüne dek Kıbrıs meselesine ilişkin Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde çözüme yönelik tüm girişimler sonuçsuz kalmıştır. Bugün gelinen nihai durumda ise tarafların ortak bir paydada buluşamamış olmasından ötürü müzakere süreci yeniden canlandırılmamıştır. Bu çerçevede 2024 içerisinde atanan BM özel temsilcisinin girişimleri de sonuç vermemiştir. Öyle ki Türk tarafı adada iki devletli çözüme talep ederken Rum tarafı ise Türk tarafına eşit haklar vermeyecek federasyon tezini ileri sürmeye devam etmiştir. Bununla beraber Türk tarafı egemen eşitlik ve eşit uluslararası statü talebini her fırsatta yinelemektedir.

2024 içerisinde tartışmalara neden olan hususlardan biri de AB'nin taraflı tutumunun devam etmesidir. AB'nin yıl içinde yayımladığı Türkiye Raporu'nda ve yanı sıra Nisan'da gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Kıbrıs konusuna dair açıklamaları Türkiye'nin tepkisine yol açmıştır. Öte yandan GKRY'nin ABD ile savunma alanında iş birliği anlaşması yapması ve Rum yönetiminin NATO üyeliği girişimlerinde bulunduğuna dair söylentiler de Türkiye ve KKTC'nin tepkilerine neden olmuştur.

BM ÇERÇEVESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

2024 içinde meseleye dair yaşanan gelişmelerden ilki BM genel sekreteri tarafından yeni bir temsilci atanması olmuştur. Eski Kolombiya dışişleri bakanlarından Maria Angela Holguin Cuellar 5 Ocak 2024'te Kıbrıs konusunda şahsi temsilci olarak atanmıştır. Kıbrıs Türk tarafı ve Türkiye bu yeni girişimi Holguin'in görevinin taraflar arasında çözüm müzakerelerinin başlamasına dair ortak zeminin mevcudiyetine ilişkin tespit maksadıyla sınırlı kalması ve görev süresinin 6 ayı aşmaması koşuluyla kabul etmiştir.¹ Ancak bu girişim 15 Ekim 2024'te BM sözcülüğünün "Kıbrıs meselesinde ilerlenebilmesi için liderler arasında ortak zemin bulunmadığı" ve buna karşın ilerleyen dönemde

¹ "Belirsizlikler Çağında Kararlı ve Güçlü Türk Dış Politikası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, s. 7, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/belirsizlikler-caginda-kararli-ve-guclu-turk-dis-politikasi-2025-kitap-cik.pdf, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2025).

“genişletilmiş katımlı bir formatta” yeniden bir araya gelinmesinin kararlaştırıldığına ilişkin açıklamasıyla neticelenmiştir.²

13 Mayıs 2024'te BM şahsi temsilcisi Holguin Cuellar ile görüşen KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar bu görüşme hakkındaki açıklamasında “Kıbrıs Türk tarafının egemen eşitliğinin kabulü ve Kıbrıslı Türklere uygulanan ambargoların kaldırılması şartıyla müzakere sürecine başlayabileceğimizi önceki görüşmelerimizde BM genel sekreterinin şahsi temsilcisi Cuellar'a aktarmıştık. Sayın temsilci Cuellar, egemen eşitliğimizin kabulü ve ambargoların kaldırılması konusunda bir açılım olmayacağını bize ilettili”³ diyerek meselede yaşanan tıkanmayı ifade etmiştir. Keza daha sonra Holguin'in görev süresinin dolmasından evvel taraflarla yaptığı nihai görüşme de müzakerelerin başlaması adına sonuç vermemiştir. KKTC özel temsilcisi Güneş Onar bu görüşmeye dair vermiş olduğu bir beyanatta “4 Mart 1964 tarihinde yaratılan statüko, Kıbrıs Türk halkının izolasyona maruz bırakılmasının bir aracı olarak kullanılmaktadır”⁴ ifadelerini kullanarak Kıbrıs Rum tarafının Kıbrıs Türk tarafını yok sayan, çözümü olanaksız kılan yaklaşımını ve rahatsızlık verici tutumunu eleştirmiştir.

Bu yıl içerisinde meselede öne çıkan gelişmelerden biri de BM Barış Gücünün (BMBG) tarafgir tutumu çerçevesinde yaşanmıştır. Bilindiği üzere KKTC ve GKRY arasında olası gerilimleri denetlemek amacıyla BMBG 1964'ten bu yana tarafsızlık ilkesi doğrultusunda Kıbrıs Adası'nda görev yapmaktadır. Ancak tüm ada halkının refahı için görev yapması icap eden BMBG kimi hususlar çerçevesinde attığı adımlarla GKRY ve Yunanistan lehine yanlı bir tutumla hareket ettiği yönünde Türkiye tarafından eleştirilmektedir.

Nitekim Türkiye'nin BMBG'nin adadaki tarafsızlığına yönelik eleştirileri 18 Ağustos 2023'te Pile-Yiğitler Yolu projesi ekseninde de gündeme gelmiştir. Kıbrıs Türk tarafının adada yaşadığı kimi güçlüklerin giderilmesi adına yürü-

² “Antonio Guterres: Liderler Arasında Ortak Zemin Yok, Gayriresmi Genişletilmiş Toplantı Yapılacak”, *Kıbrıs Postası*, 16 Ekim 2024.

³ Mehmet Kemal Firik, “KKTC'nin Güney Kıbrıs ile Müzakere için Sunduğu Şartlar Konusunda BM Açılıma Gitmiyor”, *Anadolu Ajansı*, 13 Mayıs 2024.

⁴ “Özel Temsilci Güneş Onar, Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın, BM Genel Sekreteri'nin Ev Sahipliğinde Rum Lider Hristodulides'le 15 Ekim Salı Günü New York'ta Katılacağı Gayriresmi Yemeğin Yeni Bir Sayfa Açılması için Fırsat Olduğunu Söyledi”, *KKTC Cumhurbaşkanlığı*, 11 Ekim 2024. <https://kktcb.org/tr/ozel-temsilci-gunes-onar-cumhurbaşkanı-ersin-tatarın-bm-genel-sekreterinin-12815>, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2025).

tülen bu projenin BMBG'nin engellemesi nedeniyle nihayete erdirilememiŐ olmasđ Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafının eleştirilerine yol açmıştır.⁵

Benzer biçimde BMBG'nin görev süresinin uzatılması yönünde Ocak 2024 içerisinde alınan karar da eleştirilere neden olmuştur. Öyle ki söz konusu uzatım kararı hususunda yerleşik uygulamaların aksine KKTC'nin onayına baŐvurulmamıŐ ve söz konusu durum hem uluslararası gözlemciler hem de Türkiye Cumhuriyeti tarafından KKTC'nin egemenlik haklarının yok sayıldığı ve KKTC ile istişare edilmeksizin bu tür bir kararın alınmış olmasının uluslararası hukukun ihlali olduğu yönünde eleştirilmiştir. KKTC'nin egemenlik haklarının tanınması hususunda kararlı politikalar izleyen Türkiye Cumhuriyeti, BM'nin yalnızca Rum kesiminin çıkarlarını savunur biçimde hareket etmesini önemli bir problem olarak gördüğünü belirterek bu hususta BM'yi tarafsızlık ve eşitlik ilkelerine sadakati yönünde eleştirmiştir.⁶ Türkiye, karşı çıkıŐıyla söz konusu olumsuzluğu uluslararası arenaya taŐıyarak KKTC adına "egemen eşitlik" ve "eşit uluslararası statü" talebini tekrarlamıştır.

Meseleye dair bir diğer gelişme AB'nin 30 Ekim 2024 tarihli Türkiye Raporu ekseninde yaşanmıştır. Malum olduğu üzere Avrupa Komisyonu hazırladığı yıllık raporlarla AB aday ülkelerini Kopenhag Kriterleri'ne uyumları doğrultusunda değerlendirmektedir. Avrupa Komisyonunun 2024 Türkiye Raporu ise Kıbrıs konusunda yer verilen ifadelerle dikkat çekmiştir. Komisyon hazırladığı raporda "Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımayı reddetmeye devam etmiş ve iliğili BM Güvenlik Konseyi kararlarına aykırı olarak iki devletli zm defaatle savunmuştur"⁷ ifadelerine yer vererek Türkiye'yi, Kıbrıs konusunda benimsediği iki devletli zm yaklaşımı ve BMBG kararlarına aykırı hareket etmek hususlarında eleŐtirmiŐ, Türkiye'nin GKRY'yi tanınamasının Kıbrıs sorununun ana nedeni olduğunu iddia etmiştir.

⁵ "No: 203, 22 AĞustos 2023, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Pile-Yiğitler Yolunun Yapımına İlişkin Basın Açıklaması Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 22 AĞustos 2023, https://www.mfa.gov.tr/no_203_-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi-nin-pile-yigitler-yolunun-yapimina-iliskin-basin-aciklamasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2025).

⁶ "No: 20, 30 Ocak 2024, Kıbrıs Adası'nda KonuŐlu Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nn Görev Süresinin Uzatılmasına Dair 2723 (2024) sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 30 Ocak 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-20_-kibris-adasi-nda-konuslu-bm-baris-gucu-nun-gorev-suresinin-uzatilmasına-dair-bm-guvenlik-konseyi-karari-, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2025).

⁷ "AB Genişleme Politikasına İlişkin 2024 Bildirimi", T.C. Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı, 30 Ekim 2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2025).

Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise rapora karşılık vererek KKTC'nin eşit uluslararası statü talebini tekrarlamıştır:

2024 yılı Türkiye Raporu'nda, AB'nin özellikle siyasi kriterler ve iç siyasi dinamikler konusundaki haksız değerlendirmelerini reddediyoruz. (...) Öte yandan rapor Yunanistan ve Kıbrıs Rum tarafının gerçeklerle bağdaşmayan, hukuk dışı ve maksimalist görüşlerini yansıtmakta; Türkiye'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin meşru kaygılarını ve haklı politikalarını tamamen göz ardı etmektedir. Kıbrıs meselesinin çözümüne yönelik formatın yalnızca adadaki iki tarafı, üç garantör gücü ve BM'yi içerdiğinin altını çizmek isteriz. Gelecekte varılacak herhangi bir çözüm, Ada'daki iki tarafın mutabakatıyla gerçekleşmelidir. AB'nin Kıbrıs meselesine ilişkin olarak, Kıbrıs Rum tarafının tutumunu kayıtsız şartsız yansıtan ve Kıbrıs Türk halkının özden gelen haklarını dikkate almayan açıklamaları, çözüm çabalarına katkıda bulunmaktan ve AB'nin çözüm sürecinde yer almasının neden uygun bir seçenek olmadığını açıkça göstermektedir. AB'nin, üçüncü ülkelerin sınırlarını belirleme görevi veya bu konuda karar verme yetkisi olmadığını da hatırlatırız.⁸

GKRY Cumhurbaşkanı Nikos Hristodulidis'in Şubat 2024'te Almanya Cumhurbaşkanı Frank-Walter Steinmeier ile Lefkoşa'da yaptığı bir görüşme sonrasında basına verdiği demeç de yine Kıbrıs meselesinin GKRY'nin tercihleri doğrultusunda çözüme kavuşturulmasının Türkiye'nin AB üyeliğinin mümkün hale gelmesi için bir ön koşul olarak ifade edilmesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Hristodulidis'in "Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin daha da yakınlaşmasının, Türkiye'nin Kıbrıs'ta on yıllardır devam eden bölünmüşlüğüne çözüme katkıda bulunmasına bağlı olduğunu" ifade ettiği görülmüştür.⁹

Bu hususta yaşanan bir diğer gelişme de 17-18 Nisan 2024 arasında Brüksel'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Özel Zirvesi'nde Türkiye ile ilgili kabul edilen kararlar¹⁰ kapsamında yaşanmıştır. "Kıbrıs sorununun BM çerçevesinde ve AB değerleriyle uyumlu kapsamlı çözümüne tam bağlılığın" vurgulandığı ve ilişkilerin bu minvalde çözümünün Türki-

⁸ "No: 226, 31 Ekim 2024, Avrupa Komisyonu 2024 Türkiye Raporu Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 31 Ekim 2024, https://www.disisleri.gov.tr/no_-226_-avrupa-komisyonu-2024-turkiye-raporu-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2025).

⁹ "Kıbrıs Cumhurbaşkanı Nikos Hristodulidis, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile Yakınlaşmasının Yolunun Kıbrıs'tan Geçtiğini Söyledi", Euronews Türkçe, 12 Şubat 2024.

¹⁰ "European Council Conclusions, 17 and 18 April 2024", Avrupa Birliği Liderler Zirvesi, 18 Nisan 2024, <https://www.consilium.europa.eu/media/m5jlwe0p/euco-conclusions-20240417-18-en.pdf>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

ye-AB ilişkileri açısından bir kıstas biçiminde sunulduğu bu kararları Ankara tepkiyle karşılamıştır. Türkiye Dışişleri Bakanlığının meseleye ilişkin resmi açıklamasında Şu ifadelere yer verilmiştir:

Türkiye-AB ilişkilerinde ilerleme sağlanmasıyla Kıbrıs sorununun ilintilendirilmesi tarafımızdan hiçbir zaman kabul görmeyecektir. Çok yönlü Türkiye-AB ilişkilerini Kıbrıs meselesine indirgeyen anlayıŐtan vazgeçilmesi gerekmektedir. Böylesi bir zihniyet, Kıbrıs sorununa veya diğer bölgesel ve küresel meselelere olumlu ve yapıcı bir katkı sunamaz.¹¹

Gelinen noktada Kıbrıs konusunun Ankara-Brüksel ilişkileri açısından bir engel haline getirildiği gözlenmektedir. Bu doğrultuda bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde iki devletli çözümü tek seçenek olarak gördüğünü ve adada yaşayan iki ayrı toplum için bundan öte bir çözümün dayatılmasının mevcut gerçeklikten ve sonuç vermekten uzak olduğunu beyan etmiş ve AB'nin aldığı yanlış karar neticesinde Kıbrıs meselesinin birdenbire Birlik içinde sorun haline geldiğine işaret ederek bu konunun Türkiye ile ilgili konularda da hep bir sorun alanı olduğunu ifade etmiştir.¹² Dışişleri Bakanlığı tarafından Kasım 2024'te yayımlanan "Belirsizlikler ağında Kararlı ve Güçlü Türk Dış Politikası" başlıklı kitapçıkta "Avrupa Birliği'nin Ege ve Doğu Akdeniz'de Yunan-Rum ikilisinin deniz yetki alanlarına yönelik sözde egemenlik iddialarını sıklıkla dile getirdiği grlmektedir. AB'nin deniz yetki alanlarının belirlenmesine ilişkin olarak yetkisi yoktur. Esasen AB, 'Birlik dayanıŐması' kisvesi ile Yunan/Rum ikilisinin iddialarına koşulsuz destek sağlamaktadır. Bu itibarla AB'nin Ege ve Doğu Akdeniz'e yönelik söylemleri Şimdiye kadar tarafsız ve yapıcı olmaktan oldukça uzaktır"¹³ ifadelerine yer verilerek AB'nin Kıbrıs meselesi eksenindeki tutumu bir kez daha eleştirilmiştir.

KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar 8 AĞustos 2024 tarihli demecinde "egemen eşitlik ve eşit uluslararası statü" talebine ilişkin vurgusunu tekrarlayarak müzakerelerin yeniden başlaması adına bunun bir ön koşul olduğunu dile getirmiş ve aksi halde BMGK'den müzakere adına l toplantı dave-

¹¹ "17-18 Nisan 2024 tarihli AB Devlet ve Hükümet Başkanları zel Zirvesi Sonuçları", T.C. Dışişleri Bakanlığı", https://www.ab.gov.tr/17-18-nisan-2024-tarihli-ab-devlet-ve-hukumet-baskanlari-ozel-zirvesi-sonuclari-t.c.-disisleri-bakanligi_53779.html, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2025).

¹² Muhammet Tarhan ve Tuğba Altun, "Bakan Fidan: (Donald Trump'ın Kabine Adayları) İlk Etapta Görebildiğim, Yoğun Bir İsrail Yanlış Durum Var", Anadolu Ajansı, 16 Kasım 2024.

¹³ "Belirsizlikler ağında Kararlı ve Güçlü Türk Dış Politikası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, s. 7, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/belirsizlikler-caginda-kararli-ve-guclu-turk-dis-politikasi-2025-kitap-cik.pdf, (Erişim tarihi: 9 Şubat 2025).

ti gelse dahi onay vermeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca “Kimse müzakerelerin Crans Montana’da kaldığı yerden başlayacağı beklentisi içerisine girmesin. Federal çözüm arayışları Crans Montana’da bitmiştir. Kıbrıs konusunda müzakerelerin yeniden başlayabilmesi için ortak bir zemin yoktur” ifadeleriyle gelinen son durumu özetlemiştir.¹⁴

25 Ağustos 2024’te GKRY Dışişleri Bakanı Konstantinos Kombos verdiği bir mülakatta Kıbrıslı Türklere bir mesaj iletmek istemiş ve “Özellikle tüm Kıbrıslılar için en yararlı olacak şeyin, BMGK’nin belirlediği çerçevede mutabakata varılmış bir çözüme ulaşılması olduğuna inanıyoruz” demiştir. Bununla beraber Türk tarafı ve Türkiye’nin çözüm adına ileri sürdüğü iki devletli yaklaşımın “Kıbrıslı Türkler de dahil olmak üzere herkes için yıkıcı sonuçlar doğuracağını” söylemiştir.¹⁵

KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ve GKRY Cumhurbaşkanı Hristodulidis, BM Genel Sekreteri Antonio Guterres’in davetiyle mesele üzerinde her iki tarafın duruşunu görüşmek amacıyla gayriresmi bir akşam yemeğinde bir araya gelmiştir. 16 Ekim 2024’te bu görüşmeye ilişkin açıklama yapan KKTC Cumhurbaşkanı Tatar “Aynı anlayışla görüşmelerin yürütülmesinde hiçbir anlam olmadığını yemekte tekrarladığını dile getir[miş] (...), resmi bir sürecin ancak egemen eşitlik ve eşit uluslararası statünün teyidiyle olacağını da ifade ettiğini söyle[miştir]”.¹⁶ Bu görüşmeye ilişkin açıklama yapan Dışişleri Bakanı Fidan da “Her iki tarafın da diplomatik arayışlara ilişkin niyetlerini sürdürdüğünü kaydede[rek], BM Genel Sekreteri Antonio Guterres’in iki tarafı bir araya getirdiğini ve ileride Guterres’in ev sahipliğinde Türkiye’nin de dahil olduğu dörtlü ya da beşli görüşmelerin olabileceğini” ifade etmiştir.

ABD’NİN KIBRIS ADIMLARI VE TEPKİLER

2024 içerisinde Türkiye tarafında Kıbrıs’a ilişkin tepkiye yol açan gelişmelerden bir diğeri de 10 Eylül’de ABD ve GKRY arasında imzalanan İkili

¹⁴ “Cumhurbaşkanı Ersin Tatar: ‘Guterres’ten 3’lü Görüşme için Davet Yok, Hristodulidis Oldu Bittiler Yaratma Peşinde”, KKTC Cumhurbaşkanlığı, 4 Ağustos 2024, <https://kktcb.org/tr/cumhurbaşkanı-ersin-tatarguterresten-3lu-gorusme-icin-davet-yok-hristodulidis-oldu-12606>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

¹⁵ “Dışişleri Bakanı: İki Devletli Çözüm ‘Felaket’ Olur”, *Cyprus Mail*, 25 Ağustos 2024.

¹⁶ “New York’ta Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Antonio Guterres’in ev Sahipliğinde Rum Lider Nikos Hristodulidis ile Gayriresmi Akşam Yemeğinde Bir Araya Gelen Cumhurbaşkanı Ersin Tatar Yurda Döndü”, KKTC Cumhurbaşkanlığı, 16 Ekim 2024, <https://kktcb.org/tr/new-yorkta-birlesmis-milletler-bm-genel-sekreteri-antonio-guterresin-ev-12826>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2024).

Savunma İŞ Birliği Yol Haritası Anlaşması hususunda yaşanmıştır. Tarafların ortak aœıklamasında varılan anlaşma Şu ifadelerle gerekœlendirilmiŐtir:

Avrupa ve Doğu Akdeniz'in genel istikrarı ve g¼venliĐi ABD ve Kıbrıs Cumhuriyeti iœin hayati ¼neme sahiptir. Bu b¼lgedeki g¼venlik zorluklarının karmaŐıklıĐı ve gelişen doğası barış, istikrar, demokratik ilkeler ve hukukun ¼st¼nl¼Đ¼n¼n saĐlanmasđ iœin benzer d¼Ő¼nen ortaklar arasında savunma ve g¼venlik konularında dikkatlilik, katılım ve yakın iş birliğini zorunlu kılmaktadır.¹⁷

Doğu Akdeniz b¼lgesinin enerji bağlamında artan jeopolitik ¼nemi Beyaz Saray'ın Kıbrıs'ı stratejik bir d¼zlemde ele almasını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda GKRY ile ABD arasında savunma ve enerji alanlarındaki iş birliklerinin derinleştirilmesi œabasđ T¼rkiye'nin eleştirilerine neden olmuştur. Bu durum T¼rkiye tarafından ABD'nin Kıbrıs'ta T¼rkiye-Yunanistan dengesini g¼zetmeksizin Rum tarafını desteklediği Şeklinde değerlendirilmiştir.

Dışişleri Bakanı Fidan taraflar arasında imzalanan mutabakatla silah ambargosunun kaldırılması ve ¼s kurma girişimlerine ilişkin 16 Kasım 2024'te bir aœıklama yapmıştır. Dışişleri Bakanı Fidan s¼z konusu hamlelerin yakından takip edildiğini belirterek konuşmasında Şu ifadelere yer vermiştir:

Bizim varlığımızdan başka t¼rden bir tehdit ¼reten, tehdit algılayan ve bu tehdidi bahane edip kendi silahlanmasını gerœekleŐtirme politikası, bu başka bir alan. Orada başka bir niyet olabilir. Benim g¼rd¼Đ¼m, herkes bizim her t¼rl¼ senaryoya hazır olduğuğumuzu biliyor. Bize Kıbrıs œok yakın. Ana vatan olarak bizim mobilizasyon kabiliyetlerimiz de œok fazla.¹⁸

11 Eyl¼l 2024'te KKTC Dışişleri Bakanlığından da konuya ilişkin "Kıbrıs meselesinde artık aœık bir taraf olarak g¼rd¼Đ¼m¼z ABD'yi sağduyu ile hareket etmeye; b¼lgedeki hassas dengeleri değiştirme œabalarına son vermeye ve Kıbrıs konusundaki tarafgir tutumunu sona erdirmeye davet ediyoruz" Şeklinde bir aœıklama yapılmıştır.¹⁹ Konuya ilişkin bir kınama beyanı yayımlayan T¼rkiye Dışişleri Bakanlığının ilgili beyanı Şu Őekildedir:

¹⁷ "Joint Statement by the United States of America and the Republic of Cyprus on the Signing of a Defense Cooperation Roadmap for 2024-2029", 10 Eyl¼l 2024. <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3900834/joint-statement-by-the-united-states-of-america-and-the-republic-of-cyprus-on-t>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

¹⁸ Tarhan ve Altun, "Bakan Fidan: (Donald Trump'ın Kabine Adayları) İlk Etapta G¼rebildiĐim, Yoğun Bir İsrail Yanlısđ Durum Var".

¹⁹ "GKRY ile ABD arasında İmzalanan İkilili Savunma İŐbirliĐine Dayalı Yol Haritası Hk.", KKTC Dışişleri Bakanlığı, 11 Eyl¼l 2024, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/gkry-ile-abd-arasinda-imzalanan-ikili-savunma-isbirligine-dayali-yol-haritasi-hk>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

ABD ile GKRY arasında savunma alanında iş birliğinin geliştirilmesi yönünde bir yol haritası imzalanmasını kınıyoruz. KKTC Dışişleri Bakanlığı tarafından konuya ilişkin olarak yayımlanan açıklamada belirtilen görüşleri paylaşıyor, KKTC makamlarının ortaya koyduğu haklı tepkiyi tümüyle destekliyoruz. ABD makamlarınca, geçtiğimiz Haziran ayında GKRY ile stratejik diyalog başlatılacağına açıklanması da dahil, Kıbrıs Türk tarafının güvenliği hilaflına atılan bu adımlar, ABD'nin Kıbrıs Adası'na yönelik tarafsız tutumuna zarar vermekte ve Kıbrıs meselesine adil, kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm bulunmasını güçleştirmektedir. Bu çerçevede bölgesel istikrara zarar verebilecek politikaların gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Ana vatan ve garantör devlet Türkiye, Kıbrıs Türkünün güvenliğini ve refahını her koşulda sağlamaya devam edecektir.²⁰

5 Aralık 2024'te Rum yönetiminin silahlanma faaliyetleri hakkında bir açıklamada bulunan KKTC Dışişleri Bakanlığı “Güney Kıbrıs'ın bugün bazı güçlerin çıkarları doğrultusunda askeri bir üs haline getirilmeye çalışılmasına adanın eşit sahipleri olarak karşı mücadeleimiz sürecektir. Rum tarafının sözde ‘güvenlik tehdidi’ altında olduğu gerekçesiyle artırdığı silahlanma faaliyetlerinin ileride tüm Ada'ya bir felaket getirme olasılığı çok yüksektir. Dolayısıyla, bir kez daha ilgili tüm tarafları sağduyuyla hareket etmeye ve uluslararası aktörleri Kıbrıs Rum kesimini cesaretlendirmekten vazgeçmeye davet ediyoruz” ifadelerini kullanmıştır. GKRY'nin son dönemde basına yansıyan NATO üyeliği girişimlerine de değinilen açıklamada ittifak genişletme kararının oy birliğiyle alındığına vurgu yapılarak “Nitekim son günlerde Güney Kıbrıs Rum yönetiminin İsrail'in hava savunma sistemini Kıbrıs Rum savunma sistemine müdahil etme yönünde ve NATO üyeliği konusunda girişimler yapmakta olduğu yönünde basında haberler yer almıştır. Avrupa Birliği tarafından yapılan tarihi hata ile Kıbrıs meselesinde bir anlaşmaya varılmadan önce gayri yasal bir şekilde tek taraflı olarak üyeliğe kabul edilen Rum tarafı, NATO ittifakının genişleme kararının oy birliğiyle alındığını unutmuş olacak ki, NATO'ya üye olmayı düşünecek kadar cesaretlendirilmiştir. Rum tarafının bu cesareti hangi güçlerden aldığı ortadadır” ifadelerine yer verilmiştir.²¹

²⁰ “No: 186, 11 Eylül 2024, ABD ile GKRY Arasında Savunma İş Birliği Yol Haritası İmzalanması Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/no_-186_-abd-ile-gkry-arasinda-savunma-is-birli-yl-yol-haritasi-imzalanmasi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

²¹ “Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin Askeri İşbirlikleri ve Silahlanma Faaliyetleri Hk.”, KKTC Dışişleri Bakanlığı, 5 Kasım 2024, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/guney-kibris-rum-yonetiminin-askeri-isbirlikleri-ve-silahlanma-faaliyetleri-hk>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

11 Aralık 2024'te bu meseleye değinen Dışışleri Bakanı Fidan da "Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin silahlandırılması, adada yeni bir silahlanma yarışını da tetikleyebilecektir" uyarısında bulunmuştur.²²

DİĞER GELİŞMELER

Bahsi geöen öne çıkan gelişmelere ek olarak 2024 içerisinde yaşanan kimi dikkat çekici gelişmelerden de bahsetmek mümkündür. Bu gelişmelerden biri 11 Ekim tarihli Güney Avrupa Ülkeleri Zirvesi (MED9) dolayısıyla yapılan açıklamalardır. Zirvede GKRY Cumhurbaşkanı Hristodulidis'e seslenen Yunanistan Başbakanı Kıryakos Miçotakis "Yunanistan her zaman çabalarınızın destekçisi olacaktır ve nihayet Türk işgalinden 50 yıl sonra bu çok arzu edilen özöme ulaşmayı umuyoruz" demiş,²³ MED9 zirvesi münasebetiyle yapılan ortak açıklamada Kıbrıs Barış Harekatı bir işgal olarak nitelendirilmiş ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesine dair mevcut yaklaşımı Ankara-Brüksel ilişkilerinin ilerleyişi hususunda bir engel olarak konumlandırılmıştır. Buna istinaden KKTC Dışışleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Şu ifadelere yer vermiştir:

Avrupa Birliği üye ölkeleri, Kıbrıs Rumları tarafından silah zoruyla işgal edilen ve tamamen bir Kıbrıs Rum yönetimine dönüŐtürölen "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin meşru bir yapı olmadığını görmeyecek kadar körleŐmiştir. Kıbrıs meselesi 1963 yılında "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin zorla ortadan kaldırılması ile başlamıştır. 1974 Mutlu Barış Harekatı, Kıbrıs sorunun başlangıcı değil, gözünü kan bürümüŐ Kıbrıs Rumları ve Yunanistan'ın Ada'da daha fazla kan dökmesini engelleme amacı taşıyan ve Ada'ya barış ve huzur getiren sonucudur.

Birleşmiş Milletlerin hiçbir kararında Türkiye'nin müdahalesi "işgal" olarak tanımlanmazken, Avrupa Birliği üye ölkeleri bu durumdan hiç haberdar deĐilmiŐçesine Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin güdüümüyle hareket etmeyi tercih etmeye devam etmişlerdir. İşte tam da bu nedenden dolayı Kıbrıs meselesi bir Avrupa meselesi değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır.²⁴

Elli üç yıl aradan sonra bir İngiltere başbakanının GKRY'yi ziyareti ise 2024 içerisindeki bir diğer güncel gelişme olarak dikkat çekmiştir. 9 Aralık

²² "Hakan Fidan: Güney Kıbrıs'ın Silahlandırılması Adada Yeni Bir Silahlanma Yarışını Tetikleyebilir", *Kıbrıs Postası*, 11 Aralık 2024.

²³ "PM Mitsotakis at MED9 Summit: Greece will Always Support Cyprus in Efforts to Resolve the Cyprus Issue", AMNA, 11 Ekim 2024.

²⁴ "11. Güney Avrupa Birliği Ülkeleri MED 9 Zirvesi'nin Ardından Gerçekleştirilen Ortak Bildiri Hk.", KKTC Dışışleri Bakanlığı, 12 Ekim 2024, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/11-guney-avrupa-birligi-ulkeleri-zirvesi-med-9-ardından-yapılan-ortak-acıklama-hk>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

2024'te gerçekleşen ziyaret KKTC'nin tepkisine neden olmuş ve Cumhurbaşkanlığı şu açıklamayı yayımlamıştır:

Garantör güç, BM Güvenlik Konseyi'nde söz sahibi ve Kıbrıs'taki tarihi gelişmeleri ve sahadaki gerçekleri iyi bilen İngiltere'nin, Kıbrıs Türk halkının ve seçilmiş liderlerinin varlığına saygı göstererek iki taraf arasında eşitlikçi bir yaklaşım sergilemesini bekliyoruz. Kıbrıslı Rum liderin, SBA'ları (Egemen Üs Bölgeleri) temsil etme yetkisi olmadığı gibi Kıbrıslı Türkleri de temsil etme yetkisi yoktur.²⁵

2024 içerisindeki sorunlardan bir diğeri de Kıbrıs meselesini konu alan "Famagusta" adlı bir dizi yayımlanacağı duyurulması sonrasında yaşanmıştır. Kıbrıs Barış Harekati'nı çarpıtmak suretiyle Türk ordusunu aşağılayıcı bir içeriğe sahip olan bu diziye yönelik KKTC Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamada "Dijital bir platformda 20 Eylül 2024 tarihinde yayınlanacağı duyurulan Kıbrıs Rum yapımı dizinin fragmanı, Kıbrıs Adası'nda yaşanan olayları tamamen gerçek dışı bir kurguyla yansıtan kan dondurucu görüntüler içermektedir. Kıbrıs Rum tarafının alışılagelmiş propagandası çerçevesinde, Kıbrıs meselesinin 1974 yılında bir 'savaş' ile başladığı iddia edilen görüntülerde, şanlı Türk ordusu sivillerin hayatına kast eden taraf olarak çirkin bir şekilde karalanmaya çalışılmaktadır. Bu dizinin yapımcılarını ve yayınlanacağı dijital platformu şiddetle kınıyor; yalan, yanlış ve yanlı savlara dayanan dizinin yayınlanmaması için çağrı yapıyoruz" ifadeleri kullanılmıştır.²⁶ Türkiye Cumhuriyeti Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) da yaptığı açıklamada adı geçen dizinin ülkemizde yayımlanmayacağını duyurmuştur.²⁷

Bu yıl içerisinde yaşanan bir diğer gelişme ise Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinin (AKPA) Kapalı Maraş konulu rapora ilişkin kararı çerçevesinde söz konusu olmuştur. Son dört yıl süresince AKPA'da tartışılmakta olan taslak karar Türk heyetinin red oylarına karşın 27 Haziran 2024'te Genel Kurul oturumunda onaylanmıştır. Varılan kararda "BMGK 550 ve 789 sayılı kararları temelinde Maraş'ın BM denetimine devredilerek veya karşılıklı güven önlemleri çerçevesinde meşru sakinlerine iade

²⁵ "KKTC Cumhurbaşkanlığı Açıklaması", KKTC Cumhurbaşkanlığı, 8 Aralık 2024, <https://kk-tcb.org/tr/kkcc-cumhurbaskanligi-aciklamasi-13015>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

²⁶ "Famagusta' Adlı Dizi Hk.", KKTC Dışişleri Bakanlığı, 2 Eylül 2024, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/famagusta-adli-dizi-hk>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

²⁷ "Kamuoyunun Bilgisine!", RTÜK, 6 Eylül 2024, <https://www.rtuk.gov.tr/kamuoyunun-bilgisi-ne/4855>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

edilmesinin, Kıbrıs sorununa kapsamlı çözüme ‘büyük katkı sağlayacağı’ savunulmuştur.²⁸

Bu gelişmenin ardından KKTC Dışışleri Bakanlığınca yapılan açıklamada ise söz konusu karar eleştirilerek “Bahse konu karar, geneli itibarıyla Avrupa Konseyi’nin bir kez daha GKRY’nin güdümünde hareket ettiğinin bir tezahürü niteliğindedir. (...) Kapalı Maraş, KKTC sınırları içerisinde olup Devletimizin tam egemenliği altındadır. Kapalı Maraş açılımının, uluslararası hukuk ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tahtında güvence altına alınan mülkiyet haklarını gözetecek şekilde kurgulandığını yeniden hatırlatırız. (...) KKTC olarak, ülkemizdeki mülkiyet rejiminin güvencesi konumundaki Taşınmaz Mal Komisyonunun etkinliğini korumak için gerekli tüm adımları atmaya devam edeceğimizi bu vesileyle bir kez daha vurgulamakta yarar görüyoruz” ifadelerine yer verilmiştir.²⁹

Bilindiği üzere Maraş son on beş yıldan bu yana askeri statüde tutulmaktadır. Bununla beraber 2021’de Maraş’ın yüzde 3,4’lük kısmına tekabül eden pilot bölgenin askeri statüsü Taşınmaz Mal Komisyonunun mülkiyet taleplerini işleme koyabilmesi adına KKTC tarafından kaldırılmıştır. KKTC ve Türkiye, Maraş’a ilişkin egemenlik hakkının KKTC tarafında olduğunun altını çizmekte ve bu bölgeye ilişkin meselelerin 2005’te GKRY vatandaşlarının mülkiyet taleplerini ele almak amacıyla kurulan ve 2010’dan itibaren varılan çeşitli kararlarda mülkiyet taleplerini iç hukuk yoluyla işlevsel biçimde sonuçlandırmayı sürdüren Taşınmaz Mal Komisyonu tarafından çözüme kavuşturulmasının uygunluğuna vurgu yapmaktadır.

GELİNER SON DURUM

Bugün bulunulan noktada her iki tarafın da müzakerelerin yeniden işlerlik kazanması için farklı kıstaslara sahip olduğu görülmektedir. Rum tarafı adada “tek ve birleşik bir Kıbrıs” devletini desteklerken ambargo ve kısıtlamaların kaldırılmasını isteyen Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı ise “egemen eşit

²⁸ “50 Years after the Division of Cyprus, PACE Calls for ‘Ghost Town’ of Varosha to be Returned to Its Lawful Inhabitants”, AKPA, 27 Haziran 2024, <https://pace.coe.int/en/news/9543/50-years-after-the-division-of-cyprus-pace-calls-for-ghost-town-of-varosha-to-be-returned-to-its-lawful-inhabitants>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

²⁹ “Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Genel Kurulu’nda Onaylanan Maraş Raporu Hk.”, KKTC Dışışleri Bakanlığı, 2 Temmuz 2024, <https://mfa.gov.ct.tr/tr/avrupa-konseyi-parlamenter-asamblesi-genel-kurulunda-onaylanan-maras-raporu-hk>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

ve eşit uluslararası statü temelinde bir çözüm” yani iki devletli çözümden yanadır. Rum tarafı 1974 öncesine ilişkin mülkiyet haklarının iadesini öngören yeni bir mülkiyet düzenlemesi talep etmekte ve adadaki Türk askeri varlığı ve Türk garantörlüğünün sona erdirilmesini talep etmektedir. Bununla beraber Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı garantörlük ve Türk askeri varlığının devamını adadaki barışın teminatı olarak görmekte ve siyasal eşitlik talebini her fırsatta tekrar ederek aksi yöndeki taleplere karşı çıkmaktadır.

GKRY Cumhurbaşkanı Hristodulidis bir haber ajansına verdiği 19 Temmuz 2024 tarihli bir demeçte şunları söylemiştir:

Yarım asır sonra işgali gerçekleştirenlerin ve işgali sürdürenlerin aynı zamanda Kıbrıs'ın şiddet yoluyla bölünmesinin devam etmesine izin verenlerin sorumlulukları hala yerine getirilmemektedir. (...) Zorluklara, sorunlara, meydan okumalara, hayal kırıklıklarına rağmen müzakerelerin yeniden başlaması ve işgali sona erdirecek bir çözüm bulunması adına gerekli koşulları oluşturmak için elimizden geleni yapıyoruz.³⁰

Nitekim Yunanistan Başbakanı Miçotakis tarafından 2022'de ABD Kongresinde yapılan konuşmada da açıkça ifade edildiği üzere³¹ Yunanistan da adadaki Türk varlığını işgal olarak nitelendirmekten imtina etmemekte ve Rum kesiminin taleplerini desteklemektedir.

GKRY ve Yunanistan müzakereden yana olduklarını beyan etse de iki bölge, iki milletli federasyon fikrinden geri adım atmamaktadır. Türk tarafının bu konudaki talebi ise adada iki devletli bir çözümdür. Bununla beraber Türk tarafı iki devletli çözüme dair detaylar konusunda beyanatta bulunmamakta dolayısıyla müzakereye açık bir tutum sergilemektedir. Türkiye adada garantör ülke olarak varlığının devamı ve bu minvalde Türk askerinin adada görev yapması hususundan geri adım atmamaktadır. Bununla beraber Rum tarafı ve Yunanistan buna karşı bir tutum içerisindedir. Kıbrıs Barış Harekatı'nın 50. yılı münasebetiyle yakın tarihte bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da Türk tarafının Kıbrıs'ta çözüme ve kalıcı barışı sağlamaya

³⁰ “Cyprus President Christodoulides to ANA-MPA: ‘We Do Whatever Possible to Create the Conditions for the Resumption of Talks and Finding a Solution That will End the Occupation’”, Atina-Makedonya Haber Ajansı, 19 Temmuz 2024, <https://www.amna.gr/en/article/835722/Cyprus-President-Christodoulides-to-ANA-MPA-We-do-whatever-possible-to-create-the-conditions-for-the-resumption-of-talks-and-finding-a-solution-that-will-end-the-occupation>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

³¹ “Prime Minister Kyriakos Mitsotakis' Address to the Joint Session of the U.S. Congress”, Yunanistan Başbakanı, 17 Mayıs 2022, <https://www.primeminister.gr/en/2022/05/17/29339>, (Erişim tarihi: 6 Şubat 2025).

hazır olduğuna ve iki devletli çözümler konusundaki kararlılığını dile getirerek eşit şartlarda müzakere yapılmasına vurgu yapmış ve “Kıbrıs’ta federal bir çözümler mümkün olmadığına inanıyoruz” ifadelerini kullanmıştır.³²

25 Temmuz 2024 tarihli Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısı bildirisinde Kıbrıs konusunda elli yıl evvel gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekati ile adada uzun süreli barış, huzur ve güven ortamının tesis edildiğine vurgu yapılarak Kıbrıs meselesinin Türkiye için bir milli dava olduğunun altı çizilmiştir. Bununla beraber Kıbrıs Türk halkının eşit uluslararası statü ve egemen eşitliğine ilişkin çözümler talebi yinelenerek KKTC’nin uluslararası toplumun eşit bir üyesi olarak kabul gördüğü iki devletli çözümler vurgu yapılmıştır.³³

Türkiye Dışışleri Bakanlığının 21 Kasım 2024’te hazırladığı “Belirsizlikler Çağında Kararlı ve Güçlü Türk Dışış Politikası” başlıklı kitapçıkta da Kıbrıs meselesinin Türkiye için bir “milli dava” olduğuna vurgusuna yer verilerek Kıbrıs Türk halkının “egemen eşitlik ve eşit uluslararası statü” kazanmasına ilişkin taleplerin altı çizilmiştir. Bu doğrultuda ayrıca “Ada’nın ortak sahibi Kıbrıs Türklerini azınlık konumuna indirgeyerek tüm Ada’ya hakim olma amacını güden ve bu yolda 1963 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti’ni silah zoruyla gasp etmiş olan Rum tarafı, bugün de Kıbrıs Türklerinin adil, kalıcı ve sürdürülebilir çözümler isteklerinin önüne set çekmeye devam etmektedir” ifadelerine yer verilen metinde müzakere sürecine ilişkin olarak da iki kesimli, iki toplumlu federasyon modelinin Rum tarafının bu talebe sürekli biçimde olumsuz yaklaşmasından ötürü geçerliliğini yitirdiği, olası bir müzakerenin ise “iki halk, iki devlet” gerçekliği üzerinden ve ancak Kıbrıs Türklerinin “egemen eşitlik ve eşit uluslararası statüsü”nün tescil edilmesiyle birlikte mümkün olabileceği ifade edilmiştir.³⁴

Benzer bir vurgu 79. BM Genel Kurulunda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından da yapılmış, tarafların samimiyeti doğrultusunda girişilecek bir müzakere süreciyle “adil, kalıcı ve sürdürülebilir bir çözümler”e kavuşulabileceği vurgulanmış, “adada iki ayrı devlet ve iki ayrı halk” olduğuna ve hakları olduğuna üzere Kıbrıs Türklerinin “egemen eşitlik ve eşit uluslararası statüleri”nin tescil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan

³² Mümin Altaş, Serdar Açıl ve Abdullah Sarica, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Müzakereye, Görüşmeye, Kıbrıs’ta Kalıcı Barış ve Çözümler Sağlamaya Hazırız”, Anadolu Ajansı, 21 Temmuz 2024.

³³ “25 Temmuz 2024 Tarihli Toplantı”, T.C. Cumhurbaşkanlığı MGK Genel Sekreterliği, 25 Temmuz 2024, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/25-temmuz-2024-tarihli-toplantı>, (Erişim tarihi: 7 Şubat 2025).

³⁴ “Belirsizlikler Çağında Kararlı ve Güçlü Türk Dışış Politikası”, s. 7.

ayrıca “Uluslararası toplumu bir kez daha Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni tanımaya, diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaya davet ediyorum” diyerek Kıbrıs Türk halkına yönelik tecridin sonlandırılması çağrısı yapmıştır.³⁵ Kıbrıs Barış Harekatı’nın 50. yılı münasebetiyle düzenlenen programa katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan buradaki açıklamasında da meselenin çözümünde “iki devletli model”in kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak “Türkiye ve Kıbrıs Türk halkının çözüm yolunda bugüne kadar her türlü fedakarlığı gösterdiğini” ifade etmiştir.³⁶

Dışişleri Bakanlığının yayımladığı “Belirsizlikler Çağında Kararlı ve Güçlü Türk Dış Politikası” başlıklı kitapçıkta vurgulanan hususlardan biri de Türkiye’nin Doğu Akdeniz’e yönelik politikası olmuştur. Türkiye’nin Doğu Akdeniz’e yönelik politikasının iki boyutu bulunduğunun belirtildiği metinde şu ifadeler yer almıştır:

Birinci boyut, Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasıyla ilgilidir. Uluslararası hukuka göre, kıyı devletlerinin deniz sınırları konusunda hakkaniyet ilkesine dayalı bir anlaşmaya varmak için her şeyden önce anlamlı müzakerelere girmeleri gerekmektedir. Türkiye, bu yasal gerekliliği yerine getirirken, Doğu Akdeniz’deki tüm kıyı devletleriyle, özellikle de Yunanistan’la anlamlı müzakerelere girmeye her zaman hazır olmuştur. Türkiye’nin Doğu Akdeniz politikasının ikinci boyutu, Kıbrıs Türklerinin, Ada’nın açık deniz kaynakları üzerindeki haklarının korunmasıyla ilgilidir. Adanın ortak sahipleri olarak Kıbrıs Türkleri, açık deniz kaynakları üzerinde Kıbrıslı Rumlarla birlikte eşit haklara sahiptir. Ancak Kıbrıslı Rumlar, tek taraflı eylemlerle bu hakları ihlal etmekte ve Kıbrıs Türkleriyle iş birliğine girmeyi reddetmektedirler.³⁷

SONUÇ

Gelinen noktada Kıbrıs’ta ilgili taraflar arasında meselenin çözümüne dair ortak vizyonun mevcut olmadığı görülmektedir. Rum yönetimi uluslararası

³⁵ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘Birleşmiş Milletler, Misyonunu İfa Etmekte Yetersiz, Atıl Bir Yapıya Dönüşüyor’”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 24 Eylül 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-birlesmis-milletler-misyonunu-ifa-etmekte-yetersiz-atil-bir-yapiyadonusuyor>, (Erişim tarihi: 8 Şubat 2025).

³⁶ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘Ada’nın Asli Unsuru Olan Kıbrıs Türk Halkını Azınlık Olarak Göstermeye Kimsenin Gücü Yetmez!’”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 21 Temmuz 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-adanin-asli-unsuru-olan-kibris-turk-halkini-azinlik-olarak-gostermeye-kimsenin-gucu-yetmez>, (Erişim tarihi: 8 Şubat 2025).

³⁷ “Belirsizlikler Çağında Kararlı ve Güçlü Türk Dış Politikası”, s. 5.

girişimlerle ada üzerinde iddia ettiği sahiplenmeyi genişletme ve Türk tarafını görmezden gelme tutumunu sürdürürken Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı bu tutumu net bir şekilde reddetmekte ve Türk tarafının “egemen eşitliği ve eşit uluslararası statüsü” hususundaki vurgusunu her platformda ve her fırsatta tekrar tekrar ifade etmektedir. Nitekim Dışışleri Bakanı Hakan Fidan da 11 Aralık 2024 tarihli konuşmasında Kıbrıs meselesinin Türkiye için bir milli dava olduğunun altını çizerek adada “Türk halkının egemen eşitliğinden ve eşit uluslararası statüsünden” geri adım atılmayacağını bir kez daha vurgulamıştır.³⁸

2024 içerisinde Kıbrıs meselesinde çözüme yakın bir anlayışın vuku bulunduğundan veya taraflar arasında bir uzlaşuya ulaşılması umudunun yeşermiş olduğundan söz etmek mümkün değildir. Bilakis GKRY adadaki Türk varlığını yok sayan söylem ve girişimlerini günden güne artıran bir tutum içerisinde olmuştur. AB’nin Türkiye’ye ilişkin yayımladığı rapor göz önünde bulundurulduğunda Rum kesiminin içinde olduğu bu tutum AB tarafından da destek bulmuş görünmektedir. Bunun yanı sıra Rum kesiminin bu minvalde attığı adımları sıklaştırmaya çalıştığı ve NATO üyeliğine ilişkin söylemler içerisinde de girdiği görülmektedir.

Uluslararası arenanın güçlü aktörleriyle yakın temas gayretinde olduğu gözlenen Rum kesiminin gördüğü olumlu karşılık neticesinde böylesine “cesur” açıklamalar yapabildiği söylenebilir. Doğu Akdeniz’in enerji bağlamındaki stratejik öneminin artışının küresel aktörlerin bölgeye ve adaya ilgisini yoğunlaştırması da GKRY’nin kendisini adanın tek hakimi olarak görme tutumunu güçlendirmiş gözükmektedir. Bu çerçevede Rum yönetiminin çözümü olanaksız kılan yaklaşımı ve buna ilişkin tutum ve açıklamaları devam ettiği müddet çözüm sürecinin yürümeyeceği öngörülebilir.

KRONOLOJİ

5 Ocak	BM genel sekreteri, eski Kolombiya Dışışleri Bakanı Maria Angela Holguin Cuellar’ı Kıbrıs konusunda şahsi temsilci olarak atadı.
30 Ocak	BMBG’nin görev süresi uzatıldı. KKTC’nin onayı alınmadığı için Türkiye ve Kıbrıs Türk tarafı bu kararı eleştirdi.

³⁸ “Hakan Fidan: Güney Kıbrıs’ın Silahlandırılması Adada Yeni Bir Silahlanma Yarışını Tetikleyebilir”, *Kıbrıs Postası*, 11 Aralık 2024.

- 12 Şubat Kıbrıs Cumhurbaşkanı Hristodulidis, Türkiye'nin AB ile yaklaşmasının yolunun Kıbrıs sorunundan geçtiğini belirtti.
- 17-18 Nisan Brüksel'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Özel Zirvesi'nde Türkiye'ye ilişkin kararlar alındı. Türkiye ise zirve sonuç kararlarında ifade edildiği biçimde AB ile ilişkilerin Kıbrıs meselesine indirgenmesini kabul etmediğini belirtti.
- 13 Mayıs KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar, BM özel temsilcisiyle görüştü ancak müzakerelerin başlaması adına olumlu bir sonuç alınamadı.
- 27 Haziran AKPA, Kapalı Maraş konulu raporla ilgili kararı onayladı. Türkiye ve KKTC'nin karşı çıktığı bu kararda Maraş'ın BM denetimine devredilmesi veya meşru sahiplerine iadesinin Kıbrıs sorununa katkı sağlayacağı savunuldu. KKTC Dışişleri Bakanlığı kararı eleştirerek Maraş'ın KKTC'nin egemenliğinde olduğunu ve mülkiyet haklarının Taşınmaz Mal Komisyonu tarafından korunmaya devam edeceğini vurguladı.
- 25 Temmuz MGK toplantısı bildirisinde Kıbrıs konusunda bu meselenin Türkiye için bir milli dava olduğunun altı çizildi ve adada iki devletli çözüme vurgu yapıldı.
- 8 Ağustos KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar müzakerelerin başlaması için "egemen eşitlik ve eşit uluslararası statü" talebini yineledi.
- 10 Eylül ABD ve GKRY "İkili Savunma İş Birliği Yol Haritası Anlaşması" imzaladı. Türkiye ve KKTC ise bu anlaşmaya tepki gösterdi.
- 16 Eylül BM Genel Sekreteri Guterres, GKRY Cumhurbaşkanı Hristodulidis ve KKTC Cumhurbaşkanı Tatar'ı gayiresmi bir akşam yemeğinde bir araya getirdi. Cumhurbaşkanı Tatar iki devletli çözüm vurgusunu yineledi.
- 20 Eylül Kıbrıs meselesini ele alan Famagusta adlı bir dizinin yayımlanacağı duyuruldu. KKTC ve Türkiye bu diziyi kınadı.
- 25 Eylül BM Genel Kurulunda Cumhurbaşkanı Erdoğan, KKTC'nin tanınması için uluslararası topluma çağrıda bulundu.
- 11 Ekim MED9 sonucunda yapılan ortak açıklama Kıbrıs Barış Harekatı bir "işgal" olarak nitelendirildi ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesine dair mevcut yaklaşımı Ankara-Brüksel ilişkilerinin ilerleyişi hususunda bir engel olarak konumlandırıldı. KKTC, AB'nin bu tarafı tutumunu kınadı.
- 16 Ekim BM sözcüsü Kıbrıs meselesinde ortak zemin bulunmadığını açıkladı.
- 30 Ekim AB'nin 2024 Türkiye Raporu yayımlandı. Türkiye rapordaki Kıbrıs ile ilgili ifadeleri reddetti.

- 16 Kasım Dışışleri Bakanı Fidan, ABD ile GKRY arasında imzalanan anlaşmayı eleştirdi ve Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki kararlılığını vurguladı.
- 21 Kasım Türkiye Dışışleri Bakanlığı "Belirsizlikler ağında Kararlı ve Güçlü Türkiye Dış Politikası" kitapçığını yayımlayarak KKTC'nin "egemen eşitlik" statüsüne vurgu yaptı.
- 25 Kasım MGK toplantısında Kıbrıs meselesi "milli dava" olarak tanımlandı.
- 5 Aralık KKTC Dışışleri Bakanlığı, GKRY'nin silahlanma faaliyetlerini eleştiren bir açıklama yayımladı.
- 9 Aralık İngiltere başbakanı elli üç yıl sonra GKRY'yi ziyaret etti.
- 11 Aralık Türkiye ve KKTC dışışleri bakanlıkları, GKRY'nin NATO yeliği girişimlerine ve silahlanma faaliyetlerine karşı uyarılarda bulundu.

TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN POLİTİKASI 2024

MELİH YILDIZ

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Ankara-Atina ilişkileri Türkiye'de 6 Şubat 2023'te meydana gelen depremler sonrasında Yunanistan'ın göstermiş olduğu destekle başlayan yeni bir yumuşama sürecine girmiş ve taraflar yıl içerisinde bu süreci güçlendirmeye yönelik adımlar atmıştır. 2024 de tarafların bu yumuşama sürecini devam ettirme kararlılığını gösterdiği bir yıl olmuştur. Bu doğrultuda başta Yunanistan Başbakanı Kiriakos Miçotakis'in Mayıs'taki Türkiye ziyareti olmak üzere yıl içerisindeki karşılıklı ziyaretler iki ülke ilişkilerindeki sorunları çözme ve ilişkileri geliştirmeye yönelik çabaların somut göstergeleri olmuştur. Pozitif Gündem, Siyasi Diyalog ve Güven Arttırıcı Önlemler toplantıları da taraflar arasındaki önemli iletişim mekanizmaları olma rolünü 2024'te de devam ettirmiştir.

Ankara-Atina ilişkilerine her ne kadar 2024'te yumuşama atmosferi hakim olsa da yıl içerisinde yaşanan krizler ve gerginlikler ise iki ülke ilişkilerindeki sorunların derinliğini ve çözümünün zorluğunu hatırlatan gelişmeler olmuş-

tur. Bu kapsamda Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Ege'de gerginlikler yaşanmıştır. İki ũlke arasındaki anlaşmazlık meselelerinden olan Yunanistan'ın azınlıklara yönelik politikası ve mũlteciler meselesi 2024'te de önemini korumuştur.

Her ne kadar sorunlar yaşansa da taraflar arasındaki mevcut olumlu atmosfer ekonomik ilişkilere de yansımış ve ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar atılmıştır. İki ũlke ticaret hacmini 10 milyar dolara çıkarma hedefi yıl içerisinde gündemde olurken 2024'te bu hedef doğrultusunda sınırlı bir ilerleme sağlanmıştır. Ticari ilişkilerde dikkat çeken bir nokta ise ticaretin Tũrkiye lehine gelişim gŕstermesi olmuştur. Tũrkiye'nin Yunanistan'a ihracatı artarken Yunanistan'dan ithalatı ise azalmıŐtır.

SİYASİ İLİŞKİLER

2023 iki ũlke ilişkilerini kriz atmosferinden çıkararak normalleŐtirmeye yönelik çabaların artış gŕsterdiĐi bir yıl olurken ilişkilerde bu yŕnde yakalanan olumlu ivme 2024'te de sũrdũrũlmũŐtũr. Taraflar arasında yıl boyunca gerçekleştirilen gŕrũşmelerle iletişim kanallarının açık tutulması sağlanmıştır. Yunanistan Denizcilik ve Ada Politikaları Bakanı Christos Stylianides'in 18 Ocak'taki Tũrkiye ziyareti bu doğrultuda yıl içerisinde gerçekleştirilen ilk ũst dũzey ziyaretlerden biri olmuştur. Ziyaret kapsamında İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya ile gerçekleştirilen gŕrũşmede dũzensiz gŕ ve gŕmen kaçakçılığıyla ortak mũcadelede iki ũlke arasındaki iş birliği yolları, Tũrkiye ve Yunanistan Sahil Gũvenlik makamları arasındaki iletiŐimin gũlendirilmesi konuları ele alınmıştır.¹

Milli Savunma Bakanı Yaşar Gũler de 15 Şubat'ta NATO Savunma Bakanları Toplantısı'na katılmak için bulunduğu Brũksel'de Yunanistanlı mevkidaşı Nikos Dendias ile gŕrũŐme gerçekleştirmiştir. Savunma bakanlarının Brũksel ziyaretleri sırasında Tũrkiye ve Yunanistan'ın, Almanya'nın ŕncũlũĐünde 2022'de oluşturulan Avrupa Gŕkyũzũ Kalkanı Girişimi'ne katılımları ise iki ũlke ilişkilerinde yeni bir iş birliği potansiyeli oluşturması açısından ŕnemli bir gelişme olmuştur.² 18 Şubat'ta ise Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Mũnih Gũvenlik Kon-

¹ "İçişleri Bakanımız Sayın Ali Yerlikaya Yunanistan Heyeti ile Bir Araya Geldi", T.C. İçişleri Bakanlığı, 18 Ocak 2024, <https://www.icisleri.gov.tr/icisleri-bakanimiz-sayin-ali-yerlikaya-yunanistan-heyeti-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2024).

² "Gŕkyũzũ Kalkanı Girişimi: Tũrkiye'nin de Dahil Olduğu Avrupa Ortak Hava Savunma Programı Ne Hedefliyor?", BBC Tũrke, 15 Şubat 2024.

feransı için bulunduğu Almanya'da Yunanistanlı mevkidaşı Giorgos Gerapetritis ile iki ülke ilişkilerinin seyrine yönelik görüşme gerçekleştirmiştir.³

İki ülke arasındaki sorunların çözümüne yönelik diyalogun sürdürülmesi amacıyla taraflar yıl içerisinde birçok defa karşılıklı ziyaretlerde bulunmuştur. Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Alexandra Papadopoulou'nun 11 Mart'taki Türkiye ziyareti bu kapsamda gerçekleşmiştir. Ziyaret sırasında Dışişleri Bakan Yardımcısı Burak Akçapar ve Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Papadopoulou düzenli Siyasi Diyalog toplantısı yaparken taraflar Aralık 2023'te imzalanan Atina Bildirgesi doğrultusunda ilişkilerdeki mevcut olumlu atmosferi geliştirmeye yönelik taahhütlerini yinelemiştir.⁴ Bu ziyareti Dışişleri Bakan Yardımcısı Akçapar'ın 22 Nisan'daki Yunanistan ziyareti izlemiş, ziyaret kapsamında Dışişleri Bakan Yardımcısı Akçapar ile Yunanistanlı mevkidaşı Papadopoulou arasında Güven Artırıcı Önlemler toplantısı gerçekleştirilmiştir.⁵ İlişkilerdeki sorunların çözümüne yönelik yapılan bu toplantılarda alınan kararların uygulamalarına yönelik adımlar da atılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda "Güven Artırıcı Önlemler 2024 Yılı Uygulama Planı" kapsamında mutabık kalınan 16 faaliyetin ilk ikisi olarak 16-19 Nisan arasında Trakya'daki sınır birlik komutanlarının karşılıklı ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.⁶ Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Konstantinos Fragkogiannis'in 26 Nisan'daki İstanbul ziyaretinde ise Dışişleri Bakan Yardımcısı Akçapar ile Pozitif Gündem kapsamındaki Ortak Eylem Planı'nın altıncı tur görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Toplantıda iki ülkenin Pozitif Gündem kapsamında ele alınan ticaret, ekonomi, ulaştırma, eğitim, teknoloji, çevre, sağlık ve beşeri ilişkiler alanlarında iş birliğini geliştirmeye yönelik attıkları adımlar değerlendirilmiştir.⁷

³ Can Efesoğlu, "Dışişleri Bakanı Fidan, Almanya'da Yunan Mevkidaşı Yerapetritis ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 18 Şubat 2024.

⁴ "Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcıları, Ankara'da Siyasi Diyalog Toplantısı'nda Görüştü", TRT Haber, 11 Mart 2024.

⁵ "Türk ve Yunan Heyetleri, İkili İlişkileri İyileştirme Çabaları Çerçevesinde Atina'da Bir Araya Geldi", Euronews Türkçe, 22 Nisan 2024.

⁶ "Milli Savunma Bakanlığı'nda Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı Gerçekleştirildi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 18 Nisan 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/f75b7cd7e0334318b-788c7e1f392bd24>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2024).

⁷ "Türkiye Cumhuriyeti ve Yunanistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakan Yardımcıları Arasında Gerçekleşen Ortak Eylem Planı Toplantısı Hakkında Ortak Açıklama, 26 Nisan 2024", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 26 Nisan 2024, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ve-yunanistan-cumhuriyeti-dis-isleri-bakan-yardimcileri-arasinda-gerceklesen-ortak-eylem-plan-i-toplantisi-hakkinda-ortak-aciklama.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2024).

2024 içerisinde gerçekleşen en önemli ziyaretlerden biri ise Yunanistan Başbakanı Miçotakis'in 13 Mayıs'taki Türkiye ziyareti olmuştur. Ziyaret sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile gerçekleştirilen görüşmede taraflar iki ülke arasındaki ilişkilerde son dönemde yaşanan olumlu gelişmeleri değerlendirmiştir. Ziyaret kapsamında imzalanan afet ve acil durum yönetimi alanında mutabakat zaptı ile sağlık ve tıp bilimleri alanlarında iş birliğine dair anlaşma da iki ülke ilişkilerine katkı sağlayan adımlar olmuştur.⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Yunanistan Başbakanı Miçotakis yıl içerisinde katıldıkları uluslararası toplantılarda da görüşme imkanı bulmuştur. Bu doğrultuda 10 Temmuz'da NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi için buldukları Washington'da gerçekleştirilen görüşmede iyi komşuluk esasına dayalı olarak ilişkileri geliştirme çabalarının sürdürüleceği vurgusu yapılmıştır.⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Miçotakis'in 24 Eylül'de BM Genel Kurulu için buldukları New York'ta gerçekleştirdikleri görüşmede de iki ülke arasındaki diyaloğun gclendirilmesi hususu vurgulanmıştır.¹⁰

Taraflar katıldıkları uluslararası toplantıları aralarındaki diyaloğu gclendirici bir araç olarak kullanma eğiliminde olmuştur. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Fidan 29 AĞustos'ta AB Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na (Gymnich) katılmak için bulunduğu Brüksel'de Yunan mevkidaşı Gerapetritis ile görüşme gerçekleştirmiştir.¹¹

Türkiye'nin Yunanistan'da yaz aylarında meydana gelen yangınlara yönelik olarak gerçekleştirdiği yardımlar 2023'te olduğu gibi 2024'te de iki ülke ilişkilerine olumlu etki etmiştir. Ankara bu kapsamda Atina çevresindeki orman yangınlarıyla mücadeleye destek olmak amacıyla 13 AĞustos'ta iki yangın söndürme uçağı ve bir helikopter göndermiştir.¹²

Türkiye ve Yunanistan arasındaki Güven Arttırıcı nlemler toplantısı kapsamında Yunanistan Savunma Bakanlığından bir heyet Kasım'da İŞ-

⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Miçotakis, Ortak Basın Toplantısında Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 13 Mayıs 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ve-yunanistan-basbakani-micotakis-ortak-basin-toplantisinda-konustu>, (Erişim tarihi: 25 Aralık 2024).

⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Miçotakis ile Görüştü", TRT Haber, 10 Temmuz 2024.

¹⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yunanistan Başbakanı Miçotakis'i Kabul Etti", *Milliyet*, 24 Eylül 2024.

¹¹ Selen Valente Rasquinho, "Dışişleri Bakanı Fidan, Brüksel'de AB Gayriresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı'na Katıldı", Anadolu Ajansı, 29 AĞustos 2024.

¹² "Türkiye'den Yunanistan'a Gönderilen Uçaklar ve Helikopter Atina'ya Ulaştı", TRT Haber, 13 AĞustos 2024.

tanbul'a ziyaret gerçekleştirmiştir. İki ülke heyetleri arasında 6 Kasım'da gerçekleştirilen toplantıda 2024'te belirlenen faaliyetlerin icrası ve 2025 için mutabık kalınan faaliyetlerin uygulanması konusunda anlaşmaya varılmıştır.¹³

Taraflar arasında yıl içerisindeki bir diğer önemli ziyaret de Dışişleri Bakanı Fidan'ın 8 Kasım'da gerçekleştirdiği Yunanistan ziyareti olmuştur. Ziyaret sırasında Yunanistan Dışişleri Bakanı Gerapetritis ile yapılan görüşmede iki ülke arasındaki ilişkilerin seyri ve yeni iş birliği alanlarının oluşturulması ele alınmıştır. Dışişleri Bakanı Fidan ilişkilerdeki mevcut atmosfere yönelik "Önümüzdeki tarihi fırsatı değerlendirmeli ve ülkelerimiz arasındaki olumlu iklimi kalıcı hale getirmeliyiz. Ebedi komşuluğumuzu ebedi dostluğa dönüştürmeliyiz" değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁴ İki ülke dışişleri bakanları 4 Aralık'ta NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı için buldukları Brüksel'de de görüşme gerçekleştirmiş ve Ankara-Atina ilişkilerinde son dönemde yaşanan olumlu atmosferin sürdürülmesinin gerekliliğini bir kez daha vurgulamıştır.¹⁵

Yıl içerisinde Türkiye'den Yunanistan'a gerçekleşen bir diğer ziyaret ise Dışişleri Bakan Yardımcısı Mehmet Kemal Bozay'ın 3 Aralık'taki Atina ziyareti olmuştur. Ziyaret sırasında Yunanistanlı mevkidaşı Papadopoulou ile Siyasi Diyalog toplantısının üçüncüsü gerçekleştirilmiştir.¹⁶

ANLAŞMAZLIKLAR VE KRİZLER

2024'ü iki ülke ilişkileri açısından tarafların iş birliğini geliştirmeye yönelik çaba gösterdiği ve iki ülke arasındaki sorunların çözümüne yönelik girişimlerde bulunduğu bir yıl olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte yıl içerisinde iki ülke arasındaki sorunların derinliğini ve çözümünün zorluğunu gösteren anlaşmazlık ve krizler de yaşanmıştır. Yunan lobisinin

¹³ "Türkiye-Yunanistan Güven Artırıcı Önlemler Toplantısı İstanbul'da Gerçekleştirildi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 6 Kasım 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/401d0f83c18947c9a968a-867accd76aa>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2024).

¹⁴ Tuğba Altun, Simeyye Dilara Dinçer ve Derya Gülnaz Özcan, "Dışişleri Bakanı Fidan, Yunanistan'da Konuştu: Ebedi Komşumuzu Ebedi Dostluğa Dönüştürmeliyiz", Anadolu Ajansı, 8 Kasım 2024.

¹⁵ Vassilis Nedos, "Leaders Preparing for Ankara Summit", *eKathimerini*, 5 Aralık 2024.

¹⁶ "Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcıları Arasında Gerçekleşen Siyasi Diyalog Toplantısı Sonrasında Yapılan Ortak Açıklama, 3 Aralık 2024", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Aralık 2024, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-yunanistan-disisleri-bakan-yardimcileri-arasinda-gerçeklesen-siyasi-diyalog-toplantisi-sonrasinda-yapilan-ortak-aciklama-3-12-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 27 Aralık 2024).

Ocak'ta ABD'nin Türkiye'ye F-16 savaş uçağı satışını engellemeye yönelik faaliyetlerde bulunması taraflar arasındaki güvenlik ikileminin somut bir örneği olmuştur.¹⁷

Türkiye ile Yunanistan arasında Nisan'da Ege Denizi bağlamında yeni bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Anlaşmazlığın nedeni Yunanistan'ın Ege Denizi'nde bir deniz parkı ilan edeceğini duyurmasıdır. Türkiye bu gelişmeye Yunanistan'ın iki ÷lke arasındaki Ege sorunları bağlamında fırsat bulduğu her platformdan faydalanma çabası içerisinde olduğu ve Atina'nın bu adımının jeopolitik gündemi için çevre sorunlarını istismar etmek olduğunu belirterek tepki gösterirken Atina ise Ankara'nın çevreyle ilgili bir meseleyi siyasileőtirdiđini savunmuştur.¹⁸

Taraflar arasında yıl içerisinde gerçekleşen bir diğer gerginlik ise iki ÷lke ilişkilerindeki önemli meselelerden biri olan Kıbrıs üzerine yaşanmıştır. Yunanistan Savunma Bakanı Dendias'ın Temmuz'da gerçekleştirdiği Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ziyareti sırasında Türkiye'nin 1974'te adaya yönelik gerçekleştirdiği harekatı işgal olarak nitelendirilmesi Ankara'nın tepkisine yol açmıştır. Milli Savunma Bakanlığı Dendias'ın açıklamasını "düzeysiz, yalan ve iftira dolu" olarak nitelendirerek kınamıőtır. Ayrıca Dendias'ın iki ÷lke halkları arasına "fitne sokmak suretiyle siyasi kariyer yapma" çabalarının sonuçsuz kalacağı ifade edilerek "Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkileri yapıcı bir yaklaşımla ilerletmeyi hedefleyen ortak tutumu baltalamaya çalıőmaktan" vazgeçmesi çağırısı yapılmıştır.¹⁹

Temmuz'daki bir diğer gerginlik de Doğu Akdeniz'de yaşanmıştır. Girit ile GKRY arasındaki deniz altı kablo projesi kapsamında İtalyan bayraklı bir geminin izinsiz bir şekilde Türkiye'nin deniz yetki alanına girme girişimi engellenmiştir. Gerginlik Yunanistan'ın İtalyan bayraklı kablo döőeme gemisinin faaliyeti için Türkiye'den izin talep etmesi üzerine krize dönüşmeden sonlan-

¹⁷ "Yunan, Kürt, Ermeni ve Hindu Lobilerinden ABD Kongresi'ne Türkiye'ye F-16 Satışına Karşı Mektup", Euronews Türkçe, 25 Ocak 2024.

¹⁸ "No: 58, 9 Nisan 2024, Yunanistan'ın Ege Denizi'nde İlan Edeceğini Duyurduğu Deniz Parkı Hk.", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 9 Nisan 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-58_-yunanistan-in-ege-denizi-nde-ilan-edecegini-duyurdugu-deniz-parki-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2024); "Yunanistan, Ege ve İyon Denizi'nde İki Deniz Parkı İlan Etmek İstiyor; Türkiye ve Çevreciler Tepkili", Euronews Türkçe, 28 Aralık 2024.

¹⁹ "Yunanistan Savunma Bakanı'nın İftira Dolu Sözleri Hakkında Açıklama", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 17 Temmuz 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/39e8d3b01b9d44d9ac0e08e6034f4ad2>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2024).

mıştır.²⁰ Bu süreçte gerginliği artıran bir gelişme de Yunanistan Sağlık Bakanı Adonis Georgiadis'in "Bir gece ansızın F-35'lerle Ankara'ya gelebiliriz" açıklaması olmuştur. Milli Savunma Bakanı Güler bu açıklamayı "Türkiye'ye yılda 60 milyon turist geliyor, bekliyoruz. Turistik gezi için bekliyoruz. Gelirse bekleriz" ifadeleriyle değerlendirmiştir.²¹ İki ülke ilişkilerindeki bu gergin atmosferde yaşanan bir diğer gelişme de İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya'nın 30 Temmuz'da gerçekleştireceği Yunanistan ziyaretinin iptal edildiğinin açıklanması olmuştur. İptal kararına ilişkin bir gerekçe belirtilmemekle birlikte son dönemde yaşanan gerilimlerin kararda etkili olduğu yönünde yorumlar yapılmıştır.²²

Ankara-Atina ilişkilerinde yıl içerisindeki bir diğer gerginlik sebebi de Yunan Sahil Güvenlik botlarının Ege Denizi'nde Türk kara sularını ihlalleri olmuştur. Eylül'de gerçekleşen ihlallere yönelik olarak Dışişleri Bakanlığı güçlü şekilde tepki verildiğini açıklarken İçişleri Bakanı Yerlikaya da Yunanistan Denizcilik ve Ada Politikaları Bakanı Stylianides ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde iyi komşuluk ilişkilerinin korunması için bu tür ihlallerin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.²³

İki ülke arasındaki köklü sorunların 2024'teki yansımalarından bir diğeri de Türkiye'nin 30 Eylül-11 Ekim arasında Yunanistan'da gerçekleşen Ramstein Flag 2024 Tatbikatı'ndan çekilmesi olmuştur. Türkiye'nin tatbikattan çekilme kararı Yunanistan'ın hazırladığı tatbikat planlama dokümanında FIR hattını kendi hükümler alanı olarak göstermesi ve uçuş planı talep etmesi üzerine gerçekleşmiştir.²⁴

MÜLTECİLER MESELESİ

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde son yıllarda önemli bir gündem maddesi olan mülteciler meselesi 2024'te de etkisini sürdürmüştür. Atina yönetiminin

²⁰ Selçuk Böke, "Ege'deki Krizde Ankara'dan Atina'ya Tarihi İzin", *Hürriyet*, 26 Temmuz 2024.

²¹ "Yaşar Güler'den Yunan Bakana Tepki: Türkiye'ye Yılda 60 Milyon Turist Geliyor, Buyursun Gelsin", TRT Haber, 24 Haziran 2024.

²² Yiannis Souliotis, "Turkish Interior Minister's Visit to Athens Canceled", *eKathimerini*, 30 Temmuz 2024.

²³ Stümeyye Dilara Dinçer, "Türkiye, Ege Denizi'ndeki Karasuyu İhlalleriyle İlgili Tepkisini Yunan Makamlarına İletti", Anadolu Ajansı, 29 Eylül 2024; Oğuzhan Sarı, "İçişleri Bakanı Yerlikaya, Yunan Bakan Stylianides ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 23 Eylül 2024.

²⁴ "Turkey Withdrew from NATO's Ramstein Flag 2024 Exercise in Greece", Air Business International, 6 Ekim 2024, <https://www.abi.gr/turkey-withdrew-from-natos-ramstein-flag-2024-exercise-in-greece>, (Erişim tarihi: 28 Aralık 2024).

mültecilerin Yunanistan'a giriŐini önlemeye yönelik çabaları devam etmiştir. Bu kapsamda Eylül'de Yunanistan'ın Türkiye ile kara sınırını oluşturan Meriç bölgesindeki duvarın geniŐletilme çalışmalarına başlanmıştır. alıŐmalar sonucunda sınırdaki toplam uzunluğu 39 kilometre olan mevcut duvarın uzunluğunun 74 kilometreye ulaşması hedeflenmektedir.²⁵ Yunanistan, sorunun temel kaynağı konumundaki mültecileri geri itme politikasını 2024'te de sürdürürken bu durum iki ülke arasında anlaşmazlıkların devam etmesini beraberinde getirmiştir.²⁶

AZINLIKLAR MESELESİ

Türkiye ile Yunanistan arasındaki azınlıklar meselesi 2024'te de ikili ilişkilerde önemli bir gündem maddesiydi. 2011'den itibaren Ğrenci yetersizliği gerekçesiyle sistematik bir Şekilde Türk azınlık okullarını kapatmayı sürdüren Atina yönetimi, dört azınlık okulunu daha kapatma kararı olarak Türk azınlığın eğitim hakkına yönelik kısıtlamalarını devam ettirdi. 2010'ların başında 194 olan azınlık okulu sayısı bu kararla birlikte 86'ya gerilemiştir.²⁷

Türkiye, Batı Trakya'daki Türk azınlığın haklarını korumaya yönelik çabalarını 2024'te de sürdürmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Yunanistan Başbakanı Miçotakis'in ziyareti sırasında "Azınlık konusunu iki ülke arasında beşeri bir dostluk köprüsü olarak görüyoruz. İliŐkilerimizdeki olumlu atmosferin, Yunanistan'daki Türk azınlık ve soydaŐlarımızın haklarının karŐılanmasına katkı sağlamasını bekliyoruz" ifadeleriyle Türkiye'nin bu tutumunu yansıtmıştır. Yıl içerisinde gerçekleştirilen görüşmeler de Türkiye'nin desteğinin göstergeleri olmuştur. Bu kapsamda Dışişleri Bakanı Fidan 7 Ekim'de Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu yeleriyle Ankara'da görüşme gerçekleştirirken 8 Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu Başkanı ve Gmlcine Seçilmiş Müftüsü İbrahim Şerif ve İŐkee Seçilmiş Müftüsü Mustafa Trampa

²⁵ "Atina'dan Tartışmalı Sınır Adımı! Yunanistan Meriç Duvarı'nı Bytyor", CNN Türk, 19 Eylül 2024.

²⁶ "Greece Denies Turkey's Accusations It Pushed Migrants into Turkish Territory", Reuters, 22 Temmuz 2024.

²⁷ "Yunanistan'ın Türk Hazımsızlığı: Batı Trakya'da Dört Okulu Daha Kapatacak", TRT Haber, 20 Temmuz 2024.

ile görüşmüştür.²⁸ Dışişleri Bakanı Fidan 8 Kasım'daki Yunanistan ziyaretinde de Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu üyeleriyle görüşme gerçekleştirmiştir.²⁹

EKONOMİK İLİŞKİLER

2024'te iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik girişimler kapsamında ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar da atılmıştır. Bu adımlardan biri 2 Şubat'ta İstanbul'da gerçekleştirilen Türkiye-Yunanistan Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) 6. Dönem Toplantısı olmuştur. Ticaret Bakan Yardımcısı Mustafa Tuzcu ve Yunanistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Kostas Fragogiannis başkanlığında gerçekleşen toplantıda iki ülke arasındaki ticaret ve karşılıklı yatırımlar ile gümrükler, enerji, sanayi ve turizm alanlarındaki çok yönlü ekonomik ilişkiler ele alınmış ve ilerleyen süreçte atılacak adımlara ilişkin KEK Protokolü imzalanmıştır. Toplantı kapsamında ayrıca iki ülke iş insanlarının katılımıyla Türkiye-Yunanistan İş Forumu gerçekleştirilmiştir.³⁰ Yıl içerisinde ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik atılan bir diğer önemli adım da Mayıs'ta Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) ile Yunan Ticaret Odaları Birliği arasında imzalanan anlaşmayla Ortak İş Konseyinin kurulması olmuştur.³¹

İki ülke arasındaki ticaret hacmini 10 milyar dolar seviyesine çıkarma hedefi 2024 içerisinde de karşılıklı görüşmelerde sıkça vurgulanmıştır. Bununla birlikte 2024'te bu hedef doğrultusunda sınırlı bir gelişme yaşanmıştır. 2024'te iki ülke arasındaki ticaret 2023'e kıyasla yaklaşık yüzde 6,3 büyüyerek 6 milyar doların üstünde gerçekleşmiştir. Yıl içerisinde dikkat çeken değişim ise ticaretin Türkiye lehine gelişim göstermesi olmuştur. Türkiye'nin Yu-

²⁸ "Sayın Bakanımızın Batı Trakya Türk Azınlığı Danışma Kurulu Üyelerini Kabulü, 7 Ekim 2024, Ankara", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 7 Ekim 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-bati-trakya-turk-azinligi-danisma-kurulu-uyelerini-kabulu--7-ekim-2024--ankara.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 29 Aralık 2024); "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İbrahim Şerif ve Mustafa Trampa'yı Kabul Etti", TRT Haber, 8 Ekim 2024.

²⁹ "Bakan Fidan Batı Trakya Türk Azınlığının Temsilcilerini Kabul Etti", TRT Haber, 8 Kasım 2024.

³⁰ "Türkiye and Greece Strengthen Ties, Targeting \$10B Bilateral Trade", TRT World, 2 Şubat 2024.

³¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Miçotakis, Ortak Basın Toplantısında Konuştu".

nanistan'a ihracatı 2023'e kıyasla yaklaşık yüzde 16 artarken Yunanistan'dan ithalatı ise yaklaşık yüzde 17 azalmıŐtır.

TABLO 1. TÜRKİYE-YUNANİSTAN TİCARETİ (2020-2024, MİLYON DOLAR)			
	İHRACAT	İTHALAT	TOPLAM
2020	1.800	1.321	3.121
2021	3.119	2.162	5.281
2022	3.303	2.186	5.489
2023	4.172	1.628	5.800
2024	4.817	1.349	6.166

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden derlenmiştir. Bkz. "Ülkelere Göre Dış Ticaret", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, (Erişim tarihi: 31 Ocak 2025).

SONUÇ

2023'ün ilk aylarında başlayan Türkiye-Yunanistan ilişkilerindeki yumuşama dönemi 2024'te de devam etmiş, taraflar sorunların çözümlü ve iş birliğinin geliştirilmesine yönelik çabalarını yıl boyunca sürdürmüştür. Bu kapsamda Yunanistan Dışişleri Bakanı Gerapetritis'in de vurguladığı üzere iletişim kanallarının açık tutulmasına özen gösterilmiş ve Őeffaf iletişim kanalları aracılığıyla iki ülke arasında belirli bir güven düzeyine ulaşılmıştır.³² Bununla birlikte yıl içerisinde yaşanan anlaşmazlıkların hızla tırmanarak krize dönüşmesi ise ikili ilişkilerde son dönemde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen mevcut kronik sorunların hatırlatıcısı olmuş ve bu sorunların çözümlünün kolay olmadığını göstermiştir. Buna rağmen 2024 iki ülke ilişkileri açısından genel itibarıyla iyi komşuluk ilişkileri kurmak amacıyla tarafların çaba gösterdiği bir yıl olmuştur.

³² "Greece, Türkiye Achieve 'Certain Level of Trust': Greek FM", *Hürriyet Daily News*, 7 Ekim 2024.

KRONOLOJİ

- 18 Ocak Yunanistan Denizcilik ve Ada Politikaları Bakanı Stylianides Türkiye'yi ziyaret ederek İçişleri Bakanı Yerlikaya ile görüşme gerçekleştirdi.
- 2 Şubat Türkiye-Yunanistan KEK 6. Dönem Toplantısı İstanbul'da gerçekleştirildi.
- 15 Şubat Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler NATO Savunma Bakanları Toplantısı'na katılmak için bulunduğu Brüksel'de Yunanistanlı mevkidaşı Dendias ile görüşme gerçekleştirdi.
- 18 Şubat Dışişleri Bakanı Fidan, Münih Güvenlik Konferansı için bulunduğu Almanya'da Yunanistanlı mevkidaşı Gerapetritis ile görüşme gerçekleştirdi.
- 11 Mart Türkiye ve Yunanistan arasında Siyasi Diyalog toplantısı Türkiye'de gerçekleştirildi.
- 22 Nisan Türkiye ve Yunanistan arasında Güven Arttırıcı Önlemler toplantısı Yunanistan'da gerçekleştirildi.
- 26 Nisan Türkiye ve Yunanistan arasında Pozitif Gündem kapsamındaki Ortak Eylem Planı'nın altıncı tur görüşmeleri Türkiye'de gerçekleştirildi.
- 13 Mayıs Yunanistan Başbakanı Miçotakis Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşme gerçekleştirdi.
- 10 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan, NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi için bulunduğu Washington'da Yunanistan Başbakanı Miçotakis ile görüşme gerçekleştirdi.
- 29 Ağustos Dışişleri Bakanı Fidan, Gymnich toplantısına katılmak için bulunduğu Brüksel'de Yunan mevkidaşı Gerapetritis ile görüşme gerçekleştirdi.
- 24 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kurulu için bulunduğu New York'ta Yunanistan Başbakanı Miçotakis ile görüşme gerçekleştirdi.
- 6 Kasım Türkiye ve Yunanistan arasında Güven Arttırıcı Önlemler Toplantısı Türkiye'de gerçekleştirildi.
- 8 Kasım Dışişleri Bakanı Fidan, Yunanistan'ı ziyaret ederek Yunanistanlı mevkidaşı Gerapetritis ile görüşme gerçekleştirdi.
- 3 Aralık Türkiye ve Yunanistan arasında Siyasi Diyalog Toplantısı'nın üçüncüsü Yunanistan'da gerçekleştirildi.
- 4 Aralık Dışişleri Bakanı Fidan, NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı için bulunduğu Brüksel'de Yunanistanlı mevkidaşı Gerapetritis ile görüşme gerçekleştirdi.

TÜRKİYE'NİN ABD POLİTİKASI 2024

KADİR ÜSTÜN

SETA Washington D.C. Koordinatörü

Geçtiğimiz yıl Türkiye-ABD ilişkileri özellikle ikili meseleler dikkate alındığında genel olarak istikrarlı seyretti. Türkiye'nin talep ettiği F-16 satışının Amerikan Kongresi tarafından onaylanması kritik bir gelişme olarak öne çıkarken FETÖ elebaşı Fetullah Gülen'in ölümü Türkiye'nin iade talebi etrafındaki gerginliği sona erdirmiş oldu. İkili ilişkiler Barack Obama'nın ikinci döneminden başlayarak Suriye'de PYD/YPG'ye ABD desteği ve FETÖ gibi konular nedeniyle krizlerle sarsılırken Donald Trump döneminde ise Rahip Andrew Craig Brunson ve yaptırım süreçleriyle güvensizlik devam etmişti. Koronavirüs (Covid-19) salgını döneminde stratejik konular dondurulurken Joe Biden döneminde ise sorunlar daha çok kurumsal müzakereler üzerinden yönetilmiş ancak savunma iş birliği ve bölgesel meselelerde kapsamlı bir stratejik ortaklık sağlanamamıştı.

2024'te Gazze ve Ukrayna gibi küresel gündemler öne çıkarken FETÖ meselesi Fetullah Gülen'in ölümüyle önemini yitirdi. Biden'ın İsrail'e koşul-

suz desteği ise Türkiye'nin Washington'la yakın iş birliğine ihtiyatlı yaklaşması sonucunu doğurdu. 2024 ABD seÇim s¼recinde Trump ve Harris arasındaki yariŐ Türkiye'ye y¼nelik politikalarda ¼ok ciddi değişim sinyali vermezken hem Gazze hem Ukrayna konularındaki yaklaşım farklılıkları T¼rk-Amerikan ilişkilerinde sınırlı kurumsal koordinasyon dışında derin bir etkiye yol a¼madı. B¼ylece ABD, i¼ siyasetinde seÇim g¼ndemini merkeze alırken Türkiye sahada etkili olmaya devam ederek Washington'daki olası y¼netim değişikliğinin ilişkilerde k¼kl¼ bir d¼n¼Ő¼m getirmeyeceği kanaatiyle hareket etti.

ABD'NİN SEÇİM YILI

T¼rk-Amerikan ilişkileri son senelerde ¼alkantılı d¼nemler ge¼irmiŐti. Obama'nın ikinci d¼neminden (2013-2017) itibaren Washington'ın Suriye'de PYD/YPG'ye desteği, FET¼, S-400 ve İsrail sorunu gibi konularda iki NATO m¼tfeĐi ki kritik krizler yaşadı. Trump'ın ilk başkanlık d¼neminde (2017-2021) Rahip Brunson meselesi gibi konular da eklenerek ikili ilişkilerdeki sorunlar zaman zaman siddetlenerek devam etmişti. ¼zellikle 2019'daki yaptırım s¼reci –Erdoğan-Trump ilişkisi genel anlamda olumlu seyretmesine rağmen– ilişkilerdeki g¼ven krizini giderme imkanı bırakmadı. K¼resel salgın s¼recinde her iki ¼lkenin ¼ncelikleri bir anda vir¼sle m¼cadeleye odaklanınca kritik stratejik meseleler adeta buzdolabına atıldı. Bununla birlikte Türkiye, Suriye'nin kuzeyindeki askeri operasyonları ve muhalefete verdiği desteğe devam ederek PYD/YPG'nin daha fazla g¼¼lenmesine izin vermedi. Biden d¼neminde (2021-2025) ise ikili ilişkilerde lider diplomasisinin daha ¼ok uluslararası zirvelerde y¼r¼t¼ld¼Đ¼ ve sorunların kurumsal m¼zakereler yoluyla y¼netilmesi yaklaşımı ¼ne ¼ıktı.

Biden son senesinde başkanlık seÇimine odaklanarak Kamala Harris lehine adaylıktan ¼ekilirken Washington'ın Ankara'yla ilişkilerde F-16 satışı dışında kritik bir adım atmadığı g¼r¼ld¼. Ukrayna ve Gazze meselelerinde Türkiye'yle yakın koordinasyon kurumlar ¼zerinden giderken Biden'ın ikili ilişkilere siyasi yatırım yapmaktan ka¼ınması nispeten daha stabil bir d¼nem yaŐanmasını sağladı. Ancak T¼rk-Amerikan ilişkilerinde gerek savunma iş birliği alanında gerek b¼lgesel meselelerde kapsamlı bir stratejik ortaklık inşa edilemedi. İki ¼lke ilişkilerinde epeydir devam eden FET¼ meselesinin Fetullah G¼len'in ¼l¼m¼yle birlikte kritik ¼nemini kaybetme noktasına doğru d¼n¼Ő¼m yaŐadıĐını s¼ylemek m¼mk¼n. Bu anlamda tarafların ilişkilerin-

de Ukrayna ve Gazze savaşlarıyla birlikte bölgesel ve küresel meselelerin çok daha ön planda olduğu görüldü.

Başkanlık seçimi ABD için son derece önemli bir dönüm noktası oldu. Trump'ın sadece geçici bir dönem teşkil ettiği ve ABD'nin "fabrika ayarları"na döneceği tezi yanlış çıktı. Biden'ın mental sorunları basına yansımalarına rağmen adaylıkta ısrarcı olmasının arkasında Trump'ı yenebilecek tek aday olduğu düşüncesi yatıyordu. Biden'ın performansının düştüğü ve az vakit çalışabildiği yönündeki haberlere ilaveten kamuoyu önündeki konuşmalarında artan dil sürçmeleri konulara hakim olmadığı izlenimini verdi. Bu nedenle Türk-Amerikan ilişkilerindeki birçok mesele kurumlar arası ortak koordinasyonla yönetilmeye çalışılırken kritik adımlar atılması siyasi irade olmadığı için mümkün olmadı. Ayrıca Biden'ın Netanyahu'nun Gazze politikasını kayıtsız şartsız desteklemesi ve dahası kendi çizdiği kırmızı çizgilerin ihlaline sessiz kalarak İsrail'in etnik temizlik çabalarına duyarsızlığı, Gazze'ye en fazla sahip çıkan başkent olarak Ankara'nın da Washington'la yakın çalışma arzusunu azalttı.

Seçime odaklanan ABD'nin Trump dış politikasına dönme ihtimali karşısında Türkiye ise Suriye, Gazze ve Ukrayna gibi birçok konuda kendi politikasında ısrarcı olarak sahadaki dinamikleri etkilemeye çalıştı. Trump'ın özellikle ekonomi ve sınır güvenliği gibi konular üzerinden Biden yönetimine ağır eleştiriler yaptığı bir yılda kendisine karşı düzenlenen suikast girişimi önemli bir dönüm noktası oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın suikast girişimi sonrasında Trump'ı arayarak geçmiş olsun dileğini iletmesi ve "cesur" olduğunu söyleyerek Türkiye'ye davet etmesi¹ potansiyel bir Trump zaferinde liderlik diplomasisinin geri dönebileceğine işaret etti. Kamala Harris'in adaylığını zorlaştıran bir mesele olarak Biden'ın Gazze politikasına mesafe koyamaması dış politika konusunda sınırlı tecrübesi olan Harris için handicap teşkil etti. Buna binaen Türkiye muhtemel bir Harris veya Trump yönetiminde Beyaz Saray'ın Gazze politikasının çok fazla değişmeyeceğini tahmin ederek hareket etti.

2024'te Gazze soykırımının bütün şiddetiyle devam ettiği bir süreç yaşanırken Ankara'nın Hamas liderleriyle görüşmekten çekinmemesi Washington'da ciddi bir tepki oluşturmadı. Hamas konusunda İsrail'e yakın lobinin de

¹ Hüseyin Hayatsever ve Tuvan Gümrükçü, "Eying Reset in Ties, Erdogan Invites Trump to Visit Turkey", Reuters, 8 Kasım 2024.

etkisiyle eskiden beri Amerikan Kongresi Türkiye'ye karşı sert açıklamalar yayımlardı ancak Gazze soykırımının şiddeti ve Amerikan kamuoyunun tepkisi Washington'ı Ankara'nın politikasına odaklanmaktan alıkoydu. Biden ve Harris de bu konuda son derece zorlandıkları ve Netanyahu'dan memnuniyetsizliklerini zaman zaman basına sızdırdıkları için Türkiye'nin politikasını eleştirecek herhangi bir pozisyon geliştirmeye çalışmadılar. Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail yönetimini doğrudan hedef alıp yaşananları en ağır dille eleştirirken uluslararası kamuoyunun takdirini kazandı ve Amerikan siyasetçilerinden çok ciddi bir tepki gelmedi. Türkiye'nin cezalandırılması gerektiğini söyleyen marjinal isimler ise Amerikan kamuoyu nezdinde İsrail'in Gazze saldırısının meşruiyetinin sorgulanmasına engel olamadılar.

Kasım seçimine geldiğinde Trump-Harris yarışı sonucunun Ankara'nın dış politika öncelikleri açısından çok fazla bir değişiklik meydana getirmeyeceği algısı oturmuştu. Bunun en önemli sebeplerinden biri Biden'ın İsrail'in soykırımı varan etnik temizlik politikasını desteklemesi ve Trump'ın da benzer bir tavır takınması olmuştu. Trump'ın savaşı bitirme sözü vermesi seçmenin teveccühünde kısmen de olsa etkili oldu ve Biden'ın genç seçmeni Gazze yüzünden Demokrat aday Harris'ten uzaklaşarak sandık başına gitmemeyi tercih etti. Seçim yarışının en önemli dış politika konuları haline gelen Gazze soykırımı ve Ukrayna savaşı Türkiye'yi de ilgilendiren meselelerdi ancak ekonomi, sınır güvenliği ve kürtaj hakları seçim sonucunu belirleyen en kritik konular oldu.

SAVUNMA İLİŞKİLERİ: F-16 SATIŞININ ONAYLANMASI

2024, iki ülke ilişkilerindeki sorun alanlarından birinde yaşanan olumlu gelişmeyle başladı. Ocak'ta Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) İsveç'in NATO üyeliğini onaylamasının² hemen ardından Biden yönetimi Türkiye'ye 40 adet F-16 ve 79 adet modernleştirme kiti satışı için Amerikan Kongresine resmen bildirdi.³ Türkiye Ekim 2021'de F-16 satışı için resmi talepte bulunmuş ancak Biden yönetimi satışa olumlu bakmasına rağmen bazı Kongre üyelerinin muhalefeti⁴ süreci yavaşlatmıştı. Kongre muhalefe-

² Ertuğrul Pala ve Melike Subaşı, "İsveç'in NATO'ya Katılımına İlişkin Kanun Teklifi TBMM Genel Kurulunda Kabul Edildi", Anadolu Ajansı, 23 Ocak 2024.

³ Humeyra Pamuk, Patricia Zengerle ve Mike Stone, "Exclusive: Biden Urges US Congress to Approve F-16 Sale to Turkey 'Without Delay'", Reuters, 25 Ocak 2024.

⁴ Patricia Zengerle, "US Senator Menendez Says He has Not Changed Opposition to Turkey F-16 Sale", Reuters, 27 Temmuz 2024.

tinin ötesinde Biden yönetiminin de süreci hızlandırmak için siyasi kapital harcamakta aceleci davranmaması ikili ilişkilerdeki karşılıklı güvensizliğin sürdüğüne işaret ediyordu. Bu durum taraflar arasındaki sorun alanlarının devam ettiğini gösterse de F-16 satışının onayı Türkiye'nin Rusya'dan S-400 alımı sonrasında yaşanan yaptırım sürecinin sona ermesini sağlayabilecek ve Türk-Amerikan savunma iş birliğini geliştirebilecek bir adım olarak değerlendirildi.

F-16 satışı sürecini en çok etkileyen konulardan birisi de Türkiye'nin NATO'nun genişlemesi konusundaki tavrı oldu. Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimi sonrasında gündeme gelen Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliğine ilişkin Türkiye, terörle mücadele konusundaki kaygılarının giderilmesini şart koşmuştu. Finlandiya ve İsveç'le başta birlikte müzakere edilirken Finlandiya'nın Türkiye'nin taleplerini karşılamayı daha erken kabul etmesi NATO üyeliğinin TBMM tarafından onaylanmasını sağladı. İsveç'in ise bazı anayasal düzenlemeleri yapmayı ağırdan alması ve sürecin zamana yayılması Ankara'nın onayını geciktirdi. Rusya-Ukrayna savaşı devam ederken bu ülkelerin çok eski tarafsızlık politikalarından vazgeçmeye karar vermeleri Avrupa'nın güvenliği açısından bir dönüm noktası oldu. Türkiye bu ülkelerin üyeliklerine karşı olmayıp sadece terörle mücadelesine ilişkin kaygılarının giderilmesini talep ettiği için Amerikalı siyasetçiler bu konuda Ankara'yı hedef alan sert açıklamalar yapmaktan kaçındılar.

Bununla birlikte Türkiye'nin özellikle İsveç'in üyeliği konusundaki müzakereler sırasında Amerikan Kongre üyeleri F-16 satışını Finlandiya ve İsveç'in NATO üyeliğine bağlayan açıklamalar yaptılar. Amerikalı senatörler Başkan Biden'a yazdıkları bir mektupta Türkiye'nin F-16 satışının onaylanmasının ancak Finlandiya ve İsveç'in üyeliklerinin Ankara tarafından onaylanması sonrasında gerçekleşebileceğini belirttiler.⁵ Biden yönetimi satışı onaylamak istediğini birkaç defa tekrar etse de Finlandiya ve İsveç'in üyelikleri onaylanmadan önce Kongredeki muhalefeti aşmaya özel bir gayret göstermekten kaçındı. Kongre muhalefetinin öteden beri Türkiye'ye silah satışlarına engel teşkil eden bir unsur olması bu dönemde de tekrarlanan bir tecrübe oldu.

Ankara'nın İsveç'in NATO üyeliğine onay vermesinin ardından Biden yönetiminin Türkiye'ye F-16 satışını Kongreye bildirmesiyle eş zamanlı olarak

⁵ Haley Britzky, "Senators Call on Biden to Delay F-16 Jet Sale to Turkey until Finland and Sweden Allowed into NATO", CNN, 2 Şubat 2023.

Yunanistan'a 40 adet F-35 satışını da bildirmesi⁶ Kongre muhalefetini memnun etme arayışında olduğuna işaret etti. Yönetimin bu adımı Beyaz Saray'ın Türkiye ile Yunanistan arasındaki askeri denge gözetme politikasını aŐındırdıĐı yönündeki eleştirileri de beraberinde getirdi. Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması nedeniyle zaten bu sistemlere alternatif arayışı bağlamında F-16 satışı talebinde bulunması Ankara'nın Atina'nın F-35 almasından duyduğu kaygıları sınırlandırdı. Buna karşın Biden yönetiminin Yunanistan'a yakın politikalar izleyerek Türkiye'ye daha mesafeli durmayı tercih ettiğini söylemek mümkün.

F-16 satışının onaylanmasıyla birlikte Türk-Amerikan savunma iş birliği ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı yönündeki iyimser havaya rağmen Türkiye'ye karşı uygulanan ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Yasası (CAATSA) kapsamındaki yaptırımlarının kaldırılmaması, Biden yönetiminin ilişkileri yeniden geliştirmeye çalıŐmadıĐını gösteriyordu. F-16 onayının hemen ardından bazı Amerikan Kongre üyelerinin Türkiye'ye ziyaretler gerçekleştirmesi ve Stratejik Mekanizma toplantılarının uzun aradan sonra tekrar yapılması⁷ bu iyi havaya işaret ediyordu. Ancak Washington'ın Türk-Amerikan ilişkilerindeki sorunlu alanların çözümleri yönünde bir irade koymaktansa mevcut sorunları yönetmeye yönelik bir tavır takındığını belirtmek gerekiyor. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak görüşmelerin daha sık gerçekleşmesi ilişkilerde yeni krizlerin ortaya çıkmasını engellemiŐ olsa da Biden yönetiminin iki NATO müttefiki arasındaki sorunların çözümleri yönelik güçlü bir siyasi irade ortaya koymadığını ve kapsamlı bir ortak strateji geliştirme çabasında olmadığını belirtmek gerekiyor.

F-16 satışı onaylanmasına rağmen henüz bu sürecin tamamlanmadığını da hatırlatmak gerekiyor. Basına yansıyan bazı haberlere göre Türkiye 23 milyar dolar tutarındaki F-16 ve modernleŐme kiti alımını küçültmeyi değerlendiriyordu.⁸ Bu tür haberler doğrulanmazken aksine Savunma Bakanı Yaşar Güler, Türkiye'nin 40 adet F-16 70 Viper uçağı almak üzere 1,4 milyar dolarlık ön ödeme yaptığını açıkladı. Savunma Bakanı Güler, Türkiye'nin ge-

⁶ Matthew Lee, "US Approves F-16 Fighter Jet Sale to Turkey, F-35s to Greece after Turkey OKs Sweden's Entry to NATO", Associated Press, 26 Ocak 2024.

⁷ Humeyra Pamuk, "US, Turkey Kick off Comprehensive Talks to Explore Improving Troubled Ties", Reuters, 7 Mart 2024.

⁸ Selcan Hacaoglu, "Turkey to Pare Back \$23 Billion Deal for F-16 Jets with US", Bloomberg, 12 Temmuz 2024.

liştirdiği KAAAN'ın da Amerikalıların F-35 satışı konusundaki tavrını değiştirdiğini ve Türkiye'nin de F-35 satın almak istediğini ifade etti.⁹

GAZZE SOYKIRIMININ İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

2024, İsrail'in Gazze'deki etnik temizlik savaşının bütün şiddetiyle devam ettiği bir yıl oldu. Türk-Amerikan ilişkileri Gazze soykırımı ve buna bağlı olarak İsrail ile İran arasındaki gerginliğin yükselmesiyle yoğun bir diplomasi trafiğine sahne oldu. İkili ilişkiler Ortadoğu'daki gelişmelerin meydana getirdiği şiddet ve çatışma ortamından –dolaylı da olsa– negatif etkilendi. Özellikle Biden yönetiminin Netanyahu hükümetine verdiği destek Türkiye'nin tepkisini çekerken İran'la İsrail arasında yaşanan ve bölgesel bir savaşa doğru dönüşme potansiyeli olan çatışma Türk-Amerikan ilişkilerinin ana gündem maddelerinden biri haline geldi. Türkiye bir yandan ateşkes çabalarına destek olmaya çalışırken bir yandan da Arap ve Müslüman ülkelerin iki devletli çözümün etrafında birleşmeleri için diplomatik çabalarını sürdürdü. Ayrıca Türkiye'nin İsrail'e karşı açılan soykırım davasına müdahil olması¹⁰ ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mayıs 2024 için planlandığı basına yansıyan ABD seyahatini iptal etmesi¹¹ Washington'ın Gazze politikasına tepki olarak yorumlandı.

Türkiye, Hamas'ın 7 Ekim 2023 saldırısı sonrasında İsrail'in Gazze'deki saldırılarına en sert tepkiyi gösteren ülkelerin başında geliyordu. Bir yandan bir an önce ateşkes sağlanması için çabalarını etkin diplomasi yönetimiyle sürdüren Türkiye'nin bir yandan da İsrail saldırılarına karşı sesini en üst seviyede yükselttiğini gördüğümüz bir 2024 geçirdik.¹² Türkiye diplomatik çabalarını da yoğunlaştırmak adına Uluslararası Ceza Mahkemesinde (UCM) Güney Afrika'nın açtığı soykırım davasına katılarak İsrail'e karşı uluslararası baskıyı artırmak için çaba gösterdi.¹³ Arap ülkelerinden sadece Filistin ve Libya'nın ka-

⁹ Oğuzhan Sarı ve Utku Şimşek, "Milli Savunma Bakanı Güler: 40 Tane F-16 Blok 70 Viper Uçağı Alacağız", Anadolu Ajansı, 26 Kasım 2024.

¹⁰ "Turkey Submits Official Request to Join ICJ Genocide Case Against Israel", Reuters, 7 Ağustos 2024.

¹¹ Steve Holland ve Jonathan Spicer, "Turkey's Erdogan Postpones Tentative White House Visit, Sources Say", Reuters, 26 Nisan 2024.

¹² "War of Words as Erdogan Says Turkey could Intervene in Israel's War on Gaza", Aljazeera, 29 Temmuz 2024.

¹³ "Turkey Submits ICJ Bid to Join South Africa's Genocide Case against Israel", Aljazeera, 7 Ağustos 2024.

tıldığı ve Anadolu Ajansı'nın Gazze'de topladığı delillerin de eklendiđi¹⁴ davaya Türkiye'nin verdiği destek davanın uluslararası meşruiyetini artırdı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kürsüsünden İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'yu en ağır biçimde eleştirip Filistinlilere karşı soykırımdan sorumlu tutarak "insanlık ittifakı tarafından durdurulması gerektiği" mesajını vermesi de bu davanın profilini yükseltti.¹⁵

UCM'nin Netanyahu ve Yoav Gallant'a karşı çıkardığı tutuklama kararı Türkiye'nin soykırım suçlamaları ve diplomatik çabalarının sonuç verdiğine işaret ediyordu. Biden yönetiminin diplomatik yalnızlaşmasının yeni bir örneği olarak soykırım davasına ve tutuklama kararına karşı çıkması, Türkiye ile Gazze konusunda ne kadar zıt politika güttüklerinin bir işareti oldu. TBMM'nin hakkında soykırım suçlamasıyla tutuklama emri çıkarılan Netanyahu'nun Amerikan Kongresine konuşma yapmasına tepki göstermesi iki ülkenin politika farklılığının bir başka örneği oldu. TBMM'nin onayladığı kınama metninde Amerikan Kongresinin İsrail'in insanlık suçlarını meşrulaştırıp destekleyen tavrına tepki gösterildi.¹⁶ Türkiye'nin, ABD'nin politikasınının İsrail'i cesaretlendirdiği yönündeki eleştirileri Başkan Biden'ı da doğrudan hedef aldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Biden yönetiminin İsrail'in işlediği savaş suçları ve uluslararası hukuku ihlal etmesinin ortağı haline geldiğini NATO zirvesi için gittiği Washington'da doğrudan Amerikan basınına ifade etti. İsrail'e yaptırım uygulanması çağırısını yineleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan uluslararası platformlarda Gazze meselesini gündeme getirmeye devam etti.¹⁷

Ankara ile Washington'ın Gazze politikalarının karşıtlığına rağmen Türkiye, Gazze'de kalıcı bir ateşkes sağlanması için ABD, Mısır ve Katar'ın yürüttüğü çabaları desteklediğini açıklayarak Netanyahu hükümeti üzerinde uluslararası baskı kurulması için çağrı yapmayı sürdürdü.¹⁸ Esir takası ve Gazze'ye

¹⁴ Barış Gündoğan, "AA'nın 'Kanıt' Kitabı İsrail'in Gazze Katliamını Delillerle Ortaya Koyuyor", Anadolu Ajansı, 4 Aralık 2023.

¹⁵ Diyar Guldogan, "Netanyahu, Like Hitler, Must be Stopped by Alliance of Humanity: President Erdogan", Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2024.

¹⁶ Atakan Çelik, "Turkish Parliament Adopts Resolution That Says Netanyahu's Speech to US Congress was Picture of Disgrace", Anadolu Ajansı, 28 Temmuz 2024.

¹⁷ "Erdogan Says Biden, U.S. Complicit in Alleged Israeli War Crimes", Reuters, 11 Temmuz 2024.

¹⁸ Mehmet Şah Yılmaz, "Türkiye, Gazze'de Kalıcı Ateşkes Sağlanması Amacıyla Yürütölen Çabaları Takdir Ediyor", Anadolu Ajansı, 9 Eylül 2024.

insani yardım noktalarında İsrail yönetiminin uzlaşmaz tavrı ve devam eden askeri operasyonları yüzünden anlaşmaya varılması zorlaştı. Türkiye'nin istihbarat birimleri ateşkes müzakerelerinin başarıyla sonuçlanması için çaba gösterirken İsrail'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (BMGK) de desteklediği anlaşmaya ek şartlar getirmesi gündeme getirilerek Beyaz Saray'ın tavrına koyulan tepki bir kez daha gösterilmiş oldu.¹⁹ Washington'un Tel Aviv'e baskı yapmaktan kaçınması yüzünden ABD'nin kendi ortaya koyduğu müzakere metninin kabul edilmemesinden Hamas'ı sorumlu tuttuğu bir aşamada, Türkiye'nin bunu dillendirmesi Türk ve Amerikan taraflarının konuya yaklaşım farkını ortaya koyan bir örnek oldu.

Türkiye bir yandan İsrail'e tepkisini en üst düzeyde ve en sert dille ifade ederken bir yandan da İsrail'e karşı yaptırım politikasını hayata geçirdi. Amerikan Kongresindeki bazı temsilciler Biden yönetiminden Türkiye'nin İsrail eleştirilerine karşı harekete geçmesi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sert dilini eleştirmesini talep etse de²⁰ Amerikan yönetimi bu konuda Türkiye'ye karşı bir açıklama yapmadı. Dahası Türkiye ateşkes müzakerelerinde Hamas'la irtibatını devam ettirmekle kalmayıp bu hareketin elinin güçlendirilmesi için adımlar atmaktan çekinmedi. Örneğin Yahya Sinvar'ın şehit edilmesi sonrasında Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Hamas liderleriyle görüşmesi²¹ Hamas'ın siyasi ve diplomatik olarak elini güçlendirme amacına matuf bir adım olarak görüldü. Nihai olarak ateşkes anlaşması sağlandığı aşamada da bu gelişmeye olumlu tepkisini gösteren Türkiye,²² Gazze konusunda hem Filistinlilerin yanında duran hem de yapıcı adımlar atan bir aktör olarak öne çıktı. Gazze meselesinin Türk-Amerikan ilişkileri açısından politika ayrılığı seviyesinde kalarak krize dönüşmesini engelleyen bu yaklaşım, Türkiye'nin

¹⁹ Gökhan Çeliker, "MİT Başkanı Kalın, Ankara'da Hamas Siyasi Büro Liderleriyle Görüştü", Anadolu Ajansı, 13 Eylül 2024.

²⁰ "Letter to Secretary Blinken. U.S. House of Representatives", ABD Temsilciler Meclisi, 23 Ekim 2024, <https://d12t4t5x3vyizu.cloudfront.net/gottheimer.house.gov/uploads/2024/10/Final-Letter-10.23.24.pdf>, (Erişim tarihi: 6 Mart 2025).

²¹ "Regarding the Meeting of H.E. Hakan Fidan, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, with the Chairman of the Hamas Shura Council and Members of the Political Bureau", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Ekim 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-217_-sayin-bakanimizin-hamas-sura-meclisi-baskani-ve-siyasi-buro-uyeleri-ile-gorusmesi-hk.en.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mart 2025).

²² "Hamas ile İsrail Arasında Varılan Ateşkes Hk.", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Ocak 2025, https://www.mfa.gov.tr/no_-12_-hamas-ile-israil-arasinda-varilan-ateskes-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 6 Mart 2025).

hem İsrail'in hesap vermesini hem de savaşın bir an önce sonlandırılmasını isteyen sorumlu bir aktör olduğunu gösterdi.

SURİYE: ABD'NİN SDG'YE DESTEĞİ VE ESED REJİMİNİN DÜŞMESİ

Biden yönetiminin Suriye Demokratik Güçleri (SDG) adı altında YPG'ye verdiği askeri ve mali destek 2024'te de devam etti. İsrail'le İran arasında artan tansiyon yüzünden ABD'nin bölgedeki askeri varlığını tekrar değerlendirdiği yönünde haberler öne çıktı. Bu bağlamda sene başında ABD güçlerinin Suriye'den çekilme planları yapmak üzere toplandığları yönündeki haberler²³ Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir hareketlenme beklentisini gündeme getirdi. Bölgede İran ile İsrail arasında yükselen tansiyonun Suriye'nin kuzeyindeki Amerikan askerlerinin güvenliğini tehlikeye atabileceği şeklindeki kaygıların Pentagon'un alternatif planlar oluşturmaya çalıŐmasına yol açtığı yorumları öne çıktı. Zira Aralık 2023'te Amerikan Kongresinin Suriye'de kalma kararı alması, bu tür planların kesin bir karar alındığı için değil İran'la artan bölgesel tansiyonun ortaya çıkarabileceği beklenmedik durumlar için yapıldığı kanısını güçlendirdi. Bu tür haberlerin önce çıkması Suriye meselesinin Türk-Amerikan ilişkilerinde halen en sorunlu alan olmaya devam ettiğini bir kez daha gösterdi.

Biden yönetiminin Afganistan'dan çıkıŐına benzer bir sürecin yaşanması adına Pentagon'un farklı senaryolar çalışmasının ötesinde Türkiye'nin bölgede YPG güçlerine karşı operasyonlarının yoğunlaşması da bu sürece etki eden bir faktör oldu. YPG güçlerinin ABD'nin kendilerini Türkiye'ye karşı korumasını beklemesine karŐın²⁴ Ankara'nın ara vermeksizin operasyonlarını sürdürmesi PKK'nın Suriye koluna Washington'ın yardımlarına seyirci kalmayacağını gösteriyordu. Amerikan yardımının sürekliliği ve ileri seviye silah ve eğitim içermesi, öteden beri Ankara'nın ulusal güvenlik kaygılarını artıran ve Washington'la ilişkilerde gerginliğe yol açan bir etken olmuştu. Türkiye'nin politikası Amerikan yardımından bağımsız olarak YPG'nin ka-

²³ Charles Lister, "America is Planning to Withdraw from Syria—and Create a Disaster", *Foreign Policy*, 24 Ocak 2024.

²⁴ Sean Mathews, "Kurdish Groups Gripped by Fear as They Brace for a US Pullout from Northeast Syria", *Middle East Eye*, 7 Mart 2024.

pasitesinin sınırlandırılması ve baskı altında tutulmasıyla siyasi hedeflerinin imkansız kılınmasına odaklanmaya devam etti.

ABD Merkez Komutanlığı (CENTCOM), SDG adı altında ve belkemiğini YPG'nin oluşturduğu yapılanmanın DEAŞ'la mücadele kampanyasındaki "önem"ini öne çıkarmaya devam etti. CENTCOM, Suriye'de halen 5 bin civarında DEAŞ militanı olduğunu, SDG'nin kontrol ettiği gözaltı merkezleri ve hapishanelerde ise 9 bin civarında DEAŞ mensubu bulunduğunu belirterek Washington'ın desteğinin bu terör örgütünün tekrar güçlenmesine izin verilmemesi için kritik olduğunu savundu. Kongreye verdiği ifadede SDG'nin 2024 başlarındaki Türkiye'nin operasyonları, yerel aşiretlerle çatışmalar ve Esed rejiminin tehdidinde rağmen DEAŞ'la mücadeleye kararlılıkla bağlı olduğu değerlendirmesini yapan CENTCOM Generali Michael Erik Kurilla²⁵ bu durumun DEAŞ'a daha fazla hareket imkanı sağladığı iddiasında bulundu. Bununla birlikte Temmuz'da CENTCOM'un YPG'ye kısa menzilli hava savunma sistemleri verdiği yönündeki haberler Türkiye'nin tepkisini çekti.²⁶ Türkiye'nin Amerikan yönetimine bu tür yardımların durdurulması yönündeki siyasi baskısı sürerken YPG'ye karşı zaman zaman operasyonlar da devam etti.

Türk-Amerikan ilişkilerinde en kritik sorun alanı olmayı sürdüren Suriye meselesinde Aralık'ta yaşanan gelişmeler stratejik görünümü temelden değiştirdi. Heyet Tahriruş-Şam'ın (HTŞ) önce Halep'e doğru harekete geçmesi ve iki haftadan daha kısa bir sürede Şam'a girerek Esed rejimini devirmesi on üç yıldır süren iç savaşın dengelerini altüst etti. Rejim güçlerinin savaşmaması sonrasında Beşar Esed'in ülkeyi terk ederek Rusya'ya sığınmasıyla yönetimi ele geçiren HTŞ güçleri Suriye'de yeni bir dönemin başladığını ilan etti. HTŞ'nin ve geçiş yönetiminin lideri Ahmed Şara²⁷(Colani) Suriye'nin bütün etnik ve mezhep gruplarını kucaklayan mesajlar verirken²⁸ bir yandan da uluslararası

²⁵ "Statement of General Michael 'Erik' Kurilla on the Posture of U.S. Central Command – SASC Hearing", CENTCOM, 7 Mart 2024, <https://www.centcom.mil/ABOUT-US/POSTURE-STATEMENT>, (Erişim tarihi: 6 Mart 2025).

²⁶ "Strategically Important Step: US Supplies SDF with Avenger Air Defense System", The Syrian Observer, 20 Ağustos 2024, <https://syrianobserver.com/foreign-actors/strategically-important-step-us-supplies-sdf-with-avenger-air-defense-system.html>, (Erişim tarihi: 6 Mart 2025).

²⁷ Ben Hubbard, "From Jihadist to President: The Evolution of Syria's New Leader", *The New York Times*, 25 Şubat 2025.

²⁸ David Gritten, "Syrian Leader Hails 'Historic' Dialogue Conference", BBC, 25 Şubat 2025.

toplum nezdinde Şam'daki yeni yönetimi meŐrulaŐtıracak adımlar attı. SDG güçleriyle Suriye ordusuna dahil edilmeleri yönünde müzakere sürecine giren Şam yönetimi, Türkiye ve diğer komşu ülkeleri tehdit edecek gruplara izin vermeyeceklerini açıkladı. Türkiye'nin siyasi ve diplomatik desteği bir yandan Şam yönetiminin güçlendirilmesi bir yandan da YPG konusundaki güvenlik kaygılarının giderilmesi amaçlarına matuf görüldü.²⁹

Türkiye'nin Suriye Kürtlerinin yeni yönetime entegre edilmesi ve yabancı savaŐçıların ülkeyi terk etmesi gerektiği yönündeki politikası Şam tarafından benimsenirken Amerikan yönetiminin nasıl bir tavır takınacağı ise netlik kazanmadı. Bu konuda CENTCOM'un DEAŞ tehdidinin halen devam ettiğini öne sürmesi ve İsrail'in yeni yönetime ilişkin endişelerini Washington'a iletmesi Trump yönetiminin kararını etkileyebilecek dinamikler olarak öne çıktı. Trump'ın Suriye'den çekilmek istediği bilinmesine rağmen 2024'ün sonunda bu konuda kesin bir karar alınmadı. Türk-Amerikan ilişkilerinin daha istikrarlı geçmesi açısından kritik önem taşıyan YPG meselesi hem Türkiye'nin verdiği ultiimat hem de Trump yönetiminin vereceği karar bağlamında çözüme doğru ilerleme potansiyeli gösterdi. Dahası yeni Suriye yönetimi şekillenirken ve üniter bir devlet yapısında ısrar ederken SDG'nin otonomi arayışı ve DEAŞ'la mücadele bağlamında kendini meŐrulaŐtırmasının artık mümkün olmayacağı bir döneme girildi. Yıl boyunca YPG'ye destek ve SDG'nin kaderi meseleleri Türk-Amerikan ilişkilerinde sorun oluŐtırmaya devam etti ancak yıl sonuna doğru Esed rejiminin devrilmesiyle çözüme yaklaŐıldıĐı görüşü güçlendi.

RUSYA VE UKRAYNA POLİTİKALARININ ETKİSİ

Moskova yönetiminin işgal girişimiyle başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, Türk-Amerikan ilişkilerinde stratejik yakınlama ve savunma iş birliğini artıran bir dönem başlattı. Bununla birlikte Biden yönetiminin Avrupa'yı Rusya'ya karşı birleŐtirmek için yoğun çaba sarf ederken Türkiye'yi görece ihmal ettiğini belirtmek gerekiyor. Özellikle Almanya'nın Rusya ile bağlarını kesmesi için yoğun çaba sarf eden Beyaz Saray, Fransa ve İngiltere'nin katkılarıyla Putin'i diplomatik ve siyasi izolasyona mahkum etmeye çalıştı. Rusya'nın Çin ve Küresel Güney ülkelerine yakınlamasına neden olan bu politika savaşın

²⁹ Tuvan Gümrükçü, "Turkish Foreign Minister Says No Room for Kurdish Militants in Syria's Future", Reuters, 22 Aralık 2024.

kaderine en kritik etkileri yapan Türkiye'yle ortak strateji geliştirilmesinde zayıf kaldı. Biden yönetimi Avrupa'yı öncelerken Ukrayna'ya verilen askeri desteğin temini için zorlanınca Türkiye'nin savunma üretim altyapısının önemini fark etti.

Gelişmiş silahların temini konusunda Amerikan şirketleri öne çıkarken İHA ve SİHA'larla birlikte topçu mermisi tedariki konusunda Türk şirketleri ön plana çıktı. Türk şirketlerinin işgal girişiminin başından itibaren sağladığı askeri araçlar Ukrayna'nın savunması için kritik rol oynadı. Amerikan yönetiminin Türkiye'den topçu mermisi satın alarak Ukrayna'ya vermek istediği yönündeki haberler³⁰ ise savaşın iki NATO müttefiki arasındaki savunma ilişkilerini geliştirmesine neden olduğuna işaret etmiş oldu. Mühimmat üretimi konusunda ortak çalışmaya bir örnek de bir Türk savunma firmasının Pentagon'un Teksas'ta kurduduğu mühimmat üretimi tesisi oldu.³¹ Buna karşın Amerikan yaptırımlarının kaldırılmaması savunma ilişkilerinin güçlenmesinin önünde önemli bir engel olmaya devam etti. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD'de Kasım seçimleri sonucunda iktidara gelecek yönetimin Türk savunma sektörünün gelişimine potansiyel etkisi olacağını ifade etti.³²

Türkiye'nin Ukrayna'ya verdiği siyasi destekle birlikte Rusya ile ilişkilerini sürdürmesinin Türk-Amerikan ilişkilerine olumlu etki ettiğini de belirtmek gerekiyor. Biden yönetimi Rusya ile ticaretin yaptırımların etkisini azaltmaması yönünde girişimlerde bulundu ancak bu meselenin ikili ilişkilerde kriz oluşturacak bir noktaya gelmemesi iki ülkenin sürekli diyalogu sayesinde sağlandı. Bununla birlikte Türkiye, Rusya ile ilişkilerinin yaptırımlardan negatif etkilenmemesini sağlayarak iki tarafla da konuşabilen bir aktör olma özelliğini devam ettirdi. Bu politikanın meyve verdiğinin bir örneği olarak Türkiye'nin Ağustos'ta gerçekleştirdiği ara buluculuk çabaları gösterilebilir. Bazı Batılı ülkeler ve Rusya arasında yürütülen müzakereler sonrasında aralarında 3 Amerikan vatandaşının da bulunduğu 26 kişilik bir grubun rehine değişimi

³⁰ Ragıp Soylu, "Russia-Ukraine War: US Interested in Buying Artillery Shells from Turkey for Kyiv", *Middle East Eye*, 2 Şubat 2024.

³¹ John Ismay, "Pentagon Opens Ammunition Factory to Keep Arms Flowing to Ukraine", *The New York Times*, 29 Mayıs 2024.

³² "Erdogan Says US Vote could Further Boost Turkey Arms Sector TRT Reports", *Reuters*, 21 Temmuz 2024.

gerçekleştirildi.³³ Türkiye'nin Ukrayna'ya destek ve Rusya ile ilişkilerinin devamı politikası hem savunma iş birliği hem de ara buluculuk çabalarında görüldüğü üzere Türk-Amerikan ilişkilerini genel olarak olumlu yönde etkiledi.

KRONOLOĞI

23 Ocak	TBMM, İsveç'in NATO üyeliğini onayladı.
25 Ocak	ABD Başkanı Biden, Türkiye'ye F-16 satışını Amerikan Kongresine resmen bildirdi.
7-8 Mart	Dışışleri Bakanı Fidan Stratejik Mekanizma Toplantısı için Washington'a ziyaret gerçekleştirdi.
26 Nisan	Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mayıs'ta gerçekleşmesi planlanan Washington gezisi ertelendi.
10 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan Washington'da NATO zirvesine katıldı.
14 Temmuz	Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD başkan adayı Trump'ı arayarak kendisine karşı gerçekleştirilen suikast girişimini kınadı.
1 Ağustos	Cumhurbaşkanı Erdoğan, ABD Başkanı Biden'la telefonda görüştü. ABD Başkanı Biden Amerikan-Rus rehine takasında oynadığı rol vesilesiyle Türkiye'ye teşekkür etti.
8 Aralık	HTŞ güçleri Suriye'nin başkenti Şam'ı ele geçirerek Esed yönetimini devirdi ve Baas rejimine son verdi.

³³ Diyar Guldogan, "Biden Thanks Allies, Including Türkiye, for US-Russia Prisoner Swap", Anadolu Ajansı, 1 Ağustos 2024.

TÜRKİYE'NİN RUSYA VE GÜNEY KAFKASYA POLİTİKALARI 2024

ÜNAL TÜYSÜZ

Dr., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Karadeniz ve Kafkasya bölgesi Türkiye için her zaman önemli olmakla birlikte bu bölgelerde barış ve istikrarın tesisi ve sürdürülmesi Ankara'nın önceliklerinden olmuştur. Bölge ülkeleri arasındaki iş birliğinin artırılması ve geliştirilmesi Ankara'nın önemli bir politika hedefidir. Bununla birlikte gerek Karadeniz gerekse Güney Kafkasya'da yaşanan devletler arası veya devlet içi çatışma durumları Türkiye'nin hedeflerinin önüne engel olarak çıkmıştır. Türkiye, Rusya ve Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek bölgede istikrar ve iş birliğinin oluşması için çabalamaktadır. Bu çerçevede hem ikili ilişkiler açısından hem de bölgede barış ve istikrarı artırma çabasının bir göstergesi olarak Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan yetkilileriyle yoğun bir görüşme trafiği yürütülmüştür. Bu bağlamda çalışma 2024'te Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerini ve yıl içerisinde öne çıkan gelişmeleri aktarmaktadır.

2024'te bölgesel ve küresel sınamalara rağmen Rusya ile başta siyasi ve ekonomik ilişkiler olmak üzere birçok alanda iş birliği devam etmiştir. Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında 2023'te tahıl koridoru ve taraflar arasında esir takası anlaşmaları yapılmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte 2024'te Türkiye'nin Rusya-Ukrayna savaşına yönelik tavrı daha çok savaşın sonlanması için ara buluculuk çabası göstermek şeklindedir. İki ülke ilişkilerinde öne çıkan gündem konuları Suriye'de yaşanan gelişmeler ve İsrail'in Ortadoğu'da başlattığı savaş olmuştur. Ayrıca ekonomik ilişkiler ve enerji alanındaki iş birliği bu yıl da yoğunluğun yaşandığı alanlar arasında yer almaktadır.

Türkiye, Ermenistan dışındaki Güney Kafkasya ülkeleriyle yakın ilişkilere sahiptir. Azerbaycan ile "tek millet iki devlet" şiarıyla gelişen ve özellikle 2021 Şuşa Beyannamesi ile müttefiklik düzeyine çıkarılan ilişkiler 2024'te yoğunluğunu ve derinliğini korumaya devam etmiştir. Güney Kafkasya'nın bir diğer ülkesi olan Gürcistan, Türkiye ile ilişkilerine önem vermektedir. Bu öneme karşılık olarak Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelik izlediği barışçıl politikaları ve ülkenin Batı kurumlarıyla bütünleşme çabalarını desteklemektedir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 2024'teki ana gündem maddesi ilişkilerde normalleşme olmuştur. Yıl boyunca liderler düzeyindeki görüşmelerin yanı sıra normalleşmenin sağlanması için atanan temsilciler tarafından iki ülke ilişkilerini normalleştirmek amacıyla müzakerelere devam edilmiştir.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ

İki ülke ilişkilerinde gerek liderler ve bakanlar düzeyinde gerekse kurumsal çerçevede görüşmelerin yoğun bir şekilde gerçekleştiği bir yıl geride bırakılmıştır. Yoğunluğu ve kapsamı giderek artan Türkiye-Rusya ilişkilerinde taraflar sıklıkla iyi komşuluk ve iş birliği vurgusu yaparken Rusya-Ukrayna savaşı ve Ankara'nın çözüm için ara buluculuk çabalarının devam ettiği bir yıl geride kalmıştır. İsrail'in her geçen gün dozajını artırdığı şiddet karşısında iki komşu ülke benzer bir tavır göstermiştir. Suriye konusunda çözüm odaklı çabalar sergilenirken yıl sonunda ortaya çıkan yeni durum karşısında iki ülke Suriye'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü destekleyen bir tutum takınmıştır.

Ankara-Moskova ilişkileri 2024'te farklı düzeylerden birçok görüşmeye tanıklık etmiştir. Bu görüşmelerden liderler düzeyinde öne çıkanlardan ilki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Vladimir

Putin ile Kazakistan'ın başkenti Astana'daki Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) 24. Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında bir araya gelmesi olmuştur. İki lider sürekli temas halinde olduklarını dile getirirken dünyadaki tüm zorluklara rağmen ikili ilişkileri adım adım ilerlettiklerini belirtmiştir.¹ Lider düzeyinde bir diğer önemli buluşma Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nin başkenti Kazan'da düzenlenen BRICS Liderler Zirvesi'ndeki görüşme olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke ilişkilerinin güçlenerek geliştiğini vurgularken bunun her alanda devamı için çaba gösterildiğini belirtmiştir. Rusya ve Türkiye arasında iyi komşuluk ve yapıcı ilişkilerin olduğunu belirten Putin ise ikili ilişkilerin birçok alanda uzun yıllara uzanan ortaklık tecrübesine dayandığını vurgulamıştır.² Bu şekilde iki lider hem ülkeler arasındaki ilişkilerin kapsamının genişliğine dikkat çekerken hem de ilişkilerin her geçen gün güçlendiğini ortaya koymuştur.

TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş, Rusya'ya gerçekleştirdiği ziyaret sürecinde iki ülke ilişkilerinin geldiği seviyeyi ortaya koymuş, özellikle Erdoğan ve Putin arasındaki kişisel samimiyetin iki ülke ilişkilerine olumlu yansımından bahsetmiştir.³ Kurtulmuş ile görüşmesinden sonra yaptığı açıklamada Putin iki ülke ilişkilerinin sadece ticari alanda değil enerji, savunma sanayii ve turizm gibi alanlarda da yakın olduğunu belirtmiş, dünyadaki sorun alanlarına yönelik iki başkentin benzer politikalar izlediğini dile getirmiştir.⁴ İki komşu ülkenin geliştirmiş olduğu bu yakın ve yoğun ilişkinin diğer ülkeler tarafından engellenmeye çalışıldığını belirten Putin, Batı'nın Ankara-Moskova ilişkilerini bozma konusunda girişimleri olduğuna dikkat çekmiştir.⁵ Batı'dan gördüğü baskıya rağmen Ankara'nın Moskova ile iş birliği konusunda gösterdiği duruş Rusya tarafından övgüyle

¹ Dmitri Chirciu ve Emre Gürkan Abay, "Rusya Devlet Başkanı Putin: Dünyadaki Tüm Zorluklara Rağmen Rusya ile Türkiye Arasındaki İlişkiler Adım Adım İlerliyor", Anadolu Ajansı, 3 Temmuz 2024.

² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, BRICS Zirvesi Kapsamında Rusya Devlet Başkanı Putin ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 23 Ekim 2024. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaşkanı-erdogan-brics-zirvesi-kapsamında-rusya-devlet-başkanı-putin-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2025).

³ Ali Kemal Akan, "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Moskova'da Gazetecilerin Sorularını Yanıtladı: Türkiye'nin Tezlerini Muhataplarımıza Anlatıyoruz", Anadolu Ajansı, 26 Eylül 2024.

⁴ Ali Cura ve Ali Kemal Akan, "Rusya Devlet Başkanı Putin, TBMM Başkanı Kurtulmuş ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2024.

⁵ "Putin: Rus-Türk İlişkilerini Kimin Engellemeye Çalıştığı Çok İyi Biliniyor", Sputnik Türkiye, 4 Temmuz 2024.

karşılanmış⁶ ve iki liderin sürekli temas halinde olmasının ikili ilişkiler açısından önemli olduğu belirtilmiştir.⁷ Bu şekilde iki ülke ilişkilerinin tutarlı bir biçimde gelişmeye devam ettiği görülmüştür.

Rusya-Ukrayna savaşı iki ülke ilişkilerindeki gündem maddelerinden biri olmuştur. Türkiye, Ukrayna krizinin diplomatik yollarla çözümüne yönelik kararlı bir tutum sergilemiştir. Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Brezilya'da gerçekleşen G20 Dışışleri Bakanları Toplantısı'nda Rus mevkidaşı Lavrov ile görüşmesinde Türkiye'nin bölgesel istikrarın korunması için tüm girişimleri desteklediğini belirtmiş ve Rusya-Ukrayna savaşına tüm tarafların katılımıyla diplomatik bir çözüm bulunması temennisini iletmıştır.⁸ Ayrıca Türkiye, Rusya ile geliştirdiği yakın ilişkileri Rusya-Ukrayna savaşında ara bulucu rolü üstlenmek için kullanmak istemiştir. Bu bağlamda Türkiye 2024'te barışın sağlanması için çaba göstermiş ve barışa yönelik ara buluculuk çabasını çeşitli platformlarda dile getirmiştir. Bu çerçevede Dışışleri Bakanı Fidan, Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Gayriresmi Dışışleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda kalıcı barışa yönelik çabaların geniş bir zemine yayılması ve katılımın yüksek olduğu bir barış platformu kurulması gerektiğini dile getirmiştir.⁹ Bakan Fidan tarafından dile getirilen bu gereklilik Rusya tarafından olumlu karşılanmış ve Kremlin Sözcüsü Dmitri Peskov ilgili tarafların dahil olduğu böyle bir platformun çözüm açısından faydalı olacağını belirtmiştir.¹⁰ Meclis Başkanı Kurtulmuş, Moskova ziyareti sırasında Putin ile yaptığı görüşmeden sonra Putin'in "Savaşın bitirilmesi konusunda Türkiye'nin ara buluculuğuna önem verdiğini" dile getirmiştir.¹¹

Türkiye, savaşın barışçıl yollarla son bulması için atılan adımlara destek olmuş ve bu çerçevede oluşturulan platformlara katılmıştır. İsviçre'de gerçekleşen

⁶ "Kremlin: Türkiye, Anglosaksonların Görülmemiş Baskısına Rağmen Rusya'yla İşbirliğini Sürdüüyor", Sputnik Türkiye, 2 Şubat 2024.

⁷ Dmitri Chirciu, "Kremlin: Putin ve Erdoğan'ın Sürekli Temas Halinde Olmalarına İhtiyaç Var", Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2024.

⁸ "Dışışleri Bakanı Fidan, Rus Mevkidaşı Lavrov ile Görüşti", Sputnik Türkiye, 22 Şubat 2024.

⁹ Büşranur Koca, "Dışışleri Bakanı Fidan: İmkanlarımızı Müşterek Refahımız için Kullanmalıyız", Anadolu Ajansı, 6 Temmuz 2024.

¹⁰ Dmitri Chirciu, "Rusya: Türkiye'nin Ukrayna Meselesine İlişkin Barış Platformu Fikrini Destekliyoruz", Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2024.

¹¹ "Kurtulmuş: Bu Planlanmış Bir Şey Değildi", *Akşam*, 26 Eylül 2024.

Ukrayna Barış Zirvesi'ne katılan Dışişleri Bakanı Fidan mevcut savaşın meydana getirdiği zararlardan bahsettikten sonra hem savaşın Ukrayna'nın ötesine yayılma riskini vurgulamış hem de savaşta nükleer silahların kullanılması ihtimalinin oluşturduğu tehlikelere dikkat çekmiştir. Sorunun hassasiyetine bağlı olarak barış zirvesinin önemine dikkat çektikten sonra Rusya'nın zirvede yer almasının eksiklik olduğunu dile getirmiştir. Rusya'nın zirvede olmasının sonuç odaklı bir ortam oluşturabileceğini belirten Dışişleri Bakanı Fidan, Türkiye'nin barış için çaba sarf etmeye devam edeceğini dile getirmiştir.¹² Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenski'nin Türkiye ziyareti sırasında ise Cumhurbaşkanı Erdoğan savaşın müzakereler temelinde sonlandırılması için Türkiye'nin katkı verdiğini dile getirmiştir. Bu çerçevede "Rusya'nın dahil olacağı bir barış zirvesine ev sahipliği yapmak için Türkiye'nin hazır olduğu"nu vurgulamıştır.¹³ Rusya lideri Putin de krizin çözümüne yönelik gösterdiği kararlılık ve verdiği destek nedeniyle Türkiye'ye teşekkür etmiştir.¹⁴

İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları Ankara-Moskova ilişkilerinde bir diğer gündem konusu olmuştur. Türkiye ve Rusya, İsrail'in bölgede izlediği yayılcı politika karşısında örtüşen bir siyaset izlemiştir. Gazze'ye yönelik İsrail saldırıları başından itibaren Ankara'nın tepkisini çekmiş ve Türkiye, İsrail karşısında sesini en fazla çıkaran ülke olmuştur. İsrail'in yürüttüğü yayılcı politikalar karşısında Putin "Herhangi bir yerde ve herhangi bir ülkede sivil halka yönelik saldırılara karşıyız. İsrail'deki terör saldırısına karşılık olarak şu anda Gazze'de olanlar savaşa benzemiyor. Bu sivil nüfusun tümünden yok edilmesine benziyor" ifadelerini kullanmıştır. İsrail'in izlediği politikardan dolayı ABD'yi suçlayan Putin sorunun çözümünün Birleşmiş Milletler'in (BM) iki devletli çözümünde yattığını dile getirmiştir. Filistin'in Sovyetler zamanından beri tanınmış olduğunu belirten Putin, Türkiye'nin sorunun çözümü için gösterdiği çabayı desteklemiş ve Rusya'nın çözüm için elinden geleni yapmaya hazır olduğunu vurgulamıştır.¹⁵ İsrail'in saldırılarını Lübnan ve Suriye'ye yaymasının Ortadoğu'da sorun

¹² "Dışişleri Bakanı Fidan, Ukrayna Barış Konferansı'nda", *Hürriyet*, 15 Haziran 2024.

¹³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Rusya'nın da Bulunacağı Bir Barış Zirvesine Ev Sahipliği Yapmaya Hazırız", *Sputnik Türkiye*, 8 Mart 2024.

¹⁴ "Putin: Cumhurbaşkanı Erdoğan ile 3-4 Temmuz'da Görüşme ve Güncel Konuları Tartışma İmkanı Bulacağız", *Sputnik Türkiye*, 11 Haziran 2024.

¹⁵ Emre Gürkan Abay, "Rusya Devlet Başkanı Putin: Türkiye ile Güvenilir Bir Çalışma Ortaklığımız Var", *Anadolu Ajansı*, 6 Haziran 2024.

oluşturduğu belirtilirken bu politikalara karşı Türkiye ile benzer görüŐle-ri benimsedikleri Putin tarafından vurgulanmıştır.¹⁶ Filistin konusunda iki ülkenin tutumunun örtüştüğü Moskova ziyareti sırasında gazetecilerle yaptĐĐ toplantıda TBMM Başkanı Kurtulmuş tarafından da dile getirilmiştir.¹⁷ Kazan'da gerçekleşen BRICS Liderler Zirvesi'nde grŐŐen Erdoğan ve Putin grŐŐmenin ardından yaptıkları açıklamada iki ülkenin Arap-İsrail çatıŐmasına yönelik kalıcı bir siyasi ve diplomatik çözümün ilkeleri açısından aldıkları pozisyonun çok yakın olduğu belirtmiŐlerdir. Bu noktadan hareketle iki lke Ortadoğu'da zm BM tarafından onaylanan ve genel kabul gören iki devletli formül temelinde ele almaktadır.¹⁸

Suriye ve ülkedeki krize çözüm arayışları yıl boyunca iki ülke ilişkilerinde bir başka gündem konusu olmuştur. Gerek liderler düzeyinde gerekse Astana Süreci çerçevesinde yapılan görüşmelerde Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve ülkede adil ve kalıcı bir çözüm bulunmasına vurgu yapılmıştır.¹⁹ 22-24 Ekim arasında Kazan'da düzenlenen BRICS toplantısında Putin ile yaptĐĐ grŐŐmeden sonra açıklamalarda bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülkenin Suriye konusunda yakın eş gdmnn tüm tarafların ıkarcısına olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Suriye'nin toprak bütünlüğünü bozacak girişimlere birlikte karşı koymanın önemine dikkat çeken Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin bölgedeki terör örgütlerine karşı mücadelesinde kararlı olduğunu vurgulamıştır.²⁰

Türkiye'nin bölgedeki terör grupları ve faaliyetlerine karşı endiŐesi Rusya tarafından kabul görmektedir. Konuya ilişkin Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov "Suriye sınırında güvenlikle ilgili endişeleri anlayışla karşılıyoruz. Türkiye'nin güvenlik çıkarları ancak Suriye'nin egemenliği, toprak bütünlüğü, birliği

¹⁶ Cura ve Akan, "Rusya Devlet Başkanı Putin, TBMM Başkanı Kurtulmuş ile Görüştü".

¹⁷ "Kurtulmuş: Bu Planlanmış Bir Şey Değildi".

¹⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Görüştü", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 3 Temmuz 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-rusya-devlet-baska-ni-putin-ile-gorustu-03-07-24>, (Erişim tarihi: 5 Ocak 2025).

¹⁹ Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Telefonda Görüştü", Anadolu Ajansı, 3 Aralık 2024; Mümin Altaş ve Merve Yıldızalp, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 23 Ekim 2024; Dmitri Chirciu, Büşranur Koca ve Mehmet Şah Yılmaz, "Bakan Fidan, Doha'da Astana Formatında Dışişleri Bakanları Toplantısı'na Katıldı", Anadolu Ajansı, 7 Aralık 2024; Ali Cura, "Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Bilgiç, Putin'in Orta Doğu zel Temsilcisi ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2024.

²⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, BRICS Zirvesi Kapsamında Rusya Devlet Başkanı Putin ile Bir Araya Geldi".

korunacak şekilde sağlanmalı. Türk yönetimi bu yönde yaklaşım sergiliyor ve bunu destekliyoruz” değerlendirmesinde bulunmuştur.²¹ Ayrıca Putin de “Türkiye’nin güvenliğini sağlama ihtiyacının bilincinde olduklarını belirtmiş ve Türkiye’nin Suriye’de güney sınırlarındaki güvenliğini sağlamak için gerekenleri yaptığını” vurgulamıştır.²² Bununla birlikte 2024’ün son günlerinde Suriye’de yaşananlar tüm dikkatlerin bu ülkeye çevrilmesine sebep olmuştur. Erdoğan ve Putin Suriye’deki gelişmelerin ana gündem olduğu telefon görüşmeleri yaparken²³ garantör ülkeler olarak Türkiye, Rusya ve İran dışişleri bakanları Katar’da Astana formatında bir araya gelmiştir.²⁴ 8 Aralık’ta Heyet Tahrirü’ş-Şam (HTŞ) Şam’ın kontrolünü ele geçirerek ülkede altmış bir yıl hüküm süren Baas yönetimini sona erdirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Kremlin’den yapılan açıklamayla Rusya’nın Suriye’deki durum hakkında Türkiye ile iletişimde olduğu açıklanmıştır.²⁵

EKONOMİK İLİŞKİLER VE ENERJİ İŞ BİRLİĞİ

Ekonomik İlişkiler

Türkiye ve Rusya farklı alanlarda kapsamlı ilişkilere sahiptir. Ekonomik ilişkiler iki ülke arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu durum Kremlin Sözcüsü Peskov tarafından Türkiye’nin Rusya’nın önemli bir ticari ve ekonomik ortağı olarak nitelendirilmesinde açıkça görülmektedir.²⁶ Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Tanju Bilgiç ise iki ülke ilişkilerinde ticaretin önemine vurgu yaparak farklı alanlarda ilişkilerin iki ülke ticaretini geliştirdiğini, ticaret geliştikçe diğer alanlardaki iş birliğinin de güçlendiğini belirtmiştir.²⁷

²¹ “Rusya: Türkiye’nin Suriye Sınırlarındaki Güvenlikle İlgili Endişelerini Anlayışla Karşılıyoruz”, NTV Haber, 26 Aralık 2024.

²² “Rus Lider Putin: Türkiye, Kürt Oluşumları Suriye Sınırlarından Uzaklaştırmak için Operasyon Düzenleyebilir”, Sputnik Türkiye, 19 Aralık 2024.

²³ “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Suriye’deki Durumu Görüştü”, Sputnik Türkiye, 3 Aralık 2024.

²⁴ “Bakan Fidan, Doha’da Astana Formatında Dışişleri Bakanları Toplantısı’na Katıldı”, Euronews Türkçe, 7 Aralık 2024.

²⁵ “Kremlin: Türkiye’yle Suriye Konusunda Diyalog Halindeyiz”, Sputnik Türkiye, 9 Aralık 2024.

²⁶ Emre Gürkan Abay, “Kremlin Sözcüsü Peskov: Türkiye Bizim Önemli Ticari ve Ekonomik Ortağımız”, Anadolu Ajansı, 6 Şubat 2024.

²⁷ “Türkiye Moskova Büyükelçisi Bilgiç: Rusya ile Tarım Ticaretimizi Güçlendirmek İstiyoruz”, Sputnik Türkiye, 29 Kasım 2024.

Rakamlara bakıldığında ise 2024'te iki ülke ticareti yılın ilk dokuz ayında 38,8 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.²⁸ Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aleksei Yerhov "Rusya'nın İş ve Yatırım Potansiyelini Türkiye'de Tanıtmak" başlıklı toplantıda 2024'ün on bir ayında iki ülke toplam ticaret hacminin 47,2 milyar dolar olduğunu aktarmıştır.²⁹ Dış ticaret verileri dikkate alındığında Rusya, Türkiye'nin toplam ithalatı içinde yüzde 12,8'lik oranla Çin'in (yüzde 13,1) ardından ikinci sırada yer almıştır.³⁰ Türkiye-Rusya ticaret ilişkilerinde hedef olarak 100 milyar dolar söylemi dile getirilmeye devam etmektedir. Bununla birlikte ikili ticaret rakamlarına bakıldığında Türkiye adına önemli bir dış ticaret açığı ortaya çıkmakta ve ticari ilişkiler Rusya lehine eğilim göstermektedir.

Ekonomik ilişkilerin önemli bir ayağını her yıl olduğu gibi yine Rusya'dan Türkiye'ye gelen turistler oluşturmuştur. Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısının 57 milyon olduğu belirtilirken Rusya'dan gelen turist sayısının ise 6,5 milyon olduğu ortaya koyulmuştur.³¹ Rusya Seyahat Endüstrisi Birliği Başkan Yardımcısı Dmitriy Gorin 2024'te yaklaşık 30 milyon Rus'un yurt dışı seyahati gerçekleştireceğini belirterek Türkiye'nin en çok ziyaret edilen ülke olduğunu söylemiştir.³²

Rusya Devlet Başkanlığı İdaresi Başkan Yardımcısı ve Devlet Başkanı Vladimir Putin'in BRICS Özel Temsilcisi Maksim Oreşkin, Rusya ile Türkiye'nin ekonomide önemli iş birlikleri yürüttüğüne işaret ederek iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin çok daha derin olabileceğini belirtmiştir. Türkiye ve Rusya'nın farklı dinamiklere sahip ekonomiler olduğunu ifade eden Oreşkin "Bir ekonominin daha iyi olduğu alanlar var, başka bir ekonominin daha iyi olduğu alanlar var ve bu iş birliği için geniş bir alan açıyor. Ekono-

²⁸ "Belirsizlikler Çağında Kararlı ve Güçlü Türk Dış Politikası", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/belirsizlikler-caginda-kararli-ve-guclu-turk-dis-politikasi-2025-kitap-cik.pdf, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

²⁹ Emirhan Yılmaz, "Rusya'nın İş ve Yatırım Potansiyelini Türkiye'de Tanıtmak" Başlıklı Toplantı Gerçekleştirildi", Anadolu Ajansı, 10 Aralık 2024.

³⁰ "Ekonomik Görünüm Aralık 2024", T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/Ekonomik%20Görünüm%202024%20Aralık.pdf>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

³¹ "2024 Yılında Turizmde Yeni Rekorlar Kırıldı: Türkiye'yi Tercih Eden Turistlerde Birinci Sırada Ruslar Var", Sputnik Türkiye, 31 Aralık 2024; "Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı 2024'te 50 Milyonu Aştı", Bloomberg HT, 20 Aralık 2024.

³² Emre Gürkan Abay, "Ruslar 2024'te En Çok Türkiye'ye Seyahat Etti", Anadolu Ajansı, 17 Aralık 2024.

mik politikaların egemenliği ilkelerinin izlenmesi gerekiyor. Rusya ile Türkiye arasındaki etkileşim mevcut seviyeden katbekat daha fazla olabilir³³ değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu yaklaşımı destekler bir biçimde iki ülke ekonomik ilişkilerini artırmak ve Rusya'daki iş ve yatırım potansiyelini tanıtmak amacıyla Türkiye'de bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı sayesinde Rusya'nın iş ekosisteminin Türk işletmeleri için sunduğu fırsatlarla birlikte Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ve ekonomik iş birliğini artırmaya yönelik olanaklar tanıtılmıştır.³⁴

Enerji İş Birliği

Enerji, iki ülke arasındaki ilişkileri ve iş birliğini şekillendiren belirleyici faktördür. Türkiye için Rusya ihtiyaç duyduğu enerjiyi sayılabildiği güvenilir bir kaynak iken Rusya için Türkiye büyüyen bir pazar ve güvenilir bir müşteri olmuştur. Ortaya çıkan bu ilişki biçimi iki ülke arasında çeşitli ortak projelerin hayata geçirilmesine imkan sağlarken günümüzde yeni projeler ortaya atılmıştır. Böylece enerji alanında Türk-Rus iş birliğinin kapsamı genişlemiştir.

Türkiye için enerji konusunda doğal gaz ve nükleer enerji öne çıkan konular olarak görülmektedir. Türkiye bu iki konuda Rusya ile yoğun bir iş birliği yürütmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan doğal gaz ve petrol ithal etmesinin yanında Rusya, Türkiye'nin ilk nükleer güç santralının (NGS) inşasını üstlenmiştir. Bu durum iki ülkenin enerji alanında ciddi bir ilişki içinde olmasına sebep olmuştur. Moskova'nın Rusya-Ukrayna savaşı sebebiyle Batı'nın kısıtlamalarıyla karşı karşıya bulunduğu dönemde Türkiye, Putin tarafından "en güvenilir ortak" olarak tanımlanmıştır.³⁵ Ukrayna Cumhurbaşkanı Zelenski, Gazprom ile 2024 sonunda sona erecek doğal gaz transit sözleşmesinin uzatılmaması kararı aldığını açıklamıştır. Bu açıklama üzerine değerlendirmede bulunan Kremlin Sözcüsü Peskov, Rusya'nın Avrupa'ya gaz tedariki için Türkiye'yi alternatif rota olarak gördüğünü belirtmiştir.³⁶ Bu gelişme Rusya

³³ Emre Gürkan Abay, "Putin'in BRICS Özel Temsilcisi Oreşkin: Rusya ile Türkiye Arasındaki Etkileşim Mevcut Seviyeden Daha Fazla Olabilir", Anadolu Ajansı, 25 Ekim 2024.

³⁴ "Rusya'dan Türk Şirketlere Yatırım Çağrısı!", *Türkiye*, 12 Aralık 2024.

³⁵ "Putin: Türkiye, En Güvenilir Enerji Partneri", *Sputnik Türkiye*, 18 Şubat 2024.

³⁶ "Kremlin Sözcüsü Peskov: 'Türkiye, Rusya'nın Avrupa'ya Gaz Tedariği için Alternatif Rotası'", *Euronews Türkçe*, 28 Ağustos 2024.

açısından transit rota olarak Türkiye'nin önemini artırmıştır. Putin tarafından dile getirilen Türkiye'de bir doğal gaz merkezi kurulması düşüncesi bu alandaki iş birliğinin taşınabileceği boyutu göstermesi açısından önem arz etmektedir.³⁷ İki ülke Putin'in hedef olarak ortaya koyduğu üzere İstanbul'da bir doğal gaz merkezi kurulması için çalışmalarına devam etmektedir. Bu çerçevede BOTAŞ ve Gazprom ortaklığında bir işletme şirketi kurulması için çalışmalar sürdürölmektedir.³⁸

Mersin'de inşası süren Akkuyu NGS vesilesiyle nükleer alanda geliştirilen ilişkiler iki ülkenin enerji iş birliğini artırmıştır. Bu iş birliğini pekiştirecek bir diğer adım ise Sinop'ta yapılması planlanan ikinci nükleer enerji santrali için Rusya ile görüşmeler yapıldığının açıklanması olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan olası iş birliğiyile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

Sinop Nükleer Enerji Santrali ile ilgili görüşmelerimiz var. Bu konuda ciddi adımlar atabileceğimize inanıyoruz. Bu konuyla ilgili Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığımız muhatabıyla görüşmelerini sürdürüyor. Bu görüşmelerle birlikte de tabii bu arada özellikle BOTAŞ ve Gazprom arasındaki ilişkiler samimi bir havada devam ediyor.³⁹

TÜRKİYE'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

AZERBAIJAN İLE İLİŞKİLER

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2024'te her alanda yakın ilişkilerin artarak devam ettiği, bölgesel ve küresel meselelerde ortak duruşun sergilendiği ve uluslararası platformlarda büyük bir dayanışma içinde hareket edilen bir yıl olmuştur. İki ülke liderinin geliştirdiği yakın ilişki Ankara-Bakü ilişkilerinin her anlamda yoğunlaşmasında katalizör rolü oynamaktadır. Öyle ki verdiği bir röportajda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev "Eğer bugün ölkemizle ilgili herhangi bir ciddi konu olursa tabii ki ilk arayacağım ve bilgilendireceğim kişi kardeşim Recep Tayyip

³⁷ Ünal Tüysüz, "Türkiye'nin Rusya ve Güney Kafkasya Politikaları 2023", *Türk Diő Politikası Yıllığı 2023*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2024), s. 269.

³⁸ Emre Gürkan Abay, "Bakan Bayraktar: İstanbul'da BOTAŞ ve Gazprom Ortaklığında Bir İşletme Şirketi Kurmayı Planlıyoruz", *Anadolu Ajansı*, 8 Haziran 2024.

³⁹ Zafer Fatih Beyaz, Mümin Altaş ve Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: (Rusya ile) Sinop Nükleer Santrali için Ciddi Adımlar Atabiliriz", *Anadolu Ajansı*, 3 Temmuz 2024; "Erdoğan'la Görüşen Putin: Dünyadaki Tüm Zorluluklara Rağmen Rus-Türk İlişkileri Gelişiyor", *Sputnik Türkiye*, 3 Temmuz 2024.

Erdoğan olur” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁰ Bu ifade Azerbaycan’ın Türkiye ile ilişkilerine bakışı ve politika belirleme noktasında Ankara ile uyum içinde çalışmasının en net ifadesidir. Bunun yanı sıra Azerbaycan’da gerçekleştirilen seçimlerden zaferle ayrılan Aliyev’in ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye’ye yapması yine ikili ilişkilere verilen önemin bir diğer göstergesi olmuştur.⁴¹ Azerbaycan’ın Ankara Büyükelçisi Reşad Memmedov iki ülke ilişkilerinin tarihin en üst seviyesine çıktığını belirtmiş ve iki ülkenin dış politikasının “koordineli şekilde devletlerin çıkarları” doğrultusunda ilerletildiğini belirtmiştir.⁴²

İki ülke arasındaki iş birliği alanları sürekli genişlemekle birlikte eğitim, hukuk, turizm, tarım ve hayvancılık ve yeşil enerji alanlarında karşılıklı yardımlaşma ve iş birliği anlayışı ortaya koyulmuştur.⁴³ 2024’te özellikle eğitim alanındaki iş birliği derinleştirilmiş ve varılan mutabakat sonucunda Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi’nin (TAÜ) kurulmasına karar verilmiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev bu konudaki açıklamasında “Bu geleceğe yönelmiş teşebbüstür. Çünkü bizim genç neslimiz hem Türkiye’de hem de Azerbaycan’da kardeşlik, müttefiklik, ortak değerler prensipleri esasında terbiye alınmalıdır. Bizim milli manevi değerlerimize sadık olmalıdır. Yabancı etkiden uzak olmalıdır. Bilgili, eğitilmiş ve vatanperver insanlar olmalıdır” ifadelerini kullanmış ve TAÜ’nün kurulmasını “kardeşliği pekiştiren ve iş birliği hedeflerinin kağıt üzerinde kalmadığını gösteren önemli bir adım” olarak

⁴⁰ Ruslan Rehimov, “Aliyev: Herhangi Bir Ciddi Konu Olursa İlk Arayacağım Kişi Kardeşim Erdoğan Olur”, Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2024.

⁴¹ Mustafa Hatipoğlu, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev İlk Resmi Ziyaret için Türkiye’ye Geldi”, Anadolu Ajansı, 18 Şubat 2024.

⁴² Gökhan Çeliker, “Azerbaycan’ın Ankara Büyükelçisi Memmedov: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Gelişmeye, Yeni Boyutlar Kazanmaya Devam Ediyor”, Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2024.

⁴³ “Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi Eğitime Başlıyor”, TRT Haber, 26 Ağustos 2024; “Bakan Tekin, Azerbaycanlı Mevkidaşı Amrullayev ile Görüştü”, *Hürriyet*, 31 Ocak 2024; “Türkiye ile Azerbaycan Arasında İmzalar Atıldı”, *Akşam*, 4 Ekim 2024; Oğuzhan Sarı, “Türkiye ve Azerbaycan Adalet Bakanlıkları Arasında İşbirliği Protokolü İmzalandı”, Anadolu Ajansı, 30 Mayıs 2024; “Türkiye ve Azerbaycan, Turizm Alanında İş Birliği Anlaşması İmzaladı”, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 15 Kasım 2024, <https://basin.ktb.gov.tr/TR-382761/turkiye-ve-azerbaycan-turizm-alaninda-is-birligi-anlasmasi-izmaladi.html>, (Erişim tarihi: 8 Ocak 2025); Ruslan Rehimov, “Türkiye ve Azerbaycan, Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması İmzaladı”, Anadolu Ajansı, 15 Kasım 2024; Ruslan Rehimov, “Türkiye ve Azerbaycan, Hayvancılık Alanında İşbirliğini Güçlendirecek”, Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2024; Emre Gürkan Abay ve Ruslan Rehimov, “Türkiye ile Azerbaycan Tarım ve Hayvancılıkta da Güçlü İşbirliğini Sürdürüyor”, Anadolu Ajansı, 14 Kasım 2024; Emre Gürkan Abay, “Azerbaycan Enerji Bakanı Şahbazov, Türkiye ile Yeşil Enerjide İşbirliğini Güçlendireceklerini Söyledi”, Anadolu Ajansı, 19 Kasım 2024.

değerlendirdiğini söylemiştir.⁴⁴ Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanı Erol Özvar ise TAÜ'nün kurulmasını “iki ÷lke arasında dostluk ve kardeŐliđe dayalı ilişkilerin bilime yansımış en önemli somut adımlarından biri” olarak nitelendirmiŐtir.⁴⁵ Ortak üniversite kurulmasının yanı sıra Türkiye milli eğitim bakanı Azerbaycan'a yaptığı ziyarette iki ÷lke arasındaki eğitimde iş birliğini artırmayı, dostluk ve kardeŐliđin gelecek nesiller tarafından da sürdür÷lmesini hedeflediklerini açıklamıştır.⁴⁶

Şuşa Beyannameyi iki ÷lke ilişkilerini stratejik müttefiklik düzeyine çıkarırken Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askeri ilişkiler yođunlaŐarak devam etmektedir. Cumhurbaşkanı Aliyev iki ÷lke askeri ilişkileri hakkında “Türkiye ile askeri iliŐkilerimiz bağımsızlığımızın ilk günlerinde kuruldu ve bugün de devam ediyor. Türkiye, Azerbaycan ordusunun modernizasyonunda ve yüksek standartlara ulaŐmasında büyük rol oynadı” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷ İki ÷lkenin her yıl düzenli olarak askeri tatbikatlar yapması askeri ilişkileri güçlendirmektedir.⁴⁸ Azerbaycan, savunma sanayiini geliştirmek için adımlar atarken Türk savunma sanayii Őirketleriyle iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁹ Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanı Haluk Görđün “Azerbaycan'ın savunma kabiliyetlerinin geliştirilmesi ve yerel üretimin desteklenmesi konusundaki motivasyon ve hedeflerine biz de Türkiye'deki savunma sanayii Şirketleri olarak katkı sağlamaya çalıŐıyoruz. Birlikte geliŐtirilecek projelerin, üretim tesislerinin, teknoloji transferinin yapılması gibi farklı konularda da çalıŐmalarımız devam ediyor” açıklamasında bulunmuştur.⁵⁰ İki ÷lkenin ge-

⁴⁴ Sümeyye Dilara Dinçer, Büşranur Koca ve Can Efesoğ, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Türkiye ve Azerbaycan Birliği Avrasya için Önemli Etkendir”, Anadolu Ajansı, 19 Şubat 2024.

⁴⁵ “YÖK Başkanı Özvar, Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi Öğrencileri ile Bir Araya Geldi”, *Milliyet*, 24 Eylül 2024.

⁴⁶ “Bakan Tekin, Azerbaycanlı Mevkidaşı Amrullayev ile Görüştü”.

⁴⁷ Ruslan Rehimov, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Türkiye'yle Her Yıl 10'dan Fazla Ortak Tatbikat Yapıyoruz”, Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2024.

⁴⁸ Dinçer, Koca ve Efesoğ, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Türkiye ve Azerbaycan Birliği Avrasya için Önemli Etkendir”, 19 Şubat 2024; “Azerbaycan Savunma Bakanı Hasanov: Kardeş Türkiye ile Ortak Üretim GerçekleŐtireceđiz”, Sputnik Türkiye, 26 Temmuz 2024.

⁴⁹ “Baykar ve Azerbaycan Savunma Bakanlığı İŞ Birliği Sözleşmesi İmzaladı”, *Milliyet*, 8 Mart 2024; Ruslan Rehimov, “İlham Aliyev, Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanı Görđün'ü Kabul Etti”, Anadolu Ajansı, 2 Nisan 2024; Ruslan Rehimov, “Türk Savunma Sanayisi Şirketleri Azerbaycan'da Bir Dizi Anlaşma İmzaladı”, Anadolu Ajansı, 24 Eylül 2024.

⁵⁰ Ruslan Rehimov, “Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanı Görđün: Azerbaycan ile İŐbirliklerimiz Devam Edecek”, Anadolu Ajansı, 2 Nisan 2024.

liştirdiği askeri ilişkiler ve atılan adımlar Azerbaycan'ın askeri gücünü artırmasına katkı sağlamaktadır.

İki ülke arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) gibi projeler enerji alanında önemli iş birliği araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iş birliği 2024'te Türkmenistan gazının Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması için imzalanan mutabakatla yeni bir boyuta ulaşmıştır. Bu anlaşmayla Azeri kaynaklarının yanı sıra Türkmenistan gazı da Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşacak, böylece hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkı sunulacaktır.⁵¹ Ankara ve Bakü arasında enerji alanında gerçekleştirilen iş birliği iki tarafa da önemli katkı sağlamıştır. Bu anlaşma Avrasya enerji haritasını değiştiren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁵²

Bakü-Grozni seferi yapan Azerbaycan Hava Yolları'na ait yolcu uçağının Kazakistan'ın Aktau şehri yakınlarında düşmesinden sonra başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere üst düzey yetkililer tarafından Azerbaycan'a başsağlığı dilekleri iletilmiştir.⁵³ Ayrıca Azerbaycan'ın talebi üzerine Türkiye tarafından oluşturulan uzman ekip olayın tüm yönleriyle incelenmesi konusunda Azerbaycan kurumlarına yardımcı olmak için görevlendirilmiştir.⁵⁴

Ekonomik ilişkilere bakıldığında Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi Memmedov "Azerbaycan'ın en çok yatırım yaptığı ülkelerin başında 21 milyar dolarla kardeş Türkiye geliyor" açıklamasında bulunmuştur.⁵⁵ İki ülke ticaret hacmi 2022'de 5,84 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2023'te ortaya çıkan 7,65 milyar dolar rakamıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2022'ye göre yüzde 31 artmıştır.⁵⁶ İki ülke arasında ticaret hacmindeki

⁵¹ Fuat Kabakcı, Firdevs Yüksel ve Başak Erkanan, "Türkiye ile Azerbaycan Türkmen Doğal Gazının Ulaştırılmasına İlişkin Mutabakata Vardı", Anadolu Ajansı, 14 Mayıs 2024.

⁵² Ruslan Rehimov, "Azerbaycan Dışişleri Bakanı Bayramov: Azerbaycan ile Türkiye'nin Tutumu Birdir", Anadolu Ajansı, 27 Ağustos 2024.

⁵³ "Kazakistan'da Düşen Uçak Sonrası Erdoğan'dan Aliyev'e Taziye Telefonu", Euronews Türkçe, 25 Aralık 2024; Ali Kemal Akan, "TBMM Başkanı Kurtulmuş'tan Azerbaycan Millî Meclis Başkanı Gafarova'ya 'Başsağlığı' Telefonu", Anadolu Ajansı, 25 Aralık 2024.

⁵⁴ "8 Kişilik Heyet Uçak Kazasını Araştırmak için Bakü'ye Gidiyor", TRT Haber, 27 Aralık 2024.

⁵⁵ Çeliker, "Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi Memmedov: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Gelişmeye, Yeni Boyutlar Kazanmaya Devam Ediyor".

⁵⁶ Ruslan Rehimov, "Türkiye ile Azerbaycan Arasındaki Ticaret Hacmi 2023'te 7,65 Milyar Dolar Oldu", Anadolu Ajansı, 22 Ocak 2024.

olumlu dinamik 2024'te de devam etmekle birlikte 15 milyar dolarlık hedef vurgusu yapılmıştır.⁵⁷

ERMENİSTAN İLE İLİŞKİLER

Ankara-Erivan ilişkileri Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak iyileŐme eğilimi gostermeye başlamıştır. Bu iyileŐme sürecine paralel taraflar arasında özel temsilciler atanarak ikili gosterme süreci için adım atılmıştır. 2024'te yaşanan gelişmeler bu çerçevede ilerlemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın New York'taki Türkiye'nde Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile gerçekteŐtirdiėi gostermede iki ilke ilişkilerindeki normalleşme süreci ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki barış süreci ele alınmıştır.⁵⁸ Bu durum Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinde Azerbaycan-Ermenistan sürecinin ne kadar etkili olduğunu gostermesi aÇısından önemlidir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Azerbaycan-Ermenistan iliŐkilerinden ayrı duserinlemeyeceği bu dönemde de gosterlmüŐtür. İlişkileri normalleştirmek için diplomasi trafiği yıl içinde devam etmiştir. Bu çerçevede hem liderler düzeyinde Erdoğan-Paşinyan ikilisi hem de normalleşme süreci için atanan özel temsilcilerin gerçekteŐtirdiėi gostermelerle iki ilke ilişkilerinin normale dusermesi için süreç devam ettirilmıŐtir. Bu Şekilde yüz yüze ve telefon üzerinden gerçekteŐen gostermeler iki ilkenin temas halinde olmasını sağlamış ve bu durum ilişkilere olumlu katkı sunmuştur.

Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak için Türkiye'de bulunan Ermenistan dışişleri bakanı Ermenistan'ın iki ilke arasındaki sınırların aŐılmasını ve diplomatik ilişkilerin kurulmasını istediğini belirtmiştir. Ermenistan dışişleri bakanı ikili ilişkilerin çok köklü tarihsel bağlama sahip olduğunu ve geçmiŐin işleri zorlaştırdığını belirtmiştir. Bununla birlikte "bugünümüz ve yarınımız için Ermenistan elinden geleni yapmaya hazır" diyerek ilişkileri normalleştirme konusunda ilkesinin tutumunu gostermiŐtir. Benzer Şekilde Türkiye'nin Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcisi Büyükelçi Serdar Kılıç, Ermeni mevkidaşıyla daha önce yaptığı gostermelerin "güven oluşturma süreci"

⁵⁷ "Türkiye-Azerbaycan Ticaret Hacmi İlk Kez 7,5 Milyar Dolara Ulaştı", Bloomberg HT, 19 Şubat 2024.

⁵⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ı Kabul Etti", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 24 Eylül 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaşkanı-erdogan-ermenistan-basbakani-pasinyani-kabul-etti-24-09-24>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024).

olduğunu belirterek Türkiye'nin nihai hedefinin tam normalleşme olduğunu vurgulamıştır. Sınırların açılması iki ülke ilişkileri için önemli görülmele birlikte Kılıç bunun bir ön koşul gibi sunulmasının sorunlara yol açabileceğini belirterek normalleşme sürecinin ön koşulsuz olarak sürdürülmesine dikkat çekmiştir.⁵⁹ Normalleşme sürecinin ön koşulsuz olarak sürdürülmesi konusundaki hassasiyet hem liderler düzeyinde yapılan görüşmelerde hem de özel temsilciler arasında gerçekleştirilen görüşmelerde teyit edilmiştir.⁶⁰

Türkiye ve Ermenistan'ın içinde bulunduğu coğrafyanın zorlukları dikkate alındığında halkların birlikte hareket etmesi ve barış içinde yaşaması bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden ülkeler arasındaki gerilimlerin azaltılması ve ilişkilerin normalleştirilmesi önemsenmiştir. Görüşmelerin kazan kazan prensibi bağlamında yürütülmesiyle birlikte tarafların kazançlı çıkacağı öngörülmüştür.⁶¹ Türkiye, bölgede barış ve istikrara önem vermekle birlikte barış çabalarına üçüncü tarafların müdahalesi konusunda dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Ermenistan, ABD ve AB arasında üçlü toplantı gerçekleştirilmesi Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada “Bölgede oluşan durumun kalıcı barış ve istikrar için bir fırsat olduğu vurgulanmış, Azerbaycan'ı dışlayan bu inisiyatifin barışa hizmet etmeyeceği” belirtilmiştir. Ayrıca üçüncü tarafların adil ve tarafsız tutumlarının süreç açısından ne kadar önemli olduğu belirtildikten sonra Türkiye'nin “Azerbaycan ve Ermenistan arasında kalıcı barış için ortaya çıkan bu tarihi fırsatın değerlendirilmesini teşvik etmeyi sürdüreceği” dile getirilmiştir.⁶²

İki ülke liderleri arasında yapılan görüşmelerde bölgesel ve küresel gelişmeler ele alınmakla birlikte İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları gündem olmuştur. Ermenistan tarafından bu konuda önemli bir adım atılmış ve Er-

⁵⁹ Can Efesoğlu, “Türkiye'nin Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcisi Büyükelçi Kılıç: Nihai Hedefimiz Tam Normalleşmeye Ulaşmak”, Anadolu Ajansı, 1 Mart 2024.

⁶⁰ Merve Yıldızalp, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile Görüştü”, Anadolu Ajansı, 18 Haziran 2024; Mehmet Şah Yılmaz, “Türkiye-Ermenistan Özel Temsilcileri Kılıç ve Rubinyan Sınırdaki Bir Araya Geldi”, Anadolu Ajansı, 30 Temmuz 2024.

⁶¹ “TBMM Başkanı Kurtulmuş, Ermenistan Meclis Başkanı Simonyan ile Görüştü”, *Hürriyet*, 14 Ekim 2024.

⁶² “Ermenistan, ABD ve AB Arasında 5 Nisan 2024 Tarihinde Brüksel'de Düzenlenecek Üçlü Toplantı Hk.”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Nisan 2024, https://www.mfa.gov.tr/no_-55_-ermenistan--abd-ve-ab-arasinda-5-nisan-2024-tarihinde-bruksel-de-duzenlenecek-uclyu-toplantisi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024).

menistan, Filistin devletini resmi olarak tanıdığını ilan etmiştir.⁶³ Filistin'in devlet olarak tanınması için uluslararası alanda çaba gösteren Türkiye Ermenistan'ın aldığı bu karardan memnuniyet duymuştur.⁶⁴

GÜRCİSTAN İLE İLİŞKİLER

Türkiye ve Gürcistan arasındaki ilişkiler olumlu ve gelişme gösteren bir seyir izlemektedir. Özellikle üst düzey ziyaretler ve görüşmeler iki ülke ilişkileri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu çerçevede Gürcistan Başbakanı İrakli Kobakhidze'nin Türkiye'ye geliő 2024 içinde önemli bir ziyaret olarak ön plana çıkmıştır. Başbakan Kobakhidze ziyareti sırasında yaptığı açıklamada Türkiye'yi yakın iş birliği yaptıkları stratejik ortak olarak tanımlamış ve bu ortaklığı önemsediklerini belirtmiştir. Kobakhidze, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin Türkiye tarafından desteklenmesinin kendileri için çok önemli olduğunu belirtmiştir. İki ülke arasında ticaret, ekonomi, savunma, güvenlik ve eğitim gibi alanlarda iş birliğinin artırılması ve derinleştirilmesini amaçladıklarını belirtmiştir.⁶⁵ Gürcistan'ın Ankara Büyükelçisi George Janjgava ise özellikle iki ülke siyasi ilişkilerini "fevkalade" olarak değerlendirmiştir. Taraflar arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda iş birliğinin sürdürüldüğü vurgulanmıştır. Gürcistan, Türkiye'yi iyi komşu ve dost ülke olarak görmekle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler stratejik ortaklık olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda taraflar arasındaki iş birliğinin karşılıklı çabalarla devam ettirildiği ve ilişkilerin birçok alanda başarılı şekilde gelişmekte olduğu belirtilmiştir.⁶⁶

Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne desteğini sıklıkla vurgulamıştır. Bu çerçevede gerek Cumhurbaşkanı Erdoğan gerekse Dışişleri Bakanı Fidan, Türkiye'nin Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunan ve Gürcü yönetiminin Güney Osetya ve Abhazy'ya yönelik barışçıl politikalarını destekleyen açıklamalar yapmıştır. Bunun yanında Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik siyasi ve

⁶³ "Ermenistan, Filistin Devletini Resmen Tanıdı", Euronews Türkçe, 21 Haziran 2024.

⁶⁴ "Türkiye, Ermenistan'ın Filistin Devletini Tanımasından Memnun", *Yeni Şafak*, 21 Haziran 2024.

⁶⁵ Sümeyye Dilara Dinçer ve Can Efesoş, "Gürcistan Başbakanı Kobakhidze: Türkiye Çok Yakın İşbirliği Yaptığımız Stratejik Ortaklığımız Olan Bir Ülke", Anadolu Ajansı, 16 Mayıs 2024.

⁶⁶ Sümeyye Dilara Dinçer, "Gürcistan'ın Ankara Büyükelçisi, Türkiye ile Ticaret Hacminin 3 Milyar Dolara Ulaştığını Söyledi", Anadolu Ajansı, 1 Nisan 2024.

güvenlik yapılarıyla bütünleşme arzusuna destek vermeye devam edileceği üst düzeyden yapılan açıklamalarda ortaya koyulmuştur.⁶⁷ Türkiye'nin bu yaklaşımı Gürcistan tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁶⁸

Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü Dışişleri Bakanları Toplantısı ve Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Savunma Bakanları Toplantısı gibi üçlü mekanizmalar iki ülke ilişkilerine olumlu katkı sağlamaktadır. Bu toplantılarda taraflar aralarındaki iş birliğinin seviyesini en üst düzeye çıkarma hedefi sıklıkla dile getirilmiştir.⁶⁹ Bu şekilde gerek üçlü formatta gerekse ikili ilişkiler yoluyla taraflar arasındaki iş birliğinin geliştirilmesine yönelik beklenti ortaya koyulmuştur.⁷⁰

Türk savunma sanayii tarafından üretilen zırhlı personel taşıyıcıların Gürcistan Silahlı Kuvvetlerine temin edilmesi iki ülke askeri iş birliğinin bir göstergesi olmuştur. Zırhlı araçların teslim edilmesi Türkiye'nin Gürcistan'ın güvenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne verdiği desteğin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁷¹ Bununla birlikte savunma sanayii konularında iki ülkenin ilişkilerini ve iş birliklerini geliştirmeye devam edeceği ortaya koyulmuştur.⁷² İki ülke arasındaki askeri iş birliği kendisini ortak

⁶⁷ Mehmet Tosun, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Terör Örgütleri ile Mücadelemizi Daha Etkin Kılacak Adımlar Üzerinde Durduk", Anadolu Ajansı, 16 Mayıs 2024; Ruslan Rehimov, Sümeyye Dilara Dinçer ve Mehmet Şah Yılmaz, "Bakan Fidan: Güney Kafkasya'yı Barış, İstikrar ve Ortak Refah Alanına Dönüştürmek için Önümüzde Gerçek Bir Fırsat Var", Anadolu Ajansı, 15 Mart 2024; "TBMM Milli Savunma Komisyonu Başkanı Akar Başkanlığındaki Heyet, Gürcistan'da Temaslarda Bulundu", Anadolu Ajansı, 16 Nisan 2024.

⁶⁸ Dinçer, "Gürcistan'ın Ankara Büyükelçisi, Türkiye ile Ticaret Hacminin 3 Milyar Dolara Ulaştığını Söyledi"; Fatih Türkyılmaz, "Türkiye ile Gürcistan Arasında 'Kültürel İş Birliği Programı' İmzalandı", Anadolu Ajansı, 26 Ocak 2024.

⁶⁹ "Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Arasında Üçlü Mutabakat Metni İmzalandı", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 10 Eylül 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2a006283701344d4a2444fc33fc4f451>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024); Davit Kachkachishvili, "Gürcistan Dışişleri Bakanı Darçiaşvili: Türkiye ve Gürcistan ile Çok Boyutlu İşbirlikleriyle Birbirimize Bağlıyız", Anadolu Ajansı, 15 Mart 2024.

⁷⁰ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Üçlü Dışişleri Bakanları Ortak Basın Toplantısında Yaptığı Konuşma", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15 Mart 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-turkiye-azerbaycan-gurcistan-uclu-disisleri-bakanlari-ortak-basin-toplantisinda-yaptigi-kon-usma-15-3-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Ocak 2025); Kachkachishvili, "Gürcistan Dışişleri Bakanı Darçiaşvili: Türkiye ve Gürcistan ile Çok Boyutlu İşbirlikleriyle Birbirimize Bağlıyız".

⁷¹ "Türk Savunma Sanayisince Üretilen 'VURAN' Zırhlı Araçları Gürcistan Ordusuna Teslim Edildi", Anadolu Ajansı, 12 Haziran 2024.

⁷² "TBMM Milli Savunma Komisyonu Başkanı Akar Başkanlığındaki Heyet, Gürcistan'da Temaslarda Bulundu".

askeri tabikatlarda da göstermektedir. Bu çerçevede katılımcı ülke kuvvetleri arasında dostluk, iş birliği ve koordinasyonu sağlama ve birlikte hareket etme kabiliyetini geliştirmek amacıyla “Kafkas Kartalı 2024” ve “Sonsuzluk 2024” tabikatları gerçekleştirilmiştir.⁷³

İki ülke ilişkilerindeki yakınlık kendisini kültürel alanda da göstermiştir. Bu alanda ortak değerlerin korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla iki ülke hükümetleri arasında 2024-2028 dönemi için Kültürel İş Birliği Programı imzalanmıştır. Böylece Osmanlı ve Gürcistan kültürel mirasının korunması ve restore edilmesi amacıyla çalışma grubu oluşturulması ve eylem planı hazırlanması planlanmıştır. Bu şekilde ortak kültürel mirası korumanın yanı sıra kültürel alanlarda iş birliğinin artırılması da hedeflenmiştir.⁷⁴

İki ülke ticari ilişkilerine bakıldığında ise ticaret rakamlarının artış gösterdiği görülmektedir. İki ülke ticaret hacmi geçen yıl 3 milyar dolar seviyesinde gerçekleşirken 2024 için 5 milyar dolar hedefi koyulmuştur. Gürcistan küçük bir ülke olmasına rağmen Türkiye için Kafkasya’ya açılan bir kapı konumundadır. Bu durum Gürcistan’ı ticari açıdan Türkiye için önemli bir noktaya yerleştirmektedir. AB tarafından Gürcistan’a kota uygulanmaması bu ülkede üretilen ürünlerin kotasız bir şekilde Birlik ülkelerine gitmesine imkan vermektedir. Bu durumu fırsat olarak gören Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türkiye-Gürcistan İş Konseyi Başkanı Osman Çalışkan “Türk yatırımcılar, yurt dışına açılmak istiyorlarsa Gürcistan’ı öneriyoruz” diyerek Gürcistan’ın Türk yatırımcılar için önemini ve ülkedeki fırsatları ortaya koymuştur. Bunun yanında Gürcistan iş yapılabilir ülkeler arasında yedinci sırada olduğundan Türk yatırımcılar için cazip bir ülke olarak değerlendirilmiştir.⁷⁵ Bu durum rakamlara da yansımış ve Gürcistan’daki Türk yatırımları 200 milyon dolara ulaşırken ülkede faaliyet gösteren Türk şirket sayısı 2 bin 500 olmuştur.⁷⁶

⁷³ “Azerbaycan’da ‘Kafkas Kartalı 2024’ Tatbikatı Başladı”, *Yeni Şafak*, 4 Haziran 2024; “Sonsuzluk (Eternity) 2024 Tatbikatı”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 27 Eylül 2024, <https://www.kkk.tsk.tr/default/haber/haber-674.aspx>, (Erişim tarihi: 20 Aralık 2024).

⁷⁴ Türkyılmaz, “Türkiye ile Gürcistan Arasında ‘Kültürel İş Birliği Programı’ İmzalandı”.

⁷⁵ Yunus Türk, “Türkiye-Gürcistan Ticaret Hacminin Bu Yıl 5 Milyar Dolara Ulaşması Bekleniyor”, Anadolu Ajansı, 19 Ocak 2024.

⁷⁶ Dinçer, “Gürcistan’ın Ankara Büyükelçisi, Türkiye ile Ticaret Hacminin 3 Milyar Dolara Ulaştiğını Söyledi”.

SONUÇ

Türkiye-Rusya ilişkilerinde özellikle liderler ve dışişleri bakanları arasında doğrudan görüşmelerin sıklıkla yapıldığı yoğun bir yıl geride kalmıştır. Türkiye, Rusya-Ukrayna savaşında barışa yönelik ara buluculuk yapmak istemenin yanında barışı sağlamak için oluşturulan girişimlere de olumlu yaklaşmıştır. Bu çerçevede İsviçre'de gerçekleşen zirveye katılmakla birlikte Türkiye bu zirvede Rusya'nın olmamasını eksiklik olarak değerlendirmiştir. Bu girişime karşılık Türkiye, Rusya'nın dahil olacağı bir zirveye ev sahipliği yapmaya hazır olduğunu dile getirmiştir.

İsrail'in başlattığı savaş ve bölgede izlediği yayılcı politikalar karşısında Ankara ve Moskova yönetimleri örtüşen politikalar izlemiştir. Türkiye, İsrail tarafından gerçekleştirilen katliam karşısında tepki gösteren ülkelerin başında gelirken Rusya ise Türkiye'nin çözüm çabalarını desteklemiş ve İsrail ile ilişkilerini kullanarak çözüm için elinden geleni yapmaya hazır olduğunu ortaya koymuştur. Ankara ve Moskova soruna yönelik kapsamlı çözümün BM'nin iki devletli formülü temelinde olacağı konusunda benzer tutum sergilemiştir.

Suriye'deki soruna çözüm çabaları 2024 boyunca devam etmiştir. Bununla birlikte Rusya'dan, Türkiye'nin bölgeye yönelik güvenlik temelli endişeleri sebebiyle hareket etme hakkı olduğu ve bu yaklaşımın desteklendiği şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Yılın son ayında ortaya çıkan süreç ve Suriye'de Baas rejiminin sona ermesi farklı bir döneme girilmesine sebep olmuştur. Esed rejiminin sona ermesi sonrasında yeni yönetimin Ankara ile ilişkileri iyi sinyaller vermiştir. Rusya, Ankara ile Esed rejimi arasında ara buluculuk çabası gösterirken Türkiye'nin yeni Suriye yönetimiyle iyi ilişkiler geliştirmesi gelecek dönemde Rusya-Suriye ilişkilerinde kolaylaştırıcı rol oynamasına imkan verebilir.

Türkiye ile Rusya arasındaki enerji iş birliği ve ekonomik ilişkiler 2024'te yoğun şekilde devam etmiştir. Rusya, Türkiye'nin ticaretinde önemli bir partner olmayı sürdürmüştür. Bununla birlikte ekonomik ilişkilerin kapsamını artırmak için çaba gösterilmiştir. Enerji alanında Türkiye, Rusya tarafından güvenilir ortak olarak nitelendirilmiş ve Ukrayna'nın doğal gaz transit anlaşmasından çekilmesi sonrasında yeni transit rota olarak değerlendirilmiştir. Akkuyu'daki NGS inşasında iş birliği devam ederken Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Sinop'ta yapılması planlanan NGS için iş birliği noktasında görüşmelerin yapıldığı ortaya koyulmuştur. Bu gelişme nükleer alanda yapılan iş birliğinin daha da yoğunlaşması anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerine bakıldığında ikili ilişkilere iş birliği ve ortaklık söylemlerinin damga vurduğu söylenebilir. Şuşa Beyannamesi ile müttefiklik düzeyine çıkan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin alan ve kapsamının genişlemeye devam ettiği görölmüştür. Liderler ve bakanlar düzeylerinde doğrudan ikili görüşmelerin yanı sıra çok taraflı mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirilen görüşmeler Ankara-Bakü ilişkilerindeki yoğunluğu ortaya koymuştur. Gürcistan tarafından yapılan açıklamalarda ise iki ülkenin stratejik ortaklar olduğu vurgulanırken Türkiye tarafından da bunu teyit eden açıklamalar yapılmıştır. Türkiye her iki ülkeyle gerek ikili gerekse üçlü mekanizmalar aracılığıyla iş birliğini sürdürmekte, ekonomik ilişkileri geliştirmek ve özellikle ticaret hacmini artırmak için çaba göstermektedir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan ile yaşadığı çatışma sebebiyle bölgesel girişimlerin dışında kalan Ermenistan ise hem Azerbaycan hem de Türkiye ile ilişkilerini yoluna koymak için görüşmelerde bulunmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda Türkiye ilişkilerin normalleşmesi için Ermenistan ile ön koşulsuz görüşmelere devam etmektedir. Son olarak Ermenistan'ın Filistin'i devlet olarak tanınması Türkiye tarafından olumlu karşılanan bir gelişmedir.

KRONOLOJİ

23 Ocak	Dışişleri Bakanı Fidan, Rus mevkidaşı Lavrov ile New York'ta BM Güvenlik Konseyi'ndeki Filistin konulu toplantının öncesinde bir görüşme gerçekleştirdi.
18 Şubat	Cumhurbaşkanı Aliyev seçim zaferinin ardından ilk yurt dışı gezisini Türkiye'ye yaptı.
19 Şubat	Türkiye ve Azerbaycan arasında Türkiye-Azerbaycan Üniversitesi'nin Kurulmasına Dair Mutabakat Zaptı imzalandı.
22 Şubat	Dışişleri Bakanı Fidan, G20 Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılmak üzere gittiği Brezilya'da Rus mevkidaşı Lavrov ile görüştü.
26 Şubat	Putin tarafından Erdoğan'ın doğum gününü kutlamak için gerçekleştirilen telefon görüşmesinde iki ülke ilişkilerinin gelişmesinden duyulan memnuniyet dile getirildi.
1 Mart	Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov 3. Antalya Diplomasi Forumu'na katılmak üzere Türkiye'ye geldi. Dışişleri Bakanı Fidan, Rus mevkidaşı Lavrov ile bu forumda ikili ilişkilerin yanı sıra küresel ve bölgesel konuları içeren bir görüşme gerçekleştirdi.

- 18 Mart Cumhurbaşkanı Erdoğan, devlet başkanlığı seçimlerini kazanarak göreve devam etme hakkı kazanan Rusya Devlet Başkanı Putin'i telefonla arayarak tebrik etti. İki lider görüşmede taraflar arasındaki çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla daha yakın iş birliğine dönük karşılıklı niyetlerini dile getirdi.
- 23 Mart Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmede Moskova'da gerçekleşen terör saldırısı nedeniyle Putin'e taziye dileklerini ilettiler.
- 14 Mayıs Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan doğal gaz iş birliği anlaşmasıyla Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması için bir mutabakat yapıldı.
- 16 Mayıs Gürcistan Başbakanı Kobakhidze Türkiye'yi ziyaret etti.
- 11 Haziran Dışişleri Bakanı Fidan, Nijniy Novgorod şehrindeki BRICS Dışişleri Bakanları Toplantısı marjında yapılan BRICS+ Oturumu'na katıldı. Bu kapsamda Türk ve Rus dışişleri bakanları ikili görüşme gerçekleştirdi. Dışişleri Bakanı Fidan ayrıca Putin tarafından Kremlin Sarayı'nda kabul edildi.
- 12 Haziran Türk savunma sanayii tarafından üretilen VURAN zırhlı araçları Gürcistan ordusuna teslim edildi.
- 18 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 25 Haziran Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Görüşmede Rusya'nın Dağıstan bölgesinde gerçekleşen terör saldırıları ele alınırken Cumhurbaşkanı Erdoğan saldırıları kınadıklarını belirtti ve Rus halkına taziyede bulundu.
- 3 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan 24. ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi için gittiği Kazakistan'ın başkenti Astana'da Rusya Devlet Başkanı Putin ile bir araya geldi.
- 5 Temmuz Dışişleri Bakanı Fidan, TDT Gayriresmi Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda marjında Azerbaycanlı mevkidaşı Bayramov ile Şuşa'da bir araya geldi.
- 26 Temmuz Laos'taki Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği'nin (ASEAN) Dışişleri Bakanları Toplantısı'na katılan Dışişleri Bakanı Fidan ve Rus mevkidaşı Lavrov bir görüşme gerçekleştirdi.

- 30 Temmuz Türkiye'nin Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcisi Büyükelçi Serdar Kılıç ve Türkiye-Ermenistan Normalleşme Süreci Özel Temsilcisi Ruben Rubinyan beşinci toplantılarını Türkiye-Ermenistan sınırındaki Alican-Margara Sınır Kapısı'nda yaptı.
- 1 Ağustos Türkiye Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından Rusya ve Batı arasında Soğuk Savaş'tan bu yana yapılan en büyük ve kapsamlı tutuklu takası gerçekleştirildi.
- 27 Ağustos Dışişleri Bakanı Fidan, Azerbaycanlı mevkidaşı Ceyhun Bayramov ile Dışişleri Bakanlığında görüştü.
- 24 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan BM Genel Kurulu'na katılmak için gittiği New York'ta Ermenistan Başbakanı Paşinyan ile görüştü.
- 25 Eylül Rusya Devlet Başkanı Putin, TBMM Başkanı Kurtulmuş ile Kremlin'de bir araya geldi.
- 7 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan 72 yaşına giren Rus lider Putin'i arayarak doğum gününü kutladı. Bu kutlama vesilesiyle gerçekleşen görüşmede ikili ilişkiler ve uluslararası gündemdeki konular istişare edildi.
- 14 Ekim TBMM Başkanı Kurtulmuş, Ermenistanlı mevkidaşı Alen Simonyan ile görüştü.
- 18 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Kafkasya Bölgesel İşbirliği Platformu (3+3) Toplantısı'na katılmak için Türkiye'ye gelen Azerbaycan, Rusya, İran ve Ermenistan dışişleri bakanlarını kabul etti.
- 23 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan dönem başkanı Rusya'nın ev sahipliğindeki 16. BRICS Zirvesi'ne katıldı ve burada Putin ile görüştü.
- 11 Kasım Türkiye, başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere hükümet üyeleri, kamu ve sivil toplum kuruluşları ile uzman ve akademisyenlerin yer aldığı heyetle Azerbaycan'ın ev sahipliği yaptığı COP29 kapsamındaki Dünya Liderleri İklim Zirvesi'ne üst düzey katılım sağladı.
- 24 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin 23 Ekim'de Kazan'daki BRICS Zirvesi'nde yaptıkları görüşmenin devamı niteliğinde bir telefon görüşmesi gerçekleştirdi.
- 3 Aralık Suriye'de silahlı güçlerin Kasım sonunda yeniden harekete geçmesi ve kısa sürede ilerleme kaydetmesi sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Putin bu ülkedeki durumu ele aldıkları bir telefon görüşmesi yaptı.
- 7 Aralık Suriye'deki son gelişmelerin ardından Rusya, Türkiye ve İran dışişleri bakanları Katar'ın başkenti Doha'da Astana formatlı bir toplantı gerçekleştirdi.

- 9 Aralık Suriye'de Esed rejiminin devrilmesi sonrası Kremlin Sözcüsü Peskov, Rusya'nın Türkiye'yle Suriye'deki durum hakkında diyalog halinde olduğunu belirtti.
- 25 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan, Azerbaycan Hava Yolları'na ait yolcu uçağının düşmesi nedeniyle Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'e başsağlığı ve geçmiş olsun dileklerini ilettiler.

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE PAKİSTAN POLİTİKALARI 2024

AHMET TURAN

Dr., İnönü Üniversitesi Dış İlişkiler Birim Başkanı

GİRİŞ

Jeopolitik konumu itibarıyla son derece dinamik bir dış politikaya sahip olan Türkiye 2024'te de yoğun gündemle dolu bir takvimi geride bırakmıştır. 24 Şubat'ta üçüncü yılını dolduran Rusya-Ukrayna savaşının küresel ve bölgesel güçlerde oluşturduğu yorgunluk hissini yanında İsrail'in Gazze'de uyguladığı soykırım politikası uluslararası siyaseti ve aktörleri çözümün ve sorunun saflarında yer alanlar şeklinde ikiye bölmüştür. Türkiye yer aldığı bütün uluslararası organizasyonlar ve ikili temaslarında İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'da gerçekleştirdiği soykırımı en yüksek sesle dile getirmiş, küresel sistemin bu sorunu çözme iradesinin arızalarını vurgulamıştır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Dünya beşten büyüktür" ve "Daha adil bir dünya mümkün" gibi uluslararası ilişkiler literatüründe sembol haline gelen söylemlerine Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın İsrail'e yönelik "ya daha büyük bir savaş ya da daha büyük

bir barıŐ¹ uyarısının eklenmesi Türk diŐ politikasının 2024'teki genel seyri hakkında önemli fikir vermektedir.

Türkiye'nin 2024'teki diŐ politika uygulama biçiminde egemen olan kılavuzun ise DiŐŐleri Bakanı Fidan tarafından formüle edilen büyük (*grand*) strateji² olduğunu söylemek mümkündür. Bölgenin barış ve güvenliğine katkıda bulunmak, diŐ ilişkilerin kurumsal zeminini genişletmek, bölgede refah ortamını geliştirmek ve küresel hedefleri ilerletmek gibi dört temel ilkeden oluşan bu büyük strateji Ankara'nın 2024'te bölgesel politikaları açısından da önemli rehber niteliğindedir. Bu büyük stratejinin Türkiye'nin Orta Asya politikası açısından da önemli yansımaları olmuştur. Ankara'nın Orta Asya ülkeleri ve Pakistan politikaları bahsi geçen dört temel ilkeyle doğru orantılı olmakla birlikte bazılarının müstesna yeri olduğunu vurgulamak mümkündür. Bu ilkelerin başında ise büyük stratejinin ikinci sütunu olan diŐ ilişkilerin kurumsal zeminini genişletme hedefi gelmektedir.

DiŐ ilişkilerin kurumsal zeminini genişletme hedefi özünde var olan ikili ve çok taraflı ilişkilerin muhafaza edilmesinin yanı sıra yenilerinin tesis edilmesi hedefini içermektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin özel önem atfettiği çok taraflı platformlardan biri ise Türk Devletleri Teşkilatı'dır (TDT).³ Buna binaen doğal olarak çoğunluğu TDT üyesi olan Orta Asya ülkeleriyle ilişkiler de önem kazanmaktadır. Türkiye'nin TDT bünyesinde üstlendiği öncü rolü sayesinde aktif bir yapıya sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanında teŐkilatın Türk diŐ politikasının temel konularında Ankara'nın pozisyonunu desteklemesi de dikkat çekicidir.⁴ Buradan hareketle 2024, TDT'nin önemli zirve toplantılarının gerçekleştirildiği verimli bir yıl olmuştur.

Bu çalışma Türkiye'nin 2024'te Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile ilişkilerini incelemektedir. Türkiye'nin bu ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri üst düzey temaslar, diŐ ticaret istatistikleri ve kültürel iş birliği projelerinin verileri ışığında irdelenmektedir.

¹ "Türkiye Warns of Escalating Conflict Broadening Across Region", *Daily Sabah*, 16 Ocak 2024.

² Hakan Fidan, "Turkish Foreign Policy at the Turn of the 'Century of Türkiye': Challenges, Vision, Objectives, and Transformation", *Insight Turkey*, Cilt: 25, Sayı: 3, (Yaz 2020), s. 11-25.

³ Fidan, "Turkish Foreign Policy at the Turn of the 'Century of Türkiye'".

⁴ Ahmet Turan, "Output of the Expanding the Institutional Basis of Foreign Relations Aim: Organisation of Turkic States (OTS) Attitude in the Main Issues of Turkish Foreign Policy", *10th International "Artemis" Scientific Research Congress Proceedings Book*, (2024), s. 903.

SİYASİ İLİŞKİLER

Türkiye'nin 2024'te Orta Asya ülkeleriyle ilişkileri ağırlıklı olarak dış ilişkilerin kurumsal zeminini geliştirme hedefinin yansımaları niteliğinde TDT bünyesinde yürütülmüştür. TDT üye ülkelerinin devlet başkanları 2024'te biri gayriresmi olmak üzere iki kez bir araya gelmiştir. TDT Devlet Başkanları Gayriresmi Zirvesi 6 Temmuz'da Azerbaycan'ın Şuşa kentinde düzenlenmiş ve zirve sonucunda çeşitli iş birliği mekanizmalarını öngören Karabağ Deklarasyonu imzalanmıştır.⁵ Öte yandan 6 Kasım'da Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenen TDT 11. Zirvesi Türk dünyasının entegrasyonu açısından önemli girişimlere sahne olmuştur. Bunlar içerisinde kabul edilen TDT bayrağı, Türk Dünyası Şartı ve Turan Serbest Ekonomik Bölgesi (TURANSEZ) gibi girişimler aynı zamanda Türkiye'nin Orta Asya politikası açısından da kritik öneme sahip mekanizmalardır.⁶ Ayrıca Türkiye'nin Orta Asya politikasını da kapsayan büyük stratejisine katkıda bulunan mezkur gelişmeler TDT'nin küresel bir aktör olma yolunun taşları niteliğindedir.⁷ Bu kapsamda 2024, Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan politikaları açısından oldukça hareketli bir süreç olarak kayıtlara geçmiştir.

Türkiye-Kazakistan ilişkileri 2024'te verimli bir dönemi geride bırakmıştır. İki ülke liderleri arasındaki görüşmelerin neredeyse tamamı çeşitli uluslararası organizasyonlar kapsamında gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kazakistanlı mevkidaşı Kasım Cömert Tokayev ile bu yıl ilk görüşmesi 3 Temmuz'da düzenlenen Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) 24. Devlet Başkanları Zirvesi kapsamında gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan zirveye Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev'in davetine icabetle şeref konuğu olarak katılmıştır.⁸ İki ülke devlet başkanları arasındaki ikinci görüşme 6 Kasım'da Bişkek'te düzenlenen TDT 11. Zirvesi kapsamında gerçekleşmiştir.⁹ Öte yandan

⁵ Ruslan Rehimov, "TDT Devlet Başkanları Gayriresmi Zirvesi'nde 'Karabağ Deklarasyonu' İmzalandı", Anadolu Ajansı, 6 Temmuz 2024.

⁶ "TDT 11. Zirvesi Bişkek Bildirisi Kabul Edildi", TRT Avaz, 6 Kasım 2024.

⁷ Ahmet Turan, "Turkic World Rising Toward Unified Future", *Daily Sabah*, 13 Kasım 2024.

⁸ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan Dönüşü Uçakta Gazetecilere Açıklamada Bulundu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 5 Temmuz 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-kazakistan-donusu-ucakta-gazetecilere-aciklamada-bulundu>, (Erişim tarihi: 5 Aralık 2024).

⁹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyi 11. Zirvesi'nde Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 6 Kasım 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turk-devletleri-teskilati-devlet-baskanlari-konseyi-11-zirvesinde-konustu>, (Erişim tarihi: 6 Aralık 2024).

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistanlı mevkidaşıyla 12 Kasım'da Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 29. Taraflar Konferansı (COP29) Dünya Liderleri İklim Zirvesi kapsamında gerçekleştirdiği Bakü ziyareti esnasında da bir araya gelmiştir. İki lider arasında gerçekleşen görüşmede ikili ilişkiler, bölgesel ve küresel konuların yanı sıra Türk dünyasının İsrail'in Filistin ve Lübnan saldırıları karşısında güçlü duruşunu sürdürmesi hususu ele alınmıştır.¹⁰ Mezkur konular 2024'te Ankara-Astana ilişkilerinin genel seyri açısından da geçerlidir.

Türkiye-Özbekistan ilişkileri 2024'te eksponansiyel olarak gelişmiş, iki devlet TDT nezdindeki zirve görüşmelerinin yanında ikili zirve diplomasisini de sürdürmüştür. Bu doğrultuda Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev 6 Haziran'da Ankara'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında önemli iş birliği anlaşmalarına imza atılmıştır. Türkiye-Özbekistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 3. Toplantısı'nın düzenlendiği görüşme kapsamında ticaretten turizme, tarımdan uzay teknolojilerine çeşitli alanlarda 18 iş birliği anlaşması imzalanmıştır.¹¹ Ayrıca mezkur zirve kapsamında ortaya koyulan irade çerçevesinde Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya ve Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Başkanı İbrahim Kalın 12 Eylül'de Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Taşkent'te Özbek mevkidaşlarıyla üçlü formatta bir araya gelen Türkiye heyeti görüşmede Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev tarafından da kabul edilmiştir. Üçlü formatta düzenlenen toplantı sonrasında "iki ülke arasındaki somut iş birliğinin kurumsallaşması ve sistematik olarak sürdürülmesini sağlayacak yol haritası" üzerinde varılan mutabakat metni heyetlerce imzalanmıştır.¹² Türk dış politikasının kurumsal zeminini genişletme hedefinin 2024'teki doğrudan çıktısı niteliğindeki bu gelişme Ankara-Taşkent arasındaki bağların konsolide edilmesi açısından hayati derecede önemlidir.

2024, Türkiye-Kırgızistan ilişkileri açısından da önemli bir dönemeci temsil etmektedir. 9 Ocak'ta Dışişleri Bakanı Fidan Kırgızistan'ı ziyaret etmiştir. Dışişleri bakanı sıfatıyla Kırgızistan'a ilk ziyaretini gerçekleştiren Hakan

¹⁰ Mustafa Hatipoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2024.

¹¹ "Türkiye ile Özbekistan Arasında 18 Anlaşma İmzalandı", TRT Avaz, 6 Haziran 2024.

¹² Gökhan Çeliker, "Türkiye ile Özbekistan'ın Mutabık Kaldığı 'Yol Haritası' Birçok Alanda Somut Adımlar İlerliyor", Anadolu Ajansı, 12 Eylül 2024.

Fidan burada mevkidaşıyla ikili ilişkilerin yanında Rusya-Ukrayna savaşı, İsrail'in Gazze'deki katliamı gibi uluslararası meseleleri de görüşmüştür.¹³ Diğer yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kırgızistan'ın ev sahipliğinde düzenlenen TDT 11. Zirvesi kapsamında Bışkek'i ziyareti arifesinde Türkiye-Kırgızistan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin 6. Toplantısı gerçekteleşmiştir. Liderlerin toplamda 19 iş birliği anlaşmasını imzaladığı zirve toplantısını müteakip iki ülke arasında "Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgız Cumhuriyeti Arasındaki Stratejik Ortaklık İlişkilerinin Kapsamlı Stratejik Ortaklık Düzeyine Çıkarılmasına İlişkin Ortak Bildiri" de imzalanmıştır.¹⁴

Türkiye'nin Türkmenistan ile siyasi ilişkilerine gelince 2024'te iki ülke arasındaki üst düzey resmi temaslardan ilki 1-3 Mart arasında düzenlenen Antalya Diplomasi Forumu (ADF) esnasında gerçekteleşmiştir. Forum kapsamında katılımcı devlet ve hükümet başkanlarıyla görüşmelerini sürdüren Cumhurbaşkanı Erdoğan bu doğrultuda foruma katılan Türkmenistan Milli Lideri ve Halk Maslahatı Başkanı Kurbankulu Berdimuhammedov ile de bir araya gelmiştir. İki lider görüşmede Türkiye ile Türkmenistan arasında "Doğal Gaz Alanında İş Birliğinin Geliştirilmesine İlişkin Karşılıklı İş Birliği Mutabakat Zaptı", "Petrol ve Doğal Gaz Alanlarında İş Birliğine İlişkin Niyet Beyanı" ve "Türkmenistan Hava Yolları ile Türk Hava Kurumu Üniversitesi Arasında Mutabakat Muhtırası" gibi önemli belgelere imza atmıştır.¹⁵ 2024'te iki ülke arasındaki ilişkiler 2023'te olduğu gibi¹⁶ yoğun bir gündeme sahip olmasa bile TDT zirveleri kapsamında ve diğer örgütsel zeminlerde istikrarlı bir şekilde gelişimini sürdürmüştür.

Türkiye'nin Tacikistan ile ilişkilerinde 2024'te yaşanan önemli gelişmelerden biri Dışişleri Bakanı Fidan'ın yılın ilk haftalarında bu ülkeyi ziyaret etmesi olmuştur. Önceki yılda iki ülke arasında üst düzey doğrudan görüşmenin

¹³ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Kırgızistan Dışişleri Bakanı Ceenbek Kulubayev ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 9 Ocak 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-kirgizistan-disisleri-bakani-ceenbek-kulubayev-ile-ortak-basin-toplantisi-9-1-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 10 Aralık 2024).

¹⁴ Mehmet Tosun, "Türkiye ile Kırgızistan Arasında 19 Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 5 Kasım 2024.

¹⁵ Mümin Altaş, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkmenistan Milli Lideri ve Halk Maslahatı Başkanı Berdimuhammedov ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 1 Mart 2024.

¹⁶ Ahmet Turan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikaları 2023", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2024), s. 346.

yaşanmadığı¹⁷ göz önünde bulundurulduğunda bu ziyaret daha anlamlı hale gelmektedir. 10 Ocak'ta gerçekleşen ziyaret kapsamında Dışışleri Bakanı Fidan, Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman tarafından da kabul edilmiştir.¹⁸ Ziyaret esnasında Tacikistanlı mevkidaşı Siraceddin Muhridin ile yapılan görüşmelerde ikili ilişkilerin yanı sıra çeşitli bölgesel konular ve güvenlik meseleleri ele alınmıştır. Dışışleri Bakanı Fidan, Tacikistanlı mevkidaşıyla görüşmesi sonrasında yaptığı açıklamada Ankara'nın Kırgızistan ile Tacikistan arasındaki sınır sorunlarının çözümüne önem verdiğini de ifade etmiştir.¹⁹ Bu anlamda 2024, Ankara-Duşanbe ilişkileri açısından verimli olarak nitelendirilebilir.

Türkiye'nin Afganistan ile siyasi ilişkilerindeki durgun seyir 2024'te de varlığını sürdürmüştür. Ocak itibarıyla herhangi bir ülke tarafından resmen tanınmayan Taliban yönetiminin durumu Türkiye açısından da geçerliliğini korumaktadır. Zira Ankara da Taliban yönetimini tanımamakla beraber uluslararası toplumla birlikte Afganistan'daki yeni yönetimle dengeli ve pratik angajman politikası izlemektedir.²⁰ Ayrıca Dışışleri Bakanı Fidan, Tacikistan ziyaretinde Türkiye'nin Afganistan konusuna yakın ilgi gösterdiğini ve bu ülkede istikrarın sağlanması konusunda bölge ülkeleriyle iş birliğinin sürdürdüğünü de dile getirmiştir.²¹

2024'te Türkiye-Pakistan ilişkilerine gelince iki ülke arasındaki resmi ziyaret Dışışleri Bakanlığı düzeyinde olmuştur. Nitekim Dışışleri Bakanı Fidan 20 Mayıs'ta Pakistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İslamabad'da Pakistanlı mevkidaşı Başbakan Yardımcısı ve Dışışleri Bakanı Muhammed İshak Dar ile bir araya gelen Dışışleri Bakanı Fidan başkentte çeşitli hükümet temsilcileriyle de görüşmüştür. Mezkur ziyarette Pakistan Başbakanı Şahbaz Şerif tarafından da kabul edilen Dışışleri Bakanı Fidan İslamabad'da Pakistan Senato Başkanı Yusuf Rıza Gilani ile de görüşmüştür.²² Dışışleri Bakanı Fidan

¹⁷ Turan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan Politikaları 2023", s. 347.

¹⁸ "Sayın Bakanımızın Tacikistan'ı Ziyareti", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 10 Ocak 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-tacikistan-i-ziyareti-10-ocak-2024--dusanbe.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 12 Aralık 2024).

¹⁹ "Sayın Bakanımızın Tacikistan'ı Ziyareti".

²⁰ "Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri", T.C. Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 13 Aralık 2024).

²¹ "Sayın Bakanımızın Tacikistan'ı Ziyareti".

²² "Sayın Bakanımızın Pakistan İslam Cumhuriyeti'ni Ziyareti", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 20 Mayıs 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-pakistan-islam-cumhuriyeti-ni-ziyareti-20-5-2024-islamabad.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 14 Aralık 2024).

söz konusu ziyarette Türkiye’nin Pakistan’ı bölgesel ve küresel bütün konularda desteklediğinin altını çizmiştir. Ayrıca iki ülke dışişleri bakanları görüşme sonrası yaptıkları basın toplantısında Türkiye ve Pakistan’ın İsrail’in Gazze’de işlediği insanlık suçları karşısında ortak duruş sergilediğini beyan etmiştir.²³ Bu bağlamda Türkiye’nin Pakistan ile ilişkilerinin öznelereinden birinin de Filistin konusu olduğu söylenebilir.

EKONOMİK İLİŞKİLER

Uluslararası ilişkilerde ekonomik güç siyasi ve askeri gücün temel belirleyicilerinden biri konumundadır. Türkiye de 2024 boyunca enflasyonla istikrarlı bir şekilde mücadele iradesi ortaya koymuştur. Bunun yanında önceki yılda yaşanan ve maliyeti 100 milyar doları aşan 6 Şubat depremlerinin bilançosu ülkenin mücadele etmek zorunda kaldığı diğer bir unsurdur. Tüm bunlara rağmen Türkiye 2024’te yılın üçüncü çeyreğinde yıllık bazda yüzde 2,1 büyümüştür.²⁴ Bu doğrultuda Türkiye’nin siyasi ilişkilerinin ihracat rakamlarına yansımaları beklenen durumdur. Zira ülkeler arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin arasında girift bir bağ olduğu yaygın bilinen bir gerçektir. Söz konusu husus Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile ilişkilerinde de geçerlidir. Ayrıca neredeyse tüm üst düzey ziyaretlerde ekonomik ilişkilerin en önemli gündem maddelerinden biri olması bu yargıyı kanıtlar niteliktedir.

Türkiye’nin Kazakistan ile ekonomik ilişkileri Orta Asya politikasının mihenk taşlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistanlı mevkidaşı Tokayev ile Kasım 2024’te Bakü’de düzenlenen COP29 zirvesi kapsamında bir araya geldiğinde bunu dile getirmiştir. Görüşme kapsamındaki açıklamasında Cumhurbaşkanı Erdoğan “ilerleyen dönemde atılacak adımlarla Türkiye ile Kazakistan arasında savunma sanayii, enerji, tarım, eğitim ve kültür alanlarında iş birliğini derinleştirmeyi amaçladıklarını”²⁵ ifade etmiştir. Bununla birlikte 2024 ihracat verileri incelendiğinde onuncu ay itibarıyla gerçekleşen ihracatın önceki yılın toplam ihracatının yaklaşık yüzde 94’üne tekabül ettiği görülmektedir. İthalat açığı

²³ “Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed İshak Dar ile Ortak Basın Toplantısı”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20 Mayıs 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimiz-pakistan-disisleri-bakani-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024).

²⁴ Erhan Cihan Ünal ve Mertkan Oruç, “Türkiye Ekonomisi Yılın Üçüncü Çeyreğinde Yıllık Bazda Yüzde 2,1 Büyüdü”, Anadolu Ajansı, 29 Kasım 2024.

²⁵ Hatipoğlu, “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev ile Görüştü”.

sından ise yine 2024'ün onuncu ayı itibarıyla gerçekleşen ithalatın önceki yılın toplam ithalatının yüzde 83'üne tekabül ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerinde yıl sonuna doğru ihracatın yıllık bazda artacağına, ithalatın ise azalacağına işaret etmektedir.

TABLO 1. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İHRACAT RAKAMLARI (2019-2024, MİLYON DOLAR)

	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	KIRGIZİSTAN	TÜRKMENİSTAN	TACİKİSTAN	AFGANİSTAN	PAKİSTAN
2019	900	1.232	442	745	157	156	550
2020	986	1.154	418	787	174	208	620
2021	1.288	1.842	749	984	258	259	773
2022	1.606	1.878	903	1.100	389	270	819
2023	2.960	1.873	1.201	1.012	406	256	550
2024*	2.782	1.852	1.132	888	313	173	779

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.

* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

İkili ekonomik ilişkiler açısından yükselen seyrin benzer şekilde Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde de yaşandığı söylenebilir. Zira henüz yılın onuncu ayı verileri itibarıyla Özbekistan'a yapılan ihracat önceki yıldaki toplam ihracatın yaklaşık yüzde 99'una tekabül etmektedir. Ayrıca Tablo 2'den de görüldüğü üzere ithalat açısından da Ankara'nın lehine bir durum söz konusudur. İkili ekonomik ilişkilerdeki pozitif seyir karşılıklı siyasi iradenin çabalarının bir neticesi olarak görülebilir. Nitekim Özbekistan cumhurbaşkanının Haziran'daki Ankara ziyareti esnasında da ekonomik ilişkiler üzerine en fazla vurgu yapılan konulardan biri olmuştur. Bu ziyarette ülke heyetleri arasında ikili ticaret hacminin önce 5 milyar dolara ve daha sonra da 10 milyar dolara yükseltilmesi için değerlendirmeler yapılmıştır.²⁶ Bu doğrultuda Tablo 1 ve 2'de de görüldüğü üzere yılın onuncu ayı itibarıyla 3 milyar dolara yaklaşan ticaret hacmi hesaba katıldığında söz konusu hedefe ulaşmak çok uzak görünmemektedir.

²⁶ Mert Davut, "Türkiye, Özbekistan ile Ticari İlişkilerinde Hedef Büyüttü", Anadolu Ajansı, 5 Haziran 2024.

TABLO 2. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ÜLKELERİ VE PAKİSTAN İLE İTHALAT RAKAMLARI (2019-2024, MİLYON DOLAR)

	KAZAKİSTAN	ÖZBEKİSTAN	KIRGIZİSTAN	TÜRKMENİSTAN	TACİKİSTAN	AFGANİSTAN	PAKİSTAN
2019	1.404	1.140	77	345	198	24	306
2020	1.181	970	91	319	149	27	269
2021	1.595	1.800	86	711	196	33	315
2022	3.515	1.683	120	967	171	32	432
2023	3.501	1.209	274	1.660	123	31	456
2024*	2.894	939	152	985	190	26	359

Kaynak: TÜİK verilerine göre hazırlanmıştır.

* Kasım ve Aralık verileri dahil değildir.

Türkiye-Kırgızistan ekonomik ilişkileri önceki yılda olduğu gibi 2024'te de önemli mesafe katetmiştir. 2 milyar dolara yaklaşan toplam ticaret hacmi ikili ilişkilerin seyri hakkında da önemli fikir vermektedir. Bunun yanında bu yılın onuncu ayı itibarıyla önceki yılın toplam ihracatının yüzde 94'ünü aşan ihracat performansı da ticaret hacminde Ankara'nın baskın konumuna işaret etmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kasım'da gerçekleştirdiği Bişkek ziyareti esnasında söz konusu durumu şu ifadelerle dile getirmiştir:

Geçtiğimiz yıl 2 milyar dolara yaklaşan ticaret hacmimizi, 5 milyar dolara çıkarmak için atacağımız adımları değerlendirdik. Türkiye, Kırgızistan'a yatırım yapan ilk 5 ülke arasındadır. Artık dünyada bir marka haline gelen inşaat firmalarımız ülkenizde toplam değeri 1 milyar dolara yaklaşan 90'dan fazla projeyi tamamlamıştır.²⁷

Bu bağlamda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde yeni hedeflerin belirlenmesi umut verici gelişmelerdendir.

2024, Türkiye'nin Türkmenistan ile ekonomik ilişkileri açısından da verimli bir dönem olmuştur. İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi yılın onuncu ayı itibarıyla 1,9 milyar dolara yaklaşmaktadır. Söz konusu durum önceki yılda gerçekleşen 2,6 milyar dolarlık ticaret hacmine yakınlaşmakla birlikte aradaki farkın azalan ithalattan kaynaklandığı ve bu durumun Ankara'nın lehine olduğu da diğer önemli bir detaydır. Nitekim Ticaret Bakanı Ömer Bolat da Aralık'ta gerçekleştirdiği Türkmenistan ziyareti esnasında bu hususu vurgulamıştır.

²⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kırgızistan Cumhurbaşkanı ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 5 Kasım 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaşkanı-erdogan-kirgizistan-cumhurbaşkanı-ile-ortak-basin-toplantısında-konustu>, (Erişim tarihi: 15 Aralık 2024).

Türkmenistan'da Devlet Başkanı Serdar Berdimuhammedov tarafından kabul edilen Bakan Bolat hedeflerinin iki ülke lideri tarafından belirlenen 5 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşmak olduğunu dile getirmiştir.²⁸

Türkiye'nin Tacikistan ile ticaret hacmi 2023'te 529 milyon dolar iken henüz 2024'ün onuncu ayı itibarıyla gerçekleşen 503 milyon dolarlık ikili ticaretle neredeyse bu istatistiğe ulaşılmıştır. Türkiye-Afganistan ekonomik ilişkilerinde ise siyasi ilişkilerle paralel bir görünüm arz etmektedir. Zira bu yılın onuncu ayı itibarıyla gerçekleşen 199 milyon dolarlık ticaret hacmi mezkur stabil duruma işaret etmektedir. Türkiye-Pakistan ilişkileri açısından ise yakalanan ivme yükselen seyrine devam etmektedir. Nitekim geçtiğimiz yılın toplamında gerçekleşen 1 milyar dolarlık ticaret hacmine karşın 2024'ün onuncu ayı itibarıyla ticaret hacmi 1,1 milyar doları aşmıştır. Bu veriler ışığında yıl sonunda Türkiye-Pakistan ticaret hacminin 1,5 milyar doları aşacağı öngörülebilir. Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile ekonomik ilişkileri bahsedilen istatistik ve söylemler doğrultusunda analiz edildiğinde Ankara'nın bu ülkelerle geliştirdiği siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkilerin katalize edilmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilir.

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

2024'te Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle kültürel ilişkilerinde büyük atımlar yaşanmıştır. Şüphesiz ki bunda Ankara'nın dış ilişkilerin kurumsal zemini geliştirme hedefi ve bu doğrultuda TDT bünyesinde hayata geçirdiği çeşitli mekanizmaların büyük payı vardır. Bu kapsamda Ortak Türk Alfabeti'nin kararlaştırılması Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle kültürel ilişkilerini perçinleyen gelişmelerdendir. 9-11 Eylül arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de toplanan Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu 34 harften oluşan Ortak Türk Alfabeti önerisi üzerinde uzlaşmış, yaklaşık bir hafta sonra bu hususta bir bildiri yayımlanmıştır.²⁹ Diğer yandan Kasım'da Bişkek'te gerçekleşen TDT 11. Zirvesi'nde alınan kararlar kültürel ilişkiler açısından büyük önem arz etmektedir. Türk Dünyası Şartı, TDT bayrağının kabulü ve Nobel ödüllü Profesör Aziz Sançar'a "Ali Şir Nevai Uluslararası Ödülü"nü'nün takdim edilmesi bunlardan sadece

²⁸ Arife Yıldız Ünal, "Ticaret Bakanı Bolat, Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 5 Aralık 2024.

²⁹ Ruslan Rehimov, "Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu, Ortak Türk Alfabeti ile İlgili Bildiri Yayımladı", Anadolu Ajansı, 20 Eylül 2024.

birkaçıdır.³⁰ Bunun yanında zirve Orta Asya ülkeleriyle ikili kültürel ilişkiler açısından da önemli gelişmelere öncülük etmiştir.

2024'te TDT bünyesindeki mekanizmaların Türkiye-Kazakistan kültürel ilişkileri açısından da etkin rolü olmuştur. 8-13 Eylül arasında Kazakistan'da düzenlenen 5. Dünya Göçebe Oyunları bu doğrultudaki önemli gelişmelerdendir.³¹ Ayrıca bahsedildiği üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistanlı mevkidaşı Tokayev ile COP29 zirvesi kapsamında Bakü'de bir araya geldiğinde de ikili kültürel ilişkilerin gelişiminin önemine vurgu yapılmıştır.³²

Türkiye'nin 2024'te kültürel ilişkiler açısından yoğun bir gündemi geride bıraktığı Orta Asya ülkelerinden biri de Özbekistan'dır. Her iki ülkenin kültür bakanlarının karşılıklı ziyaretleri iş birliği iradesini hukuki regülasyonlara dönüştüren girişimlere önyak olmuştur. Türkiye Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy Ağustos'ta Özbekistan'ı ziyaret etmiş ve Taşkent'te Özbekistanlı mevkidaşı Ozodbek Nazarbekov ile bir araya gelmiştir. Söz konusu görüşmede Nazarbekov ikili kültürel ilişkilerin geliştirilmesi gereksinimini "Bizlerin tarihi köklerimiz aynı, ecdadımız bir. Tek kelimeyle bizlerin dili, dini, kültürü ve kökü birdir"³³ ifadeleriyle dile getirmiştir. 2024'te iki ülkenin kültür bakanları arasındaki ikinci görüşme Ekim'de İstanbul'da gerçekleşmiştir. Mezkur görüşmede iki ülke arasında kültür alanında niyet protokolü ve eylem planı imzalanmıştır. Resmi adıyla "Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Özbekistan Kültür Bakanlığı arasında 2024-2026 Yılları için Kültür Alanında Niyet Protokolü ve Eylem Planı" olarak bilinen belge iki yıllık süreçte gerçekleştirilecek kültür ve sanat alanındaki çalışmaların takvimlendirildiği bir düzenleme niteliğindedir.³⁴ Bu bağlamda 2024'teki söz konusu gelişmeler iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişimine önemli katkılar sunmuştur.

³⁰ "Türk Devletleri Teşkilatı'nın 11. Zirvesi Bişkek'te Düzenlendi", TDT, 6 Kasım 2024, <https://www.turkicstates.org/tr/haber/the-eleventh-summit-of-the-organization-of-turkic-states-convened-in-bishkek>, (Erişim tarihi: 16 Aralık 2024).

³¹ "Genel Sekreter, Kazakistan Turizm ve Spor Bakanı ile Bir Görüşme Gerçekleştirdi", TDT, 8 Eylül 2024, <https://www.turkicstates.org/tr/haber/genel-sekreter-kazakistan-turizm-ve-spor-bakani-ile-bir-gorusme-gerceklestirdi>, (Erişim tarihi: 17 Aralık 2024).

³² Hatipoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev ile Görüştü".

³³ Bahtiyar Abdülkerimov, "Kültür ve Turizm Bakanı Ersoy, Özbekistan'da Kültür Bakanı Nazarbekov ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 28 Ağustos 2024.

³⁴ "Türkiye ile Özbekistan Arasında 'Kültür Alanında Niyet Protokolü ve Eylem Planı' İmzalandı", TRT Avaz, 18 Ekim 2024.

Türkiye'nin Kırgızistan ile kültürel ilişkilerine gelince kültürel iş birliği Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Kasım'daki Bişkek ziyaretinin temel konu başlıklarından biridir. Nitekim bu ziyarette imzalanan 19 anlaşmadan biri de Görsel-İşitsel Hizmetler Ortak Yapım Anlaşması'dır. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ile Kırgız Cumhuriyeti Kültür, Enformasyon, Spor ve Gençlik Politikası Bakanı Altınbek Maksutov tarafından imzalan bu anlaşma kültürel ilişkiler açısından önemli gelişmelerden olmuştur.³⁵

Türkiye 2024'te Türkmenistan ile de kültürel iş birliğini sürdürmüştür. Bu kapsamda daha önce Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'nın (TÜRKSOY) oy birliğiyle aldığı karar doğrultusunda Türkmenistan'ın Anev şehrinin 2024 için Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak kabul edilmesine ithaf olunan uluslararası etkinlik TDT genel sekreterinin de katılımıyla Mart 2024'te gerçekleşmiştir.³⁶ Bu durum Türkiye'nin dış ilişkilerinin kurumsal zeminini genişletme hedefi kapsamında Türkmenistan'ı da TÜRKSOY ve TDT bünyesindeki mekanizmalara entegre etme arzusuna işaret etmektedir.

Öte yandan 2024'te Türkiye'nin Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile kültürel alanlardaki iş birlikleri ise bu ülkelerdeki TİKA ve Maarif Vakfı gibi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Türkiye 2024'te Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile ilişkilerinin gelişimini sürdürmüştür. Bu ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel bakımdan birçok yeni iş birliği alanı ve mekanizmanın tesis edilmesi ve var olanların korunması tam olarak Ankara'nın dış ilişkilerin kurumsal zeminini genişletme vizyonunun iz düşümü niteliğinde olmuştur. İkili zirve toplantılarının neredeyse tamamına yakınının kurumsal zeminlere tekabül etmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Nitekim TDT, ŞİÖ ve COP29 zirveleri kapsamında Orta Asya ülkeleriyle bir araya gelen Türkiye zirve diplomasisini etkin bir araç olarak kullanmıştır. Bu gelişmeler ışığında 2024 yılı Türkiye-Kazakistan ilişkileri açısından oldukça verimli olmuştur. Siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda çeşitli iş birliklerine imza

³⁵ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kırgızistan Cumhurbaşkanı ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu".

³⁶ "Genel Sekreter, Türkmenistan'ın Anev Şhrinde Düzenlenen 2024 Türk Dünyası Kültür Başkenti Açılış Töreni'nde Bir Konuşma Yaptı", TDT, 26 Mart 2024, <https://www.turkicstates.org/tr/haber/genel-sekreter-turkmenistanin-anev-sehrinde-duzenlenen-2024-turk-dunyasi-kultur-baskenti-acilis-torende-bir-konusma-yapti>, (Erişim tarihi: 18 Aralık 2024).

atan iki ülke 2024'te bir araya geldikleri tüm mecralarda iş birliği, dayanışma ve ortak dış politika gündemi mesajları vermiştir. Ayrıca Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ve Pakistan ile ikili ve çok taraflı görüşmelerinde İsrail'in Gazze'deki katliamları ana gündem maddesi konumunu korumuştur.

Ankara-Taşkent hattı açısından Özbekistan cumhurbaşkanının Türkiye ziyareti ve çeşitli alanlarda imzalanan 18 iş birliği anlaşması 2024'ün önemli kazanımlarındandır. Bunun yanında iki ülke arasında gerçekleşen toplantı ikilinin güvenlik alanındaki iş birliği iradesinin geldiği aşamayı işaret etmektedir. Diğer yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın TDT 11. Zirvesi kapsamında Kırgızistan'ı ziyaret etmesi Ankara-Bişkek ilişkilerindeki iş birliğini de bir adım öteye taşımıştır. Mezkur ziyarette Türkiye ile Kırgızistan arasında imzalanan 19 iş birliği anlaşması bunu kanıtlar niteliktedir. Benzer durum Türkiye-Türkmenistan ilişkileri açısından da söz konusudur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkmenistan Milli Lideri ve Halk Maslahatı Başkanı Kurbankulu Berdimuhammedov ile ADF kapsamında bir araya gelmesi ve bu görüşmede iş birliği vurgusu Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle iş birliğindeki istikrarlı tutumu bağlamında yorumlanabilir. Türkiye'nin Tacikistan, Afganistan ve Pakistan ile de ikili ilişkilerindeki gelişim 2024'te de sürmüştür.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Türkiye'nin Orta Asya ve Pakistan ile siyasi ve kültürel ilişkilerindeki ilerlemenin ekonomik ilişkilere yansması halen beklenen düzeyde değildir. Zira böylesine köklü ve çok taraflı siyasi bağlar mevcutken 2024'ün onuncu ayı itibarıyla gerçekleşen yaklaşık 13,5 milyar dolarlık ticaret hacmiyle yetinmemek gerekir. Her ne kadar bu istatistik 2023'te gerçekleşen 15,5 milyar dolarlık toplam ticaret hacminin yüzde 87'sine tekabül etse de beklentiyi bunun çok ötesine taşımak gerekmektedir. Buna rağmen 2024'te yaşanan gelişmeler böylesine bir beklentinin gerçekçi olduğuna işaret etmektedir.

KRONOLOJİ

9 Ocak	Dışişleri Bakanı Fidan Kırgızistan'a ziyaret gerçekleştirdi.
10 Ocak	Dışişleri Bakanı Fidan Tacikistan'a resmi ziyarette bulundu.
1 Mart	Cumhurbaşkanı Erdoğan, ADF kapsamında Türkmenistan Milli Lideri ve Halk Maslahatı Başkanı Kurbankulu Berdimuhammedov ile bir araya geldi.
20 Mayıs	Dışişleri Bakanı Fidan Pakistan'a resmi ziyaret düzenledi.

- 6 Haziran Özbekistan Cumhurbaşkanı Mirziyoyev Ankara'yı ziyaret etti.
- 3 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Tokayev'in davetine icabetle ŞİÖ 24. Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılmak üzere Astana'ya ziyaret gerçekleştirdi.
- 6 Temmuz Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz ve Dışışleri Bakanı Hakan Fidan TDT Devlet Başkanları Gayriresmi Zirvesi'ne katılmak üzere Azerbaycan'ı ziyaret etti.
- 28 AĞustos Kùltür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy Özbekistan'ı ziyaret etti.
- 12 Eylül Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya ve MİT Başkanı İbrahim Kalın Özbekistan'ı ziyaret etti.
- 5-6 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan Kırgızistan'ın ev sahipliğinde düzenlenen TDT 11. Zirvesi kapsamında Bişkek'i ziyaret etti.
- 12 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, COP29 Dünya Liderleri İklim Zirvesi kapsamında gerçekleştirdiği Bakü ziyareti esnasında Kazakistanlı mevkidaşı Tokayev ile bir araya geldi.

TÜRKİYE'NİN BALKANLAR POLİTİKASI 2024

MEHMET UĞUR EKİNCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

GİRİŞ

Balkanlar coğrafi, sosyal ve kültürel yakınlığından ötürü Türkiye'nin sürekli olarak yakından ilgilendiği bölgelerden biridir. Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye, bölgedeki bütün ülke ve toplumlarla ilişkilerini mümkün olan her alanda geliştirmeye yönelik bir strateji benimsemiş ancak gerek bölgenin olumsuz şartları gerekse kendi kısıtlı imkanları nedeniyle bu stratejiyi 2000'lerden itibaren tam anlamıyla hayata geçirebilmiştir. İlerleyen yıllarda Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki diyalog ve iş birliği zamanla güçlenirken karşılıklı sorunlar ise giderek azalmış; siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlardaki ilişkilerde her geçen yıl yeni ilerlemeler kaydedilmiştir.¹

¹ Türkiye'nin Balkanlar politikasının geçmişi ve bugününe dair güncel değerlendirmeler için bkz. Mehmet Uğur Ekinci, "100 Years of Türkiye's Balkan Policy", *Türkiye's Foreign Policy: A Century of Strategic Transformation*, ed. Muhittin Ataman ve Murat Yeşiltaş, (SETA Yayınları, İstanbul: 2024), s. 151-172; Oya Dursun-Özkanca, "Turkey's Foreign Policy in the Western Balkans: A Neoclassical Realist Analysis of Motivations and Interests", *One Hundred Years of Turkish Foreign Policy (1923-2023): Historical and Theoretical Reflections*, ed. Binnur Özkeçeci-Taner ve Sinem Akgül Açıkmeşe, (Palgrave Macmillan, Cham: 2023), s. 123-142; Birgül Demirtaş, "A Century of Turkish Foreign Policy towards the Balkans: Imperial Legacy, Geography and Humanitarian Ties", *A Companion to Modern Turkey's Centennial*, ed. Alpaslan Özerdem ve Ahmet Erdi Öztürk, (Edinburgh University Press, Edinburgh: 2023), s. 367-379.

2024'te Türkiye-Balkanlar ilişkilerini konu alan bu bölümde Türkiye ile bölge ülkeleri² arasındaki ikili ve çok taraflı diplomasi gündeminin yanı sıra Türkiye'nin bölgedeki varlığı ve görünürlüğünün önemli unsurları olan ekonomi, savunma, turizm ve kamu diplomasisi alanlarında öne çıkan gelişmeler incelenmiştir. Söz konusu bilgiler üzerinden Türkiye'nin Balkanlarda takip ettiği siyasetin 2024'te gösterdiği değişim ve devamlılık değerlendirilmiştir.

İKİLİ İLİŞKİLER

28 Ocak'ta resmi temaslarda bulunmak üzere Arnavutluk'un başkenti Tiran'a giden Dışışleri Bakanı Hakan Fidan; Cumhurbaşkanı Bajram Begaj, Başbakan Edi Rama ve Avrupa ve Dışışleri Bakanı IĞli Hasani ile görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerde stratejik düzeydeki ikili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi ön plana çıkarken Dışışleri Bakanı Fidan, Türkiye'nin FETÖ ile daha etkin mücadele edilmesine yönelik talebini tekrarladı. Bakan Fidan üst düzey görüşmelerinin yanı sıra Türk iş insanlarıyla da bir araya geldi.³ 20 Şubat'ta Başbakan Rama'nın başkanlığındaki Arnavutluk Bakanlar Kurulu heyeti Ankara'ya geldi. Ziyaret sırasında Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin birinci toplantısı gerçekleştirilirken iki ülke arasında medya, ormancılık, kalkınma, çevre ve askeri iş birliği alanlarında altı anlaşma imzalandı.⁴ Dışışleri Bakanı Fidan 13 Haziran'da Üsküp'te Arnavutluk Cumhurbaşkanı Begaj ve 29 Haziran'da Dubrovnik'te Arnavutluk Avrupa ve Dışışleri Bakanı Hasani ile bir araya gelerek ikili ve bölgesel ilişkileri değerlendirdi.⁵ 22 Eylül'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu için bulunduğu New York'ta

² Coğrafi olarak Balkanların bir parçası olduğu halde Türkiye ile ilişkilerinde başta Ege ve Doğu Akdeniz'deki meseleler olmak üzere kendine özgü gündem ve dinamikleri bulunan Yunanistan bu bölümde konu edilmemiş ve bu ülkeye yalnızca istatistik tablolarında yer verilmiştir.

³ "Ministri i Jashtëm turk në Tiranë: Pastroni mbetjet e fundit të FETO-s! Brenda 2024 mbledhim Këshillin Strategjik mes dy vende! Hasani: Presim njohjen e patentave", shqiptarja.com, 29 Ocak 2024; Tuğba Altun, Gökhan Çeliker, Sümeyye Dilara Dinçer, Fatjon Çuka ve Dzihet Aliju, "Dışışleri Bakanı Fidan: Uluslararası Kamuoyunu, 2 Milyon İnsanın Yok Edilmesini Önleyici Tedbirler Almaya Davet Ediyorum", Anadolu Ajansı, 29 Ocak 2024.

⁴ Mehmet Tosun, "Türkiye ile Arnavutluk Arasında 6 Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 20 Şubat 2024.

⁵ "Sayın Bakanımızın Kuzey Makedonya'yı Ziyareti", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 13 Haziran 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kuzey-makedonya-yi-ziyareti-13-6-2024-uskup.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Sayın Bakanımızın Türkiye, Bosna-Hersek, Hırvatistan ÜÇlü Danışma Mekanizması Dışışleri Bakanları Toplantısı'na Katılımı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 29 Haziran 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye--bosna-hersek--hırvatistan-uclu-danisma-mekanizmasi-disisleri-bakanlari-toplantisi-na-katilimi--29-haziran-2024--dubrovnik.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); IĞli Hasani, X, 29 Haziran 2024, <https://x.com/IĞliHasani/status/1807001074869403777>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

Rama ile bir görüşme yaptı.⁶ Cumhurbaşkanı Erdoğan geniş bir üst düzey heyetle beraber 10 Ekim'de Arnavutluk'a resmi bir ziyarette bulundu. Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin ikinci toplantısının gerçekleştirildiği bu ziyarette tarım, iletişim ve eğitim alanlarında dört anlaşma imzalandı.⁷

1-2 Mart arasında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Antalya Diploması Forumu için Türkiye'de bulunan Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin üç üyesi Denis Bećirović, Željko Komšić, Željka Cvijanović ve Sırp Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Milorad Dodik ile görüşmeler yaptı.⁸ Dışişleri Bakanı Fidan, Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Elmedin Konaković ile 29 Haziran'da Dubrovnik'te baş başa görüştü.⁹ Türkiye 11 Temmuz'un "Srebrenitsa Soykırımını Uluslararası Düşünme ve Anma Günü" kabul edilmesine yönelik tasarımı BM Genel Kuruluna sunan 38 ülkeden biri oldu. Tasarı 23 Mayıs'taki oylamanın sonucunda kabul edilirken¹⁰ 10 Temmuz'da yayımlanan Cumhurbaşkanlığı genelgesiyle¹¹ 11 Temmuz'da Türkiye'de anma etkinlikleri düzenlendi. 14 Eylül'de İstanbul'a gelen Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Boşnak üyesi Bećirović, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Görüşmede altyapı, enerji ve savunma sanayii alanlarındaki iş birliği konuları ele alınırken Cumhurbaşkanı Erdoğan, FETÖ ile mücadele konusunda Türkiye'nin beklentilerini hatırlattı.¹²

Dışişleri Bakanı Fidan 29-30 Ocak arasında Bulgaristan'da resmi temaslar da bulundu. Dışişleri Bakanı Fidan'ın Cumhurbaşkanı Rumen Radev, Başba-

⁶ "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Arnavutluk Başbakanı Rama'yı Kabulüne İlişkin Açıklama", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 22 Eylül 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-arnavutluk-basbakani-edi-ramayi-kabul-etti>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁷ Zafer Fatih Beyaz, "Türkiye ile Arnavutluk Arasında 4 İşbirliği Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 10 Ekim 2024.

⁸ Esra Tekin, "Turkish President, Bosnia and Herzegovina Presidential Council's Members Discuss Relations, Global Issues", Anadolu Ajansı, 2 Mart 2024; Betül Usta ve Fatma Göksu, "Diplomasinin Kalbi Antalya'da Atıyor! Başkan Erdoğan'dan Peş Peşe Kritik Temaslar", *Sabah*, 1 Mart 2024.

⁹ "Sayın Bakanımızın Türkiye, Bosna-Hersek, Hırvatistan Üçlü Danışma Mekanizması Dışişleri Bakanları Toplantısı'na Katılımı".

¹⁰ BM Genel Kurulu, A/78/L.67/Rev.1 sayılı Tasarı, <https://docs.un.org/A/78/L.67/Rev.1>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

¹¹ *Resmî Gazete*, Sayı: 32598, 10 Temmuz 2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/10.07.2024>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

¹² İrem Demir, Başak Akbulut Yazar ve Mehmet Yusuf Melikoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Katliamın Benzerini Filistin Topraklarında Yaşıyoruz", Anadolu Ajansı, 14 Eylül 2024; Mehmet Şah Yılmaz, "Boşnak Lider Bećirovic: Gazze'deki (Soykırım) Aslında Bu Dünyanın En Büyük Ayıbıdır", Anadolu Ajansı, 14 Eylül 2024.

kan Nikolay Denkov ve Dışışleri Bakanı Mariya Gabriel ile görüşmelerinde Karadeniz güvenliği, ulaşım ve enerji konuları ne ıktı.¹³ 1 Mart'ta Cumhurbaşkanını Erdoğan, Antalya'da mevkidaşı Radev ile bir araya geldi. Görüşmede enerji ve savunma sanayii alanlarındaki iş birliği fırsatları ele alındı.¹⁴ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar 22 Kasım'da İstanbul Enerji Forumu iin Türkiye'ye gelen Bulgaristan Enerji Bakanı Vladimir Malinov ile görüştü.¹⁵

16 Ocak'ta resmi bir ziyaret iin Ankara'ya gelen Hırvatistan Dışışleri ve Avrupa İŞleri Bakanı Gordan Grli-Radman, Dışışleri Bakanı Fidan tarafından kabul edildi. Konuk bakan Hırvatistan'a OECD yeliği yolunda verdiği destek iin Türkiye'ye teşekkür etti.¹⁶ Farklı toplantılar vesilesiyle iki kez Hırvatistan'ın Dubrovnik kentine giden Dışışleri Bakanı Fidan burada Hırvat mevkidaşıyla 29 Haziran ve 9 Ekim tarihlerinde baş başa görüşmeler yaptı.¹⁷

Bakan Fidan 17 Şubat'ta Münih Güvenlik Konferansı iin gittiği Almanya'da Karadağ Cumhurbaşkanı Jakov Milatovi ve Dışışleri Bakanı Filip Ivanovi ile birer görüşme yaptı.¹⁸ Dışışleri Bakanı Fidan mevkidaşı Ivanovi ile 2 Mart'ta Antalya'da, Cumhurbaşkanı Milatovi ile 13 Haziran'da Őkp'te yeniden bir araya geldi.¹⁹ Karadağ'da Temmuz'daki kabine değişikliği sonrasında Dışışleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ervin Ibrahimovi ilk resmi ziyaretini 9 AĞustos'ta Türkiye'ye gerekleŐtirdi. Konuk bakan Cumhurbaşkanı Erdoğan

¹³ Sümeyye Dilara Diñer, "Dışışleri Bakanı Fidan, Bulgaristan'da Resmi Temaslarda Bulundu", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2024.

¹⁴ Usta ve Göksu, "Diplomasinin Kalbi Antalya'da Atıyor! Başkan Erdoğan'dan Peş Peşe Kritik Temaslar".

¹⁵ Alparslan Bayraktar, X, 22 Kasım 2024, <https://x.com/aBayraktar1/status/1859847730534727780>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

¹⁶ "Dışışleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Hırvatistan Dışışleri Bakanı Gordan Grli Radman ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 16 Ocak 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disileri-bakanı-sayın-hakan-fidan-in-hırvatistan-disileri-bakanı-gordan-grlic-radman-ile-ortak-basin-toplantisi-16-1-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi 17 Ocak 2025); "Minister Grli Radman Begins Official Visit to Turkey", Hırvatistan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, 16 Ocak 2024, <https://mvep.gov.hr/press-22794/minister-grlic-radman-begins-official-visit-to-turkey/271266>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

¹⁷ Gökhan eliker, "Bakan Fidan, Dubrovnik'te Hırvatistanlı Mevkidaşı Grli Radman ile Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 9 Ekim 2024.

¹⁸ "Sayın Bakanımızın 60. Münih Güvenlik Konferansına Katılımı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 18 Şubat 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayın-bakanimizin-60-munih-guvenlik-konferansina-katilimi--16-18-subat-2024--munih.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

¹⁹ "III. Antalya Diploması Forumu", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 3 Mart 2024, <https://www.mfa.gov.tr/iii-antalya-diploması-forumu--1-3-mart-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Sayın Bakanımızın Kuzey Makedonya'yı Ziyareti".

ve Dışişleri Bakanı Fidan tarafından ayrı ayrı kabul edildi.²⁰ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karadağlı mevkidaşı Milatović ile 12 Kasım'da Bakü'de bir araya geldi.²¹ Milatović 2 Aralık'ta Türkiye'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaretinde yine Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi. Görüşmelerde iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi kurulması kararlaştırıldı.²²

2 Mart'ta Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kosova Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani-Sadriu ile Antalya'da görüştü.²³ Dışişleri Bakanı Fidan, Kosova Dışişleri ve Diaspora Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Donika Gërvalla-Schwarz ile 17 Şubat'ta Münih'te, 2 Mart'ta Antalya'da ve 29 Haziran'da Dubrovnik'te birer görüşme yaptı. Görüşmelerde güvenlik ve ekonomi konuları ele alınırken Gërvalla-Schwarz Kosova'nın kurumlarına ve uluslararası tanınırlığına verdiği desteklerden ötürü Türkiye'ye teşekkür etti.²⁴ 17 Nisan'da Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinde Kosova'nın Avrupa Konseyi üyeliği için yapılan oylamada 18 Türk milletvekilinin tamamı olumlu oy kullandı.²⁵ 31 Mayıs'ta Türkiye'yi ziyaret eden Kosova Başbakanı Albin Kurti, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Fidan tarafından kabul edildi. Görüşmelerde ekonomi, ticaret, güvenlik ve savunma alanlarındaki iş birliği konuları ele alındı.²⁶ Ziyaretin akabinde Ticaret Bakanı Ömer Bolat ve Kosova Sanayi, Girişimcilik ve Ticaret Bakanı Rozeta Hajdari tarafından Türkiye

²⁰ Kaan Bozdoğan, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karadağ Başbakan Yardımcısı İbrahimovic'i Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 9 Ağustos 2024; Sümeyye Dilara Dinçer, "Bakan Fidan: Gazzé'deki Katliamın Failleri Cezasız Kalmamalı", Anadolu Ajansı, 9 Ağustos 2024; Büşranur Koca ve Faruk Hanedar, "Karadağ Dışişleri Bakanı İbrahimovic: Türkiye Cumhuriyeti'ni İstikrar ve Huzur Barışçısı, Elçisi Olarak Görüyoruz", Anadolu Ajansı, 9 Ağustos 2024.

²¹ Mustafa Hatipoğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karadağ Cumhurbaşkanı Milatovic ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 12 Kasım 2024.

²² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Karadağ Cumhurbaşkanı Milatović ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2 Aralık 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-karadag-cumhurbaskani-milatovic-ile-ortak-basin-toplantisi-sinda-konustu>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

²³ "President Osmani met with the President of Türkiye, Recep Tayyip Erdoğan", Kosova Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2 Mart 2024, <https://president-ksgov.net/en/president-osmani-met-wit-h-the-president-of-turkiye-recep-tayyip-erdogan-2>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

²⁴ "Gërvalla takon homologun turk, shprehet falënderuese për përkrahjen ndaj Kosovës", klankosova.tv, 19 Şubat 2024; "Gërvalla dhe homologu i saj turk flasin për anëtarësimin e Kosovës në NATO", koha.net, 3 Mart 2024; "Gërvalla takohet me homologun e saj turk, diskutojnë për fuqizim të bashkëpunimit", koha.net, 1 Temmuz 2024; Gökhan Çeliker, "Bakan Fidan, Hırvatistan'da Kosova Dışişleri Bakanı Gërvalla-Schwarz ile Görüştü", Anadolu Ajansı, 29 Haziran 2024.

²⁵ "AKPM'de Türkiye'den Kosova'ya Tam Destek", kosovahaber.com, 17 Nisan 2024.

²⁶ Zafer Fatih Beyaz ve Ayşe İrem Tiryaki, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kosova Başbakanı Kurti'yi Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 31 Mayıs 2024; "Kosova Başbakanı Kurti, Dışişleri Bakanı Fidan ile Bir Araya Geldi", kosovaport.com, 1 Haziran 2024.

ile Kosova arasında Ekonomik ve Ticaret Ortak Komitesi (JETCO) kurulmasına yönelik mutabakat zaptı imzalandı.²⁷ 6 Eylül'de Kosova'ya giden Dışışleri Bakanı Fidan burada Cumhurbaşkanı Osmani-Sadriu, Başbakan Kurti ve Dışışleri Bakanı Gërvalla-Schwarz ile ayrı ayrı görüştü. Türkiye'nin Kosova'ya ekonomi ve savunma alanlarındaki desteğinin süreceğini kaydeden Dışışleri Bakanı Fidan, Kosova'nın FETÖ ile mücadele konusunda daha kararlı hareket etmesini istedi.²⁸ 24 Ekim'de İstanbul'da bir araya gelen İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya ve Kosovalı mevkidaşı Xhelal Sveçla arasında organize suçlar, düzensiz göç, kaçakçılık ve terörle mücadele alanlarında iş birliğini öngören bir anlaşma imzalandı.²⁹ 5 Kasım'da Adalet Bakanı Yılmaz Tunç, Kosovalı mevkidaşı Albulena Haxhiu'yu Ankara'da kabul etti.³⁰

8 Şubat'ta Ankara'yı ziyaret eden Kuzey Makedonya Adalet Bakanı Krenar Lloga, Adalet Bakanı Yılmaz Tunç tarafından kabul edildi.³¹ Dışışleri Bakanı Fidan, Makedonyalı mevkidaşı Bujar Osmani ile 2 Mart'ta Antalya'da bir araya geldi.³² Dışışleri Bakanı Fidan 13 Haziran'da Üsküp'te Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Gordana Siljanovska-Davkova ve Dışışleri Bakanı Osmani ile birer görüşme yaptı.³³ 5 Eylül'de Kuzey Makedonya'ya resmi ziyarette bulunan Dışışleri Bakanı Fidan bu ülkede Başbakan Hristiyan Mitskoski ve Dışışleri ve Dış Ticaret Bakanı Timço Mutsunski ile görüştü. Görüşmelerde ekonomik ve askeri ortaklıkların yanı sıra iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş

²⁷ "Türkiye ile Kosova Arasında JETCO Mutabakat Zaptı İmzalandı", T.C. Ticaret Bakanlığı, 4 Haziran 2024, <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-ile-kosova-arasinda-jetco-mutabakat-zapti-izmland>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

²⁸ "Dışışleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Kosova Dışışleri Bakanı Gerwalla-Schwarz ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 6 Eylül 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-kosova-disisleri-bakani-gerwalla-schwarz-ile-ortak-basin-toplantisi-6-9-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

²⁹ "Ministri Sveçla nënshkruan marrëveshje të bashkëpunimit me Ministrin e Brendshëm të Turqisë, Ali Yerlikaya", Kosova Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 24 Ekim 2024, <https://mpb.rks-gov.net/f/57/7921/Ministri-Sve%C3%A7la-nenshkruan-marrevshje-te-bashkepunimit-me-Ministrin-e-Brendshem-te-Turqise,-Ali-Yerlikaya->, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

³⁰ "Adalet Bakanı Tunç, Kosovalı Mevkidaşı Albulena Haxhiu ile Görüştü", T.C. Adalet Bakanlığı, 5 Kasım 2024, <https://www.adalet.gov.tr/adalet-bakani-tunc-kosovalı-mevkidaşı-albulena-haxhiu-ile-gorustu>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

³¹ "Adalet Bakanı Loga, Türkiye Adalet Bakanı Tunç ile Görüştü", timebalkan.com, 8 Şubat 2024.

³² "III. Antalya Diplomasi Forumu".

³³ "Sayın Bakanımızın Kuzey Makedonya'yı Ziyareti".

Birliği Konseyinin tesis edilmesi ele alındı.³⁴ Dışişleri Bakanı Fidan ziyareti sırasında bu ülkedeki Arnavut ve Türk partilerinin siyasi liderleriyle de görüşmeler yaptı.³⁵ 29 Ekim'de Ticaret Bakanı Bolat, Ankara'yı ziyaret eden Kuzey Makedonya Ekonomi ve Çalışma Bakanı Besar Durmishi'yi kabul etti.³⁶ İçişleri Bakanı Yerlikaya 18 Aralık'ta Makedonyalı mevkidaşı Pançe Toşkovski ile Ankara'da bir araya gelirken görüşmede yasa dışı göç, kaçakçılık ve organize suçlarla mücadelede iş birliği, sürücü belgelerinin karşılıklı kabulü ve kolluk eğitimi konuları ele alındı.³⁷ 21 Aralık'taki Türkçe Dil Bayramı vesilesiyle Kuzey Makedonya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştiren TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş başkanlığındaki heyet ülkenin cumhurbaşkanı, meclis başkanı ve başbakanının yanı sıra Arnavut ve Türk siyasi parti liderleriyle ayrı ayrı bir araya geldi.³⁸ Türkiye-Kuzey Makedonya İş Forumu'na katılmak üzere 26 Aralık'ta Üsküp'e giden Ticaret Bakanı Bolat, Başbakan Mitskoski ve bakanlar Mutsunski ve Durmishi ile görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerde iki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşmasının güncellenmesi ele alınırken Bolat, Türkiye'nin Kuzey Makedonya'daki altyapı projelerine daha fazla katkıda bulunmaya hazır olduğunu ifade etti.³⁹

31 Ocak'ta Romanya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştiren Dışişleri Bakanı Fidan, Başbakan Marcel Ciolacu ve Dışişleri Bakanı Luminița-Teodora Odobescu

³⁴ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Kuzey Makedonya Dışişleri Bakanı Timco Mucunski ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 5 Eylül 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-kuzey-makedonya-disisleri-bakani-timco-mucunski-ile-ortak-basin-toplantisi-5-9-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

³⁵ "Sayın Bakanımızın Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ni Ziyareti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 5 Eylül 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kuzey-makedonya-cumhuriyeti-ni-ziyareti-5-eyul-2024-uskup.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

³⁶ "Durmishi-Bolat: Nevojitet rritje e investimeve të kompanive turke në projektet infrastrukture dhe energjetike në Maqedoni", koha.mk, 29 Ekim 2024.

³⁷ "Тошковски во Турција на средба со турскиот министер за внатрешни работи Али Јерликаја", kanal5.com.mk, 19 Aralık 2024.

³⁸ Ali Kemal Akan, "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Kuzey Makedonya'da", Anadolu Ajansı, 21 Aralık 2024; Ali Kemal Akan, "TBMM Başkanı Kurtulmuş, Kuzey Makedonya'daki Türk Siyasi Partileri ile Arnavut Koalisyonu Liderlerini Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2024.

³⁹ Shpetim Hiseni, "Ministri turk i Tregtisë Bolat pritet në takim nga kryeministri i Maqedonisë së Veriut, Mickoski", Anadolu Ajansı, 26 Aralık 2024; "Bakan Bolat, 'Türk Müteahhitlik Şirketleri Makedonya'da 45 Projenin Hayata Geçirilmesinde Önemli Bir Rol Oynuyor'", yenibalkan.com, 26 Aralık 2024.

ile görüştü.⁴⁰ İki dışışleri bakanı 16 Şubat'ta Münühte yeniden bir araya geldi.⁴¹ 25 Nisan'da Romanya'ya giden Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz, Cumhurbaşkanı Klaus Iohannis tarafından kabul edildi.⁴² Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz, Romanya ziyareti kapsamında Türk-Rumen İş Forumu'na⁴³ ve bir Türk Şirketi tarafından üstlenilen doğal gaz boru hattı projesinin törenine de katıldı.⁴⁴ 20 Mayıs'ta Romanya Başbakanı Ciolacu başkanlığındaki bakanlar kurulu heyeti Ankara'ya geldi. Ertesi gün Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Ciolacu tarafından imzalanan ortak bildiriyle iki ũlke arasında Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi kuruldu ve konseyin ilk toplantısı gerçekteőtirildi. Toplantının ardından sosyal güvenlik, Şehircilik, turizm, sanayi, kolluk eğitimi ve diplomatik personele ilişkin altı iş birliği anlaşması imzalandı.⁴⁵ Aynı gün yayımlanan kararnameyle Romanya vatandaşlarına Türkiye'ye kısa süreli ziyaretlerinde kimlik kartlarıyla giriş imkanı sağlandı.⁴⁶ 26 Haziran'da Varşova'da düzenlenen Türkiye-Polonya-Romanya Üçlü İş Birliği Süreci Dışışleri Bakanları Toplantısı'nda Türkiye'yi Dışışleri Bakanı Fidan temsil etti. Toplantıda başta terörlle mücadele, Rusya-Ukrayna savaşı ve Gazze olmak üzere güvenlik konuları ele alındı.⁴⁷ İekli

⁴⁰ Sümeyye Dilara DiŇer, Tuğba Altun, Gökhan Çeliker, Can Efesoy ve Behlül Çetinkaya, "Bakan Fidan: İsrail'in Gazze'ye İnsani Yardım Giriőini Engellenmesi Uluslararası Toplum Tarafından Kabul Edilmemeli", Anadolu Ajansı, 31 Ocak 2024.

⁴¹ "Sayın Bakanımızın 60. Münüh Güvenlik Konferansına Katılımı".

⁴² "Primirea de cãtre Preşedintele Romaniei, Klaus Iohannis, a Vicepreşedintele Republicii Turcia, Cevdet Yılmaz", Romanya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 26 Nisan 2024, <https://www.presidency.ro/ro/media/politica-externa/primirea-de-catre-presedintele-romaniei-klaus-iohannis-a-vicepresedintele-republicii-turcia-cevdet-yilmaz>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁴³ Harun Kutbe, "Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yılmaz: Romanya'daki Yatırımlarımız 7,5 Milyar Dolarla Ulaşmış Durumdadır", Anadolu Ajansı, 25 Nisan 2024.

⁴⁴ "Kalyon Holding'in Romanya'daki Dev Boru Hattı Projesi için İlk Tören Yapıldı", *Hürriyet*, 26 Nisan 2024.

⁴⁵ "Romanya ile Ekonomik ve Ticari Bağlarımız, İekli Münasebetlerimizin Lokomotifini Oluőturuyor", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 21 Mayıs 2024, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/152463/-romanya-ile-ekonomik-ve-ticari-baglarimiz-ikili-munasebetlerimiz-olusturuyor->, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁴⁶ *Resmî Gazete*, Sayı: 32552, 21 Mayıs 2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist? tarih=2024-05-21>, (Erişim tarihi: 18 Ocak 2025).

⁴⁷ "Dışışleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Türkiye-Polonya-Romanya Üçlü İşbirliği Süreci Dışışleri Bakanları Toplantısı Sonrası Polonya ve Romanya Dışışleri Bakanları ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışışleri Bakanlığı, 26 Haziran 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-polonya-ve-romanya-disisleri-bakanlari-ile-ortak-basin-toplantisi-26-6-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

iş birlikleri kapsamında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Vedat Işıkhân ve Ticaret Bakanı Bolat yıl içinde Romanya'da temaslar gerçekleştirdi.⁴⁸

Dışişleri Bakanı Fidan 2 Mart'ta Sırbistan Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ivica Dačić ile Antalya'da görüştü.⁴⁹ Dışişleri Bakanı Fidan 13 Haziran'da Üsküp'te Sırbistanlı mevkidaşı Marko Đurić ile bir araya geldi.⁵⁰ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar 22 Kasım'da İstanbul Enerji Forumu için Türkiye'ye gelen Sırbistan Madencilik ve Enerji Bakanı Dubravka Đedović Handanović ile bir görüşme yaptı.⁵¹ 23 Eylül'de Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistanlı mevkidaşı Aleksandar Vučić ile New York'ta bir araya geldi.⁵² Cumhurbaşkanı Erdoğan 11 Ekim'de geniş bir üst düzey heyetle beraber Sırbistan'a resmi bir ziyarette bulundu. İki ülke cumhurbaşkanının görüşmesinin ardından Türkiye-Sırbistan Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin dördüncü toplantısı gerçekleştirildi ve afet yönetimi, çalışma, ekonomi, enerji, ticaret, spor, gençlik, medya ve araştırma alanlarını kapsayan 11 anlaşma imzalandı.⁵³ Cumhurbaşkanı Erdoğan aynı gün düzenlenen Türkiye-Sırbistan İş Forumu'nda da bir konuşma yaptı.⁵⁴

30 Ağustos'ta resmi bir ziyaret için Slovenya'ya giden Dışişleri Bakanı Fidan bu ülkede Başbakan Robert Golob ve Dış ve Avrupa İşleri Bakanı Tanja Fajon

⁴⁸ "Bakan Işıkhân, Türkiye- Romanya Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ortak Çalışma Grubu 1. Toplantısı'na Katıldı", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 18 Temmuz 2024, <https://www.csgb.gov.tr/cgm/tr/haberler/18-07-2024>, (Erişim tarihi 17 Ocak 2025); "Bakan Bolat, Bükreş'te Rumen Bakan Oprea ile Bir Araya Geldi", T.C. Ticaret Bakanlığı, 1 Kasım 2024, <https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-bolat-bukreste-romen-bakan-oprea-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁴⁹ "III. Antalya Diplomasi Forumu".

⁵⁰ "Sayın Bakanımızın Kuzey Makedonya'yı Ziyareti".

⁵¹ Alparslan Bayraktar, X, 22 Kasım 2024, <https://x.com/aBayraktar1/status/1859991246430773515>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁵² "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ile Görüşmesine İlişkin Açıklama", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 23 Eylül 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-sirbistan-cumhurbaskani-vucic-ile-gorustu-23-09-24>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁵³ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 11 Ekim 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-sirbistan-cumhurbaskani-vucic-ile-ortak-basin-toplantisinda-konustu>, (Erişim tarihi 17 Ocak 2025); Kaan Bozdoğan, "Türkiye ile Sırbistan Arasında 11 İşbirliği Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2024.

⁵⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Sırbistan İş Forumu'nda Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 11 Ekim 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-sirbistan-is-forumunda-konustu-11-10-24>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

ile görüşmeler gerçekleştirdi. Ziyaret sırasında üç yıl süreyle yürütülecek ortak faaliyetleri öngören bir eylem planı imzalandı.⁵⁵

ÇOK TARAFLI İLİŞKİLER

Güneydoğu Avrupa İŞbirliği Süreci'nin (GDAÜ) 13 Haziran'da Üsküp'te gerçekleştirilen Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'ne Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Fidan katıldı. Dışişleri Bakanı Fidan zirvedeki konuşmasında bölgesel sorunlara bölgesel çözümler üretilmesi gerektiğini vurguladı.⁵⁶

28-29 Haziran arasında Hırvatistan'da gerçekleştirilen Dubrovnik Forum'a katılan Dışişleri Bakanı Fidan burada bir konuşma yaptı.⁵⁷ Bu esnada ayrıca 2010'da tesis edilen Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan Üçlü Danışma Mekanizması kapsamında üç ülkenin dışişleri bakanları bir araya geldi. Özellikle altyapı alanındaki iş birliği konularının ele alındığı toplantının ardından düzenlenen basın toplantısında Dışişleri Bakanı Fidan, Türkiye'nin Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü, egemenliği ve siyasi birliğine verdiği önemi vurguladı.⁵⁸ 9 Ekim'de Ukrayna-Güneydoğu Avrupa Zirvesi'ne katılmak üzere yeniden Dubrovnik'e giden Dışişleri Bakanı Fidan burada Ukrayna'daki savaş hakkında bir konuşma yaptı.⁵⁹

⁵⁵ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Slovenya Dış ve Avrupa İŞleri Bakanı Tanja Fajon ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 30 Ağustos 2024, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-slovenya-dis-ve-avrupa-isleri-bakani-tanja-fajon-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Minister Tanja Fajon Signs an Action Plan with Turkish Foreign Minister Hakan Fidan", Slovenya Cumhuriyeti, 30 Ağustos 2024, <https://www.gov.si/en/news/2024-08-30-minister-tanja-fajon-signs-an-action-plan-with-turkish-foreign-minister-hakan-fidan>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁵⁶ "Bakan Fidan: Uluslararası Düzenin, Sorunlara Çözümler Getirmede Yetersiz Kaldığı Bir Dö-nemden Geçiyoruz", TRT Avaz, 13 Haziran 2024.

⁵⁷ Domagoj Ferenić, "Final Day of the Dubrovnik Forum Focuses on Ukraine and the Western Balkans", hrt.hr, 29 Haziran 2024.

⁵⁸ Gökhan Çeliker ve Muhammet Tarhan, "Dışişleri Bakanı Fidan: Bosna Hersek'in Toprak Bütünlüğüne Yönelik Sarsılmaz Desteğimizi Bir Kez Daha Teyit Ettim", Anadolu Ajansı, 29 Haziran 2024; Gökhan Çeliker ve Lejla Biogradlija, "Hırvatistan ve Bosna Hersek Dışişleri Bakanları Türkiye ile Üçlü Toplantının Ardından Konuştu", Anadolu Ajansı, 29 Haziran 2024; "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Türkiye-Bosna-Hersek-Hırvatistan Üçlü Danışma Mekanizması Dışişleri Bakanları ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 29 Haziran 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-bosna-hersek-ve-hrvatistan-disisleri-bakanlari-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁵⁹ Gökhan Çeliker ve Esra Tekin, "Turkish Foreign Minister Says Use of Nuclear Arms, WMDs in Russia- Ukraine War can't Be Ruled Out", Anadolu Ajansı, 9 Ekim 2024.

Türkiye'nin bölgesel iş birliğini geliştirmeye yönelik bir başka girişimi ise rekabet hukuku alanında oldu. Rekabet Kurumunun girişimiyle kurulan ve Balkan ülkelerinin yetkili kurumlarını bir araya getiren Balkan Rekabet Platformunun ilk toplantısı dokuz ülkenin katılımıyla 30 Eylül'de İstanbul'da yapıldı.⁶⁰

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayımladığı verilere göre Türkiye'nin 2024'te on bir Balkan ülkesiyle dış ticaret hacmi yaklaşık 36,8 milyar dolar olarak ölçüldü. Böylelikle bir önceki yıla göre Balkanlarla yürütülen ticaretin toplam hacminde yüzde 13,8'lik artış kaydedildi. 2024'te Türkiye'nin bütün dünya ülkeleriyle arasındaki ticaret hacminin yüzde 1,9 oranında azaldığı dikkate alındığında Balkanların Türkiye'nin dış ticaretinde önem kazandığı söylenebilir. Nitekim 2023'te Türkiye'nin on bir Balkan ülkesiyle ticaret hacmi toplam dış ticaretinin yüzde 5,2'sine karşılık gelirken 2024'te bu oran yüzde 6,1 oldu.

Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ticaretinin 26,34 milyon dolarlık kısmı ihracat ve 10,46 milyar dolarlık kısmı ise ithalat olarak gerçekleşti. 2023'e kıyasla Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı toplam ihracat yüzde 16,46 ve bu ülkelerden gerçekleştirdiği toplam ithalat da yüzde 7,73 oranında arttı. Bir önceki yıla nazaran yalnızca Karadağ'a yapılan ihracatta düşüş (yüzde 1,8) kaydedilirken Slovenya'ya yapılan ihracat ise yüzde 26,5 oranında arttı. Öte yandan Karadağ'dan yapılan ithalatta yaklaşık yüzde 80 ve Sırbistan'dan yapılan ithalatta yüzde 69,9 gibi büyük artışlar gözlemlenirken Yunanistan, Kuzey Makedonya ve Hırvatistan'dan yapılan ithalat bir önceki yıla göre düştü. Geçmiş yıllarda olduğu gibi Türkiye'nin Balkanlarla ticari ilişkilerinde AB üyesi ülkelerin ağırlığı 2024'te de devam ederek bölgeyle yürütülen toplam ticaretin yüzde 80,9'u yalnızca bu beş ülkeyle gerçekleşti (Tablo 1).

⁶⁰ Aylin Rana Aydın Kuş ve Uğur Aslanhan, "Balkan Rekabet Otoriteleri İstanbul'da Bir Araya Geldi", Anadolu Ajansı, 30 Eylül 2024.

TABLO 1. TÜRKİYE İLE BALKAN ÜLKELERİ ARASINDA GERÇEKLEŞEN TİCARET (2023-2024, DOLAR)

ÜLKE ADI	2023			2024			İHRACAT (YÜZDE DEĞİŞİM)	İTHALAT (YÜZDE DEĞİŞİM)	TİCARET HACMI (YÜZDE DEĞİŞİM)
	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	İHRACAT	İTHALAT	HACİM			
Arnavutluk	763.139.698	55.656.773	818.796.471	926.448.118	64.724.829	991.172.947	21,40	16,29	21,05
Bosna Hersek	716.301.595	200.920.407	917.222.002	806.532.121	268.512.194	1.075.044.315	12,60	33,64	17,21
Bulgaristan	4.226.694.613	2.407.048.926	6.633.743.539	5.153.347.707	2.643.685.281	7.797.032.988	21,92	9,83	17,54
Hırvatistan	667.033.315	282.139.947	949.173.262	677.541.477	252.190.063	929.731.540	1,58	-10,62	-2,05
Karadağ	180.517.795	19.618.804	200.136.599	177.327.251	35.303.203	212.630.454	-1,77	79,95	6,24
Kosova	702.968.865	20.606.418	723.575.283	824.866.476	29.281.452	854.147.928	17,34	42,10	18,05
Kuzey Makedonya	647.387.966	227.638.810	875.026.776	712.659.079	196.493.011	909.152.090	10,08	-13,68	3,90
Romanya	6.951.714.093	3.685.520.567	10.637.234.660	7.800.301.581	3.985.121.993	11.785.423.574	12,21	8,13	10,79
Sırbistan	1.551.093.744	669.834.986	2.220.928.730	1.865.904.836	1.138.065.836	3.003.970.672	20,30	69,90	35,26
Slovenya	2.039.736.334	510.473.270	2.550.209.604	2.579.479.086	495.565.433	3.075.044.519	26,46	-2,92	20,58
Yunanistan	4.171.507.125	1.628.288.891	5.799.796.016	4.817.750.395	1.349.506.483	6.167.256.878	15,49	-17,12	6,34
BB6* Toplam	4.561.409.663	1.194.276.198	5.755.685.861	5.313.737.881	1.732.380.525	7.046.118.406	16,49	45,06	22,42
AB5** Toplam	18.056.685.480	8.513.471.601	26.570.157.081	21.028.420.246	8.726.069.253	29.754.489.499	16,46	2,50	11,98
Toplam	22.618.095.143	9.707.747.799	32.325.842.942	26.342.158.127	10.458.449.778	36.800.607.905	16,46	7,73	13,84

Kaynak: TÜİK

* BB6: Batı Balkanlar

** AB5: AB üyesi ülkeler

Türkiye'nin Balkanlardaki yatırımlarına bakıldığında Merkez Bankasının (TCMB) verilerine göre⁶¹ 2024'te Türkiye'den on Balkan ülkesine yaklaşık 832 milyon dolarlık dış yatırım akışı olmuştur. Böylelikle bu ülkelere giden dış yatırımlar bir önceki yıla göre yüzde 103,4 oranında artarken Türkiye'den bu ülkelere bugüne kadar kaydedilmiş en yüksek yıllık dış yatırım akışı 2024'te gerçekleşti. Türkiye'den bölgeye en fazla yatırım 548 milyon dolarla Yunanistan'a giderken Romanya'ya 89 milyon dolar ve Arnavutluk'a 71 milyon dolarlık doğrudan yatırım yapıldı (Tablo 2). TCMB istatistiklerinde yer verilmeyen Kosova'ya ise 2024'ün ilk on bir ayında Türkiye'den 68 milyon dolar civarında net doğrudan yatırım girişi kaydedildi. Kosova'nın bu dönemde aldığı toplam doğrudan dış yatırımın yüzde 7,73'üne denk gelen bu miktarla Türkiye bu ülkeye en fazla doğrudan yatırımın geldiği altıncı ülke oldu.⁶²

TABLO 2. TÜRKİYE'DEN BALKAN ÜLKELERİNE GİDEN DOĞRUDAN YATIRIMLAR* (2022-2024, MİLYON DOLAR**)			
ÜLKELER	2022	2023	2024
Arnavutluk	2	3	71
Bosna Hersek	1	14	9
Bulgaristan	20	19	24
Hırvatistan	3	5	2
Karadağ	28	50	54
Kuzey Makedonya	53	31	34
Romanya	45	81	89
Sırbistan	0	0	0
Slovenya	2	3	1
Yunanistan	52	203	548
Toplam	206	409	832

Kaynak: TCMB

* Kosova hariç

** Yaklaşık değerler

⁶¹ Bu veriler üçüncü ülkeler üzerinden giden yatırımları göstermediğinden yalnızca genel anlamda fikir verebilmektedir.

⁶² Kosova Merkez Bankasının kesin olmayan istatistiklerinden alınmıştır. Aralık 2024 verisi mevcut değildir.

Türkiye, Balkanlarla ekonomik bağlarını daha da güçlendirmek amacıyla çeşitli uluslararası toplantılara ev sahipliği yaptı. 31 Ekim-1 Kasım arasında Balkan Şehirleri İş Birliği Edirne Platformu, Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Dış Ekonomik İlişkilere Kurulu (DEİK) ve Türkiye İhracatçılar Meclisi tarafından Edirne’de Balkan İş ve Yatırım Forumu düzenlendi. Türkiye ve Balkan ülkelerinden çok sayıda iş insanını bir araya getiren etkinliğe Ticaret Bakanı Bolat ve Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kacır’ın yanı sıra Bosna Hersek Dış Ticaret ve Ekonomik İlişkilere Bakanı Staőa Koőarac, Bulgaristan Yenilik ve Büyüme Bakanı Rosen Karamidov ve Kosova Bölgesel Kalkınma Bakanı Fikrim Damka katıldı.⁶³ DEİK tarafından yılın çeşitli zamanlarında Balkan ülkeleriyle ikili iş forumları da düzenlendi.

ASKERİ VE SAVUNMA ALANINDAKİ İLİŞKİLER

Türkiye’nin Balkan ülkeleriyle askeri ve savunma alanındaki ilişkilerinde 2024’te önemli gelişmeler kaydedildi. 29 Ocak’ta Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Kosovalı mevkidaşı Eyüp Maqedonci’yi Ankara’da kabul etti. Görüşmelerde iki ülke arasında Askeri Çerçeve Anlaşması imzalandı.⁶⁴ 20 Şubat’taki Türkiye-Arnavutluk Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi toplantısında bu ülkeyle de bir Askeri Çerçeve Anlaşması imzalandı.⁶⁵ Arnavutluk’un 2022’de satın aldığı Bayraktar TB2 SİHA Mart’ta fiilen hizmete girerken⁶⁶ Başbakan Rama Türkiye’den “kayda değer sayıda” kamikaze İHA alınacağını duyurdu.⁶⁷

Milli Savunma Bakanı Güler, Bosna Hersek Savunma Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Zukan Helez ile 28 Şubat’ta Saraybosna’da, 29 Mayıs’ta İzmir’de ve

⁶³ “Balkan İş ve Yatırım Forumu’nda Konuk Bakan ve Bakan Yardımcıları Konuştu”, *Edirne Gazetesi*, 31 Ekim 2024.

⁶⁴ “Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Kosova Savunma Bakanı Ejup Maqedonci ile Ankara’da Bir Araya Geldi”, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 29 Ocak 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/b2dcee512a544f6688bab1914aa149ac>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁶⁵ Tosun, “Türkiye ile Arnavutluk Arasında 6 Anlaşma İmzalandı”.

⁶⁶ Tolga Yanık, “Bayraktar TB2 SİHA’lar Arnavutluk Ordusunun Envanterine Girdi”, Anadolu Ajansı, 4 Mart 2024.

⁶⁷ “Arnavutluk, Türkiye’den Kamikaze İHA Satın Alacağını Açıkladı”, T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 10 Ekim 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/arnavutluk-turkiyeden-kamikaze-ih-satin-alacagini-acikladi, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

12 Kasım'da Ankara'da bir araya gelirken⁶⁸ Bosna Hersek makamlarınca Türkiye'den Kirpi II zırhlı araç ve 6 adet TB2 SİHA alınacağı açıklandı.⁶⁹ 22-26 Ekim arasında İstanbul'da düzenlenen SAHA EXPO Uluslararası Savunma, Havacılık ve Uzay Sanayi Fuarı'na Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya ve Romanya'dan bakanlar katılırken Milli Savunma Bakanı Güler her bakanla ayrı ayrı görüştü. Bu görüşmelerde Kuzey Makedonya ile Askeri Çerçeve Anlaşması, Karadağ ve Kosova ile de Askeri Sağlık Alanında Eğitim ve İş Birliği Protokolleri imzalandı.⁷⁰ Hırvatistan Savunma Bakanlığı Kasım'da imzalanan sözleşmeyle 67 milyon avro karşılığında 6 adet TB2 satın aldı.⁷¹ 17 Aralık'ta Kosova hükümeti ve Makine ve Kimya Endüstrisi A.Ş. arasında bu ülkede bir mühimmat fabrikası kurulmasına yönelik anlaşma imzalandı.⁷²

Türkiye, Bulgaristan ve Romanya tarafından Karadeniz'de sürüklenen mayınların temizlenmesi için 2023'te başlatılan üçlü girişim 2024'te somut hale getirildi. Üç ülkenin savunma bakanları 11 Ocak'ta Ankara'da bir araya gelerek Karadeniz Mayın Karşı Tedbirleri Görev Grubunun (MCM

⁶⁸ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bosna Hersek Savunma Bakanı Zukan Helez ile Görüşme", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 28 Şubat 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/003602afde264f9988d401bf2dfdd73b>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bosna Hersek Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Zukan Helez ile Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 29 Mayıs 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/d6669c3153ca42dcac0f3d9d46a10906>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bosna Hersek Savunma Bakanı Zukan Helez ile Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 12 Kasım 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/a4f3caef296b4c7cb8077061e14f5b8f>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁶⁹ "BiH i Turska dogovorile isporuku borbenih transportera Kirpi 2 i šest dronova Bajraktar TB2", n1info.ba, 26 Kasım 2024.

⁷⁰ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Karadağ Savunma Bakanı Dragan Krapovic ile Görüşme", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 23 Ekim 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/ca666af4d480041259b67982662c81cb3>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ile Kosova Savunma Bakanı Ejup Maqedonci ile Görüşme Gerçekleştirdi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 23 Ekim 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/c2e0e224274d4644a7db82caef11266>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Kosova İçişleri Bakanı Xhelal Svecła ile Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 23 Ekim 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/675ce251ce5e4154aa2ef7057282a87e>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Kuzey Makedonya Savunma Bakanı Vlado Misajlovski ile Görüşme", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 23 Ekim 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2177971d00b3492e9be9bb8aa0c05ab6>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Romanya Savunma Bakanı Angel Tilvar ile Görüşme", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 23 Ekim 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/598a37475b940a0929092b68c96530d>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁷¹ "Moderan i moćan besposadni sustav Bayraktar dolazi u Hrvatsku vojsku", Hırvatistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı, 21 Kasım 2024, <https://www.morh.hr/moderan-i-mocan-besposadni-sustav-bayraktar-dolazi-u-hrvatsku-vojsku>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁷² Dzihat Aliju, "Kosova ile Makine ve Kimya Endüstrisi Arasında Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 17 Aralık 2024.

Black Sea) kuruluş mutabakatını imzaladılar.⁷³ Görev grubu 1 Temmuz'da İstanbul'da üç ülkenin deniz kuvvetleri komutanlarının katıldığı zirvenin ardından uygulamaya geçti.⁷⁴ Üç ülkenin savunma bakanları arasında da 17 Ekim'de askeri hareketlilik alanları oluşturmaya yönelik bir niyet mektubu imzalandı.⁷⁵

Milli Savunma Bakanı Güler 21 Şubat'ta Bulgaristanlı mevkidaşı Todor Tagarev'i Ankara'da kabul etti. Görüşmede Türkiye-Bulgaristan Sınır Geçişli Hava Polisliği Mutabakat Muhtırası imzalandı.⁷⁶ Milli Savunma Bakanı Güler, Romanyalı mevkidaşı Angel Tilvâr ile ise 25 Nisan'da Bükreşte ve 25 Haziran'da İstanbul'da görüşmeler gerçekleştirdi.⁷⁷ Türk Hava Kuvvetlerine mensup 4 adet F-16 uçağı ve 80 civarında personel NATO Genişletilmiş Hava Polisliği kapsamında 31 Mart'a kadar Romanya'da görev yaptı.⁷⁸ 15-24 Ekim arasında da Türk Hava Kuvvetleri tarafından NATO Güvence Tedbirleri çerçevesinde Romanya hava sahasında devriye uçuşları gerçekleştirildi.⁷⁹ Yıl içerisinde Romanya'da açılan yaklaşık 857 milyon avro tutarındaki zırhlı araç ihalesini ve yaklaşık 17

⁷³ "Türkiye, Romanya ve Bulgaristan Savunma Bakanları Tarafından İstanbul'da 'Karadeniz Mayın Karşı Tedbir Görev Grubu Mutabakatı' İmzalandı", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 11 Ocak 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2c70cfa36968455f8e40bdbf5d99277d>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁷⁴ "İstanbul- Türkiye, Bulgaristan ve Romanya Mayın İmha Gemileri İstanbul Boğazı'nda", DHA, 1 Temmuz 2024.

⁷⁵ "Türkiye, Romanya ve Bulgaristan Arasında Askeri Faaliyetleri Kapsayan Niyet Mektubu İmzalandı", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 17 Ekim 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/fl1a1d3ecbf140619c05108fe710ecaa>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanlığında Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı Gerçekleştirildi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 24 Ekim 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/c4940f3672da4b5e89b8e806c4977c1c>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁷⁶ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bulgaristan Savunma Bakanı Todor Tagarev ile Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 21 Şubat 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/dfa291b76f2f4fa5ad8621e3e9815ba6>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁷⁷ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Bükreşte Romanya Savunma Bakanı Angel Tilvar ile Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 25 Nisan 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/de563812203d4ddaa164027ba91422fc>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Romanya Savunma Bakanı Angel Tilvar, İstanbul'da Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 25 Haziran 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/62bfecf6a8d04e0fb4d3457c3d7b88f8>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁷⁸ "Milli Savunma Bakanlığında Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı Gerçekleştirildi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 4 Nisan 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/b1ba5eb6d1404fe6b31afc33d2a45cff>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁷⁹ "Milli Savunma Bakanlığında Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı Gerçekleştirildi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 17 Ekim 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/24a3127cb7354211ad5ca49bd7932a18>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

milyon avro tutarındaki sahil gözetleme sistemi ihalesini Türk savunma sanayii şirketleri kazandı.⁸⁰

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Bosna Hersek ve Kosova'daki uluslararası misyonlara katılımını 2024'te de devam ettirdi. Türkiye, NATO Kosova Barış Gücü'nün (KFOR) bir yıl süreyle yürüttüğü komutanlığını 11 Ekim'de İtalya'ya devretti. Devir teslim törenine Milli Savunma Bakanı Güler katıldı.⁸¹ KFOR komutan yardımcılığı görevi ise 18 Ekim'den itibaren Türkiye'ye geçti.⁸² KFOR ihtiyat birliğine tahsis edilen Türk komando taburu 1 Mart-1 Haziran arasında Kosova'da görev yaptıktan sonra 1 Aralık'ta bu görevi altı ay süreyle yeniden devraldı.⁸³ Uluslararası misyonlarda görev yapan TSK güvenlikle ilgili görevlerinin yanı sıra sivil-asker iş birliği adı altında toplum yararına faaliyetler de yürüttü.

SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye'den birçok kurum 2024'te Balkanlarda sosyal ve kültürel alanlarda çok sayıda faaliyet gerçekleştirdi. Balkanların sekiz ülkesinde koordinatörlükleri bulunan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) tarım-hayvancılık, sağlık ve eğitim gibi alanlarda destekleri, sosyal, kültürel ve sanatsal etkinlikleri, insani yardımları ve tarihi eserlerin restorasyonunu kapsayan çok sayıda proje gerçekleştirdi. TİKA tarafından finanse edilen Bosna Hersek Federasyonu Dijital Arşivleme Sistemi, Bosna Hersek Dışişleri Bakanı Konaković ve Bosna Hersek Federasyonu Başbakanı Nermin Nikšić'in katıldığı törenle hizmete girdi.⁸⁴

⁸⁰ "Turcii de la Havelsan Hava Electronik vor moderniza sistemul de supraveghere a frontierei maritime a Romaniei. Cat primesc in schimb", profit.ro, 15 Temmuz 2024; "Otokar, Romanya ile 857 Milyon Euro Değerinde Askeri Araç Anlaşması İmzaladı", otokar.com.tr, 27 Kasım 2024.

⁸¹ Eren Bektaş, "Türkiye, NATO'nun Kosova'daki Barış Gücü'nün Komutasını İtalya'ya Devretti", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2024.

⁸² Eren Bektaş, "NATO'nun Kosova'daki Barış Gücü'nün Komutan Yardımcısı Tuğgeneral Cahit İrican Oldu", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2024.

⁸³ "EFES-2024 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü Dolayısıyla Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı Gerçekleştirildi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 29 Mayıs 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/c2581883f4b34ff58025b47ce9c7e4ea>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Milli Savunma Bakanlığında Haftalık Basın Bilgilendirme Toplantısı Gerçekleştirildi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 5 Aralık 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/6f2d08ffb86b4d0fbf044dee97a48a4c>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025); "Turkish Troops from KFOR's Operational Reserve Forces Replace Italian Units", NATO, 8 Aralık 2024, <https://jfcnaples.nato.int/kfor/media-center/archive/news/2024/turkish-troops-from-kfors-operational-reserve-forces-replace-italian-units>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁸⁴ İsmail Özdemir, "TİKA'nın Finanse Ettiği Bosna Hersek Federasyonu Dijital Arşivleme Sistemi'nin Açılışı Yapıldı", Anadolu Ajansı, 14 Ağustos 2024.

Temmuz'da Kuzey Makedonya ve Bulgaristan'daki orman yangınlarıyla mücadele için Türkiye'den personel ve ekipman gönderildi.⁸⁵ 4 Ekim'de Bosna Hersek'te yaşanan sel felaketinin ardından Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Abdülkadir Uraloğlu bölgeyi ziyaret ederken TİKA, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Türk Kızılay tarafından afetzedelere yardım ulaştırıldı.⁸⁶ Balkanların sekiz ülkesinde 14 kültür merkezi bulunan Yunus Emre Enstitüsü (YEE) dil ve kültür alanlarındaki faaliyetlerini sürdürdü. YEE'nin Tercihim Türkçe programı kapsamında Balkanlarda Bosna Hersek'ten sonra Romanya'da da Türkçe seçmeli ders olarak okullarda öğretilmeye başlandı.⁸⁷ Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından Balkan ülkelerinden çok sayıda öğrenciyeye Türkiye'de burslu yükseköğrenim imkanı sağlanırken Türkiye Maarif Vakfı da Balkanların yedi ülkesinde eğitim hizmeti vermeyi sürdürdü.

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) din ve eğitim işlerinde Müslüman topluluklara yönelik desteğini 2024'te de devam ettirdi. DİB ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Balkanların en büyük camii olarak inşa edilen Tiran Namazgah Camii Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Arnavutluk ziyareti sırasında törenle ibadete açıldı.⁸⁸ Bosna Hersek'in Banja Luka kentinde bulunan ve savaş sırasında yıkılan tarihi Defterdar (Arnaudije) Camii Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından aslına uygun olarak yeniden inşa edilerek 7 Mayıs'ta Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ve Bosna Hersek Devlet Başkanlığı Konseyinin Sırp üyesi Cvijanović'in katıldığı törenle ibadete açıldı.⁸⁹ Yine Vakıflar Genel Müdürlüğünce restore edilen Kosova'nın Priştine kentindeki Prinaz ve

⁸⁵ "Orman Yangınları ile Mücadele'de Diğer Ülkelere Destek Veriyoruz", T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü, 23 Temmuz 2024, <https://www.ogm.gov.tr/tr/haberler/orman-yanginlari-ile-mucadele-de-diger-ulkelere-destek-veriyoruz>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁸⁶ İsmail Özdemir, "Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Uraloğlu, Bosna Hersek'te Selden Etkilenen Bölgeyi Ziyaret Etti", Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2024; İsmail Özdemir, "Türkiye'den Gönderilen Konteyner Evler Bosna Hersek'teki Sel Bölgesine Ulaştı", Anadolu Ajansı, 11 Ekim 2024.

⁸⁷ "YEE'nin Projesiyle Türkçe, Romanya'da Seçmeli Ders Oldu", YEE, 1 Mart 2024, <https://www.yee.org.tr/tr/haber/yeenin-projesiyle-turkce-romanyada-secmeli-ders-oldu>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

⁸⁸ Fatjon Cuka ve Dzihat Aliju, "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Açtığı Namazgah Camisi, Arnavutluk Müslümanlarının Yüzyıllık Hayalini Gerçekleştirdi", Anadolu Ajansı, 19 Ekim 2024.

⁸⁹ İsmail Özdemir, "Bakan Ersoy: Balkanlar'la Olan Bağımızı Daha da Güçlendireceğiz", Anadolu Ajansı, 7 Mayıs 2024.

Yakova (Gjakova) kentindeki Mahmud Paşa camilerinin açılışları Kültür ve Turizm Bakanı Ersoy tarafından yapıldı.⁹⁰

TABLO 3. BALKAN ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE GELEN YABANCI UYRUKLU ZİYARETÇİ SAYISI (2021-2024)				
ÜLKELER	2021	2022	2023	2024
Arnavutluk	89.748	145.032	142.482	159.828
Bosna Hersek	131.347	200.698	177.893	197.388
Bulgaristan	1.402.795	2.882.512	2.893.092	2.918.581
Hırvatistan	29.464	61.327	66.948	77.003
Karadağ	20.812	29.417	29.844	34.274
Kosova	145.931	193.823	174.681	209.853
Kuzey Makedonya	182.045	266.184	251.066	246.626
Romanya	496.178	886.555	990.005	1.173.358
Sırbistan	238.852	357.787	311.738	342.002
Slovenya	18.580	48.622	53.600	58.884
Yunanistan	157.723	569.795	686.480	707.133
Toplam	2.913.475	5.641.752	5.777.829	6.124.930

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Balkanlar ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemli boyutlarından biri de turizmdir. Türkiye'nin bölgenin tamamına uyguladığı kısa süreli vize muafiyeti, kültür ve tanıtım faaliyetleri ve bölge toplumlarıyla güçlenen ilişkilerin sonucu olarak Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısı 2000'ler boyunca düzenli biçimde arttı. Yalnızca 2020-2021 arasında yaşanan koronavirüs (Covid-19) salgını sebebiyle Türkiye'ye (dünyanın diğer bölgelerinden gelen yabancı ziyaretçi sayısında olduğu gibi) Balkanlardan gelen ziyaretçi sayısında da büyük bir düşüş meydana geldi. Küresel salgın karşısında alınan tedbirlere ve normalleşme adımlarına bağlı olarak Türkiye'ye bölgeden gelen ziyaretçi sayısı 2021'in son aylarından itibaren hızla artış gösterdi. Kültür ve Turizm Bakanlığının verilerine göre 2024'te Balkan ülkelerinden Türkiye'ye gelen toplam ziyaretçi sayısı yıllık bazda tarihteki en yüksek seviyeye ulaştı (Tablo 3). Yıl içerisinde Türkiye ile bölge arasındaki ulaşım bağlantılarının çeşitlendirilmesine yönelik yeni adımlar

⁹⁰ "Kosova Prinaz Camii ve Mahmut Paşa Camii, Dualarla Yeniden İbadete Açıldı", DİB, 25 Temmuz 2024, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/36743/kosova-prinaz-camii-ve-mahmut-pasa-camii-dualarla-yeniden-ibadete-acildi>, (Erişim tarihi: 17 Ocak 2025).

atıldı. İstanbul ile Bosna Hersek'in Tuzla kenti arasında iki farklı Türk hava yolu şirketi tarafından doğrudan seferler başlatıldı.⁹¹ Türkiye ile Romanya arasında nakliyatın kolaylaştırılması amacıyla Temmuz'da Karasu-Köstence Ro-Ro hattı faaliyete geçirildi.⁹²

SONUÇ

2024'teki gelişmeler Türkiye ile Balkanlar arasındaki ilişkilerde derinleşmenin hızlandığını göstermiştir. Üst düzey temas ve toplantılar bakımından 2024'te Türkiye-Balkanlar ilişkilerinin oldukça hareketli geçtiği rahatlıkla söylenebilir. Dışışleri Bakanı Fidan yıl içerisinde Balkan ülkelerinin birçoğuna resmi ve gayriresmi ziyaretler gerçekleştirirken Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın geniş bir heyetle beraber Arnavutluk ve Sırbistan ziyaretleri Türkiye'nin bölgeyle kurduğu güçlü siyasi ilişkilerin somut göstergesi olmuştur. Ayrıca Türkiye'ye yapılan ziyaretler, uluslararası toplantılar ve telefon görüşmeleriyle taraflar arasındaki siyasi diyalog sürekli canlı tutulmuştur.

Siyasi ilişkiler bakımından yılın en önemli gelişmelerinden biri olarak Romanya ile Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi (YDİK) kurulmuş, böylelikle Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sırbistan'ın ardından bölgede bu düzeyde hükümetler arası ilişkilerin tesis edildiği ülke sayısı beşe çıkmıştır. Yetkililerin açıklamalarından Karadağ ve Kuzey Makedonya ile de YDİK tesis edilmesi için karşılıklı mutabakat sağlandığı ve söz konusu konseylerin yakın bir gelecekte hayata geçirileceği anlaşılmaktadır.

Türkiye ile Balkanlar arasında siyasi ilişkilerin gelişmesine paralel olarak ekonomik ilişkilerin de giderek güçlendiği görülmektedir. 2024'te ticaret hacmi, ithalat, ihracat ve doğrudan dış yatırım akışı bakımından yıllık bazda tarihteki en yüksek miktarlar kaydedilmiştir. Bu gelişme üzerinde Türkiye ve bölgedeki ilgili kurumlar arasındaki diyalog ve eş güdümün artması ve iş çevrelerinin birbirini giderek daha yakından tanımalarının etkili olduğu düşünülebilir.

⁹¹ İsmail Özdemir, "Pegasus, Bosna Hersek'in Tuzla Şehrine İlk Uçuşunu Yaptı", Anadolu Ajansı, 24 Ağustos 2024; Zeynep Duyar, Serhat Tütak ve İsmail Özdemir, "AJet İstanbul ile Bosna Hersek'in Tuzla Kenti Arasında Uçak Seferlerine Başladı", Anadolu Ajansı, 7 Ekim 2024.

⁹² Mehmet Karakaş ve Osman Nevtan Angün, "Sakarya Karasu Limanı'ndan Romanya'ya Ro-Ro Seferleri Başladı", Anadolu Ajansı, 4 Temmuz 2024.

Türkiye'nin bölgeyle ilişkilerinde son yıllarda askeri ve savunma alanındaki iş birliğinin giderek önem kazandığı göze çarpmaktadır.⁹³ 2024'teki gelişmeler bu trendin devam ettiğini göstermiştir. Balkanlardaki uluslararası barış operasyonlarına katılımını sürdüren TSK özellikle bölgenin önemli bir kriz noktası olan Kosova'da barış ve istikrara KFOR bünyesinde aktif katkı sağlamıştır. Karadeniz'deki serbest mayınların temizlenmesi için Türkiye'nin Bulgaristan ve Romanya ile kurduğu ortak görev grubu da askeri iş birliği alanında örnek bir bölgesel inisiyatif olmuştur. Türkiye'nin savunma sanayii alanında geliştirdiği yeni teknoloji ve ürünler Balkan ülkeleri tarafından ilgiyle karşılanırken Türkiye'nin bölgeye yaptığı savunma sanayii ihracatı artarak devam etmiştir.

Türkiye'nin Balkan toplumlarına sağladığı kalkınma desteği ve insani yardımlar 2024'te de sürmüştür. Türkiye'den çeşitli kurumlar bölgede eğitim, tarım-hayvancılık ve sağlık gibi alanlarda çok sayıda proje gerçekleştirmiş ve afetler karşısında bölgeye hızla yardım göndermiştir. Bütün bu faaliyetler bölgenin refahına katkıda bulunmanın yanı sıra bölge ve Türkiye halkları arasındaki bağları güçlendirmektedir. Yürütülen kamu ve kültür diplomasisi faaliyetleri ise Türkiye'nin bölgedeki görünürlük ve imajına katkıda bulunmaktadır. Türkiye'nin bölgede yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların siyasi, dini ve sivil toplum temsilcileriyle sıklıkla temaslar gerçekleştirmesi bu topluluklarla özel olarak ilgilendiğini göstermektedir.

Özetle Türkiye, Balkanlara yönelik aktif, yapıcı ve dengeli politikasını 2024'te de sürdürürken Balkan ülkeleri de Türkiye ile ilişkilerin her alanda geliştirilmesi yönünde olumlu tavır sergilemiştir. Sonuç olarak karşılıklı ilişkilerde önceki yıllarda gözlemlenen olumlu seyir 2024'te de devam etmiştir. Siyasi bakımdan bölge ülkeleriyle hiçbir kayda değer sorun yaşanmazken birçok alanda diyalog ve iş birliği ilerletilmiştir.

KRONOLOJİ

- 11 Ocak MCM Black Sea'nin kuruluş mutabakatı Türkiye, Bulgaristan ve Romanya savunma bakanları tarafından imzalandı.
- 28-31 Ocak Dışişleri Bakanı Fidan Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya'da resmi temaslarda bulundu.
- 20 Şubat Türkiye-Arnavutluk YDİK Ankara'da toplandı.

⁹³ Nedim Emin ve Mehmet Uğur Ekinci, "Boosting Influence: Türkiye's Renewed Military Activism in the Balkan", *Insight Turkey*, Cilt: 2, Sayı: 26, (2024), s. 229-254.

- 21 Mayıs Türkiye ile Romanya arasında YDİK kuruldu ve konseyin ilk toplantısı Ankara'da yapıldı.
- 31 Mayıs Ankara'yı ziyaret eden Kosova Başbakanı Albin Kurti, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kabul edildi.
- 29 Haziran Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan Üçlü Danışma Mekanizması Dışışleri Bakanları Toplantısı Dubrovnik'te gerçekleştirildi.
- 30 Ağustos Dışışleri Bakanı Fidan Slovenya'da resmi temaslarda bulundu.
- 5-6 Eylül Dışışleri Bakanı Fidan Kuzey Makedonya ve Kosova'da resmi temaslarda bulundu.
- 10 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan Arnavutluk'u ziyaret etti. Türkiye-Arnavutluk YDİK'nin ikinci toplantısı Tiran'da yapıldı.
- 11 Ekim Cumhurbaşkanı Erdoğan Sırbistan'ı ziyaret etti. Türkiye-Arnavutluk YDİK'nin dördüncü toplantısı Belgrad'da yapıldı.
- 2 Aralık Cumhurbaşkanı Erdoğan Karadağlı mevkidaşı Jakov Milatovi'ci Ankara'da kabul etti.

TÜRKİYE'NİN DOĞU ASYA POLİTİKASI 2024

HÜSNA TAŞ YETİM

Doç. Dr., Ankara Medipol Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Türkiye son yıllarda dış politikasında çok taraflı bir yaklaşım benimseyerek Asya Pasifik bölgesine yönelik stratejik hamlelerini hızlandırmıştır. Bu kapsamda öne çıkan en önemli girişim 2019'da başlatılan “Asya Yeniden” (Asia Anew) stratejisi¹ olmuştur. Türkiye'nin Asya ülkeleriyle ilişkilerini yeniden yapılandırmayı ve bölgedeki varlığını artırmayı hedefleyen kapsamlı bir dış politika vizyonu sunan bu girişim ekonomik ortaklıkları derinleştirme, diplomatik bağları çeşitlendirme ve kültürel ilişkileri güçlendirme gibi çok boyutlu hedeflere dayanmaktadır.

2024, Türkiye'nin bu girişimini somut iş birlikleriyle destekleyerek Doğu Asya bölgesinde daha etkin bir rol üstlendiği bir dönüm noktası olmuştur. Tür-

¹ “Yeniden Asya Girişimi”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/yeniden-asya-girisimi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

kiye yıl boyunca Çin, Japonya, Güney Kore ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ülkeleriyle ticaret ve teknoloji transferi alanlarında önemli anlaşmalar imzalayarak bölgeyle ekonomik bağlarını güçlendirmiştir. Çin ile ilişkilerde Kuşak-Yol Girişimi (Belt and Road Initiative, BRI) projeleri belirleyici rol oynamıştır. Türkiye, BRI kapsamında altyapı projelerinde Çin ile iş birliği yaparak lojistik ve enerji alanlarında stratejik ortaklıklar geliştirmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2024'te 48 milyar doları aşarak rekor seviyelere yükselmiştir. Türkiye'nin Çin ile teknoloji transferi, yapay zeka (YZ), 5G altyapısı ve yenilenebilir enerji projeleri gibi alanlarda ortaklıklar geliştirmesi ekonomik ilişkilerin çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Bu süreçte Türkiye, Çin ile ilişkilerini ticaretle sınırlı tutmayıp daha geniş bir stratejik bağlama oturtmuştur.

Japonya ile ilişkilerde enerji güvenliği ve teknoloji iş birlikleri öne çıkmıştır. Sinop Nükleer Güç Santrali (NGS) projesi Japon teknolojisiyle yeniden gündeme alınmış ve iki ülke arasındaki enerji ortaklığının derinleşmesine olanak tanımıştır. Ayrıca Japonya'nın özellikle otomotiv, elektronik ve yenilenebilir enerji sektörlerinde Türkiye'ye yönelik yatırımları artış göstermiştir. Kültürel diplomasi alanında düzenlenen Türk-Japon Dostluk Günü etkinlikleri ve öğrenci değişim programlarının genişletilmesi ise iki ülke halkları arasındaki bağları güçlendirmiştir.

Güney Kore ile ilişkilerde savunma sanayii ve teknoloji alanlarındaki ortaklıklar dikkat çekmiştir. Güney Kore'nin Türkiye'ye savunma sanayii ürünleri ve ileri teknoloji ekipmanları sağlaması iki ülke arasındaki stratejik iş birliğini derinleştirmiştir. Türkiye-Güney Kore Serbest Ticaret Anlaşması (STA) çerçevesinde ticaret hacmi 15 milyar dolara ulaşırken teknoloji firmalarının Türkiye'de araştırma-geliştirme (Ar-Ge) merkezleri kurması, YZ ve yarı iletken teknolojileri alanlarında iş birliklerinin geliştirilmesi ilişkilerin çok boyutlu yapıya kavuştuğunu göstermektedir.

ASEAN ülkeleriyle ilişkilerde ticaret ve kültürel diplomasi ön planda yer almıştır. Türkiye, ASEAN ile STA müzakerelerine başlamış ve bu süreçte Malezya, Endonezya ve Tayland gibi ülkelerle ticaret hacmini artırmıştır. Türk Hava Yolları'nın (THY) ASEAN bölgesine yönelik uçuşlarını artırması turizm sektöründeki iş birliklerini güçlendirmiş ve ASEAN ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayısında da önemli artış yaşanmıştır. Kültürel etkinlikler ve öğrenci değişim programları da Türkiye'nin ASEAN ülkeleriyle yumuşak güç stratejisini pekiştirmiştir.

Kuzey Kore ile ilişkilerde ise Türkiye daha sınırlı bir diplomatik çerçeve benimsemiştir. Nükleer program ve bölgesel güvenlik sorunları bağlamında uluslararası toplumla uyumlu bir tutum sergileyen Türkiye, Kuzey Kore ile ekonomik veya ticari bağlar geliştirmemiştir. Ancak bölgesel istikrarın korunması amacıyla diyalog kanallarını açık tutmuş ve barışçıl çözümlere yönelik çabaları desteklemiştir.

Özetle 2024, Türkiye'nin Doğu Asya ile ilişkilerinde ekonomik, diplomatik ve kültürel bağlarını güçlendirdiği, çok boyutlu iş birliklerini derinleştirdiği bir yıl olmuştur. Gelecek yıllarda Türkiye'nin Doğu Asya ile ilişkilerinde ticaret hacminin genişletilmesi; YZ, dijital dönüşüm ve yenilenebilir enerji gibi stratejik sektörlerde iş birliklerinin artırılması ve kültürel bağların güçlendirilmesi gibi hedefler doğrultusunda ilerleme kaydetmesi beklenmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Asya Yeniden girişiminin uzun vadeli stratejik hedeflerini desteklemeye devam etmesi ve Asya Pasifik bölgesindeki etkisini artırması beklenmektedir.

ÇİN İLE İLİŞKİLER

2024, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin ekonomik, diplomatik, kültürel ve teknolojik alanlarda önemli ilerlemeler kaydettiği bir yıl olarak öne çıkmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler büyük ölçüde karşılıklı ekonomik çıkarlar ve bölgesel istikrar çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye, Çin'in küresel ölçekli BRI projesi kapsamında stratejik bir ortak olarak konumunu güçlendirirken Çin de Türkiye'nin enerji, ulaşım ve altyapı projelerine yönelik yatırımlarını artırmıştır. Bununla birlikte 2024 iki ülke arasında zaman zaman diplomatik hassasiyetlerin de gündeme geldiği bir yıl olmuştur.

2024'te Türkiye ve Çin arasındaki ticaret hacmi dikkat çekici bir artış göstererek 48 milyar doları aşmıştır. Özellikle Türkiye'nin Çin'e gerçekleştirdiği ihracat tarım ürünleri, madenler, gıda ve savunma sanayii gibi sektörlerde önemli bir yükseliş göstermiştir.² Türkiye 2024 boyunca Çin'den 44,935 milyar dolarlık (1,587 trilyon Türk lirası) ürün sipariş etmiştir. Bunun yanında Çin'den Türkiye'ye yapılan ithalat artmış, özellikle elektronik, teknoloji ve enerji ekipmanları gibi sektörlerdeki ticaret yoğunlaşmıştır. Bu ticari ilişkiler

² "Ekonomik Görünüm Aralık 2024", T.C. Ticaret Bakanlığı, 7 Ocak 2025, <https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/Ekonomik%20Görünüm%202024%20Aralık.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

iki ülkenin de karşılıklı ekonomik bağımlılığını artırmış ve uzun vadeli iş birliğine yönelik güçlü bir temel oluşturmuştur.³ Türkiye'nin ihracatındaki bu çeőitlenme ekonomik ilişkilerin derinleőtini ve daha stratejik bir boyuta taőındıđını ortaya koymaktadır.

Ankara-Pekin ilişkilerinde 2024'te ön plana çıkan bir diğer önemli gelişme teknoloji alanındaki iş birlikleri olmuştur. Çin'in önde gelen teknoloji Şirketleri Huawei ve ZTE, Türkiye'de 5G altyapısı, YZ ve akıllı Şehir projeleri gibi yenilikçi alanlarda aktif bir Şekilde yer almıştır. Türkiye bu projelerde teknoloji transferi ve altyapı modernizasyonu sağlarken Çin de küresel teknolojik etkisini artırmak için Türkiye'yi stratejik bir ortak olarak değerlendirmiştir.⁴ Bu iş birliği Türkiye'nin dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırırken Çin'in teknolojik bilgi birikiminin yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerji ve lojistik altyapı gibi stratejik sektörlerde imzalanan yeni anlaşmalar iki ülke iş birliğini daha da çeşitlendirmiştir.⁵

Türkiye bu yıl Çin'in BRI kapsamındaki Orta Koridor Projesi'nde önemli bir geçiş noktası olarak konumunu güçlendirmiştir. Marmaray ve Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı gibi büyük altyapı projeleri bu iş birliğinin somut göstergeleri olarak öne çıkmıştır. İki ülke arasında yapılan demir yolu taşımacılığı modernizasyonu çalışmaları lojistik sürelerini önemli ölçüde kısaltmıő ve ticaretin daha verimli bir Şekilde gerçekleőtirilmesine olanak tanımıştır. Ayrıca lojistik merkezlerin geliştirilmesine yönelik ortak projeler Türkiye'nin bölgesel lojistik merkezi olma hedefini de desteklemiştir.⁶ Yakın dönemde yapılması planlanan çeşitli etkinliklerin de iki ülke ticari ilişkilerine olumlu yansımaları beklenmektedir.⁷

2024, Türkiye ile Çin arasında kültürel ve eğitim alanlarında da iş birliğinin arttığı bir dönem olmuştur. Her iki ülkede düzenlenen kültür haf-

³ Berire Paker, "Türkiye-Çin İlişkileri Birbiri Ardına Yapılan Ziyaretlerle Derinleőtiyor", Anadolu Ajansı, 21 Haziran 2024.

⁴ "Türkiye ve Çin İş Dünyası Dijital Dönüőümün Geleceği için İstanbul'da Buluştu", Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-ve-cin-is-dunyasi-dijital-donumun-gelecegi-icin-istanbul-da-bulustu>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

⁵ Emre Aytekin, "Türkiye, Çin ile Küresel Tedarik Zincirlerinde İşbirliği Arayışında", Anadolu Ajansı, 27 Kasım 2024.

⁶ "Çin, 2024 Yılında Teknoloji ve İnovasyon Alanında Yeni Bir Dönüm Noktasına Ulaştı", BRI, 1 Ocak 2025, <https://www.kusakveyol.org/cin-2024-yilinda-teknoloji-ve-inovasyon-alaninda-yeni-bir-donum-noktasina-ulasti>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

⁷ Paker, "Türkiye-Çin İlişkileri Birbiri Ardına Yapılan Ziyaretlerle Derinleőtiyor".

talari, sergiler, konserler ve film festivalleri halklar arasındaki kültürel bağları güçlendirmiştir. Pekin ve İstanbul'da düzenlenen karşılıklı etkinlikler kültürel diplomasiye katkıda bulunmuş ve ortak anlayışın derinleşmesini sağlamıştır. Ayrıca iki ülkenin üniversiteleri arasında yeni iş birliği anlaşmaları imzalanmış, öğrenci değişim programları genişletilmiş ve Türk üniversitelerinde Çince dil eğitimi ile Çin kültürüne yönelik akademik çalışmalar artmıştır. Bu durum iki ülke arasındaki eğitim iş birliğinin daha da kurumsallaştığını göstermektedir.⁸

Diplomatik alanda ise geçen yıllarda olduğu gibi 2024'te de Türkiye'den bakan düzeyinde birbiri ardına yapılan ziyaretlerde siyasetten diplomasiye, enerjiden ticarete kadar birçok alandaki ilişkilerin değerlendirilmesi yeni iş birliği alanları oluşturmuştur. Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kacır Ocak'ta Çin'de temaslarda bulunurken hemen ardından Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar ve Haziran'ın başında Dışişleri Bakanı Fidan bu ülkeye giderek üst düzey görüşmeler yapmıştır. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi Başkan Yardımcısı Bekir Polat öncülüğündeki bir heyet de Çinli yatırımcılar ve kurumlarla yatırımlar ve tedarik zincirlerinde iş birliği olanaklarını ele alan Pekin'de düzenlenen Çin Uluslararası Tedarik Zinciri Fuarı'na katılmıştır.⁹ Ayrıca iki ülke Suriye, Ortadoğu ve Orta Asya gibi bölgesel meselelerde de ortak çıkarlarını korumak adına iş birliğini artırmıştır. Türkiye, Çin'in uluslararası platformlarda daha aktif bir rol oynamasını desteklerken Çin de Türkiye'nin bölgesel liderlik girişimlerine olumlu yaklaşmıştır. Ancak Uygur Türkleri konusu iki ülke arasındaki ilişkilerde hassas bir mesele olarak kalmaya devam etmiştir. Türkiye insan hakları konusundaki hassasiyetini korurken bu konunun iki ülke arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkileri olumsuz etkilememesi adına diyalog mekanizmaları kurulmuştur.¹⁰ Bu durum ikili ilişkilerde denge politikasını sürdürme çabalarını ortaya koymaktadır.

⁸ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi ile Ortak Basın Toplantısı", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Haziran 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-cin-disisleri-bakani-wang-yi-ile-ortak-basin-toplantisi-4-6-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

⁹ Aytekin, "Türkiye, Çin ile Küresel Tedarik Zincirlerinde İşbirliği Arayışında".

¹⁰ Mahmut Hamsici, "Çin'in Türkiye'deki Varlığı Artıyor mu, Uygur Meselesi Gündemden Düştü mü?", BBC Türkçe, 20 Ağustos 2024.

2024'te Türkiye ve Çin arasındaki stratejik ortaklığın derinleştiği bir başka önemli alan savunma sanayii ve teknoloji iş birlikleri olmuştur. İki ũlke savunma sanayii alanında teknoloji transferi ve ortak ũretim gibi konularda gŕrŐşmeler gerçekteŐirmiŐtir. Ayrıca yenilenebilir enerji, YZ ve 5G altyapısı gibi ileri teknoloji alanlarında iş birliği projeleri de hayata geçirilmiiŐtir.¹¹ Bu projeler Türkiye'nin teknolojik kapasitesini artırırken Çin'in uluslararası teknoloji pazarındaki etkinliğini genişletmesine olanak tanımaktadır.¹²

Sonuç olarak 2024, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin dengeli bir ũekilde ilerlediği, ekonomik ve diplomatik iş birliklerinin güçlendiği bir sũreç olmuştur. İki ũlke karşılıklı ekonomik çıkarlarını ve bölgesel istikrarı gözeterek iş birliklerini çeŐitlendirmiiŐ ve güçlendirmiiŐtir. Ancak Uygur Türkleri meselesi gibi hassas konuların diyalog yoluyla ele alınması gerektiği gŕrŕlmüŐtür. Türkiye insan hakları konusundaki duruşunu korurken Çin ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini dengeli bir ũekilde sũrdürme çabalarını devam ettirmiiŐtir. Bu durum Ankara-Pekin ilişkilerinin çok boyutlu yapıya sahip olduğunu bir kez daha göstermektedir.

JAPONYA İLE İLİŞKİLER

2024, Türkiye ve Japonya arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyinde güçlendiği ve iki ũlkenin çeşitli alanlarda önemli iş birliklerine imza attığı bir dönem olmuştur. Özellikle enerji, teknoloji ve altyapı projelerinde derinleşen iş birliği iki ũlkenin ortak çıkarlar çerçevesinde daha güçlü bir ilişki kurmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler her iki ũlkenin de karşılıklı ekonomik ve diplomatik hedeflerini destekleyen bir iş birliği modeli oluşturduğunu göstermektedir. Japonya'nın Türkiye'yi Ortadoğu, Avrupa ve Kuzey Afrika'ya açılan stratejik bir ortak olarak değerlendirmesi ilişkilerin uzun vadeli bir perspektif kazanmasına katkı sağlamıştır.

2024, Türkiye ve Japonya arasında enerji alanındaki iş birliklerinin yeniden ivme kazandığı bir dönem olmuştur. İki ũlke, nükleer enerji projeleri

¹¹ "Huawei Türkiye İŞ Ortakları Zirvesi 2024 İstanbul'da GerçekteŐirildi", Huawei, 21 Ekim 2024, <https://www.huawei.com/tr/news/tr/2024/huawei-turkiye-is-ortaklari-zirvesi-2024-istanbulda-gerceklestirildi>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

¹² "Türkiye, 2030 Yılına Kadar 100 Bin Teknoloji Girişimi Hedefliyor (Çin)", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletiiŐim Başkanlığı, 12 Aralık 2024, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiye-2030-yilina-kadar-100-bin-teknoloji-girisimi-hedefliyor-cin, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

başta olmak üzere enerji güvenliği konusunda stratejik ortaklıklarını geliştirmiştir. Sinop NGS projesi Japon teknolojisinin kullanılması planlanarak yeniden gündeme alınmıştır. Bu proje Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırma hedefiyle uyumlu olarak değerlendirilmiş ve Japonya'nın ileri teknoloji birikimini Türkiye'ye aktarma çabalarını yansıtmıştır.¹³ Nükleer enerji iş birliği yalnızca Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılamakla sınırlı kalmamış aynı zamanda Japonya'nın küresel enerji projelerindeki etkisini artırma stratejisiyle de örtüşmüştür. Bu ortaklık Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına bağımlılığını azaltmayı ve enerji sektöründe daha sürdürülebilir bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Ayrıca Japonya'nın enerji projelerinde sağladığı teknoloji transferi ve bilgi birikimi Türkiye'nin enerji altyapısının modernizasyonuna da katkıda bulunmuştur.¹⁴

2024'te Türkiye ve Japonya arasındaki ekonomik ilişkiler ticaret ve yatırımlar alanında kayda değer bir gelişme göstermiştir.¹⁵ Ticaret hacmi açısından bakıldığında Türkiye'nin Japonya'ya gerçekleştirdiği ihracatın çeşitlendiği ve tarım ürünleri, madenler ve tekstil gibi sektörlerde artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Buna karşılık Japonya'dan yapılan ithalat ise yüksek teknoloji ürünleri, elektronik cihazlar ve otomotiv yedek parçaları gibi alanlarda yoğunlaşmıştır.¹⁶ Bunun yanı sıra Japonya, Türkiye'ye yönelik yatırımlarını artırmış ve özellikle otomotiv, elektronik ve teknoloji sektörlerinde yeni iş birliği fırsatları doğmuştur. Japon otomotiv devleri Türkiye'yi hem üretim hem de lojistik merkezlerinden biri olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin Avrupa ve Ortadoğu'ya açılan stratejik konumu Japonya'nın bu bölgelerdeki pazar payını artırmasına olanak sağlamıştır.¹⁷ Elektronik

¹³ "Sinop Nükleer Santrali: Nükleer Tesislerin Yetkilendirilmesi", Nükleer Düzenleme Kurulu, <https://www.ndk.gov.tr/sinop-nukleer-santrali>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

¹⁴ Serap Doğan ve Muhammet Tarhan, "İstanbul'da, Japonya ile Türkiye Diplomatik İlişkilerinin Tesisinin 100. Yıldönümü Töreni Düzenlendi", Anadolu Ajansı, 29 Eylül 2024.

¹⁵ "Türkiye-Japonya Ticari ve Ekonomik İlişkileri", Dünya Türk İş Konseyi, <https://dtik.org.tr/DC/Editor/File/Raporlar/Turkiye-%20Japonya%20Ticari%20ve%20Ekonomik%20Ilişkileri.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

¹⁶ "DEİK, 27. Japonya-Türkiye İş Konseyi Ortak Toplantısı'nı Tokyo'da Gerçekleştirdi", Anadolu Ajansı, 18 Ekim 2024.

¹⁷ "Japonya'dan Türkiye'ye Yeni Yatırımlar Yolda", Dış İlişkiler Konseyi, <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-japonya-dan-turkiye-ye-yeni-yatirimlar-yolda>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025); "Japon Firma Dorak Ortaklığıyla Türkiye'de Otel Yatırımları Yapıyor", Turizm Gazetesi, 18 Kasım 2024, <https://www.turizm gazetesi.com/haber/japon-firma-dorak-ortakligiyla-turkiye-de-otel-yatirimlari-yapiyor/88158>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

sektöründe ise Japon firmaları Türkiye'deki teknoloji yatırımlarını genişleterek yerel üretim kapasitelerini artırmıştır. Temmuz'da dünyanın en büyük yüzer elektrik santrali filosuna sahip olan Karadeniz Holding, Japon MOL ile enerji gemisi üretimine başlamıştır.¹⁸ Bu yatırımlar Türkiye'nin dijital dönüşüm hedeflerine katkıda bulunurken Japonya'nın da Türkiye pazarındaki etkisini güçlendirmiştir.

2024, Türkiye ve Japonya arasındaki kültürel bağların da güçlendiği bir yıl olarak öne çıkmıştır. Eğitim alanında iki ülke arasındaki iş birlikleri artmış, öğrenci değişim programları genişletilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'den Japonya'ya ve Japonya'dan Türkiye'ye giden öğrenci sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır. Ayrıca Türk üniversitelerinde Japon dili ve kültürüne yönelik programların sayısının artması iki ülke arasındaki akademik iş birliklerini desteklemiştir. Kültürel diplomasi bağlamında 2024'te düzenlenen Türk-Japon Dostluk Günü etkinlikleri halklar arasındaki kültürel alışveriŐi artırmıştır. Japonya'da düzenlenen Türk kültür festivalleri Türk mutfağı, geleneksel sanatlar ve halk müziği gibi unsurları Japon toplumuna tanıtırken Türkiye'de düzenlenen Japon festivalleri de Japon kültürünün Türk toplumdaki bilinirliğini artırmıştır.¹⁹ Bu kapsamda Japonya Velihaht Prensi Akshino Fumihito ve Prenses Kiko, Türkiye-Japonya diplomatik ilişkilerinin tesisinin 100. yıl dönümü sebebiyle Türkiye'ye gerçekleştirdikleri ziyaret kapsamında İstanbul'da sosyal ve kültürel etkinliklere de katılmış ve Kırşehir'in Kaman ilçesinde çalışmaları Türk ve Japon arkeologlar tarafından ortaklaŐa yürütölen Kalehöyük kazı alanında incelemelerde bulunmuştur.²⁰ Bu etkinlikler iki ülke arasındaki kültürel bağları güçlendiren önemli platformlar olarak dikkat çekmiştir.

Yıl içerisinde ayrıca turizm alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Japonya Ulusal Turizm Örgütü (Japan National Tourism Organization, JNTO) 2024'ün ilk yarısında Türkiye'den Japonya'ya giden ziyaretçi sayısında yıldan yıla önemli bir artış kaydedildiğini açıklamıştır. Bunun yanı sıra Japon turizm devi HIS ve Türkiye'nin en büyük beş turizmcisinden biri olan Dorak

¹⁸ Gülşen Çağatay, "Karadeniz Holding, Japon MOL ile Enerji Gemisi Üretimine Başladı", Anadolu Ajansı, 8 Temmuz 2024.

¹⁹ "Türk-Japon Dostluk Günü Etkinlikleri", Japonya İstanbul Başkonsolosluğu, 20 Eylül 2024, https://www.istanbul.tr.emb-japan.go.jp/itpr_ja/IJW2024.html, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

²⁰ "Japonya'dan Türkiye'ye Üst Düzey Ziyaret", TRT Haber, 4 Aralık 2024.

Holding 60 milyon dolarlık yatırımla Kasım'da Cappadocia Marriott otelini hizmete açmıştır.²¹

Sonuç olarak 2024, Türkiye ve Japonya arasındaki ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyine taşındığı ve iş birliğinin çeşitli alanlarda derinleştiği bir dönem olmuştur. Enerji, ticaret ve kültürel diplomasi gibi alanlarda gerçekleştirilen iş birlikleri iki ülkenin ortak hedefleri doğrultusunda somut sonuçlar üretmiştir. Sinop NGS projesi gibi stratejik enerji projeleri Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırırken Japonya'nın uluslararası enerji projelerindeki etkisini güçlendirmiştir. Ticaret ve yatırımlar alanında kaydedilen ilerlemeler iki ülkenin ekonomik bağlarını güçlendirmiş ve Türkiye'nin Japonya ile olan ticaret hacminin çeşitlenmesine olanak tanımıştır. Kültürel diplomasi faaliyetleri ise halklar arasındaki bağları güçlendiren önemli adımlar olmuştur. Bu gelişmeler iki ülkenin ortak çıkarlarını destekleyen uzun vadeli bir iş birliği modeli oluşturduğunu göstermektedir. İki ülkenin karşılıklı olarak stratejik öneme sahip coğrafyalardaki etkinliğini artırma çabaları ilişkilerin sürdürülebilir bir zeminde ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Japonya, Türkiye'yi Ortadoğu ve Avrupa pazarlarına açılan stratejik bir ortak olarak görmeye devam etmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu Japonya'nın bu bölgelerdeki ekonomik ve diplomatik etkisini artırma hedeflerini destekleyen bir avantaj sunmaktadır. Türkiye ise Japonya'yı teknoloji transferi ve yatırımlar yoluyla ekonomik kalkınmasını destekleyen önemli bir ortak olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki iş birliği sadece ikili düzeyde değil aynı zamanda bölgesel ve küresel düzeylerde de stratejik bir öneme sahiptir. İki ülkenin küresel ticaret sistemine entegre olma hedefleri ortak projelerle desteklenmiş ve ilişkilerin sürdürülebilir bir zeminde ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Buna binaen 2024, Türkiye-Japonya ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir ve bu ilişkilerin gelecekte daha da güçlenmesi beklenmektedir.

GÜNEY KORE İLE İLİŞKİLER

Türkiye ve Güney Kore arasındaki ilişkiler 1950 Kore Savaşı'na dayanan tarihsel bir dostluk zeminine sahiptir. 1950'lerde Kore Savaşı'nda Türk asker-

²¹ Özlem Aydın Ayyavacı, "Japonya'dan Türkiye'ye En Büyük Turizm Yatırımı", Capital, 19 Kasım 2024, <https://www.capital.com.tr/haberler/tum-haberler/japonyadan-turkiyeye-en-buyuk-turizm-yatirimi>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

lerinin Güney Kore'ye verdiği destek iki ÷lke arasındaki ilişkilerin temellerini oluşturmuştur.²² Bu tarihsel bağ 2024'te iki ÷lkenin ortak projeler, savunma, ticaret ve teknoloji gibi stratejik alanlarda geliştirilen iş birlikleriyle daha ileri bir boyuta taşınmıştır.

Savunma sanayii 2024'te iki ÷lke arasındaki iş birliğinin en dikkat çekici alanlarından biri olmuştur. Güney Kore, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) için yeni nesil teknolojiler ve savunma ekipmanları tedarik etmiştir.²³ Özellikle zırhlı araçlar, hava savunma sistemleri ve denizaltı teknolojileri gibi stratejik alanlarda yapılan iş birlikleri Türkiye'nin savunma kapasitesini artırmaya yönelik önemli adımlar arasında yer almıştır. Güney Kore, Türkiye'ye teknoloji transferi sağlayarak Türk savunma sanayiinin yerleŐtirilmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle insansız hava araçları (İHA) ve otonom savunma sistemleri gibi ileri teknoloji alanlarında geliştirilen ortak projeler Türkiye'nin bölgesel savunma gücünü artırma hedefleriyle uyumlu bir şekilde ilerlemiştir. Güney Kore'nin savunma sanayiindeki teknolojik birikimi Türkiye'nin bu alandaki bağımsızlık hedeflerini desteklemiş ve iki ÷lke arasındaki stratejik ortaklığı pekiştirmiştir.²⁴ Bu iş birliği savunma sanayiinin yanında iki ÷lke arasındaki diplomatik ve stratejik ilişkilerin derinleşmesine de zemin hazırlamıştır.²⁵

Türkiye ve Güney Kore arasındaki ekonomik ilişkiler 2024'te STA çerçevesinde büyük bir ivme kazanmıştır. İki ÷lke arasındaki ticaret hacmi 15 milyar dolara ulaşarak rekor bir seviyeye çıkmıştır. Türkiye, Güney Kore'den özellikle otomotiv, elektronik ve beyaz eŐya sektörlerinde büyük miktarda ithalat yapmıştır. Güney Kore'nin dünyaca ünlü otomotiv markalarının Türkiye'deki pazar payını artırması bu alandaki ticaretin büyümesine önemli kat-

²² "Türkiye-Güney Kore Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-guney-kore-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

²³ "2024-2028 Savunma Sanayii Sektörel Strateji Dokümanı", T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı, https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/F_20240917164305314800.pdf, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

²⁴ "İKV'den AB'nin Güney Kore ile Güvenlik ve Savunma Ortaklığı'na İlişkin Bilgi Notu", İktisadi Kalkınma Vakfı, 11 Kasım 2024, https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=8905&cid=9214, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025); OĞuzhan KarakuŐ, "Güney Kore, KADEX 2024 Fuarında Yeni Lazer Silah Sistemini Sergiledi", Savunma TR, 12 Ekim 2024, <https://www.savunmatr.com/guney-kore-kadex24de-yeni-lazer-silahini-sergil>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

²⁵ Faruk Hanedar, "Milli Savunma Bakan Yardımcısı Alpay, Güney Kore'nin Başkenti Seul'de Temaslarda Bulundu", Anadolu Ajansı, 11 Eylül 2024.

kıda bulunmuştur.²⁶ İhracat tarafında ise Türkiye, Güney Kore'ye madenler, tekstil ürünleri, tarım ürünleri ve savunma sanayii ekipmanları ihraç ederek ticaret hacmini çeşitlendirmiştir. Güney Kore'nin Türkiye'deki doğrudan yatırımları da artış göstermiştir. Özellikle enerji, altyapı ve teknoloji sektörlerindeki yatırımlar iki ülke arasındaki ekonomik bağları daha da güçlendirmiştir. Güney Kore'nin Türkiye'de yeni fabrikalar kurması ve Türk firmalarıyla ortak girişimler başlatması iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin sürdürülebilir bir zemine oturmasını sağlamıştır.²⁷

2024, Türkiye ve Güney Kore'nin teknoloji alanındaki iş birliklerini genişlettiği bir yıl olmuştur. Güney Kore'nin önde gelen teknoloji firmaları Türkiye'de Ar-Ge merkezleri açarak ortak projelere imza atmıştır. YZ, yarı iletken teknolojileri ve dijital dönüşüm gibi stratejik alanlarda geliştirilen iş birlikleri Türkiye'nin teknolojik kapasitesini artırmaya yönelik önemli adımlar arasında yer almıştır.²⁸ Güney Kore'nin teknoloji sektöründeki bilgi birikimi Türkiye'nin dijital dönüşüm süreçlerine büyük katkı sağlamıştır. İki ülke arasında YZ tabanlı yazılım geliştirme, 5G altyapısı ve yenilenebilir enerji teknolojileri gibi alanlarda yapılan ortak çalışmalar hem ekonomik hem de teknolojik ilişkilerin derinleşmesine olanak tanımıştır. Ayrıca Türk üniversiteleri ve Güney Koreli teknoloji firmaları arasında geliştirilen iş birlikleri genç yeteneklerin bu alanlarda yetişmesine katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak 2024, Türkiye ve Güney Kore arasındaki ilişkilerin çok boyutlu bir şekilde derinleştiği bir yıl olarak öne çıkmıştır. Savunma sanayii, ticaret ve teknoloji gibi stratejik alanlarda geliştirilen iş birlikleri iki ülkenin karşılıklı çıkarlarını desteklemiştir. Güney Kore'nin savunma sanayiinde Türkiye'ye sağladığı teknolojik katkılar ve ticaret hacmindeki artış ilişkilerin sürdürülebilir bir zemine oturmasını sağlamıştır. Ayrıca teknoloji ve inovasyon alanında gerçekleştirilen ortak projeler Türkiye'nin dijital dönüşüm hedeflerini desteklemiş ve iki ülke arasındaki ekonomik bağları güçlendirmiştir.

²⁶ "Türkiye ve Güney Kore Kan Kardeşliğini Daha Güçlü Bir Ekonomik Ortaklığa Dönüştürmek için Öneriler", DEİK, (Kasım 2017), https://www.deik.org.tr/uploads/turkiye_guney_kore_oneriler_eylul_2017.pdf, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

²⁷ "Türkiye-Kore İş Konseyi", DEİK, <https://www.deik.org.tr/turkiye-asya-pasifik-is-konseyle-ri-turkiye-kore-is-konseyi?pm=&sm=etkinlikler>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

²⁸ Hanedar, "Milli Savunma Bakan Yardımcısı Alpay, Güney Kore'nin Başkenti Seul'de Temaslarda Bulundu".

KUZEY KORE İLE İLİŞKİLER

2024'te Türkiye'nin Kuzey Kore ile ilişkileri Güney Kore ile derinleşen stratejik ortaklık düzeyine kıyasla sınırlı bir çerçevede ilerlemiştir.²⁹ Bu ilişkiler büyük ölçüde diplomatik diyalogların sürdürülmesi, bölgesel barış ve istikrarın korunmasına yönelik uluslararası çabalar doğrultusunda őkillenmiŐtir. Türkiye, Kuzey Kore'nin nükleer programı ve bölgesel güvenlik tehditleri konusunda uluslararası toplumun politikalarına paralel bir tutum benimsemiş ve bu kapsamda Kuzey Kore ile ekonomik veya ticari bir ilişki kurmamıŐtır. Ancak diplomatik temasların devam ettirilmesi öncelikli bir konu olarak ele alınmıştır.³⁰

Türkiye, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararlarına uygun őkilde Kuzey Kore'ye yönelik yaptırımları eksiksiz uygulamış ve nükleer silah geliştirme faaliyetlerine karşı uluslararası yaptırımları desteklemiştir. Bununla birlikte Kore Yarımadası'ndaki gerilimin barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğini savunarak diyalog mekanizmalarının iŐletilmesini teşvik etmiştir. Bu yaklaşım Türkiye'nin hem bölgesel hem de uluslararası güvenlik rejiminin güçlendirilmesine katkı sağlama amacını yansıtmaktadır.³¹

Ankara, uluslararası platformlarda nükleer silahsızlanma konusunda aktif bir tutum sergileyerek barışçıl çözümlere dayalı bir politika benimsemiştir. 2024 boyunca Kuzey Kore ile sınırlı düzeyde sürdürülen diplomatik temasların temel amacı Kore Yarımadası'ndaki gerilimi azaltmak ve barışçıl çözüm süreçlerine destek olmaktır. Türkiye, taraflar arasındaki diyalog kanallarının açık tutulmasını vurgulamış ve uluslararası toplum ile Kuzey Kore arasında müzakerelerin yeniden canlandırılmasını desteklemiştir. Bu diplomatik çabalar Türkiye'nin küresel düzeyde barış ve istikrara katkı sağlayan bir aktör olarak konumunu güçlendirmiştir.

Türkiye'nin Kuzey Kore ile ilişkilerindeki bu sınırlı yaklaşım Güney Kore ile derinleşen stratejik iş birliğiyle dengelenmiŐtir. Güney Kore ile savunma sanayii, teknoloji ve ticaret gibi alanlarda kapsamlı iş birlikleri geliştiren Türkiye, Kuzey Kore ile ilişkilerini barış ve istikrar odaklı bir düzeyde sürdür-

²⁹ "Türkiye-Kuzey Kore Siyasi İlişkileri", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kuzey-kore-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

³⁰ Mustafa KeleŐ, "Kuzey Kore'ye Yeni BM Yaptırımları Oy Birliğiyle Kabul Edildi", Anadolu Ajansı, 2 Mart 2016.

³¹ "Kuzey Kore'ye En Sert Yaptırım", Aljazeera Türk, 2 Mart 2016.

müştür. Bu durum Türkiye'nin uluslararası hukuk ilkelerine bağlı, dengeli ve tarafsız bir dış politika izleme kararlılığını göstermektedir.

Gelecekte Kuzey Kore'nin uluslararası topluma yeniden entegre olması durumunda Türkiye'nin bu ülkeyle ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması mümkündür. Ancak 2024 itibarıyla Türkiye'nin Kuzey Kore ile ilişkileri bölgesel istikrarın korunması ve nükleer silahsızlanma hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Türkiye'nin Kore Yarımadası'ndaki barışçıl ve dengeli duruşu bölgesel güvenlik ve istikrar çabalarına katkı sağlamaya devam edecektir.

ASEAN İLE İLİŞKİLER

ASEAN ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler Türkiye'nin 2019'da başladığı Asya Yeniden girişiminin önemli bir ayağı olarak öne çıkmıştır. Özellikle ASEAN üyesi Malezya, Endonezya, Tayland, Singapur ve Vietnam gibi ülkeler Türkiye'nin Asya Pasifik bölgesindeki çok yönlü dış politikasında stratejik bir konuma sahiptir. 2024, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinde kayda değer ilerlemelerin yaşandığı ve bu ilişkilerin ekonomik, diplomatik ve kültürel boyutlarda güçlendiği bir dönem olmuştur.³² Türkiye bu ülkelerle ekonomik iş birliğini artırmaya yönelik önemli adımlar atmış, kültürel diplomasi yoluyla halklar arasındaki bağları güçlendirmiş ve turizm sektöründe dikkat çekici ilerlemeler kaydetmiştir.

2024'te Türkiye, ASEAN ülkeleriyle ekonomik iş birliğini genişletmek için önemli adımlar atmıştır. Türkiye ile ASEAN arasında STA müzakerelerinin başlatılması taraflar arasındaki ticaret hacminin artırılması için stratejik bir zemin oluşturmuştur.³³ Türkiye'nin ASEAN ülkeleriyle olan ticaret hacmi bu yıl 10 milyar doların üzerinde bir artış gösterirken Malezya, Endonezya ve Tayland gibi ülkelerle yapılan yeni ticaret anlaşmaları³⁴ ekonomik ilişkilerin çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur. ASEAN ülkeleri, Türkiye için hem ihracat pazarları hem de yatırım ortaklıkları açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Türkiye, ASEAN ülkelerine yönelik ihracatını özellikle gıda, tarım

³² “Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/guneydogu-asya-ulkeleri-birligi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

³³ “Yürürlükte Bulunan STA'lar”, T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

³⁴ “Türkiye ile Malezya Hükümeti Serbest Ticaret Anlaşması Yönetmeliği 27.12.2024”, AB Mevzuat, <https://abmevzuat.com/turkiye-ile-malezya-hukumeti-serbest-ticaret-anlasmasi-degisiklik>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

ürünleri, tekstil ve inşaat malzemeleri gibi sektörlerde artırmıştır. Buna karşılık ASEAN ülkelerinden yapılan ithalat ise elektronik ürünler, otomotiv parçaları ve enerji ekipmanları gibi yüksek katma değerli ürünlere odaklanmıŐtır. Bu ticaret ilişkileri Türkiye'nin ASEAN pazarlarına entegrasyonunu güçlendirmiş ve bölge ülkeleriyle karşılıklı ekonomik bağımlılığı artırmıştır.

ASEAN ile ekonomik ilişkiler yalnızca ticaretle sınırlı kalmamış aynı zamanda yatırım ve altyapı projelerinde de ilerleme sağlanmıştı. Türk şirketleri Endonezya ve Malezya gibi ülkelerde altyapı projelerine katılarak bölgedeki ekonomik kalkınma süreçlerine katkıda bulunmuştur. ASEAN ülkelerindeki doğrudan Türk yatırımları enerji, inşaat ve lojistik sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde ASEAN ülkelerinden Türkiye'ye yapılan yatırımlar da artış göstermiş ve özellikle yenilenebilir enerji ve teknoloji sektörlerinde ortaklıklar geliştirilmiştir.³⁵

Turizm sektörü 2024'te Türkiye ve ASEAN ülkeleri arasındaki ilişkilerde öne çıkan bir diğer alan olmuştur. Bu ülkelerden Türkiye'ye gelen turist sayısı 100 bini geçerek büyük bir artış kaydetmiştir.³⁶ ASEAN ülkelerinden gelen turistler Türkiye'nin tarihi ve kültürel zenginliklerine olan ilgiyi artırmış ve turizm sektöründe yeni fırsatlar oluşturmuştur. Türkiye özellikle Kapadokya, Pamukkale ve İstanbul gibi destinasyonlarla ASEAN ülkelerinden gelen turistler için cazip bir turizm merkezi haline gelmiştir.³⁷

Türkiye, ASEAN ülkeleriyle halklar arasındaki bağları kültürel diplomasi yoluyla güçlendirmek için çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. ASEAN ülkelerinde gerçekleştirilen Türk kültür festivalleri Türk mutfağı, sanat eserleri ve geleneksel müzik gibi unsurları tanıtarak bölge halkının Türkiye'ye olan ilgisini artırmıştır.³⁸ Örneğin 12 Kasım 2024'te Kazakistan'ın Çimkent şehrinde bulunan Tullip Hall Kongre Merkezi'nde gerçekleştirilen IX. Uluslararası Orta

³⁵ "Endonezya BiliŐim Sektörü Pazarı Giriş Rehberi (2024)", T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/data/6691413c13b87625f00c12f5/Endonezya%20BiliŐim%20Sektörü%20Pazarı%20Giriş%20Rehberi.pdf>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

³⁶ "Turizm İstatistikleri: 2024", T.C. Turizm Bakanlığı, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

³⁷ "Çin ve Diğer Asya Ülkelerinin Kapadokya İlgisi Artarak Sürüyor", Turizm Gazetesi, 20 Şubat 2024, <https://www.turizm gazetesi.com/haber/cin-ve-diger-asya-ulkelerinin-kapadokya-ilgisi-artarak-suruyor/86633>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

³⁸ "İlki Düzenlendi; Pittsburgh'da Türk ve Orta Asya Kültür Festivali", tr724.com, 8 Eylül 2024, <https://www.tr724.com/ilki-duzenlendi-pittsburghda-turk-ve-orta-asya-kultur-festivali>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

Asya Ülkeleri Tiyatro Festivali'ne Türkiye'nin en iyi şehir tiyatroları arasında gösterilen Alanya Belediye Tiyatrosu (ABT) katılım göstermiştir.³⁹ Benzer şekilde Türkiye'de düzenlenen ASEAN etkinlikleri ASEAN ülkelerinin kültürel zenginliklerinin Türk toplumuna tanıtılmasına katkıda bulunmuştur. 12 Ağustos 2024'te Endonezya'nın Ankara Büyükelçiliği konutunda ASEAN üyesi ülkelerin Ankara'daki büyükelçiliklerinin ortak ev sahipliğinde kutlanan ASEAN Günü bu kapsamda öne çıkan gelişme olmuştur.⁴⁰

Eğitim alanında da taraflar arasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye, ASEAN ülkelerinden gelen öğrencilere yönelik burs programlarını genişletmiş ve karşılıklı öğrenci değişim programlarını teşvik etmiştir. Bu kapsamda Türkiye, ASEAN ile iş birliğini güçlendirmek ve bu bölgeden gelen öğrencilere yükseköğrenim imkanı sunmak amacıyla Türkiye Bursları-ASEAN Ortak Burs Programı kapsamında Endonezya, Malezya, Tayland, Filipinler, Singapur, Bruney, Vietnam, Laos, Myanmar ve Kamboçya uyruklu öğrencilere yüksek lisans, araştırma ve dil kursu düzeylerinde Türkiye'de tam kapsamlı burs programlarını 10 Ocak-5 Mart 2024 arasında yeni öğrenci alımları gerçekleştirerek sürdürmüştür.⁴¹ Türk üniversiteleri ASEAN ülkelerinden gelen öğrencilere daha fazla fırsat sunarken ASEAN ülkeleri de Türkiye'de eğitim programları düzenlemelerinin yanı sıra kendi ülkelerinde Türk dili ve kültürü programları gerçekleştirmiştir.⁴² Bu adımlar Türkiye ve ASEAN ülkeleri arasında uzun vadeli bir kültürel bağın kurulmasına katkı sağlamıştır.

Özetle ASEAN, Türkiye'nin Asya Pasifik bölgesindeki çok taraflı diplomasi stratejisinin önemli bir ayağı haline gelmiştir. Türkiye, ASEAN ile iş birliğini artırarak bölgedeki ekonomik ve diplomatik varlığını güçlendirmeyi hedeflemiştir. ASEAN'ın bölgesel entegrasyon modelinden ilham alan Türkiye bu çerçevede Güneydoğu Asya ülkeleriyle ortak projeler geliştirerek bölgedeki

³⁹ "ABT Kazakistan'da Alanya'yı Temsil Edecek", Alanya Belediyesi, 6 Kasım 2024, <https://www.alanya.bel.tr/Haber/95793/ABT-KAZAKISTAN-DA-ALANYA-YI-TEMSIL-EDECEK>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

⁴⁰ Can Efesoğlu, "ASEAN Günü, Ankara'da Resepsiyonla Kutlandı", Anadolu Ajansı, 12 Ağustos 2024.

⁴¹ "Türkiye Bursları & ASEAN Ortak Burs Programı", Türkiye Bursları, 17 Ocak 2024, <https://www.turkiyeburslari.gov.tr/duyurular/turkiye-burslari-asean-ortak-burs-programi-56>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

⁴² "Yurt Dışı Burslar", Türkiye Eğitim Vakfı, <https://www.tev.org.tr/burs/tr/15/Genel-Bilgiler>, (Erişim tarihi: 25 Şubat 2025).

etkinliğini artırmıştır. ASEAN ile iş birliği Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeylerde daha güçlü bir aktör haline gelmesine katkı sağlamıştır.

Gelecek yıllarda Türkiye'nin ASEAN ile ilişkilerinde Şu alanlarda daha fazla ilerleme kaydedilmesi beklenmektedir: ticaret hacminin genişletilmesi, teknoloji transferi ve yenilenebilir enerji gibi stratejik alanlarda iş birliklerinin derinleştirilmesi, kültürel ve akademik bağların daha da güçlendirilmesi. Türkiye'nin 2019'da başlattığı Asya Yeniden girişimi ASEAN lkeleriyle geliştirilen ilişkilerin uzun vadeli hedeflerini destekleyen önemli bir dış politika aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda 2024, Türkiye'nin ASEAN lkeleriyle ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmekte ve bu ilişkilerin gelecekte daha da güçlenmesi beklenmektedir.

SONUÇ

2024, Türkiye'nin Doğu Asya lkeleriyle ilişkilerinde önemli gelişmelerin kaydedildiği bir dönem olmuştur. Bu yıl Türkiye'nin Asya Pasifik bölgesindeki varlığını güçlendirme ve bu dinamik bölgedeki ekonomik, diplomatik ve kültürel bağlarını geliştirme hedefi doğrultusunda attığı stratejik adımlarla dikkat çekmiştir. Asya Yeniden girişimi çerçevesinde yrtlen politikalar Türkiye'nin Doğu Asya lkeleriyle iş birliğini daha geniş bir çerçevede ele almasına olanak tanımiŐ ve ilişkilerin çok boyutlu bir yapıya kavuŐmasını sağlamıştır.

Ekonomik iş birlikleri 2024'n en fazla öne çıkan unsurlarından biri olmuştur. Türkiye; Çin, Japonya, Güney Kore ve ASEAN lkeleriyle ticaret hacimlerini artırarak bölgesel entegrasyonunu güçlendirmiştir. Çin ile ilişkilerde ticaret hacmi 48 milyar doları aşarken BRI kapsamındaki projeler bu ilişkilerin temel taŐını oluşturmuştur. Japonya ile Sinop NGS projesi gibi stratejik enerji iş birlikleri hayata geçirilmiŐ, Güney Kore ile savunma sanayii ve teknoloji alanlarında ortak projeler geliştirilmiştir. ASEAN lkeleriyle STA müzakerelerine başlanması Türkiye'nin bölgedeki ekonomik etkinliğini artırma çabalarını pekiştirmiştir. Tüm bu gelişmeler Türkiye'nin Doğu Asya'daki ekonomik fırsatları değerlendirme hedefini somut adımlarla desteklediğini göstermektedir.

Teknoloji ve inovasyon Türkiye'nin Doğu Asya ile ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Çin ve Güney Kore gibi teknoloji devleriyle YZ, 5G altyapısı ve yenilenebilir enerji teknolojileri gibi alanlarda yapılan ortaklıklar Tür-

kiye'nin dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırmıştır. Güney Kore'nin önde gelen teknoloji firmalarının Türkiye'de Ar-Ge merkezleri kurması, Japonya'nın enerji ve teknoloji sektörlerindeki yatırımları ve ASEAN ülkeleriyle teknoloji transferine dayalı iş birlikleri Türkiye'nin bu alandaki stratejik hedeflerini desteklemiştir. Bu iş birlikleri Türkiye'nin küresel teknolojik rekabet gücünü artırma çabalarına katkıda bulunmuştur.

Kültürel diplomasi 2024'te Türkiye'nin Doğu Asya'daki yumuşak güç stratejisinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Türkiye; Çin, Japonya, Güney Kore ve ASEAN ülkelerinde düzenlediği kültürel etkinlikler ve öğrenci değişim programlarıyla halklar arasındaki bağları güçlendirmiştir. Çin'de düzenlenen Türk Kültür Yılı etkinlikleri ve Japonya ile kutlanan Türk-Japon Dostluk Günü bu alandaki önemli adımlardan bazılarıdır. ASEAN ülkelerinden gelen turist sayısındaki artış ve THY'nin bölgeye uçuşlarını artırması da bu kültürel etkileşimin önemli bir yansımasıdır. Eğitim alanında karşılıklı öğrenci değişim programlarının genişletilmesi ve Türkiye'de Asya dillerine yönelik akademik programların artması ise kültürel diplomasiye kurumsal bir boyut kazandırmıştır.

Diplomatik bağlamda Türkiye'nin Doğu Asya ile ilişkilerinde dengeyi koruma çabaları dikkat çekmiştir. Türkiye; Çin ve Güney Kore gibi ekonomik ve stratejik ortaklarla ilişkilerini derinleştirirken Kuzey Kore ile ilişkilerini daha sınırlı bir düzeyde tutarak uluslararası toplumla uyumlu bir dış politika benimsemiştir. Kuzey Kore'nin nükleer programı ve bölgesel güvenlik tehditleri karşısında Türkiye barışçıl çözümleri desteklemiş ve diyalog kanallarının açık tutulmasına önem vermiştir. Bu durum Türkiye'nin hem ekonomik fırsatları değerlendirme hem de jeopolitik riskleri yönetme hedeflerini başarıyla sürdürdüğünü göstermektedir.

Gelecek perspektifleri açısından Türkiye'nin Doğu Asya ile ilişkilerinde şu alanlarda ilerleme kaydetmesi beklenmektedir: i) bölge ülkeleriyle ticaret hacmini genişleterek Türkiye'ye daha fazla yatırım çekmek, ii) yenilenebilir enerji, YZ ve dijital dönüşüm gibi stratejik sektörlerde iş birliklerini derinleştirmek, iii) eğitim ve kültürel bağları güçlendirmek, halklar arasındaki etkileşimi artırmak. Türkiye'nin Asya Yeniden girişimi bu hedefleri gerçekleştirmek için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu girişim Türkiye'nin Asya Pasifik bölgesindeki varlığını sürdürülebilir bir şekilde güçlendirmesini sağlayacak uzun vadeli bir strateji olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak 2024, Türkiye'nin Doğu Asya ile ilişkilerinde kayda değer ilerlemelerin yaşandığı ve bu ilişkilerin ekonomik, diplomatik ve kültürel boyutlarda çeşitlendiği bir yıl olmuştur. Türkiye, bölgedeki ekonomik fırsatları değerlendirmenin yanı sıra jeopolitik dengeleri gözeten bir dış politika benimsemiş ve bölgesel istikrarın korunmasına yönelik çabalara katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda 2024, Türkiye'nin Doğu Asya ile ilişkilerinde çok boyutlu bir geliŐimin yaşandığı ve bu ilişkilerin gelecekte daha da derinleŐeceğine işaret eden bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.

KRONOLOJİ

5 Ocak	Türkiye Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Fatih Kacır, Çin'de temaslarda bulunarak teknoloji ve sanayi iş birliklerini görüştü.
10 Ocak	Türkiye, ASEAN ölkelerinden gelen öğrencilere yönelik Türkiye Bursları-ASEAN Ortak Burs Programı kapsamında yeni başvuruları almaya başladı.
25 Ocak	Türkiye, Kuzey Kore'ye yönelik BMGK yaptırımlarına tam uyum sağlayacağını teyit etti.
28 Ocak	Çinli teknoloji Şirketleri Huawei ve ZTE, Türkiye'de 5G altyapısı projeleri için yeni anlaşmalar imzaladı.
1 Şubat	Türkiye, ASEAN ölkeleriyle STA müzakerelerinin hızlandırılması için diplomatik temaslarda bulundu.
10 Şubat	Türkiye, Çin ile lojistik ve taşımacılık sektörlerinde iş birliğini artırmak için BRI kapsamındaki Orta Koridor Projesi'ne yönelik yeni anlaşmalar imzaladı.
15 Şubat	Türkiye, Güney Kore ile stratejik ortaklık toplantısı yaptı.
5 Mart	Türkiye ve ASEAN arasındaki ticaret hacmi 10 milyar doları aşarak tarihi bir seviyeye ulaştı.
22 Mart	Türkiye, BMGK'de Kore Yarımadası'nda barışçıl çözümlerin teşvik edilmesi yönünde uluslararası iş birliği çağırısı yaptı.
5 Mayıs	Çin'in Türkiye'deki yenilenebilir enerji yatırımları artırılarak güneş ve rüzgar enerjisi projelerinde ortaklıklar geliŐtirildi.
8 Mayıs	Türk yatırımcıları Malezya ve Endonezya'da büyük altyapı projelerine katılım sağladı.
18 Mayıs	Çin'den Türkiye'ye yüksek teknoloji ve YZ alanlarında Ar-Ge yatırımları yapıldığı açıklandı.
9 Haziran	Japonya ile diplomatik ilişkilerin 100. yılı kapsamında Tokyo'da Türkiye Festivali düzenlendi.

- 30 Haziran Türkiye, Güney Kore ile istişarelerde bulunarak Kuzey Kore ile ilgili son gelişmeleri değerlendirdi.
- 9 Temmuz Türkiye ve Çin arasındaki kültürel iş birlikleri kapsamında Pekin'de Türk Kültür Haftası düzenlendi.
- 25 Temmuz Türkiye, Kore Yarımadası'nda gerilimin azaltılması için uluslararası diplomatik girişimlere destek verdi.
- 12 Ağustos ASEAN Günü, Ankara'daki ASEAN ülkeleri büyükelçiliklerinin ortak ev sahipliğinde kutlandı.
- 28 Ağustos Türkiye, BM'de Kuzey Kore'nin nükleer denemelerine karşı çıkan karar tasarısını destekledi.
- 15 Eylül Türkiye, Kuzey Kore ile ilgili bölgesel güvenlik konularında diplomatik temaslarını sürdürdü.
- 22 Eylül Türkiye'de düzenlenen Çin Kültür Festivali ile iki ülke halkları arasındaki kültürel bağlar güçlendirildi.
- 8 Ekim İstanbul'da Japonya Eğitim Fuarı düzenlenerek iki ülke arasındaki öğrenci değişim programları teşvik edildi.
- 23 Ekim Türkiye, Kuzey Kore'nin nükleer programına karşı uluslararası toplumu daha güçlü önlemler almaya çağırırdı.
- 12 Kasım Alanya Belediye Tiyatrosu, Kazakistan'ın Çimkent şehrinde düzenlenen IX. Uluslararası Orta Asya Ülkeleri Tiyatro Festivali'ne katıldı.
- 27 Kasım Türkiye, Kuzey Kore ile ilgili uluslararası diyalog süreçlerini destekleme yönündeki tutumunu yineledi.
- 9 Aralık Türkiye ile Çin arasındaki ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi için stratejik ortaklık toplantıları yapıldı.

TÜRKİYE'NİN AFRİKA POLİTİKASI 2024

TUNÇ DEMİRTAŞ

Dr., SETA

GİRİŞ

2024'te Türkiye'nin Afrika politikası küresel ve bölgesel dinamiklerin etkisi altında devam etmiştir. Türkiye kıta ülkeleriyle ilişkilerinde 2023'te olduğu gibi 2024'te de insanı merkeze alan yaklaşımını koruyarak kazan kazan anlayışı, karşılıklı saygı ve samimiyet temelindeki ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye'nin Afrika politikası kıta ülkeleri toplumlarının gönüllerini kazanma, meşru hükümetlerle iş birliği yapma ve iç işlerine karışmama prensipleri üzerine inşa edilmiş olup bu temel anlayışlar 2024'te de istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Bu durum Türkiye'nin Afrika politikasındaki kararlılığı ve uzun vadeli stratejik vizyonunun bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Afrika Kıtası'nın farklı bölgelerinde yaşanan gelişmeler Türkiye'nin bölgesel ve ülkesel düzeylerde esnek ve çok boyutlu politikalar izlemesini gerektirmiştir. Sahra Altı Afrika'nın alt bölgesel sisteminde yer alan Batı Afrika, Orta Afrika, Sahel, Doğu Afrika ve Güney Afrika bölgelerinde 2024'te yaşanan

siyasi, ekonomik ve güvenlikle ilgili gelişmeler Türkiye'nin kıtaya yönelik politikalarını şekillendirmiştir. Türkiye bu bölgelerdeki gelişmelere ulusal çıkarları ve kıta ülkelerinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak yaklaşmış, insani yardım, güvenlik iş birliği ve ekonomik kalkınma alanlarında desteklerini sürdürmüştür. Bu kapsamda Türkiye'nin 2024'te Afrika'ya yönelik politikaları küresel sistemdeki değişimlerin de etkisi altında şekillenmiştir.

2024'te Türkiye Afrika politikasında insani boyutu ön planda tutarak güvenlik, savunma, ekonomi ve siyasi iş birliği alanlarında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler kıta ülkeleriyle ilişkilerini derinleştirme ve karşılıklı fayda sağlamaya yönelik adımlar olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Ankara'nın Afrika'ya yönelik politikaları küresel sistemde yaşanan gelişmelerin etkisi altında şekillenirken kıta ülkelerinin talepleri ve ihtiyaçları doğrultusunda uyumlu bir şekilde ilerlemiştir.

Bu çalışmanın amacı 2024'te küresel sistemde yaşanan gelişmelerin de etkisi altında Türkiye'nin Afrika politikasını değerlendirmektir. Bu kapsamda çalışma Türkiye'nin Sahra Altı Afrika ve Kuzey Afrika ile ilişkileri olarak iki ana eksende incelenmiş ve Türkiye'nin 2024'te kıtaya yönelik politikaları bu iki bölgesel ayırım çerçevesinde analiz edilmiştir. Türkiye'nin Afrika politikası 2024'te de kıta ülkelerinin kalkınması ve istikrarına katkı sağlamaya devam ederken aynı zamanda uluslararası arenadaki konumunu güçlendiren bir araç olarak da öne çıkmıştır.

SAHRA ALTI AFRIKA

EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye'nin Afrika Kıtası ile ekonomik ilişkileri son yıllarda hızla gelişirken ticaret hacmi, yatırım projeleri ve stratejik iş birlikleri açısından önemli bir ivme kazanmıştır. Türkiye kıtanın farklı bölgelerinde müteahhitlik hizmetlerinden enerji ve tarıma kadar geniş bir yelpazede projeler üstlenerek ekonomik entegrasyonu artırmayı hedeflemektedir. 2024'te Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi 605,8 milyar dolar seviyesi olarak açıklanmıştır.¹ Bu hacim içinde Afrika'nın payı 32,8 milyar dolar (yüzde 5,4) olarak gerçekleşmiştir.²

¹ "Genel Ticaret Sistemine Göre Dış Ticaret, 2024", Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Ististikleri-Aralik-2024-53538>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

² "Genel Ticaret Sistemine Göre Dış Ticaret, 2024".

Türkiye'nin bu kıtaya ticaret hacmi 2023'e kıyasla yüzde 3,8 oranında artış göstermiştir. Bu artışta özellikle Kuzey Afrika ülkeleriyle ticari ilişkilerin güçlenmesi ve Sahra Altı Afrika'da yeni pazarlara açılma çabaları etkili olmuştur.

TABLO 1. TÜRKİYE-AFRIKA DIŞ TİCARET HACMİ (2014-2024, MİLYAR DOLAR)			
YILLAR	İTHALAT	İHRACAT	DIŞ TİCARET HACMİ
2024	11,3	21,5	32,8
2023	10,3	21,3	31,6
2014	6,1	14,5	20,6

Kaynak: "Ülke Gruplarına Göre İhracat, 2014-2024: Genel Ticaret Sistemi", TÜİK, 28 Ocak 2025, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

TÜİK verileri incelendiğinde en yoğun ticaret hacminin Mısır ile gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Bu kapsamda 2024'te Mısır ile toplam ticaret hacminin 8 milyar doları geçtiği görülmektedir. Ancak Mısır bu çalışmada Kuzey Afrika kapsamında değerlendirildiği için sonraki bölümlerde bu konuya tekrar gelinecektir. Cezayir, Libya, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Fas gibi ülkeler ise ticaret hacmi açısından öne çıkan diğer partnerler olmuştur. Sahra Altı Afrika'da Güney Afrika Cumhuriyeti ile 2 milyar dolara ulaşan ticaret hacmi dikkat çekmektedir. Öte yandan kıtada ekonomik olarak öne çıkan bazı ülkelerden Senegal ile 454 milyon dolar, Nijerya ile 869 milyon dolar, Etiyopya ile 240 milyon dolar ve Gana ile 574 milyon dolarlık ticaret hacmi gerçekleştirilmiştir.³ Dış ticaret verilerinin dışında sektörel bazda 2024'e ilişkin inceleme yapıldığında ihracat bağlamında makine, inşaat malzemeleri ve tarım ürünleri başı çekmiştir. İthalat açısından ise ağırlıklı olarak enerji, ham madde ve bazı tarım ürünleri öne çıkmaktadır. Bu kapsamda Libya ithalat açısından en önemli partnerlerden biri olurken enerji ve petrol ürünleri bu ülkeyle ticari ilişkilerde daha fazla öne çıkmıştır.

2003'te başlatılan Afrika Açılımı ve sonrasında geliştirilen Afrika Ortaklık Politikası, Türkiye'nin kıtaya yönelik ekonomik bağlarını güçlendirmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere 2024 itibarıyla Türkiye'nin kıtaya dış ticaret hacmi 32,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu da Afrika'nın Türkiye açısından giderek daha stratejik bir ticaret ortağı haline geldiğini göstermektedir. Bu

³ "Genel Ticaret Sistemine Göre Dış Ticaret, 2024".

süreçte Türk müteahhitlik firmaları da kıtada büyük ölçekli projeler üstlenerek hem bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmakta hem de Türkiye'nin küresel inşaat sektöründeki konumunu güçlendirmektedir. Uganda'da Yapı Merkezi'nin Malaba-Kampala Standart Aralıklı Demir Yolu (SAD) projesi⁴ ve Summa'nın Hoima'daki stadyum inşaatı⁵ bu sürecin en güncel örnekleri arasında yer almaktadır.

Türkiye, Afrika'daki faaliyetlerini müteahhitlik projeleriyle sınırlı tutmayarak enerji, madencilik, tarım, sanayi ve turizm gibi alanlarda da çeşitlendirmeye odaklanmaktadır. Bu bağlamda 2024'ün en önemli gelişmelerinden biri Türkiye'nin Somali açıklarında petrol ve doğal gaz aramaya ilişkin çalışmalarıdır.⁶ Öte yandan Afrika'nın büyük ölçüde işlenmemiş tarım arazilerine sahip olması, tarım ve gıda işleme sektörlerinde yatırım yapmayı cazip hale getirmektedir. Türkiye'nin bu alandaki girişimleri kıtanın gıda güvenliğini artırırken ticaretin büyümesine de katkı sağlayacaktır. Afrika'nın sanayileşme sürecini hızlandırmasıyla birlikte Türk yatırımcılar için üretim tesisleri kurmak ve sanayi iş birlikleri geliştirmek önemli bir fırsat olarak öne çıkmaktadır.

Türk Hava Yolları'nın (THY) havacılık sektöründeki muazzam başarıları da Türkiye-Afrika arasındaki ticaret hacmine olumlu katkı sunan önemli bir parametredir. THY, Afrika'daki en geniş uçuş ağına sahip bölge dışı hava yolu olarak kıtaya küresel ticaret ve ekonomik entegrasyon açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Afrika'nın 41 ülkesinde 64 noktaya uçuş gerçekleştiren THY kıtanın dünyayla bağlantısını güçlendirmekte ve kıtadaki hava ulaşımını daha erişilebilir hale getirmektedir. Şirketin Afrika'ya uçuşları bunun ötesinde bir durum ortaya koymaktadır. THY'nin bir hava yolu şirketi olmanın ötesinde Türkiye ile Afrika arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesini destekleyen bir katalizör olduğu görülmektedir. 2024'te THY 30 bini aşkın yolcu seferiyle kıtadaki ekonomik bağlantıları daha da güçlendirmiştir. Öte yandan THY yolcu taşımacılığının yanı sıra kargo operasyonlarıyla da kıta ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır. Afrika'daki 14 ülkeye kargo sefer-

⁴ Gülsüm İncekaya, "Türk Şirket ile Uganda Arasında İmzalanan 'Doğu Hattı Demir Yolu Projesi'nin Temeli Atıldı", *Anadolu Ajansı*, 21 Kasım 2024.

⁵ Kerim Ülker, "Türk Şirketi Summa, Uganda'nın En Modern Stadyumunu Yapacak", *Dünya*, 10 Haziran 2024.

⁶ Tunç Demirtaş ve Rıfat Öncel, "Maritime Milestone: Türkiye and Somalia's Strategic Partnership", *Daily Sabah*, 6 Ekim 2024.

leri düzenleyen THY 100 bin tonun üzerinde kargo taşımıştır.⁷ THY kıtadaki uçuş ağını genişletmesi ve hava kargo taşımacılığıyla Afrika'nın küresel ticaret entegrasyonuna katkı sağlamaktadır. Yolcu ve kargo seferleriyle Afrika'daki ekonomik büyümeyi desteklemekle birlikte Türkiye ile kıta ülkeleri arasındaki ticaretin gelişmesine de olanak tanımaktadır. Önümüzdeki dönemde THY'nin uçuş noktaları ve frekanslarını artırarak Afrika'daki ekonomik etkisini daha da genişletmesi beklenmektedir. Bu stratejik genişleme sadece THY'nin büyümesiyle sınırlı kalmayıp Afrika'daki havacılık sektörü, ticaret ve yatırım ilişkileri için de yeni fırsatlar sunacaktır.

2024'te Türk müteahhitlik firmaları ise önemli ölçüde ilişkilere katkı sağlamıştır. Bu kapsamda 2024 itibarıyla Türk firmaları Uganda'da büyük çaplı projeler üstlenerek Türkiye'nin Afrika'daki ekonomik etkinliğini pekiştirmiştir. Yapı Merkezi tarafından Malaba-Kampala SAD projesi ve Summa tarafından Hoima'da bir stadyum inşaatı en dikkat çeken projeler olarak öne çıkmıştır. Özellikle Yapı Merkezi'nin Tanzanya'da tamamladığı SAD projeleri, Summa'nın Ruanda ve Senegal'de inşa ettiği stadyumlar, Uganda yönetiminin bu projelerde Türk firmalarını tercih etmesinde etkili olmuştur. Benzer şekilde Kolin İnşaat, Gülsan ve Polatyol gibi Türk müteahhitlik firmalarının Uganda'da başarıyla tamamladıkları projeler Türkiye'nin bölgede güçlü bir oyuncu olduğunu göstermektedir.⁸

Türk firmalarının Uganda'da üstlendiği projeler yerel altyapının yanında Doğu Afrika bölgesinin genel ekonomik entegrasyonuna da katkı sağlamaktadır. Örneğin Malaba-Kampala SAD projesi Uganda'nın Kenya'nın Mombasa Limanı'na bağımlılığını azaltarak yeni ticaret fırsatları sunmaktadır. Bu demir yolu hattının tamamlanmasıyla bölgedeki ülkeler açısından taşımacılık maliyetlerinde ciddi düşüşlerin yaşanması muhtemel olacaktır. Nitekim bu projelerin katkıları sadece ekonomik ve ticari anlamda değil aynı zamanda

⁷ "Hakkımızda", Turkish Cargo, <https://turkishcargo.com/tr/hakkimizda/turkish-cargo-hakkinda/hikayemiz>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

⁸ "Hoima-Kaiso Tonya Yolunun Rehabilitasyonu", Kolin, <https://www.kolin.com.tr/tr/projeler/tamamlanan-projeler/ulastirma-ve-altyapi-projeleri/hoima-kaiso-tonya-yolunun-rehabilitasyonu>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025); "Projeler", Summa, <https://www.summa.com.tr/tr/projects-ruanda.htm>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025); "Uganda'da Bulunan 100 Km Uzunluğundaki Apac-Lira-Puranga Yol Yapım Projesi", Gülsan, <https://www.gulsanholding.com.tr/Ugandada-bulunan-100km-uzunlugundaki-Apac-Lira-Puranga-Yol-Yapim-Projesi.asp>, (Erişim tarihi: 26 Mart 2025); "Polat Yol Muyenbe Nakapiripirit Projesi", Polat Yol, <http://www.polatyol.com/tr/projeler/devam-eden-projeler>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

bölgesel olarak jeopolitik istikrara da katkı sağlayacaktır. Özellikle Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin doğusundaki nadir elementler (kobalt ve koltan vb.) ve altın gibi stratejik kaynakların⁹ küresel pazarlara ulaşması Afrika'nın dünya ekonomisindeki rolünü güçlendirecektir.

Tüm bu veriler ışığında günümüzdeki tablo 2021'de düzenlenen III. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nde alınan kararlar kapsamında oldukça önemlidir. Zira kısa vadeli olarak ticaret hacminin 50 milyar dolara ulaşmasına yönelik hedefe oldukça yaklaşılmıştır. Ancak unutulmaması gereken önemli hususlar arasında küresel sistemde son yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların yanı sıra uluslararası sistemin dönüşüm sancılarının devletlerin ekonomik ve dış politika hedeflerine ulaşmalarında çeşitli zorluklar ortaya çıkarması bulunmaktadır. Bu kapsamda koronavi-rüs (Covid-19) salgını, Rusya-Ukrayna savaşı, Evergreen gemisinin Süveyş Kanalı'nı trafiğe kapatması ve ticaret savaşları gibi konular dolaylı olarak ülkeler arasındaki ticari ilişkileri etkilemiştir. Türkiye-Afrika ekonomik ilişkileri de bu kapsamda olması gerekenin altında kalmıştır. Ancak 2026'da dördüncüsü düzenlenmesi planlanan Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi, Türkiye'nin kıtadaki yatırımları için yeni bir yol haritası çizilmesine olanak sağlayacaktır. Afrika'nın büyüyen pazarları ve Türkiye'nin artan ticaret hacminin gelecekte her iki taraf için de büyük ekonomik kazanımlar sağlaması öngörülmektedir.

DİPLOMATİK VE SİYASİ İLİŞKİLER

2024, Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle diplomatik ve siyasi ilişkilerini derinleştirmek amacıyla gerçekleştirdiği yoğun bir diplomasi trafiğine sahne olmuştur. Türkiye, kıtaya ilişkilerini stratejik ortaklık düzeyine taşımak için üst düzey ziyaretler ve ikili görüşmeler gerçekleştirmeye devam etmiştir. Ayrıca siyasi ilişkilerini de çok boyutlu bir şekilde geliştirmiştir. 2024 boyunca düzenlenen üst düzey ziyaretler ve ikili görüşmeler Türkiye'nin kıtaya stratejik ortaklık vizyonunu destekleyen bir niteliğe sahiptir. Bu kapsamda yüksek düzeyli ziyaretler ve görüşmelerin yanı sıra kıtasal ve bölgesel iş birlikleri diplomatik ve siyasi ilişkileri bir üst aşamaya taşımıştır.

⁹ Tuba Memiş, "Ruanda ile Kongo Demokratik Cumhuriyeti Arasında Neler Oluyor?", Anadolu Ajansı, 28 Ocak 2025.

18 Nisan'da Tanzanya Cumhurbaşkanı Samia Suluhu Hassan, Türkiye'yi ziyaret etmiştir.¹⁰ Bu ziyaret Türkiye ve Tanzanya özelinde Doğu Afrika ile iş birliğinin önemini ortaya koymuştur. Tanzanya cumhurbaşkanının ziyareti bu ülkeden Türkiye'ye cumhurbaşkanı düzeyinde on dört yıl aradan sonra yapılan ilk ziyaret olması nedeniyle de büyük önem taşımaktadır. 66 milyondan fazla nüfusu ve Doğu Afrika'daki konumuyla Tanzanya'nın Türkiye ile ilişkilerinin ekonomi başta olmak üzere savunma, güvenlik ve kültürel alanlarda artması beklenmektedir.¹¹ Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Erdoğan mevcut ticaret hacminin gerçek potansiyeli yansıtmadığını belirterek ilk etapta bu hacmi 1 milyar dolara çıkarmayı hedeflediklerini ifade etmiştir. Ayrıca Tanzanya Cumhurbaşkanı Hassan 19 Nisan'da İstanbul'da düzenlenen Türkiye-Tanzanya İş Forumu'na katılarak Türk iş insanlarını ülkesine yatırım yapmaya davet etmiştir. Ziyaret sırasında Tanzanya Cumhurbaşkanı Hassan'a Ankara Üniversitesi tarafından fahri ekonomi doktorası verilmiştir.

İlişkilerde önemli ve dikkat çekici bir diğer konu da 2-3 Kasım arasında Cibuti'de düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklığı Üçüncü Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı olmuştur. 14 Afrika ülkesinin katıldığı bu konferans Türkiye'nin Afrika Birliği gibi kıta çapındaki kurumlarla ortaklığını güçlendirme iradesini ortaya koymakta ve 2021'de düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'ne ilişkin bir ara değerlendirme toplantısı mahiyetini taşımaktadır.¹² Konferansta 2021'de İstanbul'da gerçekleştirilen Üçüncü Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi'nde kabul edilen 2022-2026 Ortak Eylem Planı çerçevesinde kaydedilen ilerlemeler değerlendirilmiş ve gelecekte atılacak adımlar ele alınmıştır. Bu konferans iki zirve arasında ilerlenen yola yönelik bir ara değerlendirme toplantısı olarak öne çıkmaktadır. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Türkiye'nin Afrika ile ticaret hacminin 35 milyar doları ve doğrudan yatırımların da 7 milyar doları aştığını belirterek ekonomik iş birliğinin boyutunu vurgulamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Afrika Birli-

¹⁰ Gökhan Kavak, "Tanzanya Cumhurbaşkanı Hassan, Türk İş İnsanlarını Ülkesinde Yatırım Yapmaya Davet Etti", Anadolu Ajansı, 19 Nisan 2024.

¹¹ "Cumhurbaşkanımız Erdoğan, Tanzanya Cumhurbaşkanı Hassan ile Ortak Basın Toplantısında Konuştu", AK Parti, 18 Nisan 2024, <https://www.akparti.org.tr/haberler/cumhurbaşkanımız-erdogan-tanzanya-cumhurbaşkanı-hassan-ile-ortak-basin-toplantısında-konustu-18-04-2024-20-11-34>, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

¹² "Sayın Bakanımızın Türkiye-Afrika Ortaklığı Üçüncü Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı'na Katılımı, 2-3 Kasım 2024, Cibuti", T.C. Dışişleri Bakanlığı, https://www.disisleri.gov.tr/no_-227_-sayin-bakanimizin-turkiye-afrika-ortakligi-ucuncu-bakanlar-gozden-gecirme-konferansi-na-katilimi-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2025).

Đi'nin G20'ye daimi üyeliğini ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi reformunu desteklediğini ifade etmiştir. Konferans kapsamında Dışişleri Bakanı Fidan, Cibuti Cumhurbaşkanı İsmail Ömer Guelleh ve Afrika Birliği Komisyonu Başkanı Musa Faki Muhammed ile de ikili görüşmeler gerçekteŐirmiŐtir.¹³

Öte yandan 2024'te taraflar arasında sadece cumhurbaşkanı, dışişleri bakanı ve milli savunma bakanı düzeylerinde 100'den fazla görüşme gerçekteŐtirilmiŐtir. Bu görüşmelerin yanı sıra Sahel coğrafyasında yaşanan stratejik dönüşüm kapsamında belki de en dikkat çekicisi Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar, MİT Başkanı İbrahim Kalın, Savunma Sanayii Başkanı Haluk Görgün ve Ticaret Bakan Yardımcısı Özgür Volkan AĞar'ın 17 Temmuz'da Nijer'e gerçekteŐirdikleri ziyaret olmuştur.¹⁴ Ziyaretin temel amacı iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri derinleştirmek ve stratejik iş birliğini güçlendirmek olarak öne çıkmıştır. Bu çerçevede Türk heyeti Nijer Başbakanı Ali Mahamane Lamine Zeine ile ortak bir çalışma toplantısı düzenlemiş ve bu toplantıda ikili ilişkilerin yanı sıra bölgesel ve uluslararası meseleler de ele alınmıştır. Özellikle Türkiye'nin Nijer'deki yatırımları ve kalkınma projelerine dair yeni adımların atılması hedeflenmiştir. Türkiye'den Nijer'e bu ziyaret 6 Temmuz'da Nijer, Mali ve Burkina Faso'nun Sahel Devletleri Konfederasyonu'nu kurduklarını ilan etmelerinin hemen ardından gerçekteŐmiŐtir. Buna binaen Türkiye'nin bu ziyareti yeni kurulan konfederasyonla ilişkilerin tesis edilmesi açısından da önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.¹⁵

Türkiye'nin güvenilir bir aktör olarak Afrika'da kabul edililiŐinin bir sembolü olarak ise Ankara Süreci kendisinden bahsettirmektedir. Bu kapsamda siyasi ve diplomatik açılardan önemli bir hamle olan Ankara Süreci 2024'te Türkiye'nin adından en çok bahsettiren süreç olmuştur. Zira 1 Ocak'ta Somali ve Etiyopya arasında ortaya çıkan krizi izleyen süreçte taraflar arasında iletişim neredeyse yok denecek kadar azdır. 2024'ün başında Etiyopya'nın Somali'nin eyaleti olan Somaliland ile imzaladığı ve Somali federal hükümetini göz ardı eden mutabakat zaptı bölgede diplomatik gerilime yol açmıştır. Temmuz iti-

¹³ Büşra Nur Koca, "Dışişleri Bakanı Fidan, Türkiye-Afrika Ortaklığı Üçüncü Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı'na Katılacak", Anadolu Ajansı, 1 Kasım 2024.

¹⁴ Tunç Demirtaş, "Türkiye'den Kritik Zamanda Nijer Çıkarması", Anadolu Ajansı, 17 Temmuz 2024.

¹⁵ Tunç Demirtaş, "Sahel ile İlişkilerde Yeni Dönem: Türkiye-Nijer İlişkileri", SETA Odak, 17 Temmuz 2024.

barıyla Etiyopya ile Somali arasındaki krizin çözümünde kolaylaştırıcılık rolü üstlenen Türkiye'nin Ankara Süreci'ni başlatmasıyla bu iletişim problemi ve dolayısıyla yaşanabilecek bir çatışma riski de önlenmiştir. Bu süre zarfında ilgili ülkelerin dışişleri bakanları ve heyetleriyle Ankara'da dolaylı toplantılar gerçekleştirilmiştir. Ağustos'ta ise Dışişleri Bakanı Fidan ve beraberindeki heyet Etiyopya'yı ziyaret etmiştir. Son olarak Eylül'de New York'taki Türkevi'nde Somali ve Etiyopya dışişleri bakanları ile Dışişleri Bakanı Fidan ayrı ayrı görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹⁶ Bu sürecin sonunda 11 Aralık'ta Ankara'da bir araya gelen Somali Cumhurbaşkanı Hasan Şeyh Mahmud ve Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed Ali, Cumhurbaşkanı Erdoğan liderliğinde Ankara Bildirisi'ni imzalamış ve iki ülke arasındaki sorunlar çözüme kavuşturulmuştur.¹⁷

2024 boyunca Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasında artan gerilimler de bölgesel istikrarı tehdit eden önemli bir mesele haline gelmiştir. Özellikle Sudan ordusunun BAE'yi Sudan'daki paramiliter Hızlı Destek Güçleri'ne (HDK) silah ve destek sağlamakla suçlaması iki ülke arasındaki ilişkileri daha da germiştir. BAE ise bu iddiaları reddetmektedir.¹⁸

Bu bağlamda Ankara Süreci'ndeki başarılı kriz yönetiminden sonra Türkiye'nin Sudan'da da ara buluculuk rolü üstlenmesi için talep gelmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 13 Aralık'ta Sudan Egemenlik Konseyi Başkanı Abdulfettah Burhan ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde Sudan ile BAE arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için Türkiye'nin devreye girebileceğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan'da barış ve istikrarın sağlanması, toprak bütünlüğü ve egemenliğinin korunmasının Türkiye için temel esaslar olduğunu vurgulamıştır. BAE Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'nin Sudan'daki krize çözüm bulmaya yönelik diplomatik çabalarını memnuniyetle karşıladığını ve bu konuda Ankara ile iş birliği ve koordinasyona hazır olduğunu açıklamıştır.¹⁹

¹⁶ Tunç Demirtaş, "Ankara Süreci Devam Ediyor", *Kriter*, Cilt: 9, Sayı: 94, (Ekim 2024).

¹⁷ "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kolaylaştırıcılığıyla Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti ve Somali Federal Cumhuriyeti'nin Ankara Bildirisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, 11 Aralık 2024, <https://www.mfa.gov.tr/etiopya-federal-demokratik-cumhuriyeti-ve-somali-federal-cumhuriyeti-nin-ankara-bildirisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2025).

¹⁸ "Erdoğan: 'Türkiye, Sudan-BAE Anlaşmazlıklarının Çözümünde Devreye Girebilir'", *Voice of America*, 13 Aralık 2024.

¹⁹ Mehmet Yusuf Meliklioğlu, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan'la BAE Arasındaki Anlaşmazlığın Giderilmesinde Türkiye'nin Devreye Girebileceğini Söyledi", *Anadolu Ajansı*, 13 Aralık 2024.

Türkiye'nin Somali ve Etiyopya arasında oluşturduğu uzlaŐı modeli Sudan ve BAE arasındaki gerilimli ilişkilere de uyarlanabilir bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle Sudan'ın Kızıldeniz'deki stratejik konumu ve Türkiye'nin bölgeyle tarihsel bağları bu tür bir diplomasi için uygun bir zemin sunmaktadır. Türkiye'nin Sudan ve BAE arasında bir uzlaŐı sağlaması Kızıldeniz ticaret yollarının güvenliği ve bölgesel ekonomik iş birliği açısından önemli bir adım olacaktır. Ayrıca Sudan'daki iç çatışmaların sona ermesi ve ülkenin yeniden yapılandırılması sürecinde de Türkiye'nin altyapı, enerji ve lojistik alanlarındaki deneyimi sürdürülebilir kalkınma projelerine katkı sağlayabilir. Bu tür bir uzlaŐı BAE'nin de ticari çıkarlarını korumasına imkan tanıyacak ve her iki taraf için kazan kazan senaryosu oluşturacaktır.²⁰

SAVUNMA VE GÜVENLİK İŞ BİRLİKLERİ

2024, Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle savunma ve güvenlik alanında gerçekleştirdiği iş birlikleri açısından da oldukça verimli geçmiştir. Nitekim Türkiye, Afrika ile ekonomik, diplomatik ve kültürel alanlarda geniş kapsamlı iş birlikleri geliştirirken savunma sanayii ve güvenlik iş birlikleri de ilişkilerin kritik bir boyutunu oluşturmaktadır. Türkiye'nin kıtadaki askeri varlığı ve savunma iş birlikleri ise bölgesel güvenlik, istikrarın sağlanması ve kıtanın savunma kapasitelerinin artırılması gibi hedefler doğrultusunda Şekillenmektedir. Türkiye'nin savunma ve güvenlik anlamında kıtada yürüttüğü faaliyetler savunma sanayii ürünleri ihracatını artırmaya yönelik stratejik hedefleriyle uyumlu olarak hız kazanmaktadır. 2024 itibarıyla Türkiye'nin 30 Afrika ülkesiyle savunma sanayii iş birliği anlaşması bulunmaktadır. Bu alandaki iş birliği süreçleri her geçen gün daha da derinleŐmektedir. Türkiye'nin kıtaya yönelik savunma ve havacılık ihracatı 2012'ye kıyasla 2024 itibarıyla 13 kat artmıştır.²¹

Türkiye, savunma sanayii ürünleri ihracatı, askeri eğitim programları ve güvenlik anlaşmalarıyla kıtadaki varlığını güçlendirmiştir. Özellikle Bayraktar TB2 SİHA'lar ve diğer savunma sistemleri birçok Afrika ülkesine ihraç edilmiş ve bu ülkelerin güvenlik ihtiyaçlarına önemli bir çözüm sunmuştur.

²⁰ Tunç Demirtaş, "Somali ve Etiyopya'dan Sudan ve BAE'ye: Türkiye'nin Barış ve İŞ Birliği Modeli", *Kriter*, Cilt: 9, Sayı: 97, (Ocak 2025).

²¹ Pieter D. Wezeman, Katarina Djokic, Mathew George, Zain Hussain ve Siemon t. Wezeman, "Trends in International Arms Transfers, 2023", SIPRI, (Mart 2024), s. 8, https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-03/fs_2403_at_2023.pdf, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2025).

8 Şubat'ta Türkiye ve Somali arasında imzalanan Savunma ve Ekonomik İş Birliği Çerçeve Anlaşması iki ülke arasındaki savunma ilişkilerini derinleştirmeyi hedeflemektedir. Ankara'da Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Somali Savunma Bakanı Abdulkadir Muhammed Nur tarafından imzalanan bu çerçeve anlaşması Somali'nin güvenlik kapasitesini artırmak amacıyla askeri eğitim, danışmanlık ve teknik destek gibi alanları kapsamaktadır. Türkiye, Somali ile imzaladığı bu anlaşmayla hem bölgedeki varlığını pekiştirmiş hem de Somali'nin güvenlik ve istikrarına yönelik uzun vadeli bir taahhütte bulunmuştur. Bu anlaşma Somali'nin iç güvenliği, deniz güvenliği ve bölgesel barışa katkı sağlamayı amaçlayan stratejik bir iş birliğini içermektedir. Öte yandan anlaşmanın önemli bir unsuru ise Mogadişu'daki TURKSOM Askeri Eğitim Üssü'nde verilen eğitimlerin genişletilmesidir. Bu eğitim programları personel eğitimi, askeri teçhizat desteği ve lojistik alanlarında iş birliğini içermekte olup Somali ordusunun modernizasyonuna katkı sağlamayı amaçlamaktadır.²²

Ayrıca bu anlaşma kapsamında Türkiye, Somali'nin deniz güvenliğini güçlendirmek amacıyla ortak deniz kuvvetleri oluşturulması ve deniz yetki alanlarının korunması konularında destek sağlamayı taahhüt etmiştir. Bu iş birliği terörizm, korsanlık ve yasa dışı balıkçılıkla mücadelede Somali'nin kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Somali kıyılarında yasa dışı balıkçılık, korsanlık ve terör faaliyetleri Türkiye'nin desteklediği güvenlik tedbirleriyle önlenmeye çalışılmaktadır. Somali'nin deniz kaynaklarının korunması ve ülkenin egemenlik haklarının güvence altına alınması da anlaşmanın en önemli boyutlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

29 Mayıs'ta Türkiye ile Gine-Bissau arasında Askeri Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma İzmir'de düzenlenen EFES-2024 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü kapsamında Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Gine-Bissau Savunma Bakanı Nicalou dos Santos tarafından imzalanmıştır. Anlaşma iki ülke arasındaki savunma iş birliğini resmileştirerek Türkiye'nin Gine-Bissau'ya askeri eğitim ve danışmanlık destekleri sağlamasını öngörmektedir. Ayrıca Türk savunma sanayii ürünlerinin Gine-Bissau'ya ihraç edilmesi de gündeme gelmiştir. Bu iş birliği

²² Utku Şimşek, "Türkiye ile Somali Arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Çerçeve Anlaşması", Anadolu Ajansı, 8 Şubat 2024.

Gine-Bissau'nun güvenlik kapasitesini artırmayı ve bölgesel istikrarı desteklemeyi amaçlamaktadır.²³

30 Mayıs'ta ise Türkiye ile Gambiya arasında Askeri Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. İzmir'de düzenlenen EFES-2024 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü kapsamında gerçekleşen imza törenine Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Gambiya Savunma Bakanı Sering Modou Njie katılmıştır. Görüşmede Genelkurmay Başkanı Orgeneral Metin Gürak da hazır bulunmuştur. Anlaşma iki ülke arasındaki savunma iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin Gambiya'ya askeri eğitim ve savunma ekipmanı desteği sağlaması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Gambiya'nın güvenlik kapasitesini artırmaya yönelik projeler de gündeme gelmiştir. Bu iş birliği Gambiya'nın savunma altyapısını güçlendirerek bölgesel istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle geliştirdiği bu tür askeri iş birlikleri, kıtadaki diplomatik ve stratejik varlığını pekiştirmekte ve karşılıklı fayda sağlamaktadır. Gambiya ile imzalanan bu anlaşma da iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesine ve bölgesel güvenliğin güçlenmesine önemli katkılar sunacaktır.²⁴

22 Ekim'de Türkiye ile Fildişi Sahili arasında Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. İmza töreni İstanbul Fuar Merkezi'nde düzenlenen Uluslararası Savunma, Havacılık ve Uzay Sanayi Fuarı (SAHA EXPO 2024) kapsamında gerçekleştirilmiştir. Anlaşmaya Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Fildişi Sahili Savunma Bakanı Tene Brahim Outtara imza atmıştır. Bu anlaşma iki ülke arasındaki savunma ilişkilerini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Türkiye'nin Fildişi Sahili'ne askeri eğitim ve savunma ekipmanı desteği sağlaması planlanmaktadır. Ayrıca terörle mücadele ve bölgesel güvenlik konularında iş birliği yapılması da öngörülmektedir.²⁵

31 Ekim'de ise Türkiye ile Senegal arasında beş farklı anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar iki ülke arasındaki iş birliğini çeşitli alanlarda güçlendirir.

²³ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Gine-Bissau Savunma Bakanı Nicalou Dos Santos ile Görüştü", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 29 Mayıs 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/654f290644344551a4109a18d180ee3e>, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2025).

²⁴ "Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler, Gambiya Savunma Bakanı Sering Modou Njie ile Bir Araya Geldi", T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 30 Mayıs 2024, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/c432ae32b93743eb81ad41ebd41ae08b>, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2025).

²⁵ Koray Taşdemir ve Kaan Bozdoğan, "Türkiye ile Fildişi Sahili Arasında Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması İmzalandı", Anadolu Ajansı, 22 Ekim 2024.

meyi hedeflemektedir. Anlaşmaların imza töreni Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Senegalli mevkidaşı Beşir Cuma Fay'ın huzurunda gerçekleştirilmiştir. Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi Mutabakat Protokolü iki ülke arasında stratejik iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Şehircilik Alanında İş Birliği Mutabakat Zaptı ise iki ülke arasında şehircilik ve kentsel gelişim konularında deneyim ve bilgi paylaşımını hedeflemektedir. Enerji ve Hidrokarbonlar Alanında Mutabakat Zaptı kapsamında iki ülke enerji, petrol ve doğal gaz alanlarında iş birliği yapacak; Türkiye, Senegal'in kara ve deniz sahalarında ki sismik arama faaliyetlerine destek verecektir. Ayrıca yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, kritik mineraller ve nadir toprak elementleri gibi alanlarda da iş birlikleri öngörülmektedir. Tarımsal Mekanizasyon Alanında İş Birliği Mutabakat Zaptı tarım sektöründe mekanizasyon ve modern tekniklerin paylaşımını içermektedir. Yükseköğretim Alanında İş Birliği Mutabakat Zaptı ise iki ülkenin yükseköğretim kurumları arasındaki iş birliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.²⁶ Bu anlaşmalar iki ülke arasındaki ilişkileri daha da derinleştirerek savunma, güvenlik, enerji, tarım ve eğitim gibi alanlarda kapsamlı iş birlikleri sağlamayı hedeflemektedir.

KUZEY AFRIKA

2024, Türkiye'nin Kuzey Afrika'daki stratejik ilişkileri açısından da önemli bir yıl olmuştur. Diplomatik, güvenlik, ekonomik ve sosyokültürel alanlarda birçok gelişme kaydedilmiş; Türkiye bu süreçte bölgedeki etkisini artırmak adına çok boyutlu bir yaklaşım izlemiştir. 2024'teki diplomatik girişimler özellikle Mısır, Fas, Cezayir, Tunus ve Libya ile ilişkilerin derinleştirilmesini hedeflemiştir. Fas ile yapılan siyasi istişareler, Cezayir ve Tunus ile yapılan resmi ziyaretler, Libya ile güvenlik ve enerji iş birliklerini artıran adımlar Türkiye'nin Kuzey Afrika politikasında ne kadar aktif olduğunu gözler önüne sermektedir.

Ekonomik anlamda Türkiye, Kuzey Afrika ülkeleriyle mevcut ticaretini artırmayı başarmıştır. Fas, Cezayir ve Tunus ile ticari ilişkilerdeki artış, enerji ve doğal gaz alanlarındaki yeni iş birlikleri Türkiye'nin Kuzey Afrika bölgesindeki ekonomik rolünü pekiştirmiştir. Türkiye bu dönemde ekonomik fırsatlar oluşturmak adına serbest ticaret anlaşmalarını işler hale

²⁶ Zafer Fatih Beyaz, "Türkiye ile Senegal Arasında 5 Anlaşma İmzalandı", Anadolu Ajansı, 31 Ekim 2024.

getirmiş ve karşılıklı ziyaretlerle ticaret mekanizmalarındaki engelleri ortadan kaldırmıştır.

Türkiye-Kuzey Afrika ilişkileri 2024'te de dostane ilişkiler ve ikili iş birlikleriyle devam etmiştir. Kuzey Afrika, Türkiye'nin kıtadaki en büyük ticaret ortağı olma konumunu korumuştur. Mısır ile ticaret hacmi 8,5 milyar dolara ulaşarak rekor kırmıştır. Cezayir ile 4,3 milyar dolarlık ticaret hacminde enerji ithalatı (doğal gaz) ve inşaat ekipmanları ihracatı belirleyici olmuştur. Fas, Libya ve Tunus ile ise sırasıyla 4,8 milyar dolar, 3,3 milyar dolar ve 1,4 milyar dolarlık ticaret gerçekleştirilmiştir.

TABLO 2. TÜRKİYE-KUZEY AFRIKA DIŞ TİCARET HACMI VE BELİRLEYİCİ SEKTÖRLER (2024)

ÜLKE	TİCARET HACMI (MİLYAR DOLAR)	BELİRLEYİCİ SEKTÖRLER
Mısır	8,5	İnşaat sektörüne yönelik çelik ve elektrikli makine ihracatı
Cezayir	4,3	Enerji ithalatı (doğal gaz) ve inşaat ekipmanları ihracatı
Fas	4,8	Tarım teknolojisi
Libya	3,3	Yeniden inşa projeleri
Tunus	1,4	Mineral yakıt, yağ, pamuk vs.

Kaynak: "2024, Türkiye Dış Ticaret İstatistikleri", TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-2024-12345>, (Erişim tarihi: 21 Ocak 2025).

Afrika Kıtası'nda Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika bölgeleriyle ilişkiler incelendiğinde Türkiye'nin ticaret hacmi açısından en yoğun ilişki kurduğu bölgenin Kuzey Afrika olduğu görülmektedir. Nitekim sadece Mısır ile ticaret hacmi 8 milyar doları geçmiş durumdadır. Bunun temel sebebi ise 14 Şubat 2024'te Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Mısır'ı ziyaret ederek iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi sürecini başlatmasıdır. 2024'te taraflar arasında imzalanan 17 anlaşmanın ekonomik etkisinin bir göstergesi olarak ticaret hacmi verileri kendisini göstermektedir. Kuzey Afrika'da Mısır'dan sonra öne çıkan bir diğer ülke Cezayir'dir. Cezayir 4 milyar doları geçen ticaret hacmiyle enerji ve ham madde ithalatında kritik bir ortak ülke konumundadır. Benzer şekilde Libya da ihracatta ilk sıralarda yer alırken petrol ürünleri ithalatında önemli bir ortaktır. Fas ise tarım ve tekstil ürünlerinde iş birliği yapılan önemli bir ortak ülke olma konumuna sahiptir.

2024'ün en önemli ikili görüşmeleri arasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 14 Şubat'ta Mısır'a resmi ziyaret düzenlemesi ve Eylül'de de Mısır Cumhur-

başkanı Abdülfettah Sisi'yi Türkiye'de ağırlaması yer almaktadır. Bu ziyaretler iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi ve güçlenmesi adına önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Ayrıca bir anlamda jeopolitik ve jeostratejik açılardan Türkiye'nin özellikle Doğu Afrika'da Mısır ile iş birliği yapmasının önünü de açmıştır. Ankara'da gerçekleştirilen Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi toplantısında iki ülke arasındaki iş birliğinin daha da geliştirilmesine yönelik adımlar ele alınmıştır. Görüşmelerde ikili ilişkilerin yanı sıra Gazze ve işgal altındaki Filistin topraklarında yaşanan İsrail saldırıları gibi güncel bölgesel ve küresel meseleler de değerlendirilmiştir. Nitekim iki ülke arasında artan diplomatik ve siyasi ilişkilerin etkisi 2024'te görülmeye başlanmış ve bu süreçten sonra özellikle Libya, Doğu Afrika ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerde daha fazla iletişim zemininin oluşması sağlanmıştır.²⁷

Türkiye'nin bu dönemdeki güvenlik ve askeri iş birliği de dikkat çekicidir. Fas, Cezayir ve Tunus ile yapılan ortak tatbikatlar ve savunma sanayii ürünlerinin ihracatı Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığını güçlendirmiştir. Libya ile ilişkiler de Türkiye'nin bölgede denge unsuru olarak rol üstlendiğini göstermektedir.

Askeri alanda ise 2024'te Türkiye ile Fas arasındaki iş birliğinde önemli adımlar atılmıştır. Ocak'ta Fas, Türk savunma şirketi Otokar'dan 200 adet Cobra II taktik zırhlı araç satın almıştır. Bu anlaşmanın 136 milyon dolar değerinde olduğu görülmektedir. Fas'ın BM Barış Gücü operasyonlarına katkısında kullanılacak olan bu araçların teslimatının 2024 sonunda başlayacağı belirtilmiştir.²⁸ Ayrıca Aralık'ta Latin Amerika Uluslararası Deniz Savunma Fuarı'nda ASELSAN, Fas ile olası askeri iş birliklerini gündeme getirmiştir. Türk heyeti, Fas Ulusal Savunma İdaresi ve Kraliyet Silahlı Kuvvetleri ile silah üretimi ve savunma teknolojisi alanlarında iş birliği fırsatlarını masaya yatırmıştır.²⁹ Türkiye ile Fas arasında Uluslararası Ulaşım Forumu Zirvesi sırasında yapılan denizcilik iş birliği görüşmeleri de taraflar arasındaki diplomatik bağları güçlendiren önemli bir adım olmuştur.³⁰

²⁷ Mehmet Tosun, "Mısır Cumhurbaşkanı Sisi Bugün Türkiye'ye Resmî Ziyarette Bulunacak", Anadolu Ajansı, 3 Eylül 2024.

²⁸ Juster Domingo, "Morocco to Acquire 200 Armored Vehicles From Turkey", The Defence Post, 19 Ocak 2024.

²⁹ Mohamed Alaoui, "Morocco Begins Arms Industry Cooperation with Turkey", *The Arab Weekly*, 27 Ocak 2025.

³⁰ Mahamadou Simapara, "Morocco, Turkey Set Sail for Maritime Cooperation", Morocco World News, 23 Mayıs 2024.

Sosyokültürel alanda da Türkiye, Kuzey Afrika'daki eğitim ve kültürel ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Türkiye Maarif Vakfı ve Yunus Emre Enstitüsü, Fas, Cezayir, Tunus ve Libya'da Türkçe dersleri ve kültürel etkinliklerle Türkiye'nin yumuşak gücünün etkisini artırmıştır. Bu dönemde Türkiye ile Kuzey Afrika ülkeleri arasındaki eğitim bağları da güçlenmiştir.

SONUÇ

2024, Türkiye'nin Afrika Kıtası ile ilişkilerinde çok boyutlu, kapsamlı ve derinleşen bir etkileşimin yaşandığı bir yıl olmuştur. Türkiye'nin Afrika'ya yönelik dış politikası kıta ülkelerinin siyasi ve ekonomik dönüşümlerini yakından takip ederek kazan kazan anlayışı temelinde şekillenmiştir. İnsani yardım, güvenlik, ekonomi ve siyasi iş birliği alanlarında yürütülen çalışmalar Türkiye'nin Afrika'daki etkinliğini artırmaya yönelik stratejik bir vizyonun parçası olarak değerlendirilmelidir.

Bu süreçte Afrika'nın farklı bölgelerinde yaşanan gelişmelere uyum sağlayan esnek ve çok boyutlu politikalar izlenmiş ve Türkiye, bölgesel aktörlerle iş birliği yaparak kıtanın kalkınma hedeflerine doğrudan katkı sağlamayı sürdürmüştür. Türkiye-Afrika ekonomik ilişkileri açısından dış ticaret hacmi bir önceki yıla oranla yüzde 3,8 artış göstererek 32,8 milyar dolara ulaşmış ve Türkiye'nin kıtadaki ticaret ortaklıkları güçlenmiştir. Türk müteahhitlik firmalarının büyük ölçekli altyapı projeleri ve THY'nin kıtadaki ulaşım ve lojistik ağlarını geliştirmesi ekonomik iş birliğinin en önemli göstergeleri olmuştur.

Savunma ve güvenlik iş birlikleri açısından 2024, Türkiye'nin kıtadaki askeri varlığı ve savunma sanayii ihracatının en üst seviyeye çıktığı bir yıl olmuştur. 30 Afrika ülkesiyle savunma sanayii iş birliği anlaşmaları sürdürülürken kıtaya yapılan savunma ihracatı 2012'ye kıyasla 2024 itibarıyla 13 kat artmıştır. Özellikle Somali ile yapılan Savunma ve Ekonomik İş Birliği Çerçeve Anlaşması, Türkiye'nin kıtadaki uzun vadeli güvenlik stratejisinin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Türkiye, Afrika Boynuzu'nda deniz güvenliği alanındaki faaliyetleri artırarak kıtadaki stratejik konumunu güçlendirmiş ve terörle mücadelede etkin bir ortak haline gelmiştir. Fildişi Sahili, Gambiya ve Gine-Bissau gibi Batı Afrika ülkeleriyle imzalanan askeri iş birliği anlaşmaları ise Türkiye'nin güvenlik politikalarının kıtanın batısına doğru genişlediğini göstermektedir.

Diplomatik ve siyasi ilişkiler açısından da Türkiye kıtayıla bağlarını daha kurumsal hale getiren ve bölgesel barış süreçlerine aktif katkı sunan bir aktör olarak öne çıkmıştır. Türkiye-Afrika Ortaklığı Üçüncü Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı, Ankara'nın kıtayıla iş birliklerini stratejik bir ortaklık seviyesine taşıma niyetini yansıtırken Somali ve Etiyopya arasındaki krizin çözümünde Türkiye'nin yürüttüğü Ankara Süreci ise bölgesel diplomaside oynadığı ara bulucu rolünü pekiştirmiştir. Türkiye'nin Sudan ve BAE arasındaki gerilimi azaltmaya yönelik diplomatik çabaları da kıtada istikrara katkı sağlayan bir girişim olarak dikkat çekmiştir.

Kuzey Afrika ülkeleriyle ilişkiler de 2024'te büyük bir ivme kazanırken özellikle Türkiye-Mısır ilişkilerindeki normalleşme süreci Doğu Akdeniz, Libya ve Ortadoğu'daki dengeleri etkileyecek şekilde şekillenmiştir. Türkiye; Cezayir ve Fas ile enerji ve sanayi alanlarında iş birliklerini artırırken Libya'daki altyapı projelerine de devam etmiştir. Bölge ülkeleriyle imzalanan ekonomik ve askeri anlaşmalar Türkiye'nin Kuzey Afrika'daki etkinliğini artıran önemli adımlar olmuştur.

2024, Türkiye'nin Afrika'daki ekonomik, siyasi, askeri ve diplomatik bağlarını daha sağlam bir çerçeveye oturttuğu bir yıl olmuştur. Afrika Açılımı stratejisinin meyvelerinin alındığı bu dönemde Türkiye kıtadaki etkinliğini kurumsallaştırmış ve derinleştirmiştir. Ankara'nın kıtayıla ilişkileri uzun vadeli bir vizyon doğrultusunda ilerlerken Afrika ülkeleri de Türkiye'yi güvenilir bir ortak olarak konumlandırmaya devam etmiştir.

Önümüzdeki dönemde Türkiye'nin Afrika ile ekonomik ilişkilerinde 50 milyar dolar ticaret hacmi hedefine ulaşması, savunma sanayii iş birliklerinin daha fazla ülkeyi kapsayacak şekilde genişlemesi ve kıtadaki diplomatik varlığını daha da artırması beklenmektedir. 2026'da düzenlenecek IV. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi ise Ankara'nın kıtadaki uzun vadeli stratejisini şekillendirecek ve yeni iş birliklerine zemin hazırlayacaktır.

Bu doğrultuda Türkiye'nin Afrika stratejisi; ekonomik bağlarını güçlendirerek ticaret ve yatırım projelerini artırmak, savunma sanayii ihracatını genişleterek güvenlik iş birliklerini derinleştirmek, kıtadaki ara bulucu ve istikrar sağlayıcı rolünü güçlendirerek bölgesel barış süreçlerine katkı sunmak, Türk kurumları, özel sektörü ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kıtanın kalkınmasına destek vermek ve Afrika ülkeleriyle ortak bir gelecek vizyonu oluşturmak için kazan kazan prensibi doğrultusunda iş birliklerini kurumsallaştırmak üzerine inşa edilecektir.

Sonuç olarak 2024 yılı Türkiye-Afrika ilişkilerinin tarihsel gelişim sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve Türkiye kıtada artık kalıcı bir aktör olarak konumlanmıştır. Türkiye'nin kıtadaki varlığı ikili ilişkiler düzeyinin ötesinde küresel dengeler açısından da dikkat çeken bir unsur haline gelmiştir. Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin Afrika'daki stratejik ortaklıklarını daha da derinleştirmesi, bölgesel ve küresel etkilerini artıran bir sürecin devamı niteliğinde olacaktır.

KRONOLOJİ

17 Ocak	Dışışleri Bakanı Fidan, Burkina Faso Dışışleri, Bölgesel İş Birliği ve Yurt Dışı Burkinlular Bakanı Karamoko Jean-Marie Traoré ile bir görüşme gerçekleştirdi.
25 Ocak	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Güney Afrikalı mevkidaşı Cyril Ramaphosa ile telefon görüşmesi yaptı.
14 Şubat	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısır'a resmi bir ziyarette bulunarak Cumhurbaşkanı Sisi ile bir araya geldi.
23 Şubat	Dışışleri Bakanı Fidan, Güney Afrika Cumhuriyeti Uluslararası İlişkiler ve İş Birliği Bakanı Naledi Pandor ile görüştü.
18 Nisan	Tanzanya Cumhurbaşkanı Samia Suluhu Hassan, Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
20 Nisan	Dışışleri Bakanı Fidan, Mısırlı mevkidaşı Semih Şükri'yi misafir etti.
8 Mayıs	Dışışleri Bakanı Fidan, Etiyopyalı mevkidaşı Taye Atske Selassie ile bir görüşme yaptı.
26 Mayıs	Dışışleri Bakan Yardımcısı Burhanettin Duran, Ankara'daki Afrika Kordiplomatizi tarafından düzenlenen Afrika Günü etkinliğine katıldı.
29-30 Mayıs	Milli Savunma Bakanı Güler, EFES 2024 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü kapsamında Somali, Tanzanya, Uganda, Gine-Bissau, Kongo ve Gambiya savunma bakanlarıyla İzmir'de bir araya geldi.
31 Mayıs	Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Millî Birlik Hükümeti Başbakanı Abdülhamid Dibeybe'yi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde kabul etti.
11 Haziran	Dışışleri Bakanı Fidan, BRICS+ toplantısı çerçevesinde Etiyopyalı mevkidaşı Selassie ile görüştü.
2 Temmuz	Dışışleri Bakanı Fidan, Etiyopyalı mevkidaşı Selassie ile Somalili mevkidaşı Ahmed Muallim Fiqi'yi Ankara'da konuk etti.

- 3 Temmuz Dışişleri Bakanı Fidan, Cibuti'nin Ankara Büyükelçisi ve Kordiplomatik Duayeni Aden Houssein Abdillahi'ye nezaket ziyaretinde bulundu.
- 17 Temmuz Türkiye'nin dışişleri, milli savunma, enerji ve tabii kaynaklar bakanları ile MİT başkanı ve ticaret bakan yardımcısı Nijer'e resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.
- 31 Temmuz Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mali Devlet Başkanı Assimi Goita ile telefon görüşmesi yaptı.
- 3 Ağustos Dışişleri Bakanı Fidan ve heyeti Etiyopya Başbakanı Abiy Ahmed Ali tarafından kabul edildi.
- 5 Ağustos Dışişleri Bakanı Fidan, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi tarafından kabul edildi.
- 13 Ağustos Dışişleri Bakanı Fidan, Somali ve Etiyopya dışişleri bakanlarıyla Ankara Süreci'nin ikinci toplantısı kapsamında Ankara'da buluştu.
- 30 Ağustos Dışişleri Bakan Yardımcısı Nuh Yılmaz, Senegal'in Yurt Dışındaki Senegallilerden Sorumlu Devlet Sekreteri Amadou Cherif Diouf ile bir araya geldi.
- 2 Eylül Milli Savunma Bakanı Güler, Somalili mevkidaşı Abdulkadir Muhammed Nur ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar ile bir toplantı yaptı.
- 4 Eylül Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Türkiye'yi resmi olarak ziyaret etti.
- 25 Eylül Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM 79. Genel Kurulunda Sudan ve Gine-Bissau liderleriyle görüştü. Dışişleri Bakanı Fidan da Libya ve Güney Afrika'dan yetkililerle New York'ta temaslarda bulundu.
- 27 Eylül Etiyopya, Somali ve Mısır dışişleri bakanları New York'ta Türk yetkililerle bir araya geldi.
- 26 Ekim Türk Deniz Görev Grubu, Oruç Reis araştırma gemisinin Somali'ye ulaşması nedeniyle bir karşılama töreni düzenledi.
- 31 Ekim Senegal Cumhurbaşkanı Bassirou Diomaye Diakhar Faye, Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi.
- 3 Kasım Dışişleri Bakanı Fidan, Türkiye-Afrika Ortaklığı Üçüncü Bakanlar Konferansı kapsamında Cibuti Cumhurbaşkanı İsmail Ömer Guelleh ile görüştü.
- 26 Kasım Dışişleri Bakan Yardımcısı Burhanettin Duran, Somali-Türkiye Parlamentolar Arası Dostluk Grubu üyelerini kabul etti.
- 11 Aralık Türkiye'nin kolaylaştırıcılığında Somali ve Etiyopya arasında süren Ankara Süreci kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın liderliğinde anlaşmaya varıldı.

TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA POLİTİKASI 2024

MERVE ZORLU

Doktora Adayı, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

MUSTAFA YETİM

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

2024'te Latin Amerika ülkeleri ekonomik, çevresel ve siyasi birçok farklı konuyla baş etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bölgeyle ilişkileri 2023'te daha çok yumuşak güç açılımıyla tamamlanmışken 2024 diplomatik temasların yılı olmuştur. 2024'ün başında Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın Brezilya, Venezuela ve Meksika ziyaretlerini kapsayan Latin Amerika gezisi önemli gündemlerden birisi olmuştur. Bu ziyaretler özellikle karşılıklı ekonomik iş birliği, kültürel ilişkiler ve bölgesel güvenlik gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ise her yıl olduğu gibi bölgedeki faaliyetlerine devam etmiştir. Bölgede eğitim, sağlık ve altyapı projelerine katkı sağlamış ve Türkiye'nin bölgeye olan desteğini pekiştirmiştir. Bu bağlamda Venezuela, Meksika ve Panama gibi ülkelerde yapılan projeler Türkiye'nin bölgedeki etkisini artırmış, özellikle kalkınma ve sosyal projelere katkı sağlanmıştır. Ekonomik ilişkilerde ise Türkiye'nin Latin

Amerika ülkeleriyle ticaret hacminin 2023'e kıyasla yüzde 1 oranında arttığı görülmüştür. Ancak bölgenin önde gelen ekonomi topluluğu Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ülkeleriyle ticaret hacminin –2023'teki gibi daralma eğilimi devam ederek– 2024'te yüzde 3,24 oranında azaldığı gözlemlenmiştir. Bölge ülkeleriyle dış ticarete ithalatın ihracatı geçmeye devam ettiği görölse de kısmi bir gerileme söz konusu olmuş ve ithalat-ihracat dengesizliği azaltılmaya çalışılmıştır.

Latin Amerika'da 2024 boyunca siyasi, ekonomik ve çevresel faktörlerin etkisiyle şekillenen önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bölgedeki ülkeler hem iç politikalarındaki gelişmeler hem de küresel düzeydeki diplomatik girişimleriyle dünya gündeminde yer bulmuştur. Bu yılın en dikkat çekici olaylarından biri ise seçim süreçlerinde yaşanan tartışmalar ve kadın liderlerin yükseliş olmuştur. Meksika'da Claudia Sheinbaum yüzde 59 oyla ülkenin ilk kadın devlet başkanı seçilmiştir. Bu zafer toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli bir adım olarak görülmüştür. Fakat zorlu bir seçim süreci geçiren Sheinbaum tehdit mesajlarına maruz kalarak sosyal medyada nefret söylemleriyle karşılaşmıştır.¹ Venezuelada ise Nicolás Maduro yüzde 51 oranıyla üçüncü kez devlet başkanı seçilmiştir. Ancak seçimlerin adilliğı ve şeffaflığına dair şüpheler uluslararası eleştirilere yol açmıştır. Bazı uluslararası örgütler ve muhalefet sonuçları sorgulamış, bu durum siyasi tansiyonu artırmıştır. G7 ülkeleri seçimlerin şeffaflığına dair endişelerini dile getirirken ABD ise uluslararası baskının artırılması gerektiğini savunmuştur. Venezueladaki ekonomik kriz ve yaptırımlar Maduro'nun uluslararası meşruiyet kazanma çabalarını daha da pekiştirmiştir.² 2024'te Latin Amerika'nın iç siyasetinde seçim süreçlerinin yanı sıra ekonomik ve toplumsal dinamikler önemli gelişmelere yol açmıştır. Bolivya'daki General José Zúñiga'nın darbe girişimi güvenlik güçleri ve halkın desteğıyle engellenmiş ancak bu durum ülkedeki demokratik süreçlerin kırılmasını bir kez daha ortaya koymuştur. Darbe girişiminin ardından hükümetin güvenlik reformları ve kurumsal istikrarı sağlama yönünde attığı adımlar gündeme gelmiştir.³

¹ "Mexico Elects Claudia Sheinbaum as First Female President", BBC, 3 Haziran 2024; "Mexico Poll Frontrunner Claudia Sheinbaum Deluged with Hate Messages", BBC, 25 Şubat 2024.

² "Fresh Protests in Venezuela as Anger Grows at Disputed Election Result", BBC, 31 Temmuz 2024; "G7 Voices Concerns on Venezuelan Election", Reuters, 31 Temmuz 2024.

³ "Bolivia Foils Military Coup Attempt: All You Need to Know", Aljazeera, 27 Haziran 2024.

Latin Amerika'nın ekonomik kırılganlıkları 2024 boyunca belirginleşmiş, bölge ülkeleri makroekonomik istikrarı sağlamak adına çeşitli politikalar uygulamıştır. Arjantin'de Devlet Başkanı Javier Milei'nin yürürlüğe koyduğu kemer sıkma politikaları, artan enflasyon oranları ve alım gücündeki düşüş, toplumsal hoşnutsuzluğun belirginleşmesine yol açmış, özellikle Buenos Aires'te yoğunlaşan kitlesel protestolar hükümet politikalarına yönelik tepkilerin somut bir yansıması olmuştur. Kamu harcamalarının kısıtlanması, sosyal yardımların azaltılması ve kamu sektöründeki işten çıkarmalar, sendikalar ve muhalefet partilerince yoğun şekilde eleştirilmiştir. Bu durum ülkedeki toplumsal ve siyasal kutuplaşmayı daha da derinleştirmiştir.⁴ Latin Amerika genelinde ekonomik büyüme oranlarının yavaşlaması, enflasyonun yüksek seyretmesi ve dış borçlanma seviyelerindeki artış, bölge ekonomilerinin kırılganlığını artırmış, ekonomik istikrara yönelik uzun vadeli politikaların önemini ortaya koymuştur.

2024 boyunca Latin Amerika iklim değişikliği ve çevresel krizlerle mücadelede önemli gündemlere sahip olmuştur. Brezilya, Cumhurbaşkanı Luiz Inácio Lula da Silva'nın çevre politikaları doğrultusunda proaktif bir yaklaşım sergilemiş ancak Amazon'daki kuraklık ve ormansızlaşma sürdürülebilir çevre yönetimi için ciddi zorluklar oluşturmuştur. Bu durum tarım sektörü ve biyolojik çeşitlilik üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır.⁵ Peru, Bolivya ve Ekvador'daki orman yangınları doğal habitat kaybının yanı sıra halk sağlığı ve yerel ekonomide olumsuz etkilere neden olmuştur. Ayrıca Karayipler'deki tropikal fırtınalar ve kasırgalar ise altyapı kayıpları ve afet yönetimi zorluklarını beraberinden getirmiştir.⁶

2024, Latin Amerika ülkelerinin uluslararası krizler karşısında izledikleri bağımsız dış politikaların öne çıktığı bir yıl olurken özellikle Gazze'deki çatışmalara yönelik tutumları bölgesel diplomasi açısından önemli bir farkındalık oluşturmuştur. Kolombiya Cumhurbaşkanı Gustavo Petro, Filistin halkına yönelik saldırıları gerekçe göstererek İsrail ile diplomatik ilişkileri tamamen sonlandırmıştır. Kolombiya'nın bu adımı insan hakları temelinde şekillenen

⁴ "Argentina: Violent Protests as Senators Back Austerity Measures of President Milei", *The Guardian*, 13 Haziran 2024.

⁵ "Amazon's Record Drought Driven by Climate Change", BBC, 24 Ocak 2024.

⁶ "Record Wildfires Ravage Peru's Ecosystems and Wildlife", Reuters, 12 Ekim 2024; "Bolivia Wildfires Burn Record Area, Scorching Homes and Farms", Reuters, 8 Ekim 2024.

bir dış politika yaklaşımı olarak yorumlanmıştır.⁷ Benzer Şekilde Brezilya Cumhurbaşkanı Lula da Silva'nın İsrail'in Gazze'ye yönelik askeri operasyonlarını "soykırım" olarak nitelendirmesi ve tarihsel referanslarla bu durumu Nazi Almanyası'nın uygulamalarıyla karŐılaŐtırması Brezilya-İsrail ilişkilerinde diplomatik gerginliği artırmıştır.⁸

2024, Latin Amerika'da iş siyasi gelişmelerin belirleyici olduğu bir dönem olmuş ve bu durum bölgenin dış aktörlerle ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. Ancak Türkiye bir önceki yıla kıyasla bölgeyle diplomatik temaslarını yoĐunlaŐtırmıŐtır. Nitekim yumuşak güÇ aracı olarak TİKA'nın faaliyetleri kadar diplomatik temaslar da 2024'ün gündemi olmuştur. Ticari ilişkilerde ise küresel ekonomik belirsizliklerin etkisine bölgesel sorunlar da eklendiği iÇin temkinli bir seyir izlenmiŐtir. Türkiye'nin bölgeyle ekonomik ilişkilerinde öne őkınan ithalat-ihracat dengesizliği 2024'te beklenen düzeyde olmasa da giderilmeye őkalıŐılmıŐtır.

SİYASİ TEMASLAR VE BÖLGEYE KATKILAR

2024'te Dışişleri Bakanı Fidan G20 vesilesiyle 21-26 Şubat arasında Brezilya, Venezuela ve Meksika'yı kapsayan önemli bir Latin Amerika turuna őkımıŐtır. Bu ziyaretler Türkiye'nin bölgedeki ilişkilerini güçlendirme ve stratejik iş birliklerini derinleştirme amacı taşımaktadır. Brezilya'da Dışişleri Bakanı Fidan, Brezilyalı mevkidaşı Mauro Vieira ile görüşmüştür. Bu görüşmede özellikle ticaret, enerji ve altyapı projeleri üzerinde yoĐunlaŐılmıŐ, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin artırılması gerektiği ifade edilmiştir. Venezuelada ise Dışişleri Bakanı Fidan, Venezuela Devlet Başkanı Nicolás Maduro ile önemli bir görüşme gerőkleŐtirmiŐtir. Bu görüşmede iki ülke arasındaki ekonomik iş birliği ve ticaret konuları ele alınmış, Türkiye'nin özellikle enerji, tarım ve sanayi alanlarında katkılar sağlamaya devam etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dışişleri Bakanı Fidan, Venezuela'nın uluslararası alandaki ekonomik zorlukları aÇmasına destek olma amacını belirterek bölgedeki istikrar ve kalkınma iÇin daha fazla iş birliği yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Meksika'daki ziyaretinde ise Meksikalı mevkidaşı Marcelo Ebrard ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmede ticaret, yatırımlar, kültürel ilişkiler ve bölgesel güvenlik gibi önemli

⁷ "Colombia to Cut Diplomatic Ties with Israel over Gaza War, Petro Says", Aljazeera, 1 Mayıs 2024.

⁸ "Israel Condemns Brazil's Lula Likening Gaza War to Holocaust", BBC, 19 Şubat 2024.

konularda iş birliğini derinleştirme yolları tartışılmıştır. Dışişleri Bakanı Fidan, Türkiye'nin Meksika ile ilişkilerinin özellikle enerji sektörü ve altyapı projeleri gibi stratejik alanlarda geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹

2024'te 1-3 Mart arasında gerçekleştirilen Antalya Diplomasi Forumu, Türkiye'nin Latin Amerika ile ilişkilerini derinleştirmek amacı doğrultusunda önemli bir platform olmuştur. Forumda “Değişim Sürecinde Latin Amerika ve Karayipler” başlıklı bir panel düzenlenmiş ve bölgedeki küresel ekonomik, siyasi ve sosyal dinamikler derinlemesine incelenmiştir. Bu panel, Türkiye'nin bölgedeki gelişmelere nasıl etkin bir şekilde yaklaşabileceğini ele alırken Türkiye'nin stratejik rolünü de vurgulamıştır. Forumda Panama Dışişleri Bakanı Janaina Tewaney Mencomo, Venezuela Dışişleri Bakanı Yván Gil ve Meksika Dışişleri Bakanı Marcelo Ebrard gibi Latin Amerika'nın önde gelen isimleri yer almış ve Türkiye ile iş birliğini artırma fırsatları değerlendirilmiştir.¹⁰

Dışişleri Bakanı Fidan 23 Mayıs 2024'te Venezuela Dışişleri Bakanı Yván Gil ile ortak basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla atılan adımlar vurgulanmıştır. Türkiye ve Venezuela arasındaki ilişkilerin enerji, tarım, hayvancılık, turizm ve eğitim gibi birçok alanda ilerleme kaydettiği belirtilmiş ve bu bağlamda 9 yeni anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Venezuela'nın maruz kaldığı haksız yaptırımlar ve Gazze'deki durum hakkında da görüş alışverişinde bulunulmuştur. Dışişleri Bakanı Fidan, Venezuela'nın Filistin'e yönelik tutumunu desteklediklerini ve iki ülkenin Gazze meselesinde benzer görüşleri paylaştığını ifade etmiştir.¹¹

Brezilya Dışişleri Bakanı Mauro Vieira 12-13 Haziran 2024'te Türkiye'yi ziyaret ederek Türk yetkililerle görüşmelerde bulunmuştur. Bu ziyaretin amacı iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri daha da güçlendirmek olmuştur. Görüşmelerde iki ülke arasındaki ticaretin artırılması, yatırım fırsatlarının geliştirilmesi ve uluslararası iş birliği alanlarında çeşitli konular ele alınmıştır. Vieira, Brezilya'nın küresel ticaret ve ekonomik ilişkilerinde

⁹ “Fidan Latin Amerika Turunu Tamamladı”, *Milliyet*, 29 Şubat 2024.

¹⁰ Mustafa Kökmen, “Antalya Diplomasi Forumu 2024: Latin Amerika ve Karayipler”, TUDPAM, 22 Nisan 2024, <https://tudpam.org/antalya-diplomasi-forumu-2024-latin-amerika-ve-karayipler-oturu-mu-desifresi-bolgesel-dinamikler-ve-turkiyenin-rolu>, (Erişim tarihi: 3 Mart 2025).

¹¹ “Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Venezuela Dışişleri Bakanı Yvan Gil ile Ortak Basın Toplantısı”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 23 Mayıs 2024, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-venezuela-disisleri-bakani-yvan-gil-ile-ortak-basin-toplantisi-23-5-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 3 Mart 2025).

Türkiye'nin önemli bir partner olduğunu belirterek gelecekteki ilişkilerin daha fazla iş birliği temelinde şekilleneceğini ifade etmiştir. Vieira'nın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmesinde ise ikili ilişkilerin daha da güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmış ve ticaret, yatırım, enerji, kültür gibi alanlarda iş birliğinin artırılmasına yönelik adımlar ele alınmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Brezilya'nın Türkiye için önemli bir stratejik ortak olduğunu belirtmiş, karşılıklı ticaretin artırılması ve yatırım projelerinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bölgesel ve küresel konularda iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiği de dile getirilmiştir.¹²

2024'ün bir diğer önemli diplomatik teması ise 28 Eylül'de Dışışleri Bakanı Fidan'ın New York'ta düzenlenen Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu (CELAC) Dörtlüsü Dışışleri Bakanları Toplantısı'na katılmasıyla gerçekleşmiştir. Dışışleri Bakanı Fidan toplantı sırasında bölgesel iş birliğinin önemini vurgulamış ve Türkiye'nin küresel düzeyde daha aktif bir rol üstlenmeyi sürdürdüğünü ifade etmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler ile ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarındaki ilişkilerini daha da derinleştirme yönünde güçlü adımlar atmaya devam edeceğini belirtmiştir.¹³ Diplomatik temaslar bağlamında oldukça hareketli geçen 2024'ün son gündemi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 17-18 Kasım arasında Brezilya'nın başkenti Brasilya'da düzenlenen G20 Liderler Zirvesi'ne katılımı olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan zirve kapsamında Brezilya Cumhurbaşkanı Lula da Silva ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan G20 zirvesinde Türkiye'nin küresel ticaret ve sürdürülebilir kalkınma alanlarındaki stratejilerini de gündeme getirerek bölgesel ve küresel iş birliklerinin önemini vurgulamıştır.¹⁴

Bölgedeki aktif kurumlardan TİKA ise 2024'te Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki kalkınma hedeflerine katkı sağlamaya devam etmiştir. Bu bağlamda OECD Latin Amerika ve Karayipler Bölgesel Programı'na destek vererek bölgedeki sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına önemli bir katkı

¹² Büşranur Koca, "Brezilya Dışışleri Bakanı Vieira, AA'ya Değerlendirmelerde Bulundu", Anadolu Ajansı, 13 Haziran 2024; Mümin Altaş, "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Brezilya Dışışleri Bakanı Vieira'yı Kabul Etti", Anadolu Ajansı, 12 Haziran 2024.

¹³ Muhammet Tarhan, "Dışışleri Bakanı Fidan, CELAC Dörtlüsü Dışışleri Bakanları Toplantısı'na Katıldı" Anadolu Ajansı, 28 Eylül 2024.

¹⁴ "Brezilya", T.C. Cumhurbaşkanlığı, 17 Kasım 2024, <https://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/155550/brezilya>, (Erişim tarihi: 3 Mart 2025).

sunmuştur. Paraguay'da sosyal kalkınmaya yönelik projelerle yerel halkın yaşam standartları iyileştirilmiş, Türkiye Cumhuriyeti Okulu'nda bilgisayar sınıfı kurularak eğitim altyapısı güçlendirilmiştir. Ayrıca TİKA Başkan Yardımcısı Ümit Naci Yorulmaz, Panama, Guatemala, El Salvador ve Meksika'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerde çeşitli projelerin açılışlarını yapmış ve iş birliği fırsatlarını değerlendirmiştir. Panama'da San Lorenzo Kalesi için bir Turist Ziyaretçi Merkezi projesi başlatılmış, Guatemala'da eğitim altyapısı güçlendirilmiş ve El Salvador'da çocuk beslenme merkezi açılmıştır. Meksika'da ise Türk kültürünün tanıtılması amacıyla kültür ve müzik atölyeleri kurulmuştur.¹⁵

TİCARİ İLİŞKİLERDEKİ GELİŞMELER

2024'te devletler düzeyinde Türkiye ile bölge ülkeleri arasında yeni bir ticaret iş birliğine imza atılmamış olsa da ticari temaslar yıl içinde farklı düzeylerde devam etmiştir. 29 Kasım'da Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) tarafından İstanbul'da gerçekleştirilen Latin Amerika Destinasyon Tanıtımı ve B2B Etkinliği önemli bir ticari platform olarak dikkat çekmiştir. Bu etkinlik Latin Amerika bölgesindeki turistik destinasyonların Türkiye'de tanıtılmasını ve Türkiye ile bölge arasındaki seyahat endüstrisi iş birliklerinin güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Etkinlikte Latin Amerika'nın farklı ülkelerinden gelen katılımcılar Türkiye'deki seyahat acenteleriyle birebir görüşmeler yaparak bölgedeki turizm potansiyelini tartışmıştır. Aynı zamanda bölgedeki destinasyonların tanıtımını yaparak Türkiye ile bu ülkeler arasındaki turizm ilişkilerinin daha da derinleşmesi hedeflenmiştir.¹⁶

11-14 Nisan arasında Türk menşeli ROKETSAN, Latin Amerika'daki önemli savunma fuarlarından biri olan LAAD Defence & Security'ye katılarak bölgedeki savunma iş birliklerini artırmayı amaçlamıştır. Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenen fuarda ROKETSAN 11 özgün tasarım ürününü sergileyerek Latin Amerika pazarındaki varlığını güçlendirmiştir. Türkiye'nin "milli katılım" gösterdiği bu etkinlik ROKETSAN'ın bölgesel iş birliklerini artırmak ve Türk savunma sanayiinin dünya çapındaki tanı-

¹⁵ "Paraguay'da Sosyal Kalkınmaya Katkı Sağlamak Amacıyla Gerçekleştirilen Projeler", TİKA, 16 Nisan 2024; Gökhan Çeliker, "TİKA Latin Amerika'da İş Birliği Projelerine Devam Ediyor", Anadolu Ajansı, 3 Ekim 2024.

¹⁶ "Latin Amerika Destinasyon Tanıtımı ve B2B Etkinliği", TÜRSAB, <https://www.tursab.org.tr/etkinlikler/latin-amerika-destinasyon-tanitimi-ve-b2b-etkinligi>, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2025).

nırlığını artırmak için önemli fırsat teşkil etmiştir. Bu fuar aynı zamanda Türk savunma sanayiinin potansiyel iş fırsatlarını geliştirme ve dünya a-pında tanıtım yapma fırsatlarını değerlendirme açısından kritik bir plat-form olmuştur.¹⁷

5 Eylül 2024'te Ticaret Bakanı Ömer Bolat, Brezilya Ulusal Günü resepsiyonunda önemli açıklamalarda bulunmuştur. Ticaret Bakanı Bolat, Türkiye'nin Brezilya ile ilişkilerinin derinleşmesini ve ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesini hedeflediklerini belirtmiştir. Brezilya'nın Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı olduğunu ifade eden Bolat 2023'te iki ülke ticaret hacminin 5 milyar dolara ulaştığını vurgulamıştır. Türkiye ile Brezilya arasında karşılıklı yatırımlar da arttırmıŐtır. Brezilya'daki Türk yatırımları 50 milyon dolara, Brezilya'nın Türkiye'deki yatırımları ise 600 milyon dolara ulaşmıştır. Ayrıca Türk müteahhitlik firmalarının Brezilya'da büyük projelerde yer alabileceği ifade edilmiştir. Ticaret Bakanı Bolat, Türkiye'nin Brezilya ile daha yakın çalışmaya ve iş birliğini artırmaya devam edeceğini belirterek G20 ve MERCOSUR gibi platformlarda daha etkin bir iş birliği çağırısında bulunmuştur. Ayrıca Türk Hava Yolları'nın (THY) Brezilya'daki uçuŐlarının haftada 11'e çıkmasıyla iki ülke arasındaki ulaşım bağlan-tılarının güçlendiği ve karşılıklı ticaretin artacağı öngörölmüŐtür.¹⁸

ÜLKE	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Brezilya	402,0	507,7	494,8	588,8	1.025	999,7	823,4	1.007
Arjantin	167,7	193,1	178,2	153,7	237,7	329,1	170,5	164,8
Venezuela	38,0	134,0	132,2	235,9	299,2	366,4	365,8	306,9
Uruguay	46,3	51,7	48,4	51,5	115,4	134,5	156,4	135,7
Paraguay	32,9	40,9	48,1	52,3	87,5	49,9	44,9	47,0
Toplam	686,9	927,4	901,7	1.082	1.764	1.879	1.570	1.661

Kaynak: TÜİK

¹⁷ Őerafettin Bilgiç, "Roketsan 11 Özgün Tasarım Ürünü Latin Amerika'da Sergiliyor", Savunma TR, 2 Mart 2024, <https://www.savunmatr.com/roket-san-11-ozgun-tasarim-urununu-latin-amerika-da-sergiliyor>, (Erişim tarihi: 3 Mart 2025).

¹⁸ Can Efeso, "Ticaret Bakanı Bolat: Brezilya, Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri Arasında En Büyük Ticaret Ortağımızdır", Anadolu AĞansı, 5 Eylül 2024.

**TABLO 2. TÜRKİYE'NİN MERCOSUR ÜLKELERİNDEN İTHALATI
(2017-2024, MİLYON DOLAR)**

ÜLKE	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Brezilya	2.603	3.303	2.655	3.228	3.827	4.830	4.139	3.864
Arjantin	653,4	545,6	514,8	557,4	545,6	904,0	737,5	707,8
Venezuela	115,4	1.009	19,7	61,7	551,2	717,4	367,0	357,6
Uruguay	386,6	496,6	303,0	225,2	243,9	187,6	375,6	381,0
Paraguay	307,0	103,8	35,6	4,1	10,9	14,4	34,0	17,9
Toplam	4.065	5.458	3.528	4.076	5.178	6.653	5.653	5.328

Kaynak: TÜİK

2024'te Türkiye, bölgenin önde gelen ekonomik oluşumu MERCOSUR ülkeleriyle dış ticaretinde beklenen hedefi gerçekleştirilememiştir. Nitekim 2024 bölge ülkeleri için de ekonomik sorunlarla baş edilmek zorunda kalınan ve daralmaya gidilen bir yıl olmuştur. Bu bağlamda 2023 verilerine göre 7 milyar 223 milyon dolar olan dış ticaret hacmi yüzde 3,24 oranında bir azalışla 6 milyar 989 milyon dolara düşmüştür. Fakat MERCOSUR ülkelere ihracat 2023'e kıyasla yüzde 5,8 oranında artarken ithalat ise yüzde 5,7 oranında düşmüştür. 2023'te ithalat oranı ihracatın 3,6 katı seviyesindeyken 2024'te 3,25 katı seviyesine gerilemiştir. Bu bağlamda MERCOSUR ülkeleriyle ithalat ve ihracatta denge problemi yaşayan Türkiye'nin bölge ülkeleriyle dış ticaret hacmi bir önceki yıla kıyasla daralmış olsa da gelişme kaydettiği gözlemlenmiştir.

Tablo 1'de yer alan verilere göre Brezilya 1 milyar dolarlık ihracatla halen Türkiye'nin MERCOSUR bölgesindeki en büyük ticaret ortağı olmayı sürdürmektedir. Ancak toplamda Türkiye'nin MERCOSUR ülkelere yaptığı ihracat 2023'e göre 2024'te 1 milyar 570 milyondan 1 milyar 661 milyon dolara çıkmış olsa da bölgedeki bazı ülkelerle ticaretin daralma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ayrıca Paraguay ve Arjantin ile de benzer bir daralma yaşanmış, Paraguay'a yapılan ihracat 44 milyondan 47 milyon dolara yükselse de Arjantin'e olan ihracat 170 milyondan 164 milyon dolara gerilemiştir. Bu daralmaların bölgedeki ekonomik yavaşlama ve özellikle Venezueladaki ekonomik ve siyasi belirsizlikler gibi faktörlerle ilişkili olduğu söylenebilir.

**TABLO 4. TÜRKİYE'NİN LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDEN İTHALATI
(2017-2024, MİLYON DOLAR)**

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Orta Amerika ve Karayipler	1.071	845	941	1.030	1.098	1.420	1.495	1.622
Güney Amerika	6.319	8.162	5.574	5.997	7.771	9.919	7.160	8.244

Kaynak: TÜİK

İthalat tarafında da benzer bir artış görülmüştür. Orta Amerika ve Karayipler'den yapılan ithalat 2023'te 1 milyar 495 milyon dolar iken 2024'te 1 milyar 622 milyon dolara çıkmış ve yüzde 8,5'lik bir artış kaydedilmiştir. Bu da bölgeden yapılan ithalatın arttığını dolayısıyla Türkiye'nin bu bölgeyle ticaretinin daha dengeli bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. Güney Amerika'dan yapılan ithalat ise 2024 itibarıyla 8 milyar 244 milyon dolara yükselmiştir. 2023'te bu rakam 7 milyar 160 milyon dolar iken yüzde 15'lik artış yaşanmıştır. Ancak Türkiye'nin Latin Amerika ile ithalatı, ihracatından halen belirgin şekilde fazladır. İthalat-ihracat oranı 2023'te 1,8 iken 2024'te 1,7'ye düşerek ithalatın ihracata oranla bir miktar gerilemesi sağlanmıştır. Bu da Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleriyle ticaretinde ithalatın dengelenmeye başladığını ve bölgesel iş birliğinin artmaya devam ettiğini göstermektedir.

**TABLO 5. TÜRKİYE-KÜBA DIŞ TİCARET HACMİ
(2017-2024, MİLYON DOLAR)**

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2017	20,9	21,4
2018	19,4	33,1
2019	20,2	44,6
2020	13,0	24,9
2021	12,0	28,8
2022	13,4	37,3
2023	19,5	62,8
2024	16,0	122,9

Kaynak: TÜİK

**TABLO 6. TÜRKİYE-ŞİLİ DIŞ TİCARET HACMI
(2017-2024, MİLYON DOLAR)**

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2017	296,4	264,0
2018	388,1	398,6
2019	250,7	356,9
2020	294,6	280,4
2021	350,9	627,3
2022	238,3	511,2
2023	215,7	304,6
2024	123,0	360,0

Kaynak: TÜİK

MERCOSUR ve dolayısıyla Güney Amerika verilerinde görülen ithalat-ihracat dengeleme çabasının pozitif yansıması Şili ve Küba ile diő ticaretlerde de gerçekteŐmiştir. Nitekim 2023'e kıyasla Türkiye'nin Küba ile diő ticaret hacmi yüzde 68,8 oranında artmasına rağmen Türkiye'nin Küba'dan ithalatı yüzde 18 oranında azalmıŐtır. Benzer Şekilde Şili ile diő ticaret hacmi 2023'e kıyasla genel olarak yüzde 7,17 oranında azalsa da ihracatı yüzde 18,2 oranında yükselmiŐ ve ithalatı yaklaşık yüzde 43 oranında azalmıŐtır. Sözü konusu ölkeler pazar payı olarak stratejik etkiler oluŐturmasa da Türkiye'nin bölgeye yönelik diő ticareti dengeleme girişimlerine katkı sağlayabilmiştir.

**TABLO 7. TÜRKİYE-EKVADOR DIŞ TİCARET HACMI
(2017-2024, MİLYON DOLAR)**

YIL	İTHALAT	İHRACAT
2017	234,5	39,5
2018	218,7	60,0
2019	170,9	63,8
2020	155,8	42,9
2021	143,6	57,8
2022	54,3	71,0
2023	61,2	92,6
2024	73,4	66,1

Kaynak: TÜİK

Ekvador ise Şili ve Küba'nın aksine Türkiye'nin ticari anlamda gerileme yaşadığı bölge ülkelerinden biri olmuştur. Nitekim 2023-2024 arasında Türkiye ile Ekvador arasındaki dış ticaret hacminde belirgin bir değişim yaşanmıştır. 2024'te Ekvador'dan yapılan ithalat bir önceki yıla kıyasla yaklaşık yüzde 19,9 oranında artarak 73,4 milyon dolara ulaşmıştır. Buna karşın Türkiye'nin Ekvador'a yaptığı ihracat ise yüzde 28,6 oranında düşüş göstererek 66,1 milyon dolara gerilemiştir.

SONUÇ

2024 itibarıyla Türkiye-Latin Amerika ilişkilerinde özellikle siyasi temaslar ve Türkiye'nin bölgeye yaptığı katkılar öne çıkmıştır. Bu bağlamda 2024'te Dışişleri Bakanı Fidan'ın Brezilya, Venezuela ve Meksika'ya yaptığı ziyaretler Türkiye'nin bölgedeki stratejik bağlarını derinleştirme amacını taşımaktadır. Dışişleri Bakanı Fidan'ın bölge liderleriyle gerçekleştirdiği görüşmelerde karşılıklı ekonomik iş birliği, kültürel ilişkiler ve bölgesel güvenlik konuları ele alınırken Türkiye'nin Latin Amerika ile ilişkilerindeki önemli alanlar vurgulanmıştır. Ayrıca TİKA'nın bölgedeki faaliyetlerini artırarak özellikle eğitim, sağlık ve altyapı projeleriyle katkı sağladığı gözlemlenmiştir. 2024'te Venezuela, Meksika ve Panama gibi ülkelerdeki projeler Türkiye'nin bölgeye olan desteğini pekiştirmiştir. Türkiye bölgedeki uluslararası iş birliğini daha da derinleştirme yönünde güçlü adımlar atmayı sürdürmüştür.

2024'te bölge ülkelerindeki siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik gerileme ve iklim krizleri genel olarak ülkelerin ticari ilişkilerini etkilemiştir. Nitekim Türkiye'nin bölgedeki önemli ticaret partnerleri olan MERCOSUR ülkeleriyle ticaret hacmi yüzde 3,24'lük oranda daralmıştır. Ancak Ankara bölgeye yönelik ekonomik bağlarını güçlendirme çabalarına devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye ile Latin Amerika arasındaki ticaret hacmi 2023'e göre yüzde 1 oranında da olsa artmış ve bölgeye olan ihracat yükselmiştir. Özellikle Türkiye'nin Latin Amerika'daki en büyük ticaret ortağı olan Brezilya'ya ihracatının 2024'te 1 milyar 7 milyon dolara yükselmesi Türkiye'nin bölgedeki ekonomik öneminin arttığını göstermektedir. 2024 itibarıyla Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleriyle ithalat-ihracat dengesi önceki yıllara göre daha sağlıklı bir noktaya gelmiştir. Bununla birlikte bölgeye yönelik toplam ithalat halen ihracatı geçse de gerilemenin yaşandığı ülkelerde bu dengenin sağlanması yönünde ilerleme kaydedildiği görülmektedir.

KRONOLOJİ

- 21-26 Şubat Dışışleri Bakanı Fidan, G20 vesilesiyle Brezilya, Venezuela ve Meksika'yı kapsayan Latin Amerika gezisi düzenledi.
- 1-3 Mart Antalya Diplomasi Forumu kapsamında Latin Amerika ülkelerinden Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirildi.
- 11-14 Nisan Türk menşeli ROKETSAN Latin Amerika'daki LAAD Defence & Security'ye katılarak önemli bir savunma fuarında yer aldı.
- 23 Mayıs Dışışleri Bakanı Fidan, Venezuelalı mevkidaşı Yván Gil ile ortak basın toplantısı gerçekleştirdi.
- 12-13 Haziran Brezilya Dışışleri Bakanı Mauro Vieira, Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirdi.
- 5 Eylül Ticaret Bakanı Bolat, Brezilya'nın Ankara Büyükelçiliğinde Brezilya Ulusal Günü resepsiyonuna katıldı.
- 28 Eylül Dışışleri Bakanı Fidan, New York'ta CELAC Dörtlüsü Dışışleri Bakanları 5. Toplantısı'na katıldı.
- 17-18 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Brezilya'da düzenlenen G20 Liderler Zirvesi'ne katıldı ve Brezilyalı mevkidaşı Lula da Silva ile bir görüşme gerçekleştirdi.
- 29 Kasım TÜRSAB tarafından İstanbul'da Latin Amerika Destinasyon Tanıtımı ve B2B Etkinliği gerçekleştirildi.

TÜRKİYE LİDER DİPLOMASİSİ 2024

ABDÜSSAMET PULAT

Dr., Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü

GİRİŞ

Lider diplomasisi bir ülkenin dış politikasının yönü, temel sorunları, öncelikleri ve uluslararası ilişkilerdeki konumunu ortaya koyması bakımında önemli bir göstergedir. Bu bakımdan son yıllarda lider ziyaretlerine yönelik araştırmalar artmış ve birçok çalışma yayımlanmıştır. Ziyaretlerin belirleyicileri, etkileri ve türleri gibi konular bu araştırmaların temel odak noktalarını oluşturmaktadır. Bu çalışma Türkiye'nin lider diplomasisini ziyaretlere ek olarak kabulleri de ele alarak bir yıla ait genel bir tablo ortaya koymaktadır.

Türk dış politikası 2024'te lider diplomasisi (cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanı düzeylerinde) açısından oldukça hareketli bir yıl geçirmiştir. İsrail'in Gazze katliamı ve Suriye'de yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin önemli atılımlarının olduğu Afrika Boynuzu'nda ülkeler arasındaki gerilimler, uluslararası ve bölgesel örgütler nezdindeki toplantılar ve bölge ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler bu hareketliliğin temel nedenleridir. Elbette dış politika alanı ülkenin

sadece başkanı ve dışışleri bakanı tarafından gerçekleştirilmez, bunlara ek olarak temsilcilikler, ilgili diğer bakanlıklar, istihbarat teşkilatı ve diğer kurumlar da bu sũrelerin içinde önemli rol oynayabilmektedir. Ancak karar alma sũrelerine hakim olan en önemli aktörlerin faaliyetleri o ũlkenin dış politika uygulamaları açısından bir resim sunmaktadır. Bu minvalde bu çalışma 2024 içerisinde Tũrk dış politikasının iki önemli karar alıcısı konumundaki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışışleri Bakanı Hakan Fidan'ın diplomatik faaliyetlerini incelemektedir.

Çalışmada ilk olarak cumhurbaşkanı ve dışışleri bakanının ziyaret verileri toplanarak tasnif edilmiştir. Ziyaretler birkaç kategoride tasnif edilmiştir. Resmî ziyaretler çalışma ziyaretlerini de kapsayacak şekilde birebir yapılan planlı grũşmeleri içermektedir. Çok taraflı ziyaretler ise herhangi bir uluslararası rgũtũn toplantılarında ya da ikiden fazla devletin herhangi bir amaçla bir araya gelmesiyle yapılan ziyaretlerdir. Son olarak özel amaçlı (milli gũn, ceneze, yemin töreni ve sportif organizasyonlar gibi) ziyaretler de bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışışleri Bakanı Fidan'ın ziyaretleri incelendiğinde 2024 içerisinde iki liderin toplamda 67 ziyaret gerçekleştirdiği grũlmektedir. Bu ziyaretlerin 25'i resmî ziyaret kategorisinde yer alırken 41'i çok taraflı ziyarettir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 17 ũlkeyi, Dışışleri Bakanı Fidan ise 37 ũlkeyi ziyaret etmiştir. Her iki liderin kabullerine bakıldığında ise 36 farklı ũlkeden 52 kabul gerçekleştirilmiştir. Bunlardan 25'i Cumhurbaşkanı Erdoğan ve 27'si de Dışışleri Bakanı Fidan tarafından kabul edilmiştir.

2024'TE LİDER DİPLOMASİSİ

2024'ũn ilk aylarında yerel seçim gũndemi ve bölgenin de nispeten istikrarlı olması nedeniyle lider ziyaretleri ve kabullerinin nicel olarak dũřuk olduğu söylenebilir. Mart sonunda gerçekleşen yerel seçimler öncesinde yapılan ve dış politika açısından da önemli bir yeri olan ziyaret ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın uzun yıllar sonra Mısır'a dũzenlediĐi resmî ziyarettir. 2012'de Mısır'da gerçekleşen darbe sonrası iki ũlke arasında yaşanan sorunların ardından bir sũredir devam eden yumuşama bu ziyaretle sonuçlanmış ve Ankara-Kahire ilişkileri için yeni bir sayfa açılmıştır.

Cumhurbaşkanının yabancı devlet adamlarını ağırladığı diplomasi trafiği ise biraz daha yoğun geçmiştir. 2024'ũn Ocak-Mart arasında İnan, Filitin ve Azerbaycan liderlerinin yanı sıra Ukrayna Devlet Başkanı Volodi-

mir Zelenski de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Dönemin İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Ocak sonunda gerçekleştirdiği ziyarette iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyinin sekizincisi toplantısı yapılmıştır.¹ Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas ise Türkiye'yi yıl içinde iki kez ziyaret etmiştir. Bunlardan ilki Mart başında, ikincisi de Ağustos'ta gerçekleşmiştir. İkinci ziyarette Mahmut Abbas TBMM Genel Kuruluna hitap ederken bir önceki gün Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Gazze'deki son duruma dair görüşmelerde bulunmuştur.²

Dışişleri Bakanı Fidan'ın diplomasi gündemi ise beklendiği üzere daha hareketli geçmiştir. Seçim öncesi yapılan ziyaretlere bakıldığında üç bölgenin öne çıktığı görülmektedir. Ocak'ta Kırgızistan ve Tacikistan ile Orta Asya; aynı ay Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya ile Balkanlar; Şubat'ta da Malta ve Libya ziyaretleri ile Orta Akdeniz bölgesi öne çıkmaktadır. Dışişleri bakanının seçim öncesi kabulleri ise daha yoğun geçmiştir. Dışişleri Bakanı Fidan'ın 2024 başından Şubat ortasına kadar geçen sürede 10 farklı ülkeden mevkidaşını kabul ettiği görülmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yerel seçimlerin ardından yaptığı ziyaretlere bakıldığında Türk dış politikasının çok yönlülüğünü gösteren bir dağılım görülmektedir. Nisan'dan yıl sonuna kadar 17 ziyarette bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan İtalya'da G7, Kazakistan'da Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), ABD'de NATO ve BM, Rusya'da BRICS, Kırgızistan'da Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Suudi Arabistan'da İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Macaristan'da Avrupa Siyasi Topluluğu (AST), Brezilya'da G20 ve Mısır'da D8 zirvelerine katılmıştır.³ Cumhurbaşkanı Erdoğan aynı dönemde Irak, İspanya, Arnavutluk ve Sırbistan'a da resmi ziyarette bulunmuştur.

Dışişleri Bakanı Fidan'ın ziyaretleri ise beklenildiği üzere çok daha yoğun geçmiştir. Nisan sonrasında Dışişleri Bakanlığı düzeyinde 11'i resmi ve 25'i de çok taraflı olmak üzere toplam 36 ziyaret gerçekleştirilmiştir. Dışişleri

¹ Mustafa Caner, "İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Ankara Ziyareti", SETA 5 Soru, 25 Ocak 2024, <https://www.setav.org/5-soru/5-soru-iran-cumhurbaskani-ibrahim-reisinin-ankara-ziyareti>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2025).

² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Filistin Devlet Başkanı Abbas ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 14 Ağustos 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-filistin-devlet-baskani-abbas-ile-bir-araya-geldi>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2025).

³ "Yurt Dışı Ziyaretler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/yurtdisiziyaretler>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2025).

bakanının çok taraflı ziyaretleri –tıpkı Cumhurbaşkanlığı düzeyinde yapılan ziyaretlerde olduğu gibi– Türkiye'nin çok yönlü diplomasisini göstermektedir. İlk olarak bu ziyaretlerin ağırlıklı olarak Türkiye'nin yakın bölgesinde yer alan ülkelere yönelik olması dikkat çekmektedir. Katar'daki Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)-Türkiye özel toplantısı, Polonya'daki Türkiye-Polonya-Romanya üçlü iş birliği süreci toplantısı, Hırvatistan'daki Türkiye-Hırvatistan-Bosna-Hersek üçlü dayanışma mekanizması toplantısı ve Mısır'daki Arap Ligi Dışışleri Bakanları Konseyi bunlar arasında en öne çıkan toplantılardır. Ayrıca Cibuti'de gerçekleştirilen Türkiye-Afrika Ortaklığı Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı da Türkiye'nin Afrika'ya ilgisini göstermesi açısından önemli bir toplantıdır.

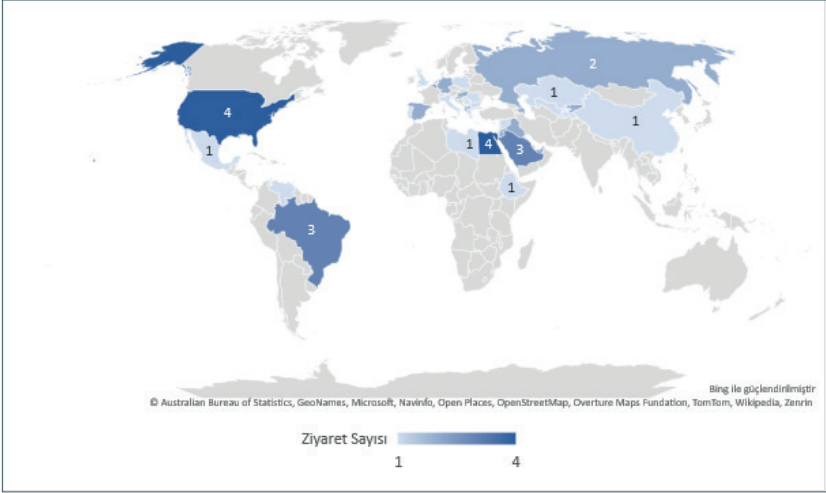
Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı önemli ziyaretler dışında oldukça yoğun bir yabancı devlet adamı kabul trafiği bulunmaktadır. Seçimlere kadar 5 kabul gerçekleştiren cumhurbaşkanının Nisan'dan sonra 19 devlet adamını kabul ettiği görülmektedir. Bu ülkelerin dağılımına bakıldığında Avrupa ve Ortadoğu coğrafyasından ülkelerin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa'dan Almanya, Yunanistan, Estonya, Finlandiya ve Macaristan liderlerini ağırlayan Cumhurbaşkanı Erdoğan son olarak AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'i kabul etmiştir. Avrupa'ya ek olarak Ortadoğu ülkelerinden Kuveyt, Mısır, Katar, Umman ve son olarak Lübnan lideri de Türkiye'yi yıl içinde ziyaret etmiştir. Afrika'dan ise Senegal ile Etiyopya ve Somali liderleri Cumhurbaşkanlığı seviyesinde kabul edilmiştir.

Dışışleri Bakanı Fidan ise bahsi geçen süre içerisinde 17 kabul gerçekleştirmiştir. Tanzanya, Mısır ve Moritanya'nın içinde olduğu 5 Afrika ülkesinin yanı sıra Yeni Zelanda gibi Türkiye'ye oldukça uzak mesafede olan bir ülkenin bakanı Dışışleri Bakanı Fidan tarafından ağırlandırılmıştır. Dışışleri bakanının kabulleri arasında dikkat çeken ziyaretlerden biri Azerbaycan, Ermenistan, İran ve Rusya dışışleri bakanlarıyla İstanbul'da gerçekleştirilen Güney Kafkas-ya Bölgesel İş Birliği Platformu (3+3) üçüncü toplantısı olmuştur.

Türk dış politikasının iki önemli karar alıcısı olan cumhurbaşkanı ve dışışleri bakanının 2024'te yaptığı ziyaretlere genel bir çerçeveden bakıldığında en çok ziyaretin 4'er kez ABD ve Mısır'a; 3'er kez de Belçika, Brezilya ve Suudi Arabistan'a yapıldığı görülmektedir. Bölgesel olarak bakıldığında ise en çok ziyaret 16 ziyaretle Ortadoğu ve 15 ziyaretle Batı ülkelerine yapılmıştır. Buna ek olarak cumhurbaşkanı veya dışışleri bakanının büyük

güçlerden Fransa hariç diğerlerini en az bir kez ziyaret ettiği görülmektedir.⁴ Bunlar arasında Dışişleri Bakanı Fidan'ın Haziran'da Çin'e gerçekleştirdiği resmi ziyaret iki buçuk yıl sonra Türkiye'den bu ülkeye yapılan ilk ziyaret olması bakımından önemlidir.

Harita 1. Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanının Ziyaretleri (2024)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti resmi kurumlarının yayımladığı haberlerden derlenmiştir.

2024'teki ziyaretlerin önemli bir yönü ise çoğunun çok taraflı yani birden fazla ülkenin katılımıyla gerçekleşen toplantılara yönelik gerçekleştirilmesidir. Cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanının yıl içinde gerçekleştirdiği 67 ziyaretin 41'i çok taraflı ziyarettir. Bunlar arasında Birleşmiş Milletler (BM), G20 ve NATO gibi uluslararası organizasyonların toplantıları olduğu gibi Türkiye'nin birden fazla ülkeyle oluşturduğu kurumsal olmayan oluşumların toplantıları da bulunmaktadır. Örneğin 2016'da oluşturulup Türkiye, Polonya ve Romanya'yı bir araya getiren üçlü iş birliği süreci ve 2010'da ilk toplantısı yapılan Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan üçlü iş birliği süreci toplantıları bulunmaktadır. Bu toplantıların istikrarlı bir şekilde devam etmesi Türkiye'nin diplomatik açıdan elini güçlendirirken yakın çevresindeki istikrara verdiği önemi göstermesi açısından da önemlidir. Belirtildiği üzere Türkiye'nin katıldığı çok taraflı organizasyonlar Türk dış politikasının çok yönlülüğünü de

⁴ Büyük güçlerden kasıt Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin (BMGK) daimi üyesi olan ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa'dır.

gösterir niteliktedir. Hem Cumhurbaşkanı Erdoğan hem de Dışışleri Bakanı Fidan bir yandan NATO, AGİT ve G7 gibi Batılı ülkelerin merkezinde yer aldığı örgütlerin toplantılarına katılırken bir yandan da BRICS ve Şangay İşbirliği Örgütü gibi Rusya ve Çin'in öncülük ettiği kuruluşların toplantılarına iştirak etmiştir. Bunlara ek olarak D8, İİT ve Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi uzun zamandır Türkiye'nin içinde yer aldığı kurumların toplantılarına da katılmıştır.

İRAK VE MISIR İLE YENİ SAYFALARIN AÇILMASI

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2024'te gerçekleştirdiği resmi ziyaretler arasında Irak ve Mısır'a yapılan ziyaretler Türkiye'nin dış politikası açısından ayrı bir öneme sahiptir. Irak'a son ziyaretini 2011'de başbakan sıfatıyla yapan Erdoğan'ın Mısır'a son ziyareti ise 2012 sonunda gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yurt dışı ziyaretlerinin sıklığı⁵ düşünöldüğünde her iki ülkeye de on yıldan uzun süreden sonra ilk kez gitmesi bu ülkelerle yeni bir sayfanın açıldığının göstergesidir. Üst düzeyde yapılan ziyaretler ve kabullere bakıldığında Türkiye ve Irak arasında 4 ve Mısır ile de 6 görüşmenin yapıldığı görölmektedir. Bu sayılar bile taraflar arasındaki ilişkilerin tamiri ve gelişmesine yönelik niyeti göstermesi açısından anlamlıdır.

Türkiye ve Irak arasında başlatılan bu yeni sürecin iki önemli konusu bulunmaktadır. Bunlardan ilki Irak'ın kuzeyinde faaliyet gösteren PKK terör örgütüyle ortak mücadele, ikincisi de iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yanı sıra hem Irak'ın hem de Türkiye'nin önemini artıracak olan Kalkınma Yolu Projesi'dir. Nisan'da Irak'a yapılan ziyaret öncesinde Mart'ta Dışışleri Bakanı Hakan Fidan, Milli Savunma Bakanı Yaşar Güler ve MİT Başkanı İbrahim Kalın'dan oluşan bir heyet Bağdat'ı ziyaret ederek güvenlik sorunlarıyla ilgili bir toplantı gerçekleştirmişti. Bu toplantı iki ülke arasında kurulan Yüksek Düzeyli Güvenlik Mekanizmasının üçüncü toplantısı olmuştur.⁶ Cumhurbaşkanının ziyareti bir ön hazırlık olan bu görüşmenin ardından Nisan'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın resmi ziyareti gerçekleşmiştir. Cum-

⁵ Bkz. Ali Balcı ve Abdüssamet Pulat, "Love, Money, or Fame? Determinants of Turkey's Leader Visits", *International Studies Quarterly*, Cilt: 68, Sayı: 1, (Mart 2024).

⁶ "Sayın Bakanımızın Irak Cumhuriyeti'ni Ziyareti, 14 Mart 2024, Bağdat", T.C. Dışışleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-irak-cumhuriyeti-ni-ziyareti--14-mart-2024--bagdat.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2025).

hurbaşkanı Erdoğan, Irak Cumhurbaşkanı Abdülatif Reşid ile toplantısının ardından Başbakan Muhammed Şiya Sudani ile heyetler arası bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme sonrasındaki basın toplantısının ardından iki ülke arasında 26 farklı alanda iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Güvenlikten ekonomi ve enerjiye kadar farklı alanları kapsayan bu anlaşmaların yanı sıra iki ülke ilişkilerini daha da derinleştirme ve kurumsallaştırma hedefiyle daimi komitelerin kurulacağı belirtilmiştir. Görüşmenin en önemli gündemlerinden biri de Kalkınma Yolu Projesi olmuştur. Basra Körfezi'nden Türkiye'ye kadar ulaşacak kara ve demir yollarından oluşması planlanan bu proje için mutabakat muhtırası imzalanarak ilk adım atılmıştır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Irak ziyareti sadece Bağdat ile sınırlı kalmamıştır. Bağdat'tan sonraki durak Türkiye'nin iyi ilişkilere sahip olduğu Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) merkezi olan Erbil olmuştur. Türkiye'den en üst düzeyde Erbil'e ziyaret düzenlenmesi Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ve PKK'nın baskısı altında kalan Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) için kritik bir öneme sahipti.⁷ Cumhurbaşkanlığı düzeyinde yapılan bu ziyaretin ardından Ağustos'ta Irak dışişleri bakanı Ankara'da kabul edilirken iki ülke arasında Ortak Güvenlik Koordinasyon Merkezi ile Ortak Eğitim ve İş Birliği Merkezi kurulmasına karar verildi.⁸ Türkiye ve Irak arasında yıl içindeki son diplomatik temas ise Irak Başbakanı Sudani'nin Kasım'da İstanbul'a gelerek Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yaptığı görüşme oldu. Sonuç olarak iki ülke arasında 2023'te başlayan diplomasi trafiği⁹ 2024'te de artarak devam etti ve ikili ilişkiler için oldukça önemli adımlar atıldı.

Bahsedildiği üzere Türkiye'nin diplomatik temaslarla ilişkilerinin yönünü değiştirdiği bir başka ülke Mısır oldu. Temmuz 2013'teki darbenin ardından iki ülke ilişkilerinin oldukça kötü olduğu bir dönemin ardından ilk üst düzey ziyaret Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan geldi. 2022 sonunda Doha'daki Dünya Kupası açılışında liderler arasındaki ilk temasın ardından iki ülke arasındaki daha alt düzeydeki görüşmeler Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Şubat'taki Kahire ziyaretiyle zirveye ulaştı. Ziyaretin temel gündemi Gazze'deki İsrail soykırımı

⁷ Bekir Aydoğan, "IKBY Başkanı Barzani: Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı Erbil'de Ağırlamaktan Mutluluk Duyuyorum", Anadolu Ajansı, 22 Ağustos 2024.

⁸ Gökhan Çeliker, "Türkiye ve Irak Arasında Askeri ve Güvenlik İşbirliği ile Terörle Mücadeleye Dair Mutabakat Zaptı İmzalandı", Anadolu Ajansı, 16 Ağustos 2024.

⁹ Fatih Oğuzhan İpek, "Türkiye'nin Irak Politikası 2023", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2023*, ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, (SETA Yayınları, İstanbul: 2024), s. 183-200.

olsa da iki ÷lke arasındaki ilişkiler de ele alındı. Ortak basın toplantısının konuları ise ekonomik ilişkiler, ortak savunma projeleri ve bölgedeki istikrar için birlikte çalışmak oldu.¹⁰ Bu ziyaretin ardından Mısır dışişleri bakanı Nisan'da Ankara'ya resmi ziyarette bulunurken Cumhurbaşkanı Sisi de Eylül başında Türkiye'ye gelerek iade-i ziyarette bulundu. İki ÷lke arasındaki üst ve alt düzeylerdeki temasların ardından Sisi'nin Ankara ziyareti sırasında Türkiye ile Mısır arasında farklı alanlarda 17 anlaşma imzalandı.¹¹

İki ÷lke arasındaki diplomatik görüşmeler Dışişleri Bakanı Fidan'ın Ağustos'taki Kahire ziyaretiyle devam ederken masaya başka krizler de gelmeye başladı. Bunlardan biri Etiyopya ve Somali arasındaki çatışma riski olurken Aralık'ta ise bu kez Suriye'de yaşanan devrim iki ÷lke ilişkilerinin gündemine geldi. Mısır'ın Suriye'deki deĐiŐimden duyduğu rahatsızlık ve Türkiye'nin buradaki etkisi iki ÷lkenin Suriye diplomasisini oldukça hassas yürütmesi gerekliliğini ortaya çıkardı. Bu ortamda 19 Aralık'ta Mısır'da düzenlenen D8 zirvesine Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Fidan da katılarak Suriye konusunda görüşmeler yaptı. Cumhurbaşkanı Erdoğan zirvedeki konuşmasında Suriye'deki değişime de değinerek bu ÷lkenin yeniden inşası için diğer ÷lkelerden destek istedi.¹²

SURİYE'DE DEĞİŞEN GERÇEKLİK

Türkiye'nin diplomatik olarak en yoğun günlerini yılın son ayında yaşadığı söylenebilir. Bunun en önemli nedeni ise Suriye'de 2011'de başlayan iç savaşın 27 Kasım'da muhaliflerin başlattığı hareketin ardından on bir gün içinde sona ermesidir. Esed rejimi ordusunun İdlib'e yönelik saldırılarını püskürtmek için başlatılan saldırının rejimin yıkımıyla sonuçlanması hem bölge ÷lkeleri hem de diğer devletler için beklenmedik bir değişim olmuştur. Altmış bir yıllık rejimin yıkılmasının ardından Suriye'de oluşan yeni durum sonrası gözlerin çevrildiği ÷lke de Türkiye olmuştur. İç savaşın başlamasının ardından bazı muhalifleri doğrudan destekleyen Türkiye, uzun yıllardır Rusya ve İran

¹⁰ Esat Fırat ve Muhammed Emin Canik, "Mısır Cumhurbaşkanı Sisi: Mısır ve Türkiye El Ele Verecek Gazze Konusunda da Çok İyi Sonuçlar Elde Edebilecek", Anadolu Ajansı, 14 Şubat 2024.

¹¹ "Sisi'nin Ankara Ziyareti: 17 Anlaşma İmzalandı, Erdoğan 'İŞbirliğimizi Daha da İleriye TaŐıyoz' Dedi", BBC Türkçe, 23 Ağustos 2024.

¹² "Cumhurbaşkanı Erdoğan, D-8 Zirvesi'nde Konuştu", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 19 Aralık 2024, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-d-8-zirvesinde-konustu>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2025).

ile oluşturduğu Soçi Mutabakatı ile muhalifleri askeri operasyonlara karşı korumuştur. Buna ek olarak Türkiye 27 Kasım'da muhaliflerin başlattığı hareketin ardından başta Rusya ve İran olmak üzere bölge ülkeleriyle kurduğu diplomatik temaslarla durumun kontrolden çıkmaması için çaba sarf etmiştir. Rejimin devrilmesinden sonra ise Türkiye'nin yoğun diplomatik faaliyetleri hem ziyaret hem de kabullerle sürmüştür. Ankara'nın burada iki temel amacı olmuştur. İlk olarak yeni Suriye yönetimiyle ilgili endişeleri gidererek ülkeye tekrardan dış müdahale yapılmasının önüne geçmektir. İkincisi de Suriye'ye yönelik özellikle Batılı ülkeler tarafından uygulanan yaptırımların hafifletilmesi veya kaldırılmasına önayak olmaktır. Her iki amaç da Suriye'nin istikrara kavuşarak ayağa kalkması ve mültecilerin ülkelerine dönmesi açısından Türkiye için önceliğini korumaktadır.

Kasım sonunda İdlib'de Heyet Tahrirü-Şam (HTŞ) önderliğinde birçok grubun bir araya gelerek başlattığı operasyondan en çok rahatsız olan bölge ülkesi konumundaki İran, Türkiye ile diplomatik temasa geçen ilk ülke oldu. Halep'in muhalifler tarafından geri alınması ve rejim ordusunun hızlı çekilişi sonrası Suriye'deki nüfuzunun geleceğinden endişe eden Tahran yönetiminden Dışişleri Bakanı Abbas İrakçi 2 Aralık'ta Ankara'ya gelerek Dışişleri Bakanı Fidan ile bir görüşme gerçekleştirdi. Muhaliflerin Suriye'deki ilerleyişi devam ederken yapılan telefon diplomasisinin ardından Dışişleri Bakanı Fidan, Katar'ın başkenti Doha'da düzenlenen Doha Forum'a katılmak üzere bu ülkeye gitti. Katar'da Soçi Mutabakatı'nın diğer ortakları olan Rus ve İranlı mevkidaşlarıyla Suriye'deki gelişmeyle ilgili toplantılar gerçekleştirdi. Dışişleri Bakanı Fidan daha sonra verdiği bir röportajda sürecin barışçıl bir şekilde sonlanması için Türkiye'nin Rusya ve İran'la yürüttüğü görüşmelerin önemine değindi.¹³

Doha Forum'un hareketli geçen ilk gününün ardından Suriyeli muhalifler yavaş yavaş Şam'a girmeye başladı ve 8 Aralık'ta Suriye'de rejim düştü. Rejimin düşmesinin ardından bu kez yeni Suriye için bir diplomasi trafiği başladı ve bu trafiğin merkezinde Türkiye vardı. Suriye rejiminin düşmesinin ardından Türkiye ABD, Avrupa Birliği (AB), Katar ve Lübnan'dan üst düzey temsilcileri ağırlarken Dışişleri Bakanı Fidan da Ürdün, Suriye ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni (BAE) ziyaret etti. Türkiye'ye yapılan ziyaretlerden en önemlisi

¹³ "Bakan Fidan: 'İran ve Rusya ile Konuştuk, O Akşam Esad Gitti'", NTV, 14 Aralık 2024.

kuşkusuz ABD Dışışleri Bakanı Antony Blinken tarafından gerçekleştirileni oldu. ABD'nin Suriye'nin kuzeyindeki PYD/YPG'ye desteği nedeniyle sorun yaşıyan iki lke Suriye'deki yeni durumu ve terör sorunlarını görüşmek üzere bir araya geldi. Bu görüşmenin ardından Blinken, Ürdün'de bölge ülkeleri (Ürdün, Suudi Arabistan, Irak, Lübnan, Mısır) ve ABD'nin katılımıyla gerçekleşen Suriye konulu bir toplantıya katıldı.¹⁴ Ankara'ya yapılan bir diğer önemli ziyarette AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ağırlandı.¹⁵ Aynı günün akşamında ise Katar Emiri Temim bin Hamed Sani de Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ağırlandı.¹⁶ Bu ziyaretlerden bir gün sonra Lübnan Başbakanı Necip Mikati Ankara'ya resmi bir ziyarette bulundu.¹⁷

Ziyaretlerin sonrasındaki açıklamalarda ortak mesaj Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması, istikrara kavuşması ve mültecilerin güvenli bir şekilde dönüşünün sağlanması oldu. Bu arada Cumhurbaşkanı Erdoğan 24 Aralık'ta Dürzi toplumu liderlerinden Velid Canbolat'ı ağırladı. Canbolat, İsrail'in bölgedeki yayılmacılığına vurgu yaparak Türkiye'nin bölgede bunu engelleyebilecek ülkelerden biri olduğunu belirtti.¹⁸ Bu kabullerin yanı sıra Dışışleri Bakanı Fidan yılın son ayında iki önemli ziyarette bulundu. Bunlardan ilki 22 Aralık'ta gelişmelerin odağındaki ülke olan Suriye, ikincisi de özellikle Arap isyanları sonrası devrimlerin yaşandığı ülkelerde karşı devrimlere büyük destek veren BAE oldu. Dışışleri Bakanı Fidan'ın Suriye ziyareti rejimin devrilmesinin ardından bu ülkeye st düzeyde gerçekleşen ilk ziyaret olurken oldukça sıcak bir görüşme olarak gözlemlendi. Görüşme sonrası geçici hükümetin başında yer alan Ahmed şara ile birlikte basın toplantısı düzenleyen Dışışleri Bakanı Fidan, Türkiye'nin Suriye yönetimine desteğini

¹⁴ "Dışışleri Bakanı Fidan Ürdün'deki Zirveden Suriye'ye Destek, İsrail'e Mesaj Verdi: Derhal Durmalı", *Yeni şafak*, 14 Aralık 2024.

¹⁵ "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'in Ortak Basın Açıklaması", AB Türkiye Delegasyonu, 18 Aralık 2024, <https://www.eeas.europa.eu/delegations/turkiye/turkiye-cumhuriyeti-cumhurbaşkanı-recep-tayyip-erdoğan-ile-ab-komisyonu-başkanı-ursula-von-der-tr?s=230>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2025).

¹⁶ Muhammed Nuri Erdoğan ve Serdar Açıl, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar Emiri Al Sani ile Görüştü", Anadolu AĞansı, 17 Aralık 2024.

¹⁷ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Lübnan'daki Dürzi Lider Canbolat'ı Kabul Etti", NTV, 24 Aralık 2024.

¹⁸ Hüsameddin Salih ve Ali Semerci, "Lübnan'da Dürzi Lider Canbolat: Türkiye, Suriye Halkını Kucaklamıştır", Anadolu AĞansı, 8 Ocak 2025.

vurguladı. Şara ise Türkiye'nin Suriye devrimine verdiği destek için minnettarlığını ifade ederken bundan sonraki süreçte de var olan desteğin devam etmesinin kendileri için çok önemli olduğunu vurguladı.¹⁹ Dışişleri Bakanı Fidan'ın BAE ziyareti ise Suriye'deki değişim ve ülkenin yeniden imarı için bir destek arayışı kapsamında gerçekleşti. Hem Abu Dabi emiri hem de dışişleri bakanıyla bir araya gelen Dışişleri Bakanı Fidan, Suriye'de yaşanan değişimin bölge ülkeleri için bir tehdit olmadığı mesajını verdi.²⁰

GAZZE DİPLOMASİSİ

2024'te Türkiye'nin lider diplomasisinin ana konularından biri de –bir önceki yıl olduğu gibi– Filistin meselesi ve özellikle Gazze'deki soykırım oldu. 7 Ekim 2023'ten beri devam eden katliamların son bulması için diplomatik temaslarını sürdüren Türkiye özellikle uluslararası kurumlar nezdinde bu çabasını devam ettirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan katıldığı uluslararası toplantılar sırasında ve sonrasındaki konuşmalarında ağırlıklı olarak Gazze'deki soykırımı konu edindi. Bunlardan en önemlisi Eylül'de düzenlenen BM Genel Kurulunda yaptığı konuşma oldu. Konuşmanın büyük bölümünü İsrail'in Gazze saldırılarına ayıran Cumhurbaşkanı Erdoğan özellikle BMGK'de veto hakkına sahip olan güçleri bu soykırımı durdurmaya çağırdı.²¹

Dışişleri Bakanı Fidan'ın Gazze konusundaki mesaisi de çok yoğundu. İİT ve Arap Birliği'nin Gazze Temas Grubu toplantılarına katılan Dışişleri Bakanı Fidan, Amerikalı ve Katarlı mevkidaşlarıyla bir araya geldiğinde gündemlerden biri İsrail'in Gazze saldırıları oldu. Bu toplantılardan en dikkat çekenini ise İİT-Arap Birliği Gazze Temas Grubu'nun İspanya'ya düzenlediği ziyaret oldu. İsrail'in Gazze'deki saldırılarına karşı en yüksek seviyede eleştirileri yönelten Avrupa ülkesi olan İspanya ile bu süreçte ilişkilerini geliştiren Türkiye bu toplantının organize edilmesine de ev sahibi ülkeyle birlikte katkı verdi. Toplantıya Türkiye ve İspanya'nın yanı sıra Filistin, Suudi Arabistan,

¹⁹ "Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan'ın Suriye'deki Yeni Yönetimin Lideri Ahmed Şara ile Ortak Basın Toplantısı, 22 Aralık 2024", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-suriye-deki-yeni-yonetimin-lideri-ahmed-sara-ile-ortak-basin-toplantisi--22-aralik-2024.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 19 Aralık 2025).

²⁰ "Hakan Fidan, BAE Devlet Başkanı Muhammed bin Zayed ile Görüştü", Serbestiyet, 25 Ocak 2024.

²¹ "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ey BM Güvenlik Konseyi, Gazze Soykırımının Önüne Geçmek için Daha Neyi Bekliyorsunuz?", Anadolu Ajansı, 25 Eylül 2024.

Mısır, Ürdün, Slovenya ve Norveç dışışleri bakanları, Katar devlet bakanı, AB dış ilişkiler ve güvenlik politikası yüksek temsilcisi, Arap Ligi genel sekreteri ve İTT genel sekreteri katıldı.²²

AFRİKA BOYNUZU'NDA ARA BULUCULUK DİPLOMASİSİ

2024'te Türk diplomasisinin en önemli başarısı Afrika Boynuzu olarak adlandırılan bölgede yer alan Somali ve Etiyopya arasındaki çatışma riskli krizi çözmesi oldu. Yıllardır sorunlar yaşayan bu iki ülkeden Etiyopya denize bağlantı sağlayarak ticari açıdan rahatlamak isterken Somali'nin ayrılıkçı bölgesi Somaliland ile 2024 başında bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmayla Somaliland üzerinden denize açılmak isteyen Etiyopya bu amacına ulaşması halinde Somaliland'ı devlet olarak tanıyacağını taahhüt etti. Bu durum Somali için toprak bütünlüğüne karşı bir ihlal olduğu için iki ülke arasında çatışmaya varabilecek bir krizin kapısı aralandı. Bu kriz devam ederken Somali ile Türkiye arasında Şubat'ta Savunma ve Ekonomik İş Birliği Çerçeve Anlaşması imzalandı. Anlaşma çerçevesinde Türkiye, Somali kara sularını on yıl boyunca koruması ve deniz kaynaklarının geliştirilmesini sağlaması konusunda anlaşdı. Türkiye ile Somali'nin bu anlaşmasının ardından Etiyopya, Somaliland krizinin çözülmesi için Türkiye'nin ara buluculuk yapmasını teklif etti.²³ Mayıs'ta Türkiye'nin bu teklifi kabul etmesiyle iki ülke arasındaki krizin giderilmesi için Ankara Süreci olarak isimlendirilen ara buluculuk girişimleri başladı.²⁴

Ankara Süreci'nin büyük kısmını Dışışleri Bakanı Fidan yürüttü. İlk olarak iki ülke dışışleri bakanları Temmuz başında Ankara'da bir araya gelerek ilk tur görüşmelerine başladı. İkinci görüşme Ağustos ortasına doğru yapılırken bu tur görüşmelerinden önce Cumhurbaşkanı Erdoğan her iki ülkenin liderlerini telefonla arayarak turun daha verimli geçmesi için temaslarda bulundu. Bu görüşmenin ardından Dışışleri Bakanı Fidan Ağustos'ta Etiyopya'ya giderek müzakerelerde bulundu. Üçüncü tur görüşmeleri ise yine Ankara'da ve bu kez Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ara buluculuğuunda her iki ülkenin liderinin katılımıyla yapıldı. Yaklaşık yedi saat süren müzakerelerin ardından iki ülke arasında

²² Şenhan Bolelli, "Temas Grubu Kapsamında Avrupalı ve Arap Dışışleri Bakanları Madrid'de Toplandı", Anadolu Ajansı, 13 Eylül 2024.

²³ "Somali-Etiyopya Görüşmeleri: Türkiye Nasıl Arabulucu Oldu, Sorun Çözülebilir mi?", BBC Türkçe, 13 Ağustos 2024.

²⁴ Fuat Emir Şefkatli, "Somali-Etiyopya Anlaşmazlığuında Barış için Diplomasi: Ankara Süreci", *Kriter*, Cilt: 9, Sayı: 93, (Eylül 2023).

anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma üç ülkenin liderinin de katıldığı bir basın toplantısıyla duyuruldu. Ankara Bildirgesi olarak adlandırılan bu anlaşmayla Somali ve Etiyopya liderleri birbirlerinin toprak bütünlüğünün yanı sıra uluslararası hukuk, BM Şartı ve Afrika Birliği Kurucu Antlaşması'nda yer alan ilkelere saygı ve bağlılıklarını teyit ettiler. Bunlara ek olarak anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp iki ülkenin de ortak refahı için iş birliği yapma konusunda mutabık kaldılar. İki ülke arasındaki en önemli anlaşmazlık konusu olan Etiyopya'nın denize ulaşımının sağlanması için birlikte çalışma konusunda anlaşılırken Etiyopya da Somali'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini taahhüt etti. Son olarak iki taraf da taahhüt ettikleri bu konular üzerinde yine Türkiye'nin ara buluculuğunda en geç 2025'in Şubat sonuna kadar müzakerelere başlamayı ve en geç dört ay içinde bir anlaşmaya varmayı kabul etti.²⁵

Afrika'daki iki ülkenin aralarındaki krizi çözmesi için Türkiye'ye güvenmesi ve Ankara'nın bu krizi kısa sayılacak bir sürede çözüme kavuşturmaya bu denli yaklaşması dünyada da geniş yankı bulmuştur. Birçok medya kuruluşu Türkiye'nin bu başarısını haberleştirirken iki ülke arasındaki anlaşma Türk diplomasisinin en önemli başarılarından biri olarak kaydedilmiştir.²⁶ Türkiye'nin bu başarısı her iki ülkeyle de askeri, ekonomik ve kültürel bağların bir sonucu olarak görülebilir. Ancak ara buluculuk diplomasisi açısından bu kadar kısa sürede sonuç alınması dış politika açısından da önemli bir kazanımdır. Nitekim bu anlaşmanın ardından Afrika Boynuzu'na yakın bir coğrafyada yer alan Sudan'da devam eden çatışmalar için Türkiye'nin ara buluculuk teklifi hem Sudan ordusu hem de isyancıları destekleyen BAE tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.²⁷

SONUÇ

Türkiye, bulunduğu jeopolitik konum ve çevresindeki ülkelerde yaşanan çatışmalar nedeniyle diplomasi açısından genelde hareketli bir ülkedir. Özellikle 2000'lerde Türkiye'nin ekonomik olarak büyümesi, Ortadoğu coğrafya-

²⁵ "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kolaylaştırıcılığıyla Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti ve Somali Federal Cumhuriyeti'nin Ankara Bildirisi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/etiopya-federal-demokratik-cumhuriyeti-ve-somali-federal-cumhuriyeti-nin-ankara-bildirisi.tr.mfa>, (Erişim tarihi: 19 Ocak 2025).

²⁶ Murat Özgür Güvendik, "Türkiye'nin Arabuluculuğuyla Somali ile Etiyopya'nın İmzaladığı Ankara Bildirisi Dünya Basınında Geniş Yer Buldu", Anadolu Ajansı, 13 Aralık 2024.

²⁷ Enver Arpa, "Sudan İç Savaşında Türkiye Umudu", Anadolu Ajansı, 7 Ocak 2025.

sındaki savaş, çatışma ve istikrarsızlıkların artması, AB süreci gibi faktörler bu diplomatik faaliyetleri daha da artırmıştır. Türkiye'nin bu faaliyetlerinin en önemli kısmını ise liderlerin ziyaretleri ve kabulleri oluşturmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan'ın hem başbakan hem cumhurbaşkanı olarak gösterdiği aktif diplomatik faaliyetlerin yanı sıra eski cumhurbaşkanları, dışişleri bakanları ve baŐbakanların da oldukça yoğun bir ziyaret ve kabul faaliyetleri bulunmaktadır. Bu aktif diplomasi 2024'te de devam etmiş ve yakın coğrafyadaki gelişmeler Türkiye'nin lider diplomasisini şekillendirmiştir. Buna ek olarak uluslararası örgütlerin konferans ve zirveleri de cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanının diplomatik faaliyetlerini etkilemiş gözükmektedir.

TABLO 1. CUMHURBAŞKANI VE DışIŞLERİ BAKANININ YURT DışI ZİYARETLERİ (2024)

	LİDER	ÜLKE	TARİH	ZİYARET AMACI
1	Recep Tayyip Erdoğan	BAE	13.02.2024	Dünya Hükümetler Zirvesi
2	Recep Tayyip Erdoğan	Mısır	14.02.2024	Resmi
3	Recep Tayyip Erdoğan	Irak	22.04.2024	Resmi
4	Recep Tayyip Erdoğan	İspanya	12.06.2024	Resmi
5	Recep Tayyip Erdoğan	İtalya	14.06.2024	G7
6	Recep Tayyip Erdoğan	Kazakistan	03.07.2024	Şanghay İşbirliği Örgütü
7	Recep Tayyip Erdoğan	Almanya	06.07.2024	Milli Maç
8	Recep Tayyip Erdoğan	ABD	09.07.2024	NATO
9	Recep Tayyip Erdoğan	KKTC	20.07.2024	Kuruluş Günü
10	Recep Tayyip Erdoğan	ABD	22.09.2024	BM Genel Kurulu
11	Recep Tayyip Erdoğan	Arnavutluk	10.10.2024	Resmi
12	Recep Tayyip Erdoğan	Sırbistan	11.10.2024	Resmi
13	Recep Tayyip Erdoğan	Rusya	23.10.2024	BRICS
14	Recep Tayyip Erdoğan	Kırgızistan	04.11.2024	TDT
15	Recep Tayyip Erdoğan	Macaristan	07.11.2024	AST
16	Recep Tayyip Erdoğan	S. Arabistan	11.11.2024	İİT ve Arap Ligi Olağanüstü Ortak Zirvesi
17	Recep Tayyip Erdoğan	Azerbaycan	12.11.2024	BM COP-29
18	Recep Tayyip Erdoğan	Brezilya	17.11.2024	G20
19	Recep Tayyip Erdoğan	Mısır	19.12.2024	D8
20	Hakan Fidan	Kırgızistan	08.01.2024	Resmi
21	Hakan Fidan	Tacikistan	09.01.2024	Resmi

22	Hakan Fidan	ABD	23.01.2024	BMGK
23	Hakan Fidan	Arnavutluk	28.01.2024	Resmi
24	Hakan Fidan	Bulgaristan	29.01.2024	Resmi
25	Hakan Fidan	Romanya	31.01.2024	Resmi
26	Hakan Fidan	Malta	05.02.2024	Resmi
27	Hakan Fidan	Libya	07.02.2024	Resmi
28	Hakan Fidan	Almanya	16.02.2024	Münih Güvenlik Konferansı
29	Hakan Fidan	Brezilya	21.02.2024	G20
30	Hakan Fidan	Venezuela	24.02.2024	Resmi
31	Hakan Fidan	Meksika	26.02.2024	Resmi
32	Hakan Fidan	Belçika	03.04.2024	NATO
33	Hakan Fidan	Hollanda	19.04.2024	Wittenburg Konferansı 10. Toplantısı
34	Hakan Fidan	S. Arabistan	28.04.2024	Kalkınma için İş Birliği
35	Hakan Fidan	Çin	03.06.2024	Resmi
36	Hakan Fidan	Katar	09.06.2024	Türkiye-KİK
37	Hakan Fidan	Rusya	10.06.2024	BRICS
38	Hakan Fidan	K. Makedonya	13.06.2024	Güneydoğu Avrupa İş Birliği Süreci
39	Hakan Fidan	İsviçre	15.06.2024	Ukrayna Barış Zirvesi
40	Hakan Fidan	Polonya	26.06.2024	Türkiye-Polonya-Romanya Üçlü İş Birliği Süreci
41	Hakan Fidan	Hırvatistan	29.06.2024	Türkiye-Bosna Hersek-Hırvatistan Üçlü Danışma Mekanizması
42	Hakan Fidan	Etiyopya	03.08.2024	Resmi
43	Hakan Fidan	Mısır	04.08.2024	Resmi
44	Hakan Fidan	Belçika	29.08.2024	AB Gayiresmi Dışişleri Bakanları Toplantısı
45	Hakan Fidan	Slovenya	30.08.2024	Resmi
46	Hakan Fidan	K. Makedonya	04.09.2024	Resmi
47	Hakan Fidan	Kosova	06.09.2024	Resmi
48	Hakan Fidan	Mısır	10.09.2024	Arap Ligi Dışişleri Bakanları Konseyi
49	Hakan Fidan	Özbekistan	12.09.2024	Resmi
50	Hakan Fidan	İspanya	13.09.2024	İİT-AL Gazze Temas Grubu
51	Hakan Fidan	Ürdün	18.09.2024	İİT-AL Gazze Temas Grubu
52	Hakan Fidan	ABD	22.09.2024	BM Genel Kurulu

53	Hakan Fidan	Hırvatistan	09.10.2024	Ukrayna-Güneydoğu Avrupa Zirvesi
54	Hakan Fidan	İngiltere	30.10.2024	Resmi
55	Hakan Fidan	Azerbaycan	23.11.2024	COP 29
56	Hakan Fidan	S. Arabistan	10.11.2024	İİT-Arap Birliği Olağanüstü Ortak Zirvesi
57	Hakan Fidan	Brezilya	18.11.2024	G20
58	Hakan Fidan	Portekiz	26.11.2024	BM Medeniyetler İttifakı 10. Küresel Forumu
59	Hakan Fidan	Macaristan	07.11.2024	AST
60	Hakan Fidan	Cibuti	03.11.2024	Türkiye-Afrika Ortaklığı Bakanlar Gözden Geçirme Konferansı
61	Hakan Fidan	Yunanistan	08.11.2024	Resmi
62	Hakan Fidan	Belçika	04.12.2024	NATO
63	Hakan Fidan	Malta	05.12.2024	AGİT
64	Hakan Fidan	Katar	07.12.2024	Suriye Görüşmeleri-Doha Forum
65	Hakan Fidan	Ürdün	14.12.2024	Uluslararası Suriye Toplantısı
66	Hakan Fidan	Suriye	22.12.2024	Resmi
67	Hakan Fidan	BAE	24.12.2024	Resmi

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı ve Dışışleri Bakanlığının internet sayfasındaki bilgilerden ve ana akım medya kuruluşlarının haberlerinden derlenmiştir.

TABLO 2. CUMHURBAŞKANI VE DIŞİŞLERİ BAKANININ YABANCI DEVLET ADAMLARINI VE DİĞERLERİNİ KABULLERİ (2024)

Recep Tayyip Erdoğan	İran	24.01.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Azerbaycan	19.02.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Filistin	05.03.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Ukrayna	08.03.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Tanzanya	18.04.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Almanya	24.04.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Kuveyt	07.05.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Yunanistan	12.05.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Özbekistan	06.06.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Azerbaycan	10.06.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Estonya	27.06.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Mısır	04.09.2024	Resmi

Recep Tayyip Erdoğan	Finlandiya	10.10.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Senegal	31.10.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Katar	14.11.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Umman	28.11.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Karadağ	02.12.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Japonya	04.12.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Etiyopya	12.12.2024	Üçlü Görüşme
Recep Tayyip Erdoğan	Somali	12.12.2024	Üçlü Görüşme
Recep Tayyip Erdoğan	Macaristan	13.12.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	AB	17.12.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Katar	17.12.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Lübnan	18.12.2024	Resmi
Recep Tayyip Erdoğan	Velid Canbolat	24.12.2024	Resmi
Hakan Fidan	ABD	06.01.2024	Resmi
Hakan Fidan	ABD	12.12.2024	Resmi
Hakan Fidan	Azerbaycan	27.08.2024	Resmi
Hakan Fidan	Azerbaycan, Ermenistan, İran ve Rusya	18.10.2024	3+3 Bölgesel İş Birliği Platformu
Hakan Fidan	Brezilya	12.06.2024	Resmi
Hakan Fidan	Burkina Faso	17.11.2024	III. Dönem Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı
Hakan Fidan	Gürcistan	14.02.2024	Resmi
Hakan Fidan	Hırvatistan	16.11.2024	Resmi
Hakan Fidan	Irak	15.08.2024	Resmi
Hakan Fidan	Irak Türkmen Cephesi	02.01.2024	Resmi
Hakan Fidan	İngiltere	26.11.2024	Resmi
Hakan Fidan	İran	19.10.2024	Resmi
Hakan Fidan	İran	02.12.2024	Resmi
Hakan Fidan	Japonya	16.11.2024	Resmi
Hakan Fidan	Karadağ	09.08.2024	Resmi
Hakan Fidan	KKTC	07.08.2024	Resmi
Hakan Fidan	Laos	05.02.2024	Resmi
Hakan Fidan	Letonya	22.10.2024	Resmi
Hakan Fidan	Macaristan	15.02.2024	Resmi
Hakan Fidan	Mısır	20.04.2024	Resmi
Hakan Fidan	Moritanya	21.04.2024	Resmi

Hakan Fidan	Pakistan, Malezya, İnan ve Bangladeş Temsilcileri	08.06.2024	Olağanüstü D8 Dışışleri Bakanları Konseyi Toplantısı
Hakan Fidan	Somali	11.01.2024	Resmi
Hakan Fidan	Somali ve Etiyopya	12.08.2024	Resmi
Hakan Fidan	Tanzanya	16.04.2024	Resmi
Hakan Fidan	Ukrayna	21.10.2024	Resmi
Hakan Fidan	Yeni Zelanda	26.04.2024	Resmi

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı ve Dışışleri Bakanlığının internet sayfasındaki bilgilerden ve ana akım medya kuruluşlarının haberlerinden derlenmiştir.

TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKASI 2024

BÜŞRA ZEYNEP ÖZDEMİR

Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi; Araştırmacı, SETA

GİRİŞ

2024 yılı Türkiye'de enerji alanında çok sayıda önemli gelişmeye sahne olmuştur. Petrol ve doğal gaz üretimindeki çalışmaların aralıksız devam etmesi sonucunda her iki kaynağın üretiminde de sürekli olarak rekor tazelendi. Devam eden projeler arasında yer alan Sakarya ve Gabar petrol sahalarının geliştirilmesi faaliyetleri ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin (NGS) inşası çalışmaları yoğun bir şekilde sürmüştür.

Dış politikada enerji başlığı yıl boyunca kendisine geniş bir yer bulurken çok sayıda diplomatik temasta enerji konusunda iş birlikleri gündem olmaya devam etmiştir. Yapılan görüşmelerde başta Türkiye'nin hidrokarbonlar alanında edindiği tecrübeler olmak üzere yenilenebilir enerji kaynakları alanındaki başarıları, doğal gaz arz güvenliğinin artırılması ve enerji dönüşümü gündeme gelmiş, enerji ve madencilik alanlarında çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. En fazla diplomatik temas Afrika ülkeleriyle gerçekleştirilirken

Türkiye'nin enerjide kazan kazan anlayışı kararlılıkla sürdürülmüştür. Afrika ülkelerinin yanı sıra ABD'den Avrupa'ya, Türk dünyası ülkelerinden Çin'e çok sayıda ülkeyle iş birliklerinin derinleştirilmesi gündem olmuştur.

ENERJİ TİCARETİ

Türkiye'de enerji ithalatının en büyük kalemini –önceki yıllara benzer şekilde– 2024'ün ilk sekiz ayında da doğal gaz oluşturmuştur. Doğal gaz ithalatında bir önceki yılın aynı dönemine benzer şekilde azalma gerçekleştiren ihracatında ise ciddi oranda artış kaydedilmiştir. Buna göre 2024 yılının Ocak-AĞustos döneminde toplam 31,69 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiştir. Bu miktar bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yaklaşık yüzde 5 daha azdır.¹ Söz konusu ithalatın 24,04 milyar metreküplük kısmı (yaklaők dörtte üçü) boru hatları aracılığıyla gerçekleştirilirken geriye kalan dörtte birlik kısmı (7,65 milyar metreküpü) ise sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) olarak deniz yoluyla ithal edilmiştir.

**TABLO 1. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ DENGESİ
(OCAK-AĞUSTOS 2023-2024, MİLYON METREKÜP)**

	2023 (OCAK-AĞUSTOS)	2024 (OCAK-AĞUSTOS)	DEĞİŞİM (YÜZDE)
İthalat	33.336,75	31.688,96	-4,94
Üretim	305,01	1.349,82	342,55
İhracat	177,04	1.180,24	566,66
Tüketim	35.133,57	35.047,32	-0,25
Dönem Sonu Stok	5.258,32	4.327,06	-17,71

Kaynak: “Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu AĞustos 2024”, EPDK, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/DownloadDocument?id=wj1xPC9yUEg=>, (Erişim tarihi: 26 Şubat 2025).

Söz konusu ithalatın kaynak ülkelere göre dağılımı incelendiğinde bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla boru hattıyla doğal gaz ithal edilen ülkelerin ilk üç sırada yer aldığı görülmektedir. Rusya yaklaşık 12,65 milyar metreküplük doğal gaz ithalatıyla ilk sırada bulunurken Azerbaycan 7,43 milyar metreküple ikinci ve İran da 4,26 milyar metreküple üçüncü sırada yer almıştır. Uzun dönemli LNG kontratı bulunan Cezayir 3,86 milyar

¹ 2023 Ocak-AĞustos döneminde 33,34 milyar metreküp doğal gaz ithal edilmiştir.

metreküple dördüncü sırada yer alırken onu 2,37 milyar metreküple ABD izlemiştir (Tablo 2).

TABLO 2. DOĞAL GAZ İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-AĞUSTOS 2024, MİLYON METREKÜP)		
MAHİYETİ	İTHAL EDİLEN ÜLKE	MİKTAR
Boru Gazı	Azerbaycan	7.427,05
	İran	4.260,12
	Rusya	12.652,13
Uzun Dönemli LNG	Cezayir	3.863,00
Spot LNG	Trinidad ve Tobago	184,07
	ABD	2.365,33
	Mısır	180,63
	Fransa	198,48
	Kamerun	103,00
	Toplam	31.234,00

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası 2024 aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Doğal gaz ihracatında ithalattan farklı olarak önemli ölçüde artış kaydedilmiştir. 2024'ün Ocak-Ağustos döneminde ihraç edilen toplam doğal gaz miktarı yaklaşık 1,18 milyar metreküptür. Bu miktar bir önceki yılın aynı döneminde gerçekleştirilen ihracata kıyasla yüzde 560'tan fazla artış gerçekleştiği anlamına gelmektedir. En fazla doğal gaz ihraç edilen ülke Bulgaristan olurken onu Macaristan izlemiştir (Tablo 3).

TABLO 3. DOĞAL GAZ İHRACATININ ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-AĞUSTOS 2024, MİLYON METREKÜP)			
ÜLKE	GAZIN TÜRÜ	MİKTAR (MİLYON METREKÜP)	PAY (YÜZDE)
Bulgaristan	Boru Gazı	948,58	80,37
	LNG	0,21	0,02
Kuzey Makedonya	LNG	1,80	0,15
Macaristan	Boru Gazı	229,51	19,45
Sırbistan	LNG	0,13	0,01
Genel Toplam		1.180,24	100,00

Kaynak: "Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu Ağustos 2024".

Petrol, Türkiye'nin enerji alanındaki en büyük ithalat kalemini oluşturan bir emtiadır. 2024'ün ilk sekiz ayında en fazla ham petrol ithal edilen ülke bir önceki senenin aynı döneminden farklı olarak Rusya olurken toplam ham petrol ithalatı içinde Rusya'nın payı yüzde 58'e yükselmiştir. 2023'ün ilk sekiz ayında en fazla ham petrol ithal edilen ülke olan Irak ise 2024'te yüzde 13,2'lik payla ikinci sırada yer almıştır. Ardından gelen Kazakistan ve Suudi Arabistan'ın toplam ham petrol ithalatı içindeki payları ise sırasıyla yaklaşık yüzde 10 ve yüzde 5,5 olmuştur (Tablo 4).

TABLO 4. HAM PETROL İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (OCAK-AĞUSTOS 2024, TON)	
ÜLKE	HAM PETROL (TON)
Rusya Federasyonu	12.234.659,39
Irak	2.796.778,61
Kazakistan	2.055.964,34
Suudi Arabistan	1.172.521,12
Nijerya	690.652,90
İtalya	467.476,68
Libya	439.445,13
Norveç	391.109,42
ABD	318.483,49
Guyana	277.666,08
Mısır	100.786,75
Tunus	77.787,97
Yunanistan	59.566,42
Toplam	21.082.898,29

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

Ham petrolün ardından en fazla ithal edilen petrol ürünü motorindir. 2024'ün Ocak-Ağustos döneminde önceki yıla benzer şekilde en fazla motorin ithal edilen ülke açık ara farkla yine Rusya olmuş ve toplam motorin ithalatının yaklaşık yüzde 85'ini oluşturmuştur. En fazla motorin ithal edilen diğer ülkeler ise sırasıyla Hindistan, Yunanistan, Mısır ve Suudi Arabistan olmuştur. Yılın ilk sekiz ayında ithal edilen motorin miktarı toplam 9 milyon ton civarındadır (Tablo 5).

**TABLO 5. MOTORİN İTHALATININ KAYNAK ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI
(OCAK-AĞUSTOS 2024, TON)**

ÜLKE	MOTORİN (TON)
Rusya Federasyonu	7.654.768,19
Hindistan	386.207,90
Yunanistan	316.688,68
Mısır	233.530,10
Suudi Arabistan	125.819,39
İsrail	108.834,14
İtalya	107.670,60
Birleşik Arap Emirlikleri	94.879,02
Hollanda	70,15
İngiltere	6,70
Toplam	9.028.474,87

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası aylık sektör raporlarından derlenmiştir.

ENERJİ DİPLOMASİSİ

Enerjide uzun yıllardır dışa bağımlı olan Türkiye 2017'de açıkladığı Milli Enerji ve Maden Politikası ile kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz arama ve sondaj çalışmaları yürüterek potansiyelini ekonomiye kazandırma yönünde çalışmalar başlatmıştır. Deniz yetki alanlarındaki potansiyelini araştırmak için sismik araştırma ve derin deniz sondaj gemileri satın alması Türkiye'nin dünyada eşine az rastlanır bir enerji filosuna sahip olmasını sağlamıştır. Enerjinin ayrıştırıcı değil birleştirici bir unsur olduğu anlayışını benimseyen Ankara'nın bu yaklaşımı dış politikasında pozitif yansımaları da beraberinde getirmektedir.

Bu açıdan 2024 enerji diplomasisinin yoğun olduğu bir yıldır. Yurt içi ve yurt dışında gerçekleştirilen çok sayıda görüşmede Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarının ekonomiye kazandırılması, kara ve denizlerde petrol ve doğal gaz aramacılığı ve sondaj çalışmaları gibi çok sayıda alandaki tecrübeleri ön plana çıkmıştır. İmzalanan anlaşmalarla Türkiye'nin tecrübe paylaşımının yanında nadir toprak elementleri ve kritik madenler, enerji dönüşümü ve iklim değişikliğiyle mücadele gibi gelişiminin sürdüğü alanlarda da iş birliklerinin geliştirilerek artırılması hedeflenmiştir.

Yılın en önemli gelişmelerinden biri hiç şüphesiz Kasım'da düzenlenen İstanbul Enerji Forumu olurken forum kapsamında çok sayıda ülkeden bakan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar tarafından ağırlanmıştır. Azerbaycan Enerji Bakanı Perviz Şahbazov, Bulgaristan Enerji Bakanı Vladimir Malinov, Gürcistan Ekonomi ve Sürdürülebilir Kalkınma Bakanı Levan Davitaşvili, Macaristan Dışişleri ve Ticaret Bakanı Peter Szijjarto, Moldova Enerji Bakanı Victor Parlicov, Libya Petrol ve Gaz Bakanı Halife Abdulsadık, Sırbistan Enerji ve Maden Bakanı Dubravka Djedovic Handanovic, Özbekistan Enerji Bakanı Curabek Mirzamahmudov, Türkmenistan Devlet Bakanı ve Türkmengaz Başkanı Maksat Babayev ile Rusya Enerji Bakan Yardımcısı Pavel Sorokin forumun katılımcıları arasında yer almıştır. Yapılan ikili görüşmelerde ülkeler arası iş birliklerinin derinleştirilmesi gündem olmuş, Türkiye'nin bölgedeki gaz arzında oynadığı önemli role dikkat çekilerek gaz ticaret merkezi olma hedefi bir kez daha tekrarlanmıştır.²

AFRİKA ÜLKELERİYLE İLİŞKİLER

2024'te Türkiye'nin enerji diplomasisinde en fazla öne çıkanlar Afrika ülkeleri olmuştur. Somali ile üç, Fas, Nijer, Senegal, Mısır ve Cezayir ile birer kez görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mart'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar'ın Somali Petrol ve Maden Kaynakları Bakanı Abdurrezzak Ömer Muhammed ile İstanbul'da bir araya gelmiş ve iki ülke arasında enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesine yönelik somut bir adım atılmıştır. Türkiye'nin Somali'nin kara ve açık deniz yetki alanlarında petrol ve doğal gaz arama ve sondaj çalışmaları yürütmesi için "Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Somali Federal Cumhuriyeti Petrol ve Mineral Kaynaklar Bakanlığı Arasında Somali Kara ve Açık Deniz Blokları Alanında Mutabakat Zaptı" ve "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Somali Federal Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Petrol ve Doğal Gaz Alanında Anlaşma" imzalanmıştır.³

Temmuz'da taraflar İstanbul'da tekrar bir araya gelmiş, bu kez Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ile Somali Petrol Otoritesi arasında

² "Küresel Enerji Aktörleri İstanbul'da Buluştu", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 22 Kasım 2024.

³ "Türkiye'nin Afrika Boynuzundaki Varlığını Enerji Alanındaki Bu İş Birlikleriyle Güçlendireceğiz", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 7 Mart 2024.

hidrokarbon arama ve üretim anlaşması imzalanmıştır. Somali'nin açık deniz sahalarında petrol ve doğal gaz bulunduğuna dair önemli bulgular olduğuna değinen Enerji Bakanı Bayraktar TPAO'nun anlaşma ile 3 blokta toplam 15 bin kilometrekarelik alanda arama ve sondaj faaliyeti yürüteceğini ifade etmiştir. Bu anlaşma Türkiye'nin son on yıl içinde oluşturduğu derin deniz hidrokarbon arama ve sondaj filosunun ulusal çıkarlarının yanı sıra dost ve müttefik ülkelerin faydasına olacak şekilde kullanma hedefini göstermesi açısından da önem arz etmektedir.⁴ Anlaşma gereğince Ekim'de düzenlenen bir törenle Oruç Reis sismik araştırma gemisi Somali'ye doğru yola çıkmıştır. 15 bin kilometrekarelik alanda sismik veriler toplayacak geminin yaklaşık yedi ay boyunca bölgede faaliyet göstermesi planlanmaktadır. Elde edilecek bulguların ardından derin deniz sondaj gemilerinin bölgede çalışmaları sürdüreceği öngörülmektedir.⁵

Nijer 2024'te Türkiye'nin gündemindeki bir diğer Afrika ülkesi olmuştur. Temmuz'da Enerji Bakanı Bayraktar'ın da aralarında bulunduğu bir grup bakan Nijer'e bir ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında çeşitli konularda iş birliklerinin artırılması gündeme getirilmiştir. Nijer Maden Bakanı Abarchi Ousmane, Petrol Bakanı Mahaman Mustafa Barke ve Enerji Bakanı Amadou Haoua ile bir araya gelen Enerji Bakanı Bayraktar görüşmenin ardından iki ülke arasında "Petrol ve Doğal Gaz Alanında İş Birliğine İlişkin Niyet Beyanı" imzalandığını bildirmiştir. Bu niyet beyanıyla tesis edilecek diyalog kanalının ilgili alanda faaliyet gösteren başta TPAO olmak üzere firmaların desteklenmesine olanak sağlaması hedeflenmiştir.⁶ Ekim'de bu kez İstanbul'da bir araya gelen bakanlar madencilik alanında iş birliğinin artırılmasına yönelik bir mutabakat zaptı imzalayarak birlikte çalışma yönündeki iradelerini bir kez daha ortaya koymuştur.⁷

Cezayir, Fas, Mısır ve Senegal de 2024'te Türkiye'nin enerji gündeminde yer alan diğer Afrika ülkeleridir. 6 Mayıs'ta Enerji Bakanı Bayraktar mevkidaşı Cezayir Enerji ve Madenler Bakanı Muhammed Arkab ile iki ülke arasında

⁴ "Türkiye Somali'de Petrol ve Doğal Gaz Arayacak", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 18 Temmuz 2024.

⁵ "Oruç Reis Somali Yolcusu", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 3 Ekim 2024.

⁶ "Nijer ile Petrol ve Doğal Gaz Alanında İlişkiler Güçleniyor", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 17 Temmuz 2024.

⁷ "Türkiye ve Nijer Arasında Madencilik Anlaşması", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 22 Ekim 2024.

yapılacak Karma Ekonomik Komisyon öncesinde bir telefon görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Görüşmede geçtiğimiz yıl TPAO ve Sonatrach arasında imzalanan anlaşmanın hayata geçirilmesine yönelik değerlendirmelerde bulunulmasının yanı sıra LNG ve madencilik alanlarındaki fırsatlar da konuşulmuştur.⁸

Haziran'da Enerji Bakanı Bayraktar beraberinde bir heyetle Fas'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, ziyaret kapsamında iki ülke arasında enerji ve madencilik alanlarında iki anlaşma imzalanmıştır. Görüşmede iki ülke arasında yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, hidrokarbonlar ve kritik mineraller alanlarında iş birliği fırsatları da değerlendirilmiştir. Ayrıca Fas'ın yüksek miktarda enerji ithal etmesinin ülke için oluşturduğu risk ve Türkiye'nin Fas'a dışa bağımlılığını azaltmasında yardımcı olabileceği ifade edilmiştir.⁹

Eylül'de Mısır Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi on iki yıl aranın ardından beraberinde bir heyetle Türkiye'ye bir ziyaret düzenlemiştir. Sisi ve beraberindeki heyet Cumhurbaşkanı Erdoğan ve enerji bakanının da aralarında bulunduğu bakanlarca Ankara'da ağırlanmıştır. Ziyaret kapsamında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi Toplantısı düzenlenmiş ve enerji alanında mutabakat zaptının da aralarında bulunduğu çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmayla enerji alanındaki iş birliklerinin artırılması hedeflenmiştir.¹⁰

Senegal Cumhurbaşkanı ve beraberindeki heyet ise Ekim'de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın daveti üzerine Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Enerji konusunun gündemde yer aldığı diplomatik temasta Somali ile imzalanan anlaşmanın bir benzeri Senegal ile de imzalanmıştır. Anlaşmayla Türkiye'nin Senegal'in kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz aramacılığı yapması kararlaştırılmıştır.¹¹

TÜRK DÜNYASIYLA İLİŞKİLER

Türk dünyası ülkeleri –önceki yıllara benzer şekilde– 2024'te de Ankara'nın enerji diplomasisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ocak'ta başlayan ve yıl

⁸ "Bakan Bayraktar Cezayirli Mevkidaşı Arkab ile Görüştü", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 6 Mayıs 2024.

⁹ "Fas ile Enerji ve Madenler Alanında İki Anlaşma", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 27 Haziran 2024.

¹⁰ "Mısır ile Enerji İş Birliği Güçlenecek", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 4 Eylül 2024.

¹¹ "Afrika ile Enerji Açılımı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 31 Ekim 2024.

boyunca devam eden görüşmelerde Ankara'nın hem kendisinin hem de bölgesinde ve yakın çevresindeki ülkelerin enerji arz güvenliğini artırma hedefi açıkça gösterilmiştir. Ocak'ın sonunda Azerbaycan'a yaptığı ziyarette Enerji Bakanı Bayraktar mevkidaşı Perviz Şahbazov ve diğer bürokratlarla çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki petrol ve doğal gaz alanındaki iş birliklerinin derinleştirilmesinin yanı sıra elektrik ve yenilenebilir enerji alanlarında çalışmaların artırılması da görüşülmüştür. Bilhassa Nahçıvan üzerinde yoğunlaşan görüşmelerde bölgenin elektrik üretim kapasitesi ve üretilen elektriğin Türkiye'ye ihraç edilmesi üzerinde durulmuştur.¹²

1 Mart'ta düzenlenen Antalya Diploması Forumu çeşitli ülkelerden bakanların ağırlandığı ve enerji diplomasisinin de gündeminde olduğu önemli gelişmelere ev sahipliği yapmıştır. Forum kapsamında Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Kurbankulu Berdimuhammedov ile bir araya gelen Enerji Bakanı Bayraktar iki ülke arasında bilhassa Rusya-Ukrayna savaşının ardından yoğun bir şekilde gündemde yer almayı sürdüren doğal gaz alanında iş birliği konusu bir kez daha masaya yatırılmıştır. Görüşmede iki ülke bakanları arasında Türkmenistan doğal gazının Türkiye'ye ihraç edilmesi ve Türkiye üzerinden diğer pazarlara iletilmesine yönelik bir niyet beyanı imzalanmıştır.¹³

14 Mayıs'ta hem Türkiye hem de Avrupa'nın gaz arzının çeşitlendirilmesi ve güvenliğinin artırılması için önemli bir adım atılmıştır. Türkmen gazı meselesi bu kez Enerji Bakanı Bayraktar ile Azerbaycanlı mevkidaşı arasında görüşülmüş ve Türkiye ile Azerbaycan Arasında Doğal Gaz Alanında İş Birliği Anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşmayla Mart'ta Türkiye'nin Türkmenistan ile imzaladığı niyet beyanı bir adım öteye taşınmış ve Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan ve Gürcistan aracılığıyla Türkiye'ye ulaştırılmasına karar verilmiştir. Gazın taşınması için Güney Gaz Koridoru, TANAP ve TAP alternatifi üzerinde durulmuş ve yine aynı hat aracılığıyla Avrupa pazarına iletilmesi değerlendirilmiştir. Anlaşmaya göre 2030'a dek Azerbaycan'dan hem Türkiye'ye hem de Avrupa'ya iletilen gaz miktarının artırılması da kararlaştırılmıştır.¹⁴

¹² "Nahçıvan'dan Türkiye'ye Elektrik", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 27 Ocak 2024.

¹³ "Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Antalya Diploması Forumu marjında Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Sayın Gurbanguly Berdimuhammedov ile görüşmelerine eşlik ettik..." Blz. İletişim Başkanlığı, X, 1 Mart 2024, 1763494671169331441, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2025).

¹⁴ "Türkmen Gazına Azerbaycan Rotası", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 14 Mayıs 2024.

Haziran'da Bakü'de düzenlenen Enerji Forumu'nda Türkiye ile Azerbaycan arasında elektrik ticareti başlatılmasına yönelik görüşmeler yürütülmüştür. Hayata geçirilecek enterkonneksiyon ile Azerbaycan doğal gazına benzer şekilde elektriğinin Avrupa'ya iletilmesinde de Türkiye'nin rol oynayabileceği belirtilmiştir.¹⁵ Forum kapsamında 2024 sonunda süresi dolacak olan Azerbaycan gazının Türkiye'ye tedarik edilmesine yönelik anlaşma da yenilenmiştir. 2030'a dek uzatılan anlaşmaya ek olarak BOTAŞ ile Azerbaycan Gaz Tedarik Şirketi arasında 4 anlaşma daha imzalanmış, iki ülke arasındaki doğal gaz konulu iş birliklerinin artırılması hedeflenmiştir.¹⁶

6 Haziran'da bu kez Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev beraberinde çok sayıda bakanın yer aldığı bir heyetle Ankara'da Cumhurbaşkanı Erdoğan ile bir araya gelmiştir. Ziyaret kapsamında Türkiye-Özbekistan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyinin 3. toplantısı düzenlenmiş ve toplantının ardından iki ülke arasında anlaşmalar imzalanmıştır. İmzalanan Enerji Dönüşümü Alanında İş Birliği Protokolü kapsamında yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, enerji piyasaları, enerji depolaması ve dijitalizasyon ve hidrojen enerjisi gibi çok sayıda alanda ortak projelerin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷

Temmuz'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da katılım sağladığı Şangay İşbirliği Örgütü'nün 24. Devlet Başkanları Zirvesi öne çıkmıştır. Astana'da düzenlenen zirvede Enerji Bakanı Bayraktar'ın da aralarında yer aldığı bir heyet cumhurbaşkanına eşlik etmiştir. Zirvede en çok konuşulan konu başlıklarından biri enerji olurken Enerji Bakanı Bayraktar da mevkidaşlarıyla yaptığı görüşmelerde iş birliği olanaklarını değerlendirmiştir. Ayrıca kritik mineraller konusunda çalışmaları olan Kazakistan ile de bu alanda birlikte geliştirilmesi mümkün projeler görüşülmüştür.¹⁸

Türkmenistan ziyareti Temmuz'un son dış politika gelişmesi olmuştur. Beraberinde bir heyetle Aşkabat'a iki günlük bir ziyaret gerçekleştiren Enerji Bakanı Bayraktar, Türkmenistan başbakanı, enerji bakanı ve petrol

¹⁵ "Türkiye ile Azerbaycan Arasında Elektrikte İş Birliği", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 3 Haziran 2024.

¹⁶ "Azerbaycan ile Doğal Gaz Anlaşması", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 4 Haziran 2024.

¹⁷ "Özbekistan ile Enerji Dönüşümü Anlaşması", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 6 Haziran 2024.

¹⁸ "Astana'da Gündem Enerji", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 4 Temmuz 2024.

ve doğal gazdan sorumlu bakanlar kurulu üyeleriyle bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmelerde Türkmen gazının Türkiye'ye ihraç edilmesi konusu ele alınmıştır. Gazın Türkiye'ye ve Türkiye aracılığıyla Avrupa ülkelere ulaştırılması için alternatif rotalar değerlendirilirken Hazar rotası ve TANAP'ın ağırlıklı seçenek olduğu belirtilmiştir. Yirmi yıllık süreyle her yıl yaklaşık 15 milyar metreküp ve toplamda 300 milyar metreküplük bir gaz ticareti yapılması planlanmaktadır. Ayrıca Türkmenistan'ın doğal gaz depolama projeleri hayata geçirmeyi planladığı ve bunun için Türkiye'de uzun süredir tecrübe sahibi olan BOTAŞ'ın Türkmen firmalarıyla iş birliği fırsatları görüşülmüştür.¹⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar'ın da yer aldığı heyetlerle yurt dışına gerçekleştirdiği ziyaretler yılın son aylarında da Türk dünyası ülkeleriyle çeşitli görüşmelere sahne olmuştur. 22-24 Ekim arasında Tataristan'ın başkenti Kazan'da düzenlenen 16. BRICS Liderler Zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında yapılan görüşmede konuşulan meselelerden biri de enerji olmuştur. İki lider doğal gaz ticaretinin hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın arz güvenliğindeki önemine değinirken Akkuyu NGS'nin hayata geçirilmesi çalışmalarını da değerlendirmiştir. Putin, İstanbul'da kurulması planlanan enerji ticaret merkezinin Rusya ve Türkiye'nin yanı sıra bölgenin enerji güvenliğini de artırıcı rol oynayacağını belirtmiştir.²⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan ve beraberindeki heyet Kasım'da önce 11. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Zirvesi ve ardından da 29. Taraflar Konferansı'na (COP29) katılım sağlamıştır. Zirvede enerji konusunun da gündemde olduğu bir dizi görüşme gerçekleştirilmiştir. Ev sahibi Kırgızistan'ın yanı sıra diğer ülkelerle de enerji alanındaki iş birliği fırsatları görüşülmüştür. Görüşmelerin sonunda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Kırgız mevkidaşı Sadır Caparov'un da katıldığı bir törenle iki ülke arasında enerji, enerji verimliliği ve enerji tasarrufu alanlarında iş birliği yapılmasına dair bir mutabakat zaptı imzalanmıştır.²¹

¹⁹ "Türkmen Gazında Hedef 300 Milyar Metreküp", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 31 Temmuz 2024.

²⁰ "Cumhurbaşkanı Erdoğan, BRICS Zirvesi Kapsamında Rusya Devlet Başkanı Putin ile Bir Araya Geldi", T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 23 Ekim 2024.

²¹ "Kırgızistan ile Yenilenebilir Enerjide İş Birliği", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 5 Kasım 2024.

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenen COP29'da Türkiye'nin 2035 hedefleri diğer ülkelerle paylaşılmıştır. Yenilenebilir enerji kurulu gücü içinde rüzgar ve güneş enerjilerine dayalı kurulu gücün 3 kattan fazla artırılmasının 2053'te "net sıfır emisyon" hedefine ulaşmada önemli bir katkı sağlamanın beklendiği vurgulanmıştır. Konferansta ayrıca Türkiye COP31 için adaylığını açıklamış ve COP28 Dubai'de imzalanan küresel nükleer enerji kurulu gücünün 2030'a dek 3 katına çıkarılması anlaşmasına da taraf olmuştur.²²

AVRUPA ÜLKELERİYLE İLİŞKİLER

Mayıs'ın son gününde AB üyesi ülkelerin Türkiye'de görev yapan büyükelçileri Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığında düzenlenen bir toplantıda ağırlanmıştır. Toplantıda Türkiye'nin Avrupa'nın enerji arz güvenliğini artırmadaki rolü vurgulanırken anlaşmaya varılması halinde Bulgaristan ve Yunanistan üzerinden iletilen doğal gaz miktarının artırılabilceği belirtilmiştir. 2053'te net sıfır emisyon hedefi ve bu hedefe ulaşmada izlenecek olan Türkiye Ulusal Enerji Planı anlatılmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kurulu güçteki payının artırılması başta olmak üzere Türkiye'nin hayata geçirdiği projelerle dışa bağımlılığını yüzde 67'ye dek düşürdüğünü belirten Enerji Bakanı Bayraktar yenilenebilir enerji alanındaki yatırımların devam edeceğini ifade etmiştir.²³

Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İspanya ziyaretinde Türkiye-İspanya Sekizinci Hükümetlerarası Zirvesi düzenlenmiştir. Ziyaret kapsamında İspanya ile yenilenebilir enerji, hidrojen enerjisi, karbon emisyonu ticareti ve enerji depolama gibi çok sayıda alanda iş birliği fırsatı değerlendirilmiştir. Zirvenin ardından taraflar arasında iş birliklerini artırmaya yönelik Enerji Dönüşümü Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.²⁴

Kasım ayı iki önemli Avrupa ülkesiyle yapılan görüşmelerle noktalanmıştır. 27 Kasım'da Berlin'de düzenlenen 6. Türk-Alman Enerji Forumu'na katılan Enerji Bakanı Bayraktar Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanındaki

²² "Türkiye Nükleer Enerjiyi Üç Katına Çıkarma Deklarasyonunu İmzaladı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 14 Kasım 2024.

²³ "AB Büyükelçilerine Doğal Gaz Mesajı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 31 Mayıs 2024.

²⁴ "İspanya ile Enerji Dönüşümünde İş Birliği", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 13 Haziran 2024.

başarılarını ve Avrupa'nın en büyük 5. kurulu gücüne sahip olma yolunda izlediği politikayı anlatmıştır. Nordex ve Enercon'un da aralarında bulunduğu firmaların Türk firmalarla anlaşmalar imzaladığı forumda Enerji Bakanı Bayraktar, Alman firmalarına Türkiye'ye yatırım yapma çağrısında bulunmuştur.²⁵ Ardından Londra'ya seyahat eden Enerji Bakanı Bayraktar, Birleşik Krallık Enerji Güvenliği ve Net Sıfır Emisyon Bakanı Ed Miliband ile bir araya gelmiştir. Görüşmede iki ülke arasında iklim değişikliğiyle mücadele çabalarında iş birliği yapmak üzere iklim diyalogu kurulması kararı alınmıştır.²⁶

Ülkelerin yanı sıra Avrupalı şirketler de Türkiye'nin enerji gündeminde yer almıştır. Eylül'de dünyanın en büyük hidrokarbon şirketleri arasında yer alan Hollanda merkezli Shell ve Fransız Total ile BOTAŞ arasında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının ev sahipliğinde uzun dönemli LNG tedarik anlaşmaları imzalanmıştır. Buna göre 2027 itibarıyla on yıl boyunca Shell yaklaşık 4 milyar metreküp/yıllık ve Total ise 1,6 milyar metreküp/yıllık LNG tedarik edecektir. Her iki anlaşmanın da Türkiye'nin gaz tedarikinde çeşitlilik sağlayarak arz güvenliğini artırıcı etki oluşturması hedeflenmektedir.²⁷

KUZEY VE GÜNEY AMERİKA İLE İLİŞKİLER

Şubat'ın ilk gününde Venezuela'ya düzenlenen gezide Enerji Bakanı Bayraktar ve beraberindeki heyet Devlet Başkanı Nicolas Maduro'nun da aralarında bulunduğu üst düzey yetkililerle bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Petrol ve doğal gaz arama, üretim, ticaret ve servis hizmetleri alanlarında yapılabilecek iş birliklerinin değerlendirildiği görüşmelerde iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerletilmesi hedeflenmiştir. Madencilik konusunun da masaya yatırıldığı görüşmelerde Hidrokarbon Sektöründe İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı ve Madencilik İş Birliği Üzerine Mutabakat Zaptı olmak üzere iki anlaşma imzalanmıştır.²⁸

²⁵ "Alman Yatırımcıya Yenilenebilir Enerji Daveti", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 27 Kasım 2024.

²⁶ "Birleşik Krallık ile Stratejik İş Birliği", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 29 Kasım 2024.

²⁷ "BOTAŞ ve Shell Arasında Stratejik Anlaşma", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2 Eylül 2024; "BOTAŞ ile Total 10 Yıllık LNG Anlaşması İmzalandı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 18 Eylül 2024.

²⁸ "Bakan Bayraktar Venezuela'da Devlet Başkanı Maduro ile Görüştü: İki Ülke İlişkileri Farklı Bir Boyuta Taşındı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 1 Şubat 2024.

Eylül'de bu kez Venezuela Cumhurbaşkanı Başyardımcısı ve Petrol Bakanı Delcy Rodriguez Ankara'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyarete Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar da yer almış, yapılan görüşmede Ocak'ta Venezuela'da imzalanan mutabakat zaptının ayrıntıları ve petrol ve doğal gaz alanında iş birliği imkanları değerlendirilmiştir.²⁹

ABD, 2024 enerji diplomasisinde öne çıkan gelişmelerin yaşandığı bir diğer ülke olmuştur. Mayıs'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar, beraberinde bir heyetle ABD'de üç gün süren önemli temaslar gerçekleştirmiştir. İlk olarak 8 Mayıs'ta ABD'li mevkidaşı Jennifer Granholm ile Washington D.C.'de bir araya gelen Enerji Bakanı Bayraktar iki ülke arasında ABD-Türkiye Enerji ve İklim Değişikliği Diyaloğunun kurulması kararını imzalamış ve bu ziyarette diyaloğun ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasındaki enerji alanındaki stratejik iş birliklerinin artırılması ve derinleştirilmesini amaçlayan bu diyalogla daha temiz ve yeşil bir gelecek için çalışılması hedeflenmiştir.³⁰ Sonraki gün ABD'nin en önemli hidrokarbon şirketlerinden biri olan ExxonMobil ve BOTAŞ arasında uzun dönemli LNG ticaretine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre ExxonMobil, Türkiye'ye on yıl süreyle her yıl yaklaşık 2,5 milyon ton LNG tedarik edecektir.³¹ Bu sayede halihazırda ABD'den LNG ithal eden Türkiye'nin gaz tedariki güvenliği artırılmıştır. Son olarak 10 Mayıs'ta düzenlenen Amerikan-Türk Konferansı'nda iki ülke arasındaki iş birlikleri ve ortak projelerin artırılmasına yönelik hedef bir kez daha vurgulanmıştır.³²

Eylül'de Enerji Bakanı Bayraktar bir kez daha ABD'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, Houston eyaletinde düzenlenen uluslararası doğal gaz forumu Gastech 2024'e katılım sağlamıştır. Forumdaki konuşmasında Türkiye'nin son yirmi yılda enerjide dışa bağımlılığı azaltma yönündeki çalışmalarını ve 2053 net sıfır emisyon hedefi doğrultusunda enerji dönüşümü yol haritasını paylaşmıştır.³³

²⁹ "Venezuela ile Yeni İş Birlikleri", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 30 Eylül 2024.

³⁰ "ABD Enerji Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın ABD-Türkiye Enerji ve İklim Değişikliği Diyaloğu'na İlişkin Açıklama", ABD Ankara Büyükelçiliği, 8 Mayıs 2024.

³¹ ABD'de Stratejik İmza", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 9 Mayıs 2024.

³² "ABD ile LNG Ticareti Ekonomik Bağları Güçlendirecek", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 10 Mayıs 2024.

³³ "Arap Ligi Devletlerine Enerji ve Maden Zirvesi Önerisi", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 10 Eylül 2024; "Bakan Bayraktar Gastech 2024'te Konuştu", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 17 Eylül 2024.

ÇİN İLE İLİŞKİLER

2024, Çin ile ilişkilerin de geliştiği bir yıl olmuştur. Yapılan görüşmelerde bu kez daha fazla Çin'in enerjinin pek çok alanında dünyada ilk sırada yer aldığı konular gündem olmuştur. Temmuz'da Şangay İşbirliği Örgütü Zirvesi kapsamında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Devlet Başkanı Şi Jinping ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede nükleer enerji, yenilenebilir enerji ve kritik mineraller başta olmak üzere enerji ve madencilik alanında potansiyel iş birlikleri ele alınmıştır.

Mayıs'ta ABD ziyaretinden iki hafta sonra Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar ve beraberindeki heyet bu kez Çin'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti Ulusal Enerji İdaresi Başkanı Zhang Jianhua ile bir araya gelen Enerji Bakanı Bayraktar, Enerji Dönüşümü Alanında İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı imzalamıştır. Anlaşma kapsamında nükleer enerji ve yenilenebilir enerji kaynakları başta olmak üzere çok sayıda alanda iş birliği yapılması öngörülmüştür. Çin'in Türkiye'de nükleer tesis inşa etmekle ilgilendiğini belirten Enerji Bakanı Bayraktar yakın zamanda anlaşma imzalanabileceğinin sinyallerini vermiştir. Bunun yanında Çinli enerji firmaları ve finans kuruluşlarının Türkiye'deki yatırımlarının artırılması amacıyla bir dizi toplantı düzenlenmiş ve Türkiye'deki yatırım fırsatları değerlendirilmiştir. Son olarak iki ülke arasında nadir toprak elementleri ve kritik mineraller alanında olası iş birlikleri görüşülerek söz konusu alanda temasların sürmesine karar verilmiştir.³⁴

Ekim'de ise Enerji Bakanı Bayraktar bu kez Çin'e Uluslararası Madencilik Konferansı'na katılmak üzere gitmiştir. Konferansın sonunda uzun süredir iki ülke arasında devam eden kritik mineraller konulu görüşmeler somut bir zemin kazanmıştır. Çin Doğal Kaynaklar bakanı ile Enerji Bakanı Bayraktar, Doğal Kaynaklar ve Madencilik Alanlarında İş Birliğine İlişkin Mutabakat Zaptı imzalamıştır. Bu anlaşmayla iki ülke arasında madencilik ve kritik mineraller konulu iş birliklerinin ilerletilmesi hedeflenmektedir.³⁵

³⁴ "Çin ile Enerji Dönüşümü Anlaşması", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 21 Mayıs 2024; "Çin ile Nükleer Santral Görüşmelerinde Sona Doğru", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 24 Mayıs 2024.

³⁵ "Bakan Bayraktar Çin'de İmzayı Attı", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 16 Ekim 2024.

ORTADOĞU ÜLKELERİYLE İLİŞKİLER

Ocak'ta Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da düzenlenen Geleceğin Mineralleri Forumu'na katılmıştır. Forumdaki konuşmasında söz konusu minerallerin yalnızca enerji değil sanayinin tüm alanlarında da son derece kritik bir öneme sahip olduğunu belirten Enerji Bakanı Bayraktar Türkiye'nin Afrika, Batı ve Orta Asya başta olmak üzere tüm bölgelerdeki ülkelerle iş birliğine açık olduğunu vurgulamıştır.³⁶

Eylül'de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının ev sahipliğinde Arap Ligi devletlerinin büyükelçileri ağırlanmıştır. 21 Arap ülkesinin büyükelçisini ağırlayan Enerji Bakanı Bayraktar enerji alanındaki iş birliklerinin artırılması için enerji ve madencilik alanında zirve düzenlenmesi önerisinde bulunmuştur.

Nisan'da İran ile enerji ilişkileri görüşülmüştür. Enerji Bakanı Bayraktar, Tahran'da Petrol Bakanı Cevad Owji ve Enerji Bakanı Ali Ekber Mehrabian ile bir araya gelmiş, görüşmelerde İran gazının Türkiye için önemine dikkat çekilmiştir. Türkiye'nin İran'ın doğal gaz altyapısına yatırım yapmakla ilgili niyetinin iletildeği görüşmelerde gaz tedariki anlaşmasının daha ileri götürülmesi üzerine fikir alışveriői gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasında elektrik ticaretine başlanması kararı alınırken İran'ın yenilenebilir enerji potansiyelinin hayata geçirilebilmesi için Türkiye'nin tecrübelerinden yararlanması değerlendirilmiştir. Bunun için de Türk firmaların İran'ın yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapması yönünde gündem oluşturulması kararlaştırılmıştır.³⁷

KRONOLOJİ

9 Ocak	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar, Riyad'da düzenlenen Geleceğin Mineralleri Forumu'na katıldı ve forumda tüm ülkelere iş birliği çağrısında bulundu.
24 Ocak	İran ile enerji alanında iş birliklerinin geliştirilmesine yönelik anlaşmalar imzalandı.
27 Ocak	Azerbaycan ile hidrokarbonlar alanındaki iş birliklerinin derinleştirilmesi, elektrik ve yenilenebilir enerji alanlarında da çalışmaların artırılması görüşüldü.

³⁶ "Afrika, Batı ve Orta Asya Başta Olmak Üzere Tüm Ülkelerle İş Birliğine Hazırız", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 9 Ocak 2024.

³⁷ "Doğal Gaz Tedarik Anlaşmamızı Daha İleri Götüreceğiz", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 4 Nisan 2024.

- 30 Ocak Venezuela ile petrol, doğal gaz ve madencilik alanlarında iş birliği yapılmasına yönelik iki ayrı mutabakat zaptı imzalandı.
- 1 Mart Türkmenistan ile doğal gaz alanında iş birliği yapılmasına yönelik mutabakat zaptı imzalandı.
- 7 Mart Somali ile TPAO'nun bu ülkede petrol ve doğal gaz araması ve üretmesine imkan tanıyan iki farklı anlaşma imzalandı.
- 4 Nisan Türkiye ile İran arasında elektrik ticareti başlatılması değerlendirildi.
- 8 Mayıs ABD ile iklim diyalogunun başlatılmasına yönelik bir anlaşma imzalandı.
- 9 Mayıs Türkiye ile ABD'li ExxonMobil arasında LNG ticaretine yönelik on yıl süreli bir anlaşma imzalandı.
- 21 Mayıs Çin ile enerji dönüşümünde iş birliğine yönelik anlaşma imzalandı.
- 31 Mayıs Enerji Bakanı Bayraktar AB ülkelerinin büyükelçileri ile enerjide iş birliği konulu bir toplantı düzenledi.
- 2 Haziran Azerbaycan ile elektrik ve doğal gaz alanlarında iş birliği anlaşması imzalandı.
- 6 Haziran Özbekistan ile enerji dönüşümünde iş birliği anlaşması imzalandı.
- 13 Haziran İspanya ile enerji dönüşümünde iş birliği anlaşması imzalandı.
- 27 Haziran Fas ile enerji ve madencilik alanlarında iki anlaşma imzalandı.
- 17 Temmuz Nijer ile hidrokarbon alanında iş birliklerinin artırılmasına yönelik niyet beyanı imzalandı.
- 18 Temmuz Somali ile petrol ve doğal gaz araması ve üretimi için anlaşmaya varıldı.
- 2 Eylül BOTAŞ ile Shell arasında on yıllık LNG tedariki anlaşması imzalandı.
- 4 Eylül Mısır ile enerji alanında iş birliğine yönelik mutabakat zaptının da aralarında bulunduğu çok sayıda anlaşma imzalandı.
- 10 Eylül Arap Ligi devletleri büyükelçileri Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nda düzenlenen bir toplantıda ağırlandı ve iş birliklerinin artırılması çağırısı yapıldı.
- 18 Eylül BOTAŞ ile Total arasında LNG tedariki için on yıllık anlaşma imzalandı.
- 3 Ekim Oruç Reis sismik araştırma gemisi imzalanan anlaşma gereğince Somali'nin açık denizlerinde hidrokarbon arama çalışmaları yürütmek üzere yola çıktı.
- 16 Ekim Çin ile doğal kaynaklar ve madencilik alanında iş birliğine yönelik mutabakat zaptı imzalandı.

- 31 Ekim Senegal ile ülkenin kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz arama ve üretim çalışmaları yapılmasına yönelik bir anlaşma imzalandı.
- 5 Kasım Kırgızistan ile enerji, enerji verimliliği ve enerji tasarrufu alanlarında iş birliğine yönelik bir anlaşma imzalandı.
- 12 Kasım Cumhurbaşkanı Erdoğan, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Bayraktar ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı Kurum'un da yer aldığı bir heyetle Bakü'de düzenlenen COP29'a katıldı.
- 14 Kasım Türkiye COP28'de imzalanan küresel nükleer kurulu gücünün 2030'a dek üç katına çıkarılmasını hedefleyen anlaşmaya taraf oldu.
- 22 Kasım Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Anadolu Ajansı ev sahipliğinde düzenlenen İstanbul Enerji Forumu'nda çok sayıda ülkeden enerji bakanları ağırlandı.
- 27 Kasım 6. Türk-Alman Enerji Forumu'nda Türk ve Alman firmaları arasında yenilenebilir enerji teknolojileri alanında iş birliğine yönelik anlaşmalar imzalandı.
- 29 Kasım Birleşik Krallık ile iklim değişikliğiyle mücadelede iş birliğine yönelik bir iklim diyalogu kurulması kararı alındı.

Türk Dış Politikası Yıllığı bu kitapla birlikte 16. sayısına ulaştı. Türk dış politikasına ilişkin değerli bir arşive dönüşen bu seri Türkiye'nin başta Ortadoğu, Avrupa ve

Amerika olmak üzere dünyanın önemli bölgelerine yönelik politikalarını ve bu bölgelerdeki ülkelerle ilişkilerini okuyucusuna aktarmayı hedefliyor. Türk dış politikasının ilgili alanlarını uzun süredir çalışan uzman akademisyenler analizleriyle söz konusu gelişmeleri okuyucunun doğru yorumlamasına katkıda bulunuyor.

Bilimsel yöntem ve esaslarla hazırlanan tüm makaleleriyle elinizdeki eser titiz bir çalışmanın ürünüdür. Alanının en istikrarlı ve kapsamlı itibarıyla tek örneği olan *Türk Dış Politikası Yıllığı* araştırmacılar, akademisyenler, bürokratlar ve siyasetçilerin dış politika konusundaki başvuru kaynağı olmayı sürdürüyor.

Okurlarımıza faydalı olması dileğiyle.

